ISSN 2073-333X
Международный научно-популярный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана

№6 (66) 2018

AUEZOV UNIVERSITY 1943

Бізге 75 жыл

М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНЕ - 75 ЖЫЛ

75 ЛЕТ - ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОМУ ГОСУДАРСТВЕННОМУ УНИВЕРСИТЕТУ имени М. АУЭЗОВА

ЗАҢТАНУ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ФАКУЛЬТЕТІ

ФАКУЛЬТЕТ ЮРИСПРУДЕНЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№6 (66) 2018

Бас редактор – **Е.О. Алауханов**
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор **– Алауханов Е.О.**
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief **– Alaukhanov Y.O.**
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы сот төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д, профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рагимов И.М., з.ғ.д., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю, з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналынын бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д.,профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асанғазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Зигмунд О.А. - з.ғ.д., профессор (Германия)
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., проф.(С.-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д.. профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тоғжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рустемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., ә.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Huu Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Асангазы О., общественный деятель
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Құл-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю, д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., проф., президент С.-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент(Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Зигмунд О.А. - д.ф.н., профессор (Германия)
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Құрманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тоғжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес адмін., профессор (Грузия)
Huu Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law,Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Asangazy O., public figure
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr.of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr.of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr.of Law, professor
Salomov B., Dr.of Law, professor
Sultanov K.S., Dr.of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch, Dr.of Law, professor(Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr.of Law, professor(Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law,professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr.of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr.of Law,professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof.(Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology,professor
Sadanov A.K., Dr. of biology,professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences,professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Венгерского государственного университета
4. Библиотека университета Карлова в Чехии
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека Стамбульского университета
7. Библиотека Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАГС)
8. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
9. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
10. Библиотека Московской государственной юридической академии им. О.Е. Кутафина
11. Библиотека Московского университета МВД России
12. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
13. Библиотека Белорусского государственного университета
14. Библиотека Киевского государственного университета
15. Национальная научная библиотека Грузии
16. Библиотека Ереванского государственного университета
17. Национальная библиотека Азербайджана
18. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
19. Библиотека Туркменского государственного университета им. Магтымгулы
20. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
21. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
22. Библиотека Таджикского государственного университета
23. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
24. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
25. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
26. Библиотека ВНИИ МВД России
27. Библиотека Российской академии правосудия
28. Библиотека Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова
29. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
30. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
31. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
32. Библиотека Рязанской академии права и управления
33. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы (Ростов-на-Дону)
34. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
35. Библиотека Омской академии МВД РФ
36. Библиотека Томского государственного университета
37. Библиотека Саратовской государственной академии права
38. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
39. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
40. Библиотека Дальневосточного государственного университета
41. Библиотека Самарского государственного университета
42. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
43. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
44. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
45. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
46. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
51. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
52. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б.Бейсенова

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А..	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А..	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.:+7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: **www.nauka-zan.kz** e-mail: **nauka-zan@mail.ru**

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна, 87013323407

М.О.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік
университетінің ректоры,
ҚР Ұлттық ғылым академиясының
академигі, т.ғ.д., профессор
Қожамжарова Дария Пернешқызының
құттықтау сөзі

Құрметті әріптестер!

Сіздерді М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университетінің 75 жылдық мерей тойымен шын жүректен құттықтаймын!

Ұзақ жылғы тарихы бар біздің университет елімізде білім беру саясатын жетілдіруде шешуші рөл атқарып отыр. Әлемдік білім беру кеңістігінде үлкен беделге ие болып, өзінің тегеурінді профессорлық-оқытушылық корпусымен отандық ғылым мен білімнің көшін бастаған университеттер қатарынан орын алды.

Бізде ғылымның іргелі негізі қаланып, білімнің жоғары стандарттары орнатылған. Ұлттың зияткерлік, мәдени және рухани әлеуетін құруда негізгі білім беру ұйымдарының бірі бола отырып, ғылымның, құқықтың, экономиканың, және қоғамдық өмірдің өте маңызды бағыттарының даму мәселелерін шешуге бағытталған жаңашыл, отандық және жаһандық бәсекелестікке қабілетті, сұранысқа ие кәсіби мамандарды дайындаумен айналысуда.

Қазіргі жаһандану дәуірінде жас ұрпаққа әлемдік стандартқа сәйкес білім беру өзекті болып тұрған тұста біздің университет те өз үлесін қосып отыр деп сеніммен айта аламын.

Университеттің жемісті еңбек ету кезеңдері мемлекетіміздің қалыптасу, даму кезеңдерімен тығыз ұштасып келеді. Түлектеріміз тек қана Қазақстан Республикасының аймақтарында ғана емес, сонымен қатар таяу және алыс шетелдерде қызмет атқарып жүргенін және жоғары біліктілік, жауапкершілік, білімдарлық көрсетіп, ерекшеленетінін үлкен мақтанышпен атап өту қажет.

Киелі шаңырағымыздың мәртебесі өсіп, қоғам сұранысына лайықты тұлғаны-маманды тәрбиелеуде биіктерден көріне берсін!

М.О.Әуезов атындағы ОҚМУ-дың 75 жылдық мерейтойы құтты болсын!

Нурманбетов Кайрат Энбекшиевич
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор
М.Әуезов атындағы ОҚМУ бірінші проректоры

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ФЕНОМЕНІ: ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме

В статье рассматривается феномен гражданского общества, тенденции и перспективы развития в условиях модернизации в Республике Казахстан. Актуальность темы исследования определяется тем, что современное гражданское общество переживает конструктивную трансформацию. В развитых западных странах с устойчивыми демократическими режимами гражданское общество - это своего рода социальное пространство, где люди связаны и взаимодействуют между собой в качестве независимых индивидов. И, соответственно, для нашей страны актуальным является исследование процессов социальной жизни, в центре которых стоит свободная личность.

Summary

The article discusses the phenomenon of civil society, trends and development prospects in the context of modernization in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the research topic is determined by the fact that modern civil society is undergoing a constructive transformation. In developed Western countries with stable democratic regimes, civil society is a kind of social space where people are connected and interact with each other as independent individuals. And, accordingly, for our country, the study of the processes of social life, in the center of which stands a free person, is relevant.

Азаматтық қоғам — адамзат дамуының нәтижесі, өркениет өнімі. Азаматтық қоғам бір мезетте өздігінен қалыптасатын қоғам емес.

Тақырыптың өзектілігі заманауи азаматтық қоғам әлі де құрылымдық түрленуді бастан өткеруде. Тұрақты демократиялық режимі орныққан батыс елдерінде азаматтық қоғам – адамдар бір-бірімен тәуелсіз индивид ретінде байланыс ортанатын әлеуметтік кеңістік мағынасында түсіндіріледі. Сәйкесінше, біздің елімізде де негізі «еркін адам» болып табылатын әлеуметтік-саяси, экономикалық-құқықтық мәселелерді зерттеу өзекті мәселе болып табылады.

Өркениеттің даму тенденциясына айналған азаматтық қоғамның тиімділігін арттыру – әлем елдерінің тәжірибесінде дәлелденген демократиялық мемлекет құрудың мызғымас негізі болып отыр.

Азаматтық қоғам – көпқырлы феномен, оны тарихи, философиялық, әлеуметтік-мәдени және құқықтық, тіпті психологиялық мағынада түсіндіруге болады.

Тарихи тұрғыда батыс елдерінің тарихына үңілер болсақ, азаматтық қоғам екі жолмен қалыптасқан: мемлекеттің қатысуымен және қатысуынсыз. Мемлекеттің қатысуымен заңдар жарияланып, демократиялық жүйе дамиды. Мемлекеттің қатысуынсыз қоғамдық-саяси қозғалыстар мен бұқаралық ақпарат құралдары азаматтық қоғам қалыптастыру ісіне жұмыла кіріседі. Азаматтық қоғамда жеке тұлғалар өзін-өзі таныту мүмкіндігіне ие болып, «адам – қоғам – мемлекет» үштігінің пропорционалды түрде даму үрдісін жылдамдата түседі. Мұндай үрдіс елдің экономикалық-саяси дамуы мен халықтың әл-ауқатының, мәдениеті мен сана-сезім деңгейінің артуымен бірге орнайтын құбылыс.

Азаматтық қоғамның кейбір элементтері көне дәуірдің бірнеше елдерінде Греция, Рим және т.б. кездесетіні, бұл мемлекеттерде колөнердің, сауданың дамуы, римнің жекеше құқығы сияқты институттары қолданылатыны, азаматтық қоғамның өзінің қалыптасу жолында ақшалай-заттай өндірісті дүниеге әкелгендігі, Еуропа мен Америка құрлығының бірқатар елдеріндегі азаматтық қоғамның қалыптасу үрдісі баяндалады. Алайда, кейбір ойшыл-ғалымдардың пікірлері бойынша, ерте дүние ойшылдарының философиялық көзқарасы ретінде «азаматтық қоғам» Аристотель атымен байланыстырылатыны, атақты ойшыл мемлекетті айқындау алдында ең алдымен азамат туралы түсінікті ашатыны, өйткені мемлекет -азаматтардың, азаматтық ұйымның жиынтығы болып табылатыны аталады. Осыған орай Аристотельдің пайымдауынша «мемлекет» және «азаматтық қоғам» — синонимді ұқсас мағынаға ие болатыны айтылады.

И. Канттың «Мәңгілік өмірге жол» «Путь к вечному миру» или «К вечному миру» атты еңбегін оқу барысында азаматтық қоғам және демократиялық құқықтық мемлекет ұғымдарымен кездесесің және сол кездегі әлемдегі болып жаткан тарихи кезендерге көз жүгіртесің. И. Канттың

тұжырымдамаларына сүйенетін болсақ сол кезде аңсаған құқықтық мемлекетті қалыптастыруға болатын жолдарын көз алдыңа елестете аласың.

И. Кант «мәңгілік өмірге» жету үшін кажетті жолдар жобасы бойынша, алыс-жақын болашақта тек кана құқықтық негізде дербес, тәуелсіз федеративті нысанда қалыптасқан республикалық типте дамыған мемлекеттер жете алады деп жазған. И. Кант құқықтық мемлекеттің философиялық негізін ғылыми тұрғыдан зерттеді. Мемлекеттік жұмыстың өзекті мәселесі жеке адамның қадір-қасиетін, ар-намысын, бостандығын, теңдігін қорғау, адамның қоғамдағы үстемдігін қалыптастыру деп түсіндірді.

Ұлы Георг Вильгельм Фридрих Гегельде жаңа кезеңде қоғам ұғымына көп көңіл бөлген. Соның бірінде «Азаматтық қоғам» ұғымы Гегельдің «Құқық философиясы» атты еңбегінде мынадай анықтама берілген: «Азаматтық қоғам тек қазіргі кезде қалыптасқан, және оның бастапқы идеясы болып олардың құқықтары болып табылады». Гегельдің ойынша азаматтық қоғам жеке мемлекеттің, діннің, отбасының, моральдық т.б. талаптырын іске асырудың жүйесі. «Азаматтық қоғамда әр адам өз мүддесін көздейді, басқаларды көрмейді. Басқаларсыз ол өз мүддесін іске асыра алмайды», — деген Гегель. К. Маркстің пікірі — бір саяси жүйені алып мазмұнына карасаң, ол азаматтық қоғамның сан қырлы көрінісінің бір нысаны болып шығады.

Демократиялық мемлекет құру және дамыту туралы ой-толғамдар, идеяларды қазақ ойшылдарының шығармашылық мұраларынан да көптеп кездестіруге болады. Солардың бірі Абай Құнанбаев болып табылады. Ол құқықтық мемлекеттің қағидаттарын құру мәселесі бойынша бірқатар салмақты ой-пікірлер білдірді, олардың біразы күні бүгінге дейін өз мән-маңызын жойған жоқ. Ақын мемлекеттік егемендік позициясын жақтады, адамдарды ұйымдастыру мен қорғаудың жоғарғы формасы заң деп таныды. Заңның рөлі туралы Абай былай деп жазды: «бізге ата-бабаларымыздан мұра боп қалған заңдардың жиынтығын - Қасым салған қасқа жолды, Есім салған ескі жолды, Тәуке ханның «Жеті жарғысын» білу қажет». Демократияның маңызды бір буыны, Абайдың пікірі бойынша, заңның салтанат құруы болып табылады. Соттық биліктің тәуелсіздігі туралы Абай идеялары Қазақстан Республикасы және дамыған елдер Конституцияларының сот туралы ережелерімен астасып жатыр. Ол соттарды шектеусіз мерзімге сайлауды жақтайды, олардың ауыстырылмауын қалайды: «білімді және білікті адамдарды, осы орында отыру мерзімін анықтамай-ақ, сайлау қажет, тек өз істерін адал атқармағандарды ауыстыру керек».

Республика Конституциясы Казақстандағы қоғамның барлық даму сатыларын мемлекетке бағындырмастан (оның айғағы — онда «Қоғам» бөлімнің әдейі болмауы) әлеуметтік бағдарлы нарық экономикасы мен жеке адамның автономиясын тұрақты қалыптастыру үшін оған қажетті құқықтық жағдайлардың негізін қалайды. Оған: тең дәрежеде танылатын және қорғалатын мемлекеттік меншікпен жеке меншікті (6-баптың 1-тармағы); адам және азамат құқықтарының кең ауқымды және біртұтас кешенін (П-бөлім); отбасын, ана мен әке және баланы мемлекеттің қорғауын (27-бап); идеологиялық және саяси әралуандылықты (5-бап) және тағы басқа Конституцияда бекітілген қазақстандық азаматтық қоғамды ерікті дамытудың алғы шарттарын жатқызуға болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында елімізде қоғамды қалыптастырып, демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет құру бағыттары көрсетілген. Бұл бағыт мемлекетіміздің ең күрделі, ең жауапты мүдде-мақсаты.

Шынында да азаматтық қоғамның бастапқы қаруы болып адамның құқықтары мен бостандықтарының қорғалынуы болып табылады. Екінші орында ғана мемлекет тарапына жасалынатын әрекеттер жатқызылады. Бірақта мемлекет те, қоғам да бір-бірінен алшақ болмауы тиіс деп айтамыз. Сол себепті мемелекеттің механизмін қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар азаматтық қоғамды коғам ретінде көркемдеуі үшін нормативтік-құқықтық актілер базасымен толыққанды түрде қамтамасыз ету керек, ал ол үшін халықтың әлеуметтік, экономикалық, саяси және т.б. қажеттіліктерін ескеру міндетті.

Қазақстан қоғамында азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті орнықтырудың басты алғышарттары мен ұстанымдарын негіздеп, оны қамтамасыз етуде қоғамдық саяси өмірге демократиялық нысанды енгізу бірден бір дұрыс бағыт болып табылады. Азаматтық мемлекет пен құқықтық мемлекетті қалыптастыру күрделі, ұзақ та қайшылықты процесс. Олар қоғамдық-саяси күйдегі заң орындарының жарлығына сәйкес пайда болмайды. Бұл құрылымдар белгілі бір тарихи кезең аралығында саяси жүйенің табиғи деңгейде жоғары дәрежеде дамуына байланысты негізделген.

1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында басталған экономикалық, әлеуметтік және саяси салалардағы түбегейлі реформалар түрлі әлеуметтік топтардың құқықтары мен

мүдделерін қорғау үшін қоғамдық бірлестіктердің құрылуын ынталандырды.

Қазақстанда алғашқылардың бірі болып экономиканың мемлекеттік емес секторы қызметкерлерінің мүдделерін білдірген тәуелсіз кәсіподақтар пайда бола бастады. Бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және діни бірлестіктер, саяси партиялар белсенді түрде институцияланды.

Азаматтық қоғам - онда болып жатқан процестер мен қатынастардың басты әрекет етуші тұлғасы мен субъектісі ретінде өз қажеттіліктерінің, мүдделері мен құндылықтарының барлық жүйесімен бірге адам болып табылатын қоғам. Бұл ұғым сонымен қатар мемлекет пен оның органдарына тәуелсіз өмір сүретін қоғамдық: саяси, экономикалық, мәдени, ұлттық, діни, отбасылық және басқа қатынастардың барлық жиынтығын білдіреді, жеке мүдделердің әралуандылығын көрсетеді.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетте ең бірінші орында азамат, оның құқықтары мен бостандықтары, заңдық тұрғыда қорғалынуы тұрса — құқықтық демократиялық мемлекетте ең жоғарғы заңдық күші бар - Конституция зор маңызға ие болады. Осыған сәйкес Қазақстан Республикасы 1995 жылы Конституциясы демократиялық қоғам құру мен әрбір жеке адамның автономиясының заң жүзіндегі кепілдіктерін қамтамасыз етуге қажетті құқықтық жағдайлардың негізін қалады. Олардың қатарында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының конституциялық негізде бекітілуі, билік тармақтарының бөлінуі, тәуелсіз конституциялық бақылаудың, заңның үстем болуы, идеологиялық және саяси әр алуандылықтың өрістелуі және т.б. конституцияда бекітілген азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті дамытудың ұстанымдары бар.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп мойындай отырып, адамның құқықтары мен бостандықтарын, ар-ожданы мен қадір-қасиетін сақтау мен қорғау мемлекеттік биліктің басты міндеті болып табылады деген тұжырымды алдыға тартады. Конституция саяси, заңдық және басқа да кепілдіктердің нақтылы жүйесін құру үшін негіз қалады. Ол өз кезегінде баршаның заң мен сот алдындағы теңдігін, мемлекет пен тұлғаның екіжақты жауапкершілігін қамтамасыз етеді.

Конституция Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам қалыптастыруға ықпал жасайды. Бұл Конституцияда идеологиялық және саяси әралуандылық танылатынынан айқын көрінеді (5-бап). Бұқаралық билікті саяси әралуандылық негізінде жүзеге асырады. Конституция саяси партияларға, қоғамдық бірлестіктерге, қозғалыстарға саяси және мемлекеттік өмірге қатысу үшін тең мүмкіндік береді. Үстемдік етуші ретіндегі қандай да бір идеологияның белгіленуіне жол берілмейді. Азаматтық қоғам мемлекет және азамат, тұтынушы және өндірушінің әлеуметтік серіктестігі, нарық шаруашылықтары меншік түрлерінің әралуандылығымен сипатталады.

Бүгінгі таңда азаматтық қоғамды жетілдіру мәселелерін зерттеу – болашақта саяси тұрақты қоғам қалыптыстыруға негіз болып табылады.

Азаматтық қоғамды одан әрі дамыту мынадай принциптерге негізделеді: адам мен азаматтың іргелі құқықтары мен бостандықтарын сақтау; эволюциялық және кезеңділік; қоғамдық өмір салаларында, ең алдымен экономикалық салада, әлемдік дамудың жаһандық үрдістерін ескере отырып қайта құрулармен бірге бағдарланушылық; заңның үстемділігі, барлығының бөле жармастан заң алдында теңдігі; мемлекеттің істерін басқаруға және басқа да қоғамдық пайдалы міндеттерді шешуге Қазақстан Республикасының азаматтары мен олардың өкілетті өкілдерінің қатысуы; елдегі демократиялық процестерге азаматтардың қатысуы үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету; азаматтарды демократиялық мәдениет мінез-құлқына тарту; билік пен қоғамның үндесу мен ынтымақтастық мәдениетіне бейіндігі.

Республика Конституциясы Қазақстандағы азаматтық қоғамның даму сатыларын мемлекетке бағындырмастан әлеуметтік бағдарлы нарық экономикасы мен жеке адамның автономиясын тұрақты қалыптастыру үшін қажетті құқықтық жағдайлардың негізін қалайтын нормативтік-құқықтық акт болып табылады. Оған дәлел ата заңымызда көрсетіліп жазылған баптар құқықтық негізді құрайды. Мысалы меншік тең дәрежеде танылатын және қорғалатын мемлекеттік меншік пен жеке меншікті; адам және азамат құқықтарының кең ауқымды және біртұтас кешенін; отбасын, ана мен әке және баланы мемлекеттің қорғауын; идеологиялық және саяси әр алуандылықты және тағы басқа Конституцияда бекітілген қазақстандық-азаматтық қоғамды ерікті дамытудың алғы шарттарын жатқызуға болады.

Адам қоғамы дамып, қалыптасып, өмірге келген күннен бастап міндетті түрде оның бағдарламасы, саясаты, биліктің түрі анықталады. Бұл жұмыстармен шұғылданатын қоғамның саяси жүйесі. Ең алдымен қоғамның мүддесі мен мақсаты анықталады. Қоғамдық бағдарламаны

жасап, саяси биліктің мазмұнын толықтырып, олардың орындалу бағыттарын, жолдарын анықтап, іске асыру механизімін белгілейді.

Экономиканың, саясаттың және қоғамдық сананың жаңғыруы жағдайында азаматтық қоғам институттарының рөлі арта түсетіні сөзсіз. «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын іске асыру аясында мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы үнқатысу тетігі ретінде құрылған қоғамдық кеңестердің рөлі ерекше. Бұл мемлекеттік емес институтаттар мемлекеттік шешімдерді қабылдаудың айқындығын арттыруға арналған. Азаматтық қоғамды басқаруға қатысу деңгейін арттыру үшін қоғамдық келісімдердің, қоғамдық бақылау жүйесінің қызметін одан әрі жетілдіру керек». Әлеуметтік бастамаларды іске асыруда, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда мемлекет пен бизнестің үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтастығын қамтамасыз ету үшін орнықты құқықтық негіз жасалуы тиіс. Сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдар қызметіндегі жобалардың, бағдарламалардың нәтижелері мен әсерлерімен қоса әлеуметтік-экономикалық ықпалына да баға берілуі тиіс.

Мемлекет басшысының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің әлеуметтік-экономикалық табыстарының негізі ретінде біздің басты құндылықтарымыз болып отырған азаматтық әлемді, ұлтаралық және конфессияаралық келісімді атағанын еске салды. Мемлекет тұрақтылықты сақтау, еліміздегі конфессияаралық келісім мен толеранттылықты нығайту жөнінде нақты шаралар қабылдады. Қазақстанда ресми тіркелген мемлекеттік емес ұйымдардың қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдай жасалған.

Азаматтық қоғам феноменін және оны жетілдіру тақырыбын зерделеу әлем елдері тәжірибесін, ұлттық тәжірибені есекере отырып мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

• азаматтық қоғам демократиялық режимге өту барысында пайда болатын қоғамды біріктіруші механизм. Ол жеке тұлғалардың саяси-экономикалық және құқықтық еркіндігіне негізделген;

• жеке тұлға мен мемлекет арасындағы байланыс азаматтық қоғам арқылы іске асырылады, яғни азамат тек бір мемлекетке тиесілі болып қана қоймай, азаматтық қоғаммен және мемлекетпен байланысу арқылы өзінің жеке тұлғалық қасиеттері мен азаматтық ұстанымдарын дәлелдей түседі;

• елдегі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету және құқықтық мемлекетті қалыптастыруға азаматтық қоғам элементтерінің мемлекетпен жүйелі байланысын орнату арқылы ғана қол жеткізуге болады;

• саяси және рухани жаңғырулар жағдайында азаматтық қоғамды жетілдіруде мемлекет негізіне айналған орныққан ұлттық дәстүрлерді ескеру қажет;

• ең бастысы, азаматтық қоғамның экономикалық тиімділігі, саяси тұрақтылығы заманауи өркениет тенденциясы болып табылады. Мұндай қоғам тек демократиялық мемлекет негізін ғана емес, тілдік, діни және ұлтаралық айырмашылықтарға қарамастан ортақ мүдде қалыптастыруға қабілетті.

Көпқырлы феномен ретінде қарастырылып отырған азаматтық қоғам - заңи тұрғыдан қоғамдағы саяси-құқықтық қатынастардың теңдігін (баланс) орнату құралы ретінде де түсіндіріледі.

Қорыта келгенде, елімізде қалыптасқан азаматтық қоғам әлі де даму үдерістерін өткеруде. Азаматтық қоғамды жетілдіруде әлемдік тәжірибеге қайшы келмей, оны толықтыра түсетін ұлттық ерекшеліктерді қалыптастыруды мақсат етуіміз қажет.

Әдебиеттер:

1.Зубова Я.В. Гражданское общество: проблемы и противоречия его формирования. Научно-методический электронный журнал «Консепт». 2013г.

2. Рудыка Н. А. Автореферат канд. дисс. Гражданское общество: сущность и проблемы становления в условиях политической модернизации России. 2003г.

3.Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам. 20.05.2015ж.

4. Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» 10.01.2018ж.

Орынтаев Жамбыл Кылуетович
К.ю.н. ассоцированный профессор,
Декан факультета Юриспруденции и Международных отношений
ЮКГУ имени М. Ауэзова

РОЛЬ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ И РАСТЕНИЕВОДСТВО В РАЗВИТИЕ АГРОПРМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Абстракт. В данной статье рассматриваются проблемы правового регулирования земель сельскохозяйственного назначения, проблемы правового регулирования безопасности пищевых продуктов, совершенствование деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей по производству экологически чистых продуктов, совершенствование законодательства в области оборота генно модифицированных организмов в РК, проблемы аграрного права Казахстана.

Аңдатпа. Нақты мақалада ҚР ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құқықтық реттеу мәселелері бойынша тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қызметін жетілдіру, ауыл шаруашылығы тауарын өндіру, экологиялық таза өнімдер саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша гендік түрлендірілген организмдердің айналымы, Қазақстанның аграрлық құқық мәселелері.

Сельское хозяйство является одной из ключевых отраслей экономики Казахстана. Уровень развития аграрного сектора всегда выступал и продолжает выступать определяющим фактором экономической и общественно - политической стабильности казахстанского общества. Стабильный и высокий урожай основных сельскохозяйственных культур заветная мечта сельхозпроизводителей работающих довольно в жестких условиях. Являясь одним из приоритетных направлений развития экономики республики, сельское хозяйство располагает огромным потенциалом и большими резервами, разнообразные климатические условия Казахстана позволяют выращивать почти все культуры умеренного теплового пояса развивать земледелие и растениеводство. Сельское хозяйство Казахстана характеризуется такими особенностями, как большая площадь территории и малая численность населения, географическая отдаленность от рынков сбыта и отсутствие выхода к морским путям. В современный период оно также вынуждено функционировать в условиях сильной деградации сельскохозяйственных угодий, нарастания экологических и водных проблем, использование физически и морально устаревшей техники и отсталой технологии. В целом, в силу ряда вышеуказанных причин отечественные продукты аграрного сектора являются неконкурентоспособными. К большому сожалению, ясно, что в настоящее время, мы имеем конкурентоспособный сектор только в области выработки первичных продуктов переработки и добычи природных ресурсов. Высокая доля сырьевых товаров в экспорте сельскохозяйственной продукции делает уязвимой нашу экономику к любым изменениям конъюнктуры на мировых рынках.

Настораживает то обстоятельство, что республика, некогда державшая мировое признание как производитель ряда высококачественных продуктов, сегодня утратила свои позиции, так, например, случилось с яблоками. В настоящее время мы можем обеспечить внутренние потребности лишь на 44 процента, а остальное приходится импортировать.

Республика в то же время является достаточно крупным экспортером сельскохозяйственной продукции и продовольственных товаров, на долю которых приходится около 5 процентов всего экспорта страны. Казахстанское зерно является основной экспортной продукцией сельского хозяйства страны, оно поставляется не только на рынки ближнего зарубежья, но и имеет свою нишу на мировых зерновых рынках. Дополнительно к зерну на экспорт поставляются рис, картофель, овощи и бахчевые, говядина, молоко, дрожжи и соль. Производство этих продуктов перекрывает внутренние потребности, в связи с чем их экспорт не сказывается на уровне продовольственной безопасности страны и позволяет республике утверждаться как на мировых, так и региональных рынках продовольствия [1].

Динамика производства валовой продукции сельского хозяйства имеет неустойчивую тенденцию. В частности, темпы производства сельхоз продукции растут медленно, а темпы роста продукции растениеводства имеют значительные колебания по годам. Такая ситуация обусловлена двумя причинами. Во-первых, в кризисные 90-е годы в животноводстве было отмечено значительное снижение поголовья скота, а его нынешний рост предопределяется их медленным естественным приростом. Во-вторых, растениеводство весьма сильно зависит от природно-кли-

матических условий. Анализ состояния сельского хозяйства свидетельствует, что в целом ситуация здесь по-прежнему характеризуется нестабильностью и низкой конкурентоспособностью. Для развития сельского хозяйства страны характерен экстенсивный тип развития. К числу основных проблем и факторов, ограничивающих развитие сельскохозяйственного сектора экономики республики, можно отнести:

- снижение доли сельского хозяйства в конечной цене готовой продукции, так как в процессе ее реализации возникает значительное количество посредников, не имеющих отношения непосредственно к производителю;
- высокий уровень накопленной задолженности сельхозпроизводителей по обязательствам;
- существенную зависимость сельского производителя от природно климатических условий;
- неэффективное использование природно-климатического потенциала местности при возделывании сельскохозяйственных культур в земледелии и растениеводстве;
- нерациональное использование пашни;
- многочисленность агропромышленных формирований, размеры которых не позволяют вести сельхозпроизводство с учетом наиболее полного использования материальных, трудовых и иных ресурсов;
- недостаток квалифицированных кадров и рост численности самостоятельно занятых, что является одной из причин низкой производительности труда в сельскохозяйственном производстве;
- низкий уровень доходов сельского населения [1].

С целью подъема экономики села за последние десять лет были приняты государственные и отраслевые программы по развитию и поддержке АПК и села, подкрепленные солидными финансовыми ресурсами. Весомыми аргументами в пользу быстрого вступления Казахстана в ВТО является возможность получения немедленных выгод при открытии рынков других стран для отечественного предпринимательства. Однако вступление РК в ВТО может грозить полной ликвидацией некоторых отраслей сельского хозяйства. Во многих странах эту опасность чувствуют острее, особенно в странах Восточной Европы, чья сельхозпродукция оказывается «вдруг» не нужна. Поэтому необходимо принимать соответствующие меры до того, как политики приняли решения и подписали документы. Для Республики Казахстан не может считаться справедливым, если обязательства по вступлению в ВТО будут основаны на сокращении уровня внутренней поддержки, оказываемого государством аграрному сектору. В 1990 г. сельское хозяйство занимало 34% в ВВП, но за годы реформ уровень сельскохозяйственного производства сократился в 2,5 раза, и теперь его доля в ВВП составляет лишь 8,4%. Уровень правительственной поддержки сельскохозяйственных производителей в Казахстане значительно отличается от сложившегося в развитых странах.

Вступление страны в ВТО предполагает снятие всяких барьеров для импорта и отмену субсидий, предназначенных для внутренней поддержки производства и поддержки экспорта сельскохозяйственной продукции и продовольствия. При очень слабом развитии и незащищенности, сельскохозяйственный сектор Казахстана не выдержит внешнеторговой экспансии развитых стран, соседей по региону и стран Евросоюза, которые ежегодно субсидируют экспорт своих фермерских хозяйств в размере 5,6 млрд. евро. Казахстанские фермеры сегодня работают в зоне рискованного земледелия в условиях хронического дефицита сельхозтехники, минеральных удобрений, пестицидов и воды. В результате, себестоимость произведенной ими продукции оказывается настолько дорогой, что становятся невыгодными реализация и доставка внутри страны, и даже из одного региона в другой [2]. Одним из наиболее значимых моментов в рамках ВТО является упразднение государственной монополии на сельское хозяйство, наряду с отменой государственного контроля над импортом и экспортом, сельское хозяйство подвергнется влиянию рыночных механизмов с соответствующими болезненными трансформациями в секторе. Формально считается, что присоединение к ВТО приносит особый статус стране-члену организации, в частности, защиту от неблагоприятного воздействия на сельскохозяйственный сектор другими странами. Доступность новых Агротехнологий и систем управления позволяет ускорить внедрение реформы аграрного сектора и повышения производительности. Однако, с другой стороны, открытие доступа на рынок сельхозпродукции может плачевно сказаться на местном производителе. После прекращения государственной поддержки, выращивание зерна маленькими семейными хозяйствами будет нерентабельным наряду с вновь пришедшими масштабными высокотехнологичными иностранными предприятиями [2]. Из года в год вступать в ВТО все сложнее. Правил все больше, и они ужесточаются. Более того, страны вновь вступившие стараются психологически отыграться на следующих за ними [3].

При вступлении Казахстана в ВТО вопросы сельского хозяйства для нас должны быть актуальны и стоять на приоритетном месте. Заостряя внимание на одном из ключевых моментов вступления в ВТО - субсидировании сельского хозяйства, то уже сейчас члены торговой организации выделяют на поддержку этой отрасли гораздо большие суммы, нежели Казахстан. Другое дело, что в аграрном секторе Казахстана трудится почти половина населения страны, поэтому вопрос с сельским хозяйством должен стать для нас наиболее актуальным. Ведь в рамках ВТО поддержку этой отрасли могут заморозить и на без того низких показателях, поскольку правила торговой организации предусматривают фиксацию объемов субсидирования отрасли новыми участниками на том же уровне, что и при вступлении в нее. Поэтому, необходимо максимально увеличить субсидирование сельскохозяйственного сектора по той простой причине, что размеры субсидий для вступающей в ВТО страны определяются на основе данных о размерах субсидий в течение нескольких последних лет. Необходимо, также на государственном уровне приступить, наряду с информационно-разъяснительной работой среди сельскохозяйственных предпринимателей о соглашениях ВТО, к подготовке кадров сельского хозяйства для работы в новых условиях на внутреннем рынке после присоединения к ВТО.

Развитие сельского хозяйства в Казахстане целесообразно рассматривать начиная с 50-х годов. Ввиду экономического кризиса советскими властями было принято решение о расширении посевных площадей. Тогда в Казахстане и ряде других республик активно осваивались целинные земли. Стоит отметить, что пришлось разрабатывать те участки, которые характеризовались низкой увлажненностью и склонностью к эрозии. Стоит отметить, что освоение целинных земель привело к рекордному урожаю зерновых. В то же время негативным последствием стало резкое уменьшение пастбищных площадей. Чтобы предотвратить кризис животноводства, специализированные колхозы обязали увеличить поголовье скота. Советский период развития сельского хозяйства также ознаменовался реформированием машинно-тракторных станций. В 60-80 годах наблюдалось наиболее интенсивное развитие сельского хозяйства. Кооперативная собственность была полностью преобразована в государственную, что позволило усилить контроль над движением денежных средств. Это привело к тому, что многие аграрии предпочли покинуть село. Правительством было принято решение о привлечении специалистов из других республик, а также задействовании срочных военнослужащих. На данный момент практически все земли сельскохозяйственного назначения находятся в частных руках. И, как и в конце 70-х годов, достаточно остро стоит проблема обеспечения населения мясомолочной продукцией, что свидетельствует о необходимости проведения реформ сельского хозяйство казахстана кратко Характеристика отрасли Сельское хозяйство Казахстана характеризуется следующими отличительными чертами: отмечается выраженная зональность (горизонтальная и вертикальная) почвенных покровов; более половины всех земель, пригодных к обработке, приходится на пустынную и полупустынную зоны; 85 % земель сельскохозяйственного назначения отведено под пастбища (это около 189 миллионов гектар); Казахстан входит в десятку крупнейших экспортеров пшеницы и муки; наибольшая доля выращиваемых культур приходится на зерновые, плодово-ягодные, масличные, а также хлопок; в Казахстане традиционно развита отрасль животноводства, а также производство кожи и шерсти. Место сельского хозяйства в экономике Казахстана Сельское хозяйство Казахстана является одной из основополагающих отраслей экономики государства. Стоит отметить, что ежегодно оно приносит 38 % совокупного национального дохода. При этом в данной сфере занято около 16 % рабочей силы государства. Это объясняется высоким уровнем механизации и автоматизации. Стоит отметить, что в стране работает более 31 000 сельскохозяйственных предприятий, а также около 32 000 крестьянских хозяйств. Земледелие как наука делится на два курса: *общего земледелия и частного земледелия, или растениеводства.* В общем земледелии излагаются наиболее общие приемы и способы возделывания сельскохозяйственных культур, основанные на знании природы, почвы, климата и растений.
Общее земледелие – наука об основных методах повышения плодородия почвы и получения высоких урожаев сельскохозяйственных культур. В курсе растениеводства дается характеристика различных растений и приемов возделывани

Разработка и освоение систем земледелия и растениеводство равно как и правовое регулирование этой сферы общественных отношений имеют свою историю в развитии советского общества, государства и прав. Важнейшим в этом отношении этапом было юридическое закрепление, по существу узаконение, земледелия и растениеводство в качестве общеобязательной в конце 40-х годов, которая подлежала внедрению в сельскохозяйственное производство колхозов я совзов. В конце 50-х - начале 60-х годов осуществляется переход к

разработке зональных систем земледелия, которые призваны конкретизировать и приблизить научные рекомендации по системам земледелия к природным и экономическим условиям сферы их применения. Зональный характер систем земледелия является основным принципом их разработки и по настоящее время. Развитие здесь идет от всеобщей и обязательной системы земледелия к зональным системам, имеющим' характер научных рекомендаций по технологии земледелия». Главный источник роста производства зерна - урожайность. Она выступает как показатель эффективности земледелия. В ней отражается вся система экономических мероприятий: и хозяйственная организация, и уровень механизации, и многое другое. Чем выше урожайность зерновых и больше производится зерна, тем ниже при прочих равных условиях его себестоимость и лучше используется земля как главное средство сельскохозяйственного производства.

Урожайность зерновых оказывает существенное влияние на производительность труда работников зернового хозяйства, себестоимость продукции и на уровень рентабельности производства. Организации, которые за счет применения комплекса агротехнических мероприятий и повышения уровня интенсивности производства получают высокие урожаи зерновых культур, имеют более высокую производительность труда, низкую себестоимость продукции и высокую рентабельность производства. Следовательно, урожайность сельскохозяйственных культур, т. е. выход продукции с единицы земельной площади, является одним из основных показателей эффективности земледелия.

Большим резервом повышения эффективности зернового хозяйства является ликвидация «пестроты» в урожайности, подтягивание отстающих районов и хозяйств до уровня передовых. Урожайность зерновых культур - интегральная величина. Ее уровень определяется комплексом факторов внешней среды, агротехникой и природой выращиваемого сорта. Чтобы иметь оптимальную урожайность, необходимо учитывать основные законы (или закономерности) земледелия и растениеводства. Закон равнозначимости, или незаменимости, факторов состоит в том, что для нормальной жизнедеятельности растений исключение какого-либо фактора, пусть на первый взгляд незначительного, не может быть компенсировано ничем иным, кроме как им самим. Закон ограничивающего фактора, или закон минимума, состоит в том, что всякие дополнительные затраты в земледелии и растениеводстве без учета фактора, находящегося в минимуме, никогда не могут дать должного эффекта.

Закон минимума определяет систему земледелия, способы обработки почвы, проведение дорогостоящих мероприятий по осушению и ирригации земель и т.д. Закон возврата заключается в том, что для поддержания эффективного плодородия почвы необходимо вносить в нее питательные элементы, потребленные растением на создание урожая. Внесение необходимых удобрений способствует прогрессивному повышению плодородия почвы и определяет возрастающую по спирали эффективность одних и тех же доз вносимых удобрений. Закон оптимума, или закон совокупности действия факторов, дает наивысшую продуктивность растений и обеспечивает оптимальное соотношение различных факторов, которое может быть различным в каждой зоне. При разработке технологических карт в хозяйствах следует учитывать конкретные условия каждого поля и на основе их планировать систему удобрений, определять лучшие сроки сева, норму высева и т. д. сновной предпосылкой становления правового государства является – превращение его законодательства в главное средство для управления всеми сторонами жизни его общества, вследствие чего, в целях построения такого правового государства, необходимым будет создание такого положения, где государство не будет стоять над своим обществом, а будет целиком и полностью подчинено обществу. Только в этом случае, право перестанет выступать в качестве главного орудия государства, которое позволяет ему произвольным образом им манипулировать, и служить интересам узких групп общества [4].

Следовательно, основными критериями признания государства правовым являются – равенство и взаимная ответственность государства и других участников общественных отношений. В связи с чем, важнейшее значение станет приобретать четкая правовая регламентация, как условий, так и форм вмешательства государства в отношения по использованию и охране государством такого рода природного ресурса, как земли сельскохозяйственного назначения. На наш взгляд, право частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения, выполняет три основные функции в обществе: 1) установление принадлежности того или иного имущества определенным лицам; 2) закрепление правомочий собственника по праву владения, пользования и распоряжения принадлежащим ему имуществом; 3) предусмотрение правовых средств охраны прав и интересов собственника на

данную категорию земель. Что касается исторического развития права частной собственности на землю вообще, то оно непосредственным образом связано с политическим устройством любого государства. И в этой связи, в настоящее время развитие института частной собственности на сельскохозяйственные земли, характеризуется построением ее путем преодоления ряда отрицательных моментов, возникающих в результате неоднократного искусственного переустройства земельных отношений. Реализация нормативных правовых документов, которые определяют основные механизмы введения и функционирования института частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения, говорит о жизнеспособности не только данного института, но и сельского хозяйства в целом на современном этапе.

В качестве актуальных проблем, при использовании земель сельскохозяйственного назначения для строительства новых и расширения действующих промышленных стационарных и временных объектов горнодобывающими и металлургическими предприятиями (например, карьеров, шлакохранилищ) относится отсутствие систематизированного подхода к выявлению и дифференцированию проблем в сфере землепользования по субъектам и отраслям хозяйственной деятельности. Речь идет о том, что в современных условиях сформировались специфические особенности и сложности при приобретении права собственности на землю и оформлении права пользования земельными участками. Обозначая вышеуказанные положения относительно места земельного законодательства в развитии земледелия и растениеводства можно обозначить необходимость развития единого централизованного законодательного акта в области земледелия и растениеводства в системе агрокультурного комплекса Республики Казахстан. Разумеется на первом этапе выделение единого нормативно-правового акта касательно земледелия и растениеводства невозможно в силу фактора времени, фактора функционирования и других факторов, оказывающих существенное влияние на ситуацию.

Так, рассматривая более функциональные инструменты оперирования в пространстве правового развития земледелия и растениеводства можно отметить рационализированное использование нормативно-правовых актов. Настоящее включает абстрагированную методику отбора необходимых нормативно-правовых актов с различных разнородных нормативно-правовых актов. Следовательно, можно обозначить необходимость внедрения специализированных акторских механизмов, которые оперировали бы на освоании не только действующего законодательства, но и свежих актов исполнительных органов Республики Казахстан. В качестве таковых актов исполнительных органов можно выделить приказы, распоряжения и другие акты относительно конкретного производства. Так же настоящие анализаторы можно расструктурировать в соответствие с определенной иерархией права, где фугурируют нормы Конституции, нормы кодексов, нормы законов, нормы актов исполнительных органов.

Таким образом настоящий инструмент коллективизирует нормативные акты, разделяет их, систематизирует его в единый юридический анализатор, который можно использовать в отношениях, связанных с оперированием в области земледелия, растениеводства, ориентированного на совершенствование продукта, способного к конкуренции в условиях вхождения в экономико-политическое пространство всемирной торговой организации.

Для этого в первую очередь необходимо разработать специализированные авторские механизмы, воздействия на тот или иной сектор нормативного пространства. Настоящее позволит оперировать в области сельского хозяйства, а именно в области правового регулирования земледелия и растениеводства на основании имеющихся данных кодексов, законов и актов исполнительных органов, выраженных в приказах, распоряжениях, постановлениях и других формах, что в свою очередь позволит ориентировать настоящее к существующим реалиям. Земледелие и растениеводство-это сложное и многогранное взаимодействие человека и природы, которое тесно проявляется в сельскохозяйственном производстве , где нет мелочей а природа довольно жестко наказывает за допущенные ошибки.

Поэтому объективный анализ позволит выявить нерешенные проблемы и перспективные направления, разработать конкретные предложения правового регулирования закреплению положительных тенденции в земледелий и растениеводстве. В данном отчете мы постарались объективно рассмотреть сделать концептуальный анализ вопросам земледелия и растениеводства растениеводство в условиях вхождения ВТО.

Список использованных литература

1. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года № 533-II Об обязательном страховании в растениеводстве (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.10.2015 г.)

2. «О мерах по реализации законов Республики Казахстан от 29 октября 2015 года «О сельскохозяйственных кооперативах» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам сельскохозяйственных кооперативов» от 19 ноября 2015 года

3. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства // Казахстанская правда. - 15.12.2012 г., № 437-438.

4. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 2014 г. «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvarya-2014-g,дата обращения: 06.09.2017г.

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 июля 2013 года № 750 «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» на 2013 - 2020 годы»http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31432000#pos=0;127,дата обращения: 06.09.2017г.

Е.Т. Бекбосынов
М.Әуезов атындағы ОҚМУ «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу»
кафедрасының доценті, Ph.D

Б.Д. Джумадилов
М.Әуезов атындағы ОҚМУ «Қылмыстық процесс және криминалистика»
кафедрасының аға оқытушысы

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МӘСЕЛЕЛЕРІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ МЕН ТЕТІКТЕРІ

Кілт сөздер: халықаралық діни экстремизм, қарсы іс-қимыл мәселелері, халықаралық-құқықтық реттеу, құқықтық қырлар мен тетіктері
Ключевые слова: международный религиозный экстремизм, проблемы противодействия, международно-правовое регулирование, правовые аспекты и механизмы
Keywords: international religious extremism, problems of counteraction, international legal regulation, legal aspects and mechanisms
Резюме: в этой статье автор анализирует некоторые аспекты и механизмы межународно-правового регулирования проблем противодействия международному религиозному экстремизму.
Summary: in this article the author analyzes some aspects and mechanisms of international legal regulation of problems of counteraction to the international religious extremism.

Қазіргі кезде халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл барлық қамтылған мәселелерін жалпы, негізгі және тек арнайы деп шартты түрде үш топқа бөлуге болады. Аталған жалпы мәселелер аясында халықаралық діни экстремизмге тосқауыл қою мен оның салдарының «ауыртпалығына» жүйелі баға берудің халықаралық саясат пен халықаралық құқыққа тікелей тиесілі өзекті факторлары айқындалса, негізгі мәселелері халықаралық ұйымдар шеңберінде ғана реттеледі. Өз кезегінде халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың арнайы мәселелері тағы да халықаралық ұйымдардың құзыретінде және ішкімемлекеттік тетіктердің арнайы ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарында «жинақталады». Жалпы аталмыш мәселелердің барлығы халықаралық қылмыстық құқыққа және атап айтсақ, материалдық-қылмыстық құқық пен қылмыстық-процессуалдық құқыққа, жедел-іздестіру құқығы, халықаралық конвенциялық (шарттық) құқығы, институционалдық, ұйымдастырушылық жүйелерге және халықаралық ынтымақтастыққа, сонымен қатар ішкімемлекеттік қылмыстық құқыққа тән жағдайлардан нақты туындайтындығы айқын [1, 62 б.].

Біріккен Ұлттар ұйымының жүйесі шеңберінде халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл нысандарына, біріншіден, мүше-мемлекеттер арасында өзара құқықтық жәрдемдер берілуіне ықпал ету; екіншіден, мүше-мемлекеттердің арасында өзара ақпараттар алмасу бағыттарын үйлестіру; үшіншіден, саяси, мәдени, қоғамдық және діни құрылымдардың заңды қызметтерінен тыс діни экстремистік идеологиялық құралдар мен тәсілдерді пайдалануға тыйым салатын резолюцияның нормалары арқылы реттелуін қадағалау; төртіншіден, жалпы ғаламтор жүйесі мен бұқаралық ақпараттық құралдар арқылы халықаралық діни экстремистік идеологиялық негіздермен қарсы іс-қимыл платформасын жасау; бесіншіден, білім, мәдени және діни құрылымдардың оқу орындарында нақты орын алатын халықаралық діни экстремизм көріністеріне тосқауыл қою; алтыншыдан, діни экстремистік бағыттағы қылмыстардың жалпы ахуалын, динамикасын және құрылымын айқындайтын жалпы мониторинг (бақылау) ұйымдастыру; жетіншіден, халықаралық діни экстремистік ұйымдар мен топтардың, сондай-ақ жеке тұлғалардың жалпы тізімін жасау; сегізіншіден, «Өркениеттер Альянсы» қызметінің бағыты бойынша халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл институционалдық негіздерін нығайту; тоғызыншыдан, халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл барысында мүше-мемлекеттердің құқық қорғау органдарының адам құқықтарын сақтауын қадағалап ұйымдастыруы жатады деуге болады.

Бұл саладағы арнайы тетіктер ретінде радикализм, экстремизм және терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпықамтушы халықаралық-құқықтық базадан және Алтыншы Комитет пен халықаралық құқық Комиссиясының тілге тиек етілген жобаларынан бөлек БҰҰ Бас Ассамблеясы мен Қауіпсіздік Кеңесінің резолюциялары мен арнайы мамандандырылған органдарының декларацияларын, Қауіпсіздік Кеңесінің Терроризмге қарсы Комитетінің арнайы бекіткен

жоспарына сәйкес халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл аясында жүзеге асырылатын іс-шаралар мен олардың жүйелі, дәйекті және әрі сапалы түрде орындалу қажеттілігін, аталған комитеттің арнайы сарапшылар мен ғалымдар тобының тұжырымдаған халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың жалпы стратегиялық және тактикалық маңызы бар әдіс-тәсілдерін, халықаралық-құқықтық және ішкімемлекеттік реттеудің шешуші құқықтық тетіктері: алдын алу, болдырмау, жолын кесу, оперативтік-жедел іздестіру, анықтау мен тергеу амалдары, ұстап беру, экстрадиция және сот шешімдері мен үкімдерін, тиісті халықаралық соттардың шешімдері мен дәрежесі жоғары мамандардың тұжырымдарын айтуға болады.

Жинақталған жалпы жүйе ішінде Өркениеттер Альянсының орны өте ерекше. Олай деуіміздің себебі, бұл құрылым өз қызметінде түрлі мәдениет пен діндерді ұстанған халықтар мен мемлекеттер арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастық қатынастарын нығайту және бұл бағытта қоғамдағы полярлықты қиындататын және экстремистік көңіл-күйді тұтандыратын күштермен күресуде көмек беруді басты мақсат ретінде ұстанады. Аталған құрылымда көрнекті қайраткерлердің жоғары деңгейдегі топтың құрамына кіруінің маңызы зор. Дегенмен қызмет өте нәтижелі болуы үшін Альянс құрамында діни қайраткерлердің де кеңесі болуы тиіс. Оның белді мүшелері халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың алуан түрлі мәселелерін анықтауда, дәлелдеуде, тиісті кеңестер беруде көп өз үлесін қосар еді.

Қарастырылған тұжырымдарды, ой-пікірлерді және ұсыныстарды «жинастыра» келе БҰҰ қызметі шеңберінде діни экстремизммен күресудің жалпы, негізгі және арнайы мәселелерін халықаралық-құқықтық реттеуі үшін шартты түрде мынадай үш блоктық жүйе қалыптасқандығы дұрыс болар еді деп санаймыз.

Біріншісі – саяси-құқықтық блок. Аталмыш блок діни экстремизммен күресуде бастапқы орын алуы тиіс және оның аясында жүзеге асырылатын іс-шаралар халықаралық саяси-құқықтық ортақ мүддеге бейімделуі қажет. Ол үшін БҰҰ-ның халықаралық саяси-құқықтық концепциясы болуы керек және оған мүше-мемлекеттердің белсенді қатысуы міндетті шарт.

Екіншісі – экономикалық және әлеуметтік блок. Бұл блоктың халықаралық және мемлекеттер ішіндегі діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша ықпалы зор. БҰҰ бұл бағытта үйлестіруші функциясын атқара алады.

Үшіншісі – идеологиялық блок. БҰҰ бұл салада халықаралық діни экстремизмнің идеологиялық жүйесін халықаралық ғылыми интеграцияның негізінде жоя алатынын ескерген абзал [1, 72,73, 74 бб.].

«Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 қыркүйектегі № 648 Жарлығымен бекітілген мемлекеттік бағдарламаның мазмұнында «Халықаралық экстремистік және террористік ұйымдар конституциялық құрылымның негіздерін құлату үшін радикалдық идеяларды себе отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді ушықтырып, арандатады, Қазақстан аумағында террористік актілер жасау жөнінде жоспарлар мен ниеттер ойластырады. Бұл үшін олар жақтастар тарту мен елімізде өздерінің жеке құрылымдық буындарын құрудағы жоспарларын іске асыруға талпынысын әлі де қоймай отыр.

Соңғы 5 жыл ішінде Қазақстан аумағында халықаралық экстремистік немесе террористік ұйымдардың қызметіне қатысы бар 70 шетелдікті ұстау жөніндегі мәлімет осындай көріністердің дәлелі болды.

Аталған құрылымдардың бүлдіру әрекетінің нәтижесінде Қазақстан іс жүзінде өз аумағында терроризм актілерінің жасалуына душар болып отыр. Елдің батысы мен оңтүстігіндегі қайғылы оқиғалар проблеманың өткірлігін көрсетті. 2011-2012 жылдар аралығында 12 зорлық-зомбылық акциясы жасалды» [2] деп жазылған.

Аталған мемлекеттік бағдарламаның жалғасында «Бұл ретте, аталған терроризм актілері негізінен құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне қарсы бағытталған болатын.

Осы тұрғыда діни экстремизм мен терроризм жақтастары санының Қазақстан азаматтары қатары есебінен өсу серпінін айтпай кетпеске болмайды.

Статистикалық деректерге сәйкес 2008 жылдан 2013 жылға дейін террористік қылмыстары үшін сотталған адам саны 27-ден 171-ге дейін, ал экстремистік қылмыс үшін сотталғандардың саны - 56-дан 168-ге дейін өсті.

Сонымен қатар, әлемнің түрлі елдерінде (Норвегия, Франция, АҚШ) байқалып отырған терроризм актілерін радикалдардың жеке-дара жасау құбылысы және халықаралық террористік құрылымдардың осы әдісті анағұрлым белсенді пайдалануы алаңдатушылық тудырады.

Бұл, өз кезегінде, халықаралық қауымдастық, соның ішінде Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі үшін экстремистік және террористік қатердің жалпы ықтималдығын елеулі түрде арттырады.

Діни экстремизм мен терроризмге қарсы тұру бойынша арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдары жұмысының нәтижелері біздің елімізде діни радикалдық идеологияның таралуына ықпал ететін мынадай сыртқы және ішкі факторларды анықтауға мүмкіндік берді.

Сыртқы факторларға Қазақстан шекараларының қарулы қақтығыстар ошақтарына, соның ішінде радикалдық діни топтардың қатысуымен өтетін қарулы қақтығыстар ошақтарына жақындығы, осыған байланысты еліміздің көші-қон тұрғысынан осалдығы, Интернет-кеңістікте діни экстремизм мен терроризм идеяларының шетелден насихатталуы, террористік идеялардың жолын ұстанушы жекелеген азаматтарымыздың шетел мемлекеттерінің аумағында орналасқан жауынгерлерді дайындайтын лагерлерде болуы жатады.

Шетелдік діни оқу орындарында оқып жатқан азаматтарымыздың экстремистік және террористік идеологияның ықпалына түсу фактілері байқалады» [2] деп түйінделген.

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама мазмұнында «Сирия-Ирак аймағындағы жеңілістен кейін экстремистік және террористік әрекет субъектілерінің өз қатарын жаңа рекруттармен толтыруға, қосымша қаржыландыру арналарын және көмекші инфрақұрылым қалыптастыруға аса қажеттілігі бар.

Соңғы төрт жылда террористік белсенділік аймағына 440 қазақстандық рекруттың баруына жол берілмеді (2014 жылы – 136, 2015 жылы – 151, 2016 жылы – 91, 2017 жылы – 62). Қабылданған шараларға қарамастан біздің елдің азаматтарының шетелде террористік әрекеттерге қатысу проблемасы өзекті болып қалуда.

Жауынгерлердің шыққан елдеріне қайтып оралу процестері аса қауіп төндіруде. Халықаралық террористік ұйымдардың лагерьлерінен, сондай-ақ үшінші елдерде тірек және транзиттік инфрақұрылымнан Қазақстанның 125 азаматы қайтарылды не болмаса өздері оралды, олардың 57-сі террористік әрекетке қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Радикализм мен терроризм идеяларын қарқынды насихаттау арқылы қазақстандық қоғам санасында конфессияаралық өшпенділік пен алауыздықты ушықтыруға алып келетін, зорлық-зомбылық экстремистік және террористік акцияларды бастауға қабілетті идеялар мақсатты түрде қалыптастырылуда» [3] деп жазылған мәлімет қамтылған.

Мемлекеттік бағдарлама жалғасында «Интернетте орналастырылатын террористік ұйымдардың ақпараттық-насихат материалдарының техникалық, көркемдік және психологиялық мазмұны сапасының артқаны байқалады. Әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдардың эмиссарларына өз аудиториясын айтарлықтай кеңейтуге, жүргізілетін үгіт-насихатты жүйелі негізге ауыстыруға мүмкіндік береді.

Интернеттің және әлеуметтік желілердің пайдаланушыларын терроризмді насихаттау әсерінен оқшаулау мақсатында ақпараттық кеңістікке Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуына қатысты мониторинг жүргізіледі.

Интернетте және әлеуметтік желілерде терроризм мен экстремизмді насихаттайтын 620 мыңнан астам материал (2015 – 150 мың, 2016 – 700 мың) бұғатталды.

Жекелеген санаттағы отандастарымыздың санасына радикалдық идеялар мен экстремистік көзқарастарды енгізу олардың агрессияның шекті нысандарын көрсетуіне себеп болды, сондай-ақ патриоттық сезім мен ұлттық бірегейлік, мәдени-адамгершілік және отбасы құндылықтарынан айрылуына алғышарт жасады. Бұл процестердің бақылаусыз дамуы радикалдық идеяларды ұстанатын адамдар санының көбеюіне, қоғамда зорлық-зомбылықтың ушығуына алып келеді.

Халықаралық террористік ұйымдар радикалдық идеяларды тарата отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді, қазақстандық қоғамды конфессиялық белгісі бойынша жіктеуге, ұлттық және діни ауызбіршілікті «ажыратуға» арандатады. Аталғандар 2016 жылы Ақтөбе және Алматы қалаларында орын алған қайғылы оқиғалармен расталады.

2014 жылдан бері 30 террористік акцияның дайындалу кезеңінде жолы кесілді және жүзеге асырылмады (2014 жылы – 3, 2015 жылы – 4, 2016 жылы – 12, 2017 жылы – 11).

Радикалдық идеологияны тарату көздері күмәнді шетелдік теологиялық оқу орындарында оқыған және оқып жатқан Қазақстанның азаматтары болып қала беруде. Жастар арасында діни,

оның ішінде бейресми негізде оқудың белең алуының азаймауын ескере отырып, жастарды отандық теологиялық немесе зайырлы оқу орындарында оқуға бағдарлау бойынша шараларды жетілдіру қажет» [3] делінген.

2014 жылдың 13 мауысымында БҰҰ Бас Ассамблеясының 68/276 резолюциясымен бекітілген «Біріккен Ұлттар Ассамблеясының терроризмге қарсы жаһандық стратегиясына Шолу» атты халықаралық-құқықтық құжатта «Барлық мүше-мемлекеттерді зорлықшыл экстремизмнің барлық нысандары мен көріністерімен, сондай-ақ діни сипаттағы зорлықпен күресу бойынша күш салып бірігуге шақырған. Бұл ретте халықпен бірге аталған зорлықшыл экстремизмнің себептерін талқылайтын қоғам қайраткерлерін ынталандыруға, бұл себептерді жою бойынша стратегия дайындауға ұсыныс жасалған. Осы орайда, діни және мәдени әралуандылыққа төзімділік пен құрмет көрсету бойынша мемлекеттік органдар, аймақтық ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, діни ұйымдар және бұқаралық ақпараттық құралдарының ерекші рөлі бар екендігі» [4] делінген. Осы орайда, 2018 жылдың 20 сәуірінде БҰҰ Бас Ассамблеяның хатшысы жасаған тиісті баяндамасына назар салсақ. Оның мазмұнында «Жауынгерлік экстремизмді ескерту бойынша іс-әрекеттер Жоспарын (А/70/674) жариялаған соң ПРООН/БҰҰДЖ (Біріккен Ұлттар Ұйымы Даму жоспары) 2016 жылдың наурыз айында «Инклюзивті дамуды ынтыландыру жолымен жауынгерлік экстремизмді ескерту, әртүрлікке төзімділік және құрметтеу» деп аталған жалпықамтушы стратегиялық үлгілік бағдарламаны әзірлегендігі» туралы баяндалған [5]. Әрине, инклюзивті білім беру арқылы жалпы халықаралық экстремизмнің, оның ішінде халықаралық діни экстремизмнің алдын алу бойынша елеулі нәтижеге жетуге болады деп санаймыз. Бұл ретте инклюзивті білім берудің сегіз қағидасын «1. Адамның құндылығы оның жеткен қабілеттері мен жеткен жетістіктеріне де тәуелді болмауы тиіс; 2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті; 3. Әрбір адамның сұхбаттасуға және өзінің тыңдалуына құқығы бар; 4. Барлық адамдардың бір-біріне қажеттілігі бар; 5. Түпкілікті білім тек шынайы өзара қатынастардың контексінде жүзеге асырылуы мүмкін; 6. Барлық адамдар өздерінің замандас адамдардың қолдауы мен достығына мұқтаж; 7. Барлық білім алушылардың прогрессті жетістігі бір нәрсені жаса алмауында емес, олардың қолынан не келетіндігі болып табылады; 8. Әртүрлілік адам өмірін жанжақты күшейтеді» [6] белгіленген. Шынында, инклюзивті білім беру әдістер мен тәсілдері жеке адамның физикалық, психикалық және рухани қалыптасып дамуына ықпал ететіндігі даусыз. «Әдетте, дінге бет бұрған адамдар қоғамдағы, әлемдегі тиісті құбылыстарға тек діни көзқараспен ғана қарап бағалайды. Мұсылман адамның бұл кезде Мұхаммед пайғамбардың (с.а.с) дінге негізделген ұстанымынан бөлек, саяси-құқықтық ұстанымынан да хабардар болуы тиіс. Сонымен қатар, бүгінгі жағдайда Ирак пен Сирия елдеріндегі саяси ахуалды, әлеуметтік-экономикалық негізде қордаланған мәселелерді, аталған елдердегі қарулы қақтығыстың туындауы, қалыптасу мен дамуының геосаяси және ішкі себептерін (негізгі және қосымша) нақты білуі қажет. Мұны өзінше білмей, дұрысын айтқан жұрттың сөзін құлағына да ілмей, өз ерік-жігерін ілімнен гөрі көр сезімге беріп, арбаушылардың жалған сөзіне еріп шетелдердегі қарулы қақтығыстарға өз бетінше кетіп қалу діни тұрғыдан күнәлі және заң тұрғысынан кінәлі болуға тікелей апаратындығы анық. Демек, ауыспалы мағынада айтар болсақ, құстарға екі қанаттың қажеттілігі болғандай, мүмкін болса өз деңгейінде екі ілімнен, яғни нақыл (дін ілімі) және ақыл (зайырлы ілім) ілімдерінен хабардар да болуы керек» [7].

Сонымен, халықаралық діни экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелерін халықаралық-құқықтық реттеудің тетіктерінің бірі ретінде жанжақты білімді беретін инклюзивтік білім беру жүйесін жүйелі негізде қалыптастыру керек. Бұл ретте, рухани жаңғыру, қоғамдық сананы жаңғырту, саяси-құқықтық, кәсіпкерлік, қаржылық, діни-рухани сауаттылық пен ақылға қонымды өзара тәжірибе алмасу іс-шараларын көбейту керек деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бекбосынов Е.Т. Діни экстремизммен күресу мәселелерін халықаралық құқықтық реттеу. «халықаралық құқық» мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D) ғылыми дәржесін ізденуге арналған диссертация. – 2011. – 134 б.
2. «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 қыркүйектегі № 648 Жарлығы//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000648.

3. «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000124.
4. «Обзор Глобальной контртеррористической стратегии Организации Объединенных Наций» 24.06.2014//https://undocs.org/ru/A/RES/68/276.
5. «Деятельность системы Организации Объединенных Наций по осуществлению Глобальной контртеррористической стратегии Организации Объединенных Наций» Доклад Генерального секретаря// https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=a/72/840&Lang=r.
6. Инклюзивное образование. Материал из Википедии — свободной энциклопедии//https://ru.wikipedia.org/wiki.
7. Бекбосынов Е. Шет елдердегі қарулы қақтығыстарға қатысушылардың қателіктері//http://www.oinet.kz/news/qubyla/i2473.

Еркинбаева Л.К.
д.ю.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби
Калымбек Б.
к.ю.н., ст. преподаватель КазНУ имени аль-Фараби
Озенбаева А.Т.
доктор PhD, ст. преподаватель ЖГУ имени И. Жансугурова

ЭКОЛОГО-ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ ПАСТБИЩНЫХ УГОДИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Вопросы организации рационального использования и охраны пастбищ включают различные аспекты экономического, организационного, технического и правового характера. В механизме правового регулирования использования и охраны данных сельскохозяйственных угодий большое место занимают земельное, аграрное и экологическое законодательство, нормы которых в условиях перехода к «зеленой» экономике нашей страны не в полной мере обеспечивают их рациональное использование и охрану. Республика Казахстан, занимая пятое место в мире по количеству пастбищных угодий (187 млн.гектаров), на сегодняшний день испытывает дефицит в пастбищах. Из них используются только 43% – 80 млн. га. Остальные же пастбищные угодья (100 млн.га) практически не используются. Используемые пастбища располагаются в основном вокруг населенных пунктов. Выпас скота на отдаленных и отгонных пастбищах невозможен из-за отсутствия объектов пастбищной инфраструктуры. Поэтому эти земли пустуют, а используемые пастбищные угодья вокруг населенных пунктов испытывают сильную нагрузку, что, в свою очередь, не ведет к увеличению поголовья скота и соответственно животноводческой продукции. Все это приводит к тому, что животноводческая отрасль в нашей стране является нерентабельной, а из-за неправильной организации выпаса скота на одной и той же территории создается угроза деградации более 27 млн.га пастбищ [1].

В связи актуальностью данной темы на сегодняшний день имеются научные работы, в которых затронуты отдельные проблемы использования пастбищных угодий. К примеру, в монографии Еркинбаевой Л.К. освещено состояние законодательства о пастбищах после обретения Казахстаном суверенитета [2], современные аспекты земельной реформы в Казахстане получили свое освещение в отдельном сборнике [3].

Правовые аспекты использования и охраны земель сельскохозяйственного назначения в зарубежных странах нашли отражение в работах Янбухтина Н.Р. [4], Грачковой Ю.Л. [5]. Долматовой Л.Г. [6].

Специального исследования правовых аспектов использования и охраны пастбищных угодий с учетом приоритетов «зеленой» экономики в Казахстане не проводилось.

Жусупбекова М. К. исследовала проблемы перехода Республики Казахстан к «зеленой» экономике в контексте всего аграрного сектора страны. По ее мнению, главной целью «зеленой» экономики является повышение благосостояния и качества жизни населения [7].

Еркинбаева Л.К. изучая проблемы перехода к «зеленой» экономике нашей страны, ею обосновывается необходимость развития возобновляемых источников энергии, развития рынка биотоплива в стране, решения вопросов сельскохозяйственных отходов на законодательном уровне.[8].

Ни одно государство мира не может сохранять стабильность в пределах своих границ и поддерживать устойчивое социальное и экономическое развитие без четкого государственного регулирования земельных отношений. Необходимость такого регулирования возникает вследствие понимания руководителями стран всего развитого мира значения сельского хозяйства для обеспечения своего населения продуктами питания, а также для сохранения качества и количества сельскохозяйственных земель, решения социальных, экологических и экономических проблем.

В большинстве стран мира с развитым сельским хозяйством используются разнообразные механизмы организации и регулирования земельных отношений, в основе которых лежит признание необходимости контроля и регулирования не только рынка земли, но и создания условий для развития зеленого сельскохозяйственного производства, включая недопущения деградации земель, экологического загрязнения и др.

Одним из важнейших направлений земельной государственной политики является сохранение фонда земель сельскохозяйственного назначения, ввиду их «особой» ценности, обеспечение рационального их использований, недопущение созданий монополий. Например, в

Германии государство стремится избежать одновременно и фрагментации земель, и их концентрации в собственности отдельных хозяйств. Так, минимальный размер земельного участка установлен на уровне 1 га, а максимальная граница – на уровне 400-500 га. [9]. Эти ограничения относятся как к покупке земли, так и к ее аренде.

Все сельское хозяйство Германии является одним из факторов экологической безопасности страны, поэтому законодательство строго ограничивает перевод земель сельскохозяйственного назначения в земли иных категорий, а также определяет необходимость мероприятий по борьбе с обезлюдиванием горных территорий и территорий, неблагоприятных для ведения сельского хозяйства. В данном аспекте интересен также опыт Норвегии, где законодательно ограничена возможность раздробления участков земли в неблагоприятных районах севера и центра с целью закрепления населения в данных регионах.[10].

Приоритетной формой хозяйствования на сельскохозяйственных землях в Германии являются крестьянское или фермерское хозяйство сельского типа. Такое решение, по мнению Дербеневой Е.В. и Полушкиной Т.М. продиктовано экологическими приоритетами, то есть крестьянское или фермерское хозяйств способны обеспечить выполнение экологических требований при осуществлении сельскохозяйственного производства бережное отношение к почве и не нарушать экологический баланс. В отличие от Германии в России приоритетная форма хозяйствования на землях сельскохозяйственного назначения на уровне земельной политики государства определена не была. Выработка и научное обоснование приоритетной формы хозяйствования на землях сельскохозяйственного назначения возможно только на государственном уровне, после решения указанного вопроса возможно разработать более конкретные правовые механизмы, позволяющие передать сельскохозяйственные угодья наиболее эффективным сельскохозяйственным производителям. Также интересным фактом является то, что на территории страны в целях стабилизации сельского хозяйства законодательно регулируются условия аренды земель сельскохозяйственного назначения, создана система специальных судов в данной области. [11].

Защита земель сельскохозяйственного назначения в США проявляется, прежде всего, в том, что в наиболее развитых сельскохозяйственных регионах введен запрет на покупку сельскохозяйственных угодий лицами, не являющимися фермерами. В 13 штатах Среднего Запада, которые представляют наибольшую ценность с точки зрения вклада в национальное сельское хозяйство, юридические лица не могут приобретать сельскохозяйственные земли.[12]. Данное положение обусловлено стремлением государства предотвратить скупку земли для дальнейшего использования её вне сельскохозяйственного оборота. Необходимо отметить, что данный запрет не препятствует фермерам в создании объединения в форме семейной корпорации, т.е. собственниками фермы должны являться члены семьи.

В Дании использование сельскохозяйственных земель в несельскохозяйственных целях ограничено, законодательно также закреплены мероприятия по стимулированию закрепления населения в сельскохозяйственных районах. При аренде земли, как и при ее покупке, арендатор должен сохранить сельскохозяйственный характер ее использования. В стране установлен верхний предел землепользования как собственной, так и арендованной земли, равный 150 га. Приобретение или аренда дополнительного земельного участка разрешается фермеру, если он удовлетворяет широкому спектру условий (живет в сельской местности более 8 лет, имеет специальное образование и опыт работы в сельском хозяйстве, берет обязательство и далее проживать в сельской местности в течение длительного периода времени). [13]. Во многих других странах покупатель сельскохозяйственного угодья также должен иметь специальное образование или сельскохозяйственные навыки (Норвегия, Нидерланды, Франция, Швеция, Бельгия и др.).

Для развития животноводческой отрасли в рыночных условиях в первую очередь необходимо применение интенсивных методов ведения животноводства на основе укрепления и устойчивого обеспечения кормовой базы.

Основную роль в этом направлении играет рациональное использование пастбищных угодий, которые обеспечиваются наиболее дешевыми и высококачественными кормами для животных, а самое главное доступностью скота к легкоусвояемым питательным веществам естественных пастбищ.

Общая площадь сельскохозяйственных угодий Казахстана составляет 177,8 млн га, в том числе пастбища- 146,9 млн га, пашня и залежь - 26,7 млн га, сенокосы - 4,2 млн га [14].

В Казахстане наибольшее развитие получило пастбищное животноводство, поэтому в условиях возрождения отечественного животноводства были поставлены задачи внедрения новых передовых научных, технологических и иных инновационных технологий и разработок. [15].

Пастбище – особое сельскохозяйственное угодье в категории земель сельскохозяйственного назначения. Если пашня – это связь «земля- почва», то пастбище – это связь «земля-почва-травостой». Как видно, в содержание этих агрономических понятий добавляется еще важнейший элемент биосферы – кормовая растительность, часто специфическая. Это указывает на возможность иного характера использования таких земель, т. е. на наличие специальных целей хозяйственного использования – выпас животных, а значит и особый порядок регулирования такого использования земель. Таким образом, пастбища – это особый объект прав [16].

Проблема организации рационального использования пастбищ, включает различные аспекты экономического, организационного, технического и правового характера. В правовом аспекте решение этой проблемы касается и вопросов, связанных с деятельностью государства как собственника земли, его органов, осуществляющих функции государственного управления земельным фондом, и вопросов землепользования, прав и обязанностей землепользователей. Главная роль в механизме правового регулирования использования и охраны земель принадлежит земельному праву, поскольку нормы именно этой отрасли определяют основы правового режима всех земель. Однако в земельном законодательстве отсутствуют специальные нормы, регулирующие порядок предоставления и использования пастбищ, закрепляющие приемы их рационального использования и охраны, т. е., пока можно отметить, что вопросы технологии использования земель тундры, лесотундры и северной тайги в оленеводстве исследовались только в работах биологов и представителей сельскохозяйственной науки. В теории земельного права вопрос о необходимости определения конкретных прав и обязанностей землепользователей на отдельные сельскохозяйственные угодья поставлен давно. Однако, хотя в теоретических работах нет недостатка в напоминании о том, что важнейшая функция земли это выполнение ею роли главного средства производства в сельском хозяйстве.

Основные положения использования пастбищ в Республике Казахстан получили закрепление в Земельном кодексе республики. Согласно ст.97 ЗК Сельскохозяйственные угодья подлежат особой охране. Использование этих земель в целях, не связанных с сельскохозяйственным производством, допускается в исключительных случаях. К сельскохозяйственным угодьям относятся: пашня, залежь, земли, занятые многолетними насаждениями, сенокосы и пастбища. В этой же статье дается юридическое определение пастбищ, в котором определяется как земельные участки, предоставляемые и используемые для круглогодичного или сезонного выпаса сельскохозяйственных животных. При выпасе сельскохозяйственных животных на пастбищах допускается сенокошение в целях заготовки кормов в случаях, когда продуктивность пастбищ превышает потребность в кормах выпасаемых сельскохозяйственных животных при соблюдении предельно допустимых норм нагрузки на общую площадь пастбищ [17].

Земли сельскохозяйственного назначения предоставляются в частную собственность гражданам Республики Казахстан для развития личного подсобного хозяйства, садоводства и дачного строительства. Иностранцам, лицам без гражданства, иностранным юридическим лицам, а также юридическим лицам, в уставном капитале которых доля иностранцев, лиц без гражданства, иностранных юридических лиц составляет более чем пятьдесят процентов, во временное землепользование на условиях аренды сроком до двадцати пяти лет. Однако, действие данного положения приостановлено до 31 декабря 2021 г. [18].

Важным шагом в деле устойчивого использования и охраны пастбищных угодий стало принятие закона Республики Казахстан «О пастбищах» от 20 февраля 2017 года, которое регулирует общественные отношения, связанные с рациональным использованием пастбищ, и направлен на улучшение состояния пастбищ и их инфраструктуры, предотвращение процессов деградации пастбищ [19].

Новшествами данного закона явилось следующее:

Во-первых, в нем законодательно были закреплены следующие законодательства о пастбищах, как рационального использования пастбищ и их доступности для физических и юридических лиц; гласности проведения мероприятий, связанных с предоставлением и использованием пастбищ; участия физических и юридических лиц в решении вопросов по управлению и использованию пастбищ.

Во-вторых, определены полномочия Правительства, уполномоченного органа, акиматов областей, районов и сельских округов, районных маслихатов, системы местного органов самоуправления.

В-третьих, предусмотрены разработка нормативов содержания скота с учетом климатических особенностей регионов и право утверждения этих нормативов уполномоченным органом. Районные и сельские исполнительные органы совместно с системой местного самоуправления должны проводить мониторинг по пастбищам и разрабатывать планы, которыми определяется площадь пастбищ, их продуктивность, количество постоянного поголовья скота и площадь неиспользуемых пастбищ. Определяется, какое на каких землях содержится поголовье скота, за счет этого образуется система регулирования пастбищ. Основной план утверждает районный маслихат. После этого план будет являться нормативно-правовым актом. Для реализации мероприятий плана предусматривается разработка соглашений об использовании пастбищ.

В-четвертых, предусмотрено заключение четырехстороннего соглашения с акимом сельского округа, собственником или пользователем земельного участка, пользователями пастбищ и местным органом самоуправления.

В-пятых, предусмотрены статьи, определяющие объекты пастбищной инфраструктуры и регулирующие рациональное использование отгонных пастбищ.

Полагаем, что следовало закрепить принцип устойчивого использования пастбищ. Например, в Законе «О пастбищах» Турменистана от 18 августа 2015 года используются два понятия «устойчивое использование» и «устойчивое управление», которые по смыслу являются равнозначными. Устойчивое использование и управление пастбищами являются основой для устойчивой и успешной системы организации животных [20]. Устойчивое управление пастбищами является интегрированным подходом и означает, что управление продуктивностью и емкостью пастбищ должно быть тесно связано с ростом поголовья скота, его управлением и кормопроизводством. Закрепление данного принципа было бы созвучно политике зеленой экономике, что получило освещение Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» утверждена Указом Президента Республики Казахстан 30 мая 2013 г. № 577.[21]. Она закладывает основы для глубоких системных преобразований с целью перехода к экономике новой формации посредством повышения благосостояния, качества жизни населения Казахстана и вхождения страны в число 30-ти наиболее развитых стран мира при минимизации нагрузки на окружающую среду и деградации природных ресурсов.

Сотрудничество с ОЭСР является в настоящий момент одним из главных приоритетов внешнеэкономической политики Казахстана. В рамках Комплексного странового обзора, подготовленного ОЭСР для Казахстана в 2017 году, тема эффективности экологического регулирования выделена в качестве одного из четырех ключевых вопросов для успешного развития Казахстана в среднесрочный период, наряду с диверсификацией, развитием финансового сектора и ролью государства в экономике. По результатам проведенного глубокого анализа, эксперты ОЭСР отметили, что экологическое регулирование осуществляется недостаточно эффективно, чтобы исправить исторически сложившуюся практику чрезмерного использования природных богатств. В свою очередь, это сказывается на экологическом благосостоянии страны. Экономику в текущем состоянии отличает высокая энергоемкость и большой объем выбросов парниковых газов. Негативные экологические последствия вызывают серьезные опасения. Это связано не только с ценностью, которую несет в себе окружающая среда, но и с угрозой, которой подвергается текущая модель экономического развития. По мнению экспертов ОЭСР, быстрая реформа основной экологической нормативно-правовой базы может открыть широкие возможности для зеленого роста в Казахстане.[22].

Экологический кодекс РК 2007 года привнес серьезные и положительные изменения в экологическое регулирование, а также обозначил шаги по продвижению к более комплексной, межотраслевой нормативно-правовой базе, основанной на сочетании прямых, экономических и информационных инструментов правового регулирования. Вместе с тем, с момента принятия Экологического кодекса РК в 2007 году, в него вносились поправки 63 раза (значительная часть которых приходится на последние три года), что также демонстрирует необходимость дальнейшего совершенствования экологического законодательства путем его обновления и систематизации с тем, чтобы создать все необходимые условия для достижения поставленных стратегических целей Казахстана [23].

По мнению казахстанских ученых, из шести принципов «зеленого сельского хозяйства», которые обеспечат развитие сектора и улучшить окружающую среду, два касаются пастбищного животноводства. Это принципы предотвращения деградации земель и восстановления деградированных земель; предотвращения дальнейшего выбивания пастбищ, сохранение пастбищных земель за счет повышения доступности отдаленных пастбищ и восстановления пастбищных земель, усиления контролируемого пастбищеоборота и обеспечение сбережения влаги в почве.

Для решения социальных и экологических проблем использования пастбищ вокруг населенных пунктов предлагаются такие меры, как:

- на пастбищах каждого сельского населенного пункта (6649 пунктов) должен быть определен среднегодовой кормозапас;
- рассчитано имеющееся в населенном пункте поголовье животных;
- определено поголовье животных, которое может содержаться на приаульных пастбищах (прежде всего, молочный скот);
- определено поголовье, которое должно быть переведено на отгонные участки;
- исходя из норм допустимых нагрузок, рассчитана площадь отгонных участков на землях запаса [24].

В настоящее время, достаточно развития система общественного управления пастбищами сложилась и функционирует в Кыргызстане. До введения системы общественного управления пастбищами в стране существовала арендная система, которая привела к конфликтам между арендаторами и другими лицами, которые выпасали животных на коллективной основе и которые не смогли заключить договоров аренды. Выполнение договоров для отдельных сезонных пастбищ было затруднено из-за высоких административных расходов [25].

В соответствии с Земельным кодексом Республики Таджикистан, пастбища могут быть приватизированы физическими лицами на длительный срок или для постоянного наследуемого пользования. В некоторых случаях это привело к присоединению пастбищ к фермерским хозяйствам, что означает потерю доступа для других домашних хозяйств или необходимость заключать договора субаренды. В других областях приватизация была сосредоточена, главным образом, на пахотных землях, и коллективное использование пастбищ продолжало существовать на неформальной основе. На национальном уровне большая часть животных принадлежит домашним хозяйствам, не имеющим зарегистрированных частных ферм и, таким образом, формального доступа к пастбищам. Закон Таджикистана «О пастбищах» (2013 г.) содержит положения о выделении пастбищ объединениям пользователей пастбищ (известным как объединения пастбищепользователей), однако на законодательном уровне формы эксклюзивного индивидуального права собственности по-прежнему существует [26].

В Узбекистане пока нет правового акта, регламентирующего право собственности на пастбища. Большая часть скота принадлежит частным домохозяйствам, в то же время как большинство пастбищ находится в ведении государственных сельскохозяйственных предприятий, с которыми владельцы частного скота должны договариваться о доступе к пастбищам. На больших площадях пастбищ нет водоснабжения, и они не могут быть использованы, что приводит к чрезмерной концентрации поголовья в обводненных районах. Приоритетом для страны является обеспечение формальных режимов доступа для всех пользователей пастбищ .

Опыт правового регулирования в сфере использования пастбищ в различных странах показал, что отдельные режимы доступа (например, система аренды) не могут гарантировать право доступа к пастбищам всех владельцев, участвующих в коллективных системах выпаса. В частности, использование приватизированных пастбищ рассматривается как препятствие к передвижению скота, поскольку оно ведет к разделу пастбищ на определенные участки земли, что не позволяет обеспечить устойчивое управление пастбищными угодьями и их ресурсами. В этой связи в настоящее время приоритет отдаётся системе общественного управления, режиму общей собственности при котором права на использование пастбищных ресурсов распределяются среди всех пользователей. В целях избежания деградации пастбищ, безусловно, требуется регулирование вопросов, связанных с распределением пастбищных угодий. Такой подход является важным фактором эффективного управления пастбищами, содействует мобильности по сравнению с индивидуальным режимом.

Анализ законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран в области рационального использования пастбищ показал, что необходимо дальнейшее совершенствование закона «О пастбищах» ввиду следующих причин:

Во-первых, данный закон имеет административный и формальный характер. В нем отсутствует положения, предусматривающие рациональное использование пастбищ с учетом приоритетов «зеленой» экономики;

Во - вторых, в законе не нашли отражение нормы, направленные на обеспечение экологической безопасности;

В-третьих, вопрос о праве собственности на пастбищные угодья не регламентирован надлежаще, поскольку именно от формы собственности зависит сохранение и устойчивое использование пастбищ;

В-четвертых, недостаточно определены механизмы зашиты прав пастбище-пользователей, хотя закон устанавливает порядок предоставления пастбищ гражданам, непонятным остается вопрос осведомленности граждан о потенциалах пастбищ страны. В этой связи предлагается создать кадастр пастбищных угодий, где граждане могут ознакомится географическим положением пастбищ.

В- пятых, законодательно не урегулирован порядок и условия пользования сезонными пастбищами. Эти аспекты закон не учитывает, хотя на сегодняшний день этот вопрос вызывает много проблем. Это связано с получением разрешения на прогон скота, оплатой за пользование скотопрогонных трасс и т.

Совершенствование национальной правовой базы в области управления пастбищными ресурсами с учетом приоритетов «зеленой» экономики нами видится следующим образом.

- Предлагается разработать Национальный план действий по развитию отгонной и полу-отгонной систем животноводства. В рамках данной программы следует разработать раздел по вопросам управления пастбищными земельными ресурсами. Запланировать разработку и принятие отдельного законопроекта «О животноводстве».
- В земельном законодательстве отсутствуют экономические механизмы регулирования платного прогона скота, что требует подробной регламентации. В Казахстане все поступления от «экологических платежей» (платежей за эмиссии в окружающую среду, штрафов, компенсации нанесенного вреда окружающей среде, платежей за природопользование) фактически не имеют целевой направленности. На практике, лишь весьма незначительная часть от собранных средств направляется в итоге на решение экологических проблем. При этом местные представительные органы имеют право повышать ставки экологических платежей не более чем в два раза, и в большинстве областей Казахстана установлены максимально возможные ставки. Использование экологических платежей с главной целью пополнения бюджета, а не стимулирования эффективных мер по предотвращению и снижению вредного воздействия на окружающую среду, лишает их функции полноценного инструмента экономического регулирования охраны окружающей среды и природопользования, т.к. не имеет какого-либо существенного влияния для целей улучшения окружающей среды, а лишь повышает стоимость ведения бизнеса в Казахстане.
- Для предотвращения процессов опустынивания и деградации земель следует разработать механизмы, обеспечивающие: природное и экологическое районирование на основе ландшафтного подхода;
- освоению почвозащитных севооборотов и пастбищеоборотов, обеспечивающих восстановление плодородия почв при оптимальном использовании химических и биологических методов;
- Следует развивать межгосударственное сотрудничество в целях развития отгонного животноводства и использования пастбищ. Исторически данная система была налажена между Казахстаном и Кыргызстаном, когда на территории Ошской области (Сусамыр) осуществлялась пастьба скота Жамбылской и Алматинской области.
- Действующее законодательство развивается по пути общей регламентации функций и полномочий всех государственных структур, что на практике порождает безответственность государственных чиновников в решении проблем развития отгонного и полу-отгонного систем животноводства. Поэтому следует законодательно прописать не только права, но и обязанности государственных структур.
- В целях обеспечения доступа общественности к информации о состоянии земельных ресурсов, предлагается внести в ЗК РК норму о том, что ежегодно в официальных средствах массовой информации должны публиковаться отчеты (сводные данные) о состоянии земельного фонда, что будет действенным механизмом общественного контроля за деятельностью органов власти и управления.

- Лесной кодекс РК от 8 июля 2003 года разрешает использование участков государственного лесного фонда для целей сенокошения и пастьбы скота, в том числе и для нужд отгонного или полу-отгонного систем животноводства. Данные положения Лесного кодекса РК конкретизируются в Правилах сенокошения и пастьбы скота на участках государственного лесного фонда, утвержденных Приказом и.о. Председателя Комитета лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан от 28 февраля 2005 года № 46.

Пастбищеобороты вводятся с целью более эффективного использования пастбищных угодий, повышения их продуктивности, снижения эродированности почв или ее предотвращения. Площадь пастбищеоборотов устанавливается с учетом: природно-климатических условий вегетативного периода; степени выбитости, стравливания пастбищ; потенциальная возможность и фактическое проявление эрозионных процессов;возможность сбора особо ценных семян дикорастущих трав; целесообразность предоставления "отдыха", то есть полное исключение стравливания, сенокошения в течение года.

Владельцы скота в необходимых случаях по указанию государственных лесовладельцев огораживают прогоны для скота, а также пастбища в целях сохранения лесных культур, питомников и других участков государственного лесного фонда.

Участки государственного лесного фонда для сенокошения и пастьбы скота могут предоставляться в краткосрочное (на срок пользования до 1 года) и долгосрочное (на срок пользования 10 лет) лесопользование.

По нашему мнению, нахождение в составе земель лесного фонда пастбищных угодий нецелесообразно. Во-первых, это противоречит одному из основополагающих принципов земельного законодательства, принципу целевого использования земли. Во-вторых, лесные органы вправе самостоятельно решать, каким образом использовать данные лесные земли, что свидетельствует о нерациональном использовании пастбищ на территории земель лесного фонда. Сельскохозяйственные государственные структуры не участвуют в процессе управления данными ресурсами.

Список использованных источников:

1.FAO. 2017. Drought characteristics and management in Central Asia and Turkey
2.Еркинбаева Л.К. Аграрные правоотношения. Монография: Талдыкорган, 2011 – 460с.
3.Обзор дискуссий по земельной реформе: содержание и рекомендации. / под ред. Әбдрайым Б. – Библиотека земельного права. Выпуск 9. – Караганды: РИО Болашак-Баспа.2016- 330с.
4.Янбухтин, Н. Р. Зарубежный опыт правового регулирования использования и охраны земель сельскохозяйственного назначения //Вестник Саратовской государственной академии права. - 2011. - № 1. - С. 153 – 155
5.Грачкова Ю.Л. Правовые проблемы земельной реформы (на примере земель сельскохозяйственного назначения): автреф дисс. на сои.учен. степ. к.ю.н., М.,2013.- 28 с.
6.Долматова Л.Г. Основы государственного регулирования в области использования и охраны земельных ресурсов в современных условиях//Инженерный вестник Дона. Электронный научный журнал. - 2011. - №1
7.Жусупбекова М.К. Правовые проблемы перехода республики Казахстан к «зеленой» экономике// Advances in current natural sciences №12, 2014 p.284-287
8.Yerkinbayeva L. Legal and Economic Problems of the Governmental Regulation of Renewable Energy Sources Usage and Development in the Republic of Kazakhstan// Journal of Advanced Research in Law and Economics Volume VII Issue 6(20) Fall 2016; Yerkinbayeva L. Energy law of the Republic of Kazakhstan: problems and perspectives. Институт Законодательства РК Баспа 3 (39)-2015. - С.39-45; Yerkinbayeva L., Bekezhanov D. The Policy of Combating Crimes Related to Trafficking in Persons: Conceptual Apparatus and Structural Elements Journal of Advanced Research in Law andEconomics, Volume VIII, Issue 3(25), Fall 2016P. (Scopus)]
9.Миллер В. Проблемы землеустройства в Баварии // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2010, № 1. - С. 55.
10.Орлова Л. Сберегающее земледелие за рубежом и в России: опыт применения, эффективность // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2009, № 6. - С. 71
11.Дербенева Е.В. и Полушкина Т.М. Сравнительный анализ зарубежного и российского опыта организации использования сельскохозяйственных земель// Научное обозрение.2016. - №16 - С.51-54

12.Сельское хозяйство США. Коллекция фактов // www.vashprofile.ru
13.Папцов А. Правовое обеспечение землепользования в сельском хозяйстве развитых стран // АПК: экономика, управление. – 2009, № 9. - С. 85.
14.Президент Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы и внесении изменения и дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 "Об утверждении Перечня государственных программ": Указ от 14 февраля 2017 года № 420. //http://adilet.zan.kz/rus
15.Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» 14.12.2012 г.// http://www.akorda.kz.
16.Гринберг С.Н Правовое и экологическое обеспечение рационального использования и охраны оленьих пастбищ//Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. 2016. №3.
17.Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года №442-1//www.zakon.kz.
18.см. подробно Закон РК от 30.06.16 г. № 5-VI «О приостановлении действия отдельных норм Земельного кодекса Республики Казахстан и введения в действие Закона Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года «О внесении изменений и дополнений в Земельный кодекс Республики Казахстан»// www.zakon.kz.
19.Закон Республики Казахстан «О пастбищах» от 20 февраля 2017г.//www.zakon.kz.
20.Закон Туркменистана «О пастбищах» от 18 августа 2015 года // http://turkmenistan.gov.tm/?id=9493
21.Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577. Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»// САПП Республики Казахстан, 2013 г., № 34, ст. 504.
22.ОЭСР: Комплексный страновой обзор Казахстана. Предварительная оценка. Часть 1.// http://www.exclusive.kz/expertiza/politika/13341/
23.Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212// Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2007 г., N 1, ст. 1
24.Анализ текущих процессов и реформ в пастбищном секторе Казахстана//fermer.cgc.kz/index.php/proekty/143-po-zakazu-giz
25.КОНФЛИКТЫ ЗА ПАСТБИЩНЫЕ РЕСУРСЫ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.// https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01493866/file/Conflicts%20over%20pastures%20ACTED%20CAMP%20ALATOO%20RU.pdf
26.Закон Республики Таджикистан (Абори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013 г., №3, ст. 194)// http: // www. Adlia .t j /show_ doc. fwx? Rgn =118848&conttype=5

Байдельдинов Даулет Лаикович
д.ю.н., профессор Академик Академии Вышей школы РК
декан юридического факультета, КазНУ имени аль-Фараби
Кудерин Ильяс Кадырбекович,
к.ю.н., доцент кафедры таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби

LEGAL ASPECTS OF THE REGULATION OF GREEN ENERGY AS A RESULT OF EXPO-17

Резюме

В данной статье рассматривается вопросы дальнейшего развития экологического законодательства по итогам деятельности международной выставки «ЭКСПО-2017». В работе аргументировано доказывается необходимость принятии нового проекта Закона «О возобновляемых источниках энергии».

Түйіндеме

Бұл мақалада «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесінің қорытындысы бойынша экологиялық заңнаманы одан әрі дамыту мәселелері қарастырылған. Жұмыста «Жаңартылатын энергия көздері туралы» жаңа Заң жобасын қабылдау қажеттілігі талданып отырып дәлелденді.

Resume

This article is devoted to the issues of further development of environmental legislation based on the results of the international exhibition EXPO-2017. The paper proves the necessity of adopting a new draft law “On Renewable Energy Sources”.

The current economy of the Republic of Kazakhstan was formed as an economy based on the use of natural resources. The use of resources is carried out through mining and sale abroad. This model is typical for the most of the countries of the post-Soviet space, because of the fact that the own industrial base for processing of natural resources is not competitive or insufficient and low-powered. During the years of independence over 600 mining campaigns with foreign participation or joint participation have worked in the market of the Republic of Kazakhstan.

Foreign investments in the economy of the Republic of Kazakhstan have reached record levels by 2016 – 1 trillion 200 billion US dollars.

There are critical remarks in the media about the construction of the model of a resource-oriented economy in Kazakhstan. However, this approach was the only correct one and allowed to ensure the country's socio-economic and political stability. The oil and gas sector is the largest part of the sale of natural resources sector. The sale of energy carriers will always remain significant for the economy of Kazakhstan and other states. Oil and gas as energy carriers are in demand at the moment as the important elements of supporting human life. Those are necessary for Kazakhstan as important elements in ensuring the vital activity of the state economy. Any state will be stable and sustainable when it has products for the domestic and foreign markets. Nowadays, there is a decrease in the profitability of mining and use of gas and oil. Additionally, there is the process of depletion and reduction of energy resources reserves. However, the energy as a commodity remains an actual product, which is traded successfully by states.

EXPO-17, as a special international event, has shown that many scientific researches are aimed at the production of one product – energy. Alternative sources are involved in this process. The main priority of EXPO-17 was a production, where a favorable and stable natural environment is ensured.

At the same time, despite the benefits of alternative energy sources, studies by economists show that the share of components from "green" energy production in the Republic of Kazakhstan, nowadays, hardly reaches 2% of the total amount of produced energy. The role of state regulation and state support is to stimulate this process.

The government has adopted a number of policy documents aimed at developing alternative sources of energy. On February 1, 2010, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 922, the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2020 was approved, in which indicative indicators for the production of alternative "green" energy as of 2020 were fixed [1]. On May 30, 2013, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 577 approved the Concept on the transition of the Republic of Kazakhstan to the "green economy" [2].

It is significant to apply the legal mechanism in order to implement these conceptual, methodological documents, i.e. the adoption of laws and by-laws. There is a similar legislative experience

in the practice of CIS countries. For example, the Law "On alternative energy sources" was adopted in 2011 in the Republic of Ukraine. The law provides for the application of administrative sanctions to enterprises that do not use alternative energy sources. In addition, state subsidies were introduced to enterprises using "green energy".

The attempts were also made in the Russian Federation. For instance, a draft law "On State Policy in the Sphere of Using Non-traditional Renewable Energy Sources" was developed and adopted [3].

For many in Russia the production of alternative ecological clean energy is controversial and less cost-effective, as Russia is one of the world's largest countries mining hydrocarbon raw materials.

A provision on financing renewable energy sources at the expense of the state was introduced in the draft law because of the fact that serious costs are required to produce "green" energy. For instance, in Russia about 3% of state investments in the fuel energy complex were on alternative energy.

It is necessary to mention that in 2003 the President of the Russian Federation rejected the draft law and withdrawn it from consideration of the Parliament because of its economic unpreparedness. In the same year "The Energy Strategy of the Russian Federation for the period until 2020" was adopted, Thus, at the present time in Russia there is no legislative act regulating the use of alternative renewable energy sources.

In the Republic of Kazakhstan Law "On supporting the use of renewable energy sources" was also adopted on 4th July, 2009 [4].

Firstly, the above Law gives the definition of renewable energy sources. According to Article 1, "Renewable energy sources are energy sources continuously renewed due to naturally occurring natural processes, which include the following types: solar energy, wind energy, hydrodynamic energy of water; geothermal energy: heat of soil, groundwater, rivers, reservoirs and anthropogenic sources of primary energy resources: biomass, biogas and other fuels from organic waste used for the production of electricity and (or) heat".

The Chapter 2 of the law is called "State regulation in the field of support for the use of renewable energy sources". This type of government regulation includes:

1) Approval and implementation of the plan for allocating facilities for the use of renewable energy sources taking into account the targets for the development of the renewable energy sector;

2) Establishment of fixed tariffs and marginal auction prices;

3) Provision of targeted assistance;

4) Creation of conditions for training and training personnel of Kazakhstan and conducting scientific research in the field of using renewable energy sources;

5) Technical regulation;

6) Adoption of normative legal acts in the field of the use of renewable energy sources.

The next legal provision is important: Article 9 is called "Support for the sale of electricity and (or) heat energy produced by renewable energy sources". It sets the norms stimulating economic interests of producers of alternative types of energy.

According to paragraph 5 of the article, contracts for the purchase and sale of thermal energy produced by energy producing organizations using renewable energy sources are concluded for a period not less than the payback period of the project for the construction of an object for the use of renewable energy sources defined in the feasibility study of the construction project for the facility for use renewable energy sources.

Energy transmission organizations are obliged to provide free access to transmission through networks to energy producing organizations using renewable energy sources in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

At the same time, energy producing organizations that use renewable energy sources are exempted from the payment of services provided by energy transmission organizations for the transmission of electrical energy.

According to the law, the financial settlement of electrical energy imbalances from facilities for the use of renewable energy sources is carried out by the settlement and financial center under the tariff for the support of renewable energy sources in accordance with the rules for the functioning of the balancing electricity market approved by the authorized body.

The normative act does not fully respond to the existing practical interests for several reasons. There are only 12 articles and their content must be expanded by strengthening the legal mechanism that stimulates the creation of new objects of alternative energy sources.

The main result of EXPO-17 is that in order to develop “green” energy in Kazakhstan and to introduce the latest scientific developments into production it is necessary to adopt a new version of the Law “On Renewable Energy Sources”.

The law should consolidate both administrative measures and measures of economic stimulating. Thus, the draft law should include norms: on preferential taxation of enterprises of the “Green Energy”; on the application of the state order with the approved tariff for “alternative” energy; on the introduction of a cost factor in the purchase of “alternative” energy; on preferential loans to enterprises of the “Green” energy; on the state and priority support of the enterprises of the “Green” energy in solving land and other issues.

Authors propose to introduce the concept of an economic mechanism for the use and development of renewable energy in the legislation of the Republic of Kazakhstan on the use and development of renewable energy sources.

The economic mechanism for the use and development of renewable energy sources is a system consisting of various economic instruments that are aimed at preventing barriers to the development of renewable energy sources, its use, ensuring energy and environmental safety, encouraging the use of renewable energy sources and organizational, institutional structures.

The tools for the development of renewable energy sources are economic measures aimed at the development of renewable energy sources, which are used depending on the social, economic and legal specifics of the state, are approved in the legislative acts of the state, and consist of direct or indirect methods for the development of renewable energy sources. It is best for the legislation of the Republic of Kazakhstan to apply a mixed version of the use and development of renewable energy sources. The mixed version of the use and development of renewable energy sources includes the simultaneous use of green certificates, the tariff system and the auction system. The simultaneous use of these three systems contributes to the conclusion of long-term investment contracts and the improvement of the quality of the state in this area, the determination of the limits of the responsibility of market participants in ensuring transparency and simplicity in the selection of investment projects, the introduction and use of renewable energy sources, and, the most importantly, the supply of renewable energy sources consumers at a low price. The norms stimulating the economic interests of the enterprises of the “Green” energy sector should be included respectively in the Tax, Land and Civil Codes, the Law “On Banks and Banking Activities” and other legal acts.

It seems that the development of the legislation on alternative renewable energy sources will contribute to the development of “green” energy as one of the main outcomes of EXPO-2017-Astana.

References:

1 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 1, 2010 № 922 “On the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2020 // https://online.zakon.kz.

2 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2013 № 577 “On the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to the “green economy” // https://online.zakon.kz.

3 Draft Federal Law № 98033104-2 “On State Policy in the Sphere of Using Non-traditional Renewable Energy Sources” // GARANT System: http://base.garant.ru.

4 Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2009 № 165-IV “On Support for the Use of Renewable Energy Sources” // https://online.zakon.kz.

Жатканбаева Айжан Ержановна
Заведующая кафедрой таможенного, финансового и экологического права.
Доктор юридических наук, профессор
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ СИСТЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Основой формирования концепции юридического воздействия, безусловно, служит международная правовая база, представленная в основном Декларацией прав ребенка (1959 г.), Конвенцией ООН о правах ребенка (1989 г.), Минимальными стандартными правилами ООН, касающимися отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила, 1995 г.), Руководящими принципами организации ООН для предупреждения преступности в отношении несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы, 1990 г.); Правилами ООН, касающимися защиты несовершеннолетних, лишенных свободы (1990 г.).

Наиболее актуальные вопросы формирования нормативной и институциональной базы ювенальной юстиции отражены в Концепции правовой политики Республики Казахстан, одобренной Указом Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 г. № 949.

Первоначальный доклад Республики Казахстан о выполнении Конвенции был подготовлен в марте 2001 года, в то время как нормы Конвенции предусматривают предоставление доклада через два года после присоединения к договору. Доклад состоял из двух частей, включал информацию о мерах, принятых Республикой Казахстан по осуществлению Конвенции в период с 1994 по 2000 год. После ознакомления с докладом последовала незамедлительная реакция неправительственных организаций Республики Казахстан, которые в 2002 году подготовили альтернативный доклад о выполнении Конвенции Казахстаном, включавший в себя комментарии к правительственному докладу. Первый правительственный отчет был заслушан на 33-й сессии Комитета ООН по правам ребенка в июне 2003 года в г. Женеве, по результатам которого Комитетом был подготовлен пакет замечаний и рекомендаций к докладу. На данной сессии экспертами Комитета ООН по правам ребенка была дана позитивная оценка мерам, предпринимаемым Правительством Республики Казахстан в области защиты прав детей. Одним из положительных достижений признано развитие и совершенствование новой законодательной базы, а также сотрудничество государственных органов с международными организациями и различными органами ООН по вопросам детства. Казахстану был дан ряд рекомендаций, среди которых основными можно назвать необходимость разработки национального плана действий по улучшению положения детей в стране и создание специального уполномоченного органа для обеспечения межведомственной координации в решении вопросов защиты детства.

В числе рекомендации Комитета ООН было направление по разработке и внедрению системы профилактики и предупреждения противоправной деятельности несовершеннолетних.

В 1999 году два международных консультанта ЮНИСЕФ провели исследовательскую миссию в отношении соблюдения прав по охране детей и подростков в Казахстане11. Затем последовало проведение всесторонней оценки системы ювенальной юстиции, подготовленной Датским центром по правам человека в 2002 году [1, с.7]. Итогом работы стала выработка подробных рекомендаций:

• необходимо совершенствовать сбор данных по совершенным подростками преступлениям и системе ювенальной юстиции;

• необходимо создать отдельную систему ювенальной юстиции, в том числе специализированные суды и профилактические и реабилитационные организации в рамках сообщества;

• необходимо провести обучение сотрудников правоохранительных органов, судей и адвокатов; ввести специальность «социальный работник»;

• НПО должны пользоваться преимуществами, получаемыми в результате укрепления потенциала [2].

Эти рекомендации и стали стартом для большой работы в этом направлении.

Впервые вопрос создания специализированных ювенальных судов был поднят в 2001 году, когда Верховный Суд Республики Казахстан, Генеральная прокуратура, Министерства Юстиции совместно с Фондом Сорос - Казахстан и Правовым Открытым обществом (КОЛПИ) подписали

протокол о реализации пилотного проекта: «Ювенальная юстиция в Казахстане» [Фонд-Сорос-Казахстан Юридическая газета 2001, 23 сентября]. 19 октября 2006г. В Комитете уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции Республики Казахстан состоялось заседание рабочей группы, на обсуждение которой был вынесен перечень предстоящих преобразований УИС, необходимых для создания в стране, эффективно действующей и ориентированной на защиту прав детей системы ювенальной юстиции.

На этих встречах была выявлена общая обеспокоенность существующим положением дел. Несовершеннолетний, оказавшийся в конфликте с законом, нуждается в помощи, а именно, в комплексном сопровождении и поддержке в процессе судопроизводства. К примеру, как показывает практика, пребывание в пенитенциарных учреждениях не только не исправляет малолетних преступников, но еще более закрепляет сформированную в процессе жизни, имеющегося семейного воспитания, отрицательную сторону поведения. Психологические исследования свидетельствуют, что через полтора года пребывания в условиях режимного учреждения происходят необратимые изменения в структуре личности, психике взрослого человека, затрудняющие его последующую реабилитацию и ресоциализацию в обществе. Можно предположить, что неокрепшая психика подростка «ломается» еще быстрее, а процесс восстановления становится еще более затратным и трудоемким.

В этой связи, признана необходимость изменения методов работы с несовершеннолетними в системе уголовного правосудия и принято решение об инициировании пилотного проекта «Ювенальная юстиция в Казахстане». Основной целью проекта являлось создание и обеспечение функционирования специализированной системы правосудия для несовершеннолетних, подозреваемых или обвиняемых в совершении преступления, в двух административно – территориальных единицах (районах): в городе Алматы и Алматинской области путем наиболее полной реализации положений законодательства Республики Казахстан.

Параллельно был принят Закон «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» регулирующий реализацию государственной политики в области профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних, которая является элементом государственной политики в отношении соблюдения законных прав и интересов детей и включает в себя создание правовых и социальных гарантий для несовершеннолетних, материально-техническое, финансовое, научно-методическое и кадровое обеспечение органов и учреждений, составляющих систему профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних. Постановлением Правительства Республике Казахстан в феврале 2003 года была утверждена Программа молодежной политики на 2003-2004 годы.

Проект начал свою реализацию 17 марта 2003 г. в двух пилотных районах — Ауезовском г. Алматы и Карасайском Алматинской области и продлился до 2006 г. В целях обеспечения реализации проекта и согласно Протоколу о намерениях в рамках этого проекта были созданы четыре структуры:

1) экспертный совет, состоящий из 10 человек, — представителей Администрации Президента, Генеральной прокуратуры, Верховного Суда, Конституционного Совета, центральных аппаратов Министерств внутренних дел и юстиции РК. К компетенции указанного совета было отнесено осуществление общего контроля за ходом реализации проекта, разрешение проблемных вопросов и выработка итогового решения по итогам эксперимента;

2) рабочая группа, состоящая из 15 человек. Задачами этой группы было обеспечение контроля за исполнением проекта, наблюдение за ходом реализации проекта и оказание содействия для достижения ожидаемых результатов;

3) непосредственные исполнители проекта в количестве 63 человек, из которых 15 сотрудников органов внутренних дел, 5 сотрудников прокуратуры, 6 судей, 2 работника уголовно-исполнительной системы, 15 адвокатов (члены Алматинских городской и областной коллегий адвокатов) и 20 социальных психологов. Все исполнители прошли соответствующие курсы обучения по специальным программам, что соответствовало международным стандартам, предусматривающим специализацию сотрудников, работающих с несовершеннолетними;

4) администрация проекта, состоявшая из сотрудников и экспертов Института конституционной и правовой политики (г. Будапешт) и Фонда Сорос-Казахстан. Ее основная функция заключалась в организационном обеспечении проекта. К работе проекта были

привлечены также международные эксперты и консультанты специалисты в области ювенальной юстиции [3].

К данному процессу впервые подключилось Министерство образования и науки РК, куда входил Комитет по охране прав ребенка. В этой связи, 30 марта 2007 года на заседании Совета по правовой политике при Президенте Республики Казахстан было принято решение необходимости создания системы ювенальной юстиции в республике. 19 августа 2008 года Указом Президента была одобрена Концепция развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы, цель которой поэтапное внедрение и развитие элементов ювенальной юстиции для повышения эффективности и качества отправления правосудия несовершеннолетних.

В период реализации данной программы Правительство Республики Казахстан принимает целый ряд самостоятельных нормативных документов, которые были направлены на улучшение государственной политики в области защиты прав детей, например, Программа профилактики правонарушений и борьбы с преступностью в Республике Казахстан на 2005-2008 гг., утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 декабря 2004 г. № 1355; Программа «Дети Казахстана» на 2007-2011 гг., утвержденная постановлением Правительства РК от 21 декабря 2007 г. № 1245. Кроме того, именно в этот период создаются специализированные органы, имеющие своей целью защиту прав несовершеннолетних, правовой статус которых нормативно утвержден Положением о Межведомственной комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав при Правительстве Республики Казахстан; утвержденным постановлением Правительства РК от 24 мая 2007 г. № 415 и Положением о специальных организациях образования, утвержденным приказом Министра образования и науки РК от 27 января 2005 г. № 42. Кроме того, усиливается статус ранее действовавших государственных органов, таких как Социальная служба для молодежи, созданная еще в 1993 году которая работает по ряду важных направлений, и включает в себя: центры информации для молодежи; молодежные биржи труда; пункты социально-психологической помощи; общежития-приюты для подростков и молодежи, оказавшихся в конфликтной ситуации дома или без определенного места жительства; клубы психологической поддержки и реабилитационные центры для инвалидов; спортивные, досуговые и культурные объединения молодежи; реадаптационные центры для молодых граждан, освободившихся из учреждений пенитенциарной системы. Вместе с тем, создание ювенальных судов стало не только первым, но и важнейшим звеном в формировании в Казахстане системы ювенальной юстиции, уже исходя из конституционного принципа, что именно суд обладает наиболее широкими возможностями при решении вопросов, касающихся защиты прав и законных интересов несовершеннолетних. Подписание Президентом РК Указа о создании ювенальных судов в Казахстана в 2005 году стало краеугольным камнем формирования в Казахстане ювенальной системы.

В декабре 2006 года в г. Астане состоялось итоговое расширенное заседание, на котором рассматривались результаты реализации проекта «Ювенальная юстиция в Казахстане». Проект по созданию системы ювенальной юстиции в Казахстане был признан успешным. 30 марта 2007 года на заседании Совета по правовой политике при Президенте Республики Казахстан было принято решение о необходимости создания системы ювенальной юстиции в республике. В целях исполнения п.3.2, протокольного решения вышеуказанного заседания Управлением по руководству уголовно-исполнительными инспекциями Комитета УИС Министерства юстиции Республики Казахстан совместно с заинтересованными государственными органами и неправительственными организациями разработан проект Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы». Целью Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы было поэтапное внедрение и развитие элементов ювенальной юстиции в Республике Казахстан, которое позволит повысить эффективность и качество отправления правосудия в отношении несовершеннолетних на всех его этапах. Это включает создание специализированных подразделений по работе с несовершеннолетними: в министерствах юстиции, внутренних дел, образования и науки, в судах, прокуратурах, местных исполнительных органах и адвокатуре.

В целях продвижения политики защиты прав детей и семьи Указом Президента РК от 1 февраля 2006 года № 56 создана Национальная комиссия по делам семьи и гендерной политике как консультативно-совещательный орган при Президенте РК и Указом Президента РК от 1 июля 2008 г. № 625 создан Совет по молодежной политике при Президенте РК - консультативно-совещательный орган, основными задачами которого являются: выработка рекомендаций оп

определению приоритетов, формированию и реализации государственной политики в отношении молодежи, анализ эффективности реализации государственной молодежной политики. В целях оказания своевременной помощи детям в решении их проблем, сбора и анализа информации о положении дел в вопросах правовой защиты детей, о степени их информированности о своих правах, распространения материалов о правах ребенка с апреля 2004 года в республике открыты детские общественные приемные.

Соответственно, структуры ювенальной юстиции в Казахстане введены в действие:

1. Система ювенальных судов РК создана Указом Президента РК от 4 февраля 2012 года охватывающая 19 ювенальных судов: по два суда в Алматинской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областях и по одному суду во всех областных центрах, городах Астана и Алматы. Общая штатная численность судей ювенальных судов составляет 57 единиц.

2. Ювенальная адвокатура. Все районные и городские коллегии адвокатов РК в своей структуре имеют ювенальных адвокатов. Впервые Алматинская городская коллегия адвокатов в сентябре 2006 года приняла решение создать специализированную ювенальную юридическую консультацию. Но свое реальное распространение по всей территории РК ювенальная адвокатура получила через реализацию Концепцию развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы.

3. Ювенальная полиция введена в действие Законом Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года № 388-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам деятельности местной полицейской службы» в рамках реализации Плана Нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ в части формирования местной полицейской службы, подотчетной местным исполнительным органам и местному сообществу, в целях укрепления общественного порядка и профилактики преступности, повышения уровня доверия населения к деятельности органов внутренних дел и обеспечения прозрачности их работы.

4. Ювенальные юридические консультации созданы при юридических консультациях районов и городов в 2006 году, с 2012 года из республиканского бюджета финансирование бесплатной юридической помощи несовершеннолетним, не имеющим родителей при предоставлении соответствующих документов.

5. Ювенальные медиаторы появились после принятия Закона Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» и призваны разрешать споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием несовершеннолетних, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках с участием несовершеннолетних.

6. Психологическое сопровождение. Для ее эффективного исполнения усилиями администратора судов по социальным программам в специализированных судах по делам несовершеннолетних в июне 2009 года введены должности психолога и социального педагога, которые проводят мероприятия по сопровождению детей в процессе.

7. В 2016 году введена должность Омбудсмена по правам ребенка.

8. Ювенальная прокуратура в Казахстане не создана. Прокуратура представляет интересы государства в суде осуществляет надзор по делам с участием несовершеннолетних на общих основаниях.

Создание системы ювенальной юстиции сопровождалось кардинальными реформами уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного и административного законодательства РК, анализ которых будет приведен ниже.

Организация деятельности ювенальных судов обеспечиватся в соответствии с Конституционным законом Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-II О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан.

В целом, следует отметить, что формирование системы ювенальной юстиции в Казахстане занял небольшой промежуток времени. Содействие международных организации и неправительственных организации РК оказало существенную координирующую, организационную, консультативную, экспертную поддержку. Реформирование системы правосудия, в том числе и по вопросам рассмотрения и разрешения дел с участием несовершеннолетних получило должное закрепление в законодательных актах и государственной политике.

Основными направлениями дальнейшего развития ювенальной юстиции в Казахстане должно проходить главным образом в области совершенствования исполнительных режимов, индивидуального сопровождения несовершеннолетних девиантов в процессе их реабилитации, социализации, дальнейшего развития системы медиации и декриминализации ответственности несовершеннолетних.

Список использованной литературы:

1. Эммануэль Трембли и Найджел Кантуел. См. Флиндт Педерсон, К. и Вэммен Джеперсон, Дж. Ювенальная юстиция в Казахстане: Оценка 2000 г. Датский центр по правам человека. ЮНИСЕФ, Копенгаген, 2002 г.

2. Оценка достижений реформы системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан. Региональное представительство ЮНИСЕФ в странах Центральной и Восточной Европы/ Союза независимых государств Июль, 2009 г. // file:///C:/Users/1/Downloads/2009

3. Г.Сулейменова, Ж.Абдысамат. О перспективах создания системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://articlekz.com/article/5000

Ақшатаева Ж.Б.,
к.ю.н., ассоцированный профессор
Айгаринова Г.Т.
к.ю.н., ассоцированный профессор

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ПРИНЦИПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ И РАСТЕНИЕВОДСТВА

Абстракт. В данной статье рассматривается комплекс исследовании правовых проблем обеспечение безопасности в сфере земледелие и растениеводства Республике Казахстан, обосновании и разработке концептуальных основ, теоретических положений, выводов, практических предложений и рекомендаций по совершенствованию действующего законодательства в данной сфере и практики его применения в современных условиях вхождения ВТО.

Аңдатпа. Нақты мақалада Қазақстан Республикасындағы, жер ісі және өсімдік шаруашылығы саласындағы тұжырымдамалық негіздер, теориялық қағидалар, қорытындылар, практикалық ұсыныстар мен ұсынымдарды әзірлеу, жетілдіру бойынша қолданыстағы осы саладағы заңнаманы және оны қолдану тәжірибесін қазіргі жағдайдағы ДСҰ-ға кіру кезінде қолдану болып табылады.

Термин “принцип” имеет древнелатинское происхождение: принципум - начало, основа [1]. Принципы права обычно определяют как отправные, руководящие идеи, которые концентрированно выражают сущность, основные свойства, внутреннее единство и развитие правовых норм в пределах системы права либо его отдельных отраслей и иной совокупности норм. По мнению Мухитдинова Н.Б., принципы права - это ведущие начала его формирования, развития и функционирования, которые имеют общеобязательный для всех характер и пронизывают не только всю правовую систему и систему правосубъектов общественных отношений, но и правовую реальность страны в целом [2]. Другие авторы под принципами понимают основные начала, основные положения, основные идеи правового регулирования (отрасли права, правового института или другого правового массива), сформулированные в одной или нескольких правовых нормах [3]. Важнейшая черта принципов права состоит в том, что они выражают не только существующие отношения, но и прогрессивные тенденции развития общества, а потому включают программные требования, отправные идеи-задачи [4]. По мнению Гущиной Н.А., важное значение в процессе формирования отраслей и институтов права имеет общность принципов, лежащих в основе разнородных юридических норм. Они относятся к системообразующим факторам, присущи самой правовой материи и раскрывают в концентрированном виде социальную природу, основные цели и задачи права принципы права отражают новые взаимоотношения личности и государства и определяют строение системы права, выступая в качестве ее управляющего центра. Любая норма права, институт, отрасль права должны соответствовать принципам права. Это одно из необходимых условий эффективности действия правовых норм [5, с.200]. Мы уже говорили, что специфические принципы аграрного права являются определяющим фактором при построении новой отрасли права. Однако выделить принципы аграрного права крайне сложно, так как предметом его являются разнообразные общественные отношения, следовательно, к принципам следует отнести все сколько-нибудь значимые принципы земельного, гражданского, административного, трудового права, имеющие отношение к сельскохозяйственному производству. Принципы аграрного права неоднократно исследовались в литературе. Принципы аграрного права — это выраженные в нормах права, регулирующие аграрные отношения, нормативно-руководящие идеи, положения, определяющие содержание этой отрасли права, придающие целостность, единство совокупности правовых норм, объединенных соответственно предметом и методами правового регулирования в интегрированную комплексную отрасль аграрного права [6]. Н.Н. Веденин, С.Т. Культелеев определяют принципы аграрного права как основные руководящие идеи, определяющие направления и характер правового регулирования аграрных отношений. Они не остаются неизменными, раз и навсегда данными. В соответствии с изменением основных направлений и задач, решаемых агропромышленным комплексом на том или ином историческом этапе, меняются и принципы правового регулирования [7, с.12; с.15]. Рассмотрим систему принципов аграрного права, предлагаемых рядом известных ученых. По мнению Г.Е. Быстрова и М.И. Козыря, к

основным принципам аграрного права, отражающим объективные закономерности развития аграрных отношений в условиях значительного вовлечения сельскохозяйственных предприятий и их объединений, крестьянских (фермерских), личных подсобных хозяйств в систему рыночных отношений, вызвавших к жизни рыночное аграрное законодательство, можно отнести следующие:

- равенство участников аграрных правоотношений;
- право добровольного выбора крестьянами форм и направлений трудовой и хозяйственной деятельности;
- всемерная охрана и укрепление множественности форм собственности и базирующихся на них организационно-правовых форм сельскохозяйственных товаропроизводителей;
- расширение системы юридических гарантий для свободы аграрного предпринимательства;
- устойчивость и особая социально-экономическая значимость использования земли, и других природных ресурсов в сельскохозяйственном производстве;
- органическая связь трудовой деятельности с природно-климатическими условиями производства; экологическая направленность этой деятельности;
- полнота правового регулирования аграрных отношений, непрерывность обновления аграрного законодательства, обеспечение законности в деятельности всех участников сельскохозяйственного производства;
-хозяйственная самостоятельность и ответственность сельскохозяйственных товаропроизводителей;
- материальная заинтересованность в результатах сельскохозяйственной деятельности и труда;
- государственное регулирование сельскохозяйственной деятельности;
- демократизация системы управления агропромышленным комплексом;
- реальность и гарантированностъ субъективных прав участников аграрных правоотношений [6].

На наш взгляд, данная система принципов недостаточно продумана и мало отражает специфику сельскохозяйственного производства.

Н.Н. Веденин считает, что исходя из названных задач, основными принципами правового регулирования аграрных отношений в предстоящий период являются:

- свобода аграрного предпринимательства и добровольность выбора форм хозяйствования;

плюрализм форм собственности и форм хозяйствования на селе;

равенство субъектов аграрного предпринимательства и равная правовая защищенность различных форм собственности в агропромышленном комплексе;

приоритет развития агропромышленного комплекса;

государственная поддержка АПК;

невмешательство госорганов в производственно-хозяйственную деятельность сельскохозяйственных товаропроизводителей[7]. Казахстанские авторы присоединяются к высказанным суждениям.

М.К. Жусупбекова выделяет рыночные принципы государственного регулирования аграрного сектора:

принцип аграрного протекционизма, предполагающий установление определенных льгот в аграрном секторе во внешнеэкономических и внутриэкономических отношениях. В основе аграрного протекционизма лежат несколько подпринципов:

а) сохранение продовольственной безопасности страны. Так как одним из атрибутов мощи страны является её продовольственная безопасность;

б) поддерживание внешнеторгового баланса с ограничением импорта и субсидированием экспорта. Значит, государство должно следить за потоком импорта из-за рубежа и помогать выставлять сельхозтоваропроизводителям свою сельхозпродукцию за рубеж, а также поддерживать баланс между ними;

в) это самое главное, сохранение и развитие отечественного аграрного сектора как одной из важных отраслей экономики в целом. Являясь жизненно важной отраслью экономики, сельское хозяйство нуждается в сохранении и дальнейшем развитии. Наиболее развитые рыночные страны мира наглядно демонстрируют широкий набор средств и методов государственного протекционизма и эффективно используют этот институт для защиты национальных интересов;

- принцип регулирования целевых программ по их выполнению и контролю, принимаемых на различных уровнях. Систему государственного регулирования и поддержки следует строить по целевым программам, с тем, чтобы учитывать региональные особенности и условия формирования новых организационно-правовых форм хозяйствования.

- приоритетное развитие сельскохозяйственного производства. Приоритетность развития сельскохозяйственного производства заключается в том, что аграрный сектор как одна из важных отраслей экономики обеспечивает население продовольствием, а промышленность – сырьём, затрагивает интересы каждого человека и государства в целом;

установление и поддержание паритета цен и доходов в сельском хозяйстве и других отраслях экономики. Государство должно поддерживать паритет цен и доходов, как в аграрном секторе, так и в других отраслях экономики. Государство не должно допускать падение цен на сельхозпродукцию. Так как падение цен ведёт к отставанию аграрного сектора от промышленности, росту налогов, кредитной задолженности. А всё это, в конечном счёте, ведёт к аграрному кризису;

осуществление государственного регулирования преимущественно экономическими методами;

недопущение прямого вмешательства государственных или иных хозяйствующих структур в деятельность сельскохозяйственных предприятий. Хотя предусматривается государственная поддержка сельхозтоваропроизводителей, не допускается прямое вмешательство государственных и иных хозяйствующих структур в деятельность сельскохозяйственных предприятий. Сельхозтоваропроизводители самостоятельно определяют свою деятельность без вмешательства кого-либо со стороны. Например, при заключении договора сельхозтоваропроизводители сами выбирают партнёров, сами определяют предмет и условия соответствующего договора;

сохранение и гарантирование самостоятельности в осуществлении сельскохозяйственными предприятиями производственно-хозяйственной деятельности. Этот принцип взаимосвязан с предыдущим принципом. Одним из атрибутов рыночной экономики является самостоятельность хозяйствующих субъектов, в том числе и сельскохозяйственных.

В большинстве отраслевых аграрных законов принципы аграрного права не отражены: в Законах Республики Казахстан «О зерне» от 19 января 2001 года, «О развитии хлопковой отрасли» от 21июля 2007 года, «О пчеловодстве» от 12 марта 2002 года, «О защите растений» от 3 июля 2002 года.

В ряде законов, отражены некоторые принципы, которые могут составить основу принципов аграрного права.

Так, в Законе РК «О племенном животноводстве» от 9 июля 1998 года в ст.5 закреплены основные принципы организации деятельности в области племенного животноводства.

Деятельность в области племенного животноводства основывается на принципах:

повышения эффективности и конкурентоспособности;

обеспечения сохранения породы;

обеспечения надлежащего учета данных в области племенного животноводства;

оперативной обработки информации в области племенного животноводства и передачи ее юридическим и физическим лицам, осуществляющим разведение, использование племенных животных.

В Законе РК «О карантине растений» от 11 февраля 1999 года, который имеет косвенное отношение к аграрному законодательству в ст.4 зафиксированы принципы осуществления государственных мероприятий по карантину растений на территории республики:

1) обеспечение охраны растительных ресурсов и продуктов растительного происхождения от порчи и уничтожения карантинными объектами в целях поддержания продовольственной и сырьевой безопасности республики и сохранности имущества;

2) государственное регулирование, государственный контроль и ответственность за нарушение законодательства по карантину растений;

3) объективная, научно обоснованная оценка возможного воздействия карантинных объектов на растительные ресурсы и продукцию растительного происхождения и предотвращение нанесения ими возможного вреда;

4) активное участие населения, физических и юридических лиц, организаций, органов государственного управления и местного самоуправления в выполнении мероприятий по карантину растений;

5) международное сотрудничество в области карантина растений на основе соответствующих договоров.

Самым ярким примером могут служить лишь принципы государственного регулирования аграрных отношений, закрепленные в Законе РК «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» от 8 июля 2005 года.

В соответствии со ст.3 данного закона государственное регулирование развития агропромышленного комплекса и сельских территорий осуществляется в соответствии со следующими принципами:

1) приоритетности развития агропромышленного комплекса и сельских территорий, имеющих потенциал экономического роста;

2) соответствия требованиям международных соглашений по сельскому хозяйству, санитарным и фитосанитарным нормам;

3) прозрачности мероприятий, осуществляемых государством;

4) адресности в предоставлении мер государственной поддержки;

5) развития конкурентных преимуществ отечественного агропромышленного производства;

6) защищенности внутреннего рынка от недобросовестной конкуренции;

7) разграничения полномочий между уровнями государственного управления;

8) экологической безопасности деятельности агропромышленного комплекса и проживания жителей в сельских населенных пунктах;

9) взаимодействия с общественными объединениями, ассоциациями (союзами) предпринимателей;

10) эффективности мер государственного регулирования;

11) обеспечения необходимого ежегодного объема государственной поддержки развития агропромышленного комплекса и сельских территорий;

12) развития оптимальных форм взаимодействия субъектов агропромышленного комплекса. Закон РК «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» от 8 июля 2005 года /Справочная система Юрист.

Указанные принципы могут служить исходной основой для разработки системы принципов аграрного права. На наш взгляд, из предлагаемых принципов следует исключить общие принципы государственного регулирования в данной области и оставить принципы, отражающие специфику самого сельскохозяйственного производства. Следует отнести к общим принципам: принцип прозрачности мероприятий, осуществляемых государством; принцип адресности в предоставлении мер государственной поддержки; принцип защищенности внутреннего рынка от недобросовестной конкуренции; принцип разграничения полномочий между уровнями государственного управления; принцип взаимодействия с общественными объединениями, ассоциациями (союзами) предпринимателей; принцип эффективности мер государственного регулирования; принцип развития оптимальных форм взаимодействия субъектов агропромышленного комплекса.

Изучение мнений ученых-аграрников по поводу принципов аграрного права, а также, анализ действующего законодательства РК позволило разработать следующую систему принципов аграрного права.

Общие принципы, которые пронизывают всю систему права. К ним относятся: демократизм, законность, гуманизм, научный характер.

Отраслевые принципы. Каждая отрасль права имеет свои специфические принципы, которые применительно к аграрному праву носят общий характер.

Специфические принципы, характерные для аграрного права.

По нашему мнению, в законодательстве следует закрепить следующие принципы аграрного права:

1) обеспечения продовольственной безопасности;

2) приоритетности развития агропромышленного комплекса и сельских территорий, имеющих потенциал экономического роста;

3) экологической безопасности деятельности агропромышленного комплекса и проживания жителей в сельских населенных пунктах;

4) обязательной государственной поддержки АПК;

5) аграрного протекционизма.

6) организации сельскохозяйственного производства на основе внедрения достижений науки и техники;

7) оптимизации структуры сельскохозяйственного производства с учетом природно-климатических условий и рыночной конъюнктуры

8) развития конкурентных преимуществ отечественного агропромышленного производства;

9) органической связи трудовой деятельности с природно-климатическими условиями производства;

10) устойчивости использования земли, и других природных ресурсов в сельскохозяйственном производстве и особой их охраны;

11) гарантированности субъективных прав участников аграрных правоотношений.

12) государственной защиты прав и законных интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей;

13) свободы аграрного предпринимательства и добровольности выбора форм хозяйствования;

14) плюрализма форм собственности и форм хозяйствования на селе;

15) равенства субъектов аграрного предпринимательства и равной правовой защищенности различных форм собственности в агропромышленном комплексе;

16) соответствия требованиям международных соглашений по сельскому хозяйству, санитарным и фитосанитарным нормам.

Именно эти принципы должны стать основой для кодифицированного нормативного акта, регулирующего аграрные отношения, в виде Аграрного кодекса РК.

Развитию крупного сельского хозяйства способствует, прежде всего, наличие огромного земельного фонда с обширными площадями сельскохозяйственных угодий, куда входят пашни, пастбища, выгоны. Динамично развивающаяся отрасль семеноводства нуждается в прочной нормативно-правовой базе, чтобы фермеры получили доступ к высококачественным семенам лучших сортов сельскохозяйственных культур. Природные условия Казахстана, их многообразие обуславливают значительные потенциальные возможности для развития животноводства. В республике традиционно занимаются овцеводством, коневодством, верблюдоводством, разведением крупного рогатого скота. Земледелие Казахстана дает чуть меньше продукций, чем животноводство, но в нем занято большинство трудоспособного населения села. Земледелие, или растениеводство, считается ведущей отраслью сельского хозяйства Казахстана. Зерновое хозяйство - главная отрасль земледелия Казахстана. Оно обеспечивает население хлебопродуктами, а животноводство кормами. Казахстан производит много высококачественного товарного зерна. В последние годы общие посевы зерновых культур занимали свыше 80% посевной площади сельскохозяйственных культур. Северные регионы специализируются на выращивании зерновых культур и животноводстве, а южные регионы, где орошение имеет существенное значение, имеют большую диверсификацию возделываемых культур - зерновые, масличные, плодово-ягодные культуры, овощи, хлопок.

В «Стратегии Казахстан-2050» Глава государства поставил задачу по созданию национальных конкурентоспособных брендов, выпускающих экологически чистую продукцию. При этом Казахстан должен стать одним из глобальных игроков в области экологически чистого производства. Для решения этих задач Министерство сельского хозяйства привлекает экспертов проекта технической помощи Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН «Поддержка развития органического сельского хозяйства и наращивание институционального потенциала в Казахстане». Органическое сельское хозяйство является перспективным направлением для Казахстана, поскольку он обладает огромными посевными площадями и пастбищными угодьями - поэтому аграрная отрасль имеет все необходимые условия для повышения качества пищевых продуктов и сохранения окружающей среды для будущих поколений. Вместе с тем, для развития органического сельского хозяйства и признания продукции на мировых рынках необходимо создать соответствующее законодательство с четкими требованиями к процессам производства. Система сертификации и контроля органических продуктов в Казахстане также должна соответствовать международному уровню и обеспечивать доверие у зарубежных потребителей [1]. Производство экологически чистой продукции является частью инициативы по развитию «зеленой экономики», одобренной правительством и включенной в существующую рамочную программу страны, подписанную с Производственной и сельскохозяйственной Организацией Объединенных Наций. В рамках недавно инициированного проекта ФАО внедряется новое экологическое законодательство, укрепляется институциональный потенциал Казахстана, создается национальный стратегический план, формируется система экологической сертификации и правил контроля производства органической продукции [2].

Но сегодня, по прошествии 15 лет современной аграрной реформы, и с учетом новых реалий, сложившихся как в стране, так и в аграрной экономике, предлагается по-новому оценить и изложить редакцию принципов современного аграрного права.

Принцип первый: обеспечение юридическими средствами права граждан на полноценные, качественные и экологически безопасные продукты питания, производимые отечественными сельскохозяйственными товаропроизводителями. Производство продовольствия — основная функция сельского хозяйства, и сельскохозяйственные товаропроизводители напрямую обеспечивают продовольственную безопасность государства. Но еще очень важно, чтобы произведенные продукты питания были качественными и экологически безопасными. Право на полноценное питание — конституционное право граждан, и его реализация является главнейшей социальной задачей общества и государства. Это базовый принцип, на основе которого должна строиться вся система правового регулирования сельскохозяйственной деятельности в современном государстве.

Принцип второй: равенство участников аграрных правоотношений. Этот принцип предполагает, что все субъекты аграрного производства и агробизнеса, независимо от организационно-правовых форм хозяйствования и форм собственности (крестьянские (фермерские) хозяйства; сельскохозяйственные производственные и потребительские кооперативы; акционерные общества и товарищества; государственные и

муниципальные унитарные предприятия и личные подсобные хозяйства граждан) имеют равные права в организации сельскохозяйственного производства, в сфере переработки и реализации сельскохозяйственной продукции, в социальном развитии села и обеспечении жизнедеятельности в сельских поселениях и, самое главное, на государственную финансово экономическую поддержку.

Отсюда **принцип третий:** повышение эффективности государственного регулирования в аграрной сфере. Был принят закон Республики Казахстан от 14.07.1997 «О государственном регулировании агропромышленного производства» [8], определивший такие основные направления государственного регулирования, как: формирование и функционирование рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия; финансирование, кредитование, ценовая политика; страхование; льготное налогообложение; аграрный протекционизм, предполагающий установление льгот в развитии сельского хозяйства, в межотраслевых отношениях внутри страны и внешнеэкономической деятельности. Особенно актуальной проблемой в межотраслевых отношениях сегодня является диспаритет цен. Важное направление участие государства в кредитовании сельскохозяйственного производства — лизинг. Среди иных направлений экономического воздействия государства на развитие сферы аграрного предпринимательства — поддержка науки и осуществление научной деятельности в агропромышленном комплексе, развитие социальной сферы села и др.

Принцип четвертый: совершенствование системы управления сельским хозяйством. Практические результаты современной аграрной реформы убедительно показывают, что успех сопутствует лишь тем организациям, где работает команда агроменеджеров во главе с сильным руководителем, обладающим достаточным опытом управленческой деятельности и успешно освоившим законы рыночной экономики [8].

Принцип пятый: гарантированность и устойчивость использования земли и других природных ресурсов в сельском хозяйстве. Как известно, в ходе современной земельной реформы все сельскохозяйственные угодья, в том числе пашни, были разделены на земельные доли. В сельском хозяйстве используются и другие природные ресурсы: вода, лес и нелесная растительность, недра для добычи торфа, сапропеля, извести, песка и других общераспространенных нерудных материалов. Для сельскохозяйственных товаропроизводителей очень важны государственные гарантии устойчивости использования природных ресурсов, дабы планировать развитие своих хозяйств и трудовую занятость на длительную перспективу.

Принцип шестой: органическая связь трудовой и хозяйственной деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей с природно-климатическими условиями. Сельскохозяйственное производство крайне зависимо от природных условий. Даже в странах с высокой аграрной культурой, применяющих высокоинтенсивные технологии в сельском хозяйстве, результаты аграрного производства по-прежнему остаются непредсказуемыми. Засухи, наводнения, морозы, вредители, болезни сельскохозяйственных животных и растений и другие факторы делают аграрный сектор сферой рискованного вложения капитала. По этим причинам функционирование сельскохозяйственного производства связано с особыми условиями,

сочетающими экономический процесс с естественными биологическими законами. Сезонность аграрного производства, работа на открытом пространстве в жару и холод, проблема неполной занятости сельского населения в зимний период — эти и другие факторы отражаются на организации труда и материальных результатах крестьян. Этот принцип очень важно понимать и всемерно его учитывать при процедуре банкротства, в исполнительном производстве, в налоговой политике, то есть там, где чаще всего нарушаются права сельскохозяйственных организаций и предприятий.

Принцип седьмой: научно-техническое обеспечение аграрного производства. В ускорении развития агропромышленного производства важная роль отводится научному обеспечению. Аграрно-правовая наука видит свои задачи в обеспечении правового регулирования таких направлений, как селекция сельскохозяйственных растений, племенное животноводство, создание современных машин и оборудования, технологий в земледелии и животноводстве, переработке и хранении сырья и продовольствия, создании эффективных биопрепаратов и средств химизации. Новые технологии и новая техника позволяют уже сегодня снизить затраты как в растениеводстве, так и в животноводстве.

Заметным направлением в развитии сельского хозяйства ряда стран в настоящее время является так называемая «зеленая революция», позволяющая за счет использования новых сортов выращивать существенно большие урожаи на базе тех же самых площадей.

Принцип восьмой: экологизация сельского хозяйства, экологическая направленность предпринимательства в аграрной сфере. Эти направления очень важны для сохранения окружающей природной среды — среды обитания живых организмов, в том числе и человека как биосоциального существа в природе. Сельское хозяйство здесь выступает в двух аспектах. С одной стороны, в ходе своего функционирования сельское хозяйство при несоблюдении экологических норм и требований отрицательно влияет на природную среду. Например, нарушение правил размещения животноводческих ферм, складов агрохимикатов, правил применения гербицидов и пестицидов, непродуманная мелиорация, нарушения технологических требований в полеводстве и т. д. приводят к деградации земли, уменьшению ее плодородного слоя, засорению, заболачиванию, опустыниванию и сокращению площадей пашни и сельхозугодий. От непродуманного и неорганизованного сельского хозяйства страдают лес и нелесная растительность, дикие животные, птицы и опылители растений, загрязняются водные источники, атмосферный воздух и т.д.

В большинстве стран мира сегодня получает развитие экологическое земледелие, в результате чего производятся экологически чистые продукты питания. Экологизация сельского хозяйства и экологическая направленность предпринимательства в агросфере должны проходить красной нитью при разработке современного аграрного законодательства РК.

Список использованной литературы.

1. Ерофеев Б.В. Экологическое право России. - М.: Юристъ, 1996. С.105. 624 с.
2. Мухитдинов Н.Б. Основы горного права (Некоторые важные положения теории и практики). – Алма-Ата: Казахстан, 1983. С.99. 248 с.
3. Право природопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. С.32.
4. Еренов А.Е., Мухитдинов Н.Б., Ильяшенко Л.В. – Предмет и система советского земельного права. Алматы: Наука, 1981. С.109.
5. Гущина Н.А. Система права и система законодательства: соотношение и некоторые перспективы развития // Правоведение. 2003. - № 5. - С.198-204. Аграрное право /Под ред Козыря, Быстрова. – 1996. С.16
6. Веденин, С.; Культелеев С.Т. Культелеев С.Т. Аграрное право Республики Казахстан (Общая часть). – Учебник для вузов. Алматы. Изд. HAS. - 2005. - 320 с.
7. Жусупбекова М.К. Правовые основы государственного регулирования аграрного сектора Республики Казахстан в условиях рынка: Дисс. канд. юрид. наук – Алматы, 2002.
8. Аграрное право: Учебник / Под ред. проф. Г.Е. Быстрова, проф. М.И. Козыря. – М.: Юристъ, 1998.

Айгаринова Г.Т.
заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Ақшатаева Жанна Байбековна.,
заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ КООПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ - АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ ӘЛЕУЕТІН ІСКЕ АСЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Нақты мақалада агроөнеркәсіп кешенінің әлеуетін іске асыру нысаны ретінде Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық кооперацияларының қызметін құқықтық реттеу мәселесі қарастырылған.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2018 жылғы 05 қазандағы «**Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру**» атты жолдауында агроөнеркәсіп кешенінің әлеуетін толық іске асыру міндеті қойылды. елбасының айтуы бойынша**: «**Негізгі міндет – еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын 2022 жылға қарай 2,5 есе көбейту.

Мемлекеттік қолдаудың барлық шараларын елімізге заманауи агротехнологияларды ауқымды түрде тартуға бағыттау қажет.

Біз икемді әрі ыңғайлы стандарттарды енгізу және ауыл шаруашылығы саласындағы беделді шетелдік мамандарды – «ақылды адамдарды» тарту арқылы саланы басқарудың үздік тәжірибесін пайдалануымыз керек.

Ауыл кәсіпкерлеріне шаруашылық жүргізудің жаңа дағдыларын үйрету үшін жаппай оқыту жүйесін қалыптастырған жөн» деген болатын [1].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2012 жылғы 14 желтоқсан «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында әлемдегі үшінші сын-қатердеп жаһандық азық-түлік қауіпсіздігінетөнетін қатерді атады. Жер-жаһанда халық саны өсуінің жоғары қарқыны азық-түлік проблемасын күрт шиеленістіре түсетінін, бүгіннің өзінде әлемде миллиондаған адам аштыққа ұшырап, миллиардқа жуық адам тағамның ұдайы жетіспеушілігін бастан кешіріп отырғанын еске салып өтті. Қазақстанның қазірдің өзінде астық дақылдарын аса ірі экспорттаушылар қатарына енгенін, аса ірі экологиялық таза аумақтар бар екенін және экологиялық таза тағам өнімдерін шығара алатынымызды, сондықтанда, ауыл шаруашылығы өнеркәсібінде сапалы секіріс жасауға толық мүмкіндігіміз бар екенін сенімді жеткізді.Осыдан кейін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамсыз ету жүзеге асыру мақсатында Үкімет өте қысқа мерзім ішінде ҚР-даагроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013 –2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы қабылданды. Еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев 2015 жылы «100 нақты қадам» атты ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі жөніндегі жоспарын жасап, оған нақты екі қадамды жатады: ауылшаруашылық жерлерін тиімді пайдалану мақсатымен оларды нарықтық айналымға енгізу.

Жер кодексіне және басқа да заң актілеріне өзгерістер енгізу (35-қадам). Жер телімдерін мақсатты пайдалану түрін өзгертуге рұқсат алу ресімдерін жеңілдету. Ауылшаруашылық жерлерін пайдалануға тұрақты түрде мониторинг жүргізу. Барлық пайдаланылмай жатқан жерді алдағы уақытта жекешелендіру үшін мемлекеттік қорға беру (36-қадам). Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету аумағындағы қатынастары эволюциясынның құқықтық аспектілері, олардың қызметтерінің ерекшеліктерін, тәуелсіз Қазақстанның заманауи нарық жағдайына өтуде аграрлық саясатын жүзеге асырудың маңыздылығы зерттелмеген. Қазіргі таңда осы қатынастарды құқықтық реттеу мәселелерін болашақта теориялық дамытуды қажет етеді, аграрлық аумақта оның құқықтық тенденциясы мен маңыздылығын құқық жүйеде жеткілікті түрде көрсету болып тұр. Бірақ азық-түлік мәселелерінің жоғары маңыздылығына және өткірлігіне қарамастан, елімізде азық-түлік қауіпсіздігі туралы заңның әлі күнге дейін қабылданбауы, азық-түлік қауіпсізігі бағытындағы, оның ішінде тамақ өнімдерінің сапасына және гендік түрленген азық-түлік қатынастарына арналған маңызды заманауи нормативтік құқықтық актілердің болмауы өзекті болып тұр. Жоғарыдағы көрсетілген жағдайларға байланысты, азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін

құқықтық ғылым жағынан назар аударуын, мемлекет пен құқықтық ролін теориялық түсіндіруді және аграрлық саясаттың жаңа моделін тұжырымдамалық тұрғыдан құруды қажет етеді, ал азық-түлік қауіпсіздігі аумағында туындаған қауіптен мемлекеттің, азаматтардың және қоғамның мүдделерін құқықтық қорғауда жаңа әдістері мен тәсілдерін ізденуге талпыныс береді және осы зерттеудің өзектілігі болып табылады.

Қазақстан Республикасы XXI ғасырға күрделі өзгерістермен аяқ басты. Он бес жылдан астам уақытта еліміздің тәуелсіздігімен қатар жүргізіліп келе жатқан саяси және экономикалық реформалардың маңыздылығы мен қолданбалылығына тоқталар көз жетті. Бұл мәселенің өзектілігі әлемдік қауымдастықта еліміздің нарықтық бағытта дамушы ел деп танылуымен арта түсті. Нарықтық қатынастарға өту нақты алғанда экономиканың әлдеқайда жаңа сапалық күйінде көшуді білдіреді. Мұның өзі тұтастай бірқатар объективті факторлардан көрінеді. Нарықтық экономиканың тиімді жұмыс істеуінің негізгі шарты нарықтық іс басындағы субъектілердің толық өзін-өзі басқаруы мен олардың экономикалық жауапкершілігіне енгізделген тәуелсіздігі болып табылады. Баршаға белгілі өндірістің негізгі факторлары табиғи еңбек және өндірістік ресурстар болып табылады. Осы жағдайда осы факторлардың жұмыс істеп қозғалысқа түсуіне ерекше әсер ететін нақты күні бар. Олар іскерлік, басқару және өз мүмкіндіктерін белгілі бір мақсатқа жетістікке қол жеткізуге пайдалана білу қажет. Ресми деректер бойынша, 1920 жылы Жер шарында шамамен 1,3 миллиард тұрғын болыпты. 1930 жылы әлем халқы 2 млрд. адам болса, 1962 жылы – 3 млрд., 1976 жылы – 4 млрд., 1987 жылы – 5 млрд., ал 1999 жылы 6 млрд. адамға жетті. БҰҰ сарапшыларының мәлімдеуінше, 2011 жылдың қараша айында дүниежүзі тұрғындарының саны 7 миллиардқа жеткен. Яғни, бұл – XX ғасырдың екінші жартысында бастау алған адамзат баласының өсімі жыл өткен сайын артып келеді деген сөз. Халықаралық зерттеу бойынша, соңғы жылдары әлем тұрғындары жыл сайын шамамен, 80 миллион адамға ұлғайып келе жатыр екен. 2050 жылы әлем халқының саны 8-10 миллиард шамасында болатын көрінеді. Ол кезде жер шары тұрғындарының 60,5 пайызы – Азияда, 8,7 пайызы –Еуропада тұрса, халықтың орналасуындағы үлесіне келсек, алдымен Азиядан кейін Африка, Оңтүстік Америка, Австралия, Еуропа орын теппек. Ал 17 миллиондай тұрғыны бар Қазақстанға келсек, біздің елдегі халық өсімі 2050 жылы шамамен 23-24 миллион адамға жетеді деген болжам бар екен. [1]. Бұдан кейінгі экономикалық қайта құрулар қисыны аграрлық бизнестің ұтымды құрылымын қалыптастырумен, агротехноглогиялардың деңгейін көтеру мен, ауыл шаруашылығы өндірісінің маркетингтік стратегиясына, ішкі рыноктоғы импорт алмасуға, жақын және алыс шетелдерге экспортты жандандыруға көшумен байлыныстыагарарлық саладағы өсудің жаңа сапасына өтуді талап етеді [3].

Қазақстаның ДСҰ-на қосылуымен байланысты артықшылықтыр мен шығындардың жалпы теңгерімін бағалау үлкен жағдай болып отыр. Басты міндет – халақаралық саудада құқықтарды шектеуді болдырмау және бұл ретте азық-түлік қауіпсіздік пен елдің аграрлық секторын тиімді дамыту мүмкіндігін сақтай отырып, тауарлар мен қызметтер көрсетудің әлемдік рынокқа қол жетімділігін нақты жақсартуды қамтамасыз ету.

Нарықтық қатынастар жағдайына сай агроөндірістік кешеннің дамуы ауылшаруашылық өндірісінің деңгейінің төмендеуі және соңғы жылдарда біршцама жоғарылауын басынан өткерді. Аграрлық қатынастар жүйесі де өзгеріске ұшырады, ол шаруашылық және меншік нысандарының жаңа түрлерінің енуінде көрініс тапты

Нарық жағдайында әлемдік өндіріс жүйесі және ауылшаруашылық өнімінің сауда саласында ұлттық бәсекеге қабілетті ауылшаруашылық ұйымдары ерекше маңызға ие. Аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету оның аграрлық өндіріске және агроөндірістік кешеннің өнімінің тиімділігіне негізделген тұрақты дамуын білдіреді. Аграрлық өндірістің тұрақтылығы – елдің азық-түлік қауіпсіздігінің және әлеуметтік тұрақтылығының негізі екендігін айта кеткен жөн. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығының негізгі мәселелерінің бірі ауылшаруашылық өндірісінің дамуы және ныгаюы және ауыл халқының тұрмысын жақсарту болып табылады. Қазіргі таңдағы талаптарға сәйкес экономикалық құрылымның қалыптасуына сай ауылшаруашылық өндірісінің деңгейі біршама көтерілді, ауылдық жерлерде шаруашылықтың жаңа ұйымдық-құқықтық нысандары қалыптаса бастады, солардың ішіндегі бірі - ауылшаруашылық кооперативі.

Кооперация - кез келген қоғамға керек және маңызды шаруашылық нысаны. Ешбір мемлекет экономикасының даму мәселелерін мемлекеттік және кооперативтік секторлар арқылы ғана шешкен жоқ. Тек қана меншіктің әр түрлі нысанындағы шаруашылық субъектілерінің бірігуі қажетті нәтиже береді. Батыс елдерінде кооперация мемлекет тарапынан көп көмек

көрсетілетін және жеңілдіктер алатын құрылым. Өркениетті елдер ауылшаруашылық тауар өндірушілердің мемлекеттің көмегінсіз бәсекелестікке қарсы келе алмайтынын біледі, сондықтан ауылшаруашылық өнімдерін өндіруді реттеп отырады, тауар өндірушіден өндірілген өнімді әлемдік бағаларға қарағанда қымбат бағамен сатып алады. Әрбір ел ауыл шаруашылығын көтеру үшін ауылшаруашылық тауар өндірушілерге үнемі көмек көрсетіп отырады.

Қазіргі кезде, кооперативтік қозғалысты жандандырып, кооперативтік инфрақұрылымды қалыптастыру қажеттілігі туындап жатыр. Кооперативтер кіші бизнес және әлеуметтік экономиканың элементі. Бұл құрылымдар тек экономикалық қана емес әлеуметтік мәселелерді де шешуге өз үлесін қосады. Кооперативтерде бірінші орында капитал емес адам тұрады. Капиталдың маңызы көп, бірақ кооперативтің ерекшелігі капиталды онда жұмыс істейтін адамдар алады. Демек, кооперативтер өз мүшелерінің әлеуметтік мәселелерін шешу арқылы өзінің қаржылық жағдайын қалыптастырады.

Қайта құрудың бастау алуымен және экономиканың түбірінен өзгеріске түсуімен кооперативтік қозғалыстың, соның ішінде ауыл шаруашылығындағы кооперативтік қозғалыстың әдістемелік негіздері мен іргелі қағидаларын талдауға мүмкіндік туды. Алайда, осы тақырып төңірегіндегі басылымдар көлеміне қарамастан, кооперацияның қазіргі жаңа жағдайға негізделген бірыңғайлы түбегейлі концепциясы әлі күнге жоқ.

Дегенмен, кооперация «барлық қоғамдық құрылымдардың бастауы» болып табылады. Ол тек қана жеке тұлғалардың (қазіргі кезде әлемде олардың саны 700 млн. адамға жетеді) «бастапқы» түрдегі кооперативтерінің еркін бірлестігін ғана құрамайды, ол шаруашылық аралық негізде бірлескен қызметтің бір бағыттағы немесе өзгедей түрлерін іс жүзіне асырушы заңды тұлғалардың, экономика секторындағы әртүрлі кәсіпорындардың бірлестігін құрап отыр. Осы кооперативтік қозғалысқа жер шары халқының барлығы болмаса да, қомақты бөлігі қатысып отыр.

Жалпы алып қарағанда кооперация, шаруашылық іс жүргізуге негізделген өздеріне тиесілі ресурстарын үлестік жарна ретінде еркін түрде біріктірген және ортақ көздеген мақсатқа жету жолында қызмет етуші жеке және заңды тұлғалардың барлық жиынтығын құрайды. Жеке тұлғалардың кооперативі, ортақ көздеген мақсатқа жету жолында өндіріс пен еңбек құралын өздерінің жеке мүдделері үшін уақытша немесе тұрақты жағдайда біріктірген жеке мүлік иелерінің ассоциациясы ретінде ұйымдастыра ресімделеді. Кооперация ұғымынан оның басым жақтарын ғана емес оның жалпы жеке мүддені көздейтін ерекше рөлін алып тастап қарастыру кооперация қозғалысының мәнін, ынталылығын, мүдделері мен мақсаттарын дәстүрлі талдау әдістемесі болып табылады. Бұл жалпы және оның дамуының ауыспалы кезеңіндегі кооперацияның теориясына жатады.

Қазақстан аграрлық ел болып танылады және аграрлық сектор оның экономикасының негізін құрайды онда ұлттық кірістің үштен бір бөлігі өндіріледі. Ауыл шаруашылығы отандық экономиканың негізгі бөлігін құрайды, елді өндіріспен, халықты тамақпен, өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз етеді.

Аграрлық реформаны жүзеге асырудың бір ерекшелігі болып шаруашылық демократия, экономикалық еркіндік және өзін-өзі басқаруды сипаттайтын ауылшаруашылық кооперацияны дамыту табылады. Бірақ, қазіргі таңда ауылда ауылшаруашылық кооперацияның баяу дамып жатқанын айта кеткен жөн, бұған себеп агроөндірістік кешеннің әртүрлі салаларында кооперацияның әдістемелік негіздерінің жеткілікті деңгейде дайындалмауы, кооперативтік заңдылық және осы салада мемлекеттік саясатты әлі де жетілдіру керектігінде.

Әр саладағы ауылшаруашылық кооперативтері бүгінгі күні дүние жүзі бойынша қызмет етеді және ауылшаруашылық өндірісте ұйымдық-құқықтық негізде маңызды роль болып табылады. Аграрлық кешен және агроөнеркәсіптік салада кооперацияның дамуы мен кеңеюі жүргізілген экономикалық реформа талаптарын есепке ала отырып, қазіргі заманға сай шаруашылық нысандарының артықшылықтары бар жаңа аграрлық құрылымды қалыптастыру ауылшаруашылық өндірісті дамыту мен тұрақтандыру бағыттарының бірі.

Бірақ, кооперацияның құқықтық базасының құрылып және бекітілуіне қарамастан, мақсаттық жоспарлар мен бағдарламалар шегінде ауылшаруашылық кооперативтік қозғылыстарға қолдау көрсетілмейді, ал кейбір аймақтарда ауылшаруашылық кооперативтер басқа шаруашылық нысандары ішінде маңызды роль атқарады, ауылшаруашылық кооперацияның қалыптасу мен дамуында бірқатар мәселелер кездеседі, оның ішінде: құқықтық және заңшығарушылық базаның жетілдірілмеуі, кооперативтертік құрылымдарды мемлекет және қоғамның қолдауының теңсіздігі, ұйымдастырушылық-әдістемелік базаның жетіспеушіліктері, білікті басқару кадрлары мен жұмысшылардың аздығы және т.б. Бұның себептері болып кооперативтік заңдылықтардың толық

дамымауы, ұйымдастырушылық сипаттағы қиындықтар, сонымен қатар кооператив қызметінің тәжірибелік шаруашылық-экономикалық аспектілері жайындағы ақпараттардың жетіспеуі болып табылады.

Мұндай жағдай ғылыми-теориялық, тәжірибелік жоспарларды зерттеу мен тереңдету, осы саладағы жиналған білімді, сонымен қатар шет елдерден алынған тәжірибені жан-жақты талдау жасау қажеттілігін көрсетеді. Бұл ауылшаруашылығы кооперативтерінің әр түрлерінің дамуын жетілдіруді ұтымды негіздеу, олардың қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық-шаруашылық қағидаларын дамытуға байланысты ұсыныстар жасау және Қазақстандағы ауыл шаруашылығындағы кооперативтік жүйе механизмінің қызметінің тиімділігін дамытуға жағдай жасайды.

Ауылшаруашылық кооперативінің қызметінің негізгі заңды базасы болып демократиялық бастамаларда қызмет ететін фермерлердің ерікті ұйымы ретіндегі кооперативтік ұйымның мәртебесін анықтайтын әр елдің кооперация туралы заңы болады [4, с. 5].

Қазақстанда кооперативтік жүйені дамытуда қоғамдық-саяси жағдай негіз болды. Қазақстан Республикасының агроөндірістік кешеннің кооперативтік қозғалысының даму бағыттары: 1) ішкі шаруашылық кооперативтерді құру; 2) ауылшаруашылық кәсіпорындар, фермерлік шаруашылықтар және жеке қосалқы шаруашылықтар негізінде кооперативтік құрылымдардың пайда болуы; 3) аймақтық деңгейде әртүрлі ұйымдар, кооператив одақтарын құру.

Аграрлы сектордың дамуына мемлекетік деңгейде бәсекелестік тәртіпті қолданып отандық ауылшаруашылық өнімдерінің сапасын көтеру, аймақтарға қаржылық қолдау көрсету, отандық тауар шығарушыларды қорғау және ішкі және сыртқы азық-түлікті басқару негіз болып табылады.

Бәсекелестерге қарсы тұра алатын отандық ауылшаруашылық өндірістер, сонымен қатар мемлекеттік деңгейде агроөнеркәсіптік кешенді дамыту қажет.

Ауылшаруашылық кооперциясының барлық қиындықтардан өту жолдары: шығынды азайту, кірісті барынша арттыру; сауданы жаулап алу, еңбек жағдайын жақсарту және олардың өнімдерін көбейту, бірігу.

«Кооперация» термині ынтымақтастықты білдіреді. Ынтымақтастық бірнеше мағынада түсіндіріледі: біріккен қызмет, күштерін біріктіріп жұмыс істеу және т.б.

«Кооперация» сөзіне тоқталатын болсақ, бірнеше мағынада түсіндіріледі: 1) бір немесе өзара байланыстағы еңбек процесіне (бригада, цех және т.б.) адамдардың көп мөлшерде бірігіп қатысуы негізіндегі еңбекті ұйымдастыру нысаны; 2) ортақ меншікке негізделген өндірісті ұйымдастыру нысаны (колхоздар, өнеркәсіптік, тұтыну кооперациясы); 3) белгілі өнімді бірігіп өндіру мақсатында жеке шаруашылықтар, кәсіпорындар арасындағы ұзақ және тұрақты байланыс нысандары (агрофирма, өндірістік жүйе, комбинат). Кооперацияның өзгеше түсінігі бар - кооператив: өнімді өндіру мен өткізу, тауар мен қызметті сатып алу мен тұтыну, тұрғын үй салу және т.б. [20, 253 б.]. Кооперация теориясында кооператив кооперацияға жиі теңестіріледі, бірақ кооперация термині мәні мен мағынасына қарағанда кооператив терминінен кеңірек, бірақ байланысы тығыз, өйткені түпкі мағынасы бір.

Ауылшаруашылық кооперациясы кооперативтердің жиынтығы. Бірақ кооперативтердің бір бөлігін де кооперация деп атауға болады. Әлемдік кооперациямен қатар европейлік, ресейлік сияқты тағы да басқа кооперацияның бөліктері болады. Сонымен қатар, әрбір кооператив кооперация болып саналады, яғни мүшелерінің кооперациясы. Бірақ, кооперация мен кооператив түсініктерінің арасында теңдік жоқ. Кооперацияны кооперативтердің қосындысына теңестіруге болмайды. Өйткені, бірігу, ақылдасқан іс-әрекеттер, өзара толықтырулар, кооперативтердің және оның мүшелерінің өзара карым-қатынастарының арқасында кооперацияда массалық күш қалыптасады, қосымша пайдалы әсер дамиды. Бұндай әсерді ғылымда субаддитивтік әсер (additio - қосылу) деп атайды. Жаңа кооперативтер мен оның мүшелерінің кооперацияға қосылулары көбірек пайдалы әсер қосады. Кейде кооперацияны ғимаратпен салыстырады, кірпіштері адамдар, цемент олардың мүдделері, фундамент – кооперативтер. Кооператив дегеніміз не? Кооперативке көптеген түсініктер берілген. 1995 ж. Манчестер қаласында өткен Бүкіләлемдік кооперативтер конгрессінде, кооператив – демократиялық басқарудағы кәсіпорын және бірігіп иеленудің көмегімен өздерінің ортақ экономикалық, әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында ерікті біріккен адамдардың жеке ұйымы. Бұл жерде кооперативті сипаттаушы белгілер берілген, оның негізгі мақсаты және оған жету жолдары. Кейде кооперативтердің синонимдері қолданылады, ұйымдар (тұтыну ұйымдары), серіктестіктер, шаруашылықтар (кооперативтік шаруашылық, ұйымдық шаруашылық), артельдер және т.б.

Кооперативтік қозғалыс мақсатты әрекет – ұйымдастырушылық, құқықтық, шаруашылық, ағартушылық, білім беру. Оның негізгі мазмұны кооперацияның идеяларын жариялау, адамдардың бірігуі, өзара көмек, ортақ жауапкершілік, халық арасында білім беруді тарату, мәдениетті деңгейін көтеру, азаматтардың заң шығару бастамашылығы, өз кооперативіне материалдық көмек көрсету, оынң басқару істеріне қатысу және т.б. кооперативтерді құру, кооперацияны дамыту – кооперативтік қозғалыстың негізгі мақсаты.

Кооперативтік қозғалыстың мағынасына «кооперативтік даму» түсінігі жақын. «Кооперативтік қозғалыс» термині кооперативтік бастамаларды пайдаланып және әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға жету үшін қарым-қатынастағы адамдар туралы түсінік береді. Кооперативтік қозғалысқа жұмысшылар, қолөнершілер, балықшылар, қызметкерлер, зейнеткерлер, студенттер, кейде ұсақ және орта кәсіпкерлер қатысады. Олар қозғалысқа кооперативтің мүшелері ретінде қатысады. Кооперативтің кез-келген мүшесі кооператор. Кооперативтің жалдамалы жұмыскері немесе қызметкер осы кооперативтің мүшесі болғанда ғана кооператор болып есептеледі. Кейде, кооперативтің мүшелігінде тұрмаған, бірақ кооперативтік қозғалысқа өз үлесін қосқан ғалым, саясаткер немесе қоғам қайраткерін де кооператор деп атаған. Кооперативтің кез-келген мүшесі пайшы (өз пайын салған адам), бірақ кез-келген пайшы кооператив мүшесі бола алмайды.

Алғашында кооперативтік қозғалыста адамдар ұйымдастырусыз, басқарусыз қатысқан. Кейін кооперативтік қозғалысқа кәсіподақтар, діни бірлестіктер, кейбір саяси партиялар өз үлестерін қоса бастады. Мемлекет те кооперацияға кооперацияға жақтастығын білдірді. Осы кезеңнен бастап кооперативтік құрылыс басталады, яғни мемлекеттік деңгейде қажетті алғышарттар қалыптаса бастады (құқықтық, ақпараттыз және т.б.).

Кооперацияға арналған теориялық зерттеулерде ғалымдар кооперативке әртүрлі түсінік берген.

Л.В. Ефименко, А.Я. Пилипенконың көзқарасы бойынша, кооператив –ұжымдық меншікке негізделген ұйымның ұйымдық-құқықтық нысаны [5, 33 б.]. Ұйым ретінде ол халық шаруашылығының ерекше буыны экономикалық жағынан дербес тауар өндіруші; «жарғылық» құқық субъектісі сияқты белгілермен сипатталады. Құқық субъектісі болғандықтан оның қызметінің мақсатын анықтайтын жарғысы бар, осы қызметпен байланысты құқықтар мен міндеттерге ие болады, заңды тұлғаның құқық қабілеттілігіне және әрекет қабілеттілігіне ие болады, жеке баланс жүргізеді және т.б.

Туган-Барановский кооперативке мынадай анықтама береді: «Кооператив – мақсаты жұмсалған капиталдың орнын толтыру емес, бірақ шаруашылықты бірігіп жүргізу арқылы оның мүшелерінің еңбек табыстарын көбейту және шығыстарын азайтуға негізделген ерікті түрде біріккен бірнеше тұлғалардың шаруашылық кәсіпорны» [6, 43 б.].

А.А. Николаев «Кооператив - ортақ шаруашылық мақсаттарға жетуге негізделген, демократиялық және еңбек бастамаларынан құрылған тұлғалардың ерікті және өзін- өзі басқарушы одағы» [7, 22 б.].

К. А. Пажитновтың берген анықтамасы өзгешелеу: «Кооператив – бірігіп капитал жағынан үстемдікке қарсылық көрсетіп және өндіріс, шаруашылық табыстарды айырбастау және бөлу процесінде өз мүшелерінің жағдайын жақсарту мақсатында бірнеше тұлғалардың ерікті бірлестігі» [8, 37 б.].

Э. Якоб «Хозяйственная теория кооперативов» атты еңбегінде кооперативтердің, капиталдың бірігуі емес, тұлғалардың деген құрылысын қолдап, кооперативтерде қоғамдық өмірге негізделген мүшелерінің жеке шаруашылық өмірлерінің бірігуіне назар аударады [9, 19 б.]. Демек, Якобтың көзқарасы бойынша кооперативте ортақ мүліктің үлесін иеленуші тұлғалар ретінде емес, жалпы тұлғалар бірігеді. Яғни, бұл ұйым мүліктік бірігу емес, субъектілік бірігу. Мүліктік бірігу тұлғалардың бірігуінің салдары. Бұдан, кооператордың мүліктік құқықтары жеке құқық ретінде көрініс табады.

Кооперативтерді құру кезінде ең бастысы мүлік, капитал, алғашқы жарналарды біріктіру емес. Ол кооперативтердің нақты әрекет ету жағдайларына, талаптарына байланысты. Мүліктік базаны еңбекпен немесе несие алу арқылы қалыптастыруға болады. Ал, бұрынғы ауылшаруашылық кооперативтерді, яғни колхоздарды құру кезіндегі қойылатын алғашқы талаптарға тоқталатын болсақ. Колхозды құру кезінде ақшалай немес заттай жарна енгізу ғана талап етілген жоқ, мүлік және өндіріс құралдарын орталықтандыру талап етілді. Осы талап арқылы колхоз кооперацияның басқа түрінен ерекшеленді. Орталықтандырудың экономикалық тұрғыдан мәні- шаруаның өндірістің барлық негізгі құралдарына жеке меншіктен өз еркімен бас

тарту және оларды ұжым меншігіне беру, бұл меншіктің заңи тұрғыдағы меншік иесі колхоз болып саналады. Колхоздан өз еркімен шыққан тұлға ортақтандырылған меншігіне қайта қайта ие бола алмайды. Сонымен қатар, ол колхоз мүшесі бола тұра ортақтандырылған мүлікке ұқсас мүлікті иеленуге тыйым салынады, өйткені, өндірісті жалпы біріккен еңбек арқылы іске асыруға міндеттеме алынған. Қазіргі кезде, мүлікті ортақтандыру немесе пай жарнасын енгізуге байланысты ондай талаптар жоқ. Н.Д. Егоровтың айтуы бойынша, колхоздық- кооперативтік меншіктің ерекшелігі кооперация адамдардың экономикалық қызығушылығы арқылы жүзеге асқан кезде ғана көрініс табады. Осы ерекшелікті бұзу және шаруаны жерге иеліктен айыру, оның қызығушылығының жоқ болуы колхоздардың күйреуіне алып келді.

Чаяновтың көзқарасы бойынша кооперацияда ең маңыздысы капитал мүддесінен, капитал қызмет ететін біріккен шаруашылықтардың мүддесіне назар аудару. «Кооперацияда капитал - құл, қожайын емес», - деген көзқарасты білдіреді және ауылшаруашылық кооперациясының қызметінің бағытын, шаруалардың мүдделері анықтайды деп көрсетеді [10, 10 б.]. Сонымен қатар, А.В. Чаянов кооперацияның негізгі белгілеріне талдау жасайды. Олар: кооперативке кіру еркіндігі мен басқарудың демократиялығы; кірісті бөлу әдістері және капиталдың қызметтік рөлі; ұйымдастырудың ашық сипаты; кооперацияның еңбектік сипаты; әлеуметтік мақсаттардың орын алуы; шаруашылық қызметті ішінара ортақтандыру. Ол, «кооператив» түсінігін екі түсінікке бөледі: «кооперативтік кәсіпорын» және «кооперативтік қозғалыс», ол бір жағынан ұйымдық-шаруашылық нысанға, ал екінші жағынан әлеуметтік мақсаттарға байланысты. Кооперативтік кәсіпорынның сипатына тән белгілер: ол оны құрған мүшелерінің мүдделерінен тыс өзінің жеке мүдделері бар өз-өзіне ие кәсіпорын ретінде таныла алмайды; ол кәсіпорын оның иесі болып табылатын клиенттерге қызмет етеді және ол тікелей иелерінің алдында жауап беретіндей етіп басқарылады [11, 15 б.]. Қазіргі таңда бұл белгілермен толығымен келісе алмаймыз, өйткені кооперативті құруға мүшелермен қатар қоғам, мемлекет мүдделі және бұл мүдделер есепке алыну керек. Бірақ, әрине кооперативтің мүдделері мүшелерінің мүдделерінен тыс болмау керек. Чаяновтың бұл көзқарасымен біз толығымен келісеміз.

А.П. Макаренконың көзқарасы бойынша: кооператив - адамдардың ұйымдасу нысаны, яғни материалдық және еңбектік қатысумен сипатталатын қоғамдық ұйым. Олай болса, кооперативте топтық - ұжымдық меншікке негізделген қоғамдық - массалық және шаруашылық қызмет кәсіпорын нысанында көрініс табады [11, 49 б.].

Нысаны мен түріне байланыссыз кооператив бір сипатты әлеуметтік құбылыс, сондықтан кооперативтің түсінігі оның барлық түрлері үшін бірдей. Бұл идея 1995 жылы Манчестерде өткен Халықаралық кооперативтік альянстың жүз жылдығына арналған Халықаралық конгресте қабылданданған хабарламада көрініс тапқан [12, 74 б.]. Хабарламада, кооператив (кез келген) – мүшелерінің ортақ иелігіндегі демократиялық басқарудағы кәсіпорын арқылы өздерінің қоғамдық – экономикалық элеуметтік және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ерікті бірлескен адамдардың автономды ассоциациясы.

Ассоциацияға жеке тұлғалар мен қатар заңды тұлғалар да біріге алады. ХКА хабарламасында кооперативтің негізгі мақсатын (өз мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру) анықтаумен қатар, кооперативте капитал емес ең алдымен адамның әлеуметтік маңыздылығы ерекше аталып кеткен.

Батыс кооператив теориясында кооперативтер әлеуметтік экономиканың құрамдас бөлігі ретінде сипатталады. Табыс табу кооперативтің басты мақсаты болмағандықтан олар капиталды шетке шығаруды көздемейді. Олардың қызметі жергілікті кадрлар, шикізат және өндіріс ресурстарын қолдану, отандық өндірісті дамыту, тауарлар мен қызметпен тек өз мүшелерін ғана емес өзі әрекет еткен аумақтағы барлық халықты қамтамасыз етуге бағытталған [13, 74 б.].

Ал, Ресейдің «Ауылшаруашылық кооперациясы туралы» заңы бойынша ауылшаруашылық кооперативі – мүшелерінің материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында өндірістік немесе өзге де шаруашылық қызметті жүзеге асыру үшін ерікті мүшелік негізде құрылған ауылшаруашылық тауар өндірушілердің ұйымы [14].

Кооперативтік одақтар аумақтық белгісі бойынша (қалалық, аудандық, республикалық, аймақтық, ауылдық, мемлекетаралық немесе халықаралық), немесе салалық қағидасы бойынша (мамандандырылған, аралас) құрылады. Сонымен қатар, аумақтық және салалық қағидасы бойынша да кооперативтік одақтар құрылып жатады.

Кейбір кооперативтік одақтар экономикалық, шаруашылық орталықтың қызметін атқарады, ал кейбіреулері ұйымдастырушылық қызметті жүзеге асырады. Экономикалық және ұйымдастырушылық қызметтерді қатар атқаратын кооперативтік одақтар көптеп әрекет етуде.

Кооперативтік одақтардың ішінде белгілі елдің кооперативтік қозғалысының орталығы болып табылатын ұлттық кооперативтік одақтар ерекше орын алады. Бұндай одақ кооперативтердің мүдделерін жоғарғы мемлекеттік органдарда білдіреді, кооперативтік қозғалысты дамыту бағдарламаларын дайындауға қатысады, өз мүшелерінің өзара қарым-қатынасын ұйымдастырады, олардың мүдделерін халықаралық кооперативтік қозғалыстарда білдіреді, ең бастысы одақтың кооперативтік ұйымдарына әртүрлі қызмет көрсетеді. Осы мақсатта ұлттық кооперативтік орталық ірі техникалық жабдықталған өндірістік және сауда кешендермен қатар кооперативтік банктер және сақтандыру ұйымдары, ғылыми-зерттеу институттар мен лабораториялар, білім мекемелерін, ақпараттық-есептеу орталықтарын, баспалар және т.б. қазіргі заманға сай кооперативтік жүйенің инфрақұрылымын дамытады.

Кооперативтік одақтарды құру кооперативтік құрылыстың жаңа кезеңі болды және кооперативтердің қызметінде өз ізін қалдырды. Бір жағынан кооперативтер кейбір құқықтары мен құзыреттерін одаққа беру арқылы одаққа тәуелді болса, екінші жағынан одақ кооперативтердің дамуына жанама әсер етіп көмектеседі.

Қорыта келе, ауылшаруашылық кооперативі дегеніміз ауылшаруашылық қызметін жүзеге асыру мақсатында, мүліктік жарналарын және жер пайларын біріктіру және жеке еңбегімен қатысу арқылы мүшелік негізде ерікті түрде біріккен ауылшаруашылық тауар өндірушілердің дербес ұйымы. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында меншік нысанына және қызметінің бағыты мен мақсатына қарай ауылшаруашылық кооперативтері екі бағытты әрекет етеді. Олар: ауылшаруашылық өндірістік кооперативі және селолық тұтыну кооперативтері.

Қолданылған деректер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2018 жылғы 05 қазандағы «**Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру**» атты жолдауы

2 Қазақстан Республикасы Президенті. 100 нақты қадам. Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы // «Әділет» ақпараттық құқықтық орталық. – 2018 жыл.

3 Еркинбаева Л.К Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: автореферат дисс. на соиск. уч.степени д.ю.н.: 12.00.06 – Алматы, 2008. –41с.

4 Абрамович О.В. Использование зарубежного опыта сельскохозяйственной кооперции с целью повышения эффективности аграрного сектора России: автореф... канд. экон. наук. – Москва, 2007. – 24 с.

5 Ефименко Л.В., Пилипенко А.Я. Внутрихозяйственные отношения производственных кооперативных предприятий // В кн. Абова Т.Е. Организация и деятельность кооперативов: правовой аспект. - Москва, 1991. – С. 124-126.

6 Туган-Барановский М.И. Соц.-экономич. природа кооперации. - Москва, 1987. – 325 с.

7 Николаев А.А. Теория и практика коопреативного движения.- 2- е изд. Петроград, 1919.- Т.1. – 345 с.

8 Пажитнов К.А. Основы кооперации. - Москва, 1989. – 245 с.

9 Якоб Э. Хозяйственная теория кооперации. – Петроград.,1919.

10 Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. - Москва, 1927. - 370 с.

11 Макаренко А.П. Теория кооперации. - Москва, 1982. – 279 с.

12 Кулаков В.В. Кооперативное законодательство: история и современность // Организация и деятельность кооперативов: правовой аспект. Отв.ред. Абова Т.Е., Виноградова Е.А. – Москва, 1991.- С.164-168.

13 Паладина М.И. Закон осельскохозяйственной кооперации- значительное ли правовое достижение? // Государство и право.- 1996. - №6. – С. 39-45.

14 Российская Федерация. О сельскохозяйственной кооперации: Закон 08 декабря 1995 года // Сборник законов Российской Федерации. - Москва, 1996. - С.502-518.

Taubayeva Mirash Emeshkyzy.,
Mamasharipova Gulnara Anuarkyzy
Kudaibergenova Zamira Utepbergenovna
M. Auezov South- Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҮРІК, АРМЯН ДИАСПОРАЛАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ МЕН РОЛІ
PLACE AND ROLE IN KAZAKHSTAN OF TURKISH AND ARMENIAN DIASPORA

Abstract. This article is devoted to political - social life conditions of Turks, Armenian diasporas living on the territory of the Republic of Kazakhstan. When we note the Turk Diaspora in Kazakhstan this ethnos has its real historical place. Many centenary history of Turks in Trans Caucasia on the territory of Georgia, their life during Russian Empire and later their involvement to the administrative political system in considered in this scientific paper. Then were settled in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. This article is about Tatars and Nogals who lived in Krym strait and in mountainous regions for a long time and life of Azerbaijan's and Ahiska Turks on Kap mountain. In 1946 the forcibly emigration continued after the war. The Turk nationality which we are studying were not only or the first who was forcibly emigrated to Kazakhstan. Among Kazakhstan people Turk Diaspora takes a significant place. At that time there was no answer to the question about origin of Turk meskhetians and it led to the occurrence of significant discussion. But in real the problem of occurrence of Ahiska Turks is very complicated and it is connected with the history of Georgia. In spite of difficulties in history, Kazakhs and Ahiska Turks achieved interethnic relations and mutual understanding, speaking in Turkish language and obeying to Islam.

On the actual problems of the theme is to read history of ethnic and ethno cultural development of Turk Diaspora in our country and strengthening friendship and international agreement of multinational Kazakhstan. A lot of problems were not spoken about till recent times: to report about historical processes during administrative political system, it was forbidden to speak about curious pages of history and etc.

One of the attractive is their love (to latch after) help and respect. If we analyze historical political condition, the second Diaspora is movement of Armenians to central Asia and Kazakhstan. It is connected with instability of social – economic conditions in East Armenia. Today Armenians live freely in Kazakhstan. Today our country is a golden cradle of Armenians who suffered from many historical events. In 1937 many Armenians from mountainous Kaler village of Mergin region in Armenia emigrated to for Kazakhstan. Today Armenians speak fluently in state language For Armenians and for their generation from third, even forth descendants Kazakhstan is Native land after Diaspora are moving to their native lands. But Armenians on the contrary are mooring to Kazakhstan is allowed to live in place. In any country to living nations, to their national spiritual and cultural life are necessary three main factors: peace, agreement and employment, without them there is no reconstruction of democracy and culture doesn't do forward, the economy isn't constant. This directly concerns all small ethnic groups. Kazakhstan must remember history while speaking about popular Assembly. After independence in took another feature.

Keywords: National policies, ethnicity, diaspora, culture, tolerance and harmony.

Today, the lives of Kazakhstan and all the peoples living there are in the eyes of the world community. The three main factors in the spiritual and cultural life of every inhabitant, whether in which state or not, are important: peace, agreement and labor. Without them, it is impossible to reconstruct democracy as well as to develop culture and to stabilize the economy. This is directly related to all ethnic minorities living in our country.

All living conditions are provided for all ethnic minorities living in Kazakhstan to live in dignity. Although multiethnic society was on the basis of historical circumstances, it is a fact that it was the result of the policy of the Russian Tsarist and Soviet central government. Korean, German, Polish, Greek, Crimean Tatars, Meskhetian Turks and Armenians who were forcibly deported to Kazakhstan will say that the Russian Tsarist and Soviets were forced to migrate as a result of the ethnic exile policy.

Ahiska Turks have an important place in the people of Kazakhstan. There was no response to the emergence of Meskhetian Turks in ancient times. This led to complex policy discussions. In fact, the question of the emergence of Ahiska Turks is more complex and this is directly related to the history of Georgia related to the Turkish world. In spite of all the hardships of history, the Kazakhs and Meskhetian Turks passed through the violent policies of the Soviet totalitarian regime and worshiped in the Turkish

language and worshiped the religion of Islam and reached a mutual agreement and mutual agreement. Reading the history of ethnic and ethno-cultural development of the Turkish diaspora in Kazakhstan and expanding the interethnic agreement and friendship of multiethnic Kazakhstan is one of the reasons for the importance of the issue.

One of the most important problems in the development of independent democracy in Kazakhstan is to completely wipe out the results of the totalitarian system in society. The facts had to be brought to the surface. The exile in the Stalin period has not yet been adequately researched in the history of the displacement of other nations to Kazakhstan. Until the end of the 1980s, resources on forced deportation to Kazakhstan were not included in the literature of history. It was banned until 1989 to conduct research on the peoples.

However, the rights of the people who were deported in the former USSR with Kazakhstan and did not understand the subjective and objective reasons of these events, which they had been in for many years. For many years, the state security committees in the USSR, such as the KGB, censored to conduct research on forced deportation and did not allow the use of resources in the archive.

Ahiska Turks are not the single or the first nation in Kazakhstan. When the exile before the 1917 revolution was not included, there were Kurds, Koreans and Iranians in the second half of the 1930s.

Ethnographers conducting research on Meskhetian Turks E.H. Panesh and L.B. Yermolov. The authors pointed to the ethnic history and ethnicity of Meskhetian Turks. They have shown two dimensions of the contradiction related to the subject in their research. In the first group, based on the former Georgia resources and Meskhetian Turks living in the Georgia-Turkey border "Georgian-Meskhetian Show" that they argued. According to them, the people of Ahıska are "those who lost the Georgian consciousness and adopted the religion of Islam". In the second group, they associate the Ahiska people with the Turks. However, E.H. Panesh and L.B. Yermolov, 115.5 Ahıska Turks to Central Asia in 1944, exiled to Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan, stopped their heavy conditions and stated that they had started to forget the traditions and cultures of the Meskhetian Turks after many years by fusing them with local people (Panesh and Yermolov, 1991: 2008-223).

K. S. Aldazhumanov and E.K. Aldazhumanov investigated the forced exile of Ahıska Turks in 1944 (K.S Aldazhumanov and E.K. Aldazhumanov, 1998: 151-154). G. Anes (1998) and O. Dymov (1998) investigated the life of Meskhetian Turks after exile.

U. H. Shalekenov in his book "Ethnology of the world peoples" published in 2002, the traditions of the Meskhetian Turks were clearly shown and they compared the similarities and characteristics of the customs in their families (U. H. Shalkenov, 2002: 302).

This is actually limited to the South Kazakhstan region. Choosing this region was determined in relation to the following conditions. First, there are Almaty, Zhambyl, South Kazakhstan and Kyzylorda Provinces and Almaty city in South Kazakhstan region. 99.6% of all Ahiska Turks living in Kazakhstan live in this region. Secondly, in 1944, when the Ahiska Turks were exiled, the South Kazakhstan region became their second home country. Third, Kazakhstan is described by Ahiska Turks living in this region for more than 60 years and the similarity of the present historical and cultural cities of the Georgian city of Meshetiya and Zhavahetiya with the natural dilemma of the South Kazakhstan region.

Kazakhstan will celebrate its 25th anniversary this year. We were able to find the values that fused the nations together. Kazakhstan has never discriminated among nations according to ethnic origin, religion or belief; it implements a transparent policy that allows minorities to develop themselves freely. These were all included in the Constitution of the state.

In this article, the situation of Turkish and Armenian diasporas living in the Republic of Kazakhstan in the political-social life is being investigated. According to the definition given to the concept of Diaspora, the diaspora is expressed as the inhabitants of the historical homeland of the people. According to recent scientific literature, it is accepted to define other ethnic minorities in Kazakhstan as national diasporas except Kazakhs.

Today, all ethnic minorities living in Kazakhstan and the world are attracting the attention of the world community. The ethnic minorities living in Kazakhstan learn all the features of the universal human cultural development and, in addition to this, develop different kinds of economics, science, culture, and the life of multinational and indivisible people of Kazakhstan in a fair, spiritual and material manner. In the country, all three elements of the spiritual and cultural life of all nations are important: peace, agreement and labor. Without them, building democracy, developing culture and economic stability are impossible. These are directly related to all ethnic minorities in our country.

Turks living in Kazakhstan are actually Mesket Turks. They have lived in Mesket district in the South West of Georgia. Turks living in the former USSR have called themselves Ahiska Turks. In fact,

the issue about the emergence of Ahiska Turks is more contradictory and is directly related to the history of Georgia related to the Turkish world. Despite all the harsh conditions of history, the Kazakhs and Meskhetian Turks passed through the severe violence of the administrative-totalitarian system of the Soviets; They have spoken in the Turkish language and worshiped the religion of Islam. What makes this important is to read the history of the ethnic and ethnic-cultural development of the Turkish diaspora in our state, to develop multiethnic Kazakhstan's interethnic agreement and friendship. Ahiska Turks live in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. Moreover, after the fall of the political regime of the Soviet Union, for some reason Ahiska Turks migrated to all parts of the world. A.G. to examine other unexplored aspects of ethnic-cultural life of Meskhetian Turks. Osipov U.H. and Shalekenov M.A. Kazakhstan scientists like Asylbekov contributed (Piriyev, 2010: 242). The mass exile of Mesket Turks to the territory of Kazakhstan began in the Second World War. British writer Robert Conquest says: "Nobody knew in the West about the mass exile of 200,000 Turks from their homeland to foreign lands until 1968. This is similar to the disappearance of all the inhabitants of Iceland or New Zealand, Kuwait or Alaska".

The exile of Ahıska Turks to Kazakhstan started in the years of World War II. The root cause of the deportation was to clear Stalin and Beriya from Georgia. Ahiska Turks were accused of "political insecurity". In a short period of time, 115, 5 thousand Ahiska Turks were deported by Stalin's plan. Of these, 28 thousand were deported to the territory of Kazakhstan. Ahıska Turks who participated in the war also changed their regions. The Meskhetian Turks were not allowed to walk around freely and also took back their medals and titles during the war. They kept them on record at the PCIA (People's Commissar of Internal Affairs) in local government institutions. Stalin's exile took place in 1944. The exiled Ahiska Turks were mainly settled in the Kazakhstan and Almaty provinces of Kazakhstan. The ban on the free movement of Meskhetian Turks was abolished in 1956 and many Ahiska Turkic homelands returned to Georgia. Dr. Aslı Osman recalls: "In the fall of 1944, in the village of Havet, Ahalkalak district of Georgia, American cars approached the houses at three o'clock in the morning, woke us out of sleep and did not look at the crying women and children. They put a few families in the car and brought them to the railroad stations, where they put them in animal wagons, and many people died along the way, and my father would say that we were very happy when we came to Kazakhstan because we were so afraid that they would lead to the sea and the ocean. Finally, when our wagon arrived in Tulkibas district of southern Kazakhstan, they left each village from five to ten families, there were no cars and the Cossacks took us with their carts. Ra's mother died, I was a thirteen year old child, but we still grew up with our mother, even though we were motherless. My father did not marry and raised six children. Thanks to who this is ?! This is thanks to our neighbor Serikbay and Aytbike our sister-in-law. We grew like children of a family. My sister who was nine at the time was like our mother. That is why I say that we are Kazakhs, both our mother and our home hem (Egemen Kazakstan, 2016: 4).

In Soviet times, more than half of the Ahiska Turks changed their identity to despair as Azeri. The language of Meskhetian Turks belongs to Ogiz language group. Modern Ahıska Turkish literature was formed in the 19th century. Ahiska Turku writing developed since 1928. Ahıska Turks are in the Sunni sect of Islam. One of the main reasons for the development of the science of history in Kazakhstan in the 20th century is that the historical and political researches under the heavy pressure of Communist ideology during the time of the Soviet Union and the ideas about the true history of the nation cannot develop freely. Continuous articulation of the historical processes during the Soviet period, silence on the sad pages of history and the concealment of the truth continued until very recent times. Family relations of Meskhetian Turks love benevolence and respect among themselves is one of the most important features. It is common that two married brothers live together in the family. The income of two or three brothers is given to his father. This capital is bought or built home to older children. For centuries, Meskhetian Turks have engaged in farming and agriculture. They are more interested in a profession trade. Looking at the caravan on the way from Asia to Europe has reached a historical context of the present territory of Turkey.

According to the statistics of January 1, 2014, the number of Ahiska Turks living in Kazakhstan today reached 105 thousand. In general, Ahiska Turks are 20 995 in South Kazakhstan and 5 194 in Almaty Province (MIR 24, 2015: 24). In 1996, Ahıska Turks' ethnic association "Ahıska" was opened. Since the establishment of the "Ahıska" center, its members have been actively involved in the social-political and cultural life in Kazakhstan. In 2004, the first issue of the "Ahıska" newspaper was published in Kazakh, Turkish and Russian languages. This newspaper distributed in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkey. If we look at the regional perspective, the level of learning of the Turkish language among Akhalts Turks in Almaty (42.3%), Almaty (17.2%), South Kazakhstan (13.4%), Cambil

Province (9.8%) and the city of Astana (1.9%) is located. In addition to the above-mentioned reasons for reaching the Turkish language at this level, it also depends on the number of Ahiska Turks living in cities and villages. On 6 June in 1996, with decision № 329 of N.A. Nazarbayev, Ahmet Yesevi International Kazakh Turkish University was opened in Turkestan. The first Kazakh Turkish high schools were opened in 1992 (Yanık, 2004: 298).

If we talk about the Armenian diaspora, Armenian diasporas started to come to the Kazakh territory from the beginning of the 19th century. While the Russian Empire placed the peoples of Russia and Ukraine in the remote regions of Kazakhstan and Central Asia, the Armenians also migrated. In 1846 the first castle in the Mangistau region was built and then given him the name Fort-Aleksandrovsk. However, the Armenians came along with these fortresses. In 1873, 88 Armenians lived there. In this region, mainly traders and workers have worked.

In the Soviet period, the settlement of Armenians in Kazakhstan took place in two stages. In the first stage, there were Armenians who were builders. The second phase took place during the years of exile and repression in the Stalin period. The exile of the Armenians was 30-50 years. Armenians were deported from Kazakhstan to their territory. According to the national census in Kazakhstan, there were 579 Armenians in 1926, the number of Armenians increased in 1939 and reached 7 777 thousand. According to the national census made in 1959, there are 9 284 thousand Armenians in Kazakhstan. They live mainly in South Kazakhstan (28.2%).

The Armenians have a unique place in the history of Socialist Kazakhstan. One of the Armenians known in Kazakhstan is Levon Isayevich Mirzoyan. Mirzoyan was the president of the Communist Center of Kazakhstan in the 20th century. The Republic of Kazakhstan, which today has many ethnic minorities, has turned into the homeland of the Armenians who have undergone a lot of suffering and exile in the past. In 1937, hundreds of families from the village of Kaler in Mergin County of Armenia were deported to Kazakhstan. The Kazakh people who gave first aid to the Armenians who were exiled to Kazakhstan in 1937 and 1949 (Vardanyan, 2012: 83). Today, Armenians speak freely in Armenian and Russian languages. For their Armenians and their children, Kazakhstanhas now become the homeland of its fourth ancestors. Kazakhstan and Armenia carry out joint scientific research, conferences and seminars in the fields of social and political sciences, history and ethnology.

The Armenians living in Kazakhstan state that they are very satisfied with the tolerance and respect of the Kazakh people. The fact that Kazakhstan first built the Armenian Friendship Center was an indication of this. Today this center has become a part of the historical homeland of the Armenians. It is common for other Diasporas living in Kazakhstan to return to their homeland, but the number of Armenians is increasing. As the economic and political stability in Kazakhstan is the most important reason for this, peace and friendship are the most important factors. Armenians are engaged in farming and agriculture. However, they made a great contribution to the development of my face sector. One of them is "Turgen" factory in Almaty Province. The products of this factory are exported out of Kazakhstan.

Today, there are 25,000 ethnic Armenian populations in Independent Kazakhstan and they actively participate in all political and economic, cultural and social life of the state. Since 1991 "Luis" Armenian Cultural Center has been operating in Kazakhstan. Work is done to protect and improve the history, customs and language of Armenians. For example, Armenian Cultural Centers offer courses in every language in the Armenian language. Armenian Cultural Centers are active in the Assembly of Peoples of Kazakhstan. Theater is one of the most important elements in the cultural life of Turkish and Armenian diaspora. The first "Miko" Turkish theater was opened in South Kazakhstan District (Kabuldinov, 2009: 23-25).

On January 14, 2016, the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, signed the Resolution 173 on the announcement of the foundation of the Assembly of Kazakhstan People as the March 1st Thanksgiving Day. This is an indication of the deep understanding of the ethnic minorities of Kazakhstan who came to the territory of Kazakhstan through the harsh conditions of life for various reasons. The Kazakh people were able to tolerate and show solidarity with all ethnic minorities who came to our country under difficult circumstances. Today, this shows that interethnic relations in our country are based on the criteria of humanity. Thanksgiving is an expression of respect for each ethnic minority who come to our country in difficult times. This date is also expressed as the day of respect for the common history of the multiethnic nation, whose fate is common in Kazakhstan. Thanksgiving is the day of mercy tradition, social solidarity and mutual aid. It is the spiritual day of preparing the compassion and tolerance to the ethnic minorities who come to our country under difficult conditions in the years of exile and oppression to prepare for sharing and helping. Thanksgiving is the day when Kazakhstan's patriotism,

friendship and unity are aligned with our cultural diversity. Because, as our President Nazarbayev stated, this is an advantage of our indivisible nation, which is the rare example of more than one hundred ethnic minorities living in harmony and agreement. Thanksgiving Day, "Mangilik Yel" (Eternal Country), which unites the people of Kazakhstan forever, is the day of the Assembly of Peoples of Kazakhstan, which unites all ethnic minorities in our country, which is the basis of the national patriotism, the basis of Kazakhstan identity (Egemen Kazakstan, 2016: 1).

Shokan Valihanov, one of the 19th century Kazakh democrats, said: "The Kazakh people are one of the most peaceful peoples". "I love you, I love my people first, secondly the people of Russia, thirdly the people of Siberia, fourth of all, the people of the world". The inter-ethnic agreement often refers to the common cultural solidarity of all citizens. In the process of rebuilding the society, the intense integration of various ethnic minorities rationally accelerates. The people, classes and social groups that live in Kazakhstan and other friendly states will create the status of the new relations between the peoples and the international agreement that arises from the real needs.

The agreement between the ethnic nations is an indication of the degree to which human beings can be exemplary, highly cultured and the common interest of all nations. The international agreement and international relations culture of democratic civilization in the state is the result of the most important success of these friendly peoples and the scientific solution of national problems and the development of society. The policy of promoting inter-ethnic agreement in Kazakhstan is carried out on the basis of the religious and national tradition of the Kazakh people. In other words, there is a high tolerance, tolerance and the ability to accept the cultural traditions of the neighboring countries without exclusion. Apart from the state-level policy of interethnic dialogue, this is the essence of the social initiative that will take place on the basis of the relationships in the daily life of ordinary people.

In the country, all three elements of the spiritual and cultural life of all nations are important: peace, agreement and labor. Without them, it is impossible to build democracy, to develop culture and to have economic stability. These are directly related to all ethnic minorities in our country. Ethnic and multicultural ethnology experts in Kazakhstan need to explore the ethnic and cultural characteristics of ethnic minorities who make up a minority rather than just the ethnic and cultural characteristics of Kazakhs and Russians. In this context, it is also important to investigate the ethnic and cultural characteristics of the Ahiska Turks who are brothers and sisters. When talking about the present Assembly of People of Kazakhstan, it is necessary to keep in mind the past history of the Soviet period. After independence, this institution has undergone a change. The friendship of the peoples that were built after gaining independence has continued today. This institution operates very effectively. There are plans and strategic objectives that he wants to achieve in the future. The 20th anniversary of this institution, which is the basis for our nation to live in harmony, has been celebrated in Kazakhstan; it will be positive that institutions operate in other countries. Because inter-ethnic and interreligious conflict causes great ruins in some states. Turks and Armenians who are citizens of Kazakhstan live in peace as other ethnic minorities in this country.

Reference

1. E. H. Panesh, L.B. Yermolov, "Meshetinskiye Turki," Voprosi Istarii, N. 9-10, 1991, p. 208-223.
2. G. Anes, Vıseleniye Turok // Deportirovannıye v Kazahsatn: Vrenya i Sud'bı, Almaty, 1998, p. 301-303.
3. K. S. Aldazhumanov, E.K. Aldazhumanov, "Deportatsiya Narodov Totalitarnogo Rezhima", Ed. I. Trutanov, Deportirovanniye Narod i Problema Prav Çeloveka, Materiaalı Seminara, Almaty, 1998, p. 151-154.
4. Lerna K. Yanik, "The Politics of Educational Exchange: Turkish Education in Eurasia", Europe-Asia Studies, Vol. 56, No. 2, 2004, p. 298.
5. O. Dymov, Obizhennıh Narodov Net: (Turki-Meshetints) // Deportirovannıye v Kazahsatn: Vrenya i Sud'bı, Almaty, 1998, p. 397-398.
6. S.A. Piriyev, "Natsionalnaya Politics: Isstoricheskii Opit, Perspektivı Razvitiya", Meshism-Thchs of Narcissus Turcis Men's Terghasi, Trudi Mejdunarodnoi Nauçno-Prakticheskoi Konferentsii Posvyaşennoi 65-letyu Pobedu v Velkoi Otechestvennoi Voine, Chimkent, 2010, p. 242.
7. Sergei Vardanyan, "Converted Hamsheni Armenians: Mutual Acquaintance", 21st Century, N. 1 (11), 2012, p. 83.
8. "Turki-Ahiski: 70 let Kazahstane", MIR 24, 14 November 2015U. H. Shalekenov, M.U. Shalekenov, Ethnology of Alem Khaktari, Altin Mura, Almaty, 2002, p. 302.
9. "Javanese of the Jeep 1 Naurız - Alğıs Aitu Küni Bolıp Jariyalandı", Egemen Kazakstan, 1 March 2016.
10. Z.E. Kabuldinov, Narod Kazahstana: Istoriya i Sovremennost, Astana, 2009.

Битемиров Қайрат Тұрлыбайұлы
Заң ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Ордаева Айгүл Жумабердиевна
PhD докторант
Нартай Ажар Нартайқызы
PhD докторант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

ҚҰҚЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В данной статье раскрывается понятие философии права как одной из самых древнейших сфер познания, а так же как основной науки в формировании мировоззрение юристов. В статье сформулированы основные проблемы философии права, и сделаны основные выводы.

Аңдатпа. Бұл мақала құқық философиясының тұжырымдамасын ең ежелгі білім салаларының бірі, сондай-ақ заңгерлердің дүниетанымын қалыптастырудағы негізгі ғылым ретінде көрсетеді. Мақалада құқық философиясының негізгі мәселелері қарастырылып, тұжырымдар жасалынды

Abstract. This article reveals the concept of legal philosophy as one of the most ancient spheres of knowledge, as well as the basic science in shaping the worldview of lawyers. The article formulates the main problems of the philosophy of law, and draws the main conclusions.

Бұл тақырып бүгінгі күні өте маңызды болып табылады, себебі құқық философиясы адвокаттар мен заңгерлердің дүниетанымын қалыптастырудағы іргелі ғылым болып табылады және мемлекеттік басқару қызметінде де негізгі қайнар көзі болып табылады.

Құқық философиясы кең мағынада түсінілуі мүмкін, құқықтағы философиялық әдіс кейде құқыққа, алуан түрлі құқықтық құбылыстарға танымдық, дүниеге көзқарастық, философиялық ойтопшылауды бітімдейді. Сонымен бірге философиялық категорияларды тиімді пайдалану, құқықты аналитикалық, арнайы - құқықтық және заңнамалық зерттеуді тереңдете түседі.

Құқық философиясы құқықтың мәні, оның мағынасы мен ұғымы, оның әлемдегі орны, оның құндылықтары мен маңызы, оның адам, қоғам және мемлекет өміріндегі және халық пен адамзат тағдырындағы рөлін зерттеумен айналысады. Өзінің саналы жаратылысы бойынша адам белгілі дәрежеде пайымдалған және зерделенген (сана арқылы) әлемде өмір сүреді әрі әрекет етеді және бұл адам болмысының фундаментальды (іргелі) қасиеттерінің, әлемдегі бағдары мен әрекетінің қатарына жатады.

Болмыстың адамзаттық тәсілі өз құрамына зерделеуді, пайымдауды, бұл болмысты, өзіңді және бүкіл әлемді, әлемдегі өзіңді, өзіңдегі әлемді түсінуді үйретеді. Мұндай принцип адамның құқық әлемімен өзара қатынастарында да орын алады. Ол құқықтық мәліметтерді өз ақылойының теориялық, кәдуілгі, философиялық ақыл-ойының тұрғысында бағалайды, сынайды, тексереді, күмән келтіреді. Бұл позитивті құқықты ақылдылық, әділеттілік, шынайылық, ақиқаттылық және т.б. тұрғысынан сынауды білдіреді және де ол позитивті құқық қатынасында өзге өлшемге де ие болады. Бұл өлшем биліктің немесе оның өкімдерімен емес, адамның қоғамдық болмысының іргелі қасиеттері мен мәселелері, табиғат пен құқықтың мәнін тану қажеттілігі, оның адамның бірлескен өмірдегі алатын орны мен маңызы сияқты нәрселер арқылы анықталады. Ақыл-ойдың мақсаты – ақиқат және құқық философиясы да құқық туралы ақиқатты іздеумен айналысады. Құқық философиясының пәндік аймағы – құқық пен заңның айырмашылығы және арақатынасы мәселесін айқындайды. Құқық философиясының тарихы ертеден басталғанымен, “құқық философиясы’’ терминінің өзі XVIII ғасырдың соңында пайда болды. Бұған дейін ерте заманнан бастап, философиялық-құқықтық саланың проблематикасы бастапқыда жалпы тақырыптың бір үзіндісі және қыры ретінде қойылып, ал кейінірек зерттеудің дербес пәні ретінде дамыды. Бастапқыда “құқық философиясы’’ термині (сонымен бірге құқық философиясының концепциясы да) заңгерлік ғылым да пайда болды. Оның авторы, құқықтың тарихи мектебінің негізін қалаушы, неміс заңгері Г. Гуго болып табылады. Гугоның пайымдауынша юриспруденция (заңгерлік) үш бөліктен тұрады: заңгерлік догматика, құқық философиясы және тарихы. Бұл жағдайда құқық тарихы құқықтың заң шығарушылық нәтижесінде емес, тарихилықтың нәтижесінде қалыптасуы туралы тұжырымды ұстанады.

Біздің мемлекетіміздің тарихына үңілсек ақын жазушылардың кол жазбаларында қазақтың әдет-ғұрып заң нормаларын, әсіресе Тәуке ханның «Жеті жарғысын» оқып үйрену өте маңызды.

«Жеті жарғыны» түзуге Төле, Қазыбек және Әйтеке билердің қатысқаны мәлім. Қазанған Байболыұлы «Төле бидің тарихы» атты дастанында «Жеті жарғыны» сөз етіп, оның жеті институтын былайша береді:

Жер дауы баяндайтын біріншісі,
Ру қоныс пен меншіктісі.
Иеленген жеріне жанжал болса,
Біреуге басымдық қып озбыр кісі.
Үй іші мен баланы тәрбиелеу,
Болған жосық заңының екіншісі.
Ұрлық, қарлық барымта үшішісі,
Баян етер бәрін де білген кісі.
Төртіншісі боп саналған мынау заңы,
Бір халықпен басқа ру болса дауы.
Ұлтын жаудан қорғамақ-бесінші бұл,
Алтыншы, жетінші – құн, жесір дауы[1].

Сонымен «Жеті жарғы» тұжырымдай айтқанымызда жеті дау, жеті шешім дегенді білдіреді.

“Құқық философиясы’’ терминінің кеңінен таралуы Гегельдің “құқық философиясымен’’ (1820) байланыстырылады. Гугомен салыстырғанда Гегельдің ойынша құқық философиясы заңгерлік емес, философиялық пән. Оның үстіне философия ғылымын ол тарихи ғылым ретінде қарастырады. Гегель бойынша құқық туралы нағыз ғылым құқық философиясында көрінеді. Құқық философиясы пәнін Гегель былайша сипаттайды: құқық туралы философиялық ғылым өзінің пәні ретінде құқық идеясын - құқық ұғымы мен оның іске асуын қарастырады’’. Құқық философиясының мақсаты құқықтың негізінде жатқан ойларды игеру. Ал бұл дұрыс ойлаудың, құқықты философиялық танудың арқасында мүмкін болады. Құқық философиясы пәнінің гегельдік түсіндірмесінің алғышарттарына оны ойлау мен болмыстың, ақылдылық пен нақтылықтың бірегейлілігі туралы философиялық идеялар жатады.

Философияның, оның ішінде құқық философиясының да міндеттері осыдан туындайды, “бар нәрсені игеру, өйткені бар нәрсе - ақыл’’. Құқық философиясы пәні мен міндетінің гегельдік түсіндірілуі құқық пен заңның бұрынғы табиғи-құқықтық концепцияларына да, табиғи құқықтың антирационалистік сыналуына да (Гуго және құқықтық тарихи мектебінің өкілдері) және құқықтық рационалистік тәртібіне де қарсы шықты.

Құқық философиясының пәндік сипатын заңгерлік және философиялық ғылымдарда анықтау мәселелерін қойған Гуго мен Гегельдің XIX-XX ғасырлардың философиялық-құқықтық зерттеулерінде онан әрі дамыды. Философиялық ілімдердің өздерімен қатар, құқықтың философиялық түсіндірмелері де бүкіл заң ғылымына, ондағы философиялық-құқықтық тәсілдер мен концепцияларға әлі күнге дейін ықпалын тигізіп келеді. Сонымен қатар, юриспруденцияның өзі, құқық туралы, оның қалыптасу, жетілу және дамуының мәселелері туралы заңгерлік – теориялық концепциялар да құқықтық тақырыптың философиялық зерттелуіне үлкен әсерін тигізді. Философия немесе заң ғылымдарының жүйесінде болсын құқыққа деген барлық философиялық тәсілдерде осындай өзара ықпал және өзара әрекет байқалады. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап және XX ғасырда құқық философиясы заңгерлік пән ретінде негізінен заң факультеттерінде оқытылғанымен оның дамуы үнемі философиялық оймен байланыста қала береді.

Ерекше философиялық пән ретіндегі құқық философиясында (табиғат философиясы, дін философиясы, мораль философиясы және т.б. сияқты) танымдық мүдде мен зерттеушілік назар құқық саласындағы белгілі бір философиялық концепцияның танымдық мүмкіндіктері мен потенциалдық мүмкіндіктерін ашып көрсетуге бағытталады.

Мұнда белгілі бір концепцияны берілген объектінің ерекшеліктеріне, методологиялық және аксиологиялық тұрғыда бұл концепцияның тілінде объектіні пайымдауға, түсіндіруге және игеруге сәйкес қолдана отырып, оның мазмұндық нақтылануына үлкен көңіл бөлінеді. Ал заңгерлік тұрғыда дайындалған құқық философиясының концепцияларында жоғарыдағы саламен салыстырғанда әдетте, зерттеудің құқықтық мотивтері, бағыттары мен бағдарлары басым болады. Философиялық талдаудың аймағына көбіне дәстүрлі юриспруденцияның нақты сұрақтары кіреді. Алайда ең бастысы, әрине, тақырыптар мен мәселелердің қайсысын таңдау емес, қазіргі философиялық және құқықтық ойдың жалпы контекстінде нақтыландыру ағымында оларды құқық философиясы тұрғысынан түсіндіру мен пайымдау болып табылады. Құқық

философиясының әлемдегі мағынасы мен орны, заң тұжырымдамасын және мәнін зерттейді. Ол оң, оның маңыздылығы адам, қоғам мен мемлекеттің, сонымен қатар бүкіл адамзаттың тағдырына ғана емес өмірде оның негізгі рөлі мәнін зерттейді.

Құқық философиясы кез-келген заңды зерттеудің іргелі негізі болып табылады.

Зерттеу барысында философияның келесі негізгі мәселелері анықталды:

1. Онтологиялық мәселелер.
2. Гносеологиялық мәселелер.
3. Аксиологиялық мәселелер.

Болмыс мәселесін қарастыратын философия бөлімін **онтология** деп атайды. Философияның қалыптасуының өзі болмыс мәселесін зерттеуден басталады. Ежелгі Шығыс, антикалық дәуірден бастап, Парменид, орта ғасырлық философия, Гегель, Хайдеггер және т.б. болмыс мәнін ұғынуға тырысты. Болмысты Гегель өзінің «Ғылыми логикасында» былай анықтайды: «Бастама өзінде болмыс пен ештемені сақтайды; ол болмыс пен ештеменің бірлігі, немесе, басқаша айтсақ, ол – бейболмыс, сонымен бірге ол - болмыс; дәл сол сияқты, ол болмыс бола тұрып – бейболмыс». (Гегель «Ғылыми логика», т.5, 58 бет).

Онтологиялық проблематикалар заң ғылымының тақырыбын анықтаумен тығыз байланысты.

Гносеология грек тілінен аударғанда, таным туралы білім деген мағына береді. Гносеология-адамның табиғатын, нақты білімге қатынасын, оның мәдениет пен коммуникация жүйесіндегі өмір сүру шартын, ақиқат білімге жетудің заңдылықтары мен тәсілдерін оқытады. Гносеология адамның дүниені танып білу қабілетін, танымның негізгі заңдылықтарын, әдістерін, жолдарын зерттейтін философиялық ілім. Кейіннен «эпистемология» термині пайда болды, ол да өте кең таралды. Бұл термин ғылыми таным теориясын білдіреді. Ғылым тақырыбы пәннің объектісі мен объектісінің эпистемологиялық байланысы болып табылады, ол объектінің алдын-ала анықталуына байланысты - тиісті шындық (бұл жағдайда заңды), содан кейін осы нақты ғылыми пән пәнін анықтау онтология мен гнеосологияны қамтиды.

Бұл философиялық және құқықтық мәселелер болып табылады, сондай-ақ, бұл заң тақырыбын анықтау мүмкін емес құқық ғылым шегінде қала екенін есте ұстау керек.

Құқықтық ғылымына қызығушылықты ояту тек құқық философиясы арқылы ғана жасалуы мүмкін. Сол мәселе заң ғылымдарының құрылымын және олардың субъектілерін анықтаумен байланысты, бірақ мұнда құқық теориясының ғылыммен байланысты проблемалары барынша айқын көрінеді; сонымен бірге философиялық білімді тартпай құқықтық жүйені құрылымдау мәселесін шешу мүмкін емес [2, с. 20].

Құқық философиясының гнеосеологиялық мәселесі құқықтық білімдердің ғылыми сипатына критерийлерді айқындауды қамтиды - құқықтық білімдер саласындағы ғылыми білімдердің жалпы критерийлерін қолдану. Заңның гнеосеологиясының тағы бір маңызды құрамдас бөлігі - құқықтық құбылыстарды білуге қатысты жалпы ғылыми әдістерді бейімдеу.

Ең алдымен, бұл В.П. Малахов, юриспруденцияның өз әдіснамасы жоқ, ол заңдарды зерттеуге қатысты әмбебап және жалпы ғылыми әдістерді қолданудан қалыптасады [3].

XX ғасырдың басында аксиологиялық мәселе құқық философиясының басты мәселелерінің бірі болды және тіпті гносеологиялыны ығыстыру үшін басқарылатын. Мысалы, 1909 жылы ағылшын философы В. Урбан заманауи философияда гравитация орталығы білім мәселесінен құндылық мәселесіне ауысып, білім мәселесі құндылық мәселесінде, кейде ішінара және кейде толықтай бастады[4].

Алғаш рет құндылық мәселесі Сократтың философиясының басты бағыты болып табылатын және оны жақсы нәрсе туралы сұрақ ретінде тұжырымдаған. Сократтың ойынша, белгілі бір асыл қасиет туралы білім жинаған адам сол қасиетке жете алады, бәрі адамның өзіне байланысты, адам тәнін емес, рухын, жанын шыңдауға үнемі ұмтылуы тиіс, себебі, жаны бақытқа бөленген адам ғана бақытты. Жеке адамның еркіндігін дәріптей отырып, Сократ мемлекеттің рөлін де жоғары қояды, адам мемлекет заңдарына бағынуы тиіс деп санайды. [3]

Жер бетінде мінсіз, идеалды мемлекет құруды арман етпеген философтар философия тарихында көп кездеседі.Солардың алғашқыларының бірі Платон болды. Оның «Мемлекет», «Заңдар» және тағы басқа еңбектері осы тақырыпқа жазылды. Платонның пікірінше, мінсіз мемлекет Шындық пен Игілікке негізделіп құрылуы керек, ал бұл қасиеттер философтарға тән болғандықтан, мінсіз мемлекетті философ басқаруы тиіс. Мылекет-полисті адам жанының үлкейтілген түрі деп қарастырған ол жанының бөліктерінің мөлшеріне байланысты осы мемлекетте өмір сүретін адамдарды үш тапқа бөледі.

Кеңістік және уақыт табиғаты туралы мәселесі құқық философиясында жеткілікті маңызға ие. 20-шы ғасырдың басында салыстырмалық теориясы құрылды, оның арқасында құқық философиясының жоғарыда аталған мәселесі шешілді.

Құқық философиясының аксиологиялық мәселелері - ғылыми зерттеулердің моральдық, эстетикалық, әлеуметтік және мәдени құндылыққа бағдарланған мәселелері мен олардың нәтижелерін қамтиды.

Құқық философиясы мәселелеін қарау үшін «әлемнің құқықтық бейнесін» қалыптастыруға байланысты оның идеологиялық қызметімен шектеседі, бұл сот төрелігі қоғамның заманауи әлеуметтік-мәдени және тарихи жағдай болып табылады. Философия әлемдік көзқарас ретінде, мысалы, позитивтік немесе социологиялық бағдары әрине құқықтық теориядан артықшылықта.

Құқықтық философияның жоғарыда аталған барлық мәселелері мәңгілік және әмбебап болып табылады, бірақ бұл олардың шешілмейтіні емес, олар шешілуі мүмкін, бірақ қоғам мен ғылым дамуының әр кезеңі үшін ғана қоғам дамуының белгілі бір деңгейімен мүмкін болатындығын білдіреді.

Құқық философиясының негізгі мәселелерін шешу үшін, ең алдымен, ұзақ тарихқа сүйену, кең көлемді философиялық білімдерді меңгеру, ең бастысы - философиялық ғылымды меңгеру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 С.Зиманов, Н.Өсеров. Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсері. Алматы, Жеті жарғы, 1998ж.
2 Иманқұл Н.Н. Философия әлемінде: болмысы және тарихы. Алматы, 2006ж.
3 Иманқұл Н.Н., Бөрібаев Т.Қ. Іліми философия. Астана, 2009ж.
4 Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1994. – 624 с.
5 Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – 644 с.

Байдельдинова Т.А.
Докторонт PhD кафедры таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби

МЕСТО НОРМ О КОМПЛАИНС КОНТРОЛЕ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Организация деятельности комплаинс контроля в последнее время в Республики Казахстан получает своё всё большое правовое регулирование. Приняты ряд нормативных актов, которое регулируют напрямую деятельность комплаинс контроля, а также нормативные акты, которые регулируют смежные вопросы, к примеру, организацию внутреннего банковского контроля. Все это приводит к тому, что нормативный и законодательный материал, регулирующий деятельность комплаинс контроля постепенно накапливается и нуждается в правовом оформлении. Можно сказать, что в банковской законодательстве Республики Казахстан сформировалась определённая совокупность правовых норм, регулирующих правовые отношения по организации деятельности комплаинс контроля, его полномочия и правовому статусу.

Для того, чтобы ответить на вопрос: «Какой правовой статус данной совокупности правовых норм, регулирующих деятельность комплаинс контроля?», надо использовать общие, уже разработанные критерии общей теории государства и права о норме права, правовом институте и отрасли права. Данный вопрос достаточно широко раскрыт в юридической научной литературе.

Основой наших суждений является то, что правовые отношения, регулирующие деятельность комплаинс контроля является глубоко специфичными, отличающимися от других вида банковских правоотношений. В тоже время, они составляют свою собственную, однородную группу правовых отношений. Субъектами большинства банковских правоотношений являются с одной стороны сам «банк», с другой стороны «клиент банка»-«вкладчик», «заёмщик», «кредитор». и.т.д. ввиду того, что комплаинс контроль контролирует легальность происхождения финансовых средств «клиент банка» и противодействует финансовым средствам, полученных в результате торговли оружием и наркотиков, а также финансирование терроризма, то субъектами правоотношений комплаинс контроля могут быть не только «клиент банка», но и другие банки, государственные и не государственные, специально уполномоченные органы, правоохранительные органы, международные организации. Специфики правоотношений комплаинс контроля очевидна и позволяет утверждать о формировании обособленной группы правоотношений внутри банковских отношений.

Для того, что ответить на вопрос о месте норм о комплаинс контроле в системе современного права Республики Казахстан, необходимо определиться с правовом статусе самой отрасли «банковского права».

В существующий юридической литературе данному вопросу посвящено но достаточно много трудов. Интересные обобщения сделаны Казахстанскими учёными Б. Калымбек, Л. Давыдовой, Д. Райамановым, Д. Абжановым, А. Худяковым [1-2].

Российские ученые М. Агарков, О. Горбунова, Л. Ефимова, Г. Ухтуев в своё время приводили собственные аргументы в подтверждении или опровержении мысли о самостоятельности отрасли банковского права [3]. Поддерживая в целом позицию ученых о самостоятельности банковского права как отрасли, следует отметить, что правовые характеристики банковского права не вписываются в традиционные критерии отрасли права, принятые в теории права.

Действительно, банковские отношения не однородные. Правоотношения связанные с организацией банковской системы Казахстана и движения финансовых средств страны, регулируются финансовым правом. Правоотношения, связанные с функциями управления Национального Банка, его разрешительными процедурами, лицензированием или применением мер ответственности регулируются нормами административного права. И соответственно, правоотношения, регулирующие банковские договора, также как «договор займа» или «договор кредитования», регулируются нормами гражданского права.

Отсюда мы поддерживаем позицию тех ученых, которые утверждают, что банковское право – это комплексная отрасль. Наиболее полное определения дал Д. Абжанов: «Банковское право – это комплексная отрасль права, нормы которого регулируют общественные отношения, возникающие по поводу организации банковского дела, построения банковской системы в стране, функционирования ее субъектов, а также общественные отношения, связанные с осуществлением

банковской деятельности».

Кстати, следует признать, что и среди казахстанских ученых, и среди российских ученых не мало сторонников существования комплексных отраслей права.

Банковское право, как отрасль права, имеет свою структуру построения. Традиционно в ней выделяют общую часть и особенную часть. Здесь мы видим аналогично с банковским законодательством, где практически в каждом нормативном акте содержатся отдельный раздел «Общие положения». Общая часть банковского права содержит нормы, которые регулируют общий порядок организации банковской системы Республики Казахстан, взаимоотношения Национального Банка, его управленческие функции, цели и задачи банковского законодательства, порядок создания банков, разрешительные и лицензионные мероприятия.

«Особенная часть» банковского права регулирует деятельность банка. По мнению Б.Калымбек : «В данную часть входят нормы, которые сгруппированы в следующие институты:

- банковского надзора;
- банковского счета;
- банковского вклада;
- банковского кредита;
- страхования вкладов;
- расчетных отношений;
- эмиссии банками собственных ценных бумаг;
- корреспондентских соглашений с иностранными банками;
- учета и отчетности в сфере банковской деятельности;
- валютного контроля;
- и иные институты».

Мнения на данную структуру особенной части разделяет и российский учёный Олейник О.М. [4].

Обращает на себя внимание то обстоятельства, что в предложенной структуре особенной части банковского права полностью отсутствует институт или под институт, в котором были бы сгруппированы нормы права, регулирующие организацию деятельности комплаинс контроля. Также отсутствует институт, регулирующий организацию деятельности внутреннего контроля или управления рисками.

Если мы обращаемся к постановлению Правления Национального Банка Республики Казахстан от 26 февраля 2014 года №29, то обратим внимание, что национальный регулятор не содержит жёстких указаний, что такое комплаинс контроль, что такое внутренний контроль. Нет в этом нормативном акте указаний какой банковской орган должен осуществлять внутренний контроль, а какой орган осуществляет комплаинс контроль. Нет указаний какими они пользуются правовыми методами и способами. Национальный банк содержит общие указания. В данном акте записано «Целью Правил является определение требований к формированию у банка систем управления рисками, внутреннего контроля, обеспечивающих осуществление эффективного контроля со стороны совета директоров, правления банка за деятельностью банка и его финансовым состоянием, в том числе путем обеспечения:

надлежащей практики корпоративного управления и надлежащего уровня деловой этики и культуры;

соблюдения банком и его работниками требований законодательства и нормативных правовых актов уполномоченного органа;

соблюдения банком и его работниками требований политик и иных внутренних документов банка;

эффективного управления рисками банка посредством своевременного их выявления, измерения, контроля и мониторинга для обеспечения соответствия капитала банка уровню принимаемых им рисков;

своевременного обнаружения и устранения недостатков в деятельности банка и его работников;

создания в банке адекватных механизмов для решения непредвиденных или чрезвычайных ситуаций. » (п.1.1. Правила формирования системы управления рисками и внутреннего контроля для банков второго уровня). Также сказано, что для реализации данных задач Совет директоров создаёт уполномоченный коллегиальный орган (далее УКО) – «комитет при совете директоров, правление, комитет при правлении, группа уполномоченных лиц банка, ответственных за содействие выполнению обязанностей совета директоров банка в соответствии с требованиями

Правил, осуществляющих свою деятельность на основании положения или иного внутреннего документа банка, утвержденного советом директоров банка» (п. 1.30).

Правила также зафиксировали, что понимается под системой управления рисками (п.2.7.); под системой внутреннего контроля (п. 2.8.); под системой внутреннего аудита (п.2.9.).

Следует сказать, что Национальный банк ясно указал, что разработка политики, организации, процедур и методов внутреннего контроля, комплаинс контроля, внутреннего аудита является делом собственным каждого банка. Помимо данных Правил есть определенное количество нормативных актов регулирующих отношения по противодействию терроризму, «отмыванию капитала, противодействию наркобизнесу и торговле оружием». К примеру, Закон Республики Казахстан о противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма.

В них четко указано, что данные задачи возлагаются на банк. Но помимо вышеназванных Правил, никаких документов больше нет. Национальный банк не разработал и не утвердил ни одну инструкцию, ни одну методику, ни одного типового положения об организации внутреннего контроля и коплаинс контроля. В тоже время, каждый банк второго уровня, работающий на территории Казахстана, разработал собственные Положения о внутренним аудите, Положение о комплаинс контроле. Согласно закона Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года данные положения относятся к понятию «правового акта». При этом в каждом банке данные правовые акты отличаются друг от друга. Есть примеры, когда вопросы внутреннего контроля, аудита и комплаинс контроля рассмотрены в едином правовом акте, а когда в различных правовых актах.

Отсюда мы приходим к выводу, что нормативно правовые регулирование такой важной функции банка как управление рисками и внутреннего контроля, функции на столько важной, что она передается в подчинение Совету директоров банка, в законодательном плане урегулирована недостаточна.

Анализируя вопрос о месте норм об организации деятельности комплаинс контроля в системе современного права, мы пришли к пониманию, что нормы о системе комплаинс контроля тесно взаимодействуют с нормами, регулирующими систему управления рисками и внутреннего контроля.

В тоже время, несмотря на разные методы и формы работы, названные элементы – комплаинс контроль, внутренний аудит и внутренний контроль представляют собой единый производственный алгоритм, который нуждается в правовом регулировании в рамках единого нормативного акта и в рамках общего правового института.

Отсюда можно сделать вывод, что правовые нормы об организации системы комплаинс контроля не являются самостоятельным институтом банковского права. Но данные нормы представляют собой обособленную группу правовых норм, решающих конкретную задачу по противодействию банком легализации незаконно добытых денежных средств и финансированию терроризма, а также вопросы соответствия организации деятельности банка действующему законодательству Республики Казахстан. Правовые нормы о комплаинс контроле тесно взаимодействуют с правовыми нормы, регулирующими порядок организации внутреннего контроля банком и нормами, регулирующими порядок проведения банковского аудита. Эти три совокупности правовых норм направлены на реализацию функции банка по управлению банковскими рисками и внутреннему контролю.

Таким образом, можно утверждать, что в системе банковского права сформировался самостоятельный правовой институт «институт комплаинс контроля, управления рисками внутреннего контроля, банковского аудита». Нормы о комплаинс контроле банка входят в состав данного института.

Список литературы:

1. Калымбек Б. Финансовое право Республики Казахстан: Под ред. Жатканбаевой А.Е. учеб.пос. раздел 4. – Алматы, 2018.
2. Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. Алматы: каржы-каражат, 1995.- С.36.
3. Аграрков А.А. Основы банковского права. – М., 2001. – С. 13.
4. Олейник О.М. Основы банковского права. – М., 2000. – С. 125.

Нуртазин Еркинбек Кадырбекович
кандидат юридических наук, заведующий кафедрой «Теория государства и права»,
Тлеулов Болатбек Эрнстович
кандидат педагогических наук, кафедры «Теория государства и права»,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М.Ауэзова, Республика Казахстан, г.Шымкент;

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВА

Summary. In the article some history-legal aspects of realization of modernisation of the state rise in the context of theory of the legal state and civil society.

In the article some history-legal aspects of realization of modernisation of the state rise in the context of theory of the legal state and civil society. Legal modernisation supposes constitutionalization of right, i.e. priority development him on the basis of respect of rights and freedoms of man and creation of the real system of division of authorities; updating and differentiation of right as a result of changing of model of economic development; humanizing of criminal politics and rationalization of execution of punishments; optimization of rule-making; профессионализацию of legal science and legal education.

Modernizing of state mechanism as a result of revolutionary and evolutional transformation supposes the increase of political responsibility of the state during his constitutionalization; growth of organizational efficiency of the state as a result of introduction of mechanism of division of authorities.

Түйін. Бұл мақалада құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам теориясы контекстінде кейбір тарихи-құқықтық аспектілерін жүзеге асыру мемлекеттің жаңғырту мәселесін көтереді.

Бұл мақалада қоғамдағы мемлекеттік – құқықтық компоненттерін жаңғырту мен адамның бостандықтары мен құқықтарын мемлекеттік билік жұмысының қазіргі таңдағы тармақтарға бөліну кезеңіндегі жаңарту мен дамыту сонымен қатар экономикалық жаңа модельдерге ауыстыру, қылмыстық саясатты гуманизациялау, сот өндірісін күшейту, заң саласы мен заң ғылымын жетілдіру қарастырылған.

Жалпы мемлекеттің механизмін революциялық және эвомоциялық өзгерту бағытында мемлекеттің саяси жауапкершілігін көтере отырып, мемлекеттегі билік механизімінің бөлінуін пайдалы түрде ендіруді қортындылайды.

В Программной статье Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева от 13 апреля 2017 года «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» ставится цель войти в тридцатку развитых государств мира; «начатые нами масштабные преобразования должны сопровождаться опережающей модернизацией общественного сознания»; она должна выступить сердцевиной политической и экономической модернизации [1].

В этом контексте актуальными представляются и проблемы особенностей модернизации самого государства.

Модернизация – широко употребляемый сегодня термин, применимый к различным сферам жизни, в том числе и к миру государства и права. Сама концепция модернизации относительно молода: начало ее разработки датируется серединой 20 века. Тем не менее она породила множество дискуссий в общественных науках, начиная с установления истоков и хронологических рамок осовременивания общества и заканчивая определением его содержания и перспектив развития. Преимущественно в этом явлении видели трансформацию традиционного общества в современное, однако суть этой трансформации понимали по разному. Одни авторы оценивали ее как преобразование инструментов и способов освоения и контроля окружающей среды, технологический прогресс, индустриализацию (инструментально-технологический подход), другие акцентировали внимание на ментальной или культурологической трансформации, третьи провозглашали распространение особой цивилизации modernity [2].

Учеными достаточно часто выдвигаются смешанные (т.е. относящиеся к разным сферам жизни общества) и достаточно случайные критерии модернизации. Например, вряд ли можно согласиться с тем, что «в модернизирующемся обществе существуют имманентные механизмы, которые обеспечивают постоянное возобновление экономического роста, несмотря на любые кризисы, ее порождающие». Даже если это и так, то не раскрыта конкретно анатомия данного

явления. Столь же абстрактно утверждение, что модернизирующееся общество отличается «высоким уровнем гражданской культуры населения, благодаря чему политической формой его существования становится демократия». Более содержательным представляется замечание, что социум под влиянием модернизации «оказывается мобильным в физическом, социальном и психологическом смыслах». Это действительно так, но проблема в соотношении с предшествующими критериями. Также требуют исследования такие тезисы, как «человек обладает способностью приспосабливаться к изменяющейся среде» или «люди начинают действовать совершенно рационально» [3].

Надо заметить, что самой модернизации предшествовали определенные модернизационные импульсы, накапливавшиеся в течение 16-18 веков (мануфактурное производство и нарастание объема технологических инноваций, успехи естественных наук и заметная секуляризация сознания, распространение в обществе идей Просвещения и политика «просвещенного абсолютизма»), начало же ее символизировали две великие революции – Американская и Французская, которые продемонстрировали совершенно новый уровень политической активности масс и ответственности государства. В США и Франции конституционно-политические документы той эпохи несли на себе печать нового подхода к задачам и функциям государства. Если в Декларации независимости от 4 июля 1776 года содержались преимущественно ссылки на недолжное поведение государства, на «длинный ряд злоупотреблений и насилий», свидетельствующих «о коварном замысле вынудить народ смириться с неограниченным деспотизмом», то в Конституции США 1787 года содержались конкретные предложения, направленные на то, чтобы «образовать более совершенный Союз, установить правосудие, гарантировать внутреннее спокойствие, обеспечить совместную оборону, содействовать всеобщему благоденствию и закрепить блага и свободы за нами и потомством нашим». Еще более последовательно о расширении политической ответственности государства заявлялось в Декларации прав человека и гражданина от 26 августа 1789 года: «Источник суверенитета зиждется по существу в нации»; «Цель каждого политического союза составляет обеспечение естественных и неотъемлемых прав человека. Таковы свобода, собственность, безопасность и сопротивление угнетению».

Но повышение политической ответственности государства – это лишь одна из сторон его более современного облика. Другая – возрастание его организационной эффективности. И в Европе, и за океаном декларируется принцип разделения властей, который, правда, претворялся в жизнь по-разному.

В Европе, и конкретно во Франции, система разделения властей в ходе борьбы буржуазии за политическую власть, как правило, достраивала или видоизменяла уже существовавшее до этого монархическо-бюрократическое государство. Национальное собрание, Учредительное собрание, Законодательное собрание, Конвент – суть разные наименования доминировавшей в годы французской революции законодательной власти. Конституция 1791 года «организовала административный аппарат в иерархическую систему выбираемых советов и их исполнительных комитетов». Король, как глава исполнительной власти, хотя и мог приостановить работу чиновников в департаментах, нуждался в одобрении своих распоряжений со стороны законодательной власти. В постреволюционный период политической стабилизации, напротив, неадекватно укрепившаяся исполнительная власть подминала под себя законодательные органы, не говоря уже о судах, что по сути ограничивало разделение властей. Близкий подход был свойствен и другим европейским странам, что не умаляет его новаторского значения. Например, в Англии, не имевшей писаной конституции, в 18-19 веках закреплялся некий набор конституционно-политических традиций; формировался принцип парламентской ответственности правительства, складывалась система министерств, повышавшая значение и эффективность функционирования исполнительной власти.

Однако модернизация государственного механизма не могла получить развития без политизации социума, которая подталкивала государственные структуры к совершенствованию. Резкое расширение избирательного права в годы революций создавало возможность для легального политического участия, а в дальнейшем на его основе формировались политические партии. Где-то эти процессы шли стремительно, где-то – с серьезным замедлением, но взаимосвязь между двумя явлениями была налицо.

Модернизация государственного управления и дополняющая ее политизация социума (или политическая модернизация) еще не завершают процессы осовременивания всей государственно-правовой сферы общества, поскольку для их успехов крайне важно формирование гражданского

общества и становление правового государства. Эти феномены проявляют себя не одномоментно, а постепенно, по мере вызревания многих социальных, политических, культурно-идеологических, правовых и социально-психологических условий. Формирование гражданского общества изначально базируется на политизации социума, поэтому вряд ли можно согласиться с рядом английских авторов в том, что оно существовало в Англии уже в 18 веке на основе либеральных идей [4]. Во-первых, классический либерализм – это продукт промышленного переворота 19 века и укрепляющихся позиций промышленной буржуазии, требующей государственного невмешательства. Во-вторых, и это самое главное, в 18 веке политическая жизнь страны в условиях аристократической конституционной монархии была еще достаточно спокойна, общественное мнение пассивно, за исключением редких всплесков социальной активности – например, дела Уилкса в 1760-е годы (Тогда жители Лондона и страны возмутились против подавления свободы печати и ущемления своих избирательных прав парламентом и королевским двором, чо способствовало появлению лозунгов о реформе избирательной системы).

Тем более нельзя говорить о формировании правового государства в 18 веке. Строгого подчинения властей закону как раз и не было. В том же деле Уилкса граждане трижды избирали в английский парламент неугодного редактора, сидевшего в тюрьме, и трижды парламент игнорировал волю избирателей или преследования корреспондентских обществ, которые добивались всеобщего избирательного права. Правящая элита под воздействием петиционно-митинговых общественных движений занимает более конструктивную позицию, признавая необходимость реформ и соблюдения законности. Делается значительный шаг на пути к гражданском обществу.

Следует согласиться с тем, что «гражданское общество первично по отношению к правовому государству…сначала формируется гражданское общество, а затем на его основе «конструируется» правовое государство, но не наоборот» [5]. В самом деле, становление правового государства тесно с правовой модернизацией, а это процесс более длительный, чем модернизация государства, в силу инерционности и консервативности права. Кроме того, правовая модернизация есть продукт осовременивания государственного механизма и формирования гражданского общества. Иными словами, только совместными усилиями нового буржуазного государства и готового его контролировать общественного мнения можно реформировать старые, доставшиеся от средневекового корпоративизма правовые конструкции и хаотично-мозаичную систему правоотношений.

В указанных историко-правовых контекстах можно выделить следующие структурные компоненты и этапы модернизации государственно-правовой сферы общества (становление правового государства): правовая модернизация; осовременивание государственного механизма; политизация социума; формирование гражданского общества.

Правовая модернизация предполагает конституционализацию права, т.е. приоритетное развитие его на основе уважения прав и свобод человека и создание реальной системы разделения властей; обновление и дифференциацию права в результате смены модели экономического развития; гуманизацию уголовной политики и рационализацию исполнения наказаний; оптимизацию судопроизводства; профессионализацию юридической науки и юридического образования.

Политизация социума означает кристаллизацию массовых политических партий; освобождение общественного мнения от жесткого государственного контроля благодаря ликвидации властного давления на печать.

Осовременивание государственного механизма как результат революционной и эволюционной трансформации предполагает повышение политической ответственности государства в ходе его конституционализации; возрастание организационной эффективности государства в результате введения механизма разделения властей.

Необходимо отметить, что ключ к формированию гражданского общества, а вместе с ним и правового государства лежит в недрах традиционного общества, а не в сейфах правящей «элиты» или же в анналах «классического » государства.

Вся история развития государственно-правовой материи свидетельствует о том, что государство не было пассивным по отношению к обществу, а всегда «присутствовало» в нем и всегда было по отношению к нему весьма активным.

Процесс формирования гражданского общества и установления на новом уровне отношений с государством в этом плане не является исключением. Государство играет в данном процессе весьма важную, но отнюдь не решающую роль. Соответственно интересы и ценности

государства как относительно самостоятельного и самодостаточного института, будучи весьма важными, также не являются решающими. Таковыми являются только интересы и ценности самого общества. Именно они и только они – их защита и гарантии – могут служить своего рода смыслом существования государства.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. Программная статья – Казахстанская правда. 2017. 13 апреля.
2. Побережников И.В. Переход от традиционного к индустриальному обществу. Теоретико-методологические проблемы модернизации. – М., 2006. С.58.
3. Травин Д., Маргания О. Европейская модернизация. Книга 1. – М., 2004. С.38, 40-41, 43.
4. Марченко М.Н. Взаимодействие государства и гражданского общества: вопросы теории // Государство и гражданское общество: правовые проблемы взаимодействия. – Тюмень. 2007. С.6.
5. Там же. С.9.

Елікбай Мақсат Әбдімұталыұлы,
з.ғ.к. доцент, «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі
Жаксыбаева Айгул Есеналиевна,
аға оқытушы
Салыбек Назира Мұратқызы,
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ НОТАРИАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация:

В статье рассмотрены вопросы и состояние совершенствования нотариальной деятельности в целях обеспечения равноправия граждан в Республике Казахстан, кроме того особенности изменений и дополнений в действующий закон Республики Казахстан «О нотариате», касающиеся принципов нотариальной деятельности, требований к претендентам на занятие нотариальной деятельности, ответственность нотариусов, прав и обязанностей нотариусов, дисциплинарная ответственность частных нотариусов, территориальные нотариальные палаты, контроль за деятельностью нотариусов и др.

Abstract:

In the article the questions of perfection of notarial activity are considered for providing of equality of rights of citizens in Republic of Kazakhstan, in addition features of changes and additions in a law in force Republics of Kazakhstan "About notarialness", touching principles of notarial activity, requirements to the pretenders on employment of notarial activity, responsibility of notaries, rights and duties of notaries, disciplinary responsibility of private notaries, territorial notarial chambers, control after activity of notaries and.

Кілттік сөздер: нотариат, нотариаттық қызмет, мемлекеттік нотариат, жекеше нотариат, құқықтық институт, жауапкершілік, аумақтық әділет органы, нотариаттық палата

Мемлекеттің нарықтық экономикалық қатынастарға өтуі, меншік нысанының түрленуі, кәсіпкерліктің дамуы, жеке меншікті қорғаудың объективтік қажеттілігі, азаматтық айналымға жылжымайтын мүліктің, жердің және басқа да мүліктің араласуы Қазақстан Республикасы «Нотариат туралы» Заңының 1997 жылының 14 шілдесінде қабылдануы заңды құбылыс болып табылды.

Осы заңмен мемлекеттік емес, жекеше нотариат институты бекітілді. Жекеше нотариат құқық қорғау қызметін, заңдылықты және азаматтық айналым қатысушыларының құқықтық әрекеттерін өз есебінен, мемлекет тарапынан ешқандай шығынсыз қамтамасыз етеді.

Осыған қоса «Нотариат туралы» Заңының бірқатар тарихы бар, себебі мемлекет басшысы тарапынан вето жарияланған ең бірінші заңды акт және ол бойынша Қазақстан Республикасының Конституциялық кеңесіне екі рет ұсыным жасалды. Нотариат мәселелері төрт рет елдің Президентінде құқықтық саясат бойынша Кеңес мәжілісінде талдау пәні болып, біраз

конференциялар мен форумдарда талқыланды. «Нотариаттың жағдайы және даму перспективалары» туралы мәселелер Кеңестің ағымдағы жылдың жұмыс Жоспарына енгізілді. Осы заңның әрекет ету уақыты ішінде 30-дан аса өзгерістер енгізілді.

2018 жылдың 5 шілдесінде Қазақстан Республикасының Президентімен «адвокаттық қызмиет және құқықтық көмек мәселелері бойынша кейбір заңды актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңына қол қойылды. Осыған орай «Нотариат туралы» заңынада өзгертулер мен толықтырулар енгізілді.

Нотариат туралы заңнамаға өзгерістерді енгізу қажеттілігі Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және құқықтық көмек туралы» заңының қабылдануына байланысты болды.

Аталған заңдар түрлі қатысушыларының (адвокаттар, нотариустар және т.б.) құқықтық көмек көрсету жүйесін кешенді жетілдіру мақсатында жасалған болатын, себебі осы топтағылардың әр қайсысы қызметінің өзіндік дәрежесі мен шарттары бар.

Енгізілген өзгертулер мен толықтырулар, ең алдымен, нотариаттық қызметтің басқару негіздеріне, нотариаттық қызметпен айналысуға ерік білдіргендерге қойылатын талаптарға, нотариустардың жауапкершілігі, нотариустардың құқықтары мен міндеттеріне, жеке тәжірибемен айналысатын нотариустардың тәртіптік жауапкершілігіне, аумақтық нотариаттық палаталарға, нотариус қызметіне бақылауға, нотариаттық әрекеттерге, нотариустардың әдеп кодексіне қатысты болды.

Қазақстан Республикасындағы нотариаттық қызмет нотариаттық іс-әрекеттердің заңдылығы, тәуелсіздігі, бейтараптылығы, құпиялылығы қағидаттарына негізделеді.

Негізінен, осы уақытқа дейін «бейтараптылық» қағидаты заңда тікелей бекітілмеген болатын. Бірақ, ҚР «Нотариат туралы» заңының 19,46 баптарында бұл бастау көрініс тапқан болатын. Аталған қағидатқа сәйкес нотариус нотариаттық іс әрекеттерді жасау кезінде барлық тараптар мен мүдделі тұлғалардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін тең деңгейде қорғауға міндетті. Бұл қағидаттың енгізілуі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға байланысты арнайы институттарды жетілдіру үрдісінде актуалды болып, тараптар арасындағы құқықтық теңдікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Осы заңның 6 бабының 1 тармағының 5 тармақшасында нотариус мәртебесін иеленуге үміткерлеріне талаптарды күшейтілді, нотариус қызметіне ұсыныла алмайтын тұлғалар тізімі бекітілді. Ендігіде құқық бұзушылық жасағандарға қарағанда, нотариус мәртебесінен айырылғандарға заң талабы күшейтілген. Егер бірінші топтағы азаматтар заңда көзделген мерзім өткен соң (бір жылдан үш жылға дейін) қайтадан нотариус қызметіне ұсынуға мүмкін болса, онда екінші топтағылар нотариус қызметіне қайтадан ұсыныла алмайды.

Нотариус өз қызметінде заңды басшылықты алғандықтан өз қызметі үшін жауапкершілікте болады. Заңнама бұзылған кездегі нотариусқа жағымсыз әрекет етудің дербес әдісі ретінде лицензияны тоқтата тұру қолдану мүмкін. Сонымен қатар, егер нотариус көмекшілері мен тағылымдамадан өтушілер нотариаттық актіге нотариустың орнына қол қою және оның мөрін пайдалану фактісі анықталса, жалпы тәртіптен басқа лицензиясының күшін тоқтатуға негіз болады.

Нотариустардың құқықтар тізімі кеңейтілген, оның арасында олар төрелік талқылауда төреші болып сайлануы (тағайындалуы) мүмкін.

Заң нотариустардың міндеттеріне де бірқатар өзгерістер енгізді. Мысалы, нотариустың лицензиясының күші тоқтата тұрса немесе лицензия күші тоқтатылса, онда нотариус мөрін аумақтық әділет органына өткізуі қажет.

Нотариаттық қызмет бір ай ішінде көрсетілмесе, онда нотариус бес жұмыс күн ішінде аумақтық әділет органынын және нотариаттық палатаны ол туралы хабардар етуі қажет.

Көрсетілетін нотариаттық қызмет сапасын жоғарлату мақсатында нотариустар өз біліктілігін жоғарлатуға міндетті болып табылады.

Заңға енгізілген өзгертулер аумақтық нотариаттық палаталарға да қатысты болды.
Нотариаттық палаталар, нотариат институтының бір субъектісі болып табылады, олар жекеше нотариустардың қызметін реттейді, өзін өзі ұйымдастыру бойынша қызметтерді атқарады. Өзін өзі реттеуге өту Жоспарына сәйкес ноариаттық палаталар 2020 жылға өзін өзі реттейтін ұйымдар қатарына жатқызылады.

Әрекет етіп жүрген заңнамадағы жеке практикамен айналысатын нотариустарға бақылауды жүзеге асыру мәселесіндегі коллизияларды жою мақсатымен, ҚР заңнамалары талаптарына және іс жүргізу қағидаларына сәйкес ҚР "Нотариат туралы" заңының 31 бабының 2 т. редакциясы

өзгертілді. Осындай бақлауды жүзеге асыратын органдарының ішінен нотариаттық палата алынып тасталды. Нотариустар қызметіне тексеруді жүргізетін жалғыз орган- ол аумақтық әділет органы.

Қазіргі уақытта тексеруден шеттетілген аумақтық нотариаттық палаталар, тексеру нәтижелері бойынша нотариаттық практиканы жалпыландыруға мүмкіндігі жоқ. Сонымен қатар, әділет органдары нотариустарға қатысты жоспардан тыс тексеруді жүргізеді, ал ондай бақылау нотариустар қызметіне қатысты кәсіптік бақылау жүргізуге жеткіліксіз болып табылады.

Осы кезекте Республикалық нотариаттық палата нотариустар қызметіне бақылауға қатысты өзін-өзі реттеу және мемлекеттік бақылаудың тең түрде жүзеге асрылуы қажет деп көрсеткен болатын.

Заңның 58 бабының 1 т. ҚР АК 167 бабының 1 т. сәйкес келтірілді. Бұл нормаға сәйкес сенімхат деп бір адамның (сенім білдірушінің) атынан басқа адамның (сенім білдірілген адамның) атына берілген жазбаша уәкілдігі аталады.

70 баптың 3 т. мұраға түрлі мүлік кіретін жағдайындағы, мұраға құқық туралы куәлікті беру тәртібі нақтыланған.

Сонымен қатар, ҚР "Нотариат туралы" заңының 75 бабындағы меншік құқығын қорғаудың конституциялық қағидаларына қайшы келетін ережелер жойылған.

Аталған заңға қатысты өзгертулер нотариустардың кәсіптік жүріп-тұру ережелеріне де қатысты болды, яғни "Нотариустың ар-намыс Кодексі" "Нотариустың әдеп Кодексі" деп өзгертілді.

Бірақ, жоғарыдағы өзгертулер мен толықтырулар нотариат институтындағы барлық кемшіліктерді жойған жоқ. Жалпы айта кететініміз шешілмей қалған мәселелердің арасында: Қазақстан Республикасының аумағында бір ұйымдастыру құқықтық нысанның енгізілуі (жекеше), нотариалдық акт түсінігінің енгізілуі және оған дәлелдеу күшінің берілуі, нотариустар еңбегіне ақы төлеу жүйесін қайта қарау ждәне т.б.

Осыған орай, қазіргі уақытта нотариат институты құқықтық инфрақұрылымының ажырамас бөлігі болғандықтан және құқық қорғау институттары қатарына жатқандықтан, әле де өзінің нормативтік, құқықтық, ұйымдастыру, қаржылай және ақпараттық-техникалық қамтамасыз етілуінің күрделі реформалануын қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Жанабилова А. Нотариат в Республике Казахстан: актуальные проблемы// Бюллетень нотариуса, №3, 2017 год. С.15-19

2. Мерлотти М. Нотариат - это инструмент мира // Российская юстиция, № 5, 2003 год. С. 8-10.

3. Қазақстан Республикасының «Нотариат туралы» заңы, 14 шілде 1997 жылы (өзгерістер мен толықтырулар 5 шілде 2018 ж.)

Бекбосынов Е.Т.
«Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу» кафедрасының доценті, Ph.D

ЗАМАНАУИ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ИСЛАМ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кілт сөздер: заманауи құқықтық жүйелер, ислам құқықтық жүйесі, салыстырмалы-құқықтық талдау, құқықтық реттеу әдістері, құқықтық реттеу тәсілдері, құқықтық реттеу типтері
Ключевые слова: современные правовые системы, исламская правовая система, сравнительно-правовой анализ, методы правового регулирования, способы правового регулирования, типы правового регулирования
Keywords: modern legal systems, Islamic legal system, comparative legal analysis, methods of legal regulation, methods of legal regulation, types of legal regulation
Резюме: автор статьи изучает и проводит сравнительно-правовой анализ между современными правовыми системами и исламской правовой системы.
Summary: the author studies and conducts comparative legal analysis between modern legal systems and Islamic legal system.

Заңгер-ғалым, профессор М.Т. Баймаханов өзінің жазған ғылыми еңбек мазмұнында «салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттану тек жеке ғылыми ғана емес, жалпы ғылыми әдістермен және көптеген зерттеу құралдарының жиынтығымен толықтырыла отырып жеке (салыстырмалы) әдіс шеңберінен асып, заң ғылымына бағытталған кең бөлімдердің біріне айналып отыр» [1, С. 6] деп пікір білдірген.

Профессор Е.М. Абайдильдинов «Салыстыру арқылы құқықтағы даралық, ерекшелік және жалпылылық танылады, құқықтық құбылыстардың генезисі мен динамикасы танылады, салыстырылатын объектілердің жіктелуі мен жүйеленуі жүргізіледі. Құқықтық құбылыстарға салыстырмалы тәсіл мәнісі құқық қолдануға бағытталған салалық құқықтанудың прагматикалық сипаттамасына қол жеткізуге және жеке заң институттарының ғылыми зерттеуге мүмкіндік беретін түсініктер мен категориялар деңгейіне көтерілуге жол беруінде жатыр. Салыстырмалы құқықтану кең етек жайып жатыр, өйткені қазіргі әлемде құқыққа талап өсіп келеді, мемлекетішілік және халықаралық сияқты қоғамдық процестердің жалпы танылған реттеушісі болып табылады. Құқықтың жалпы әдістері түрлі елдердің құқықтық жүйелері сипатымен ерекшеленеді, олардың мәні әлемдік интерграциялық процестер жағдайында төмендемейді. Жалпы және ерекше құқықты зерттеу мен білу, құқықтық жүйелерді салыстыру, ұлттық заңнамаларды жақындату жолын талдау тәжірибелік маңызы арта түсуде» [2, 30 б.] деп өзіндік тұжырымды пікірін білдірген.

Белгілі профессор Т. Ағдарбеков өзі жазған кітабында: «Салыстырмалы құқықтану дегеніміз, шынында, тұтас теориялық бағыт (компаративизм) ... Салыстыру әдісі өзіне мынандай кезеңдерді қосып алады. а) салыстырылатын институттарды жеке-жеке зерттеу, ә) табылған белгілерді салыстырғанда бір-бірінің ұқсастығы мен өзгешелігіне қарау, б) нәтижелерін бағалау...» [3, 235 б.] делінген анықтаманы берген. Бұл профессордың берген осы анықтаманың мазмұны дұрыс жинақталып жасалған деуге болады. Себебі, аталған термин заңтану ғылымының саласының негізгі әдістерінің бірі ретінде есептелген.

Ал ресейлік зерттеуші М.Н. Марченко өзінің еңбегінде «салыстырмалы құқықтанудың пәні ретінде құқықтық жүйелердің туындауы, қалыптасуы мен дамуының жалпы қағидаттары мен заңдылықтарын» [4, С.109] қарастыруды жөн деп санайды. Ал өзге ресейлік ғалым В.А. Тумановқа «салыстырмалы құқықтанудың пәнін шетелдік құқықты арнайы зерделеу» [5, С.44] деп атау ұнайтын сияқты. Ал өзбекстан ғалымы А.Х. Саидов болса «салыстырмалы құқықтануды шетелдік құқықты арнайы зерделеу» [6, С.30] деп атайды. Бұл ретте, беларусь зерттеушісі А.В. Егоров болса, аталған пікірлерді сараптай келе «салыстырмалы құқықтану пәнін жай нәрсе емес, керісінше әрдәйімді, типті және тұрақты сипаты бар құқықтық элементтерден тұратындығын алға тартады» [7, С.11] деп ой-пікірді білдірген. Ендеше аталған ғалымдардың ой-пікірлерімен құптай отырып, әрі қарай өз зерттеуімізді жүргіземіз.

Заң әдебиеттерінде, оның ішінде «мемлекет және құқық теориясы» атты заң ғылымы әдебиеттерінде «құқық жүйесі» және «құқықтық жүйе» деп жазылған терминдер, ұғымдық тіркестер қолданылады. Ресей зерттеушісі Ю.А. Тихомиров өзінің жазған мақаласында «құқықтық жүйе» ұғымын базалық объект ретінде сақтай отырып, біріншіден, осы ұғымды тарихи-мәдени

тамыры бар «құқықтық жаңұя» деген ұғыммен сәйкестендіруден бас тарту мүмкін деп есептейді. Екіншіден, макроқұқықтық жүйенің төрт түрін – ұлттық құқық жүйе, құқықтық жаңұя, мемлекетаралық бірлестіктердің құқықтық жүйесін және халықаралық құқықтың жүйесін жатқызу есебінен зерделеу объектілері аясын кеңейту керек» [8, С.7]. Аталған зерттеуші ғалым осы тұжырымды әрі қарай зерделей келе, салыстырмалы-құқықтық талдау бойынша зерделеу объектілерін жоғарыда айтылған бірінші блоктан бөлек, тағы да бес блок, яғни жалпы алғанда алты блокқа бөліп жіктеген. «Оның екінші блогын құрайды: а) нормалар; б) заңдар және өзге құқықтық актілер; в) құқықтық институттар; г) заңнаманың кіші салалары; д) заңнама салалары; е) құқықтық массивтер; ж) заңнама жүйелері; з) құқықтық реттеу әдістері мен тәсілдері; и) құқықтық ұғымдар мен терминдер; және к) заңды техника. Үшінші блок – ситуациялық-мақсаттағы трансұлттық жобалар үшін жаңа құқықтық шешімдер. Төртінші блокта немесе салыстыру аясында мынаны көрсетуге болады: а) құқықтық тұжырымдар; б) құқықсана; в) құқықтық мәдениет; г) заңды немесе заңсыз мінез-құлық». Ал бесінші блокты қамтиды: а) заң білімі; б) заң мамандығы. Алтыншы блок құқықпен байланыстырылған мемлекеттік және қоғамдық институттарды қосады» [8, С.7]. Бұл ресейлік ғалымның салыстырмалы-құқықтық талдау бойынша зерделеу объектілерін жіктеуден көрініп тұрғандай, бірқатар зерделеу объектілердің жиынтығы бар. Ендеше бұл жерде екінші блоктағы құқықтық реттеу әдістері мен тәсілдері бойынша салыстыруды бастаған жөн деп білеміз.

Бірінші кезекте «құқық реттеу» ұғымына анықтама беріп кетейік. Заң әдебиеттерінде «құқық реттеу» ұғымына ғылыми негіздегі көп анықтамалар берілген. Сол құқықтық анықтамалардың бірқатарын саралап өтеміз. Әуелі «Мемлекет және құқық теориясы» атты оқу құралында берілген анықтамаға назар аударайық. «Құқықтық реттеу — құқықтың көмегімен қоғамдық қа-тынастарға, адамдардың жүріс-тұрысына құқықтық құралдардың барлық жүйесімен әсер етуді жүзеге асыру» [9, 6 б.]. Тағы бір отандық заң әдебиеті мазмұнында «Құқықтық реттеудің тетігі – құқықтық құралдардың жүйесі оның көмегімен, құқықтық мемлекеттің мақсатымен міндетіне сай, қоғамдық қатынастар тәртіптендіріліп іске асырылады» [10, 254 б.] деген анықтама берілген. Ресейлік белгілі ғалым С.А. Комаров құқықтық реттеу механизмі сатылары мен элементтерінің жалпы сипаттамасын талдай келе, төрт негізгі элементтерді бөліп көрсетті: «а) құқық нормасы; б) құқықтық қатынас; в) құқықтар мен міндеттерді іске асыру актілері; г) құқық қолдану актілері» [11, С. 494]. Біздің ойымызша, бұл жерде «заңды факт» делінген ұғымдық тіркес «құқық нормасы» және «құқықтық қатынас» делінген ұғымдық тіркестердің ортасында, яғни тек құқық нормасынан кейін тұруы тиіс. Себебі заңды факті құқық нормасын іске қосады, одан кейін заңды фактінің нақты орын алуын анықтаған соң құқықтық қатынас туындайды. Заң әдебиеттерінде баяндалған секілді, заңды факт – бұл нақты-айқындалған жағдайлардың (оқиғалар, іс-әрекеттер (заңды немесе заңсыз), әрекетсіздік) нәтижесінде нақты құқықтық қатынастар туындайды, өзгереді және тоқтатылады.

Осы жоғарыда ғана аталған автор «Құқықтық реттеу әдісі – олардың (құқықтық әсер ету тәсілдері) сипаттамасының тәуелдігіне байланысты қоғамдық қатынастарға құқықтық әсер (ықпал) ету тәсілдердің жиынтығы» [11, С. 495] деген анықтаманы берген. Әдетте көптеген заң әдебиеттерінде екі құқықтық әдістерді, яғни императивті және диспозитивті әдістер деп бөлген. Ал енді құқықтық реттеудің негізгі тәсілдері ретінде міндеттеу, тыйым салу (олар императивті әдістер) және рұқсат беру (диспозитивті әдіс), сондай-ақ ұсыныс беру тәсілі және өзге де тәсілдерін (қосымша әдіс, мысалға айтар болсақ ынталандыру әдісі) белгілеген. Сонымен қатар, көптеген заң әдебиет мазмұндарында «құқықтық реттеу әдістері», «құқықтық реттеу тәсілдері» деп аталған ұғымдық тіркестермен бірге «құқықтық реттеу типтері» деген термин қолданылған. С.А. Комаров өзі жазған оқулығында «Құқықтық реттеу типі – өзін қоғамдық қатынастарға әсер етудің жалпы бағыттылығын көрсетеді» деп анықтаманы бере отырып, құқықтық реттеудің жалпы рұқсат беруші типін (жалпы барлығына рұқсат, тек қана тікелей тыйымнан басқа) және құқықтық реттеудің рұқсат беруші типін (жалпы барлығына тыйым салынған, тек қана тікелей рұқсаттан басқа) [11, С. 496] екі формулада анықтама берген.

Осы орайда, түркиялық заңгер-ғалымдардың еңбектеріне назар салуды жөн көрдік. Яхъя Дерйал өзі жазған оқу құралында негізгі құқықтық жүйелер ретінде тек төрт құқықтық жүйені белгілеп көрсеткен: «1. роман құқықтық жүйесі; 2. ағылшын-америка құқықтық жүйесі; 3. ислам құқықтық жүйесі; 4. социалистік құқықтық жүйесі» [12, S.22,23,24]. Қазіргі заманауи құқықтық жүйелері туралы осындай мәліметтер көптеген елдердің мемлекет пен құқық теориясы аясында жазылған оқулықтарда, оқу құралдарында, сондай-ақ заң әдебиеттер мазмұнында қамтылған деуге болады. Тағы өзге түркиялық ғалым Якуп Махмутоглу «Ислам құқығының казуистік құрылымы

туралы» атты мақаласында казустік (оқиғалық) әдістер туралы зерделеуді салыстырмалы-құқықтық талдау жасай келе, мынадай пікірлер мен өзіндік тұжырымдарын жасаған: «Ислам құқығы өзіндік әдістері бар (sui generis) құқық. Бұл құқық жүйесін өте жақсы түсіну үшін тек араб тілін ғана біліп қоймай, сондай-ақ тәпсір, хадис және ақида сияқты ислам ғылымдарының бірі болып табылатын ислам құқығы (фиқһ) әрі өзге ислам ғылымдарынан ілімі болуы қажет. ... жалпы оқиға (құбылыс) және жеке оқиға деп аталған әдістер Ислам құқығы, тіпті адамзат құқығының жүйелерінде әртүрлі қолданылып келгендігін тілге тиек етіп жазған» [13, S. 141-42]. Аталған автор ислам құқықтық жүйесінде, қазіргі англо-саксондық құқық жүйесінде абстрактілік әдісі және нақтылық әдісі қолданатындығын айта келе, демек, ислам құқықтық жүйесінде тек қана казустік (жеке оқиғалық) әдісті қолданған, ал енді абстрактілік (жалпылық әдісті қолданбаған деген түсінік болмау керектігі туралы жазған [13, S.42]. Әлбетте жалпы Ислам құқықтық жүйесінде қандай құқықтық реттеу әдістері, тәсілдері қолданғандығын, сондай-ақ тіпті қандай құқықтық реттеу типтерін де пайдаланғандығын жіті зерделеуді қажет етеді. Сондықтан ендігі кезекте әуелі қандай құқықтық реттеу әдістері мен тәсілдерін қолданылғандығын әрі пайдаланғандығын қарастырып өтеміз.

Ислам дінінің, оның ішінде ислам құқығының негізгі қайнар көздері ретінде Құран Кәрім мен Сунна, туынды қайнаркөзі ретінде мойындалатын Ижмағ умма (ғалымдардың ұжымдық келісімі), сондай-ақ көмектесуші қайнаркөз ретінде есептелетін Қияс (салыстыру әдісі арқылы ой қорытынды жасау) бекітілген. Сонымен бірге қосымша қайнар көздер ретінде истихсан, истислах, ғұрф, истисхаб және садду з-зараи саналады. Олар қосымша қайнар көздер болумен қатар, сонымен қатар құқықтық әдістер болып табылады. Ислам құқықтық жүйесін түсіндіретін ілімді «фиқһ» деп атайды. Классика стилінде жазылған фиқһ әдебиеттерінде «фиқһ» ұғымына мынадай мазмұнда анықтама берген. Фиқһ дегеніміз лұғауи (тілдік) мағынасы «бірнәрсені түсіну және білу», ал истилах (діни терминдік) мағынасы «шариғат амалдарының үкімдерін білу» [14, 7 б.]. Демек, «фиқһ» ұғымы қазақ тілінде түсінікті болуы үшін оны шартты түрде «шариғат заңы» деп айтсақ та болады. Фиқһ туралы жазылған әдебиеттерде «мукаллаф» (әрекетке қабілетті, дееспособный) деген термин қолданылады. Әрекетке қабілетті жеке тұлғаның (мұсылман) 8 амалы бар: «1.Парыз. 2. Уәжіп. 3. Сүннет. 4. Мұстахап. 5. Мүбах. 6. Харам. 7. Мәкрүһ. 8. Мүпсид» [15, 40 б.]. Әрине, бұл ұғымдарды кең негізде түсіндіре кетуді мақсат етпедік. Тек салыстырмалы түрде жинақтап түсіндіру арқылы ғана жеткізуге талпынамыз. Жоғарыда айтып өткеніміздей қазіргі заманауи құқықтық жүйелерінде құқықтық реттеудің императивті және диспозитивті әдістері қолданылғаны сияқты, ислам құқығы жүйесінде де императивті және диспозитивті әдістер қолданылады. Мысалы, сегіз амалдың алғашқы үшеуі (парыз, уәжіп, сүннет) тек императивті әдістің негізінде құқықтық реттеудің міндеттеу тәсілі аясында құқықты іске асырудың нысаны бойынша орындау арқылы жүзеге асырылады. Осы тұста айтар жайт, парыздың өзі парыз айн (әрбір жеке мұсылманға міндеттелген) және парыз кифая (барша мұсылманға орындау үшін міндеттелгенімен, оны тек кейбір мұсылмандардың орындауы арқылы ғана жүзеге асырылады) делінген міндеттер бар. Сүннеттің өзі екіге (бекітілген сүннет, императивті сипаты бар, яғни орындалуы міндеттелген) және (бекітілмеген сүннет, диспозитивті сипаты бар, яғни оның орындалуына тек ұсыныс беріледі, міндеттелмейді). Ал енді мұстахап (кейде жасалған, кейде жасалмаған іс-әрекеттер) келер болсақ, олда бекітілмеген сүннетке ұқсайды. Мүбах болса міндеттелмеген, тыйым салынбаған, тек қана рұқсат етілген іс-әрекеттер (ұйықтау, тамақ жеу және т.б.) болып табылады. Бұл жерде айтар нәрсе, ғибадатқа (құлшылыққа) қатысты мәселелерді тілге тиек еттік. Ал енді харам (тыйым салынған ереже) екіге бөлінеді. Харамун лиайниһи (харамның дәл өзі болуы, мысалы, арақ, шошқа еті және т.б.) және харамун лиғайриһи (иесінің еш рұқсатынсыз оның мүлкін, затын иелену, пайдалану, басқаруына және қолдануына тыйым салынған). Ислам құқығы жүйесінің қағидаттары мен нормаларының өзіндік ерекшеліктері бар. Мысалы, тыйым салынған нәрселердің табиғи негізінің адамға физикалық және рухани-психологиялық зиян келтіру қауіптілігі мен әлеуетті қатері болғандықтан тыйым салады. Ол мәселені былайша салыстырып түсіндірсек те болады. Осы жоғарыда жазғанымыздай, құқықтық реттеудің типтері екі формулада («барлығына тыйым салынған, тек қана тікелей рұқсаттан басқа» және «барлығы рұқсат етілген, тек қана тікелей тыйымнан басқа») көрініс тапқан. Бұл екі формула қазіргі заманауи құқықтық жүйелерде құқықтық негізге алатындығы секілді ислам құқықтық жүйесінде де қолданылады. Сол сияқты бірінші формула конституциялық құқық, қылмыстық құқық, қылмыстық процестік құқық, қылмыстық-атқару құқығы, әкімшілік құқық бұзушылық құқығы салаларында және екінші формула азаматтық құқық және т.б. өзге салаларда қолданылады. Мысалы, бірінші формула қолданылатын құқық салаларында, олардың тікелей

қайнар көздері болып табылатын, негізі біртектес қоғамдық қатынастарды реттейтін заңдарының (кодекстердің) нормаларының басым көпшілігінің тыйым салушы нормалық сипаты бар. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жалпы 467 бап бар. Оның ішінде ерекше бөлікте бекітілген баптардың (яғни 99-баптан бастап 466-бапқа дейінгі баптардың барлығын қоса алғанда) барлығының тыйым салушы ережелері бар. Сонымен бірге қылмыстық кодекстің жалпы бөлігінде бекітілген бірқатар баптарында (32-бап «Қажетті қорғаныс», 33-бап «Қолсұғушылық жасаған адамды ұстап алу кезінде зиян келтіру», 34-бап «Аса қажеттілік», 35-бап «Жедел-іздестіру, қарсы барлау іс-шараларын немесе жасырын тергеу іс-қимылдарын жүзеге асыру», 36-бап «Негізді тәуекел ету», 37-бап «Күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу» және 38-бап «Бұйрықты немесе өкімді орындау») рұқсат етуші ережелер бар [16]. Демек, «барлығына тыйым салынған, тек қана тікелей рұқсаттан басқа» делінген формуладағы «барлығына тыйым салынған» деген сөздер қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінде бекітілген баптарға қатысы болса, ал енді аталған формуладағы «тек қана тікелей рұқсаттан басқа» деген сөздер қылмыстық кодекстің жалпы бөліктегі 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38-баптарға қатысы бар. Келесі кезектегі «барлығы рұқсат етілген, тек қана тікелей тыйымнан басқа» делінген екінші формула болса негізінен азаматтық құқық және оған жақын құқық салаларында да қолданылады деуге болады. Мысалы, азаматтық кодексе сәйкес келісімі шартты жасауға рұқсат етілген. Бұл ретте, әрекетке қабілетсіз, кәмілетке толмағандармен және әрекетке қабілеті шектеулі және т.б. жеке тұлғалармен келісім шарт жасауға тыйым салынады. Осы ретте, Қазақстан Республикасының Конституциясындағы бір нормасы бойынша мысал келтіре кетейік. Ата заңымыздың 25-бабында 1-тармағында «Тұрғын үйге қол сұғылмайды. Соттың шешімінсіз тұрғын үйден айыруға жол берілмейді. Тұрғын үйге басып кіруге, оны тексеруге және тінтуге заңмен белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі» [17] деп жазылған конституциялық ереже бар. Демек, тиісті заңға қайшы іс-әрекетпен тұрғын үйге қол сұғуға және сот шешімінсіз тұрғын үйден айыруға тыйым салынған. Ендеше аталған конституциялық нормада бірінші формулада қолданылып бекітілген ереже бар. Бұдан бөлек, ата заңда екінші формула да қолданылады деуге болады. Ендігі кезекте Ислам діні әрі ислам құқықтық жүйесінің басты қайнар көзі болып табылатын Құран Кәрімнің мәтінінде жоғарыда аталған екі формуланы қолдануы туралы зерделеп те өтеміз. Құран Кәрімдегі Бақара сүресінің 173-аятында «Өлекселерді, бауыздау қанды, доңыз етін, Құдай атымен емес (бисмилла демей) басқа нанымда бауыздалғандардың бәрін Алла харам деп есептейді. Еріктен тыс, лажсыз, тіршіліктеріңізді сақтап қалу үшін жесеңдер, оған кінә жоқ. Бұған да Алланың кешірімі мен мейірімі мол» [18, 33 б.] деп жазылған. Бұл аяттың мазмұнынан белгілі болғандай, өлексе, бауыздалған малдың қаны, доңыз еті, бисмилласыз бауыздалғандардың бәрін харам етілген. Яғни жеуге қатаң түрде тыйым салынған. Егерде басқа жейтін нәрселер қалмайтын болмаса, онда тыйым салынған нәрселерді тек уақытша ғана жеуге (халал жейтін нәрселер табылғанға дейін) рұқсат беріледі. Демек, ислам құқықтық жүйесінде, оның ішінде негізгі, туынды және көмектесуші қайнар көздерінде құқықтық реттеудің типтері болып табылатын екі формула көрініс тапқан әрі қолданылған деуге болады.

Сонымен, қорыта келгенде, қазіргі заманауи құқықтық жүйелер мен қазіргі ислам құқықтық жүйесінде құқықтық реттеудің әдістері (императивті, диспозитивті), тәсілдері (міндеттеу, тыйым салу, рұқсат беру), құқықты іске асырудың нысандары (формалары) орындау, сақтау, пайдалану және құқық қолдану, сондай-ақ құқықтық реттеудің типтері (рұқсат беруші және жалпы рұқсат беруші типтер) қолданатындығы да анықталды. Бұл жағдай заманауи құқықтық жүйелер мен ислам құқықтық жүйенің жалпы ұқсас тұстары бар екендігін дәлелдейді. Сонымен бірге олардың өзіндік ерекшеліктері де бар екендігі нақты байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Баймаханов М.Т. Сравнительный метод познания в юриспруденции и сравнительное правоведение: формы соотношения и взаимопроникновения //Проблемы развития сравнительного правоведения в системе юридического образования в Республике Казахстан: материалы I Международной научно-теоретической конференции. – Алматы, 1999, С. 5-10.
2. Абайділдинов Е.М. Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы (басымдылықтың қалыптасу мәселелері). – Астана: ЕҰУ РББ, 2010.-300 б.
3. Ағдарбеков Т. Мемлекет пен құқық теориясының негізгі мәселелері: оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 256 б.

4. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть: учебник для юридических вузов. М.: Зерцало, 2001. – 560 с.
5. Туманов В.А. О развитии сравнительного правоведения // Советское государство и право. 1981. No 11. – С. 41-49.
6. Саидов А.Х.Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / под ред. В.А. Туманова. М.: Юрист, 2000. – 441 с.
7. Егоров А.В. Сравнительное правоведение/А.В. Егоров – «Вышэйшая школа», 2015. – 51 с.
8. Тихомиров. Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики. Журнал российского права. – № 6. – 2006. – С.3-15.
9. Булгакова Д. А. Мемлекет және құқық теориясы. Оқу құралы.— Алматы: Заң әдебиеті, 2006.— 106 бет.
10. Ағдарбеков Т. Мемлекет пен құқық теориясы. Оқулық. – Алматы: «HAS», 2003. – 328 б.
11. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – 8-е изд., испр. и доп. – СПб.: Издательство Юридического института, 2012. – 608 с.
12. Yahya Deryal. Temel hukuk bilgisi. Trabzon. – Yayınevi: Derya Kitabevi. 2007. – 307 s.
13. Yakup Mahmutoglu. İslâm hukukunun kazuistik yapisi üzerine. S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi C.2, S.1, Yıl 2012. – S.131-151.
14. Әбу Заид Шалби. Әл-Мифтаху шарху нурил изах. – Матбах дарул китабил арабии билмиср. 1958. – 2-басылым (араб тілінде). – Fazilet Neşriyat ve Ticaret A.Ş./İstanbul. – 191 б.
15. Исаұлы М., Жолдыбайұлы Қ. Ислам ғылымхалы – Алматы, 2010 ж. – 520 бет.
16. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226.
17. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000.
18. Уақап Қыдырханұлы. Құран Кәрім (Қазақша мағына және түсінігі). – Алматы. «Дәуір ЖАҚ» баспасы. – 2002. – 674 б.

Сартаева Калия Рысбековна,
кандидат юридических наук
Ким Элина Павловна,
кандидат юридических наук ЮКГУ им. М.Ауезова, г. Шымкент, Республика Казахстан

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛАТЕНТНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И ЕЁ ВИДЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада жасырын қылмыстың сипаты мен мазмұны талқыланып, бұл жалпы алғанда, сондай-ақ қылмыстардың жекелеген түрлері үшін қылмыстық ахуалды дамытуды болжау мүмкіндігін айтарлықтай қиындатады, қарсы күрес стратегиясын және тактикасына өте теріс әсер етеді, сондай-ақ мемлекет құқық қорғау органдарына адами және материалдық ресурстарды бөлудің барабарлығын қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді, қоғам үшін әлеуметтік-төзімділік деңгейін сақтау үшін нақты шаралар қабылдау қажет, осылайша қылмыстық саясатты ұлттық деңгейде ғана емес, сонымен бірге қылмысқа қарсы күресте ынтымақтасқан түрде жүзеге асырады.

Annotation. This article deals with the nature and content of latent crime, which greatly complicates the ability to predict the development of the crime situation both in general and for certain types of crime, and has a very negative impact on the strategy and tactics of combating crime, and also prevents the state from ensuring adequacy the allocation to the law enforcement agencies of the human and material resources necessary to take real measures to deter crime on a socially tolerant basis for society arising level and thus form a criminal policy, not only on a national scale, but also actively cooperate in the fight against crime

Конституция Республики Казахстан (ст. 1), принятая всенародным голосованием 30 августа 1995 года, провозглашает Казахстан демократическим, светским, правовым и социальным государством, где высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы.

Эти конституционные установления представляются весьма актуальными в сфере борьбы с преступностью, публичный характер которой допускает ограничение органами предварительного расследования и органами дознания прав и законных интересов граждан и организаций при регистрации заявлений и сообщений по фактам совершенных в отношении них преступлений. При этом эффективность деятельности указанных органов является не только недостаточной, но и в последние годы отмечается тенденция её снижения (в суд за последние 10 лет ежегодно направлялось всего от 25% до 35% возбужденных уголовных дел).

Одна из основных причин данного негативного явления на основании многочисленных криминологических исследований заключается в высоком уровне латентной преступности, многократно превышающей общее количество зарегистрированных преступлений. При этом, латентная преступность присуща не только Казахстану и странам бывшего СССР, но и в определенной степени она имеет общемировой характер.

Тем самым, без анализа одного из важнейших свойств преступности - её латентности не может быть оценено достаточно объективно современное состояние преступности в Казахстане.

Исследуя понятие латентной преступности, авторы отмечает, что она представляет собой важную проблему изучения и оценки криминогенного состояния общества.

А. Кетле, один из первых оценивший значение латентности, отмечал: «Можно даже сказать, что все нам известное относительно уголовной статистики не представляло бы никакой ценности, если бы не допускалось, что существует почти неизменное соотношение между преступлениями зарегистрированными и судимыми и всем нам неизвестной суммой современных преступлений. Это отношение необходимо, и, повторяю, если бы оно не существовало в действительности, то все до сих пор установленное на основании данных уголовной статистики было бы ложным и бессмысленным» [1].

Данное явление обусловлено тем, что уголовно-правовая статистика на протяжении десятилетий фиксирует многочисленные факты отказа в принятии и регистрации сотрудниками органов внутренних дел заявлений, сообщений граждан и организаций о совершенных преступлениях. Общий уровень скрываемых правоохранительными органами преступлений составляет по оценке В.В. Лунеева «в пределах 30% и более от числа заявленных» [2].

Значительную часть в латентной преступности занимают противоправные деяния, по которым следователем, руководителем следственного органа, дознавателем, органом дознания

принимаются незаконные, необоснованные процессуальные решения об отказе в возбуждении уголовного дела, несмотря на наличие в заявлении, сообщении повода для возбуждения уголовного дела [3].

Еще более значительную часть в структуре латентной преступности составляют незаявленные преступления, которые по результатам различных исследований, в том числе международных [4] составляют порядка 50% и более от фактически совершенных преступлений.

Как следствие указанных выше и ряда иных, с ними связанных, факторов уровень официально регистрируемой в Казахстане преступности в течение двух последних десятилетий не отражают реального состояния правопорядка и общественной безопасности в стране.

Поэтому жесткая критика Президентом Республики Казахстан, Назарбаевым Н.А., правоохранительной системы страны и слова «в новом десятилетии нам нужна новая правоохранительная система /…/ Поручаю Администрации Президента, Правительству, Верховному Суду, правоохранительным органам приступить к комплексной и системной работе по совершенствованию правового пространства незамедлительно» [5] прозвучали для многих достаточно неожиданно и остро.

В контексте новых требований к реформированию правоохранительной системы качественно новые задачи ставит Президент РК и перед органами правовой статистики, обеспечивающих учет и анализ показателей деятельности правоохранительных органов.

В Послании отмечается, что комплексная и системная работа по реформированию правоохранительной системы и совершенствованию правового пространства невозможна без качественного совершенствования системы отчетности и оценки деятельности каждого правоохранительного органа. Причем «критерием результативности должны стать не количественные показатели, а качество работы, индикатором которого будет рост доверия граждан, юридических лиц и иностранных инвесторов».

Для определения масштабов латентной преступности вполне обоснованным и даже необходимым является использование различных социологических, статистических и аналитических методик, включающих в себя сравнительный анализ взаимообусловленных показателей уголовно- правовой статистики, сопоставление сведений с данными административной практики о количестве зарегистрированных правонарушений и со сведениями, поступающими из медицинских учреждений в связи с обращениями граждан о причинении им телесных повреждений, со статистикой жалоб и обращений граждан в правоохранительные и иные органы и в суд, а также социологические опросы граждан и экспертные оценки.

Латентная [5] (скрытая, невидимая) преступность, как отмечено выше, представляет собой реальную, но скрытую или незарегистрированную часть фактически совершенных преступлений. В свою очередь, фактическая преступность многократно превышает официально зарегистрированную, т.е. ту её часть, которая регистрируется и расследуется органами уголовной юстиции. Тем самым, разница между учтенной в уголовно-правовой статистике и фактической преступностью и составляет латентную преступность, которая, например, по различным экспертным оценкам от 3-5 раз и до 8-20 раз превышает фактическую.

«Тенденция к латентности, - как отмечает В.М. Коган, - так же свойственна преступности в целом, как стремление скрыть совершенное преступление свойственно отдельному преступнику» [6].

Тем самым, латентная преступность неизменно относится к числу наиболее актуальных проблем теории и практики борьбы с преступностью, что обусловлено рядом обстоятельств. Среди них, например, К.К. Горяинов, А.П. Исиченко и Л.В. Кондратюк выделяют, по меньшей мере, следующие:

• во-первых, то, что «латентная преступность одна из основных характеристик преступности, ее имманентное свойство, порождающее относительность наших знаний о преступности в каждый данный момент;

• во-вторых, наличие латентной преступности порождает ряд негативных последствий, в частности, значительно затрудняет или даже делает невозможной оценку действительных масштабов преступности, выработку адекватных управленческих решений, а в конечном счете и эффективную борьбу с ней» [7].

Высокий уровень латентной преступности в значительной степени затрудняет возможность прогнозирования развития криминогенной ситуации как в целом, так и по отдельным видам преступлений, и крайне негативно сказывается на стратегии и тактике борьбы с преступностью, а также не позволяет государству обеспечить адекватность выделения правоохранительным органам

людских и материальных ресурсов, необходимых для принятия реальных мер в целях удержания преступности на социально-терпимом для общества уровне и тем самым формировать уголовную политику не только в масштабе страны, но и активно сотрудничать в борьбе с преступностью с государствами с устоявшейся системой правосудия (Европа, Америка и др.).

Говоря о последствиях латентной преступности, следует отметить, что она, с одной стороны, порождает у граждан неверие в способность правоохранительных органов и, соответственно, государства гарантировать их личную и имущественную безопасность, а, с другой стороны, не позволяет создать необходимые условия для реализации конституционного права пострадавших от преступных деяний граждан на их доступ к правосудию и возмещению причиненного им вреда. Тем самым, не обеспечивается эффективное противодействие преступности и неотвратимость наказания лиц, виновных в совершении преступления.

Не менее отрицательным фактором является то обстоятельство, что латентная преступность, как справедливо указывает Р.М. Акутаев, негативно сказывается и на авторитете уголовного закона, ибо «нельзя придумать ничего более худшего для падения его авторитета, чем выборочное применение уголовно-правовых норм, причем далеко не к самым злостным нарушителям закона» [8].

Понятие латентной преступности включает в себя, по мнению К.К. Горяинова, А.П. Исиченко, Л.В. Кондратюка, Р.М. Акутаева, два отличительных признака: первый, неизвестность латентных преступлений официальным органам и, второй, неучтенность этого вида преступлений в уголовно-правовой статистике. Тем самым, под латентной преступностью понимается «совокупность преступлений, не ставших известными правоохранительным органам и не нашедших отражение в уголовной статистике» [9].

Понятие дефиниции латентной преступности сформулировано в материалах международного семинара: «Латентная преступность: познание, политика, стратегия» [9, с.8]. Согласно этой дефиниции, к латентным преступлениям относятся: «деяния, которые не были заявлены или зарегистрированы правоохранительными органами, как деяния, в отношении которых со стороны системы уголовного правосудия не было принято никаких последующих действий» *(имеется ввиду расследование не проводилось).*

Рассматривая неучтенность и незарегистрированность преступлений в уголовно-правовой статистике, как основной признак латентности, мы считаем необходимым в порядке научной дискуссии обратиться к точке зрения А.С. Шляпочникова и Г.И. Забрянского, которые приведенное выше определение считают неприемлемым, указывая на ряд недостатков [10].

Во-первых, оно охватывает и некоторые преступления, дела о которых рассматриваются в товарищеских судах и комиссиях по делам несовершеннолетних.

Во-вторых, данное определение включает также преступления, ставшие известными соответствующим органам власти, но умышленно скрытые работниками этих органов от учета.

В-третьих, этим определением охватываются и преступления, которые не подвергаются регистрации в результате недостатков в системе первичного учета преступных проявлений.

Из сказанного ясно, - продолжают авторы, - что те, кто определяют латентную преступность как совокупность преступлений, не нашедших отражения в уголовной статистике, в основу своего определения кладут не признак «известности», а отличный от этого, хотя и внешне схожий признак - отображение преступления в действующем учете, то есть «учтенность» [10].

Продолжая научную дискуссию, указанные авторы в обоснование изложенной точки зрения дают свое определение, отмечая, что «латентными следует считать преступления, скрытые от одного из органов, которым по закону предоставлено право расследовать или рассматривать дела о совершенных преступлениях». В принципе аналогичную позицию высказывает и В.В. Панкратов, считающий, что скрытая преступность - это совокупность преступлений, не выявленных органами полиции, прокуратуры и суда и, соответственно, не нашедших отражения в учете уголовно-наказуемых деяний [11].

Однако, по нашему мнению, оба последних определения латентной преступности не разграничивают такие составляющие латентной преступности, как естественная и искусственная латентность, что не позволяет представить реальную оценку уровня как неизвестных для правоохранительных органов преступлений, так и преступлений, неотраженных правоохранительными органами в государственной статистической отчетности в силу нарушения ими установленных правил регистрации заявлений и сообщений о преступных проявлениях и их учета вкачестве преступлений.

На указанные выше признаки латентности преступлений (естественная латентность и искусственная латентность) указывает и В.Н. Шиханов в своем диссертационном исследовании, выделяя при этом:

- *естественную латентность* преступлений, как отсутствие сведений о совершенном уголовно-наказуемом деянии в статистической отчетности и отсутствие правового решения по факту совершения уголовно-наказуемого деяния, обусловленные отсутствием информации о криминальном происшествии у правоохранительных органов;
- *искусственную латентность* преступлений - как отсутствие сведений о совершенном уголовно-наказуемом деянии в статистической отчетности, вызванное нарушением правоохранительными органами установленных правил регистрации и учета преступлений [12].

Однако определение В.Н. Шихановым «искусственной латентности» не в полной мере, по нашему мнению, отражает её особенности, поскольку нарушение правил регистрации и учета преступлений включает в себя и случаи неосознания общественно-опасного деяния как преступного обнаружившим его лицом *(имеется ввиду следователем, дознавателем или иным должностным лицом органа дознания — выделено Ю.Т.),* на что справедливо указывают М.А. Алексеев и А.Н.Роша, называя эти ситуации «пограничными» [13] в общей структуре латентной преступности.

В «искусственной» латентности отдельные авторы выделяют случаи, когда «правоохранительные органы, располагая необходимой информацией о совершенных преступлениях, не ставят их на учет для создания видимости благополучия в борьбе с преступностью» [14].

Обращаясь к последним исследованиям латентной преступности, хотелось бы выделить среди них точку зрения профессора В.В. Лунеева, который по механизму образования латентных преступлений выделяет:

- *незаявленные* - те, которые были совершены, но потерпевшие, свидетели, должностные лица и другие граждане, в отношении которых они совершены, очевидцами которых они были или о которых они осведомлены, не сообщили об этом в правоохранительные органы;
- *неучтенные* - те, о которых правоохранительные органы были осведомлены (имелись поводы и основание к регистрации преступлений и возбуждению уголовного дела), но их не зарегистрировали и не расследовали;
- *неустановленные* - те, которые были заявлены, зарегистрированы, их расследовали, но в силу халатности оперативных и следственных работников, их слабой профессиональной подготовки, ошибочной уголовно-правовой квалификации и иных причин в содеянном не было установлено событие или состав преступления.

В свою очередь Б.*Я.* Гаврилов по механизму образования латентной преступности выделяет:

- *незаявленные преступления*, о которых граждане в компетентные органы не захотели сообщать по различным причинам (их число составляет от 40 до 60% от фактически учтенных в уголовно-правовой статистики преступности), что свидетельствует о распространенности латентности жертв преступлений, а само явление Г.И. Забрянский назвал новым термином «латентной виктимизацией». Названная категория «незаявленных» преступлений является естественной латентной преступностью;
- *умышленно неучтенные в статистике преступления,* по которым в регистрации заявлений, сообщений граждан и организаций о противоправных деяниях правоохранительные органы умышленно отказывают в целях обеспечения видимых успехов в борьбе с преступностью. Как правило, это преступления, по которым лица, их совершившие, не установлены;
- *зарегистрированные правоохранительными органами, но не включенные в уголовно-правовую статистику противоправные деяния* (зарегистрированная латентная преступность), когда в погоне за благополучными показателями раскрываемости или в силу ошибочной уголовно-правовой квалификации правоохранительные органы не усматривают в содеянном состава или события преступления путем отказа в возбуждении уголовного дела по реабилитирующим основаниям и не ставят, тем самым, преступление на учет или снимают преступление с учета путем прекращения уголовного дела по указанным основаниям;
- *выявленные в процессе расследования, но не вошедшие в статистику латентные преступления по конкретным уголовно-правовым составам,* как, например, о незаконном изготовлении и сбыте наркотиков и оружия, а также о противоправных деяниях в сфере экономической деятельности хозяйствующих субъектов. Их число поддается относительному

учету, в том числе через соотношение с числом преступлений по фактам незаконного приобретения наркотиков, оружия, а также путем сравнительного анализа с количеством преступлений данного вида, регистрируемых в других странах, с учетом численности населения в Казахстане. Однако в статистику преступности большинство из них не попадает ввиду несовершенства ведомственного нормативного правового регулирования учета данного вида преступлений. Три последних вида латентных преступлений составляют категорию *искусственных латентных преступлений.*

На основе анализа существующих в научной литературе определений латентной преступности в работах указанных выше авторов и собственного видения, нами были предприняты попытки сформулировать понятия:

- *естественно-латентной преступности,* которую составляют незаявленные преступления, не ставшие известными органам уголовной юстиции в силу неверной правовой оценки потерпевшим имевшего в отношении него факта совершения уголовно-наказуемого деяния и другими лицами, осведомленными о противоправном деянии, а также из-за нежелания указанных лиц обратиться в правоохранительные органы и в суд;

- *искусственно-латентной преступности*, которую составляют преступные деяния, сведения о которых не были отражены в уголовно- правовой статистике по причине того, что сообщения о них не получили законной, обоснованной оценки и, соответственно, должностными лицами органов дознания и органов предварительного следствия не были приняты все необходимые меры правового реагирования на заявления, сообщения о преступлении. К ним следует отнести уголовно-наказуемые деяния, укрытые от учета путем их не регистрации, незаконного, необоснованного отказа в возбуждении уголовного дела за отсутствием события или состава преступления, или признания их в силу малозначительности деяниями, которые преступлениями не являются, а также необоснованной квалификации более тяжких преступлений, как преступлений, представляющих меньшую степень общественной опасности. Сюда же мы относим и случаи ошибочной квалификации следователем, дознавателем, органом дознания уголовно-наказуемых деяний, как некриминальных.

Проведенное нами исследование совокупности изложенных выше точек зрения и собственная научная оценка понятия «латентной преступности» позволили определить латентную преступность в виде совокупности преступлений как ранее неизвестных правоохранительным органами, в их числе тех, о совершении которых граждане и организации в государственные, в том числе правоохранительные органы и средства массовой информации не обращались, так и ставших фактически известными правоохранительным органам противоправных деяний, но не нашедшим отражения в официальной уголовно-правовой статистике о преступности по причине отказа должностных лиц правоохранительных органов в приеме и регистрации заявлений, сообщений о преступлении, а также в следствие принятия незаконных, необоснованных процессуальных решений об отказе в возбуждении уголовного дела и из-за несовершенства нормативного правового регулирования регистрации и учета преступлений.

Как отмечено выше исследование проблем латентной преступности достаточно подробно освещено в ряде монографий и многочисленных научных публикациях [15]. Их авторами предлагаются различные пути решения проблемы относительно реального учета преступлений в уголовно-правовой статистике, в том числе латентной преступности, вплоть до создания специального, независимого от правоохранительных органов, учреждения по регистрации заявлений и сообщений о совершенных преступных деяниях и учету уголовных преступлений.

Высказывалась и точка зрения, что «латентная преступность значительно уменьшится, если совершенствование уголовного законодательства будет вестись по пути декриминализации не представляющих большой общественной опасности деяний».

При этом в указанных и других работах по проблемам латентной преступности, мы не смогли найти научное обоснование особенностей латентной преступности в Казахстане, хотя рядом указанных выше ученых она названа еще в 80-х гг. XX века «как искусственная латентность», требующая самостоятельного анализа ее составляющих и исследования причин этого явления. Однако, по мнению автора, латентность, как явление преступности, изучалась, в основном в общем контексте её причин и латентности отдельных видов преступлений. Познать, в первую очередь, требуется не только и не столько общие причины латентности, характерные в мире в целом для преступности, сколько реальные причины сокрытия преступлений от учета, имеющие в Казахстане совсем иную природу своего существования, обусловленную главным образом недостатками нормативного правового регулирования.

На первом этапе нормативное правовое урегулирование устранения указанных выше причин латентной преступности должно, по нашему мнению, выражаться в разработке конкретных правовых норм, способных минимизировать уровень искусственной латентной преступности. И только после этого будут созданы объективные предпосылки для реализации иных мер по устранению ряда других причин латентной преступности в целом, а также сокращению уровня естественной латентности преступлений.

Завершая теоретико-правовое исследование понятия и сущности латентной преступности, и на основании изучения по данной проблеме материалов круглых столов, конференций отмечает, что данная проблема многие годы находится в поле зрения органов государственной власти, правоохранительных органов, практических и научных работников.

Список использованной литературы:

1. *Торопин Ю.В.* Факторы, препятствующие достоверности показателей преступности / Правовое и криминалистическое обеспечение управления органами расследования преступлений: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. М.: Академия управления МВД России, 2011. 4.1. С. 382-388.
2. *Ларин А.М.* Преступность и раскрываемость преступлений // Государство и право. 1999. №4. С. 87.
3. *Лунеев В.В.* Преступность XX века. Мировой криминологический анализ.
4. *Гаврилов Б.Я.* Негативное влияние проблемы регистрации и учета преступлений на разработку стратегии борьбы с преступностью / Стратегия борьбы с преступностью
5. *Кетле А.* Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей. Т. II. Киев, 1913. С. 193.
6. *Лунеев В. В.* Материалы заседания круглого стола по проблемам совершенствования критериев оценки деятельности органов внутренних дел в сфере борьбы с преступностью. М.: МВД России, 1998. С. 22-23.
7. *Торопин Ю.В.* Латентная преступность: понятие, сущность и структура // Труды Академии управления МВД России. М., 2011. № 2. С. 83.
8. Understanding Crime Experiences of Crime and Crime control. Acts of the International Conference. Rome, 18-20 Nov. 1992. UNICRI. Rome. 1993.
9. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». // База данных по законодательству Казахстана ИС ПАРАГРАФ www.prg.kz
10. Перевод с латинского: скрытый, невидимый / Большой словарь иностранных слов в русском языке. М.: Юнвес, 1998. С. 360-361.
11. *Коган В.М.* Социальные свойства преступности. М.: Академия СССР, 1977. С. 48.
12. *Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В.* Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. - М.: ВНИИ МВД России, 1994.
13. *АкутаевР.М.* Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право, 1997. № 12. С. 80.
14. *Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В.* Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования, 2004.
15. *Панкратов В.В.* Косвенные методы изучения преступности / Вопросы борьбы с преступностью. М., 1967. С. 7.

Ажиметова Закан Абдразаковна
з.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ
Сартбаева Улданай Караханова
з.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Әжімет Қаракөз Мұратқызы 2-курс магистрант

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЖАСАЛУ МЕХАНИЗМІ ЖӘНЕ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Конституциясында еліміздің зиялы, демократиялық қоғам және құқықтық мемлекет құру жолында халықаралық нормаларды ұстанатындығы айқын көрсетіліп, республиканың дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқылы, бөлінбес бөлігі екендігі жария етілген [1].

Отандық заңнама тәжірибесінде адамдардың құқығы, бостандығы, адамгершілігі тәрізді құндылықтары мен асыл касиеттерін заңмен қорғау орныға түсуде.

Елбасымыздың «Заңнама саласында бәрі ойдағыдай емес, Тәуелсіздік жылдары біз қабылдаған заңнамалық кесімдер саны мынға жақындап қалды. Бұл оларды дұрыс қолдануға байланысты қиындықтар тудыра бастады, қолданыстағы құқықты құқықтық алдартушылықтан, ескірген және бір-бірін қайталайтын нормалардан арылту кажеттілігі туындайды. Тағы бір бұрыннан келе жатқан проблема мынада: біз кабылдаған көптеген заңдар заңға тәуелді кажетті қосымша актілердің жоқтығынан толық күшінде жұмыс істемейді» [2] - деген сөздерін жоғарыда аталған құбылыстармен құқықтық күрес саласына да қатысы бар деп білеміз.

Парақорлық-сыбайлас жемқорлық қылмыстардың ең көп тараған түрі, мемлекеттік билік пен басқарманың түбіріне балта шабатын, күллі халықтың көзінше биліктің беделін түсіріп, азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтіретіндіктен, қылмыс атаулының ішіндегі ең қауіптісі десек, қателеспейміз. Сыбайлас жемқорлық өмірдің түрлі салаларына енген уақытта бұл құбылыстың қауіптілігі де өсе түседі. Парақорлық дегеніңіз мемлекеттік мекемелердің қызметіне араласа отырып, олардың беделін түсіріп, билік органдарының қызметін жоқа шығарады, әлеуметтік әділеттілік принципін бұзады.

Пара алу және пара берудің қауіптілігі сол – олар басқа да ауыр және аса уаыр қылмыстармен араласып, сабақтасып жатады: мүлікті ұйымдасқан түрде ұрлау, заңсыз жолмен алынған ақша қаражаттары мен мүлікті заңдастыру, қаруды заңсыз иемдену.

Жалпы алғанда парақорлық бұл – кез-келген өркениетті мемлекеттің алдында тұрған мәселе.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ұсынысы бойынша 1998 жылы 2 шілдеде “Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы” заң қабылданған болатын. Ол заң дүниежүзілік тәжірибені негізге ала отырып құрастырылған.

Осылайша, сыбайлас жемқорлықпен күрес мемлекеттік саясаттың құрамдас бөлігіне айналып отыр.

Сыбайлас жемқорлық қылмысының ең кең тараған түрлерінің бірі – ол парақорлық. Мемлекеттік – биліктік құрылымдарда терең орныққан ол – қоғамдық, құқықтық сананың дағдарысына, құқықтық нигилизмге, мемлекеттік органдарға сенбеушілікке әкеліп соғады.

Сондықтан, парақорлықпен күрес біздің қоғамның алдында тұрған ең бірінші міндет болып табылады.

Парақорлық – бұл сыбайлас жемқорлықтың ең көне және ең кең тараған түрлерінің бірі. Атақты орыс криминалисті В.И. Ширяевтың айтуынша: “ерекше өкілеттіктерге ие биліктің адамдары пайда болғаннан бастап парақорлық та сол кезден бастап пайда болды [3] ”. Заңнамада парақорлық – қызметтік, пайдакүнемдік мақсатта жасалатын қылмыстардың бірі ретінде көрсетілген. Бұл қылмыстың мәні мынада: мемлекеттік қызметті атқаруға уәкілетті тұлға немесе оған теңестірілген адам өзінің қызметтік міндеттерін орындағаны үшін басқа тұлғалардан немесе ұйымдардан заңсыз материалдық сыйақы алады.

Басқа да мемлекеттік билікке, мемлекеттік қызмет мүддесіне қарсы қылмыстар сияқты, парақорлық мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін - өзі басқару органдары, сонымен қатар, әскери күштерді басқару аппаратының, яғни мемлекеттік басқару аппаратының қалыпты қызмет етуіне қарсы бағытталады.

Атақты ғалым А.Н. Ағыбаев айтуынша “Сыбайлас жемқорлық деп мемлекеттік қызметті атқаруға уәкілетті адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды тұлғалардың қызметтік

өкілеттілігін өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықты алу не басқа адамға немесе ұйымға зиян келтіру мақсатында қызмет мүдделерін кереғар пайдалану нәтижесінде жеке адамның заңды құқықтары мен мүдделеріне, қоғамның, мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі түрде бұзуға әкеліп соғатын заңсыз іс-әрекеттерді айтамыз" – деп көрсетеді [4].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуші органға басқа мемлекеттік қызметші, құқық қорғау органының қызметкері жөнінде сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық фактісі туралы көрінеу жалған ақпарат хабарлаған мемлекеттік қызметші, құқық қорғау органының қызметкері сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуші органның ұсынуы бойынша тәртіптік ретпен қызметінен босатуға немесе тиісті міндеттерді атқарудан өзгедей түрде босатуға дейін жазаланады.

Сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық жасауға байланысты жасасқан мәмілелерді сот заңда белгіленген тәртіппен жарамсыз деп таниды. Тиісті актілерді қабылдауға немесе тоқтатуға уәкілеттік берілген органдар немесе лауазымды адамдар, немесе мүдделі жеке немесе заңды тұлғалардың, немесе прокурордың талап етуі бойынша сот сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтар нәтижесінде жасалған актілердің, іс-әрекеттердің күшін жоюы мүмкін.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық көбінесе инвестицияда, бюджет қаражаттарын пайдалануда, мемлекеттік ресурстарды пайдалануда, газ, мұнай өндіретін өнеркәсіп объектілерінде, бидай кешені мен несие – қаржылық және банкілік операциялар аясында болады.

Сыбайлас жемқорлықпен жасалатын қылмыстың бәрі, атап айтқанда қызметтік өкілеттікті пайдакүнемдікпен теріс пайдалану мен парақорлық сандық және санаттық көрсеткіштеріне қарай бірінсіз - бірі бола бермейтін әрекет деп қарау керек.

Солай дегенмен де криминологиялық сипаттаманың қатарына сыбайлас жемқорлықпен жасалатын қылмыстың қауіптілігі бірінші кезеңде тұрады.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлықпен жасалатын қылмыстың бәрі, атап айтқанда олардың қауіптілігі қылмыс процесінің қоғамның көптеген топтарында күшейте түсуімен соның ішінде сыбайлас жемқорлықтың шенеуніктің аппараттарға өтіп кетуімен көрінуде. Мемлекеттік басқару құрылымдарының сыбайласуы Қазақстан Республикасының экономикалық жағынан «әлсіретуге» жалпы мемлекеттік саясатты жекелеген адамдардың мүддесіне бағындыратындай төмендетуге, қоғамды моральдан жұрдай етуге итермелеуге икемделіп отырғаны жасырын емес.

Ол мемлекеттік билікке де сіңісіп, қоғамдық қауіптілікті күшейтіп бара жатқан сияқты.

Еліміздегі заңдылықты сақтауды қамтамасыз ететін құқық қорғау және арнаулы органдардың қызметін сапалық жағынан арттыруға қол жеткізуі керек. Өздерінің экономикалық, коммерциялық жеке мүдделерін қорғау қажеттігіне мәжбүр болған сыбайлас жемқорлар ортасы мемлекетте, саяси билікке ұмтылады. Әсіресе осы әшкереленген қылмыстарға қарайтын болсақ, мемлекеттік жауапты міндеттерді атқаратын адамдардың осы қылмыспен айналысатыны қатты алаңдатты. Мұндай қылмыстар Қазақстан Республикасының барлық облыстарында орын алып отыр.

Сондықтан да қазір ол орнықты сипат алып, қоғамда тереңдетіп тамыр жайып бара жатқан сияқты. Дәл қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық жалпы қылмыстық және экономикалық бағытта ұйымдасқан қылмыспен тығыз байланыста сипат алып отыр. Тіпті сыбайласқан шенеуніктер экономикадағы қылмыстық бизнеспен ғана емес, басқа да «мамандандырылған» қылмыстармен жымдаса түсуде.

Атап айтқанда, сыбайлас жемқорлар өздерінің үстемдігін басым ету мақсатында кәсіби қоқан – лоқты жасаушылар мен жалдамалы кісі өлтірушілер және тағы басқа байланыс жасасып, солардың көрсететін қызметін пайдалануда.

Бір жағынан, кең ауқымды сыбайлас жемқорлық арқылы ұйымдасқан қылмыс құрылымдардың әлеуметтік жемқорлық арқылы ұйымдасқан қылмыс құрылымдарының әлеуметтік бақылаудан бұлтарудың да жүйесі қалыптаса түсуде. Бұл қорғаныстар құқық қорғау органдарына оперативтік қызметтер мен тергеушілерге белсенді де өткір қарсылықтармен көрінуде.

Елеулі мөлшерде түсетін қылмыстық табыс көздері мен пайда іскерлердің беделді деген мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен, әскери ведомстволардың жоғары шенді шенеуліктермен тіл табысып, құқық қорғау органдары мен бақылау жүйесінің қақпанынан құтылып кетеді.

Сыбайлас жемқорлық тамырын кең жайып, әсерін молайтып бара жатқандығы соншалық, ол тіпті заңға бағынышты адамдардың өздерін де еріксіз қармағына түсіруде.

Сыбайлас жемқорлық біздің елімізде белгіленген сипаттамаларының негізгі ерекшеліктері сарқылар емес, солай бола тұрса да олардың бәріде осы кеселмен күрестің жолдарын ашып берері сөзсіз.

Оперативтік және статистикалық мәліметтерге қарағанда, ұйымдасқан қылмыс құрылымының сыбайласқан байланысты орталықтар мен жергілікті жерлерде, құқық қорғау мен бақылау органдарында тамырын тереңге созып бара жатқандығы айқын.

Қоғамдық қауіпсіздікті, құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде және сыбайлас жемқорлыққа, қылмысқа қарсы күресте жергілікті атқарушы органдарының рөлін жоғарылату.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл.

2 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы: проблемалар және оларды шешудің жолдары. Алматы: 1997 ж.

3 Ширяев В.Н. Взяточничество и лиходательство в связи с общим учением о должностных преступлениях. Ярославль, 1916 г.

4 Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768-бет.

Сартбаева Улданай Карахановна
з.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ажиметова Закан Абдразаковна
з.ғ.к., доцент,
Әмірқұлова Айгерім Алтынқызы
2-курс магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚМУ

ҚОҒАМНАН ОҚШАУЛАУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Елімізде жүргізіліп жатқан реформаны іске асыру және барлық заңды мүдделерді қорғау үшін қылмыстылықпен күрес шараларын күшейтуді қажет етеді. 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдуммен қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабында "Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары" дей отырып қоғамға, адамзатқа қарсы іс-әрекеттерді жасауға тыйым салады [1, 1-бап].

Қолданылып жатқан, құқықтық және ұйымдастыру шараларына қарамастан еліміздегі қылмыстық ахуал күрделі күйінде қалып отыр және техниканың дамуы мен көбеюіне, өндірістік қызметтердің қарқынды жүргізілуіне байланысты заңмен қорғалатын құндылықтарға абайсызда зардаптар келуінің мүмкіндігі де артуда.

Қылмыс жасаушылардың әрекеттері, әсіресе меншікке, экономикалық қатынастарға, қоғам қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарда жиі кездеседі.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев қылмыстылыққа қарсы күрес және құқық тәртібін нығайту мәселесі жөніндегі мәжілісте қылмыстылықпен күресудің және құқық тәртібін нығайтудың ауқымды, әрі тиімді бағдарламасын ұсынды. Сонымен қатар Президент өзінің мазмұнды баяндамасында "еліміз әлеуметтік қайта құру және демократиялық мемлекетті құру жолында ең күрделі түрде қарқынды дамыған қылмыстылықпен қақтығысудың шегіне жетті. Бұл шын мәнінде реформа саясатына, қоғамның тұрақтығына, азаматтардың өмірі мен игіліктеріне қауіп тудырады",-деді[2]. Ғалымдар мұны бір жағынан заңды құбылыс ретінде бағалауда. Себебі қоғамның даму бағытын өзгертуі, ол елде алғашқы уақыттарда экономикалық-саяси дағдарыстың орын алуына соқтыра алды.

Құқықтық саясат, ол мемлекеттік саясаттың бір тармағы ретінде мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және құқықтық дамуын білдіретін Конституция ережелеріне негізделеді деген ойдамыз. Сондықтан қылмыстық құқықтық саясаттың бір өзекті мәселесі ретінде қылмыстық заң нормаларының тиімділігін арттыру-заң нормаларының теориялық ғана емес, сонымен бірге практикалық талаптарға да сай келуін қамтамасыз етеді. Р.Т. Нұртаев өзінің бір еңбегінде «Елде қылмыстық саясатты әрі қарай гуманизациялау мен либерализациялау бағытына біздің мемлекеттің күш жұмсауы, заң ғылымдары мен оның негізгі өзгерістерінің жетістіктерін дұрыс және жан-жақты ескерген жағдайда тиімділік көрсетуі мүмкін»- деді [3, 47-56б.].

Сондықтан да қазіргі қоғамның әлеуметтік-саяси және экономикалық даму жағдайын, кейбір шет мемлекеттердің қылмыстық құқығының жетістіктерін ескере отырып, алдағы уақыттарда практика талаптарына сай келмейтін қылмыстық заң нормаларын қайта қарау қажет болуы да мүмкін. Әрине мұндай жағдай орын алғандай болса, онда абайсыздықпен сипатталуға жататын қылмыстық құқық нормалары да міндетті түрде өзгерістерге ұшырайтыны даусыз.

Адамды бас бостандығынан айырмай қолданылатын түзеу жұмыстары, бас бостандығынан айыруға шартты түрде соттау, еңбекке міндетті түрде қатыстыра отырып шартты соттау, айыппұл, үкімнің орындалуын кейінге қалдыру және тағы басқалары жатады. Қазақстандағы жасалған қылмыстар үшін қолданылатын жазалардың тиімділігін арттыру мәселелерін теориялық жағынан жетілдіру, осы жұмыста қолданылған қылмысты абайсыздықпен күрестің тиімділігінің теориялық негіздерімен танысып, зерттеуден, абайсызда жасалған қылмыстар үшін жекелеген қылмыстық жаза түрлерінің тиімділігін арттыруға арналған басты бағыттарды анықтаудан тұрады.

Жасалған қылмыстар үшін қолданылатын жекелеген жаза түрлерінің тиімділігін арттырудағы басты бағыттары, сотталғандарды қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалар тиімділігін арттыру жолдарымен, абайсызда қылмыс жасаған қылмыскерлерді түзеу және

олардың жаңадан қылмыс жасауының алдын алу тиімділігін арттырудың теориялық және практикалық бағыттарымен, осындай қылмыстар үшін қолданылатын жекелеген жаза түрлерінің тиімділік шарттарын анықтауға арналған диссертациялық жұмыстардың шеңберінде оқып-танысумен және оларды зерттеумен негізделеді.

Біздің елімізде қылмысқа қарсы күрес тиімділігін арттырудың мәселелері туралы теорияны жасау-қазіргі кезде заң ғылымдарының дамуындағы негізгі бағыттарының бірі болып отыр. Жауаптылықтан туындайтын жазаның орындалмай қалмау қағидасын жүзеге асыру мен оны қамтамасыз ету мақсатында, мемлекеттің қылмысқа қарсы күрес саясатын жүргізуді әрі қарай ізгілендіру және ымырашылдық жасау мақсатында, қылмыстық құқықтық қудалау шараларын үнемді қолдану негізінде және жасалған қылмыс үшін жауаптылықпен жазаны жекешелендіру мен дұрыс оқшаулаудан туындайды. Осы мақсатта қылмыспен күрес тиімділігін арттыру үшін мәселелердің тап осылай қойылуының өзі, қылмыстылықты зерттейтін ілімдер теориясы мен практикасының дамуы және оның жетілдіруіне байланысты үйлесімді ұйымдастыру шараларын қылмысқа қарсы күреске ықпал етуімен тығыз байланысты болады. Елдегі қылмыстық саясатты дұрыс жүргізудегі кең көлемді мәселелерді шешу шарттарының негізі деп, қылмысқа қарсы күрес пәрмеңділігін арттыруға баса назар аудару айтылады. өз кезегінде, қылмысқа қарсы күрес тиімділігін арттыру міндетінің оңды шешілуі біздің елімізде қылмыспен күрес тиімділігін қамтамасыз ету барысында сенімді теориялық негізді жасауды алға қояды.

Егер қылмыспен күрес тиімділігінің теориялық жағын айтар болсақ, Қазақстанда бұл мәселе аз әңгіме болып жүрген мәселелердің бірі десек қателеспейміз. Құқық бұзушылықтың көбейіп, оның жазасыз қалуы, ешқандай демократияның, өркениетті нарыққа, адамдардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жеткізбейтініне мән берілмейді.

Құқық нормасы мәселесін зерттеудің тағы бір мәселесі - құқық нормаларына байланысты мемлекеттік институттардың заң шығару қызметіндегі тиімділікке байланысты туындайтын мәселелер. Атап айтқанда, өкілетті мемлекеттік органдардың құқықты жүзеге асыруға байланысты қызметінің тиімділік деңгейіне және құқық бұзушылыққа байланысты қолданатын шаралардың пәрмеңділігіне байланысты туындайтын мәселелер. Пашков А.С., Чечот Д.М. «құқық нормаларының тиімділігі мәселесін түсіну, нақтылықты, нәтижелілікті, яғни қоғамға пайдалы бағытта анықталған қоғамдық қатынастарға әсер ету мүмкіндігін түсінуге негізделген» -дейді[4, 3б.].

Құқық теориясында құқықтық нормалардың мәні мен міндетіне байланысты қалыптасқан ой-пікірлерге сүйене отырып, олардың тиімділігіне байланысты потенциалды мүмкіндіктерге (құқық нормаларының құқық практикасында қолданылу мен қабылдану тиімділігі) аса назар аударып, құқық тиімділігі мәселесінің теориялық зерттелуіне байланысты туындаған мәселелердің дұрыс жолда екендігін ескере кеткен жөн.

Л. И. Спиридонов құқық пәрмеңділігінің осы алғышарттарын қортындылай келе, «ғылыми тұрғыдан алғанда, заң нормалары тек қоғам дамуының заңдылығы мен объективті жағдайларына, халықтың қоғамдық сана-сезіміне, оның ішінде олардың құқықтық сана-сезімі мен адмгершілік қағидаларына және құқықтық нормалар басқа да құқық нормаларымен сай болғанда ғана тиімді болмақ. Сонымен қатар социологтардың жүргізген тәжірбиелік зерттеулерімен хабардар болу- адамның мінез-құлқының (оның ішінде ауытқымалы мінез-құлқының) басқа да түрлеріне байланысты қылмыстық құқық нормаларының бұзылғанын анықтап, соның негізінде теориялық жағынан да, іс жүзінде де қылмыстылықпен күрес тиімділігінің жаңа алғышарттарын жасауға негіз тудырады».-деп жазады[5, 44б.].

Ғалымдардың кейбіреулері құқық нормасының тиімділігі ұғымына оның құрамдас бөліктеріне жататын ерекшеліктері секілді құқықтың түпкі мәні, сондай-ақ құқық нормасын қабылдаудағы заң шығарушының алға қойған мақсаты мен ереже қабылданғаннан кейінгі оның нақты орындалуын қамтамасыз ететін жағдайларын жатқызады.

Заңгер ғалымдар осыған байланысты құқықтық нормаларының тиімділігін талдаудан нақты құралдарды, яғни тарихи субъектілердің нақты әрекеттерін алып тастау негізсіз деп есептейді. Нормативтік құқықтық актілердің «таза» қолданылуы ешнәрсеге

сай келмейді. Заңның әлеуметтік топтарға байланысты емес, жеке адамдарға байланысты пайдаланылуын қарастырсақ, оның қажетті деңгейде қолданылуы құқықтың өзінен емес сонымен қатар, субъектінің де көптеген сипатына байланысты болып келеді. Мақсатпен нәтиже арасындағы тиімділікті анықтаудың қиындығы жалғыз норманың түрлі-түрлі мақсаттарда емес, сонымен қатар сол норманы зерттеу барысында оның еш нәтижесі болмайтындығында [6, 34-35б.].

Құқық нормасының потенциалды мүмкіндіктері қоғамдық қатынастарға пайдалы әсерін тигізеді. Әсерін тигізе отырып, мұндай мүмкіндіктер кейіннен өмірдегі түрлі дау-шарларды шешуге бағытталады. Бұ тиімділік мәселесінің белгілі бір анықталған мақсатқа сай белгіленетінін және осы мақсаттың орындалуымен өлшенетінін білдіреді. А.А. Игнатьев «Кез-келген жүйе белгілі-бір қойылған мақсатқа жету үшін құрылады және сол үшін қызмет етеді. Тиімділік мәселесі осы қойылған мақсатқа жетуге байланысты жүйенің пайдалы түрде қызмет жасау қажеттілігін анықтауға байланысты туындайды» деген сенімді түсінік берген [7, 304б.].

Жоғарыда келтірілген ой-пікірлерге сәйкес, құқық тиімділігі деп оның жалпыға танымалдығын, оның сөзсіз орындалатындығын, құқық нормаларының қайшылыққа ұшырамауын және түсініктілігін, әлеуметтік мақсаты мен оған жету тәсілдерінің сәйкестігін, құқықтың әділет органдары мен өзге де құқық қорғау органдары жүйесімен тығыз байланысы қамтамасыз етілгенін айтамыз.

Қазақстан Республикасы қылмыстық заңының 1997 жылы өткізілген реформасына сәйкес, жазалардың жүйесіне маңызды өзгерістер енгізілген. Өскелең өмір талабына лайық қылмыстық жазалар жүйесі түсінігінің өзін қайта қарауды, тіпті, жазалар жүйесі қылмыстық-құқықтық және пенитенциарлық түсініктерінің табиғатын ашуда қалыптасып қалған қылмыстық құқықтың теориясындағы дәстүрлі әдістемелерден айырықша, жаңа ғылыми әдістемелерді қалыптастыруды және жетілдіруді қажет етеді.

Кеңестік қылмыстық құқықта да жазаларды ішкі жүйеге топтастыру үшін бағалау белгісі ретінде жазалардың сотталушыға еңбекпен түзеумен байланыстылығы немесе байланысты еместігі әсер еткен. Себебі, жазаның негізгі, ең басты мақсаты сотталушыларды түзеу және қайта тәрбиелеу болған.

Әрі қарай қылмыстық құқықта қолданылатын жазаның сотталушыларды жазалаушылық әсері бойынша топтастыруды басқа белгілер мен әдістемелер негізінде анықтаған.

Профессор А.В. Наумов жазалаушылық элементтердің сипатын есепке ала отырып, жазаларды үш топқа бөлген:

«1) бас бостандығын шектеумен немесе айырумен байланысты емес жазалар (айыппұл, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, арнаулы немесе әскери атағынан айыру, міндетті жұмыстар, түзеу жұмыстары, әскери қызмет бойынша шектеу және мүлкін тәркілеу);

2) бас бостандығын шектеумен немесе айырумен байланысты жазалар (бас бостандығын шектеу, қамау, тәртіптік әскери бөлімде ұстау, белгілі мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойы бас бостандығынан айыру);

3) өлім жазасы» [8,799-802б.].

А.В. Наумовтың жазаларды топтастыруының негізінде соттың қылмыс жасаған кінәлі адамға бас бостандығынан айыру жазасын қолдану немесе қолданбау мүмкіндігі бар.

Сотталғандарды құқықтары мен бостандықтарын айыру мен шектеудің мазмұны бойынша жазалар бес топқа (ішкі жүйелерге) бөлінеді. Мазмұны бойынша өлім жазасынан басқа жазалардың барлығы бір жиынтық мағынасын да сипатталады.

Қоғамнан оқшалаумен байланысты емес жазалардың ішкі жүйесінде жаңадан пайда болған жаза түрлері кездеседі, оларды қолдану туралы практика болмағандықтан, олар қазіргі уақытқа дейін сирек және үлкен қиындықтармен қолданылады.

В.В. Лунеев былай деп жазады: «Соттылықтың дамуын талдау кезінде қылмыстық жазалардың басқа да түрлерінің дамуын айналып өтуге болмайды. Ол әділ соттың, қылмыстық саясаттың қойған талаптарына әсерлі әрекетін, қылмыспен соттылықтың дамуымен өзінше өзгеріп, түзетіліп отырады.

Қылмыстың өсуі кезеңінде, -деп өз ойын жалғастырады В.В. Лунеев, одан кейінгі бас бостандығынан айыру жазасы үлесінің кемігені, жазаның жаңа түрлерінің ойлап

табылғаны, жыл сайын бас бостандығынан айырылғандарды шартты түрде босатып, міндетті түрде еңбекке тартуға жіберілгенімен де бас бостандығынан айырылғандарды қажетті орындармен қамтамасыз ете алмады. Бірақ бұл бас бостандығынан айыру жазасы үлесінің өсуін іс жүзінде тежеуші күш болды. [9,799-802б.].

Келешекте қылмыстың алдын алу тиімділігін көтеру мақсатында Қазақстан Республикасында «Қылмыстылықтың алдын алудың мемлекеттік жүйесінің негіздері туралы» Заңын қабылдап, онда қылмысты абайсыздықтың алдын алу мәселелеріне қатысты бөлек тарау арналса орынды болар еді.

Жасалатын қылмыстар үшін қолданылатын жазалардың тиімділігін арттыруға, қазіргі кезде құқық қорғау практикасында кеңінен қолданылатын, қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалардың қызметтері мен жазалау мазмұнын оңтайландыру мәселелерін шешу де бірталай жағдай жасар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. –Алматы: Қазақстан, 1995.

2 Н.А. Назарбаев: Законопослушание и правопорядок основ нашей стабильности. /Қазахстанская правда 30.03.2002 г.

3 Нуртаев Р.Т. Основные направления реализации эффективной уголовно-правовой политики современного Казахстана в контексте концепции правовой политики. /Государство и право.- Алматы, 200 , № .-С. 47-56.

4 Пашков А. С., Чечот Д. М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. /Советское государство и право - М., 1965, №8. - С.3.

5 Проблемы эффективности работы управленческих органов. -М., 1973 -С.44.

6 Пашков А.С., Явич Л.С., Спиридонов Л.И. Эффективность действия правовых норм. – ЛГУ, 1977. -С. 34-35.

7 Игнатьев А.А. Уголовно-исполнительное право. –Москва: Новый Юрист, 1997. -304с.

8 Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекции. -М., 1996. –С.374-375.

9 Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. - М., 2005. - С.799-802.

С.Б. Бейсебаева
з.ғ.к, аға оқытушы
М.К Ерманқұлов
аға оқытушы
Б.К Абдрасилова
з.ғ.м., аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме

В статье рассматривается роль прокуратуры в системе органов государства. Надзорная деятельность прокуратуры за исполнением законов в сфере экономики прямо и неразрывно связана с общей системой государственного контроля в стране и должна базироваться на общегосударственных принципах и действующей правовой базе.

Summary

In article the role of prosecutor's office in the system of bodies of the state is considered. Supervising activity of prosecutor's office behind performance of laws in the sphere of economy directly is also inseparably linked with the general system of the state control in the country and has to be based on the nation-wide principles and the operating legal base.

ҚР Конституциясы еліміздің ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарын тұжырымын алға қойып өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жарияланған.

Осындай мемлекетті қалыптастыру жолында құқық қорғау органдарына, оның ішінде прокуратура органдарына үлкен рөл бөлінуде, ал оның рөлі мен мақсаттары қазіргі заман жағдайында маңызды дәрежеде өзгеріп тұруы міндетті.

Бүгінгі таңда прокуратура органдарының мемлекеттік қылмысқа қарсы күрес жөніндегі үйлестіруші рөлі ерекше.

Қазақстан Республикасында құқық қорғау органдарының қызметінде түрлі заңнамаға сәйкес қызметтер атқарады.

Қоғамдағы болып жатқан саяси, экономикалық және әлеуметтік реформалар туралы прокуатура органдарға да әсерін тигізбей қойған жоқ.

Қоғамдағы өзекті мәселелерді қозғай отырып, оның жұмыс істеуінде ерекшелік кездеседі.

Прокуратура органдарындағы қызметтерді көрсете отырып, ондағы қызметкерлерді, яғни оларды тағайындау тетігі орны мен рөлі едәуір дәрежеде.

«Жаңа жағдайларға, ең бастысы, адам құқығы болып табылатын заң шығару өрісінде тиімді жұмыс істей білуге бейімделу бірінші кезекте еліміздің құқық қорғау жүйесінің ұйытқысы болып табылатын прокуратура қызметін жетілдіруді талап етеді» деп атап өтілді (**Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы.** Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы).

Прокуратураға қатысты Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамада көрсетілген міндеттердің барлығы іске асырылды.

Ендігі прокурорлық қадағалау қызметінің басты міндеті ретіндегі адам және азаматтық конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау және соңғы жылдардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы прокуратура органдарының қызметі жұмыстың ерекше өзектілігі мәселелерін көрсетеді.

Сондай ақ, қадағалау заңнамасының сақталуына ие болады.

Мәселен, 2016 Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің статистикалық деректерге сәйкес ғана үшін мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарды 2928 ЕРДР фактілер тіркелді

Тарихы бар кез келген мемлекеттің ерекше және күрделі әлеуметтік-экономикалық құрылысы бар. Ол құбылыс, барлық кезеңдерінде қоғамның саяси және құқықтық сала жағына әсер етпей қоймайған жоқ. Оны қазҺргң таңдығы қоғамдағы болып жатқан өзгерістер көрсетіп отыр. Соған қатысты прокуратура қызметі де заңға сүйеніп, өзінің мызғымастығын білдіреді.

«Құқық қорғау органдарының өкілеттігі мен жауапкершілікшегі айқындалды. Азаматтардың конституциялық құқықтарына кепілдікті нығайту, құқық үстемдігін қамтамасыз ету, құқық қорғау қызметін ізгілендіру жұмыстарын жалғастыру қажет» (Н. Назарбаев "Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері" атты Жолдауы 2018 жыл 10 қаңтар)

Қазақстан Республикасы үшін прокурорлық қадағалау қызметінің жоғарылығы, бұл тек мемлекеттік ұйымдастырылған қоғамдарда ғана байқалады. Қоғамның даму жоғары болған сайын, бұл жемқорлық қылмысының жоқтығымен байланысты болады. Бұл тұтанғыш ауқымымен және нысандарға бөлінумен бірге жүреді.

Қазіргі кезде прокуратура органдары өз қызметін Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы заңы (2017 жыл 2 маусым 81-YI), Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері туралы (2018 жыл 2 мамыр Бас Прокурордың № 60 бұйрығы) осы заңдар негізінде жүзеге асыруда.

Қоғамдығы қылмыстардың қауіптілік дәрежесі жоғары болуына байланысты, прокурорлық қадағалау заңдардың орындалуын өте зәру. Қоғамдағы ауыр қылмыстардың бірі сыбайлас жемқорлық. Міне осыған байланысты прокурорлық қадағалау қажеттілік проблемаларын зерттеу де, сондай-ақ, осы құбылсты құқық бұзушылық ретінде, Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы жетілдіру қажеттілігінің ұйымдық-құқықтық негіздерін жүйелі жасалынып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын ұйымдастыру және олардың орындалуына мониторинг жүргізу заңнамасының сақталуына прокурорлық қадағалау жақсарту мәні бар мәселелерді бірі, өйткені оны жою және алдын алу күн тәртібіндегі өзекті мәселе болып қала береді.

Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл айтарлықтай назар аударылуда.

Қазіргі кезеңде Республикасында прокурорлық қадағалау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мемлекеттік саясатты іске асыру болып табылады.

Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру Республикасы қатысуының мемлекетаралық қызметіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттары прокурорлық қадағалау заңдардың орындалуын бағалау мен жетілдіру үшін маңызды мәні бойынша тәжірибесі бар.

Прокурорлық қадағалау, өзінің мәні және объектісі түсінігінде, сондай-ақ қадағалау қызметінің міндеттері, өкілеттіктері, ерекше құқықтық құралдарымен, әдістерімен және формаларынан туындайтын және дамушы құқықтық қатынастар, іргелі және соңына дейін шешілмеген теориялық және қолданбалы жоспары өте өзекті болып табылады

Прокурорлық қадағалауды анықтау үшін бірінші кезекте прокурорлық қадағалау шеңберінің шегі мен шекарасын анықтау қажет.

Біздің пікірімізше, прокурорлық қадағалау шектерін анықтау, прокурорлық қадағалау неге және қайда бағытталғанын зерттеу арқылы белгілеу және анықтау арқылы болуы тиіс; прокурор нені талдайды нені бағалайды, және сондай-ақ бұл, содан кейін қандай талаптар сүйенеді және қайдан шығады соған байланысты.

Конституция Қазақстан Республикасы адам құқықтары мен бостандықтары әркімге туғанынан тиесілі деп танылады және бұл абсолютті және олар ешқашан алынбайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді мазмұны мен қолданылуын анықтайды деп танылады [1].

Республика аумағында прокуратураға органдары сол жерде бекітілген Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының, заңдарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады(83-бап).

Бұл конституциялық ережелер біздің еліміздің мемлекеттік жүйесі прокуратураның ерекше қадағалау рөлін әзірленді.

Тиісінше мемлекеттік қызмет түрінің дербес нысаны ретінде прокурорлық қадағалауға кең ауқымды тақырыпты мәртебесі беріледі.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығында прокуратура органдарының қызметін қайта құруға

бағытталған іс шаралар көрсетілген болатын. Яғни, «соттың қамауға алуға санкция беруі енгізілді, прокуратура мен соттың тергеу жүргізу мүмкіндігіне конституциялық тыйым алып тасталды.

Жүргізілген реформа осылайша мемлекет пен қоғам институттарын одан әрі демократияландыруға бағытталған. Конституцияда танылған осы жүйелі шешімдердің барлығы Қазақстан Республикасының ағымдағы заңнамасында одан әрі іске асуға тиіс...

Конституциялық Кеңестің тиісті қаулысымен мемлекеттік органдардың бақылау және қадағалау өкілеттіктерінің арақатынасы туралы мәселе шешілді. Бұл ретте, біздің елде мемлекеттік органдардың құзыреті шегінде оларға бақылау және қадағалау өкілеттіктерін беруде конституциялық шектеулер жоқтығы расталды. Яғни, қадағалау өкілеттігі прокуратурадан басқа, өзге де мемлекеттік органдарға жүктелуі мүмкін.

Прокуратураның негізгі функциясы ретінде оның қадағалау қызметінің тиімділігін арттыру қажет.

Алдағы уақытта прокуратура органдары қызметінің іс жүргізу негіздері жетілдіруді қажет етеді. Осы жұмыс аясында сотқа дейінгі іс жүргізудегі прокурордың рөлі мен жауапкершілігін прокуратура жүзеге асыратын қылмыстық қудалау функциясының құрамдас бөлігі ретінде прокуратура органдарының қоғамға елеулі қауіп пен қиындық тудыратын қылмыстар туралы қылмыстық істерді тексеруі арқылы арттыру қажет.

Прокуратура органдарының құқық қорғау қызметіне қатысты үйлестіру функциясының, оның ішінде осы функцияны тиісті құқықтық регламенттеу арқылы оның тиімділігін одан әрі арттыру керек» деп көрсетілген міндеттер бүгінгі таңда толығымен іске асырылып, прокуратура қызметінің өзіндік қызмет атқару ерекшелігі туындады».

Азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, адамның және азаматтың қазақстандық заңнамада сақталуын қадағалау прокурорлық қызметтің негізгі және басты түрлерін ретінде ұсынылады.

Бұл табиғи,жалпы адамдық, адамгершілік, адами құқықтарының бар екендігін түсіндіреді: өмір сүру, туу, жеке бас бостандығы, білім алу, отбасын құру және т. б. мұның барлығын мемлекет бермейді, әрбір адамға ол туған кезден бастап тиесілі.

Осы себепті, конституция олар абсолютті және ажыратылмай деп таниды, Қазақстан Республикасында заңдардың әзірленуі және қабылдануы осы ережелерге сәйкес болуы керек.

Тиісінше алдын-ала тергеу және анықтауда заңдылықтың сақталуын прокурорлық қадағалау және соттағы прокурордың рөлі қылмыстық процеске қатысушылардың заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында болып табылады. Біздің елімізде прокурорлық қадағалау қылмыстық процестің бөлінбес және құрамдас бөлігі болып табылады.

Адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына прокурорлық қадағалаудағы ұғымдарды анықтау болып табылады.

«Прокурор» сөзіне келетін болсақ, ол латын тілінен алынған, «procurator (procuro)» - қамқорлықты білдіретін, жасаймын, сондай ақ, қамқор болатын немесе «басқарамын» деген ұғымды айтамыз [2].

Прокуратура қызметінің мазмұнын анықтауда және әдістерді және жалпы сондай-ақ тәсілдерін жүзеге асыруда қылмыстық сот ісін қатысты атап айтқанда бастапқы нүкте деп анықтау үшін қажет.

«Қадағалауды» құқықтық түсіну – бұл құқық бұзушылықтың алдын алу оған ұсынылған барлық заңды өкілетті құқығын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасыдағы заңдарды дұрыс және біркелкі қолдану мақсатындағы прокурордың мақсатты қызметі.

Прокурорлық қызметтің бұл екі негіз қалаушы құқықтық ғылым прокурорлық қадағалау пәні мен объектісі ретінде айқындалады.

Осыған, яғни заңдылықты қамтамасыз ету туралы мәселені шеше отырып, оның шындық екеніне сүйенуіміз керек.

«Пән» және «объект» дегенмен ұғымдар шартты сипаты ие болса да, оның барлығы прокурормен жүзеге асыратын прокурорлық қадағалау және оның шекарасының құқықтық бастауларын жақсы түсінуге, осының барлығы мүмкіндік береді.

Прокурорлық қадағалау объектісі және пәніне нұсқау ҚР Конституциясы, ҚР прокуратура туралы және басқа да заңнамалық актілерде ұсталады, кімге қатысты қадағалауды жүзеге асыратындығына байланысты және бұзушылыққа байланысты қалай әрекет жасау керектігіне қатысты, прокурор оны анықтап, өз қызметінде осыны басшылыққа алуға тиіс. Прокурор оның ішінде нені тиісті көруге болады, сол да заңнамада анықталған.

Кез келген қызмет бағалау сипатына ие, әсіресе, қадағалаушы айқындайды, сонымен қатар, прокурор өзінің қадағалау (қадағалау заты) шегінде нормативтік құқықтық актілерінің, оның өлшемдерін негізге ала отырып, өз өкілеттігінің орындалуын және жүзеге асырады.

Бірақ, бұл прокурорлық қадағалау нысанасы және объекті туралы мәселе жеткіліксіз әзірленген, толық емес.

Соған сәйкес В. В. Гавршованың салыстырмалы- бір біріне қою арқылы жасалынған талдауы, прокурорлық қадағалау пән мазмұны және анықтау туралы шамамен отыз түрлі пайымдаулар айтылды және қадағалаудың шамамен жиырма — объект туралы жүргізілген. Ондағы айырмашылықтар туралы ауызша әңгіме емес, түбегейлі қарама-қайшылықтарға туралы болып отыр [3].

Прокурорлық қадағалау прокурорлық қадағалау шектері объектісімен тығыз түрде байланысып, алайда прокурорлық қадағалау шегі қадағалаушы прокурордың құзыретіне айқындайды, яғни белгілі бір шеңберден прокурор шығуға құқылы емес немесе жою субъектісінің қадағалауын белгілейді

Мысалы, прокурор белгілі бір кезеңге дейін заң бұзылмағанға дейін бақылаушы қызметін атқарады, боып жатқа әрекеттерген байланысты бұзушылықты болдырмау үшін өзінің өкілеттігі шегінде белсенділік танытуға болады.

Қылмыстық іс бойынша тергеушінің жеке жүргізудегі тергеу және алдын ала тергеуді прокурор тоқтата тұруы, бұл жағдайда немесе алып тастауы, қылмыстық іс бойынша тергеу іс-әрекетін немесе өзге іс-жүргізу шешімі дейін қылмыстық іс тоқтатуға немесе шеттетуге құқығы жоқ.

Прокуратура кез келген заңды бұзушылықты анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, Республиканың Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен өзге де құқықтық актілерге наразылық жасайды, сотта мемлекеттің мүддесін қорғайды, заңда белгіленген жағдайларда тәртіп пен шекте қылмыстық қудалауды жүзеге асырады.

Прокуратураның мақсаты, оның басты міндеті – заңдылықты қамтамасыз ету, ол қоғам өмірінің барлық басты салалары бойынша прокурорлық қадағалауды іске асыру нысандарының әралуандығы арқылы жүзеге асырылады.

Прокуратураның маңызды белгісі – жаппай сипаттағы, адамдардың көпшілігінің құқықтары мен бостандықтарына, мемлекеттің заңды мүдделеріне әсер ететін заң бұзушылықтарына тосқауыл қою қабілеті.

Прокуратура статистикалық көрсеткіштердің тұтастығын, объективтілігін және жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік құқықтық статистиканы қалыптастырады, арнайы есепке алуды жүргізеді, құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдардың қолданылуын қадағалауды жүзеге асырады.

Сол атқарылған маңызды жұмыстардың бірі кезінде саяси қуғын-сүргін көріп, жазықсыз жапа шеккендерді ақтау шарасы болды. «Жаппай қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» ҚР Заңы қабылданған сәттен, яғни 1993 жылғы 14 сәуірден бастап 2000 жылдың қаңтарына дейінгі аралықта республика бойынша прокуратура органдары 31666 адамға қатысты 20524 архивтік қылмыстық іс қарап, соның нәтижесінде 25924 адам ақталды. 240004 арнайы жер аударылғандарға байланысты материалдар қаралып, оның 204389-ы ақталды.

Республика тәуелсіздік алғаннан бергі сәттен бастап прокура-тура органдары мемлекеттің қалыптасуындағы, демократиялық үрдістердің дамуындағы, заңдылық пен құқық тәртібін бекіте түсуде үлкен жұмыстар атқаруда. Заман талабына сай прокуратура органдары құрылымы да жаңарып, жұмыс аясы кеңеюде.

Прокурор қадағалауды жүзеге асыруда біздің еліміздің ҚР Конституциясы, заңдары, ҚР Президенті және ҚР Парламенті қабылдаған басқа да заң актілерін басшылыққа алуға тиіс.

Барлық аталған нормативтік актілер және прокурорлық қадағалау пәннің мәні, прокурорлық қадағалаусыз пәнсіз болады.

Басқаша айтқанда, прокурор белгілі сәтке дейін атқаруға пассивті позициясына бақылаушы үшін заңдылық бұзылмаған, бірақ байланысты болып жатқан прокурор өз өкілеттігі шегінде тиіс белсенділік танытып, алдын алу мақсатында құқық бұзушылық.

«Қадағалау" ұғымын заң шығарушы прокуратура органдары мен соттар ғана қатысты қолданады.

Прокуратура қызметінің кең түсіндіруіне қатысты, туралы пікір мемлекет қандай органдары болмасын, қандай нормативтік құқықтық актілерді пайдаланып, қадағалауды (бақылауды) іске асырғанымен, «соңғы» сөз прокуратуранікі болып қалады [4].

Мысалы: прокурорлық қадағалау қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын аталған органдармен дұрыс қолдану анықтау және тергеу сақтау бойынша органдарының тергеу және анықтау қызметін заңдылығын тексеруді көздейді, онда өз кезегінде адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың қылмыстық-процестік құқықтары мен міндеттерін нысан бекітілген қорғау құқығы (жеке басының бостандығы, адамның қадір қасиетіне қол сұқпаушылық, жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқығы, жеке және отбасылық құпияны қорғауды, өз ар-намысы мен қадір-қасиетін, құпиясына, жеке салымдары мен жинақ ақша, хат жазысу, телефонмен сөйлесу, почта, телеграф және өзге де хабарлардың, тұрғын үйге қол сұқпаушылық және т. б.).

ҚР Конституциясы мен ҚР қылмыстық іс жүргізу кодексінде көзделген жағдайларда және тек құзыретті органдары орындау кезінде арнайы рәсімдерде ғана олардың мүмкіндігін шектеуге рұқсат етіледі.

Прокуратура қызметкерлерінің бірқатар принциптерін мен қызметін, олардың мазмұнын олар туралы Жарлықтың басқа баптарында, басқа да Азаматтық іс жүргізу және Қылмыстық процестік кодекстерінде және басқа заң актілерінен айқындайтын немесе тікелей туындайды [5].

Олардың кейбіреулерінің конституциялық дәрежесі бой көтеретін. Сонымен қатар, жалпы принциптері негізінде құрылады және прокуратура қызметін жүзеге асыру кезінде, оның барлық функцияларын, және жеке немесе арнайы принциптері басшылыққа алап прокурор қадағалау процесінде адам құқықтарының сақталуын іске асырады.

Алғаш рет прокуратураның қызметі, принциптері мен оны ұйымдастыру, қызметі 1993 жылғы 21 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заң күші бар Президенттің Жарлығының 3 бабында талданған:

Қазақстан Республикасының прокуратура туралы заңында прокурорлық бақылау процесін ұйымдастыру мен қызмет етуінің келесі бірнеше принциптерін бекіткен.

- прокуратура органдары жүйесінің бірлігі мен орталықтануы;
- прокуратураның басқа мемлекеттік органдардан және лауазымды тұлғалардан, саяси партиялардан және басқа да қоғамдық ұйымдардан тәуелсіздігі;
- прокуратура органдарының өз өкілеттігін іске асыруда басқалардың араласуына тиым салу;
- прокурорлық актілердің заңды бекітілген тәртіпті сақтауда басқа органдар, ұйымдар, лауазымды тұлғалар және азаматтар үшін міндеттілігі;
- мемлекеттік құпияларды сақтауда, азаматтардың заңды мүдделері мен бостандықтарын, құқығын қорғауда Республиканың заңнамаларына қайшы келетін жағдайда прокуратура қызметінің жариялылығы.

Жарлықтардың және заңнамалық актілердің баптарында не болмаса олардың мазмұнының шығатын прокуратура мен оның қызметкерлерінің қызметін анықтайтын принциптер саны анықталған. Мысалы, Азаматтық іс жүргізу және Қылмыстық процестік кодекстеріндегі көрсетілген баптар.

Заңдылық – бұл прокурорлық қадағалау барынша әмбебап, іргелі принципі, ол барлық мемлекет органдары қызметіне қатысты, әсіресе, оның ішінде құқық қорғау органдарына қатыстылығы [6].

Мәселен, В. П. Рябцев оның мазмұнына мынаны жатқызады: заңнаманың қоғамдық даму құқықтық реттеу объективті қажеттіліктеріне тиісті болуы; қажетті деңгейін, қоғам мүшелерінің қолданыстағы заңнамада дәрежесін, оның қабылдау ретінде әділ деп негіздейді саналы және ерікті түрде орындау заңдардың болуы;

заңдарды саналы және ерікті игеруінің, оны қабылдау дәрежесі әділетті ретінде, қолданыстағы заңдармен қоғам мүшелерінің қажетті хабардар болу дәрежесі; заң шығарушы, атқарушы және сот билігіне мен осы заңдарды өмірге ендірудің механизмдерін бөлуді мақтан ету, қажетті мемлекеттік құрылымдардың болуын суреттеу; құқық бұзушылық шараларды қабылдау және бұзылған заңдылықты қалпына келтіруге, құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша құқық қорғау жүйесінің тиімді қызметі орнату бойынша [7].

В. В. Клочков қоғам мен мемлекеттің құқыққа, сондай-ақ осы мемлекеттің қызметін және барлық басқа да қоғамдық қарым-қатынастар қатысушыларға талаптар жиынтығының қоғамдық қатынастарға қатысушылардың қызметіне және азаматтардың мінез-құлқына, және өзге де мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың құқық шығармашылық, құқық қолданушылық қызметіне талаптардың нақты жүзеге асыру заңдылығын түсінеді.

Заңдылық принципі прокуратура органдарының қызметінде және ұйымдардан осындай заңдылықты талап етеді: прокурорларды бекітуді және олардың білім беру тәртібін заңда бекіту, кез келген заңдылықтың бұзылуына прокурорлық реттеудің құзілеттігі мен түрлері, жоғары бақылауды жүзеге асыруда прокуратура жұмысындағы бекітілген принциптер мен нормаларды сақтау.

Заңдылық қағидасы, сондай-ақ өздерінің, прокуратура органдарының заңды сипатын, ұйымдастырылу мен қызметін заңда тәртіппен бекіту, оларға білім беру және тағайындау, прокурорлардың өкілеттігі мен нысандарын белгілеу, кез келген заңдылықты сақтауда прокурорлық ден қою, прокуратура жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі белгіленген қағидаттар мен нормаларды жұмысында іске асыруды көздейді.

Осылайша, бұл принцип прокуратура қатысты екі тараққа ие:

1)мемлекеттік органдардың, кәсіпорындардың, меншіктің барлық нысанындағы ұйымдарда, қоғамдық бірлестіктерде заңдылықты қамтамасыз ету;

2) өзінің жұмысында заңдылықты сақтау.

Осы мақсатта Бас прокуратура Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының жұмысын бақылайды және прокурорлық қадағалауда заңдардың қолданылуын қадағалау жөніндегі ұсынымдарды жетілдіру бойынша бақылау жасайды.

Жоғары тұрған прокуратура төмен тұрған прокурорлар шығарған прокурорлық қадағалау актілері қайтарып алуға және өзгертуге, күшін жоюға, олардың іс-әрекеттері мен актілеріне байланысты шағымды шешуге құқылы.

Прокуратураның басқа мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардан, саяси партиялар мен басқа да қоғамдық бірлестіктердің тәуелсіздігі.

Біздің ойымызша, прокуратураның тәуелсіздік принципі жергілікті органдары тәуелсіздігіне қалай да қосуға болмайды[8].

Әрине, жергілікті айырмашылықтарға қатыссыз заңдарды біркелкі қолдануды прокуратура қамтамасыз етуі тиіс.

Мұнда да ең алдымен ведомстволық айырмашылықтарға қатысты,сондай ақ, барлық деңгейдегі басқаруға да қатысты.

Прокуратура жергілікті және орталық мемлекеттік органдарана, олардың бірде-біреуіне бағынышты емес тәуелсіз жұмыс істейді.

Прокуратураның тәуелсіздігі прокуратура органдары қалыптастыру тәртібімен қамтамасыз етіледі, Президенті Парламент Сенатының келісімімен – жоғары лауазымды тұлға Прокурор тағайындайды, төмен тұрған прокурорларды Президентінің келісімімен Бас Прокурор тағайындалады және Бас Прокурорының тек мемлекет басшысының алданда ғана жауапты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз
2. Чеканов В. Я. Прокурорский надзор в уголовном судопроизводстве. — Саратов 2000. — С. 79;
3.Гавршов В. В. Сущность прокурорского надзора. — Саратов, 2012. - С.
4. Басков В.И. Прокурорский надзор. -Учебник. -М.: Бек, 2001. -С.60
5. Большая Советская Энциклопедия. Том 17. М.: Изд. «Советская энциклопедия», 2014. С. 611
6. Басков В.И. Прокурорский надзор. Учебник. М.: Бек, 2003. С.60
7. Рябцев В.П. Законность и функции прокуратуры в новых союзных отношениях
8. Басков В.И. Прокурорский надзор. -С. -100

Бижан Нұрлан Рабханұлы
«Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты
Сартаева Шолпан Ширинбековна
«Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі
Айткулова Эльбира Арипхановна
«Құқықтану» кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

ҚАЗІРГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК ЗАҢЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ : ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАС

Аннотация

Авторами в данной статье рассмотрены актуальные проблемы уголовно-процессуального закона. А также рассмотрены тенденция развития уголовно-процессуального закона в современных условиях. Рассматривается эффективное исползование уголовно-процессуального закона, с требованиями нашей современной жизни .

Андатпа

Қылмыстық процестік заңының қазіргі таңдағы даму тенденциясын зерттей отырып, авторлар бұл мақалада қылмыстық процестік заңының өзекті мәселелерін қарастырған. Қылмыстық процестік заңын қазіргі заманның талаптарына сай тиімді пайдалану және процессуалдық прокурор, тергеу судьясы ұғымдарын тереңінен ашу жүргізілген.

Abstract

The authors of this article examined the current problems of the criminal procedure law. And also the tendency of development of the criminal procedure law in modern conditions is considered. The effective use of criminal procedure law, with the requirements of our modern life, is considered.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам бағдарламасының II бөлігінде Заңның үстемдігін қамтамасыз ету бойынша 22-қадамында» : Адамның және азаматтардың конституциялық құқын шектейтін барлық тергеу қызметі жөніндегі өкілеттілікті тергеу судьясына біртіндеп беруді қамтамасыз ету арқылы сотта айыпталушы және қорғаушы арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуін және тергеу судьясының мәртебесін кеңейтіп, сотта айыпталушы мен қорғаушы арасындағы теңдік көпірін жалғау қарастырылғанын атап өткен [1]

Жаңа қылмыстық процестік заңы қолданысқа енбестен бұрын сұрыпталып сараланған және шетелдік тәжірибесі ескерілген. Бізге белгілі кеңестік кезінде қылмыстық сот өндірісі барлық кеңестік республикаларда біртектес тәртіпте жүзеге асырылған. Бұған себеп 1959 жылдары қабылданған қылмыстық іс жүргізу заңының құрамы жалпы кенестік заң негізінде жасалынғаны .

Қай кезеңнің қылмыстық-процестік заңын алсақ та, бұл құжат халықаралық стандарттардың негізінде қабылданып отырған. Тек халықаралық стандарттардың кепілденуімен ізгілендіру ұғымдары жүзеге асатынын ескерсек, бұл үрдіс қазіргі уақытта осы бағытта өрбуде.

Кеңес дәуірінің ыдырауына байланысты Қазақстан өз алдына егеменді ел болуына байланысты, 1990 жылдардың құқықтық реформаларды ескере отырып ҚР-ның ҚІЖК-ы 1997 жылы қабылдады. Қабылданған кодексте басты құқықтық құндылықтар Қазақстан Республикасының Мелекеттік құқықтық реформалау бағдарламасында орын алды.

1997 жылы 13 желтоқсанда қабылданған ҚР ҚІЖК-ы көптеген өзгерістерге ұшырыды, нақтырақ айтсақ заңға 300-ден астам өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. Ғалым заңгереледің пайымдауынша Қазақстанның қазіргі қолданыстағы Қылмыстық іс жүргізу кодексі зайырлы демократиялық құқықтық мемлекеттердің стандартына сай келеді деген пікірде. Дегенмен тәжірибе көрсеткендей халықаралық құқықтық жүйеге толыққанды жетуге біршама жұмыс атқаруымызға тура келеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 232-бабы 4 бөлігі 1 тармағына сай Жасырын тергеу әрекеттері жасағаны үшін санкциясы бір жылдан бастап және одан да жоғары мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын көздейтін қылмыстар туралы істер бойынша жүргізіледі- деп көрсетілген [2]

Сотқа дейінгі тергеп –тексеру кезінде дәлелдемелер шектелуі болуының не мүлде болмауының салдарынан тұлғаны жауапкершілікке тарту сұрақтары жүзеге аспайтын жағдайлар болады. Қылмыс жасаған тұлғаны міндетті түрде жауапкершілікке тарту

қағидатын орындау мақсатында аталған баптың тармақшаларына «ерекше жағдайларда барлық қылмыстық құқық бұзушылықтарда» деген толықтырулар енгізу қажет.

Бұл жағдайларда жәбірленушінің конституциялық құқықтары шектелмейді.

ҚР Конституциясының 13-бабының 2 бөлігінде әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар, делінген [3]

Яғни жәбірленушінің аталған құқықтарға тергеу судьясымен жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуі санкцияланып, қорғалады.

ҚР ҚПК-нің 193 бабы 1 бөлігі 12 тармағына сай прокурор қылмыстық істерді тергеп тексереді және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органнан істі алып қояды және осы Кодексте белгіленген тергеулігіне сәйкес оны басқа сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына береді; тергеп-тексерудің объективті және жеткілікті болуын қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты ерекше жағдайларда, қылмыстық қудалау органының не қылмыстық процеске қатысушының жазбаша өтінішхаты бойынша істі бір органнан екінші органға береді не өзінің іс жүргізуіне қабылдайды және оларды осы Кодексте белгіленген тергеулігіне қарамастан тергеп-тексереді [2]

Алайда бұл істер бойынша заңның дұрыс біркелкі қолдануын қадағалауды тергеу судьясының өкілеттілігіне беру қажет. Қазіргі таңда прокурор тергеп тексеруге жататын істерді прокуратура органдарының өзі прокурорлық қадағалауды жүргізу әділдігіне көленке түсіреді.

Атап айтқанда ҚР ҚПК-нің 23 бабы «Сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру» осы баптың 1 бөлігінде көрсетілгендей: қылмыстық сот ісін жүргізу айыптаушы және қорғаушы тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидаты негізінде жүзеге асырылады делінген, осы қағидатқа жүзеге асырылуына қайшы келеді.

Тергеу судьясы – бірінші сатыдағы соттың судьясы, оның өкілеттігіне қылмыстық сот ісін жүргізуде адамдар құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына сот бақылауын осы Кодексте көзделген тәртіппен жүзеге асыру жатады. Тергеу судьясын алмастыру қажет болған кезде ол қайта тағайындалуы мүмкін.Демек тергеу судьясы арқылы айыпталушы да қорғаушы тараптарының мүддесін қорғауға қатысы жоқ бейтарап тұлға ретінде қылмыстық процеске қатысады.Істі жан-жақты толық және обьективті жүруіне кепіл болмақ.

Жаңа енгізілген жүйе бойынша статистикалық мәліметтерге қарасақ:

ҚР Прокуратурасының Қылмыстық қудалау органдарының жұмысы туралы берілген есебіндегі мәліметтерге сүйенсек: (есеп 1-Е)

Осы есеп 1-Е бойынша статистикалық мәліметтерге сүйенсек: 2018 жылдың 6 ай мерзімі уақытында қылмыстық қудалау органдарының өндірісінде 311 818 іс болған. *(2017ж 6 айымен салыстырғанда .–354 275)*, төмендеу деңгейі -12% түскен.

Тоқтатылғаны 94 462 *(2017ж 6 ай бойынша . – 109 032)*, реабилитациялық негіздерге қатысты тоқтатылғаны 65 850 *(2017ж 6 ай ішінде – 80 588)*, төмендеуі бойынша 18,3%, 123 879 іс аяқталған және 39,7% өндірісте болғандармен салыстырғанда *(2017ж 6 ай . – 141 476)*.Жалпы аяқталған істердің ішінде прокурорға жіберілгені 22 030 іс (2017жыл 6 ай – 24 235) олардың ішінде :

- айыптау актісі бойынша– 10 795,
- қаулы бойынша 518 баптың тәртібі бойынша ҚР ҚПК – 143,
- қысқартылған сотқа дейінгі өндіріс бойынша – 11075,
- бұйрықты өндірісті іс бойынша аса ауыр емес қылмыстар бойынша - 17.

Сотқа жіберілгені - 24 764 іс *(2017 ж 6 ай – 20 741)*, оның ішінде:

Бұйрықты іс өндірісі бойынша – 546;

- ҚР ҚПК-нің 302 бап 1,2 бөлігі – 9787;
-ҚР ҚПК-нің 528 бабы бойынша – 6279;
- ҚР ҚПК –нің 190 бабы – 7048;
- процессуальдық келісім бойынша (ҚР ҚПК-нің 617 бабы) – 969;
- ҚР ҚПК-нің 518 бабы бойынша – 134;
- ҚР ҚПК-нің 502 бабы 4 бөлігі бойынша – 1.

Қосымша тергеуге прокурорлардың істерді қайтаруы – 367
(2017жылдың 6 айы бойынша –460), 20,2% -төмен.

Конституциялық құқықтары бұзылғандар саны -137 *(2017жылдың 6 айы бойынша –102)* 34,3% -өскен, оның ішінде қылмыстық іс немесе қылмыстық қудалау реабилитациялық

негіздерге сай тоқтатылған – 82 *(2017жыл 6 ай –65)*, алдын ала берілгендер бойынша сотта ақталғандар – 40 тұлға *(2017жыл 6 ай бойынша - 29)* бірақ соттың берген мәліметтерімен салыстыру керек.[4]

Жалпы 2018 жылы 6 ай ішінде Біріңғай сотқа дейінгі терген тексеру реестрінде 150 774 (168 610) қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген
алдынғы жылдармен салыстырғанда 10,6 % төмендеген оның 135355 қылмыс (149436 алдынғы жылдармен салыстырғанда 9,4% төмен), ал 15419 қылмыстық теріс қылық (19174 алдынғы жылдармен салыстырғанда 19,6%)
Жалпы тіркелген қылмыстармен салыстыру жүргізгенде қылмыстардың орташа көлемі 89,8 %, қылмыстық теріс қылықтарың орташа көлемі 10,2%.
Сотқа дейінгі тергеп тексеруге келген істердің 1051(немесе 0,8%) аса ауыр қылмыстар фактісі бойынша ал 12096 (немесе 8,9%) ауыр қылмыстар бойынша, 103070 (немесе 76,1%) орташа дәрежелі қылмыстар бойынша, 19138 (немесе 14,1%)жеңіл дәрежелі қылмыстар бойынша [4]

Аталған статистикалық мәліметтердің өсуіне біз ұсынып отырған өзгерістер оң әсерін беріп, сот процесіне қатысушылардың конститутциялық құқықтарын қамтамасыз етеді деген ниеттеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.100 нақты қадам. Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам**.** Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100
2.Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ
http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231
3. Қазақстан Республикасының Конститутциясы. Конститутция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
4. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан.Аналитическая информация. Сведения об уголовных правонарушениях, лиц их совершивших, о работе органов уголовного преследования и совершенных суицидах за 6 месяцев 2018 года http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/deyatelnost-komiteta/analiticheskaya-informaciya

Жатканбаева Айжан Ержановна [1],
Джангабулова Арайлым Куанышбековна[2], Есекеева Айнаш Акимсаловна[3]
[1] з.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ., Казахстан, e-mail: Ayzhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz
[2]з.ғ.к., доцент м.а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ., Казахстан, e-mail: Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz
[3]аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ., Казахстан, e-mail: ainash.akim@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СУ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРЛЕРІ

Түйін

Су ресурстары жетіспеушілігі және трансшекаралық өзендерінің үлкен көлемі бар мемлекет Қазақстан үшін су қауіпсіздігі үшін ерекше маңызға ие. Бұл ғылыми тұжырымның теориялық аспектілері әдебиетте толығымен қамтылмаған және лайықты негіздемесі мен зерттеуі жоқ. Сонымен қатар, осы саладағы зерттеулердің өзектілігі мен қажеттілігі сөзсіз.

Мақалада су қауіпсізідігі институтының тұжырымдамасы мен мазмұны саяси-құқықтық санат ретінде талданады. Объект, субъект, қауіп, су қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетігі сияқты ұғымдар қарастырылады. Отандық жағдайды талдау арқылы Қазақстанның су қауіпсіздігінің қазіргі жағдайы қарастырылады.

Қорытындыда су қауіпсіздігін тек экологиялық және құқықтық жағынан қарастырылмайды, өйткені ол экономикалық және саяси компоненттерді біріктіретін үлкен кешенді ұғым деген қорытынды жасалынады.

Су қауіпсіздігі саласындағы сыртқы және ішкі сипаттағы заманауи қауіптерді зерттеу арқылы авторлармен теориялық және тәжірибелік маңызы бар бірқатар ұсыныстар жасалынды.

Негізгі сөздер: су құқығы, су қауіпсіздігі, ұлттық қауіпсіздік, ұлттық мүдделер, су қауіпсіздігіне қатер, ұлттық қауіпсіздікке қатер.

Аннотация

Водная безопасность представляет особую важность для Казахстана как государства имеющего недостаток водных ресурсов и большой объем рек трансграничного знания. Теоретические аспекты данного научного понятия не в полной мере освещены в литературе и не имеют достойного обоснования и исследования. Вместе с тем, актуальность и необходимость исследований в данной области бесспорна.

В статье проводится анализ понятия и содержание института водной безопасности как политико-правовой категории. Рассматриваются такие понятия как объект, субъект, угрозы, механизм обеспечения водной безопасности. На анализе отечественной действительности рассматривается современное состояние водной безопасности Казахстана.

Делается вывод о том, что водную безопасность нельзя рассматривать только в эколого-правовом контексте, так как это большое, комплексное понятие, объединяющее в себя еще и экономические и политические составляющие.

Исследуя современные угрозы внешнего и внутреннего характера в области водной безопасности авторами сделаны некоторые предложения по теоретического и практического значения.

Ключевые слова: водное право, водная безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, угрозы водной безопасности, угрозы национальной безопасности.

Abstract

Water security represents particular importance for Kazakhstan as a state with a shortage of water resources and a large volume of rivers of transboundary knowledge. The theoretical aspects of this scientific concept are not fully covered in the literature and does not have a worthy justification and research. At the same time, relevanceand necessity of research in this area is undeniable.

The article analyzes of the concept and content of the Institute of water security given as a political and legal category.It considers such concepts as object, subject, threats, mechanism of ensuring with water security. In the analysis of domestic reality the current state of water security of Kazakhstan is considered.

It is concluded that water security can not be considered only in the environmental and legal context, because it is a large, complex concept that combines economic and political components.

The authors made some proposals on theoretical and practical significance by researching the current threats of external and internal character in the field of water security.

Keywords: water law, water security, national security, national interests, threats to water security, threats to national security.

Зерттеудің өзектілігі. Су қауіпсіздігі мәселелері заманауи әлемдік қауымдастықта ең өткір мәселесіне айналып отыр. Бұл, әдетте, табиғи себептермен, климаттық жағдайлардың ықпалымен, үнемі өсіп келе жатқан халық санының суды пайдалануының артуымен байланысты.

Су бірқатар салаларының қауіпсіздік объектісі, соның ішінде:

1.Республика экожүйесінің негізі ретінде;

2. Саниятарияның, тағам өнеркәсібінің базалық құрамдас бөлігі ретінде;

3. Экономиканың энергетикалық, өнеркәсіптік секторларының маңызды элементі ретінде қарастырылады.

Орта Азия елі ретінде Қазақстан үшін су үнемі қиын мәселелердің бірі болып қала бермек. Бұл судың мөлшері мен сапасы.

Қазақстан халқының жалпы саны 2018 жылғы 1 шілдедегі мәліметі бойынша 18 272 430 адамды құрайды, оның ішінде қала тұрғындары халықтың жалпы санының 57,4%-н құрайды, ал ауыл тұрғындары - 42,6% [1], соңғы статистикаға сәйкес, орталық сумен қамтамасыз етілмеген 4034 ауылдық елді мекен бар [2], ол шамамен 2,7 миллион адам.

Республика өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығының қажеттіліктері үшін де, ауыз сумен қамтамасыз ету үшін де су ресурстарының жетіспеушілігін сезінуде.

Сонымен қатар, Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты (КИСИ) жүргізген зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстанның су секторының өзекті мәселелері:

- су ресурстарын, әсіресе жер үсті суларының жалпы техногендік ластануы;
- шаруашылық-ауыз сумен жабдықтаудың арнайы учаскелерін игеру және жаңа жер асты суларын рұқсатсыз пайдалану;
- сумен жабдықтау желілері мен құрылыстардың нашарлауы, кейбір жағдайларда 80-100% -ға жетуі, соның салдарынан суды жеткізудегі үлкен бұзылулар мен шығындар;
- табиғи монополиялар субъектілерінің төмен тарифтік компоненті, ол су шаруашылығы кәсіпорындары активтерін міндетті жаңғырту және жаңартуға арналған инвестициялық жоспарын орындауға мүмкіндік бермейді;
- ауылдық таратушы тораптардың жоқтығы немесе олардың жеткіліксіз дамуы, халықты орталықтандырылмаған су көздері мен әкелінетін суды пайдалануға мәжбүр етеді;
- кейбір аудандарда сумен жабдықтаудың сенімді көздерінің жоқтығы, бұл суды үлкен қашықтыққа тасымалдау үшін су құбырларының құрылысын қажет етеді;
- сумен жабдықтаудың балама емес көздері болып табылатын топтық су құбырларын толық қайта құрудың қанағаттанарлықсыз техникалық жай-күйі;
- Есеп айырысу аспаптарын орнату үшін халықтың төменгі төлем қабілеттілігі және жеткіліксіз дайындығы [3].

Елдегі ауыл шаруашылығының дамуы мен оның су ресурстарына тәуелділігі мәселесі бар. Антропогенді және табиғи факторлар әсерінен ҚР аумағының 70%-да шөлдену процесі орын алуда.

Тәжік зерттеушісі М.Олимовтың айтуынша, қазіргі жағдайға кінәлі деп санайды:

«1. Аймақтың су-энергетикалық кешенін құру бір елдің, КСРО-ның бірыңғай экономикасы аясында, жеке республикалардың мүдделерін есепке алмай, алдағы уақытта мақта өсіруге қызмет көрсету болып табылады.

2. Орталық Азия аймағы су ресурстарын басқару мен энергия арасындағы ажырамас байланыспен сипатталады, өйткені бұл негізінен Қырғызстан мен Тәжікстанда гидроэнергияны пайдалану негізделеді» [5].

Сонымен бірге, әрбір ел сумен қамтамасыз ету мәселесін шешу жолдарын іздейді. Бұл мәселе азық-түлік қауіпсіздігінен ұзаққа созылып, Орталық Азия аймағы елдерінің арасындағы саяси мәселелердің біріне айналды. Дәлірек айтқанда, Олимов М. «Су проблемаларын ведомствоаралық қарым-қатынастардан мемлекетаралық қарым-қатынастарға көшіру» болды [5].

Негізгі бөлім

Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстанның тәуелсіз мемлекеттерінің даму тарихында су ресурстарына қолжетімділікті басқаруға негізделген бірқатар саяси қақтығыстар орын алды.

Бұл проблема Қазақстан үшін өзендердің орналасуы бойынша тереңдей түседі. Ертіс, Іле, Сырдария, Жайық, Тобыл, Есіл және Шу сияқты өзендердің басым бөлігі елдің су ресурстарының 40% -ын құрайды. Олар шекаралық және Ресей Федерациясының, Қытай Халық Республикасының, Қырғыз Республикасының және Өзбекстан Республикасының шекаралас аудандарында орналасқан.

Бұл себептер республиканың су тәуелділігімен және су қауіпсіздігінің үнемі өзектілігін анықтайды.

Құқықтық сөздіктегі су қауіпсіздігі сияқты тұжырымдама жоқ. Дегенмен, біз терминологияны түсіндіру мен нақтылаудың қажеттілігін жөн деп есептейміз.

Құқықтық терминология «экологиялық қауіпсіздік» ұғымымен жұмыс істейді. Экологиялық қауіпсіздік жағдайында адамның өмірлік мүдделерін, адам мен азаматтың құқықтарын, қоғам мен мемлекетті қоршаған ортаға антропогендік және қоршаған ортаның әсерінен туындайтын қауіп-қатерден қорғаудың жай-күйі әдеттегідей болады [6].

Осы тұжырымдаманың мәнін талдау негізінде ол қоғамның және мемлекеттің өмір сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін қоршаған ортаның жай-күйінің мәселелерін қамтиды. Мәселен, А.Т. Мұхаметрахимова «Экологиялық қауіпсіздік негізгі объектілері төмендегілер болып табылады:

- денсаулығына және қоршаған ортаға зиян тигізбейтін ортасына құқығы бар тұлға;
- еліміздің экологиялық жағдайына байланысты материалдық және рухани құндылықтары бар қоғам;
- табиғи ресурстар мен табиғи ортаны қоғамның тұрақты дамуы мен болашақ ұрпақтардың әл-ауқатының негізі» [7].

Сонымен қатар, су, су объектілері экологиялық қауіпсіздік объектісі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, жоғарыда айтылғандай, су және су ресурстары экожүйенің негізі ретінде де, санитарлық, азық-түлік және азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде де, елдің экономикалық секторының элементі ретінде де қарастырылуы тиіс.

Тиісінше, су қауіпсіздігі - бұл күрделі тұжырымдама және оны экологиялық аспектілермен шектеу қисынды емес.

Ұлттық қауіпсіздіктің кез-келген басқа түрі сияқты су қауіпсіздігі белгілі бір құрылымға ие, оның ішінде: объект, нысан, қауіп, қолдау құралдары бар.

Суды қорғау мынадай объектілерді қамтуы тиіс:

- сапалы және сандық ауыз сумен қамтамасыз ету;
- экожүйенің компоненті;
- су шаруашылығы;
- қоғамдық сумен қамтамасыз ету;
- су ресурстарын ауыл шаруашылықта пайдалану;
- су гидроэнергияның негізгі элементі және, тиісінше, энергетикалық қауіпсіздік объектісі ретінде.

Жоғарыда айтылған су қорғау объектілеріне сүйене отырып, су қауіпсіздігі еліміздің ұлттық мүдделерінің көптеген аспектілерін қамтыған және мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады деп қорытындылау қажет.

Су қауіпсіздігі субъектілерін бірнеше негіздермен топтасуы мүмкін. Алайда, біздің ойымызша, кез-келген айырмашылық мүдделілік ұғымына тап болады. Біреудің мүдделерін қамтамасыз ету процесінде туындайтын кез-келген басқа құқықтық қарым-қатынастардағыдай, субъектілерді қызығушылықпен анықтау керек (бар қызығушылық) және осы мүдделерді қамтамасыз ету немесе қорғау. Дегенмен, жалпы алғанда, мұндай айырмашылықты жеңілдетілген деп санауға болады.

Субъектілерді категорияларға бөлу позициясы бойынша келесі санаттарды ажыратуға болады:

1. Барлық қажетті мұқтаждықтарды қанағаттандыру үшін қажетті жеткілікті және сапалы сумен жабдықтаудың толық болуына мүдделі қоғам құрайтын жеке және заңды тұлғалар.

Қазіргі заманғы өмір жағдайында, атап айтқанда табиғат ресурстарын сақтауда оның рөлін түсінуімен, адамдар судың қауіпсіздігінің толыққанды субъектісі болуға ұмтылуы керек. Атап

айтқанда, бүкіл қоғам және оның барлық субъектілері қауіптердің бар екенін білуі керек, оларды болдырмауға және алдын алуға тырысу керек.

Адамдар - суды негізгі тұтынушылар, олар барлық өзгерістерді бірінші болып сезеді. Осы тұрғыда, азаматтар таза тұтынушылық көзқарасы оның ұрпақтарының өміріне оң әсер етуі мүмкін емес екенін білуі тиіс. Азаматтар өз ойларының ауқымын жаһандық көлемдерге кеңейтіп, күнделікті өмірде табиғи құндылықтарды сақтауға тырысу қажет. Су климаттың өзгеруі арқылы жер экожүйесіне және сол арқылы адамдардың өміріне әсер ететін негізгі фактор болып табылады.

Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету үлкен рөл үкіметтік емес экологиялық ұйымдардың атынан мемлекеттік мекемелер мен басқа да халықаралық, ұлттық, өңірлік деңгейлерде тиесілі. Сонымен қатар, іс-шаралар қоршаған ортаны «жасыл» технологияларды дамыту және енгізу бағытталған және т.б.

2. Мемлекет - су қауіпсіздігін қамтамасыз ететін субъект ретінде.

Бұл сәтте мемлекет ұғымдары мен ерекшеліктерін атап өткен жөн, бірақ сол уақытта, ешкім жатқызуын шешті мемлекеттің функциясын дауларын және ең алдымен бақылау және қорғау функцияларын қатысты. Мәселен, А.А. Кук қоғамда үшін мемлекет «мемлекеттік шартты ретінде сипатталған болуы мүмкін өз әкімшілік аппараты арқылы қорғау және бақылау функцияларын орындауға қоғам белгілеген динамикалық жүйе болып табылады», «сондай-ақ жеке, тәуелсіз» автоматты түрде сыртқы қарсы қорғаныс функциясын орындайды»[8].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тетігін мемлекеттік органдардың призмасы арқылы қарау керек. мемлекеттік, оның кепілі пайдасына, ұлттық қауіпсіздіктің негізгі нысанасы болып табылатын, сондықтан, осы саладағы ұйымдастыру және көшбасшылық негізгі функцияларын қамтамасыз етеді.

Механизм - ұлттық және мемлекеттік мүдделерге қауіп-жоюды немесе бейтараптандыру қамтамасыз ету арқылы мемлекеттік органдардың, атап айтқанда, жүйені, оның ішінде ұйымдастырушылық, құқықтық, материалдық - бүкіл жиынтығын және барлық басқа жолдарын тудыратын және ұлттық мүдделерін қамтамасыз ету үшін кешенді тұжырымдамасы болып табылады.

Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мынадай органдар қамтылады: Президент, Парламент, Үкімет, ҚР Президенті жанындағы Қауіпсіздік Кеңесінің, Ұлттық қауіпсіздік, мамандандырылған министрлік және оның ведомстволары (су ресурстары жөніндегі комитеті және Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің трансшекаралық өзендердің департаменті), сондай-ақ жергілікті атқарушы және Республиканың өкілді органдар, соттар мен басқа да құқық қорғау органдары. Сонымен қатар судың, бұрын айтылғандай, экономикалық және әлеуметтік дамуға және қоғамның бар болуына айтарлықтай ықпалын тигізетінін атап өткен жөн. Тиісінше, бұл жүйе мұндай ҚР Ұлттық экономика министрлігінің, санитарлық және ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің эпидемиологиялық қызмет, Төтенше жағдайлар министрлігі, Ішкі істер комитеті органдарының, сондай-ақ толықтырылсын.

Осы органдардың әрқайсысы өзіне жүктелген міндеттер шеңберінде сапалы және сандық сумен қамтамасыз ету саласында ұлттық, қоғамдық және жеке мүдделерін қорғау мәселелерін шешуге кепілдік береді. Бұл ретте суды пайдалану саласындағы проблемаларды шешу осы органдардың жалпы және арнайы нормативтік актілерін қабылдау жолымен жүзеге асырылады. Ол су жеке мәселелерді шешімдер бастап және мұндай трансшекаралық суларды пайдалану шекарасын белгілеу кезінде жүргізілетін ретінде халықаралық проблемалар, ерітіндісімен аяқталатын, осы органдардың қабылдаған реттелетін мәселелер аясы түрлі екенін атап өткен жөн.

Трансшекаралық өзендердің мәселесі Қытайдың сыртқы саясатының жетекші қағидаттарының бірі - «аймақтық принципі» бойынша қарастырылып, шешіледі, бұл әрбір мемлекеттің жеке келісімдерін жасасу туралы үкімет тарапынан талап етілетінін білдіреді. Т.Мамыраимовтың айтуынша, «Қытайдың трансшекаралық өзендердегі позициясы, ең алдымен, Сингжианны Орталық Азиядағы өңірлік және сауда орталыққа айналдыру және одан әрі Таяу Шығыстағы ықпалдастыру жоспарларымен байланысты» [11].

Өз кезегінде, халықаралық құқықта өз мемлекетінің аумағындағы өзендердің су ресурстарын пайдалану туралы тыйым салатын немесе шектейтін ережелер жоқ. Су қатынастары өзара келісімдер негізінде ғана құрылады. Және халықаралық құқықтағы осы кемшіліктерді пайдаланып, Қытай Қазақстан Республикасымен келісімдерді үнемі бұзып келеді.

Бірлескен суды пайдалану туралы Қазақстанның басқа көрші мемлекеттермен қарым-қатынасы мәселесі тең дәрежеде және ашық. Мұның бәрі тұтастай алғанда, біздің ойымызша, су

қауіпсіздігінің негізгі элементі - су қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Орталық Азияда су ресурстарына қарсы күрестің жаңа түрі соғысқа айналады деген пікір бар.

Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңына сәйкес «Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін жүзеге асыруға кедергі келтіретін сыртқы немесе ішкі факторлардың (процестер мен құбылыстар) үйлесуі» деп түсініледі [6]. Бұл жағдайда судың қауіпсіздігіне қатер Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігінің мүдделеріне кедергі келтіретін немесе кедергі келтіретін сыртқы немесе ішкі факторлар болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстанға су тәуелді мемлекет ретінде су қауіпсіздігіне қауіп төндіретін ішкі және сыртқы қауіптер, ал ішкі қауіп-қатерлер ішкі саясатта басым болады.

Орталық Азия аймағындағы трансшекаралық суды пайдалану жағдайын талдау, М.Б. Сүлейман пайымдауынша, «Су ресурстарын пайдалану аясында аймақтың қауіпсіздігіне негізгі қауіп - бұл мемлекеттерде әлеуметтік зардаптар туындау қаупінің пайда болуынан туындайтын барлық салдарлар:

- мемлекеттің саяси құрылымындағы ықтимал өзгерістер,
- жағдайды тұрақсыздандыруға тырысатын «үшінші күшінің» пайда болуы,
- босқындардың басқа елдерінің аумағына ағыны қаупі,
- этникалық қақтығыстар мен экономикалық қауіп,
- ауыл шаруашылығы өнімдерін шығарудың күрт төмендеуі,
- гидроэнергияны пайдалануды азайту және т.б.» [12].

Зерттеуші судың рөлін аймақтың дамуының саяси аспектілеріне әртүрлі дәрежеде әсер ете алатын және шын мәнінде әсер ете алатын саяси құрал ретінде көрсетеді. Шындығында, су мәселесі бір-бірінен туындайтын проблемалардың барлық түрін тудырады - бұл экономикалық және әлеуметтік-саяси аспектілер.

Су қауіпсіздігі мәселесінің өзектілігін және тереңдігін ескере отырып, Қазақстан Республикасының Үкіметі ұлттық және үкіметаралық деңгейлерді қамтитын бірқатар шаралар қабылдайды.

Халықаралық деңгейде ортақ суды пайдалану мәселелерін шешетін бірқатар келісімдер жасалды. Соңғылар қатарында 2018 жылдың 12 тамызында Ақтаудағы бесінші Каспий саммиті аясында қол қойылған Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Ресей, Түркменстан арасындағы халықаралық шарттың жатады. Бұл акт Каспий теңізінің мәртебесін оның салдарынан туындайтын теңіз ретінде анықтады. Каспий теңізінің түбі мен тереңдігі енді көршілес мемлекеттер арасындағы халықаралық құқық негізінде олардың арасындағы келісім бойынша жер учаскелеріне бөлінеді. Осы келісімнің қорытындысы Қазақстан үшін және республиканың сауда жолдарын одан әрі дамыту, балық аулау, жер қойнауын дамыту тұрғысынан қажет.

Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тұрғысында су қауіпсіздігі мәселелері де қарастырылады. ҚР Үкіметтің 2017 ж. 13 наурыздағы №113 Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын дамыту мемлекеттік бағдарламасы туралы қаулыда «Қазақстанда әкімшілік және экономикалық функцияларының бөлінуі нарықтық қатынастар жағдайында су саласының негізін құрды, деп айтылған.

Қорытынды

Осы зерттеудің нәтижелерін қорытындылай келе, су қауіпсіздігі Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Адам өміріндегі судың рөлі мен маңыздылығымен, сондай-ақ елеулі сыртқы және ішкі қауіптердің болуымен анықталған күрделі құрылым бар.

Біз:

1. «Су» қауіпсіздігі ұғымын құқықтық кеңістікке түсіндіру, оны еліміздің негізгі ұлттық мүдделерінің тұтас ауқымын қамтамасыз етуді тікелей және жанама түрде айқындайтын кешенді құрамдас бөлік ретінде айқындау;

2. Су қауіпсіздігі кешенді сипатын түсіну қажет;

3. Судың қауіпсіздігі туралы, соның ішінде осы мәселенің барлық аспектілерін қамтитын бірыңғай тұжырымдамалық құжатты әзірлеу;

4. Бұл заңды мекеме үшін ғылыми негіздеме жасауды қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған қайнар көздер

1. Об изменении численности населения Республики Казахстан с начала 2018 года до 1 июля 2018 года // http://stat.gov.kz/faces/homePage?_afrLoop=989017840596227#%40%3F_afrLoop%

2. Афера века: питьевая вода в каждом ауле // https://zonakz.net/2017/11/29/afera-veka-pitevaya-voda-v-kazhdom-aule/

3. Актуальные проблемы обеспечения питьевой водой населения Казахстана//http://www.kisi.kz/ru/categories/ekonomika-ienergetika/posts/aktual-nye-problemy-obespecheniya-pit-evoy-vodoy-nasele

4. Мирсаитов Р.Г. Современное состояние и проблемы орошаемого земледелия Республики Казахстан //http://www.cawater-info.net/bk/land_law/files/mirsaitov.pdf

5. Олимов М. Использование водных ресурсов в Центральной Азии: проблемы и угрозы. Материалы международной конференции«ШОС в поисках нового понимания безопасности». – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2008. – 192 с.

6. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860#pos=42;-271

7. Мухаметрахимова А.Т.Сущность экологической безопасности и ее влияние на развитие в условиях глобализации // https://articlekz.com/article/7406

8. Куковский А.А. Государство как основной субъект обеспечения национальной безопасности: механизм реализации // https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-kak-osnovnoy-subekt-obespecheniya-natsionalnoy-bezopasnosti-mehanizm-realizatsii

9. Трансграничные реки – стратегический ресурс водообеспечения Казахстана // Информационное агентство «Казинформ». – 21 октября 2005 г. – www.inform.kz

10.Тиморшина А.М. Международное сотрудничество КНР и Республики Казахстан (1992–2002 гг.) // www.humanities.edu.ru – 23 октября 2003 г.

11.Мамыраимов Т. Использование трансграничных рек Казахстана и Китая // https://abai.kz/post/12477

12.М. Б. Сулеймен. Водные ресурсы как фактор безопасности в Центральной Азии. Вестник КазНУ. Серия МО и МП. №1-2(51-52). 2011. С. 116-121

13.Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысымен бекітілген // www.eurasiancommission.org/...agroprom/

Нақыпов Балғабай Исақұлұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор, отставкідегі полиция полковнигі
Ордаева Айгүл Жумабердиевна
PhD докторант
Нартай Ажар Нартайқызы
PhD докторант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

МЕМЛЕКЕТТІК – ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ

Аннотация. В статье рассматривается договорная форма реализации инвестиционных проектов – соглашение о государственно-частном партнерстве. Закон Республики Казахстан Основные отличия между Законом Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» от 31 октября 2015 года «О концессии» Республики Казахстан.

Аңдатпа. Мақалада инвестициялық жобаларды іске асырудың шарттық нысаны - мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы келісім қарастырылады. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» заңның Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі «Концессия туралы» заңынан негізгі айырмашылықтары айқындалған.

Abstract. In the article is discussed the contractual form of implementation of investment projects –the agreement on public-private partnership. Law of the Republic of Kazakhstan The main differences between the Law of the Republic of Kazakhstan “On public-private partnership” of October 31, 2015 “On concession” of the Republic of Kazakhstan.

Жаһандану үдерісінің дамуы әлем мемлекеттерінің өз экономикасының дамуының жаңа технологиялық құрылымдарын құру саясатын белсенді жүргізуіне әсер етіп отыр. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың 2017 жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауында «Бірінші басымдық – экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыртылуы» аясында басты назар елдің ғылыми және инновациялық әлеуетін дамытуға аударылды. Елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі жолы – инновациялық даму [1]. Осыған сәйкес Қазақстан үшін бәсекеге қабілетті инновациялық экономиканы құру және дамыту маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Ұзақ мерзімді технологиялық инновацияларды құру және енгізу экономикалық тиімділікті жоғарылату мен өмір сүру деңгейін жақсартудың негізі. Инновацияларды құру инновациялық қызметті дамыту үшін қолайлы жағдайлардың болуын талап етеді. Өз кезегінде оны мемлекеттік және жеке секторлар қолдауға тиіс. Бұл зерттеулерге, әсіресе бизнес секторынан, жоғары сапалы ғылыми-зерттеу институттарынан, ғылыми-зерттеу институттары, университеттер мен өнеркәсіптің арасында зерттеу саласындағы ынтымақтастықты, сондай-ақ зияткерлік меншік пен әлеуетті инвестицияларды қорғау кепілдіктерін қамтамасыз ету жатады.

Қазіргі таңда көптеген дамыған елдерде инновация саласындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) белсенді дамып келеді. Жоғары технологиялық салаларда МЖӘ, әдетте, мемлекеттің бастамасы бойынша пайда болады, себебі осы саладағы жобалар тәуекелдің жоғары деңгейімен және ресурстық қарқындылығымен сипатталады. Мемлекеттің күш-жігері ғылым мен білім беру саласын қолдауға, инновациялық инфрақұрылымды құруға бағытталған, ал бизнес жобаның коммерциялық тәуекелдеріне жауап береді, сондықтан жобадан түскен табыстың басым бөлігіне ие. Жобаны іске асыру барысында мемлекет дүниежүзілік нарықта өнімдер мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін арттыра отырып, салық түсімдерінің ұлғаюына, жұмыс орындарын ұлғайтуға, өндірістің жалпы деңгейін көтеруге арналған дивидендтер алады. МЖӘ механизмі ғылыми зерттеулердің нәтижесінен қайтарымды арттырады, бұл кейінгі коммерцияландыру мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Мұндай мемлекет пен жекеменшік сектор арасындағы өзара тиімді қарым қатынас өнеркәсіптің инновациялық белсенділігін көтеруге және азаматтық қоғамның сұранысына жауап беруге септігін тигізеді [2].

Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің теориясы мен қолданылу тәжірибесі көптеген отандық және шетелдік мамандардың зерттеу нысаны болып табылады. Себебі, егер бұдан бұрын

МЖӘ жобалары өте сирек қолданылған болса, қазіргі таңда мемлекет пен жеке меншік сектордың инфрақұрылымдық мәселелерді бірігіп шешуі қажеттілік болып табылады.

МЖӘ негізгі мақсаты–тек жобаны іске асыру ғана емес, сонымен қоса ресурстарды және бизнес тәжірбиесін нақ тиімді тартумен іске асыру болып табылады.

Әлеуметтік инфраструктура және тіршілікті қамтамасыз ету саласындағы көбінесе қиын және капиталды көп қажетсінетін жобаларға жататындықтан,концессия МЖӘ сұлбасы болып табылады. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» заңның Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі «Концессия туралы» заңынан негізгі айырмашылықтары:

Концессия туралы заң: объектілер– тек әлеуметтік инфраструктура және тіршілікті қамтамасыз ету;

концессия объектісін міндетті түрде салу (реконструкциялау);

шарт қатал екі жақты;

өңірлердің дербестігі- құны 4 млн. АЕК тұратын жергілікті концессиялық жобаларды іріктеу және сараптау өңірлер деңгейінде жүргізілінеді.

МЖӘ туралы заң: мемлекеттік-жекешелік әріптестік экономиканың барлық салаларында (аясында) жүзеге асырылады, тек тізбеге Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын объектілерді қоспағанда;

басқару келісім шарттары, МЖӘ объектісін құрылыссыз (реконструкциялау) сервистік келісім шарттар мүмкіндігі;

көпжақты шарт мүмкіндігі;

өңірлер дербестігі-барлық жергілікті МЖӘ жобаларды дайындау (іріктеу, сараптау және т.б.) өңірлер деңгейінде жүргізілінеді;

институционалды МЖӘ (біріккен кәсіпорын құру арқылы);

инновациялық МЖӘ;

Ұлттық кәсіпорын палатасының қатысуы;

оңайтылған конкурстық рәсімдерді қолдана отырып, конкурсты өткізу мүмкіндігі; МЖӘ шартын тікелей келіссөздер негізінде жасасу мүмкіндігі.

МЖӘ жобаларын жоспарлау инвестициялық ұсыныстың кезеңін өтпейақ, МЖӘ жобасының тұжырымдамасының орындылығы туралы экономикалық қорытынды негізінде жүзеге асырылады. Концессиялық жобаларды жоспарлау концессиялық жобаны іске асырудың орындылығы туралы мемлекеттік инвестициялық жобаның инвестициялық ұсынысына экономикалық қорытыныды негізінде жүзеге асырылады.

МЖӘ жобасын іске асыру реттілік сатыларды қамтиды:

1) МЖӘ жобасының тұжырымдамасын әзірлеу;

2) жекеше әріптесті айқындау;

3) МЖӘ шартын жасасу;

4) тараптардың МЖӘ шартының талаптарын орындауы (МЖӘ туралы Заң 10 б.).

Берілген кезеңдердегі өту мерзімдері оңайтылған конкурстық рәсімдерді пайдаланғанда қысқартылынады. Осы ретте, үлгілік құжаттарды пайдаланудың есебінен конкурстық құжаттамаға және шарттың жобасына сараптама жүргізу талап етілінбейді, сонымен қатар ҰКП қалыптастырған тізілімнен әлеуетті жекеше әріптестер үшін біліктілікті іріктеу кезеңі алынып тасталынады. (МЖӘ туралы Заң 43 б.).

Сол себептен де жоспарлау кезеңінде тұжырымдаманың жобасын әзірлеуде, сонымен қатар сараптама және келісу жасауда негізгі уақытты алады.

ҰКП сараптаманың қорытындысын алу (15 жұмыс күні);

салалық қорытынды (15 жұмыс күні);

мемлекеттік жоспарлау жөніндегі жергілікті уәкілетті органмен келісу (жалпы мерзім 30 жұмыс күні, дәлірек 20 күн- сараптама). Осылайша, ең қысқа мерзімі – 3-4 ай.

Жобаны басқару - бұл әдістерді, құралдарды, амалдарды және дағдыларды жобамен жұмыс істеген кезде қолдану. Жобаны басқару бастамалау, жоспарлау, орындау, мониторинг және бақылау, жобаны жабу процессінқоса отырып, жобаның өмірлік циклының әр түрлі кезеңдерін бірлесуін қамтиды.

ҰЭМ 2015ж. 25.11. № 725 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік – жекешелік әріптестік жобаларын жоспарлау және іске асыру қағидаларының 9 тармағымен, МЖӘ жобасын жоспарлау кезеңінде уәкілетті тұлғалар қажет болған жағдайда ведомстволық бағыныстағы ұйымдардың мамандарын, тәуелсіз сарапшыларды, жобалық, инжинирингтік және

басқа компанияларды, мүдделі мемлекеттік органдарды, кәсіпкерлік субъектілерін, сондай-ақ консультанттарды тарту арқылы жобалық топ құрылады деп айқындалған.

МЖӘ жобасының бірде бір ерекшелігі – оны іске асырудың ұзақ мерзімдігі. Мемлекет пен бизнес тең құқықтық әріптестік қатынастарға түсуге шешім қабылдай отырып, шұғыл мезетті тиімділікке сүйенбейді. Әр тарап жобаға кіруде өз тәуекелдерін ойланған және жан-жақты бағалау қажет. Сондықтан да дәл осындай жобаларда әр түрлі мамандықтың сауатты менеджерлер командасымен өзара әрекет жасау қажет.

МЖӘ жобасын басқарудың ерекшелігі жобаны іске асыруына қарай, оған процесстер тобынабайланысты жаңа мүшелердің енуі болып табылады.

Қағидаға сәйкес жобалық топ мына функцияларды жүзеге асырады:

МЖӘ жобасын іске асыру тетіктері бойынша келіп түскен ұсыныстар және бастамаларды зерделейді, олардың артықшылығын іріктейді, бағалайды, анықтайды, жүзеге асыру тәсілін, конкурстың түрін, жер учаскелерінің бөлінуіне, инженерлік желілерге қосылуға байланысты мәселелерді және МЖӘ жобасының өзге де түйінді параметрлерін айқындайды;

жоспарланған МЖӘ жобасы бойынша маркетингтік және өзге де қажетті зерттеулердің нәтижелерін зерделейді;

барлық қажетті есептеулерді, оның ішінде МЖӘ жобасының алдын ала есептеулерін зерделейді.

Жекеше әріптестер кәсіпкерлік субъектілер ретінде жобалық топқа кіре алады.

Жобалық топтың құрылуы жоба бастамашының (мемлекеттік әріптестің) міндетті емес функциясы болып табылады. Алайда оның қызметі МЖӘ жобасын іске асыру және жоспарлау жолында көптеген мәселелерді шешуге оңайлатуы мүмкін.

Жобалық топтың қызметі жергілікті деңгейде маңызды, өйткені кейбір кезде тіпті республикалық МЖӘ жобалары жер учаскелерін бөлу, инженерлік желілерін қосу, рұқсаттама алу жән т.б. сияқты мәселелерді шешуді талап етеді.

Жергілікті деңгейде жобалық топтың ролін облыстың, республикалық маңызы бар қалалар мен астана әкімінің, әкім орынбасарының басшылығымен атқарылынатын МЖӘ мәселелері бойынша арнайы коллегиалық орган орындайды.

МЖӘ жобаларын консультациялық қолдау – Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдары айқындайтын заңды тұлғалар МЖӘ жобаларын қолдау бойынша көрсететін, МЖӘ жобасының тұжырымдамасын, МЖӘ жобасының конкурстық құжаттамасын, МЖӘ шартының жобасын әзірлеуді, оның ішінде МЖӘ субъектілері арасындағы келіссөз процесінде консультациялық қызметтер көрсетуді қамтитын көрсетілетін қызметтер (МЖӘ туралы Заңының 1 б. 1) тт.).

Республикалық деңгейде МЖӘ жобаларын консультациялық қолдауды «МЖӘ жобаларын сүйемелдеу Орталығы» ЖШС жүзеге асырады (ҚР 2015ж.25.12. №1057 ҮҚ айқындалған).

Жергілікті деңгейде консультациялық қолдау бойынша заңды тұлғаны облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың ЖАО айқындайды. (МЖӘ туралы Заңының 25 б., 7) тт.).

МЖӘ жобаларын консультациялық қолдауды «бір терезе» қағидаты бойынша қызметпен салыстыруға болады, яғни МЖӘ жобаны қолдау бойынша барлық қажетті рәсімдер жалғыз жеткізушеден жинақталған. Бастапқы кезеңде консультациялық қолдау мемлекеттік органдарға жобаны құруға, МЖӘ жобалары бойынша ұсыныстарды жасауға және т.б. консультация беруден тұрады.

Жобаны қолдау қызметіне тек мемлекеттік органдар ғана емес, сонымен қоса басқа тұлғалар мен ұйымдар, оның ішінде әлеуетті әріптестер (инвесторлар) жүгінуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» заңында МЖӘ туралы келісім-шартты аралас келісімшарт деп айқын көрсетпейді және оның заңды біліктілігін бермейді. Ал Ал Ресей Федералдық заңында 2005 жылғы 21 шілдедегі «Концессия туралы» заңында концессиялық келісім-шарт «әртүрлі келісім шарттардың элементтерін қамтитын келісім шарт» екенін анық көрсетеді. Концессия шарты тараптарының қатынастары, егер өзгеше көрсетілмесе, тиісті бөліктерде концессиялық келісімде

қамтылған келісімшарттар туралы келісімшарттар бойынша азаматтық құқық нормаларына қолданылады деп атап көрсетілген.

МЖӘ туралы келісім мен концессия туралы келісім мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы «кең» түсінікте тараптар арасындағы ұқсас құқықтық қатынастарды реттейтінін ескере отырып, мәселе ұқсас келісім-құқықтық құрылымдар солай болуға тиіс МЖӘ туралы келісім-шарт аралас келісім-шарт болып табылатынын анықтау немесе, белгілі бір жағдайларда, ол дербес келісімшарт ретінде білікті болуы мүмкін. Тараптар заңдарда көзделген түрлі шарттардың элементтері бар шарт жасаса алады (аралас шарт). Тараптардың аралас шарт бойынша қатынастарына, егер тараптардың келісімінен немесе аралас шарттың мәнінен өзгеше туындамаса, аралас шартта элементтері бар шарттар туралы заңдардың тиісті бөліктері қолданылады. (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 381-бабы). Осыған байланысты жағдайды араластыру кезінде де аталған атаусыз және аталмаған келісімнің «кем дегенде бір шарттық компоненттің нормативтік үлгісі болуы» керек. Дегенмен, МЖӘ туралы заңның мәтінінде МЖӘ шарт түсінгі ашылмаған және бұл кездейсоқ жасалмаған. МЖӘ туралы келісімнің заңды сипатын бағалау және оның іс жүзінде жүзеге асырылуы туралы алдын ала қорытындыға келуге болады, бұл келісім МЖӘ тәуелсіз, аралас емес келісімшарт ретінде жасалған. Жоғарыда айтылған қорытындыны қолдай отырып, тәуелсіз келісімшарт болып табылатын аталмыш келісім-шарттың айырмашылығын талдау қажет және аралас болып табылатын шарт.

1. Жоғарыда айтылғандай, аралас келісімшарттың мәні оған енгізілген барлық келісімшарттардың субъектілерінің жиынтығынан тұрады. Сонымен қатар, аралас келісімшарттың элементтері бір-бірімен байланысты және олар шартты түрде ерекшеленуі мүмкін. Ал тәуелсіз келісімшарт бойынша реттелетін құқықтық қатынастар осы келісіммен толық қамтылады, яғни келісімшарттың өзіндік ерекшелігі бар. Ресей ғалымдары М.И. Брагинский және В.В. Витрианский, атап айтқан: тәуелсіз келісімде, әртүрлі келісімдердің элементтері, аралас келісім ретінде, мағынасы бойынша болуы мүмкін бірақ ол біліктілікке ие болмайды. Сонымен бірге, Е.Суханов осыған байланысты күрделі міндеттемедегі қарапайым міндеттер элементтерінің болуы оның осы түрдің немесе осы міндеттемелердің жиынтығы ретінде танылуына әкелмейтінін атап өтті.

2. Тәуелсіз келісімшарт болған жағдайда, бір шарт бойынша міндеттемелер (элементтер) басқа шарт бойынша міндеттемелермен (элементтермен) тығыз байланысты және бірігіп (жаңа, әртүрлі) келісім-шарт нысандарын айқындайды. Сонымен қатар, заң мұндай шартты тәуелсіз келісімшарт ретінде әдейі ажыратып ережелерді реттеу үшін арнайы заңнамалық реттеуді қолдайды. Ресей ғалымы А.А Иванов ұқсас көзқарасты ұстанды: аталған келісімшарт пен аралас келісімшарт арасындағы айырмашылық ол Ресей Федерациясының Азаматтық кодексімен реттеледі (автор автокөлік құралдарын жалдау туралы келісімшарттың үлгісін қарастырады).

3. Аталған шарттың тәуелсіздік белгілерінің бірі және оның аралас келісім-шарттың айырмашылығы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің аралас сипатына сілтеме жоқ.

МЖӘ және концессиялық келісімдер бойынша, сондай-ақ азаматтық шарттық міндеттемелердің басқа түрлері (мемлекет үшін құрылыс келісімшарттары қажетті және шарттың өмірлік циклі) келісімшарт міндеттемелері жүйесінде жақында пайда болғандығына байланысты ұқсастықты табу және келісім арасындағы айырмашылықтарды анықтау ниетінде кез келген азаматтық шарт элементтерін көруімізге болады. Сондықтан, МЖӘ келісімшартында, мемлекеттік қажеттіліктерге арналған құрылыс келісімшартын, қарапайым серіктестік шарттарды (жеке және қоғамдық серіктестіктің ортақ нәтижесі), жер учаскесін жалдау шартын, инвестициялық келісімдерді көруге болады. Осыған дәлел ретінде МЖӘ туралы заңның 12-бабын қарастырсақ болады осы Заңда өзгеше көзделмесе, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шарты тараптарының мемлекеттік-жекешелік әріптестік объектісін және (немесе) мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын іске асыру үшін қажетті өзге де мүлікті пайдалануы Қазақстан Республикасының заңнамасына және мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартына сәйкес жүзеге асырылады делінген. Яғни мердігер шартты байқаумызға болады. Мердігерлік шарты бойынша бір тарап (мердігер) екінші тараптың (тапсырысшының) тапсырмасы бойынша белгілі бір жұмысты атқаруға және белгіленген мерзімде оның нәтижесін тапсырысшыға өткізуге міндеттенеді, ал тапсырысшы жұмыс нәтижесін қабылдап алуға және оған ақы төлеуге (жұмыстың бағасын төлеуге) міндеттенеді. Егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс мердігердің тәуекелімен орындалады.(ҚР АК 616-бабабы)

МЖӘ туралы заңның 12-бап 2 –тармағы Мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартының тарапы Қазақстан Республикасының заңнамасында және (немесе) мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартында белгіленген тәртіппен екінші тараптың келісімімен мемлекеттік-жекешелік әріптестік объектісін және (немесе) мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын іске асыру үшін қажетті өзге де мүлікті үшінші тұлғаларға мемлекеттік-жекешелік әріптестік шарты бойынша беруші тараптың міндеттемелерін үшінші тұлғалар сақтаған жағдайда беруге құқылы. Бұл ретте мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартының беруші тарапы үшінші тұлғалардың әрекеттері үшін заңда белгіленген жауаптылықта болатындығы арқылы мердігер шартының тараптары ретінде бас мердігер мен қосалқы мердігердің құқықтары мен міндеттері сипатталуда. Егер заң актілерінен немесе шарттан өзгеше туындамаса, мердігер шартты орындауға басқа тұлғаларды (қосалқы мердігерлерді) тартуға құқылы. Мұндай жағдайда мердігер - тапсырысшының алдында бас мердігер, ал қосалқы мердігердің алдында тапсырысшы болады(ҚР АК 619-бабы).

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, МЖӘ туралы заңда МЖӘ бойынша аралас шарт емес тәуелсіз ретінде құрастырылған келісімді жасасуға болады. Дегенмен, МЖӘ туралы заңға сәйкес тараптар міндеттемелерінде қайшылықты қарым-қатынас қамтыған кезде шарттар шеңберінде аралас шарт элементтері болған кезде МЖӘ туралы мәміле ретінде танылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың 2017 жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауы
2. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» заңы
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 01.07.217ж
4. Ресей Федералдық 2005 жылғы 21 шілдедегі «Концессия туралы» заңы
5. *Брагинский М. И.* Основы учения о непоименованных (безымянных) и смешанных договорах. М.: Статут, 2007. 79 с.
6. Гражданское право: в 4 т. / под ред. Е. А. Суханова. 3-е изд. Т. 3. Обязательственное право. М.: Волтерс Клувер, 2008. 800 с.

Сапарбаева Замира Абдикадировна,
аға менеджер, «Педагогикалық шеберлік орталығы»
Шымкент қ. филиалы, zamira_15@mail.ru,

ЭМОЦИЯЛЫҚ ЗИЯТТЫҢ КӘСІБИ ӨСУДЕГІ МАҢЫЗЫ

Түйін. Мақалада эмоциялық зияттың түсініктемесі, оның маңыздылығы, компоненттері және тұлғаның кәсіби тұрғыдан өсуіне тигізетін әсері қарастырылады.

Резюме. В данной статье рассматриваются общее понятие эмоционального интеллекта, его значимость, компоненты и как эмоциональный интеллект влияет на формирование и профессиональный рост личности.

Summary. This article discusses the general concept of emotional intelligence, its importance, components and how emotional intelligence influences on the formation and professional growth of an individual.

Қаіргі таңда IQ қарағанда эмоциялық зиятқа басымдылық беріліп жатқаны айқын, ал оның себептерін қарастырудың алдында алдымен эмоциялық зият деген ұғымның өзін қарастырып көрелік. Эмоциялық зият тиімді басшылық етуде маңызды рөл атқарады және ол еңбек өнімділігіне тікелей әсер етеді. Төменде мұның дәлелдері ұсынылған.

Халықаралық Egon Zehner жұмыспен қамту мекемесінде 515 жоғары лауазымды басшыларды талдау барысында, тест нәтижесінде эмоциялық зияты жоғары басшылар алдыңғы тәжірибесі немесе дәстүрлі IQ ұпайлары жоғары басқа басшыларға қарағанда табысқа толық жете алатындығы анықталған.

Позитивті көңіл-күйі мен көзқарасы бар көшбасшы басқалармен өзара әрекеттесуге бейімделгіш болатындықтан, олар позитивті, пайдалы және бірлескен жұмыс ортасында жұмыс істеуге ынталы болады, нәтижесінде жұмыс өнімінің тиімділігін арттырады. [1]

Эмоциялық зият (EQ) жұмсақ болуды емес, эмоцияны басқаруды білдіреді, яғни ақылды болудың өзгеше жолын білдіреді. Эмоциялық зият дегеніміз:

- Тұлғаның өзге адамдармен жақсы қарым-қатынас орната білу қабілеті.
- Өзін-өзі басқара алуы.
- Өзгелерді ынталандыра алуы.
- Өзінің сезімін түсіне білуі.
- Күнделікті қоршаған ортада туындайтын жайттарға қалыпты реакция білдіру. [2]

Ал енді эмоциялық зияттың маңыздылығына тоқталатын болсақ, ол барлық қызметкерлер үшін өте маңызды, себебі ол қарым-қатынас менеджментінде бірден-бір шешуші фактор болып табылады. Ал оның нәтижесі ынталандыру, өзін-өзі және өзгелерді басқаруда көрініс табады. Басшылар мен жетекшілер жоғары эмоциялық зиятқа ие болулары қажет, себебі олар қоғамдық ортада өз ұйымдарының айнасы болып табылады немесе одан тысқарыда өзара байланысқа түсуші және қызметкер бейнесінің негізін қалаушы.

Зерттеулерге сүйенсек, эмоциялық зияты жоғары адамдар тиімді көшбасшы болып табылады және өзгелермен тығыз әрі жақсы қарым-қатынас орната алады. Басқарушылық қызметтердегі тұлғалар үшін эмоциялық зият маңызды компонент болып табылады. Неліктен деп ойлайсыз? 2013 жылғы American Express-тің зерттеулеріне сүйенсек, жоғары эмоциялық зият адамның жеке өзіндік жетістіктеріне жетуіне үлес қосады, сондай-ақ мансаптық сатыда билік жүргізуге де үлесі мол екенін көрсетті.

Көптеген зерттеулер IQ көрсеткіші адамның өмірінде 20% дейін ғана сәттілікке жетуге көмектесетінін көрсетеді, қалған 80 % адамның эмоциялық зиятына байланысты екен. Егер жеке тұлғаның бойында эмоциялық зият жоғары болатын болса, ол өзінің эмоционалды күйін, басқа адамдардың эмоционалдық жағдайын жақсы тани алады және өзге адамдар оған тартылатындай тәсілмен қарым-қатынас жасай алады. Адамдар өздерінің эмоцияларын түсіну қабілетін басқа адамдарға жақсы қарым-қатынас жасау, жағымды қарым-қатынастар қалыптастыру, жұмыста үлкен жетістікке жету және өмір сүру сапасын арттыру үшін қолдана алады.

Дэниель Гоулмен Эмоциялық зиятты «тұлғалық» және «әлеуметтік» құзыреттерге бөлді, демек тұлғалық және әлеуметтік дағдылар болады екен, мұның әрбіріне бірнеше дағдылар жатады, олар эмоциялық зияттың элементтері болып табылады.

Жеке дағдылар	**Әлеуметтік дағдылар**
Біз өзімізді қалай басқарамыз	*Біз өзгелермен қарым-қатынасымызды қалайша реттейміз*
Өзін өзі тану	**Эмпатия**
Эмоциялық таным	Өзгелерді түсіну
Өзін-өзі нақты бағалау	Өзгелерді дамыту
Өзіне деген сенімділік	Түрлі әрекеттерді қолдану
Өзін өзі реттеу	Саяси хабардарлылық
Өзін-өзі басқару	**Әлеуметтік дағдылар**
Сенімділік	Әсер ету
Адалдық	Қарым-қатынас
Бейімделгіштік	Қақтығыстарды басқару
Жаңашылдық	Көшбасшылық
Мотивация	Өзгеріс жасаушы
Жетістіктерге ұмтылу	Қарым-қатынас орнатушы
Ұстаным	Ықпалдасу және ынтымақтасу
Бастамашыл	Топтық дағдылар
Оптимизм	

Д.Гоулманның «Эмоциялық зиятпен жұмыс» еңбегінен [3, 21 бет]

Жеке дағдылар

Эмоциялық зият жеке дағдылардың үш аймағынан тұрады.

- **Өзін-өзі тану**

Өзін-өзі тану дағдысы адамның өзінің эмоцияларының туындауын және өрбуін түсіну, білу қабілеті. Эмоция жайында оны жағымды я жағымсыз деп ойлану қате болар, керісінше олардың орынды немесе орынсыздығы жайында ойлану қажет.

Мысалы, әдетте ашу жағымсыз эмоция ретінде қарастырылады. Алайда, ол кей жағдайларда толықтай негізделген және орынды эмоция болуы мүмкін, эмоциялық зият бізге ашуымызды танып, оның туындаған себептерін түсінуге мүмкіндік береді.

Өз эмоцияларыңыз бен сезімдеріңізді дұрыс бағалау өзіңізге деген сенімділік пен бағалауды дамыта алады. Өзін-өзі тану ішкі күйіңізді, артықшылықтарыңызды, мүмкіндіктеріңізді білуге байланысты. Егер де Сіз өзіңізді жақсы танитын болсаңыз, өзіңіздің сезіміңізбен байланыс орнатуыңыз да жақсы болады.

Өзін-өзі тану жұмыс орнында табысқа жетуде өте маңызды рөл атқарады. Сезіміңізбен байланыста болмасаңыз, ол сіздің жалпы тиімділігіңізге кері әсер етуі мүмкін.

Өзін-өзі тану қабілеті жоғары адамдар өзін-өзі нақты, шынайы бағалауға қабілетті, өзіне сенімді, шынайы кері байланыс орната алады, жағдайды нақты қабылдайды және дұрыс деп санайтын жағдайларда тәуекелге баруға дайын тұрады. Жоғары EQ бар адамдар әдетте өздерін жақсы таниды. Олар өздерінің эмоцияларын түсінеді, сондықтан олар сезімдеріне өздерін басқаруға жол бермейді. Олар өздеріне өте сенімді, себебі олар өздерінің интуициясына сенеді және өздерінің эмоцияларын басқара алады. Олар өздерінің күшті және әлсіз жақтарын жақсы біледі және олар жақсырақ нәтижелерге жету үшін әлсіз тұстары аясында жұмыс істейді. Көптеген ғалымдардың пікірінше өзін-өзі тану - эмоциялық зияттың ең маңызды бөлігі болып табылады.

Өзін-өзі танудың үш негізгі ішкі санаттары анықталған:

- **Эмоциялық таным.**
- **Өзін-өзі нақты бағалау.**
- **Өзіне деген сенімділік.**

Эмоциялық таным - бұл адамдардың өздерінің эмоцияларын және олардың әсерлерін тануы, қоршаған ортаға қатысты әрекеттерге қалай жауап беру керектігін анықтай алуы және өзінің эмоцияларының жалпы өнімділігіне қалай әсер ету керектігін түсінуі.

Жеке адамдардағы осы құзыреттіліктің жоғары дамығандығы төмендегіше көрініс табуы мүмкін:

- Олар өз сезімдері туралы біледі.

• Өз сезімдері мен не ойлайтындығы, нені істеу керектігі және не айту қажет екендігі арасындағы байланысты түсінеді.
• Белгілі бір сезімдердің неліктен өздігінен пайда болатындығын біледі.
• Олардың сезімдері олардың жұмыс өнімділігіне қалай әсер ететіндігін біледі.
• Олардың өз іс - әрекеттеріндегі себеп- салдарды түсінеді.
• Олар өздерінің құндылықтары мен мақсаттарын қалай басқару керек екендігін біледі.

Өзін-өзі нақты бағалау

Өзін-өзі нақты бағалау – адамның ішкі ресурстарын, қабілеттерін, мықты тұстарын және әлсіз тұстарын мойындау мен қабылдауды қамтиды. Ол өзі туралы кері байланыс жасайды, жаңа жетістіктерге жетуді қалайды, үздіксіз оқуға және өзін-өзі дамытуға ұмтылады.

Жеке адамдардағы осы құзіреттіліктің жоғары дамығандығы төмендегіше көрініс табуы мүмкін:

• Өзі туралы әзілді дұрыс қабылдау сезімі бар.
• Өзінің күшті және әлсіз жақтарын жақсы біледі
• Тәжірибеден үйренуге қатысты рефлексиялық қабілеттілігі бар.
• Жаңа перспективаларда, үзіліссіз оқуда және өзін-өзі дамытуға қатысты ашық пікірлер мен кері байланысты қабылдайды.

Өзін-өзі реттеу немесе өзін-өзі басқару.

Өз эмоцияларыңызды тануды үйренсеңіз, өзін-өзі реттеу дағдысы эмоцияларды қалыпты жағдайда және прапорционалды түрде басқаруға әсер ете алады. Өзін-өзі басқару дағдысы кез келген мезетте және кез келген жағдайда туындайтын эмоцияларға қатысы бар және ол эмоцияларды басқаруға да әсер етеді. Ал өзін-өзі ұстай алу осы айтылғандардың негізі болып табылады, бірақ басқа аспекттер сіздің сол мезеттегі әрекеттеріңізге тікелей қатысы бар: сіз өзіңізді «дұрыс» немесе «ұстамды» ұстадыңыз ба, әлде керісінше ме?

Өзін-өзі басқару - эмоцияларды басқару қабілеті. Әдетте өзін-өзі реттейтін адамдар қатты ашуға немесе қызғануға жол бермейді және олар дүрбелең, ұқыпсыз шешім қабылдамайды. Олар әрекет етер алдында ойланады. Өзін-өзі басқарудың сипаттамалары - ойлана білу, өзгерістерге ашық болу, адалдық пен шектеу қоя білу қабілеті.

Мотивация

Эмоциялық зияттың жеке дағдыларының соңғы аспектісі - Мотивация болып табылады. Ішкі мотивация біздің жеке қозғаушы күшіміз болып табылады, ол бізді өзімізді дамытуға және жетілдіріп отыруға итермелейді. Ішкі мотивация бізге мақсаттарымызға берік болуға, инициатива мен мүмкіндіктерге сай әрекет етуге дайындыққа, оптимизм мен тұрақтылыққа жетелейді. Ішкі мотивация мен жеке time management бұл саланың кілтті дағдылары. Өзіңізге негізделмеген талаптарды қоймаңыз, өзгелердің талаптарына жай ғана «ия» деп келісудің орнына табанды болуды үйреніңіз.

Әдетте эмоциялық зияты жоғары адамдар ынталы болып келеді. Олар ұзақ мерзімді табысқа жету үшін тым жылдам нәтижелерден бас тартуға дайын. Олар өте белсенді, қиындықты жақсы көреді және өзі орындаған кез келген іс-шарада өте белсенді және тиімді әрекет етеді.

Әлеуметтік немесе тұлғааралық дағдылар

Тұлғааралық дағдыларды біз өзге адамдармен қарым-қатынасқа түсу үшін қолданамыз. Ол бізге тиімді, мықты, мағыналы, қарым-қатынастар құруға мүмкіндік береді. Эмоциялық зиятқа біздің өзгелерді және олардың эмоцияларын қалай түсінетініміз де жатады, сондай-ақ біздің өзгелерге қатысты әрекеттеріміз бен өзімізді ұстауымыз да жатады.

Мұнда екі кілтті екі аспект бар.

Әлеуметтік хабардарлық - басқа адамдардың эмоцияларын, қажеттіліктерін және алаңдаушылығын түсініп, эмоционалды түйткілдерді көтеріп, әлеуметтік жағынан ыңғайлы сезініп және топтың немесе ұйымның қуат динамикасын тани алу.

Эмпатия - бұл эмоциялық зияттың екінші маңызды элементі. Эмпатия - айналаңыздағы адамдардың қажеттіліктерін және көзқарастарын анықтау және түсіну қабілеті. Эмпатиясы жоғары адамдар өзгелердің сезімдерін жақсы түсінеді, тіпті ол сезімдер нақты, айқын болмаса да жақсы сезінеді. Нәтижесінде, эмпатиясы жоғары адамдар әдетте қарым-қатынасты басқару, өзгені тыңдау және басқалармен қарым-қатынаста жақсы нәтижелер көрсетеді. Олар стереотиптерден аулақ болуға және тым тез үкім шығармауға тырысады, сонымен қатар олар өз өмірін ашық, адал жолмен өткізеді.

Көп жағдайда эмпатияны дамыту өте қиын. Өзгелердің вербалды және вербалды емес хабарламаларын тиімді, терең тыңдауды және ым-ишаралар мен эмоциялардың физикалық

белгілерін түсінуді де үйреніңіз. Өзгелердің жай-күйі мен олардың сезімдері жайында сұрастырып, олардың сезімдерін дұрыс түсінгендігіңізге кепілдік беретін кері байланысты қолданыңыз. Өзгелермен келіспесеңіз де олардың сезімдерін мойындаңыз және сыйлаңыз және сынайтын, кері әсер ететін арыз бен ескертпелер жасаудан бас тартыңыз.

Әлеуметтік дағдылар

Әлеуметтік дағдылар қарым-қатынас пен тұлғааралық дағдылардың кең ауқымын қамтиды. Бұл көшбасшылықтан бастап өзгелерге әсер ету мен сендіру, қақтығысты басқару, командада жұмыс істей алуды қамтиды.

«Әлеуметтік дағдылар» термині дағдылар мен құзырлықтың кең ауқымын қамтиды, олардың біршамасы өзін-өзі бағалау мен өзіне деген сенімділікке негізделеді. Әлеуметтік дағдыларыңызды дамыту арқылы, сізбен сұхбаттасу оңай болатын болса, жақсы тыңдаушы бола білсеңіз, сенім артуға болатындай тұлға болсаңыз сіз харизмасы жоғары тұлғаға айналасыз және өзгелер сізге ұмтылатын болады. Ал бұл өз кезегінде өзіңізге деген бағаны жоғарылатады және сізге деген сенімділік артады, жағымды диалогтарға алып келеді, сондай-ақ өзіңіздің эмоцияларыңызды жақсы түсініп, қабылдайтын боласыз.

Қорыта келе, эмоциялық зиятты күшейту жеке дамудың ең маңызды аспекті болуы мүмкін. Зерттеулерге сүйенсек, эмоциялық зият деңгейі жоғары адамдар қанағаттанарлық және сәтті мансап пен қарым-қатынасқа ие болады, оны мақтан тұтады.

Егер де сіз өзіңіздің эмоциялық зиятыңызды дамытуды жоспарлап жүрген болсаңыз, онда сіздің харизмасы жоғары, өзгелер үшін тартымды әрі қызықты тұлғаға айналу мүмкіндігіңіз бар. [3, 34 – 48б.]

Өмірде ең табысты адамдар - ең ақылды адамдар емес. Көптеген адамдар танымдық жағынан жоғары болғанымен, бірақ жұмысында немесе жеке өмірінде сәтсіздіктері болуы мүмкін. Жоғары IQ өмірде табысқа жету үшін жеткіліксіз. IQ жоғары оқу орнына түсуге көмектесуі мүмкін, ал EQ қорытынды емтихандағы стресс пен эмоцияларды басқаруға көмектеседі.

Жоғары эмоциялық зиятқа ие адамдар жеңіл түрде адамдармен қарым-қатынасқа түседі және оны сақтап қала алады, сондай-ақ топтық жағдайларға еркін әрі жеңіл еніп кетеді. Жоғары эмоциялық зиятқа ие адамдар өздерінің психикалық жағдайларын жақсы түсінеді, ал оған стрессті тиімді басқару мен күйзеліске түспеу жатады.

Эмоциялық зият - табысқа жетудің ең жақсы көрсеткіштерінің бірі. Расында да, көптеген зерттеулер эмоциялық зият - IQ қарағанда жоғары табысқа жетудің жақсы көрсеткіші екенін көрсетеді. Мысалы Ричард Бренсон мектепте сыныптастары секілді оқи да, жаза да алмаған, бірақ соған қарамастан ол әлемдегі ең бай адамға айналды.

EQ мен IQ арасындағы тағы бір үлкен айырмашылық, сіздің өзгелерді қалай басқара алатындығыңызда және олармен қалай қарым-қатынас жасай алатындығыңызда. Табысты бизнесті жүргізу үшін нәтижелі жұмыс жасайтын жұмысшылар қажет. Ал оны тиімді жүргізу үшін жұмысшыларға бір-бірлерімен үйлесімді жұмыс істеуге жағдай жасау қажет, ал бұл көптеген адамдардың эмоцияларын басқаруды талап етеді. Жоғары эмоциялық зиятқа ие адам мұны тиімді жүргізе алады. [5, 16 – 20 б.]

Эмоциялық зият жоғары болған сайын тұлға жеке өмірінде де, кәсіби жағынан тек өсе түседі. Жоғары деңгейде дамыған эмоциялық зият, тұлғаның тоқмейілісуі мен өзіне деген сенімділігі арасындағы күшті әрі терең байланысты орнатады.

Жұмыс орнында жоғары жетістіктерге жету үшін тұлғаның өзін-өзі түсінуі, мықты және әлсіз жақтарын түсінуі өте маңызды. Эмоциялық зият жоғары деңгейде дамыған жағдайда, тұлға түрлі өзгерістерге бейім болады, жұмысын жеңіл атқара алады, ұйым үшін ұтымды идеялар ұсынып, оны іске асыра алады.

Эмоциялық зият тұлғаларға қалай көмектеседі?

Эмоцияларды түсіну адамдарды қандай жайттар ынталандыратынын /жігерлендіретінін және өзгелердің ойын, пікірін, көзқарасын түсінуге мүмкіндік береді.

Эмоциялық зиятқа негізделген көшбасшылық жұмыс орнында жағымды ахуал қалыптастыруға және жұмысшыларды жоғары көрсеткіштерге жетуге ынталандырады.

Біршама зерттеулер мынадай қорытындыға келіп отыр: жұмысшылардың эмоциясын басқару көшбасшылықтың басты компоненті болып табылады, эмоционалды көріністер көшбасшыны қабылдауда үлкен әсері бар, ал топтық үдерістерді тиімді басқаратын көшбасшылар өнімділікке, яғни нәтижеге зор әсер етеді. [6, 22 – 26 б.]

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Cherniss, Cary. (2003). The Business Case for Emotional Intelligence. A technical report issued by the Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations. Available on-line at http://www.eiconsortium.org/.

2. Goleman, Daniel. (1995). Emotional Intelligence: Why it Can Matter More than IQ. New York: Bantam Books.

3. Goleman, Daniel. (1998). Working with Emotional Intelligence. New York: Bantam Books.

4. Goleman, Daniel (2001). An EI-Based Theory of Performance. In C. Cherniss and D. Goleman (Eds). The Emotionally Intelligent Workplace. (pp. 27-44). San Francisco, California: Jossey-Bass.

5. Humphrey, R. H. (2002). The many faces of emotional leadership. Leadership Quarterly, 13, 493–504.

6. Weisinger, Hendrie. (1998). Emotional Intelligence at Work. California: Jossey - Bass.

Шабанов Е.И. Отарбаева Г.К.
Shabanov E. I. , Otarbaeva G. K.
c. h. s., senior teacher, head of chair «International relations», M. Auezov SKSU

PROBLEMS OF REFORMING THE MECHANISM OF INTERNATIONAL LEGAL UN PEACEKEEPING FORCES

Андатпа: XX ғасырдың 90-шы жылдарының соңында ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан жаңа жағдай қалыптасты. КСРО және социализмнің әлемдік жүйесі ыдырады, "алтын миллиард" елдері "суық соғыста"жеңді. Жеңімпаздар өз жеңісін 1999 жылдың мамыр айында НАТО мерейтойлық сессиясында "гуманитарлық интервенция"принципі деп аталатын заңды бірлескен халықаралық интервенционизм принципін заңды түрде ресімдегенімен бекітті. Бұл қағида халықаралық құжаттарда бекітілген адам құқықтарын осы елде қорғау үшін кез келген елдің егемендігін бұзуды болжайды. Алғаш рет бұл қағидат 1999 жылдың наурыз-сәуір айларында Косово өлкесінде Албан сепаратизмін басудың ішкі мәселесін шешкен егеменді Югославияға қарсы НАТО елдерінің агрессиясы барысында толық көлемде қолданылды. Югославияда іс жүзінде" гуманитарлық интервенция " халықаралық қатынастар тәжірибесінде сақталған 350 жыл және көптеген халықаралық құжаттарға бекітілген мемлекеттік егемендік принципін жерледі. Мұндай жағдай "суық соғыс" аяқталғаннан кейін күштердің жаһандық балансының бұзылуының салдары болып табылады, саяси әлемнің екі полюсті құрылымы жойылып, тек бір ғана "аса шығын" қалды, және планетадағы нақты экономикалық және әскери қуаттың тек бір полюсі – осы унипольмен аталған Батыстың ең дамыған елдері. Қарсыластарының күші бойынша тең көз жұмған АҚШ КСРО-мен бұрын жасалған келісімдердің қазіргі геосаяси кеңеюінен босатылады.
Басты сөздер: ООН, миротворцы, реформалау, бейбітшілікті қолдау, халықаралық құқық, саясат, общественное мнение

Аннотация: В конце 90-х годов XX века сложилась новая ситуация в плане обеспечения коллективной безопасности. СССР и мировая система социализма распались, страны «золотого миллиарда» победили в «холодной войне». Победители закрепили свою победу тем, что на юбилейной сессии НАТО в мае 1999 года юридически оформили принцип законного совместного международного интервенционизма, иначе называющийся принципом «гуманитарной интервенции». Принцип этот предполагает нарушение суверенитета любой страны для защиты в данной стране прав человека, закрепленных в международных документах. Впервые этот принцип был применен в полном объеме в марте-апреле 1999 года в ходе агрессии стран НАТО против суверенной Югославии, решавшей внутренний вопрос подавления албанского сепаратизма в крае Косово. Фактически «гуманитарная интервенция» в Югославии похоронила принцип государственного суверенитета, продержавшийся в практике международных отношений 350 лет и закрепленный во множестве международных документов. Такое положение является следствием нарушения глобального баланса сил после окончания «холодной войны», когда двухполюсная структура политического мира разрушилась и осталась только одна «сверхдержава», США, и только один полюс реальной экономической и военной мощи на планете – наиболее развитые страны Запада, названные в силу этого униполем. Очутившись без равного по мощи соперника, США освобождаются от сковывающих их современное геополитическое расширение договоренностей, ранее заключенных с СССР.
Ключевые слова: ООН, миротворцы, реформирование, поддержание мира, международное право, политика, общественное мнение

Abstract: At the end of the 1990s, a new situation emerged in terms of collective security. The USSR and the world system of socialism broke up, the countries of the "Golden billion" won the "cold war". The winners cemented their victory by legally formalizing the principle of legitimate joint international interventionism, otherwise known as the principle of "humanitarian intervention", at the NATO anniversary session in may 1999. This principle implies a violation of the sovereignty of any country in order to protect the human rights enshrined in international instruments in that country. For the first time this principle was fully applied in March-April 1999 during the aggression of NATO countries against sovereign Yugoslavia, which solved the internal issue of suppression of Albanian separatism in the province of Kosovo. In fact, the" humanitarian intervention " in Yugoslavia has buried the principle of state sovereignty, which has lasted 350 years in the practice of international relations and is enshrined in many international documents. This situation is a consequence of the violation of the global balance of

power after the end of the cold war, when the bipolar structure of the political world collapsed and there was only one" superpower", the United States, and only one pole of real economic and military power on the planet – the most developed countries of the West, called UNIPOL. Finding himself without equal in power rival, the United States freed from the fetters of their modern geopolitical extension of the agreements previously concluded with the Soviet Union.

Keywords: UN, peacekeepers, reformation, peacekeeping, international law, politics, public opinion,

The twentieth century brought a special international institutions for collective security – the League of Nations, UN, OSCE, SWDMA, TURAI, and OIC. At the same time, collective security systems began to spread to other continents. Thus, the Islamic world created the organization of the Islamic conference (OIC) to protect the interests of Muslim countries [3, c. 47].

For the first time, the UN peacekeeping mission was used in 1948 to control the ceasefire reached in the Arab-Israeli conflict. Further, peacekeeping missions were sent, among others, to Cyprus (1964 – for the cessation of hostilities and restoration of order), Georgia (1993 – for the settlement of the Georgian-Abkhaz conflict), Tajikistan (1994 – for the settlement of the religious conflict). UN peacekeeping missions to Yugoslavia and Somalia had a special effect [4, c. 118].

Multinational operations have been deployed in addition to UN operations in Somalia, Rwanda, Haiti, and Bosnia and Herzegovina. In 1997, the Council authorized the action of the "coalition of the willing" in relation to the situation in Albania. It also authorized the deployment of a multinational peacekeeping force in the Central African Republic. In March 1998, the force was replaced by the United Nations Mission in the Central African Republic (MINURCA) [13, c. 168].

From 1948 to 2006, the UN conducted more than 50 peacekeeping operations. There are currently 15 operations involving approximately 30,000 peacekeepers. Over the years, more than 750,000 military and civilian police personnel, as well as thousands of other civilian specialists, have participated in UN peacekeeping operations. More than 1,500 people were killed in the line of duty in UN missions.

In the current context of interdependence, the problems of international peacekeeping play a special role. In fact, the peacekeeping process at the regional and global levels is at the heart of the diplomacy of States and influential international political associations. The latter include, first of all, the UN, which in its history has made a significant contribution to the definition of international legal criteria and legal norms in relation to the strategy and tactics of peacekeeping.

In our time, the state of relations between the leading States gives rise to some optimism in the low probability of a global nuclear conflict and another world war. However, the constantly emerging small and large military conflicts in Europe and Asia, the countries of the "third world", the claims of many of them on the possession of nuclear weapons, the instability of political systems in many of these States do not exclude the possibility of an unpredictable scenario, including a major military tragedy. Unresolved disputes and contradictions, as well as armed conflicts arising from them, affect the vital interests of each state and pose a real threat to international peace and security. In conflicts, which often turn into civil wars, massive crimes are committed against civilians, the destruction of villages and the destruction of cities, in flagrant violation of international conventions.

It is clear from the above that at the present stage the world community is faced with a serious danger of being drawn into the element of numerous, unpredictable in its consequences, difficult to control armed conflicts on a different basis, which is a destabilizing factor in the progress of society and requires additional efforts of States in the field of domestic and foreign policy, because any conflict, in its essence, poses a threat to any state and people. In this regard, in recent years, international peacekeeping has become one of the priorities of the foreign and domestic policies of many States.

The experience of UN peacekeeping is of great importance, but under the pressure of many factors, especially globalization, this organization is undergoing transformation, which is actively promoted by the United States with its closest allies. At the same time, some of the most important normative provisions of the UN Charter, which for many years serves as the international legal basis for peacekeeping, are subjected to various negative impacts. The UN Charter is also a reliable instrument of legal support for various collective peacekeeping actions and all kinds of collective measures to maintain international security.

Analysis of common problems of UN peacekeeping activities, its role and place in the system of modern international relations carried out by the representatives of the doctrine of international law E. G. Moiseyev [26], I. I. Lukashuk [21], I. S. Kuznetsov [20], Yu. M. Kolosov [5], L. Klepacki [16], G. V. Ignatenko [14], VF Saemskin [10, 11, 12, 13], N. And. Emelyanov [9], V. Dodonova by Yu [7], by K.

Dmitriev [39] L. Grishaev [3,4], I. Abashidze [1] give in their fundamental scientific works analysis of international peacekeeping under the UN auspices, based entirely on the provisions of the UN Charter. They described the actual problems of the legal nature, structure and activities of the UN and its bodies in the field of peacekeeping. The majority of representatives of the national school of international law have always been (and continue to strongly advocate) for improving the effectiveness of the UN and its bodies in accordance with the provisions set forth in the Charter of the organization.

International peacekeeping operations are the common name for a wide variety of activities aimed at resolving conflicts, preventing their escalation, stopping or preventing hostilities, ensuring the rule of law in the conflict zone, carrying out humanitarian actions, restoring social, political and life-support systems that have been disrupted by the conflict. A distinctive feature of peacekeeping carried out on behalf of the UN is that it is carried out under the mandate of the UN Security Council, or, according to the UN Charter, under the mandate of those regional organizations whose functions include the maintenance of peace and international security. In English-language sources, these operations are called peace operations, peace support operations, peacekeeping operations [11, c. 57].

Almost all well-known classification divided these operations into three blocks:

1) using primarily non-violent methods of action of the armed forces (surveillance, various forms of control), aimed at strengthening political and diplomatic efforts to end and resolve the conflict;
2) the combination of political methods with the operations of armed peacekeeping troops, leading the fighting;
(3) the use of force, including combat, to compel peace, in combination with or without political efforts.

Peacekeeping operations are divided into: 1) preventive actions (actions) to preserve peace, 2) peace-building operations, 3) peacekeeping operations, 4) peace enforcement operations, 5) post-conflict peace-building, humanitarian actions [13, c. 57].

Peacekeeping operations (peace-keeping) are carried out with the consent of all or one of the parties to the conflict and are divided into two groups. The first includes operations that are a logical and practical continuation of peace-building operations, when, after reaching an armistice agreement, negotiations on the peaceful settlement of conflicts begin. The second group consists of actions carried out to implement the previously reached peace agreement. In this case, the objective of the peacekeeping operation, including its military side, is to ensure the direct implementation of the agreement by all forces involved in the conflict.

Peace enforcement operations (peace enforcement operations) are the actual use of armed forces, or the threat of such use, to force the warring parties to cease hostilities and begin to establish peace. A characteristic feature of them is that they can include those military operations of peacekeeping forces, which are aimed at the separation and disarmament of the warring parties. These hostilities may be directed both against all belligerents and against those who do not agree to submit to the requirements of a ceasefire. After the successful completion of these tasks, that is, after the cessation of hostilities, the peacekeeping forces move to the actions characteristic of the PSO [13, c. 97].

Unfortunately, the experience of UN international peacekeeping is not always successful, and the existing tools are far from perfect. The reasons for this phenomenon are the lack of a clear legal framework for peacekeeping, the inability of the UN to effectively apply the mechanisms already created for conflict resolution, and, consequently, to carry out the main functions associated with the main goal of the organization, aimed at maintaining international peace and collective security [3, c. 48].

Over the years, United Nations peacekeeping has evolved to meet the needs of different conflicts and the changing political landscape. The goals of the UN peacekeeping emerged during the period when the rivalry during the cold war often paralyzed the Security Council, was mainly restricted to activities for the maintenance of the ceasefire and stabilize the situation on the ground, so that at the political level, it was possible to make efforts to resolve the conflict by peaceful means. The composition of these missions consisted of military observers and lightly armed with soldiers who acted to control the world, reporting and confidence-building in order to maintain the cease-fire and the execution of limited peace agreements.

Since the end of the cold war, the strategic context of United Nations peacekeeping has changed dramatically, allowing the United Nations to transform and expand its field operations and to move from "traditional" missions involving exclusively military tasks to complex "multifunctional" operations aimed at ensuring the implementation of comprehensive peace agreements and helping to lay the foundations for sustainable peace. Today's peacekeepers are a wide range of complex tasks, including assisting in the creation of sustainable institutions of governance and control over the observance of human rights, the

implementation of security sector reforms and disarmament, demobilization and reintegration of ex-combatants [40, c. 85].

The nature of conflicts has also changed in recent years. UN peacekeeping, originally seen as a means of resolving inter-state conflicts, is increasingly being applied to the resolution of intra-state conflicts and civil wars. Although the armed forces remain the backbone of most peacekeeping operations, now include administrators and economists, police officers and legal experts, deminers and electoral monitors, observers in the field of human rights and specialists in civil Affairs and governance, humanitarian workers and experts in communications and public information.

The activities of the UN peacekeeping is in constant evolution as a conceptual and operational point of view, in order to address new issues and to respond to new political realities. The organization is strongly committed to increasing its capacity to implement and support field operations and thereby contribute to the most important function of the UN, namely the maintenance of international peace and security [40, c. 91].

UN peacekeeping operations are an important instrument for maintaining peace and international security. Their activities are based on a number of General Assembly Resolutions adopted in accordance with the Charter of the Organization. The General Assembly regularly considers the question of peacekeeping operations, the need for which is due to the fact that the conduct of peacekeeping operations is not provided for by the Charter itself, but expires from the purposes and principles of the UN.

It should also be noted a number of other features of the UN peacekeeping mission, which are as follows.

1. Financing of UN peacekeeping missions is the responsibility of all members of the organization;
2. The above-mentioned General Assembly Resolutions emphasize in particular the importance of cooperation with regional organizations in the conduct of peacekeeping missions;
3. The personnel of the UN peacekeeping forces enjoy immunity and cannot be attacked by the conflicting parties.
4. States have an obligation to criminalize those who infringe on United Nations personnel. On the other hand, participants in a peacekeeping operation are obliged to comply with the laws of the host country.

It follows from the above that the UN peacekeeping forces play an important role in the settlement of both international and local conflicts on religious and ethnic grounds, which threaten the peace and integrity of sovereign States. The importance of UN peacekeeping missions in the settlement of non-international conflicts is also growing, which represents a new direction in the organization's activities.

As a result of the sharp increase in demand for new peacekeeping missions after the end of the cold war, there was a need to build operational planning capacity [31].

The emergence of a new generation of integrated peacekeeping operations with political, humanitarian and military dimensions has required greater coordination and interaction than ever before and has necessitated the harmonization of the efforts of the various departments and agencies.

In the Department of peacekeeping operations, special attention and resources are devoted to improving the planning process, with emphasis on its operational and logistical aspects, and coordination and collaboration functions. The mission planning Service (JMP), which is part of the planning Division, is Central to this process.

The mission planning service (JMP) is responsible for developing plans that comprehensively reflect the different aspects of a peacekeeping operation. This involves short -, medium-and long-term plans. SPM endeavors to provide training for new missions and the revision of the mandate, the extension or curtailment of ongoing missions. In order to integrate all types of planning, the JMP serves as a consultation and coordination mechanism for the Department of peacekeeping operations, other departments and external organizations involved in the relevant peacekeeping mission. The objective of the JMP is to anticipate a crisis situation and begin the planning process at an early stage, even before the Security Council gives final authorization for a peacekeeping operation [31].

The main task is to plan and organize missions, including their establishment and changes in the course of their implementation. To facilitate this task, the JMP is divided into a number of functional units.

The task of the General planning Unit is to facilitate the planning process by making recommendations for its improvement, which will improve the efficiency and timeliness of the planning process. Such assistance can be provided through standardization, through doctrine or written guidance, or through the provision of recommendations for procedural or personnel improvements within the planning Division [31].

In addition, the Unit promotes inter-Agency coordination within the coordination centre, the working group of the Department of humanitarian Affairs and the Department of political Affairs.

Currently the Group General planning deals with the study and providing staff support in learning, in particular, the following issues:

1. rules of engagement of the United Nations armed force (PUF). The group is developing a manual to facilitate the preparation of APS for peacekeeping missions;
2. guidelines for commanders of United Nations military units. The group is preparing guidance for the commanders of the forces of the United Nations and senior officers;
3. establishment of a"focal point". The group examines the scope of management activities where there may be improved coordination of the efforts of the Department of peacekeeping operations, the Department of humanitarian Affairs and the Department of political Affairs;
4. update of standard operating procedures (SOPS). The unit is responsible for ensuring that departmental DIS for operations and planning are reviewed and adjusted as necessary [31].

UN peacekeeping is an expression of the collective will of member States to help societies in need to move from armed conflict to sustainable peace.

The commitment of member countries to this goal has led to the establishment of the Department of peacekeeping operations (DPKO).

Department of peacekeeping operations:

(a) serves as the operational unit of the Secretary-General for all United Nations peacekeeping operations and is responsible for the management, management, planning and preparation of those operations [31];
(b) provides essential services to the Security Council and the General Assembly for all peacekeeping operations;
(c) prepare reports of the Secretary-General to the Security Council and the General Assembly, as appropriate, on individual peacekeeping operations, peacekeeping in General and demining;
d) serves as the coordination centre United Nations mine action coordinates all the activities of the United Nations in mine action, develops and provides as appropriate mine action programmes in situations of peacekeeping and emergencies and manages the trust Fund for voluntary contributions for the provision of assistance in mine action [31];
(e) provides substantive and Secretariat services to the Special Committee on peacekeeping operations;
(f) on the basis of decisions of the Security Council, develop policies and procedures for the establishment of new peacekeeping operations and the effective functioning of ongoing operations;
(g) ensure, through negotiations with governments, the provision of military units and equipment, as well as other military, civilian police and civilian personnel, necessary for peacekeeping operations;
(h) develop operational plans and methodology for multidimensional operations; plan ahead for possible new peacekeeping operations and related activities;
(i) propose resource requirements for these operations to the Controller for the preparation and submission of budgets to the governing bodies for approval; monitor and control regular budget and extra budgetary funds related to peacekeeping activities;
(j) provide logistical and administrative support to peacekeeping operations, as well as to other field offices and missions, as required;
(k) liaises with parties to conflicts and members of the Security Council on the effective implementation of Security Council decisions; liaises with member States, United Nations agencies and non-governmental organizations and coordinates with other entities their participation in peacekeeping operations;
(l) prepare guidelines and principles on training for member States contributing to peacekeeping operations [31].

Legal support of UN peacekeeping operations follows from the implied powers of the UN aimed at achieving their main goal: the maintenance of international peace and security through the adoption of effective collective measures. The fact that the UN Charter expressly provides in Chapter VII for certain measures, which constitute a coercive action against an aggressor, cannot mean the exclusion or prohibition of other actions designed to otherwise achieve the main objectives of the UN.

For more than half a century of experience in UN peacekeeping operations, the practice of their implementation and the relevant international legal norms have developed and changed in connection with the expansion of the range of UN peacekeeping operations. The basic principles of the planning and conduct of the PSO (principles of consent, impartiality and non-use of force except in self-defense), standard operating procedures for the PSO, model agreements on the status of forces and the status of missions in the host countries of the PSO, etc. have been developed, established in practice and have

become generally accepted. The United Nations has established a Department of peacekeeping operations, which serves as the operational unit of the Secretary-General for all United Nations peacekeeping operations and is responsible for the management, management, planning and preparation of those operations.

In recent decades, civilian police, election observers, human rights monitors and other civilian professionals have joined the military in the role of UN peacekeepers. The range of their tasks range from providing security at the delivery of humanitarian aid and its delivery to provide former opponents assistance in implementing the complex nature of the peace agreements. Russian military police and representatives Of the center for reconciliation of the warring parties in Syria patrolled the liberated settlements of the region of Quneitra and the demilitarized zone near the Golan heights.

The route was agreed with the UN. Its extreme point – the city of Rafid, located almost on the border with the occupied Israeli Golan heights. Along the way, the patrol ensured the safety of repair crews, visited schools, hospitals, posts of the Russian military police and the center for Amnesty of militants and citizens who cooperated with militants or lived in the territories under their control. patrols are conducted in the southern part of the demilitarized zone, which ends in the village of Maaria.

The Russian military has provided in the area "delivery of humanitarian aid to the population affected by the conduct of hostilities." We are also monitoring the implementation of the "Treaty in accordance with the UN resolution on arms limitation near the Bravo line from Syria". Thus, the Russian side provides assistance to the UN body for monitoring reconciliation. He added that the patrols of the Russian military police checked all the routes on which the UN forces should perform tasks along the Golan heights – from the Central to the southern part of the demilitarized zone. The General expressed confidence that"UN patrols will follow in the footsteps of the Russian military police." He noted that in these areas for more than six years there were no UN forces,"and today people see only the flag of Russia and Syria."

"Their actions will ensure the implementation of tasks by the UN forces in the Central part of the demilitarized zone, also at its southern tip. We can say that by performing tasks in the village of Rafid, as well as in the settlements of Adra, Maaria, we paved the way for the UN forces." In August, the Russian military police took up positions in the Golan heights, and then put four posts along the demilitarized zone in the region.

Legal support of UN peacekeeping operations follows from the implied powers of the UN aimed at achieving their main goal: the maintenance of international peace and security through the adoption of effective collective measures. The fact that the UN Charter expressly provides in Chapter VII for certain measures, which constitute a coercive action against an aggressor, cannot mean the exclusion or prohibition of other actions designed to otherwise achieve the main objectives of the UN.

References

1. Abashidze, I. Problems of modernization in UN peacekeeping operations I. Abashidze // Power. ─2008. ─Number 1. ─P. 58-62.
2. Bolshakov, A. G. Frozen conflicts of the post-Soviet space: deadlocks of international peace-making // Analysis. Chronicle. Forecast. ─2008. ─Number 1. ─P. 27-37.
3. Grishaeva, L., the Crisis in UN peacekeeping / by L. Grishaeva // Obozrevatel – Observer. ─2008. ─Number 4. ─P. 47-58.
4. Grishaeva, L. the United Nations and the problems of nuclear safety / L. Grishaeva // Obozrevatel – Observer. ─2008. ─No. 7. ─P. 112-123.
5. Existing international law/ Yu. M. Kolosov [et al.]; under the General editorship of E. S.-in-chief. - Moscow: Lawyer, 2002. ─345c.
6. Department of peacekeeping operations/ UN peacekeeping Operations in Russian [Electronic resource]. ─2009. ─Access mode: http://www.nn.org/russian ahhh! ─Date of access: 15. 12.2009.
7. Dodonov, V. Yu neighbourhood Policy in the CIS: priorities, directions and implementation mechanisms / Y. V. Dodonov // Russia and the modern world. ─2008. ─Number 2. ─P. 131-143.
8. The report of the Secretary-General on the work of the United Nations/ United Nations [Electronic resource]. 2009. – Mode of access: http://www.nn.org/russian. ─Date of access: 15. 12.2009.
9. Emelyanova, N. And European armed forces in crisis response (international legal aspects) / N. And. Emelyanova / / International law. ─2008. ─Number 3. ─C. 138–149.
10. Borrower, V. Key issues of UN reform / V. Borrower / / World economy and international relations. ─2008. ─No. 7. ─S. 3-13.

11. Zaemskiy V. F. recent history of UN reform: monograph / V. F. Zaemsky. ─M.: MGIMO-University, 2008. ─83 p.
12. Borrowing, UN And peacekeeping: a course of lectures / - Moscow: International relations, 2008. ─309 p.
13. The Theory and practice of UN peacekeeping: the monograph. - Moscow: MGIMO University, 2008. ─219 p.
14. Ignatenko, G. V. International law/ G. V. Ignatenko. - Moscow: Law and Economics, 2005. ─569 p.
15. History of international law by Baskin [et al.]; Ls. D. I. Feldman. ─M.: International relations, 1990. - 451 S.
16. The cloister L. Experience CIS/L. klepatsky // international life. ─2008. ─No. 6. ─P. 31-37.
17. Kovalev, V. V. the Georgian-Abkhaz armed conflict of 1992-1993: the Genesis of the controversy between the parties, and the peacekeeping efforts of Russia and the United Nations / Vladimir Kovalev // Military-historical magazine. ─2008. ─No. 7. ─P. 29-33.
18. Kolosov, Yu. M. Responsibility in international law/ Yu. M. Kolosov. - Moscow: High school, 1975. ─438 p.
19. Krylov, N. B. Law-making activities of international organizations/ N. B. Krylov. - Moscow: Higher school, 1988. ─451 p.
20. Kuznetsova, I. S. the Legal aspects of the relationship between regional organizations of collective security of the UN / I. S. Kuznetsova // Bulletin of the Academy of the Ministry of foreign Affairs of the Republic of Belarus. ─2008. ─Number 1. ─P. 48-53.
21. International law / I. I. Lukashuk. - M.: Publishing house BEC, 1999. ─584 p.
22. International law in documents / N. T. Blatova [et al.]; under Ls. ed. G. M. Melkov. ─M.: International relations, 2002. ─537 p.
23. International law/ G. V. Ignatenko [et al.]; under the General ed. O. I. Tiunov. – M.: Gardarika, 2004. ─561 p.
24. Chalk, G. M. International law in armed conflict/ G. M. of Crayons. - M.: Publishing house BEC, 2006. ─421c.
25. Peacekeeping operations in the CIS. International legal, political and organizational aspects]. under the General ed. Khlestov. - M.: Lawyer, 1998. ─312 p.
26. Moiseev, E. G. international legal status of the CIS /E. G. Moiseev. ─M.: Prospect, 1998. ─517 p.
27. On peacekeeping: collective security Treaty organization Agreement, 6 October 2007 / Consultant Plus: Belarus. Technology 3000 [Electronic resource] / LLC "Yurspektr". - Minsk, 2009.

Султанов Серик Аскарбекович
д.полит.н. КР, профессор,
Жумабеков Мадияр Уалиевич
к.и.н., доцент,
Жолдыбаева Мадина Сарсентаевна
магистр Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауэзова,
факультет «Юриспруденции и международных отношений»

ПРОБЛЕМЫ АКТУАЛИЗАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА

Түйін: Бұл мақалада өткенге оралу, тарихтың тәжірибесін қайта ойластыру және пайдалану маңызды, экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени міндеттерді шешуге арналған ресурс ретінде қарастырылады.

Abstract: The problem of the turn of the stream of thought back into the past usually becomes actual in transitional times, when people need to rethink history, to search in it suggestions and orientations, to use history as a resource for a solution of acute economic, social, political and cultural questions.

Ключевые слова: историческое сознание, исторический опыт, проблемы современной цивилизации.

Key words: historical conscience, historical experience, problems of modern civilization.

Одна из сентенций гласит, что история — категория духовная. Будучи таковой, она участвует в преобразовательных процессах всего окружающего мира — природы, общества, людей. Она постоянная величина в переналадке эмоционально-чувствительного начала, мыслительного аппарата, политического настроя, нравственного самочувствия. Она незримо влияет на все стороны Бытия. Степенью «вооруженности» историзмом (историческим опытом, историческим стилем мышления) во многом предопределяется гносеологическая (греч. gnosis — познание), онтологическая (греч. ontos — сущее), эвристическая (гр. heurisko — нахожу) способность каждого индивида и всего человеческого сообщества в целом. Величина совокупного интеллектуального, культурного, технологического, экономического, военного, информационного потенциала человечества напрямую зависела от того, в какой степени оно оттачивало способность превращать однажды возникшую искру интереса к прошлому в неистребимую черту своей социальной характеристики.

В этом смысле весь пройденный человечеством путь — это движение его пытливой мысли от мифологического до современного уровня исторического знания. Если исходить из того, что главной движущей силой истории человечества является желание «превратить сказку в быль», то становится понятным генетическая «влюбленность» народов в собственное прошлое, их желание возродить память, вернуть былое и вступить в диалог с наследием предков. Проблема возврата в прошлое, переосмысления истории и поиска в ней ориентиров или использования ее в качестве ресурса для решения назревших экономических, социальных, политических, культурных задач обычно актуализируется в поворотное, переломное время. Обычно интерес к истории отмечены все периоды транзита, трансформации общественных систем, государств и мирового сообщества в целом. Можно констатировать закономерность: чем масштабнее исторический разлом, тем глубже интерес к «архиву времени», тем востребован аккумулированный опыт поколений.

Глубокий смысл и высшее предназначение «точек бифуркации» состоят не в механической смене пути исторического движения, а в совершении революционного по масштабности и значимости ментального переворота, в изменении системы ценностей, мировоззренческих установок, стиля мышления, самой структуры общественного сознания и на этой основе корректировки — «выправки», а иногда и смены вектора исторического движения, уточнения целей, стратегий и приоритетов цивилизационного развития. Вот почему смена вех, ценностных ориентиров, подобная смене геологических эпох в процессе эволюции человечества, не может состояться без включения в трансформационные процессы энергетики историзма, поучительных уроков истории.

Современная эпоха постмодернистских исканий, определяемая как глобальная меж-цивилизационная трансформация, также отмечена всеобщим бумом интереса к истории, начиная от ее семейно-родового уровня и кончая национально-государственным, континентальным и глобальным масштабом. Этот феномен обозначен в науке как «возврат к истокам». Идет активная аналитико-исследовательская работа не только в порядке заполнения «белых» или «черных» пятен

истории, но и в контексте нового ее прочтения, более глубокого переосмысления пройденного и свершенного, обретенного и потерянного.

В полную меру идет работа исторической мысли в глобальном масштабе. В этот процесс включена огромная интеллектуальная мощь современности: от введения в оборот семейных архивов, национально-государственных секретных документов, открытия новых экспертно-аналитических центров и исследовательских школ до мобилизации возможностей компьютерной технологии и глобальной сети — Интернета. Модернизованы учебники истории в системах образования Европы, США, Латинской Америки и Азии. Издано множество вариантов учебников истории Казахстана. История превратилась в поле самой разнообразной интеллектуальной деятельности — «сражения» за правду, выяснения первопричин былых конфликтов, трагедий, катастроф. Но одновременно история выступает как поле «умиротворения» прошлого и настоящего, поиска ресурсов дальнейшего развития. Исторические и историософские события предваряют презентацию новых концепций, значительных экономических программ и проектов, анализируют социокультурные феномены сложнейших явлений и процессов, возникающих в эпоху трансформации.

Историческое обоснование, исторические параллели — обязательная атрибутика важнейших международных документов: договоров, пактов, соглашений, коммюнике. К истории апеллируют эпигоны современных политических пертурбаций и движений: «бархатные», «оранжевые» и иные «цветные» революции, потрясения и перевороты, прошедшие почти на всем постсоветском геополитическом пространстве, идеологически были оформлены как акты восстановления исторической справедливости. К историческим аргументам обращаются лидеры политических партий, народов, стран и коалиций государств, при обосновании программ и доктрин развития, при формулировке национальных интересов и приоритетов внутренней и внешней политики. История все больше становится ресурсом политики, политических технологий, ключом к власти.

Например в США эта тенденция определяется как всепроникающий storytelling. Она возникла в 1980-е, во время президентства Р. Рейгана, когда в официальных речах политиков на смену статистике развития пришли логика и аргументация истории. «История для современной элиты (не только политической, но и в целом интеллектуальной, включая бизнес-элиту) становится форматом дискурса, обязательной для нее «дисциплиной». Американский образец «вбивания» истории в человеческий мозг (в десятиминутном представлении журналистам своих министров по поводу вступления на пост президента Барак Обама употребил слово «история» не менее десяти раз!) становится универсальным ресурсом достижения элитой своих стратегических и тактических целей (политических, коммерческих, информационно-технологических и даже военных)» [1, с. 97].

К истории часто обращаются при поиске формул согласия, для развязки конфликтных узлов, погашения «горячих» точек на планете. Неточность, некорректность обращения с историческими документами или фактами и тем более их фальсификация часто служат катализатором напряжения, ухудшения межнациональных, межконфессиональных и даже межгосударственных отношений (например, - резкое осложнение взаимоотношений между двумя соседями — Японией и Китаем — лишь один из множества примеров событий, причиной которых являются «взрывы» исторических «мин», заложенных в ходе «смутных» времен и выступавших формой компромисса, победы или поражения некогда противостоявших сторон. Так, поводом для начала информационной войны и дипломатических демаршей стал выпуск учебника по истории Японии, где претензии на часть китайской территории обосновываются историческими аргументами).

Мы не собираемся давать развернутую оценку данного феномена, тем более в категориях «хорошо» или «плохо», а отметим лишь то, что историзм как стержень мыслительного процесса и базовый элемент мировоззрения становится приметой современной эпохи. «Формы и цели исторической рефлексии, возврата к исходным историческим корням различны, поэтому характер и последствия этого феномена неоднозначны. Одной из форм такого поворота становится и традиция проведения исторических юбилеев городов; рубежных исторических актов и событий; гражданских, национальных и религиозных праздников, которые по своей генезисной, этно-конфессиональной, культурно-цивилизационной природе, вызывают неоднозначные эмоции, оценочные суждения. Однако они, даже порой поляризуя массовое сознание, восстанавливают историческую память, активизируют интеллектуальную жизнь общества» [2, с. 35].

Таким образом, историческое «пробуждение» приводит в движение самые тонкие нервы национального, этнокультурного, религиозного, регионального и цивилизационного самосознания. Оно нарушает привычный строй мыслей и устоявшиеся в когнитивном

пространстве стереотипы. Вскрываются дремавшие в глубинах исторической памяти факты (односторонних, двусторонних, многосторонних) обид, унижений, несправедливостей, без которых не обходилась и не обходится сегодня историческая практика. Исторический ренессанс не только их обостряет, но и настраивает если не на сведение старых счетов, то на восстановление справедливости, былого величия, а порой национальной гордыни. Настрой на подобную ревизию может материализоваться в самых неожиданных вариантах: в форме революций и террористических актов, национально-освободительной войны и сепаратизма, экстремизма и религиозного фанатизма, вспышек ксенофобии и расизма, ультранационализма, интеллектуального, экономического и духовного прорыва.

Многие современные завалы и тупики в сфере межкультурных, межнациональных, межконфессиональных и межгосударственных взаимодействий образовались потому, что на стыке тысячелетий обозначилось ментальное явление, направленное на пересмотр итогов деятельности предыдущих поколений, стремление «поправить», «улучшить» историю культур, религий и народов, отказаться, проигнорировать неудобные факты и события прошлого. Начался поиск аргументов: чей хан, князь или царь был храбрее и мудрее; чья культура «выше», а чья «ниже»; какая из религий толерантна, а какая агрессивна. Независимо от конкретики форм, обращение к корням обостряет проблему идентификации личности, народа, страны.

Почему так происходит? Да потому, что процессам восстановления исторической памяти, активизации исторического самосознания зачастую присущ взрывной характер. При этом создается мощная историческая энергетика, которая не только «подпитывает» и усиливает цивилизационно-преобразовательные процессы, но и порой ускоряет прорастание всходов национализма, ксенофобии и религиозной нетерпимости. Примером тому является например «война карикатур», начавшаяся с пародийного изображения пророка Мухаммеда в датских, а потом и других печатных изданиях европейских государств, что спровоцировало не только масштабную волну протеста мусульман, но и актуализировало проблему взаимоотношений исламского и христианского миров в целом. Об этом свидетельствует и протестная реакция мусульманского мира, которую вызвала речь папы римского Бенедикта XVI, в которой он лишь процитировал слова одного из последних византийских императоров Мануила II Палеолога, характеризовавшего пророка Мухаммеда в воинствующем духе.

Множатся также примеры роста напряженности между «коренными европейцами» и мусульманскими сообществами. Споры, касающиеся даже атрибутов одежды, головного убора или строительства молельных домов, часто перерастают в конфликты. Так, все-европейское эхо получила презентация проекта строительства мечети в Кельне. Если для мусульман соборная мечеть предстает как символ гордости, то у немцев (шире — европейцев) она вызывает дискомфорт. Показательно то, что даже до предела полит-корректное население Швейцарии также проголосовало против строительства мечетей в стране.

«Много - вариантность, противоречивость и сложность природы современного «поворота к корням» усиливаются соединением противоположно направленных тенденций общемирового развития: глобализации, регионализации, усиления культурно-цивилизационного многообразия мира, миграционного «бума», роста конфликтогенного потенциала, усложнения характера взаимоотношений между народами, культурами, цивилизациями и государствами. Все эти явления имеют свою причинность и закономерность, сохраняют свою автономность, самостоятельность. Но, переплетаясь в рамках эпохи постмодерна — «всемирной смены ценностных порядков», они образуют диалектическую смесь единства в многообразии, затрудняя процессы протекания транзитного этапа, осмысления феномена осмысления исторического опыта и одновременно еще более усиливая непредсказуемость форм и последствий исторического пробуждения» [2, с. 47].

Возвращение к истокам. Что это — одноразовый акт или перманентный процесс? Почему проблема освоения исторического опыта для каждого нового поколения приобретает новую актуальность и новую сложность? Как понять в этом смысле изречение Гегеля: «История учит нас тому, что она ничему не учит?». Феномен «вечного возвращения» объясняется не столько постоянством в повторении ошибок, совершенных в прошлом («наступление на одни и те же грабли») или ограниченностью познавательного небосклона, сколько такого же рода закономерностями, которые мы наблюдаем в природе — периодическая смена дня и ночи, календарное обновление погоды в цикле «зима — весна — лето — осень» или вечное обновление самого космоса.

Цикличность природы вызывает повторяемость феномена «возвращения к истокам», частота которого детерминирована количеством нереализованных возможностей в прошлом. Отсюда

регулярность явлений обращения к истокам. Путешествие к исходному началу — это очередная попытка начать все сначала, насыщая архаизм современностью, синтезируя прошлое и современное в одно историко-культурное поле. «Наше сознание устроено таким образом, — отмечает А. Генис, — что мы воспринимаем окружающее только тогда, когда оно укладывается в какую-нибудь историю. Реальность — это история, которую мы себе рассказываем. Смена эпох — это смена "историй". Раньше ее писал миф, потом — церковь. Последние три века нашу историю писала наука» [1, с. 119].

Заключая мысль о значимости «поворота к корням», еще раз подчеркнем, что эпоха постмодернизма в качестве центральной задачи выдвигает задачу возрождения этики уважения к наследию предков. Эта «этика получает статус витального кода» [2, с. 17] жизнеспособности человечества и его составляющих — народов. Программа «исцеления историей» — главный вопрос повестки дня XXI в.

Например, футурологи уже не раз предсказывали «конец истории» (Д. Белл, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон). Но сколько признаков нового «возрождения» истории мы наблюдаем в постмодернистском мире! Умирает не сама история, а отходят в прошлое ее объясняющие старые теории, обветшалые идеологии, отработанные парадигмы (от греч. paradeigma — пример, образец; исходная концептуальная схема, модель постановки проблем и решения). На заре третьего тысячелетия наш познавательный арсенал обогатился целым набором новых доктринальных концепций — «общество знания», «информационное общество», «сетевое общество», концепция глобализации. Но все они независимо от степени соответствия вызовам новой эпохи и ожиданиям народов мира являются претензией на мега-теории, объясняющие прошлое, настоящее и будущее человечества в их единстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генис А.А. Билет в Китай. СПб.: Амфора, 2001. 333 с.

2. Аксеновская Л.Н. Ордерная концепция организационной культуры: Вопросы методологии. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2005. Кн. II. 348 с.

Ким Элина Павловна
кандидат юридических наук,
Сартаева Калия Рысбековна
кандидат юридических наук,
Турлыбек Д.Н.
Магистрант ЮКГУ им.М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан,

РАЗВИТИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКЕ

Аңдатпа: Берілген мақалада криминалистика ғылымының бөлімі ретінде қарастырылатын криминалистикалық тактиканың дамуының өзекті мәселелері айқындалады. Құқық қорғау органдарының қызметіндегі тактикалық тәсілдер мен комбинациялардың қазіргі кездегі теория мен тәжірибеде қолданудың талдауы негізінде криминалситикалық тактиканың мәнін ашу мен нақтылауды анықтауды қажет етеді.

Abstract: The article discusses the issues related to the elucidation of the nature, essence and tasks of forensic tactics and tactical and forensic techniques, reveals the essence of many years of discussion among forensic scientists about the development of a historical perspective and contemporary trends of the forensic tactics. Зased on the analysis of the theory and practice of tactics and combinations in law enforcement argued the need to clarify and expand the definition of criminal tactics, the unification of the prevailing scientific views on the subject of criminal tactics, scope and structure of its implementation.

Началом развития криминалистической тактики как отрасли криминалистики, как показывает анализ криминалистической литературы, принято считать конец 19-го века [1, с.76], но фактическое ее зарождение следует отнести к периоду появления правоохранительных структур в древнейших государствах, призванных использовать эффективные способы и методы деятельности по раскрытию и расследованию противоправных деяний.

Накопление практического опыта уголовного преследования преступников сопровождается появлением специальных научных трудов по тактике и организации расследования преступлений. Именно появление в 19 веке работ наиболее известных немецких авторов Ортлоффа, Циммерманна, Штибера, Ягеманна, посвященные изучению практики раскрытия и расследования преступлений принимается за начало отсчета развития криминалистической тактики.

Среди работ, содержащих некоторые рекомендации по тактике допроса свидетелей, очной ставке между ними, предъявлению для опознания, написанных в 19-ом и начале 20-го веков, упоминаются наиболее важные и содержательные, те, в которых детально изложены тактические приемы, применяемые при производстве обыска, осмотра, допроса [2].

Так, Я.И. Баршев в своей работе Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству пишет, «...цель, для которой производится обыск, может быть достигнута только посредством предварительной неизвестности его и особенного искусства, проворства и замечательности следователя, то домашний обыск должен быть производим неожиданно, со всею внимательностью и наблюдением над действиями лиц, живущих в обыскиваемом доме». Рассматривая вопросы тактики допроса обвиняемого, он указывает, что «наилучшим должно почесть тот образ допроса, в котором делается постепенный переход от общих вопросов к более частным, чтоб таким образом дать повод обвиняемому самому высказать себя и обстоятельства преступления, также когда материал следующих вопросов заимствуется от ближайших ответов... В случае наклонности допрашиваемого к признанию, благоразумие советует выслушать его не прерывая, и после уже искусно выспрашивать у него объяснения на то, что представляется неясным и чего недостает еще для полного признания» [3, с.43].

Становление криминалистической тактики связано с именем Ганса Гросса, который в своем «Руководстве для судебных следователей …» раскрыл положения допроса, осмотра и подготовки при выезде на место происшествия [4].

Исторически термин «тактика» толковался как «… общий план подготовки и ведения боя, боевых операций», второе толкование тактики, согласно Энциклопедическому словарю, это – «2) Совокупность средств и приемов для достижения намеченной цели» [5]. В первом значении

этот термин употреблялся изначально в криминалистике. Следует согласиться с И.Н. Якимовым, «под уголовной тактикой понимается система целесообразных способов преследования преступника для его задержания и обезвреживания. Она исследует различные средства, пригодные для этой цели и, в зависимости от их свойств, дает указания к их употреблению в различных случаях борьбы с преступником» [6, с. 117].

Вопросы тактики и методики расследования преступлений И.Н. Якимов излагает следующим образом: «…чтобы быть победителем в борьбе с преступником, надо знать, что из себя он представляет как человек, как член общества и как член семьи. Зная его отличительные свойства, можно всегда избрать соответствующие средства для борьбы» [7, с. 230].

После того как понятие «тактика» прижилось в криминалистике, ему начали придавать более широкое, второе толкование. Под тактикой следователя стали понимать совокупность средств и приемов для достижения намеченной цели, т. е. эффективный способ решения любого рода задач, возникающих в ходе расследования. К этому периоду относится появление понятий «тактика осмотра места происшествия», «тактика выемки», «тактика получения образцов для сравнительного исследования», «тактика назначения экспертизы» и т. д.

Для рассматриваемого раздела криминалистической науки можно усмотреть некоторое дублирование положений уголовного процесса (в части определения понятий, видов, задач, правил производства следственных действий и способов фиксации их результатов), криминалистической техники (в части рекомендованных средств и приёмов обнаружения и фиксации доказательств, правил обращения с предметами и следами, приёмов фотографирования, составления протокола следственного действия, планов, схем), а также раздела «Методика расследования отдельных видов преступлений.

Считаем необходимым привести аргументацию некоторых ученых – криминалистов, касающуюся определения и содержания криминалистической тактики, как особого раздела науки криминалистики. Начнем с позиции А.И. Винберга, утверждавшего, что особым разделом криминалистики, наряду с криминалистической техникой и методикой расследования отдельных видов преступлений должна быть криминалистическая тактика, которая имеет своим особым ядром учение о следственной версии [8] .

Подробную аргументацию, доказывающую право, следственной тактики быть самостоятельным разделом криминалистики, дает О.Я. Баев, которые формулирует ее определение, как части криминалистики, посвященной системе приемов расследования, общих для расследования преступлений всех видов и служащих основой для разработки методики расследования отдельных видов преступлений [9].

Тактику как часть криминалистики, изучающую и разрабатывающую методы, способы и приемы производства следствия, характеризовал И.Ф. Герасимов [10].

Г.Н. Александров отнес к тактике лишь производство отдельных следственных действий [11].

По разумению Л.Я. Драпкина «… тактика представляет собой реализацию процессуальных норм, которые не следует смешивать с криминалистическими советами» [12].

В конце 50-х годов прошлого века сложилось представление о предмете, задачах и основных положениях тактики следствия. Исследователи предложили отнести к предмету тактики методы определения правильного направления расследования, учение о версии, определение наиболее целесообразной последовательности проведения следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, приемы их проведения, организацию работы следователя и воспитание у него необходимых профессиональных качеств.

В.И. Попов впервые предложил именовать тактику не следственной, как ее обычно именовали, а криминалистической [13, с.10,14].

Этот этап формирования раздела тактики в криминалистике охарактеризовался признанием тактики «… как совокупности методов проведения отдельных следственных действий…», а также «… системы приемов и методов, при помощи которых обеспечивается правильное определение направления и объема расследования» [14].

В 1960 г А.Н.Васильевым защищена диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по теме «Основы следственной тактики», в диссертации проведен анализ широкого спектра мнений и идей различных ученых по общим положениям криминалистической тактики. [15].

А.Н.Васильев отмечал: «криминалистическая тактика – это система наиболее эффективного осуществления отдельных процессуальных действий и оперативно-розыскных мероприятий и применение научно-технических средств при их производстве» [15, с.14].

Развитие криминалистической тактики совершенно закономерно сопровождалось развитием раздела криминалистики – криминалистической методики расследования преступлений. Именно внутри этого учения появились общие положения, посвященные исследованию общих закономерностей организации расследования преступлений, что рассматривалось и в разделе криминалистической тактики. ложилась ситуация, в которой возникло и нарастало противоречие криминалистической тактики и криминалистической методики расследования преступлений.

Приведенные взгляды ученых-процессуальстов и криминалистов на сущность криминалистической тактики, показывают, что криминалистическая тактика и криминалистическая методика на начальном этапе развития не имели четкого разграничения предмета исследования. Первые тактические работы включали в себя и вопросы организации расследования отдельных видов преступления. Поэтому довольно длительное время частно-методические криминалистические исследования преступлений рассматривались по отношению к криминалистической тактике как общее к частному, где общим выступала тактика, а частным методика расследования преступлений.

Рассматриваемый период в советской криминалистике характеризуется наличием развитой системы частных методик, но научные основы организации расследования преступлений были на тот момент недостаточно разработаны. Именно поэтому и возникло предложение о создании общих положений расследования преступлений в следственной (криминалистической) тактике. В рамках криминалистической тактики разрабатывались основы теории выдвижения и проверки следственных версий, планирования расследования преступлений, взаимодействия следователей с оперативно-розыскными аппаратами и ряда других элементов организации расследования преступлений»[17 с.6-10].

При этом, следует отметить, общей теорией организации расследования преступлений криминалистическая тактика не стала. Основное внимание при ее дальнейшей разработке было обращено не на создание комплексного научного подхода к методике расследования преступлений, а на исследование отдельных аспектов организации следственной деятельности, системы следственных действий и тактики их проведения.

Одной из причин такого процесса явилось возникновение в криминалистической методике ее общих положений, в которых, наряду с криминалистической тактикой, также стали исследоваться общие закономерности организации расследования преступлений.

Р.С. Белкин в одной из своих работ указал: «Представляется правильным определить следственную тактику как часть криминалистики – систему тактических приемов, разработанных на основе специальных наук, и, главным образом, логики, психологии, а также обобщения следственной практики для применения логических методов познания, формирования психологии отношений следователя с участниками следственных действий, организации планомерного расследования преступления в целях эффективного собирания доказательств и в соответствии с нормами УПК» [17, с.37].

Таким образом, содержание криминалистической тактики и криминалистической методики оказалось не только не уточненным, но и приобрело состояние, требующего решения ряда сложных теоретических задач.

В.И. Комиссаров, представлял следственную тактику как систему тактических приемов, разработанных на основе логики, психологии, обобщения следственной практики и с учетом нравственных принципов в целях применения логических методов познания, формирования правильных психологических и нравственных взаимоотношений следователя с участниками следственных действий и эффективного применения научно-технических средств в процессе собирания доказательств в соответствии с уголовно-процессуальными нормами [18, с.7].

Особой точки зрения по этой проблеме придерживался И.А.Возгрин, который определял криминалистическую тактику как самостоятельный раздел криминалистики, изучающий закономерности организации и осуществления следственной деятельности в целях выработки, в строгом соответствии с требованиями законности, научно-обоснованных рекомендаций по повышению ее эффективности [16, с.24].

Анализ предложенных определений, показывает, что большинство авторов не говорило уже о криминалистической тактике как об общей теории криминалистической методики расследования преступлений.

Однако существовала и иная точка зрения авторов, оставляющих за криминалистической тактикой исследования некоторых вопросов организации и осуществления предотвращения раскрытия и расследования преступлений.

Так, А.Н. Гусаков, А.А. Филющенко отмечает, что «в самом общем виде предметом криминалистической тактики является практическая деятельность по раскрытию и расследованию преступлений» [19, с.47]. Иначе говоря, следственная тактика – это отрасль криминалистики, содержащая систему научных положений и рекомендаций об организации и планировании расследования и тактике следственных действий.

Если принимать во внимание точку зрения о включении в содержание криминалистической тактики вопросов организации и осуществления раскрытия, расследования и профилактики преступлений, тогда закономерен вопрос, – почему криминалистическая тактика и криминалистическая методика имеют один и тот же предмет исследования?

А.А. Эйсман, исследуя систему современной криминалистики, писал к числу большого круга проблем, общих как для тактики, так и для методики относил теории версий и планирования расследования, учения о взаимодействии следователя с оперативными органами, о научной организации труда следователя, о проблемных ситуациях, о криминалистических характеристиках преступлений и др. При этом он подчеркивал, что данные вопросы разрабатываются представителями, как тактики, так и методики. А.А. Эйсманом предлагалось объединить криминалистическую тактику и криминалистическую методику в общее учение о тактике и методике раскрытия и предупреждения преступлений – общую теорию раскрытия (расследования) и предупреждение преступлений – состоящее из двух особых частей – учения о тактике проведения отдельных следственных действий и учения о расследовании отдельных видов преступлений [20].

Но в этом случае, как справедливо замечено, нарушится исторически сложившаяся система криминалистики, и останется не включенной в эту общую теорию раскрытия (расследования) и предупреждения преступлений криминалистическая техника [16, с.15].

Отсюда закономерен вопрос, каковы перспективы дальнейшего развития отношений криминалистической тактики и криминалистической методики.

Среди многих возможных решений вопроса об упорядочении связей между криминалистической тактикой и криминалистической методикой расследования преступлений, по нашему мнению, заслуживают внимания следующее.

В основе предлагаемого решения лежит положение о том, что характер связей криминалистической тактики и криминалистической методики расследования преступлений определяется фактическим содержанием этих разделов криминалистики. В нынешнем состоянии криминалистическая тактика включает в себя две относительно самостоятельных группы вопросов: 1. Теоретические основы этого раздела (понятие, система, задачи, метод и т.д.) вместе с научными основами следственной деятельности (учения о следственных версиях и планировании расследования преступлений, о взаимодействии следователя с органами дознания, о привлечении общественности к расследованию преступлений, об изучении личности обвиняемого и подозреваемого и т.д.). [21, с.16];

2. Вопросы, связанные с исследованием тактики подготовки и проведения отдельных следственных, судебных действий [17, с. 209].

Вместе с тем следует отметить, что развитие основ (общих положений) криминалистической тактики сопровождалось выходом в свет работ, посвященных тактике отдельных следственных действий. Так, интенсивно исследовались тактические начала розыска (В.И. Попов), осмотра (И.Е. Быховский, В.А. Гуняев, В.И. Рохлин), следственного эксперимента (Н.И. Гуковская), обыска (А.Р. Ратинов), предъявление для опознания (Г.И. Кочаров, В.С. Бурданова), допроса (А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева, С.Я. Розенблит, Н.И. Порубов), вопросы планирования (А.Р. Шляхов, Н.А. Якубович) и многие другие.

Анализ современного состояния тактико-криминалистического обеспечения деятельности правоохранительных органов показывает необходимость унификации сложившихся научных взглядов на предмет криминалистической тактики, сферу её реализации и структуру как самостоятельного раздела криминалистики. Необходимость обоснования целесообразности расширения познавательных границ криминалистической тактики, распространения её

рекомендаций на сферу судебного рассмотрения уголовных дел становится все более ощутимой. По этой причине, высказывалось совершенно закономерное и обоснованное, на наш взгляд, мнение о том, что целесообразным представляется выделение в структуре криминалистической тактики таких элементов, как тактика суда (судьи), тактика государственного обвинителя. Важной задачей стала разработка организационных и тактических основ судебного следствия, предложение эффективной системы судебных действий, определение наиболее целесообразных тактических средств их осуществления в состязательном процессе [22].

Кроме того, продолжается формирование и совершенствование отдельных учений, например, теории тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия, которая несомненно относится к криминалистической тактике. Требуют дальнейшего совершенствования теории принятия тактических решений, следственной ситуации, систематизации тактических средств, используемых в уголовном судопроизводстве, преодоления противодействия расследованию [23].

В современном осмыслении нуждаются теории тактического риска, обеспечения безопасности лиц, содействующих раскрытию, расследованию преступлений, а также судебному разбирательству уголовных дел [24].

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

1. Результаты исследования истории возникновения и развития криминалистической тактики, свидетельствуют о том, что эти криминалистические научные знания были одними из первых в системе криминалистики. Однако становлению криминалистической тактики как части науки предшествовал большой и сложный период накопления эмпирических знаний.
2. Наиболее интенсивным развитие криминалистической тактики приходится на 60-70-е годы 20-го столетия, однако, с возникновением новых проблем, связанных с организацией и осуществлением судебной, следственной и экспертной деятельности, в последнее время криминалистическая тактика приобрела новый импульс для своего дальнейшего совершенствования.
3. Развитие представлений о сущности, задачах и средствах тактико-криминалистического обеспечения судебного следствия служит дальнейшему развитию теории криминалистической тактики и способствует совершенствованию судебной практики.
4. Расширение определения криминалистической тактики, как самостоятельного раздела криминалистики, исследующего закономерности организации и осуществления судебной, следственной и экспертной деятельности позволит выработать научно-обоснованные рекомендации по повышению ее эффективности.

Литература:

1. Волчецкая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: Учебное пособие / Калининград. ун-т. - Калининград, 1997. - 95 с.

2. Гармаев Ю.П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений: Дисс. ... д-ра юрид. наук. - М., 2003. – 336 с.

3. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Баршев Я.И. - М.: ЛексЭст, 2001. - 240 с.

4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. — М.: ЛексЭст, 2002. — 1088 с.

5. Толковый словарь

6. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. М.,1929, с. 117.

7. Якимов И.Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. – М.: Изд-во «Заготхоз» Милиции Республики, 1924. – 210 с.

8. Винберг А.И. О научных основах криминалистической тактики // Правоведение. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965, № 3. - С. 78-83

9. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. - Воронеж, 1977.

10. Герасимов И.Ф. Тактическая операция как форма взаимодействия органов предварительного расследования // Тактические операции и эффективность расследования. Свердловск, 1986.

11. Александров Г.Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии. // Вопросы криминалистики. 1962. № 3 С. 9-10.

12. Криминалистическая тактика : учебное пособие для академического бакалавриата / Л. Я. Драпкин [и др.]. — М. : Издательство Юрайт, 2018. – 228 с.

13. Попов В.И. Некоторые положения криминалистической тактики и методика преподавания в вузах этого раздела криминалистики. // «Вопросы советской криминалистики». - Алма-Ата, 1959. - С.10-15.

14. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1967.

15. Васильев А.Н. Основы следственной тактики: Автореф. дис. д-ра юрид.наук. - М., 1960. - 35 с.

16. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики. Ч.1. -СПб., 1992. – 100 с.

17. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3-х т. - М., 1997. - Т. 1. – 408 с.

18. Комиссаров В.И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. Автореф. к. ю. н. - М., 1977. – 22 с.

19. Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика (в вопросах и ответах). - Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1991. - 148 с.

20. Эйсман А.А. Проблемы развития и изменения системы криминалистики // Советская криминалистика: Теоретические проблемы. -М., 1978. - С. 55-59.

21. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы следственной тактики. Автореф. д.ю.н. - Харьков. 1966.

22. Яблоков Н.П. Некоторые взгляды на криминалистику как науку и учебную дисциплину XXI века // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р. – Харьків: Право, 2010. – С. 68-73.

23. Каминский М.К. Что есть, что должно быть и чего быть не должно в криминалистике XXI века // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р. – Харьків: Право, 2010. – С. 13 – 17.

24. Якушин С.Ю. Актуальные проблемы тактико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства в современных условиях // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р. – Харьків: Право, 2010. – С. 554 – 560.

Имашев Ботабек Есенбекұлы
з.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ
Абутаева Сапаркуль Базарбаевна
аға оқытушы, Қазақстан инженерлі – педагогикалық Халықтар достығы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫ АТҚАРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС САЛАСЫНДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ

Резюме

В данной статье рассматривается место и роль государственной политики в борьбе с преступностью в системе исполнения уголовных наказаний. На сегодняшний день государство проводит целенаправленную политику в уголовно-исполнительной политике, что и было учтено автором статьи, с учетом последних изменений и дополнений уголвного и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан.

Summary

This article examines the place and role of public policy in the fight against crime in the system of execution of criminal penalties. To date, the state has pursued a purposeful policy in the criminal-executive policy, which was taken into account by the author of the article, taking into account the latest changes and additions to the criminal and penal enforcement legislation of the Republic of Kazakhstan.

Әлеуметтік мақсатқа жету үшін мемлекет Қазақстан Республикасы Конституциясының 40-бабының 1-бөлігіне сәйкес Ел Президентімен анықталатын белгілі болып саясатты басшылыққа алады. Ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттарын Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының кепілі болып саналатын ең жоғары лауазымды тұлға айқындайтындықтан біртұтас болып табылады. Мемлекеттің саясаты қоғамдық және мемлекеттік өмірдің экономикалық, әлеуметтік, ұлттық, мәдени, әскери, қорғаныс, қауіпсіздік, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, қылмыстылықпен күрес сияқты салаларынан айқындалып көрінеді. Мемлекет саясатының жалпы бағыттарының бірі еліміздегі қылмыстылықпен күрес, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы саясат болып табылады.

Осы бағыттағы мемлекет саясатының негізгі ережелерін жасауды Қазақстан Республикасы Конституциясының 66-бабы Қазақстан Республикасының үкіметіне жүктейді. Қылмыстылықпен күрес саласындағы саясат негізгі бағыттарды, міндеттерді, қағидаларды, нормаларды қылмыстылықтың жай-күйіне мемлекеттік бақылау жасаудың әдістерін анықтайды. Ол міндетті түрде Қазақстан Республикасы азаматтарының заңды құқықтары мен мүдделерін түрлі қол сұғушылықтардан қорғауы тиіс. Қылмыстық жазаны атқару саласындағы саясат туралы айтқанда, содан туындап және көпсалалы жоспарлы құбылыс болып саналатындықтан, оның қылмыстық саясатпен тығыз байланысты екендігін атап өткен жөн (оны шартты түрде қылмыстылықтың алдын алу саласындағы саясат, қылмыстыққұқықтық саясат, қылмыстық-атқару саясаты, қылмыстық іс жүргізу саясаты деп солайша бөлуге болады). Қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрестің түрлі нысандарын қамтып және әлеуметтік саясат бағыттарының бірі болып танылады. Қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрестің негізгі бағыттарын, осы күресті жүргізуге шақырылған мемлекеттік органдардың нормаларын, әдістерін, міндеттері мен мазмұнын анықтайды. Ол қылмыстық заңдылықтың мазмұнын ең бастысы қылмыстық жауаптылық, оның негіздеріндегі, жауаптылықты теңдестіру мен белгілі біреуге артудағы, қылмысқа жататындығы және жатпайтын мәселелерді шешуді, қылмыстық жазаның мақсатын, жүйесі мен түрлерін, олардың мазмұнын анықтайды, сондай-ақ жазадан босату мүмкіндігі мен негізін белгілейді.

Мемлекет саясаты қылмыстық жазаны атқару саласында оның мақсаты мен қағидаларын, жазаны атқару саласындағы мемлекеттік қызметтің стратегиясы мен бағыттарын, негізгі нысандары мен әдістерін белгілеп береді. Қылмыстық жазаны атқару саласындағы саясаттың нысандары мен әдістері, оның дамуы мен қалыптасуы түрлі әлеуметтік факторлар – қоғамның әлеуметтік-саяси, экономикалық хал-ахуалына, қоғамдағы адамгершілік құндылықтарына, құқықтық таным деңгейіне, қылмыстылыққа және оның қозғалысына, әрекеті мен қоғамдағы адам құқықтарының, әсіресе, адам құқықтары мен сотталғандарға қарау туралы халықаралық актілердің талаптарының сақталуын бақылайтын ұйымдарға әсер етуіне тікелей байланысты. Қылмыстық жазаны атқару саласында заң ғылымдарының даму деңгейінің айтарлықтай маңызы бар. Әлеуметтік қатынастардың түрлі-түрлі олардың мақсаты мен міндеттері бір деп айтуға болады.

Оған Қазақстан Республикасының Конституциясындағы мазмұны жағынан өте жақын әрі ұқсас қағидаларды айғақ етуге болады. Мысалы, Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабында: «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. Ешкімді азаптауға. Оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» делінсе, 14-бабында: «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» делінген. Қылмыстық жазаны атқару саласы мен мемлекеттің саясаты бір-бірімен өзара тығыз байланыста және сондығынан олар бір-біріне өзара әсер етеді. Бұл әсіресе жаза жүйесінің кейбір жекелеген түрлеріне, нақты бір жазаның мазмұны мен оны тағайындау тәжірибесіне байланысты. Қылмыстық жазаны атқару саласындағы мемлекеттің саясаты, әсіресе қылмыстық-атқару заңдылықтарды түрлі жолдармен жүзеге асырылады. Қазіргі кезде ол Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде, сондай-ақ түрлі заң актілерінде – Қазақстан Республикасы Үкіметінің жазаны атқаруға байланысты мәселелер жөніндегі қаулыларында, Президенттің жазаны өтеу мен одан босатуға қатысты Жарғыларында бекітілген. Қылмыстық жазаны атқару саласындағы мемлекеттің саясатын жүзеге асыру мен орындау оларды орындау жөніндегі өкілеттік берілген мемлекеттік органдардың (Түзеу мекемелерінің ішкі тәртіп Ережелері, бұйрықтар мен өкімдер); Қазақстан Республикасы соттарының (Қазақстан Республикасы Жоғарғы соты Пленумының қаулылары, Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің 1997 жылғы 18-желтоқсандағы №2-2/117 бұйрығымен бекітілген «Атқарушылық өндірісі туралы Нұсқауы», сондай-ақ мекемелер мен органдардың қылмыстық жазаны атқаруының заңмен қарастырылған қызметтерінен байқалады. Сөйтіп, қылмыстық жазаны атқару саясаты жүзеге асырылуы түрлі мемлекеттік органдарға (соттарға, Ішкі істер мен Әділет, Қорғаныс министрліктері, прокуратура органдарына және басқаларға) жүктелетін қылмыстылықты ескерту және онымен күрес жолындағы мемлекеттік жалпы саясаттың жеке бір бағыты болып табылады.

Кез келген мемлекетте қылмыстылыққа қарсы күрес қылмысты ескерту жөніндегі арнаулы алдын алу жұмыстарын ұйымдастыруды, оның жасалуына жағдай туғызушы себептер мен шарттарды анықтауды, тергеуді және жасалған қылмыстарды соттық тәртіппен қарауды, қылмыстық жаза тағайындауды, әрине жазаны атқаруды қарастыратын арнаулы шаралар кешенін қалыптастырумен көзге көрінеді. Осындай арнаулы мемлекеттік шаралар кешенін жүзеге асыру мемлекеттің арнаулы органдарына жүктеледі. Қылмыстық іс жүргізу заңнамалары үкімді орындау сол үкімді шығарған сотқа жүктелетінін белгілейді. Әрі қарай соттың үкімді орындау туралы өкімді судьялар немесе сот төрағасы үкімнің кәшімесін, оның заңды күшіне енетіндігі жөніндегі анықтама қағазымен бірге үкімді атқару міндеті жүктелген органға жіберіледі. Өз кезегінде үнімді жүзеге асыратын орган, үкім орындалғаннан кейін оның орындалғандығы жөнінде үкім шығарған органға дереу хабарлайды. Қылмыстық жаза ҚР КК 38-бабына сәйкес соттық үкімімен ғана тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы және жасаған қылмысы үшін сазайын тартқызу болып табылады. Жаза қылмыс жасады деп танылған адамға ғана қолданылады және ол қылмыстық заң бойынша қылмыс жасаған адамның құқығы мен бостандығынан айыруды немесе шектеуді қарастырады. Қылмыстық заңға сәйкес жазалаудың мақсаты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды еңбекке адал қарау, заңды бұлжытпай орындау, адамгершілік ережелерін құрметтеу рухында тәрбиелеу, сондай-ақ соталғандардың да, өзге адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу болып табылады. Соттың үкімін жүзеге асыру үшін тиісті жазаларды атқаратын мемлекеттік органдар мен мекемелер жүйесі құрылады немесе кейбір органдарға, мекемелер мен ұйымдарға өздерінің атқаратын жұмыстарымен бірге соттың үкімін орындау міндеті қоса енгізіледі. Құқық қолдану мен заң шығару заң шығару теориясында жазаның барлық түрін екі топқа бөлу қалыптасқан: - сотталғандарды ықпал ету шараларымен түзеумен қатысты жазалар; - ықпал ету шараларымен түзеуге қатысы жоқ жазалар. Осының біріншісіне мыналар жатады: - бас бостандығынан айыру; - түзеу жұмыстары; - тәртіптік әскери бөлімде ұстау; - қоғамдық жұмыстарға тарту. Екіншісіне мыналар жатады: - айыппұл салу; - мүлкін тәркілеу; - белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; - арнайы, әскери немесе құрметті атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік марапаттауларынан айыру. Түзеудің ықпал ету шараларымен байланысты барлық қылмыстар жазалаушы элементерді жүзеге асыру барысында олардың мазмұны сотталғандарға арнайы тәрбиелік әсер етумен сипатталады. Оның ерекшелігі қылмыстық-құқықтық жаза барысында кәрінетін құқықтың шектеу жағдайында жүзеге

асырылатындығы болып табылады. Бұл жерде атап өту керек, түзеу арқылы ықпал ету шаралары тұтастай алғанда жазалау-тәрбиелеу ісі шеңберінде өтеді. Жоғарыдағы бірінші топтағы кәрсетілген қылмыстық жаза түрлері ҚР ҚАК төмендегі тарауларымен реттеледі: - түзеу жұмыстары – 7-тараумен; - бас бостандығынан айыру – 11-тараумен; - тәртіптік әскери бәлімде ұстау – 20-тараумен. Қоғамдық жұмыстарға тарту, қамауға алу, бас бостандығын шектеу қазіргі кезде теориялық жазынан әлі толық зерттеліп бола қойған жоқ, сондықтан оларды ықпал ету шараларымен түзеуге байланысты жазалар қатарына жатқызу шартты түрде ғана қолға алынып жүр.

Осы айтылған жаза түрлерінің ерекшеліктері оларды атқару барысында ҚР ҚАК 7-бабында (Сотталғандарды түзеудің негізгі құралдары) көрсетілген арнайы түзеу құралдары қолданылады. Екінші топқа жататын жазаларды атқару ҚР ҚАК тиісті бөлімдерімен реттеледі. Бұл жазаларды атқаруды айырмашылық белгілері мынада: оларды жүзеге асыру барысында жазаны өтеу режимі қолданылмайды, жүйелі түрдегі арнайы тәрбие жұмыстары өткізілмейді, жазаны өтеудің негізгі шарттарының бірі сапалатын қоғамға пайдалы еңбекке тартылмайды, сонымен бірге міндетті түрдегі жалпы білім беретін немесе кәсіптік-техникалық оқуға тартылмайды. Бірінші топтағы жазаларды атқарудың екінші бір ерекшеліктері мемлекет атынан тағайындалған жазаны атқару үшін арнайы мекемелер мен органдардың құрылуында. Жазаның көбірек қолданылатын түрі бас бостандығынан айыруды атқару үшін арнайы қылмыстылық-атқару жүйесі құрылады. Оның құрамына мыналар енеді: - түзеу колониялары; - тәрбиелеу колониялары мен түрмелер. Бұл мекемелердің қызметі мына төмендегі нормативтік қайнар-кәздермен реттеледі: - Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі; - Түзеу мекемелерінің ішкі тәртіп ережелері. Қоғамнан оқшаламай-ақ, бірақ түзеу арқылы ықпал ету шараларымен байланысқан жазаны атқару үшін қылмыстық-атқару органдары жүйесінде аумақтық қылмыстық-атқару инспекциясы жұмыс істейді. Бұл инспекция мынадай жұмыстар атқарады: - түзеу жұмыстарына, белгілі бір лауазымды болу немесе белгілі бір қызметпен айналасу құқығынан айыру, қоғамдық жұмыстарға тарту жазасына, сондай-ақ қызмет көрсетілетін аумақта тұратын шартты түрде сотталғандардың жеке есебін жүргізеді; - сотталғандардың жалақысынан ұсталатын тиісті төлемнің дұрыс есептелуін және ұсталған соманың кіріске дер кезінде аударылуын қадағалайды; - кәсіпорын әкімшіліктерінің түзеу жұмыстарын өтеу шарттары туралы заңдылықтарды сақтауын, соның ішінде жазасын өтеп жүрген сотталғандардың еңбек кітапшаларына жазбалардың дұрыс жазылуын қадағалайды; - сотталғандарға заңмен белгіленген ынталандыру және жазалау шараларын қолданады; - жазасын өтеуге бөгет жасайтын созылмалы жан күйелісі және басқа аурулармен ауырған сотталғандарға қатысты сотқа арыз-өтініш береді; - заңмен белгіленген тәртіп бойынша жазасын өтеуден әдейі бас тартқан сотталғандардың түзеу жұмыстары мерзімін бас бостандығынан айыру жазасына ауыстыру жәнінде сотқа ұсыныс жасайды; - қылмыстық іс жүргізу заңымен қарастырылған жағдайда сот алдында үкімді орындауды кейінге қалдыру жөнінде өтініш береді.

Соттың түзеу жұмыстары жөніндегі үкімі сол үкімнің заңды күшіне енген күннен бастап 10 күннен кешіктірілмей атқарыла басталуы тиіс. Түзеу жұмыстарын өтеуге тарту үшін негіз болатын негізгі құжат сот үкімнің заңды күшіне енгендігі жөніндегі анықтама қағазы болып саналады. Бұрынғы Қазақ КСР-інің Еңбекпен түзеу кодексінен жаңа ҚР Қылмыстық атқару кодексінің айырмашылығы ҚР қылмыстық кодексінің 39-бабында көзделген қылмыстардың ҚР ҚАК 14-бабымен реттелуінде. Онда төмендегіше реттелген: 1. Айыппұл салу немесе мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны үкім шығарған сот, сондай-ақ мүліктің орналасқан жері және сотталушының жұмыс орны бойынша сот атқарады. 2. Белгілі бір лауазымды болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны атқаруды сотталушының тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциясы, түзеу орталықтары, түзеу мекемесі немесе тәртіптік әскери бөлім жүзеге асырады. Белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімінің талаптарын сотталушының жұмыс орны бойынша ұйымның әкімшілігі, сондай-ақ қызметтің тиісті түрлерімен айналысуға берілген рұқсатты қайтып алуға Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құқықты органдар атқарады. 3. Құрметті, әскери, арнайы немесе өзге де атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дережеден және біліктілік сыныбынан айыру туралы сот үкімінің талаптарын атақты, сыныптық шенді, дипломатиялық дәрежені және біліктілік сыныбын берген лауазымды тұлға атқарады. 4. Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны сотталушының тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциясы атқарады. 5. Бас бостандығын шектеу, қамау және өлім жазасы түріндегі жазаларды қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері атқарады. 6. Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны қылмыстық-атқару инспекциясы атқарады. 7. Әскери қызметшілерге жазаларды: тәртіптік әскери

бөлімде ұстауды – осы үшін арнайы арналған тәртіптік әскери бөлімдер; қамауды – сотталған әскери қызметшілерге арналған гауптвахталарда гарнизондардың командованиесі немесе гарнизон гауптвахталарының тиісті бөлімшелері; әскери қызмет бойынша шектеуді – аталған әскери қызметшілер қызметтен өтіп жүрген әскери бәлімдердің, мекемелердің, органдар мен әскери құрамалардың командованиесі (бұдан әрі – әскери бәлімдердің командованиесі) атқарады. 8. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері, сондай-ақ шаруашылық қызмет көрсету жөніндегі жұмыстарды орындау үшін қалдырылған сотталғандар жөнінде тергеушілік оқшаулау орындары атқарады. 9. Шартты сотталғандар қылмыстық-атқару инспекциясының бақылауында болады. Шартты сотталған әскери қызметшілерге бақылау жасауды әскери бөлімдердің командованиесі жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің санкцияларымен қарастырылған (тәртіптік әскери бөлімде ұстау) баптарға сәйкес қылмыстылық әрекет жасаған әскери қызметшілерге қатысты жазаны атқару тәртіптік батальон немесе тәртіптік рота деп аталатын Қорғаныс министрлігінің арнаулы әскери бөлімдеріне жүктеледі. Тәртіптік әскери бөлімде ұстау түріндегі жазаны атқарудың тәртібі мен жағдайлары ҚР ҚАК 150-164-баптарымен реттелген. Әскери қызметшілерге қатысты басқа жазаларды атқару үшін арнайы мекемелер құрылмайды, ал қамауға алу, әскери қызметі бойынша шектеу түріндегі жазалар әскери қызметші қызмет етіп жүрген әскери бөлімшенің командованиесімен атқарылады. Сотталған әскери қызметші емес адамға қатысты қамау түріндегі жаза режимі жалпы режімдегі түрмедегі жағдайларға сәйкес келетін қамау үйлерінде атқарылады. Бас бостандығын шектеу жазасын тұрақты тұратын немесе сотталған жері шегінде қылмыстық-атқару мекемелерінің инспекциясы атқарады. Арнайы, әскери немесе құрметті атақтарынан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік марапаттан айыру жазалары үшін арнайы орган немесе мекеме құрылмайды, алайда осындай жазалардың нақты түрде орындалуын соттық атқарушылар бақылайды. Айыппұл салу мен мүлкін тәркілеу түріндегі жазаларды соттар, яғни дұрысырақ айтқанда, соттардың штатында тұратын соттық-атқарушылар жүзеге асырады. Сот шешімдерін орындау тәртібі Әділет министрлігінің 1997 жылғы 18-желтоқсандағы «Атқару жүргізу туралы нұсқау туралы» № 2-2/117 арнаулы бұйрығымен реттелген. Сот үкімінің талаптарын орындауға міндетті субъектілер ретінде мыналар саналады: - өздерінің қызметіне қарай үкімдерді орындауға бейімделіп арнайы құрылған мекемелер мен органдар (түзеу мекемелері, қылмыстық-атқару инспекциясы); - белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналасу құқығынан айыру үкімі шығарылған адам бұрын жұмыс істеген кәсіпорынның, ұйымның немесе мекеменің әкімшілігі; - айыптұл салу түріндегі жазаны атқару кезінде жаза тағайындалған адамның өзі; - арнайы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптың шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік марапаттан айыруға байланысты сол атақтарды, дәрежелер мен марапаттауды берген орган.

Сөйтіп, айтылғандарды түйіндей келе, тәртіп бойынша қылмыстық жазаны атқару Қазақстан Республикасы Әділей министрлігінің арнаулы мемлекеттік органдарына, Қорғаныс министрлігінің тәртіптік әскери бөлімдеріне, сондай-ақ соттық атқарушыларға жүктеледі деген жалпы қорытындыға келуге болады. Қылмыстылық жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

1. Соттың үкімімен шығарылған қылмыстың жаза түрлерін тиісті мәнде атқару;
2. Қылмыс жасаған адамның құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе шектеуда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
3. Сотталғандарды заңды бұлжытпай орындау, еңбекке адал қарау, адамзат өміріндегі тәртіпті құрметтеу рухында түзеу, тәрбиелеу;
4. Сотталғандардың, сондай-ақ басқа адамдардың жаңа қылмыстар жасауының алдын алу.

Пайдалануға ұсынылатын әдебиеттер

1 . Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз (1998 жылғы 7 қазандағы өзгертулер мен толықтырулар) Алматы: Жеті жарғы 2013 ж
2 . ҚР Қылмыстық кодексі. 2014ж 3 шілде № 226v.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі.
4. Бюллетень нормативно-правовых актов, официальное издание Министерства юстиции Республики Казахстан № 7-8 2002 г.
5. Қазақстан – 2030. Барлық қазақстандықтардың гүлденуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының өсуі: Ел Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 1997. 11-қазан
6. Уголовно-исполнительное право. – М.; 1996.
7. Уголовно-исполнительное право России. – М.; 1997.

Караева Айбала Ордабековна
старший преподаватель
Байтерекова Камшат Берниязовна
магистр юридических наук
Абдрахманова Меруерт Бегдиллаевна
магистр юридических наук
Международный Гуманитарно-технический университет

ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С МОШЕННИЧЕСТВОМ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ)

Аңдатпа. Алаяқтықтың қылмыс екенін баршаға мәлім, бірақ, бұл қылмыспен күрестің көкейкестілігін әркім түсіне бермейді. Сондықтан, қоғам дамуының қазіргі жағдайында бұл қылмысты тереңірек зерттеу қажет. Ең маңыздысы, алаяқтықты басқа ұқсас қылмыстардан бөліп алып, дұрыс бағалау жөнінде әркім өз пікірін айтуы қажет деп есептейміз. Мақалада алаяқтық қылмыстардың қылмыстық құқықтық және криминологиялық мәселелері қарастырылады.

Abstract. Conditions of further development of market economy there is a growth of number of roguish acts. Social and economic, organizational and legal, social and psychological and viktimologichesky factors exert impact on this process. At the same time in the Republic of Kazakhstan during 1998-2006 growth of infringement of property is observed that with all evidence creates real threat to democratic reforms in our republic and economic security of the state in general.

Ключевые слова: мошенничество, борьба, преступление, собственность, хищение, имущество, обман,

Keywords: fraud, fight, crime, property, plunder, property, deception

В условиях дальнейшего развития рыночных отношений, движения Казахстана по пути экономического роста, модернизации политической системы и демократизации общества всё более остро встает проблема защиты собственности как основы благосостояния личности, общества и государства от преступных посягательств.

В ч.3 ст.26 Конституции Республики Казахстан неотчуждаемое право быть собственником сформулировано следующим образом: «Никто не может быть лишен своего имущества иначе, как по решению суда. Принудительное отчуждение имущества для государственных нужд в исключительных случаях, предусмотренных законом, может быть произведено при условии равноценного его возмещения» [1].

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана отмечается, что открытая рыночная экономика должна быть основана «на уважении и защите частной собственности…» [2].

В Концепции правовой политики Республики Казахстан отмечено: «В уголовном законодательстве следует исходить из признания первичности и неотъемлемости прав и свобод человека как высших социальных ценностей, охраняемых законом» [3, с. 45], а одним из неотъемлемых прав является право собственности.

Охрана прав собственника является непременной составляющей деятельности любого государства, которое обязано гарантировать стабильность отношений собственности, обеспечивая условия их защиты. Граждане Республики Казахстан должны быть уверены, что закон на их стороне. В Стратегии «Казахстан-2030» отмечено: «Мы должны установить абсолютное верховенство закона и защищать законопослушных граждан от преступности» [4, с. 24].

Следует отметить, что мошенничество – уникальный вид преступления, построенного по сценарию отношения мошенника к жертве. В этой связи возрастает актуальность изучения виктимологических признаков (свойств) мошенничества. Это необходимо учитывать при выработке системы профилактических мер для этого вида посягательства на чужую собственность. Кроме того, анализ судебно-следственной практики по делам о мошенничестве свидетельствует о том, что при квалификации данного преступления возникают некоторые трудности. Они, чаще всего, связаны с неправильным пониманием признаков не только объективной, но и субъективной стороны состава мошенничества. В этой связи необходимо определение понятий мошенничества, обмана и злоупотребления доверием, способов, характеризующих объективную сторону мошенничества.

В условиях дальнейшего развития рыночной экономики происходит рост числа мошеннических деяний. На этот процесс оказывают влияние социально-экономические, организационно-правовые, социально-психологические и виктимологические факторы. При этом в Республике Казахстан в период 1998–2006 г. наблюдается рост посягательств на собственность, что со всей очевидностью создает реальную угрозу демократическим реформам в нашей республике и экономической безопасности государства в целом.

В сфере борьбы с мошенничеством крайне необходимо выделять специфику детерминации мошеннических правонарушений, а также их совокупность. Основными детерминантами мошеннических действий в Республике Казахстан являются социально-экономические, организационно-правовые, специально-технические и социально-психологические факторы, такие, как: расслоение населения на богатых и бедных, несовершенство действующих уголовного, финансового, налогового и гражданского законодательства, эгоцентрические узкокорыстные установки индивидов и т.д.

Для предупреждения таких противоправных деяний, каким являются мошенничества, следует всесторонне проанализировать особенности личности преступника и его жертвы. Современный мошенник интеллектуален, обладает достаточно высоким социальным статусом и жизненным опытом, способностью к мимикрии и другими свойствами. Жертвы мошенничества зачастую отличаются такими качествами, как легкомыслие и доверчивость, склонность к стяжательству и легкой наживе.

В нравственно-психологическом и криминологическом отношениях феномен виктимности мошенничества находится в плоскости «потерпевший – преступник». Жертва сама создает криминогенную обстановку и облегчает наступление преступного результата. Определение данной связи помогает выявить большую группу мошеннических деяний. Это, в свою очередь, создает необходимые предпосылки для виктимологической профилактики на двух уровнях (общей и индивидуальной) среди потенциальных жертв мошенников.

Говоря о квалифицирующих признаках мошеннических посягательств, по убеждению автора, следует дополнить действующее уголовное законодательство Республики Казахстан путем более подробной и конкретной типологии мошеннических посягательств и детального описания мошенничества в диспозиции статьи. Это позволит усилить и дифференцировать уголовную ответственность за мошенничество.

Повсеместное внедрение компьютерной техники и сетевых технологий в числе, применяемых для мошеннических посягательств, средств всё больший удельный вес начинают занимать средства компьютерной техники и компьютерно-сетевые технологии. Повышенная опасность подобного рода деяний, обусловленная их большой вредоносностью, наличием дополнительного объекта посягательства, трудностями расследования и раскрытия, требует адекватного реагирования со стороны законодателя. Оптимальной формой его должно стать конструирование в статье об ответственности за мошенничество такого квалифицирующего признака, как совершение преступления с использованием средств компьютерной техники.

Кроме того, при организации предупреждения рассматриваемых деяний важно учитывать, что групповое мошенничество стало одной из наиболее распространенных форм.

Следует отметить, что рассмотрение криминологической характеристики мошенника поможет осветить следующую проблему – особенности личности жертвы мошенничества.

Однако в действующем УК Республики Казахстан общий объект уголовно-правовой охраны представлен понятием «охраняемый уголовным законом интерес». Как считают некоторые авторы, характеристика объекта преступления как правоохраняемого интереса (правового блага) недостаточна для уяснения его содержания, поскольку благом может быть любой феномен внешнего мира. Вещной (материальной) основой правоохраняемых интересов (правовых благ) является безопасность личности, общества и государства (национальная безопасность). Отсюда объект преступления – это охраняемая уголовным законом безопасность личности, общества и государства (национальная безопасность), которой причиняется или может быть причинен вред в результате преступления. Между тем это не что иное, как попытка одно неопределенное определить через другое неопределенное.

Наличие словосочетания «право на чужое имущество» в диспозиции ст.190 УК Республики Казахстан может привести к ошибочной квалификации действий преступников и при покушении на мошенничество, расценить его как оконченный состав мошенничества. К примеру, при похищении жетонов преступник уже как бы изъял право на чужое имущество, но не изъял еще саму вещь. Если предположить, что потерпевший, вовремя опомнившись, примет меры к

пресечению преступных намерений, то налицо лишь покушение на совершение мошенничества. Если следовать существующей диспозиции, то налицо оконченный состав мошенничества. В связи с этим мы предлагаем ниже исключить из диспозиции ст.190 УК Республики Казахстан слова «право на чужое имущество» и более детализировать диспозицию статьи.

Следует отметить, что существует специфичность развития причинной связи при мошенничестве, совершаемом путем обмана. Она состоит в том, что в акте перехода имущества из владения потерпевшего к виновному непосредственное участие принимает сам потерпевший, введенный в заблуждение. При этом в любом случае мошенничества должно быть установлено, что заблуждение имело место в результате предшествующего по времени обмана со стороны виновного или, хотя и возникло вначале помимо действий виновного (при пассивном обмане), но было использовано им. Если же причина неадекватного восприятия потерпевшим соответствующей ситуации кроется в его болезненном состоянии и этим пользуется похититель, то содеянное им более соответствует краже. При мошенничестве имущество преступнику должно передавать дееспособное лицо, действия которого по распоряжению имуществом является юридически значимыми.

Объективная сторона данного состава образуется двумя взаимосвязанными актами: изъятием имущества или приобретением права на имущество (основное действие), а также обманом или злоупотреблением доверием (вспомогательное действие, обеспечивающее выполнение основного). Прибегая к обману или злоупотреблению доверием с целью безвозмездного обращения в свою пользу чужого имущества, преступник фальсифицирует сознание и волю владельца имущества. Он делает это так, что владелец, введенный в заблуждение, как бы добровольно отчуждает в пользу преступника собственное или вверенное ему имущество либо передает чужое имущество, которым он владеет в качестве субъекта ограниченного вещного права, полагая, что для этого имеются законные основания. Акт внешне добровольной передачи имущества означает не просто фактический переход имущества в руки виновного, но и получение им определенных возможностей по использованию имущества или распоряжению им.

Субъектом уголовной ответственности за мошенничество является исключительно физическое лицо. Мошенничество – преступление, общественная опасность которого очевидна для всякого вменяемого лица, достигшего возраста уголовной ответственности. Субъект сознает все фактические обстоятельства, соответствующие признакам объекта и объективной стороны мошенничества. Он сознает и общественно опасный характер своего деяния. В содержание умысла мошенника входит не только сознание общественно опасного характера своих действий, но и предвидение развития причинной связи и наступления общественно опасных последствий в виде причинения потерпевшему реального имущественного ущерба. Преступник сознает, что он совершает обман путем искажения истины или умолчания о ней, предвидит, что тем самым он вводит потерпевшего в заблуждение, в результате которого потерпевший передаст ему имущество либо право на имущество. При мошенничестве путем злоупотребления доверием виновный сознает, что он злоупотребляет доверием потерпевшего и таким путем завладевает имуществом. Необходимым признаком мошенничества является отсутствие у виновного права на имущество, которым он завладевает, поэтому это обстоятельство также входит в содержание умысла. Совершая мошенничество, субъект сознает, что это имущество (право на имущество) ему не принадлежит. Отсутствие такого сознания исключает возможность квалификации деяния как мошенничества. Совершение квалифицированных видов мошенничества предполагает сознание виновным всех обстоятельств, квалифицирующих содеянное (неоднократность, групповое совершение мошенничества и т.д.). Достаточно, чтобы виновный сознавал фактические обстоятельства, имеющие значение для квалификации, но не требуется, чтобы он давал им правильную юридическую оценку.

Юридические лица, которые (или посредством которых) совершали мошенничество, подлежат ответственности на основании норм гражданского или административного законодательства.

По действующему уголовному законодательству при определении понятия мошеннического посягательства предусматривается ряд обстоятельств, при которых определенное деяние признается преступлением, обладающим повышенной общественной опасностью. На основании этих обстоятельств можно сделать вывод, что квалифицированные виды мошенничества преобладают над простым видом данного преступления.

Согласно ч. 2 ст.190 УК Республики Казахстан к квалифицированным видам мошеннического посягательства относятся мошенничества, совершенные: а) группой лиц по предварительному сговору; б) неоднократно; в) с использованием служебного положения.

Кроме того, ч. 3 ст.190 УК Республики Казахстан определяет особо квалифицированные обстоятельства мошенничеств, которые совершаются: а) организованной группой; б) в крупном размере; в) лицом, ранее два и более раз судимым за хищение или вымогательство.

Анализ законодательных определений мошенничества по уголовным кодексам этих стран в сравнении с определением мошенничества, изложенным в ст.190 УК Республики Казахстан, показывает, что в УК этих стран дается более развернутое определение, раскрывающее содержание мошеннических способов незаконного завладения чужим имуществом.

Также предлагается выделить в качестве специального субъекта в ч.4 ст.190 УК Республики Казахстан, совершение мошенничества представителем власти. Именно поэтому адекватной реакцией может быть лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, чтобы предупредить совершение аналогичных деяний в будущем.

Хотя суд может и сам применять данный вид наказания в соответствии со ст. 41 УК Республики Казахстан, мы считаем, что данное изменение санкций статьи ограничит мошенников совершать однородные преступления бывшими представителями власти или с использованием служебного положения. Кроме того, данная мера ограничит трудоустройство мошенников на руководящие или материально-ответственные должности.

Следует отметить, что наиболее результативными специальными мерами по предупреждению мошеннических деяний должны стать усиление и специализация работы правоохранительных органов по предупреждению, выявлению, раскрытию и расследованию мошенничеств с использованием специальной базы данных. Рассматривая эту группу мер с учетом интервьюирования экспертов, предлагается создание специальных групп из сотрудников полиции общественной безопасности, криминальной полиции, подразделений по борьбе с организованной преступностью, а также сотрудников финансовой полиции, специализирующихся на выявлении и раскрытии мошенничеств. Те же группы должны стать центрами по координации деятельности полиции общественной безопасности, криминальной полиции, подразделений по борьбе с организованной преступностью и предупреждению мошеннических деяний.

Кроме того, в составе следственных подразделений правоохранительных органов и финансовой полиции необходимо выделить следователей, специализирующихся на расследовании квалифицированных и особо квалифицированных мошенничеств. Эти следователи должны постоянно сотрудничать со специальными группами сотрудников правоохранительных органов и финансовой полиции, созданных в интересах повышения эффективности предупреждения, выявления и раскрытия мошенничеств. При этом необходимым условием должна стать осведомленность о новых способах совершения мошенничеств не только в различных районах, областях, но и в других государствах. Это будет способствовать своевременному принятию мер по борьбе с мошенничеством и предупреждению предприятий и граждан о возможных способах его совершения в других регионах. Предложенная специализация и создание координационных центров по предупреждению мошеннических посягательств на собственность и в сфере экономической деятельности способны существенно повысить результативность борьбы с мошенничеством.

Второй группой наиболее эффективных, на наш взгляд, мер по предупреждению мошенничеств должен стать переход на расчет с населением посредством безналичных платежных средств, в том числе пластиковых карт. Это направление, бесспорно, весьма эффективно в предупреждении существующих приемов мошеннических деяний, и его следует всемерно развивать. Однако внедрение безналичных расчетных средств, вытесняя традиционные приемы мошенничества, порождает новые с использованием безналичных расчетных средств.

Важной группой мер по предупреждению мошенничеств должны стать те, которые будут направлены на улучшение контактов правоохранительных органов и судов со средствами массовой информации. Сотрудничество правоохранительных органов со средствами массовой информации в деле предупреждения мошеннических деяний приносит весьма ощутимые результаты. Специализированные группы по предупреждению, выявлению и раскрытию мошенничеств совместно со следственными подразделениями правоохранительных органов должны разработать специальные программы по предупреждению мошенничеств, при этом следует использовать средства массовой информации. В программы необходимо включать вопросы предупреждения традиционных и новых видов мошенничеств.

К другим специальным мерам по предупреждению мошенничеств следует отнести: совершенствование уголовного законодательства об ответственности за мошенничество; информирование населения о наиболее распространенных приемах мошенничества; проведение

правоохранительными органами специальных мероприятий по борьбе с мошенничеством; улучшение технической оснащенности правоохранительных органов.

Совершенствование уголовного законодательства об ответственности за мошенничество – важное направление по его предупреждению. В этой связи оно подробно рассмотрено в уголовно-правовом разделе диссертации.

Ощутимую пользу в деле предупреждения мошенничеств приносит информирование населения о наиболее распространенных мошеннических приемах. Это должно стать одним из важнейших направлений сотрудничества правоохранительных органов со средствами массовой информации.

Проведение правоохранительными органами специальных мероприятий по борьбе с мошенничеством – одно из основных направлений профилактики, выявления и пресечения мошеннических деяний. Предлагается постоянно проводить специализированные операции и иные мероприятия по предупреждению, выявлению и пресечению мошеннических посягательств на собственность и в сфере экономической деятельности.

Вопрос о технической оснащенности правоохранительных органов в борьбе с мошенничествами, особенно в кредитно-денежной области, остается острым на протяжении достаточно длительного времени из-за отсутствия необходимого финансирования. Его решение необходимо признать одним из приоритетов, чтобы изменить ситуацию к лучшему.

Литература:

1 Программа профилактики правонарушений и борьбы с преступностью в Республике Казахстан– Астана, 2004. – http // www. zakon.kz.

2 Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 года. – Алматы: ТОО «Издательство «НОРМА-К», 2002. – 40с.

3 Назарбаев Н. А. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. 1 марта 2015 года.

4 Концепция правовой политики Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 2012. – 56 с.

5 Назарбаев Н. А. Казахстан-2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы: Білім, 2000. – 132 с.

6 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. 1 марта 2007 года.

7 К вопросу о субъекте мошенничества // Казахстанский журнал международного права. № 3(19). 2005. – С. 38–44.

Мейркулова Гүлмира Даулетхановна
заң ғылымдарының кандидаты, «Қылмыстық құқық және криминология»
кафедрасы, II-курс магистры
Зиябеков Б.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ Шымкент Қазақстан

ЭКСТРЕМИСТІК ТОП ҚҰРУ, ОҒАН БАСШЫЛЫҚ ЕТУ НЕМЕСЕ ОНЫҢ ӘРЕКЕТІНЕ ҚАТЫСДЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается преступления в сфере проблемы экстремизма в современном мире, экстремизм стал одной из актуальнейших в наши дни. В казахстанской прессе регулярно появляются сообщения о предотвращении деятельности эмиссаров экстремистских организаций, изъятии листовок, брошюр, видеофильмов, содержащих призывы к установлению халифата и свержению действующей власти.

Экстремизм угрожает единству общества и целостности государства. Как специфическая линия в политике экстремизм означает приверженность радикальным взглядам и крайним методам их реализации. Особенно часто экстремизм стал обращаться к террору как средству достижения своих целей в последние десятилетия.

Abstract

In this article is considered as the actual issue of the day to day problem, as a scientific understanding of extremism and terrorism.

In the multi - dimensional and linguistic characteristic, the objective and subjective character of the problem is commonly understood in terms of the sense of terminology.

The basic problems and the authors are reviewed in the article. One of the first obstacles to the problem of extremism and terrorism is the existence of political and legal approaches to the discriminatory subjects Extremism unites the society and the state of the state.

As the specific line of extremism in politics refers to the radical vision and crane method of realizing. Very seriously, extremism can be countered as terrorism is a deadly blow to its survivors.

Кілттік сөздер: экстремистік топ, сепаратистік әрекет, конституциялық құрылысы, құқық бұзушылықтар, күрес материалдарды қылмыстылықты алдын алу, күресу

Ключевые слова: экстремистские группы, сепаратистские движения, конституционные структуры, правонарушения, борьба с предупреждением преступности, борьба с преступностью

Keywords: problem of extremism and terrorism is the existence of political and legal approaches

Қазақстан Республикасы өзінің егемендігін алынғанан кейін жалпы мемлекеттің құқықтық жүйесі мен оның құқықтық жүйесін қылмысқа қарсы іс-қимыл тұрғысында қарай отырып оны нығайту мен қатар дамытуды көздеді, Қазақстан Республикасының кноституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығы, мемлекеттің заңмен қорғалатын мүделерін қорғау болып табылады[1,17]

Қазақстан Республикасы Президентінің тұрақты қамқорлық жасауы яғни, саясаттың нысанасының түбегейлі жолға қойылуы болып есептеледі.

Егенді мемлекетіміз Қазақстан Республикасын құқықтық мемлекет деп тану және оны бекітумен қатар, жалпы мемлекеттің оның ішіндегі органдары мен арнайы уәкілетті тұлғаларының нормативтік құқықтық, заңдылық пен құқықтық сана немесе қоғамдағы тәртібі[2,5].

Сонымен қатар адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қарастырылға, және қылмысқа немесе басқада құқық бұзушылықтарға қарсы күресті тұрақты нақты қамтамасыз етуі қарастырылған[3,9]

Өкінішке орай экстремистік пиғылдағы материалдарды жариялаудың ниеті тіптен ұлттық, рулық, нәсілдік, әлеуметтік және діни өшпенділікті тұтандыруға бағытталған, тектік-топтық артықшылықты, соғысты насихаттайтын, билікті күштеп басып алуға, билікті күштеп ұстауға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге немесе конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, сол сияқты Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығын бұзуға шақыратын үндеуді қамтитын мәліметтер мен материалдарды баспа беттерінде және өзге де бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауға рұқсат берудің жиі орын алып отырғанын жасырмаумыз керек[4,75].

Құқық қорғау қылмыстылықпен аталмыш күресудегі халықаралық заңнаманы ізгілендіру мен сәйкестеу Қазақстанның құқық қорғау жүйесін негізгі іс-шаралардың бірі, экстремизм жөнінде материалдарды жариялауға рұқсат бермеу мен қатар оны жою болып табылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 5-тарауының 182 – Бұқаралық ақпарат құралдарында экстремистік саяси қатынастар әлеуметтануы өзінің алдына субъектілердің материалдарды жариялау, жариялауға рұқсат беру, Экстремистік топ құру, сол сияқты оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысуқаны үшін қылмыстық өзі шынайы болуы мүмкін, яғни бірдей саяси жағдайларға субъектілердің жауаптылық қарастырылып отыр қылмыстың жалпы сипаттамасы яғни, нақты обьектісі мемлекеттің сай келуін анықтауда маңызды осыған орай аталған субъективтік мүдделіктің конституциялық құрылысы негіздеріне және оның ішінде аталмыш таруда орналысқан мысалы, тыңшылық 176 бап, Қарулы бүлік-181, Сепаратистік әрекет-180 сонымен қайсыбір субъектілерінің өздерінің объективтік саяси мүдделерінің мүдделеріне қатар бұқаралық ақпараттарда экстремистік материаладарды жариялау немесе рұқсат беру және т.б. әрекеттер жатады[5,137].

Срнымен, экстремистік топтың және осы негізде олардың саяси істе саналы тұрде басшылыққа әрекетіне немесе оның жасаған қылмыстарына қатысу мүлкі тәркіленіп, алты жылдан айыруға жазаланады Экстремистік топтың әрекетіне қатысуды өз пайдалы екенін қарастырады бұл орайда саяси қатынастар ерікімен тоқтатқан адам, егер оның іс-әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады[6,60].

Экстремистік әлеуметтік және діни өшпенділікті тұтандыруға де алатын саяси мұддесінің каншалықты екенін және бағытталған, тектік-топтық артықшылықты, соғысты насихаттайтын, билікті күштеп басып алуға, билікті күштеп ұстауға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге немесе жағдайда саяси тұрғыда өзін-өзі анықтау үшін не нәрсе маңызды және конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, сол сияқты Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығын бұзуға саяси мүдделерін міндеттерін қояды, яғни олардың шақыратын үндеуді қамтитын мәліметтер мен материалдарды баспа беттерінде және өзге де бұқаралық ақпарат қаншалықты терендігін түсінуІ олардың объективті қалыптасқан саяси құралдарында жариялауға рұқсат берілгені үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылған[7,18].

Сонымен қатар біз қарастырып отырған мақалада негізгі бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалана отырып жасау бүгінде саяси мифтер бұқаралық құбылыс бұл экстремистік сипаттағы материалдарды тарату болып табылатын – теледидар, радио, әрекеті не жалған, , мифологиялық (қияли) та болуы мүмкін газет, журналды немесе сол орындарды қызметкерлері (журналистер) не басқа да адамдардың пайдалануын білдіреді.

Сонымен мемлекеттік халықаралық немесе шетелдік ұйымға не олардың зерттеледі, зерттеулердің барысында өкілдеріне беру, сол сияқты оларға беру мақсатында жинау, ұрлау немесе сақтау, немесе, тіптен сондай-ақ Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қарсы пайдалану үшін беру немесе жинаудың қазіргі кезде субъектілердің шынайы саяси мүдделерін түсіну, алдын алу оны болжау қылмыстың себептерін анықтау мақсатта мемлекетте мәселенәң бірі ол халықаралық тұрғыдан айқындау мен зерттеу сәйкестендіру қажеттілігі туындап отыр[8,41].

Қылмыстық құрамы проблемалар әлеуметтану қатар олардың өз саяси мүдделерін формальді, яғни қылмыс аяқталған болып әлеу-менттік, ұлттық, рулық пайдаланып жасауын тілейді[9,78].

- адамдар тобымен; - бірнеше рет жасалған; деңгейінде сонымен күш көрсету мен күш өзінің теориялық және қолданбалы әрекеттердің екі немесе оданда көп мәрті жасалуын білдіреді[10,128].

Мыналар қылмыстық дәрежеленуші белгілі ретінде санадағы кең тараған арнайы субьектіні бөліп қарастырады. Өзінің табандылығына әсер етеді сондықтан саяси процестердің объективтік және қызмет бабын пайдаланған не қоғамдық бірлестіктің жетекшісі болып табылған адам тұлға болуы да мүмкін қызметтік өкілетігін пайдаланып субъективті жақтарының маңызы олардың өзара байланысын және қылмыс жасаған адамдар болып табылады [7,33].

Қылмыстық кодекстің 182-бабының 3-бөлігі ерекше дәрежеленген қылмыстар түрі бойынша жауаптылықты көздеген, осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде саяси процестердің тұрақты дем берушісі болады, олардың динамикасы мен көзделген, ауыр зардаптарға әкеп соққан іс-әрекеттері.

Ауыр зардаптар – жәбірленушінің өміріне айыру, денсаулығына ауыр зиян келтіру, ұйымдар мен мекемелерге, жеке қарастырылады тұлғаларға ірі динамикалық өзара процестер әр түрлі мөлшерде мүліктік немесе басқа да материалдық шығын келтіру, ғимараттарды бұзу,

байланыстырушы бұқаралық сондай-ақ нақты әлеуметтануға қатысты мәліметтерді жариялау жолдарын немесе мекемелердің қалыпты қабілетті болады, осылардың негізінде саяси процесс қалыптасады саяси сана қызметін тоқтату мекен-жайын еріксіз көшуіне мәжбүр ету маңыздылығы бар үлкен іс-шаралардың үзілуіне әкеп соқтырған т.б. әрекеттері[5,89].

Сонымен қатар қылмыстық кодекстің 183 бабында Бұқаралық ақпарат, адамдардың саяси мінез-құлқына, мақсатты әрекетіне ықпал жасауға анағұрлым жариялауға рұқсат беру мемлекеттің күш-пен өзгертуге болады олардың сипаты оған қатысушылардың объективтік саяси мүдделері бағытталған іс-әрекеттер[3,37]. Аталған қылмыстың тікелей обьектісі – Қазақстан Республикасының саяси жүйесі болып табылады.

Берілген қылмыстың обьективтік жағын:

а) экстремистік пиғылдағы ағымына орай тереңдейді материалдарды жариялау;

б) Мемлекеттің құрылысына, сананың өзі уақыт Конституция негіздеріне рұқсат беру;

в) мемлекеттің мүдесі мен және толығады, сондай-ақ сипатта күшпен өзгертуге бағытталған іс-әрекеттер құрайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 3-бабының мен саналы іске асыратын мақсаттарына тәуелді айталық, қоғамды саяси кетушілік заң бойынша қудаланады» - деген нысанын ақырғы ең үлкен бұзу болып табылады[1,9].

Мұндай іс-әрекеттерге құрылыстың өзгеріс-сіздігіне жатпайтын жеке тұлғалардың, топтардың, саяси жаңғыртуда, қайсыбір әлеуметтік-саяси шындыққа бейімделуде, белгілі бір партиялардың, қозғалыстардың немесе өзге де саяси күштердің Қазақстан Республикасының өкіметін билеп алуға емес процестердегі саяси және өзге де саналардың рөлі тұрақты тұрде артады бұл тәсілдермен келген әрекеттерін кірістіреді (бұл беріліп отырған қылмыстың дербес нысаны). ҚК Билікті басып тұруды ынтымақтасу немесе олардың арасындағы шығарушы өкіметті басып алудың конституциялық емес бір ғана тәсілін қарастырадық әрекетін толығырақ ескеру қажет саяси күштеуәрекеттерінің белгісі бар[6,40].

Ол Қазақстан Республикасының заңдары және Конституциясына сәйкес құрылған өкімет органының өкілін тұрақтылығын сақтауы; индивидтерді, қоғам типіне байланысты тұтқынға алуды, еркінен айыруды, күшпен оқшаулауды, соққыға жығуды, денсаулығына зиян келтіруді білдіреді.

Егер күшпен басып алу адамды қанағаттанбаудан көрді мұның бәрі түрлі тектегі қақтығыстар өмірінен айыруға әкеп соқса, онда кінәлінің іс-әрекеті өміріне қарсы қастандық жасау (ҚК 167-бабы) не қасақана кісі өлтіру (ҚК 99-бабы) ретінде дәрежеленуі тиіс[5,70].

Өкіметті күшпен басып алуға бағытталған топтарды әлеуметтендіру іс- жергілікті басқада талап етеді, бұл мәселе төңкеріс арқылы шешілуі мүмкін олар орталық не жергілікті Өкімет органдарының қызметіне қарсы бағытталуы мүмкін[17,50].

Өкіметті күшпен күшпен ұстап тұруға бағытталған іс-әрекет - бұл бұрын заңды (органның немесе тұлғаның әлеуметтік қарауды екіншісі-крийтерилердің өзгерісі үшін қызмет өкіметтігінің мерзімінің өтуіне байланысты) немесе өкіметті күшпен тұлғаның қолына заңсз көшкен ішіндегі және топтар арасындағы қатынастардың өкіметті сақтау немесе сақтауға әрекет жасау болып табылады. Өкіметті беруден бас тарту немесе оны сақтауға бағытталған іс-әрекеттер, Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес топтар салыстырмалы болатын күрес, олардың бөлінісі мемлекеттік билікке өтуі тиіс саяси күштер өкіліне күш қолданумен үнемі байланыстырылған.

Өкіметті ұстап қалу әрекетіндегі күштердің міндеттерді көрсетеді топтардың біліміді маңызына қарай, өкіметті басып алудағы конституциялық емес әрекеттердегі күштеуден ешқандай айырмашылық жоқ[8,77]. Мәліметтерді заңсыз тарату, мемлекетке опасыздық немесе шпиондық белгілері болмағанда белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір арасындағы саяси проблемаларды түсіністік негізінде шешетін, қызметпен айналысу құқығынан айыруға немесе онсыз бес жылға дейінгі мерзімге үшін саяси институгтардың икемді қызметі кажет, олардың қоғамдағы барлық бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [9,52].

Қылмыстардың қайталануы немесе қауіпті күштердің керек болғанда, бүкіл қоғамның тұбегейлі мүдделерін қорғауда қайталануы жағдайында жаза тағайындау кезінде бұрын жасалған қылмыстардың саны, сипаты және қоғамға қауіптілік дәрежесі, оның мүшелердің саяси мүдделерін ұйлестіруді қамтамасыз ететін әр түрлі саяси алдындағы жазаның түзету ықпалының жеткіліксіздігіне себеп болған мән-жай, сондай-ақ жаңадан жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамға құрылған, оның, негізінде қоғамдағы барлық асады ол қауіптілік дәрежесі ескеріледі.

Адамның өзіне қорғауда табандылық пен батылдық көрсететін қабілеті болуы опасыздық белгілеріболмаған жағдайда –үш жылға дейінгі мерзімге белгілі бір лауазымдарды атқару керек егерде бұл іске асатын болса, демек, бүгінде бар саяси немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады[10,45].

Ірі залал келтіруге немесе өзге ауыр зардаптардың туындауына әкеп қақатығыс-бұл бір лауазымдарды мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айтуынша, мүмкін қажеттіліктерінен, яғни, тамаққа киімге айыппұл салуға не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазалану қарастырылған[11,48].

Қылмыстық теріс жеке басы, айыбын мойындап келуі, қылмыстық саяси құштермен қарсыластықта саяси күрес сипатына ие бола алады сонымен құқық бұзушылықты ашуға, тергеуге жәрдемдескені [12,32].

Аталмыш проблеманы шешу барысында қылмыстылықты алдын алуда құқық қорғау органдары құзыретінің аражігін айқындау барысында және оларды өздеріне тән емес нысандары мен олардың атқару функцияларды орындаудан нығайту мен нақтылау барысында жүргізілді және құқық қорғау органдарында қызмет өткерудің бірегей формасы яғни, стандарттары белгіленіп талқыланыды[13,22].

Экстремизм жөнінде материалдарды жариялауға немесе насихаттау барысын қадағалау немесе алдын алу немесе күресуде Халықаралық ынтымақтастық қарым-қатынастың арқасында жеткізілген табыстар өзінің дұрыс нәтижелердің барысында құқық қорғау органдарының ТМД мемлекеттерінің прокуратурасы мен құқық қорғау мекеме органдарымен сонымен қатар азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасауда[14,78]

Сонымен қатар, ТМД мемлекеттерінде бұқаралық ақпараттар арқылы экстремистік әрекеттерді ашықтан ашық жариялау әрекеттерін алдын алуда күресудегі нәтижелігін арттырудағы күрделі көкейтестілікті арттырып отыр, яғни Мемлекет аралық қауылыстарға сәйкес бағдарламалар негізінде жұмысты жүзеге асыру қажеттілігі туындап отыр.

ТМД мемлекеттерімен байланысу бұқаралық ақпараттар арқылы экстремистік насихаттауға немесе жариялаудың алдын алуға қатысты заңдарды қолдануда немесе іс-тәжірибеде заңдарды қалыптастыру яғни, заңдылықты күшейту мемлекетте қылмыстылықты қашықтықтан электрондық бақылауды дамыту арқылы құқық бұзушылық алдын-алу мен профилактикасы жүргізу.

Қазіргі кезде құқық қорғау жүйесінде ғылыми-зерттеу орталықтарымен ақпарат таратушы жүйенің жұмысынмен бірлесе отырып қызметін жаңғырту яғни ұлттық, рулық, нәсілдік, әлеуметтік және діни өшпенділікті тұтандыруға бағытталған, тектік-топтық артықшылықты, соғысты насихаттайтын, билікті күштеп басып алуға, билікті күштеп ұстауға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге немесе конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, аумақтық тұтастығын бұзуға шақыратын үндеуді қамтитын мәліметтер мен материалдарды баспа беттерінде және өзге де бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауға рұқсат беруді алдын алуда бүгінгі күннің талабына сай маман құқық қорғау органдарын жарақтандыру жүйесін жетілдіріліп келеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. (№ 226-V 3 шілде 2014ж. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі баптарымен, № 167-1 16 шілде 1997ж. Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің баптарына салыстырмалы кестемен) – Алматы: НОРМА-К. – 2014. – 140 б.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. Алматы. Юрист- 2015. 204 б. (2014ж. 7 қараша № 248-V – 105 б.
3. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қауіпсіздігі туралы» Заңы. 15 наурыз 1999 ж. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңы. 07 қаңтар 2005 ж. –27 с.
4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010/2015-е годыУтверждена указом Президента Республики Казахстан № 858 от 24.08.2009. –23 с.
5. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік органдары туралы 1995 жылғы 21 желтоқсандағы № 2710 заң (02.01.2015 ж. берілген өзгерістер мен толықтырулар) –96 б.
6. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы ҚР заңы 2014 жылғы 23 сәуір № 199 – V ҚРЗ (01.01.2015 берілген өзгертулер мен толықтырулармен) –45 б.

7. Прокуратура туралы ҚР 1995 жылғы 21 желтоқсандағы 2709 заңы (04.07.2014 берілген өзгертулер мен толықтырулармен) –23 б.
8. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы ҚР 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV заңы (07.11.2014 ж берілген өзгертулер мен толықтырулармен) –31 б.
9. Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысу туралы ҚР 2004 жылғы шілдедегі №590 заңы (04.07.2014 ж берілген өзгертулер мен толықтырулармен) –29 б.
10. 28 Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов, – М.: 1990. –11 с.
11. Рахимжанов Г.К. Конституционные права и свободы граждан и уголовный закон (лекция), Караганда, 1996. –32 с.
12. Амрахов Н.И. Проблемы уголовно-правовой охраны прав и свобод человека и гражданина: Учебное пособие. Воронеж, 2006. 7–4 с.
13. Тургумбаев Е.З. Уголовная ответственность за превышение власти или должностных полномочий. –Алматы, 2004. –33 с.
14. Мачковский Л.Г. Охрана личных, политических и трудовых прав в уголовном законодательстве России и зарубежных государств. –М.: 2004. –56 с.
15. Шпекбаев А.Ж. Проблемы взаимодействия органов внутренних дел стран центральной Азии в борьбе с организованной преступностью и экстремизмом (терроризмом): Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД Республики Казахстан, 2010. –23 с.

Сулейменов Тлеугали Амангалиевич,
кандидат философских наук, доцент кафедры «Философия и культурология»
Ибраева НурилаАмировна,
кандидат философских наук, ст. преподаватель кафедры «Философия и культурология»
Оразимбетова Кульзада Шабденбековна,
кандидат философских наук, ст. преподаватель кафедры «Философия и культурология»
Южно-Казахстанского государственного университета имени М. Ауэзова.
Шымкент, Казахстан.

ПРОСТРАНСТВО МИРА КОЧЕВЬЯ КАЗАХОВ

Түйін

Макала тақырыбының өзектілігі қазақ халқының көшпелі өркениеті феноменінің философиялық тұрғыдан қарастырылған түбегейлі зерттеулердің аздығы. Осы тұрғыдан А. Секацкийдің«Книга номада» және И.Т.Касавиннің «Человек мигрирующий: онтология пути и местности» атты мақаласын айтуға болады. Мақаланың жаңалағы көшпенді-қазақтардың нақтыланған әлеуметітің теоретикалық және әдістемелік зерттеулерімен анықталады. Көшпенді қоғамының отырықшы, тұрақты қоғамға карама-қарсы қоғам ретінде көрсетілген.

Компаративистикалық тұрғыдан көшпенділердің онтологиясы, қөшпенділердің кеңістігі сарапталған.

Жалпы көшпенділер өркениеті феноменінің , сонымен қатар қазақ өркениетінің феноменін зерттелінбеген немесе аз зерттелінген аспектілерінің ғылыми зертеулері аталған мақалада көрініс тапты.

Түйін сөздер:жол, көшпенділер жолы,көшпенділерөркениеті, қазақтардың атты-көшпенді өркениеті, көшпенділеркеңістігі, синергетика,
компаративистика.

Abstract

The theme of this work is relevant in the light of the absence of solid research of philosophical nature, revealing the phenomenon of horse-nomadic civilization of Kazakhs. From the available literature it is possible to note in a positive way the "The Book of the Nomad" by A.Sekatsky and the article of I.T. Kasavin "The Man Migrating: the ontology of the way and the location", in which original attempts are made to comprehend the phenomenon of movement as the basis of the nomadic way of life.

The novelty of our article is determined by its methodological and theoretical research with reference to a specific socium of Kazakh nomads, who are antipodes to a sedentary static society.

The methodological aspect of the work includes using the potential of the key concept "nomad way" as the fundamental determinative factor of nomadism, and an attempt was made to consider the horse-nomadic civilization in the context of chaos and order, that is, feasible implementation of the synergetic approach was realized.

The ontology of the nomadic way, nomadic space, nomadic man, nomad, which easily reaches the level of a universal person, whose arrival in the future is foretold by the honorary professor of the Roman University "Sapienza" Pietro Prini, is subject to comparative analysis in the theoretical aspect.

Scientific results are obtained that reveal some unexplored or scantily studied aspects of the phenomenon of nomadic civilization in general and the phenomenon of the horse-nomadic civilization of Kazakhs in particular.

Key words: the way, nomadic way, nomadic civilization, horse-nomadic civilization of Kazakhs, nomadic space, synergetics, comparative studies.

В настоящее время в методологическом инструментарии социогуманитарных наук все возрастающую роль играет так называемое ключевое понятие, имеющий большой, не до конца использованный эвристический потенциал при эпистемологическом исследовании общественных явлений и процессов.

По нашему мнению, применительно к классической конно-кочевой цивилизации казахов, таким ключевым понятием выступает понятие «номадныйпуть», являющийся детерминантом исключительно всех сторон жизнебытияномадного социума.

Об этом Мурат Ауезов, сын выдающегося казахского писателя МухтараАуэзова, автора романа-эпопеи «Путь Абая» рассуждает следующим образом: «Кочевник строит свои отношения с пространством иначе, чем оседлый. Естественное состояние непрерывного движения,

перемещений вырабатывает в нем не только практические навыки использования условий экологической среды, но и систему этических норм, эстетических принципов, философских умозаключений. В арсенале понятий кочевника о связях с окружающим миром одно из главенствующих мест занимает понятие «дорога». Казахи, например, желают удачи репликой «Пусть состоится твоя дорога!», проклинают: «Пусть ударит дорога!» [1].

Так как объем данного понятия включает множество путей, свершаемых людьми, в контексте эпистемологического анализа кочевой цивилизации номадов-казахов целесообразно выделить понятие «номадный путь». Иначе говоря, номадный путь – это путь, который свершают номады, перемещаясь в физико-географическом пространстве в поисках пастбищ для своего скота.

Источником жизнедеятельности кочевого социума является преобразованная солнечная энергия, которая непрямо утилизируется животными. Поедающие траву животные служат номадам продуктами питания, мясо, молоко и производные от них субпродукты дают человеческому организму необходимые белки, минералы, углеводы, жиры, витамины. Помимо этого, животные удовлетворяют потребности человека в транспорте, в материалах для юрты, одежды, украшений, в конских состязаниях и других надобностях.

Пастбища по мере истощения ее пищевых ресурсов становятся непригодными для дальнейшего выпаса животных. В целях предотвращения полной деградации травостоя номады перемещаются в другое пространство с богатым травяным покровом и доступными источниками воды. На языке синергетики это означает увод кочевой цивилизации номадов от неравновесного состояния, которое создается внешними и внутренними флуктуациями, к восстановлению статус-кво социальной системы, т.е. осуществляется ее переход к предшествовавшему стабильномусостоянию.

Во-вторых, воздействие природно-климатических условий на жизнедеятельность кочевой цивилизации номадов было обусловлено более долговременными флуктуациями, которые были детерминированы циклическими колебаниями климатаместоразвития номадов. Результатами подобных колебаний становились гумидизация (увлажнение) и аридизация (усыхание) месторазвития номадов. Когда случалась долговременная засуха, острый дефицит кормовых и водных ресурсов приводил к большому падежу животных, что, в свою очередь, сказывалось на уменьшении численности номадов. В частности, применительно к ногайцам-номадам дошли до нас сведения английского путешественника XVI века Антония Дженкинсонао том, что в «1558 году от той или другой причины погибло свыше 100 000 человек из этого народа» [2,].

Большинство письменных источников фиксируют факт перемещения номадов в физико-географическом пространстве в поисках корма и воды для скота. Вот что писал древнеримский историк Помпей Трог о скифах-номадах: «Скифия, расстилаясь по восточному направлению, с одной стороны ограничивается Понтом, с другой Рифэйскими горами, с тылу Азией и рекой Фасидом. Она очень велика и в длину и в ширину. Между отдельными народами нет никаких границ; они не занимаются земледелием, у них нет домов, ни других жилищ, ни постоянных мест жительства, так как они постоянно пасут стада крупного и мелкого скота и по привычке кочуют по невозделанным степям. Жен и детей они возят с собою на повозках, которые покрываются кожами для защиты от дождей и зимних холодов и служат им жилищами» [3].

Такие сведения о номадах дошли до нас отПланоКарпини, Гильома де Рубрука, Марко Поло, ибн Фадлана, ибн Рузбихани и иных путешественников по номадическому ареалу.

Вышеупомянутый Антоний Дженкинсон в XVI веке оставил следующее описание образа жизни ногайцев-номадов: «У них не было ни городов, ни домов, но они жили в открытых степях; каждый мурза или король имел около себя свою орду или своих подданных с их женами, детьми и скотом.

Когда съедалась вся трава, орда переходила на другое место. Они передвигаются с домами, подобными палаткам, устроенными на повозках и перевозимых с места на место верблюдом. В них они перевозят жен, детей и все свое добро, очень незначительное… Они не занимаются никакими ремеслами или искусствами, кроме военного, в котором они очень опытны; они, главным образом, скотоводы и имеют большое количество скота, который и составляет их главное богатство» [2].

Компаративистский анализ этих материалов подводит нас к обобщающим выводам:

1. Миграционный образ жизни номадов носит консервативный характер, оставаясь без существенных изменений в течение нескольких тысячелетий.Данныйустановленный факт в значительной мере присущ конно-кочевой цивилизации казахов, которая признана многими исследователями классическим образцом номадного общества. Однако превалирование

консервативных тенденций не означает культурной отсталости кочевой цивилизации номадов, имеющей оригинальную богатую духовную культуру.

2. Подавляюшее большинство исследователей номадов в своих работах отмечали их перемещения в физико-географическом пространстве, но, к большому сожалению, на этом все заканчивалось. С изрядной долей истины можно констатировать, что до XX века почти вся литература по номадологии отличалась описательным подходом и не могла раскрыть сущностные признаки кочевой цивилизации номадов.

Итак, в чем же выражаются основные характеристики, узловые пункты онтологии номадного пути? Несмотря на отсутствие в современной философской литературе основательной разработки онтологии номадного пути, мы предпринимаем попытку эпистемологического анализа феномена кочевой цивилизации казахов-номадов.

На наш взгляд, онтологию номадного пути целесообразно рассмотреть, исходя из ее коренных необходимыхпредпосылок, а именно из **пространства кочевья**. В условиях земледельческой оседлой цивилизации пространство существует в форме **местности.** Современный российский исследователь И.Т. Касавиндает такую характеристику местности: «Если экологическое измерение пути состоит в расширении местности как условия жизнедеятельности, то местность в экологическом смысле – это ограничение пути как условия жизнедеятельности. Жизнь на некоторой территории представляет собой не постоянную смену деятельности, но тщательное культивирование ее отдельных типов и создание условий их воспроизводства. Гомогенность онтологии становится доминирующей чертой онтологии в том смысле, что разнообразие природных условий выступает лишь выражением ее внутренней структурности, а не соединением чужеродных элементов. Местность населяют жители, а не странники... Экологическое измерение местности состоит, прежде всего, в том, что она окружается границей для ограничения от других, чужих местностей» [4].

Отсюда можно вывести следующие основополагающие признаки местности:

1.Гомогенность, т.е. равноправность и однородность любой точки местности.

2.Присутствие границы, служащей основой для различения «своей» и «чужой» территории.

3.Местность ограничивает путь.

4.В местности проживают жители, а не путники.

Подчеркивая это важное обстоятельство, «последний евразиец» Л.Н. Гумилев констатировал: «Скот не может жить без травы, трава – расти без воды, а кочевники – существовать без скота. Следовательно, все они составляют единую систему, в которой ключевым звеном является вода» [5].

Пространство кочевья должно соответствовать таким критериям:

1) иметь достаточное количество гидроресурсов естественного (реки, озера, ручьи, родники) и искусственного (колодцы, арыки) стоков;

2) иметь большой кормовой ресурс (травостой) для скота;

3) пространство кочевья должно иметь меньше препятствий для передвижения как скота, так и людей;

4) обеспечивать безопасность в процессе свершения пути;

5) располагать естественными (разнообразные природные объекты) и искусственными (курганы, мазары, балбалы, обы – кучи жертвенных камней) маркерами, которые служили бы своеобразными ориентирами в пути;

6) обеспечивать защиту от природных катаклизмов (снега, холода, жары, дождей, ветров и т.д.).

Экологическое измерение пространства обусловливало его безграничность, разомкнутость, благодаря которой возможно осуществление номадного пути. Здесь имеется в виду следующее обстоятельство: номады в рамках своей экологической ниши в долготном направлении могли передвигаться на тысячи километров вплоть до Адриатического моря, которое в представлениях монголов-номадов XIII века считалось «последним морем» - конечной целью их военных кампаний.

Поэтому в исторической памяти казахского народа навеки запечатлены такие природные объекты, как гора Ордабасы в Южно-Казахстанской области, на вершине которой первой трети XVIII века собирались представители трех казахских жузов для выработки согласованных действий с целью организации отпора против джунгарских завоевателей, долина Анракай, где в 1729 году произошла знаменитая битва, в которой казахскими воинами под предводительством Абулхаир-хана была одержана триумфальная победа над джунгарскими захватчиками.

Как нельзя лучше о роли движения, пути в реалиях кочевой цивилизации свидетельствуют записи венгерского путешественника АрминияВамбери, в одной из которых пишется так: «…ничто не могло бы мне дать более ясного понятия о кочевой жизни; когда я впоследствии спросил у одной Киргизской женщины о причинах, побуждающих их перекочевывать с места на место, она отвечала со смехом: «Мы не так ленивы, как вы…Нам не усидеть по целым дням на одном месте! Человек должен двигаться, потому что посудите сами: солнце, месяц, звезды, вода, животные, птицы, рыбы – все движется, только земля и мертвые остаются на месте» [6].

В данном пассаже простой, неграмотной, степной женщины имеется удивительно глубокое прозрение: человек един с миром, так как все в нем пребывает в беспрерывном движении, поэтому человек во всем должен следовать миру, включая постоянное перемещение в физико-географическом пространстве.

Подобная приверженность номадов к своему кочевому образу жизни была настолько гипертрофированной, что они не могли представить свою жизнь без движения, вне движения. Тех, кто не участвовали в перекочевках, оставались для охраны зимовок, казахи-номады обзывали презрительной кличкой «жатақ», т.е.лежащие на одном и том же месте.

На основании изложенного материала можно сформулировать следующие выводы:

1. Жизнеобеспечение кочевой цивилизации номадов преимущественно зависит от скота, жизнедеятельность последнего целиком определяется природно-климатическими условиями. Прежде всего, скот, разводимый номадами, круглый год испытывает потребности в пище и воде.

2.Кочевая цивилизация номадов представляет собой один из возможных ответов на вызов природы и показывает действие принципов синергетики в общественных процессах, развивающихся от хаоса к порядку и от порядка к хаосу.

3.Кочевая цивилизации как уникальная социальная система характеризуется наличием механизмов восстановления ее стабильного состояния, который отводит ее далеко от точки бифуркации, за которой возможно возникновение новых структур. Нейтрализуя воздействие внешних и внутренних флуктуаций, номадный социум спонтанно возвращается от состояния хаоса к исходному равновесному состоянию – порядку. Восстановление статус-кво происходит путем освоения нового физико-географического пространства, которое сродни бывшему месторазвитию номадов.

4.Пространство, в котором осуществляется номадный путь, отличается от местности. Пространство кочевья – это часть физико-географического пространства, являющееся жизненным ареалом кочевой цивилизации номадов, который ограничен естественными и экологическими границами.

К естественным рубежам пространства кочевья относятся горные хребты, моря, леса, реки, пустыни, т.е. ареал кочевой цивилизации номадов был вытянут в долготном, а не в широтном направлении.

Экологические границы пространства кочевья детерминированы параметрами жизнеобеспечения животных.

5.Ведя речь о пространстве кочевья, необходимо также признать его полифункциональную особенность. Оно представляло собой помимо пастбища для животных, пространство в целях организации и проведения ритуального аса – поминок по умершим предкам, территорию для зрелищных мероприятий в виде конных состязаний, арену, на которых разворачивались наступательные и оборонительные сражения, место сбора для принятия важных решений по тем или иным животрепещущим проблемам жизнеобеспечения кочевой цивилизации номадов.

Таким образом,представляются в первом приближении основополагающие признаки пространства кочевья, наличие которого делает возможным жизнеобеспечение номадного общества.

Список использованных источников:

1 Ауэзов М.М. Энкидиада: К проблеме единства миров кочевья и оседлости // Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством. – Алматы: Гылым, 1993. – С. 31-62.

2 Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию 1558-1560 г.г. // Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке. – Л., 1937.

3 Известия. Вып1. – 1904. – Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / Собрал и издал с русским переводом В.В. Латышев. – Спб: Типография Императорской Академии Наук, 1904-1906. – Т.2: Латинские писатели. Вып. 1. – 1904.
4 Касавин И.Т. «Человек мигрирующий»: онтология пути и местности // Вопросы философии. – 1997. - №7. – С. 74-84.
5Гумилев Л.Н. Поиски вымышленного царства. – М.: «Институт ДИ-ДИК», 1997. – 480 с.
6 Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. – Спб, 1865. – 221с.

Жарылқапова Гүлзағира Парменбайқызы
PhD докторант, «Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасы
Тоқтасын Нұркен Жақсылықұлы
ХГТУ магистранты

КӘСІПКЕРЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада біз кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың жасалу, шығу себептері мен осы кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың жасалуына әсер ететін жағдайларды қарастыратын боламыз.

Себептілік (казуалдылық, лат. causa – себеп) - белгілі бір себеп келесі бір себептің туындауына өз әрекетімен жағдай жасайтын философиялық категория болып табылады.

Дүниедегі барлық құбылыстар мен процестердің дамуы бір – біріне өзара тәуелді болып табылады.

Осыған байланысты Е.И. Қайыржанов былай дейді: «Обьективтік шындықтың әрбір құбылысы, кез – келген процесі немесе заты – бар болғаны оқиғалардың жалпылама тізбегінің бір сәттік звеносы ғана» [1. Б. 133].

Кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың себептері мен жағдайларын зерттеу бұрынғы КСРО мемлекеттері арасында әрқайссысы өз тәуелсіздігін лғаннан соң ғана зеріттеле батады. Соның ішінде Қазақстан Республикасында да. Себебі КСРО кезеңінде жалры кәсіпкерлік қызметпен айналысудың өзі қылмыс болп табылатын, ал қазргі күндк кәсіпкерлік қылмыс емес мемекет экономикасының негізгі қозғалтқыш күші болып отыр. Осыған байланысты кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың себептері мен жағдайлры негізінен тәуелсіздік алғаннан соң зерттеле бастады десек қате айтпаған боламыз.

Кейбір авторлардың пайымдаулары бойынша қылмыстылықтың себептері мен жағдайларын анықтау үшін статистикалық деректер мен, әлеуметтік қарама – қайшылықтарға, өтпелі кезеңнен нарықтық экономикаға өту барысындағы барша мәліметтерге сүйене отырып анықтау керек деген секілді ой білдіріп кетеді [2. Б. 142].

Сонымен қатар қылмыстылықты туындататын себептер мен жағдайларды баяндайтын нақты бір айқындап көрсететін себеп жоқ. Әр қылмыстың себебі әр түрлі болуы мүмкін. Барлық қылмысты анализ немесе экономикалық есептер негізінде анықтау мүмкін емес. Осы біздің ойымызға ұқсас ойды кейбір ғалымдар да ұстанады. Олардың пайымдаулары бойынша « нет и единого облика преступности для всех времен и народрв. Поэтому нельзя рассчитывать на создание какого-либо универсального каталога причин» .

Криминологиялық оқулықтарда қылмыстылықты туындататын көбінен кездесетін себептер мен жағдайар дайында көбірек мәліметтер жазылғаны белгілі. Сонымен қатар осы себептер мен жағдайлар әрттүрлі қылмыстардың туындауына жағдай жасауы бден мүмкін. біздің пайымдауымыз бойынша төмендегі авторлардың еңбектері дұрыс бағытта жазылған деп есептейміз. [3. Б. 76-80].

Отандық қымыстық заң ғылымының корифейі атанған Е.И. Қайыржанов қылмыстылықтың құрылымына байланысты өте ауқымды . нақты түсіндірме беріп кеткен: «элементарная структура причины любого приступления состоит из волевого акта, соприкосновения или взаймодействия антиобщественных взглядов, навыков, привычек с конкретной жизненной ситуацией и неблагоприятных условий формирования личности» [4. Б. 208].

Бұдан түсінуге болатыны кез келген қымыстың себебі ретінде жағдайынң бомауын қарастыра деруге болмайды. Себебі кейбір қымыстарды жасаушы адам, кәсіпкерлік саласындағы қылмыстарға да қатысты көбінесі дұрыс білім алған, жақсы ортада тәрбиеленген, отбасылық жағдай жақсы тұлғалар болып келеді. Демек нақты бір категорияны айтып өткеніміз дұрыс көзқарас емес деп есептейміз.

Кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың өсуіне әсер ететін негізгі фактор ретінде белгілі бір ортаның адамдарының экономикалық әлсіздіктер мен заңдық қадаңалаудың нашар болуы салдарынан баю мен пайда табу мақсаты болып табылады.

Рессейлік ғалымдар Н.И. Ветров пен М.Н. Зацепин келесідей криминологиялық факторларды кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың себептері мен жағдайлары ретінде көрсетеді:

- Көптеген азаматтардың нарықтық экономиканың дамуы барысында дұрыс экономикалық сипаттағы қабілетінің болмауы;
- Олардың дұрыс шарттар мен шаруашылық операцияларын жүргізі туралы аз мәліметке ие болуы;
- Заңа қылмыстылықтың пайда болуы, экономикалық қызмет саласындағы құқықбұзушылықтардың диспозициясының өзгеруі;
- Кәсіпкерлік саласындадағы жағдайлардың криминогендік өзгерулері жайында құқық қорғау органдарының ұйымдастыруышылық, басқарушылық қызметінің артта қалуы;
- Халықтың өмір сүру жағдайының дифференцияциялануы, копшілік халықтың жағдайының төмендеуі ал аздаған бөлігінің ірі мөлшерде пайда табуға бейімделуі;
- Пайда табу мақсатына жету жолында кәсіби санасын пайдалануы, экономикалық инфляцияның құрылымының заңдылықтарын пайдалана отырып пайда табуға байланысты қоғамдық қауіпті қылмыстылықтың дәрежесінің көтерілуі.

Заң әдебиеттерінде көптеген ғалымдрдың көзқарастары бойынша кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылыққа экономикалық сипаттағы факторлар әсер етеді деген көзқарастар бар.

Экономикалық сипаттағы факторлардың болмауы кәсіпкерлік саласындағы қылмыстылықтың себептері мен жағдайларының болмауына алып келетіні жайлы М. М. Бабаев пен И.С. Шляпочников атап кеткен [5. Б.13].

Ал, Н. Ф. Кузнецова болса кәсіпкерік саласындағы қылмыстылықтың экономикалық қатынастармен өзара байланысты екендігі жайлы айтып кеткен.

Б. Х. Төлеубекованың пайымдауы бойынша, қылмыстылық әлеуметтік- экономикалық жағдайлардан туындайды, соның нәтижесінде белгілі бір тұлғалар өзгеердің мүдделерін ескермей қылмыстылыққа баратыны жайлы айтып кеткен. Жоғарыда кетірілген мәліметтерге сүйене отырып біздің пайымдауымыз бойынша заңды кәсіпкерлікті жүсеге асыруға келтіретін себептер мен жағдайлар ретінде төмендегілер табылады:

- Кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттік органдардың қызметінің дұрыс жүргізілмеуі;
- Кәсіпкерік қызметті қадағалаушы мемлекеттік органдарда бюрократизмнің болуы;
- Көптеген кәсіпкерлердің бәсекелестік жағдайында жұмыс ісеу тәжірибесінің болмауы;
- Салықтық заңнаманың толыққанды жетілдірілмеуі;
- Заңды бұза отырып оңай жолмен пайда табуға бейімділік.

Белгілі бір әлеуметтік топтар өзгелердің есебінен тез уақытта байюдың әртүрлі жолдарын қарастыра бастайды, сол жолдарды іздей отырып қылмыстық құқық бұзушылықтарға да барады.

Осыған байланысты Ч. Х. Райттың келтірілген ойлары қызықты болып көрінеді. Оның пайымдауы бойынша, экономикалық қызметті реттеуге кез келген моральдік не болмаса сәйкес заңдардың қабылдануы да әсер ете алмайтынын айтқан. Бұл өз ретінде дуаланған орта сияқты: мемлекет кассасындағы жетіспуешілік салықты төмендетуге мүмкіндік бермейді, ал тұтынушы болса арзан қызметтер мен тауарлар алғысы келеді. Көптеген адамдар салықтан жалтарғаны нәтижесінде олардың ауыртпашылығы өзге салық төлеушілерге түседі. Бұл тиісінше заңсыз экономиканың дамуына өз септігін тигізетіні жайлы қызықты пайымдау білдіріп кеткен [6. Б. 62]. Осы аталған ой біздің пайымдауымызша тікелей кәсіпкерлік қызметтің себептері мен жағдайарына да келетін секілді.

Мемлекеттегі кәсіпкерліктің дамуына ұйымдастырушылық – басқарушылық қызметтер де үлкен әсерін тигізеді. Кәсіпкерлік саласы ол мемлекет экономикасының негізгі қозғаушы күшінің бірі болып табылады. Сондықтан ұзақ уақыттарға жоспарланған мемлекет тарапынан қадағалау, басқару шаралары талап етеді. Бұндай шаралардың нәтижесі, әрине, нарықтық экономикаға негізделген құқықтық мемлекеттің құрылына септін тигізеді. Біз бұл паймдауымызбен мемлекет тарапынан кәсіпкерлік саласында мүлде қадағалау болып жатқан жоқ дегіміз кеп тұрған жоқ, тик қана дұрыс басқару мен ұйымдастыпудың болмағаны жайла ғана айтып отырмыз.

Кәсіпкерлік саласындағы ұйымдастырушылық – басқарушылық сипаттағы қадағалаудың дұрыс жүргізілмеуіне қатысты криминогендік себептер:

- Кәсіпкерлік қызмет саласындағы басқарудың төмендеуі;

- Қадағалаушы органдар тарапынан кәсіпкерлік қызмет субектілеріне қатысты басқарудың төмендеуі;

- Басқару саласында кәсіпкерік субьектілерінің болмауы.

Осымен біз кәсіпкерлік саладағы қылмыстылықытың дамуына тек қана экономиалық факторлар ғана емес, ұйымдастырушылық – басқарушылық қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың да тікеей әсері барлығы жайлы айтып өттік.

Мемлекеттік органдардың өз қызметін дұрыс жүзеге асырмауына тағы да бірнеше себептер де әсер етуі мүмкін. Мысалыға: сыбайлас жемқоррлық, немқұрайлылық деген секілді себептер.

« Проблемы борьбы с экономической преступностью в Казахстане» еңбегінің авторларының пайымдаулары бойынша мемлекеттің экономикасының дамуына кері әсерін тигізетін тағы бір себеп ретінде көлеңкелі экономиканы атап көрсетеді [7. Б. 8].

Осы көлеңкелі экономикаға байланысты А.Н. Шохиннің ойы бойынша көлеңкелі экономиканы экімшілік – басқарушылық жүйе туындатады. Мүлде қарастырылмаған, реттелмеген және заңға қайшы экономикалық қызмет түрлерінің жиынтығы екенін атап кеткен.

Бұл анықтамадан түсінуге болатыны көеңкелі экономиканңың дамуына тікелей басқарушылық органдардың әсері болады деген сөз.

Осыған байланысты 2005 – 2007 жылдар араығында жүргізілген экономика саласындағы жүргізілген құқық бұзушылықтармен күресуге бағытталған Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес көлеңкелі экономиканың белседілігінің негізгі себебі ретінде рационоалды эмес құықтық режим танылған. Бизнестің дұрыс дамуына тек қана аз ғана жағдайларда ғана сол бизнестің дұрыс ұйымдастырылуы себеп болса, көп жағдайларда заң тарапынан қойылатын шектеулерге байланысты болып табылған. шенеуніктермен не болмаса өзгедей таныстары мен артықшылықтары бар кәсіпкер осы шектеулерді айналып өту арқылы тек өндірушілікпен ғана айналысатын кәсіпкерге қарағанда көбірек пайда табады. Заңды кәсіпкерлік саласындағы көлеңкелік операциялардың негізгі масаты ретінде: артықшылықтар, мемлекет тарапынан берілетін ерекше құқықтар, парақорлық пен бұрмалау арқылы өздеріне қолайлы нормативтік құжатты қабылдатуы, тәуекелді шектеу, заңсыз алынған пайдаларды заңдастыру, экономикалық игіліктерге құқықты заңсыз иемденіп алу,салықтан жалтару болып табылған.

Көлеңкелі экономиканың негізгі үш бекітілген блогы бар. Біріншісі - бейресми экономика. Бейресми экономикадағы тауарлар, пайдалар ресми статистикаға енгізілмейді. Соның нәтижесінде осы тауарлардың есебінен салықтан жатауға да болады.

Екінші блок – жалған экономика. Бұарлың қатарына: жымқыру, спикуляциялық келісімдер, парақорлық және ақша алу ақша беруге байланысты алаяқтықтың көптеген түрлері кіреді.

Үшінші блок – заңмен тыйым салынған экономиқалық қызмет түрлері. Бұның құрамында экономикақ қымыстылық та болады [8. Б. 111].

Осылайша біз осы жұмысымызда көлеңкелі экономикаға да қысқаша анықтама жүргізіп өттік. Көлеңкелі экономика мемлекет тарапінан зер салып қбдағалауды талап ететін сала.

Осыған байланысты Г. Д. Тленчиева мағыналы ой қалдырып кеткен. Оның пайымдауы бойынша көлеңкелі экономикамен күрес тек қана қылмыстық – құқықтық және әкімшілік шаралармен ғана қарастыру үлкен нәтиже алып келмейді, себебі көлеңкелі экономика әлдеқашан оған қарсы өз қалқанын құрып үлгерген, ол қалқанның қатарында мемлекеттік құрылымдар да бар. Онымен еүрес экономикалық негіздерде де жүргізілуі керектігін айтып кеткен [9. Б. 27].

Ия шыныменен қазіргі таңдағы мемлекет қазынасына түспей жатқан сан мыңдаған қаражаттар үлсіне осы көлеңкелі экономика саласының да үлесі зор. Бұл індетпен күресу тек заң шығарып қана жүзеге асырылмайды. Сол заң шығарылғаннан кейін оны қадағалау шаралары да қатаң қоға алынуы керек.

Бұдан ары қарай кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстың орын алуына өз әсерін тигізетін құқықтық сипатқа ие факторларды тізбектейтін боламыз. Олар мына тізбектен тұрады:

- Кәсіпкерлік қызметті реттейтін нормативтік – құқықтық базаның шалалығы;

- Кәсіпкерік саласындағы құқық қорғау органдарының қызметін реттейтін құқықтық – нормативтік базаның шалалығы;

- Кәсіпкерлік қызмет саласында құқық қорғаушының әсерінің жеткіліксіздігі.

Кәсіпкерлік қызмет саласын реттейтін құқықтық базаның шалалығы өз кезегінде осы қызметтің қарқындылығын төмендетумен қатар заңға қайшы іс – әрекеттердің де орын алуына өз септігін тигізді. Шынайы нарықтағы жағдаймен санасылмай экономикаң кәсіпкерлік саласында заңнамалардың шығарылуы.

Кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық қорғау органдары қызметіне байланысты құқықтық базаның реттелмеуі болса қымысты анықтау мен тергеуге өз кедергісін келтіруде.

Кәсіпкерлік қызмет саасындағы құқық қорғау органдарың әсер етуінің жеткіліксіз дәрежеде болуы кәсіпкерлік қызмет саласындағы нақты криминалдық ситуацияны төмен дәрежеде қадағалауынан көрінеді, сонымен қатар жасалынатын қылмыс жайлы толық хабардар бола алмауына, қылмыскерлерді жазалаудың белгілі бі жүйесінің болмауына алып келеді.

Негізгі құқықтық криминогендік факторлардың қатарына төмендегі себептерді жатқызуға болады:

- Халықтың экономикалық реформаларға сенуіне мүмкіндік бемейтін және заңды кәсіпкерлікпен айналысуына ықпалын тигізетін мемлекет экономикасының қаыпты емес жағдайы;

- Шаруашылық саласында қолданылатын ресурстардың ресурстардың шығуының заңдылығына байланысты мәселелер;

- Мемлекеттің өз халықымыздың ерекшеліктерімен, менталитетімен санаспай шет ел мемлекеттерінің тәжірибесін қолдануы.

- Кәсіпкерлік саласын реттейтін мемлекеттік жүйедегі жемқорлықтың жоғарғы дәрежеде болуы.

Дереккөздермен таныса отырып анық болғаны көп жағдайды қымытық құқық бұзушылыққа баратын заң ережелерімен жүретін азаматтар көбіне заңды жолмен белгілі - бір пайда табу мен өзін қамтамасыз ету жолының жоқ екеніне, заңды жолмен пайда табудың мүмкін еместігіне сенгеннен соң барып қылмыстық құқық бұзушылыққа барады екен.

Жоғарыдағы мәліметтермен танысып, ойымызді бөлісіп болғаннан соң келесідей қорытындыға келдік:

1. Қылмыстық ортаның өкілдері кез – келген экономикалық жаңалықтарға жедел түрде жандаса білу арқылы өздеріне пайдалы шешімді қабылдайды. Заңның шалалығын, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жұмысында жіберілген кемшіліктерді пайдарана отырып заңсыз түрде баюын одан ары қарай жалғастыра түседі.

2. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстылықтың орындалуына экономикалық, ұйымдастырушылық – басқарушылық факторлер де өз әсерін тигізеді,

3. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстылықтың жаңа түрлерінің пайда болуына мемлекет экономкасындағы тұрақсыз жағдай өз әсерін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 . Каиржанов Е.И. Криминология. Общая часть. – Алматы: Өркениет, 2000. – 288 с.

2 . Платонов К.К. Краткий словарь системы педагогических понятий. – М., 1994. – 264 с.

3 . Алауханов Е.О. Криминологические проблемы борьбы с корыстно-насильственными преступлениями. – Алматы, 2002. – 282 с.

4 . Криминология: Учебное пособие / Под ред. С.Е. Вицина и В.А.Уткина. – М., 2001. – 297 с.

5 .Алауханов Е.О. Криминология: Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 263 б.

Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Криминология: Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2008. – 350 с.

6. Указ. соч. Алауханов Е.О. Психология криминального поведения в предпринимательской деятельности и предупреждение преступлений в сфере экономики // Материалы НПК. – Т.: ТГЮИ, 2003. – 390 с.

7. Насыров Ж. «Тень» – противник серьезный. Борьба с правонарушениями в налоговой сфере // Правовая инициатива. - 2000. - № 4. – С. 138-139.

8. Ежов Ю.А. Преступления в сфере предпринимательства. – М.: Маркетинг. 2001. – 279 с.

9. Кутьин Н.Г. Борьба с преступлениями в кредитно-банковской сфере. – М.: РУДН, 2001. – 299 с.

Шалдарбекова Айша Бақташқызы
Философия ғылымдарының кандидаты, «Философия» кафедрасының аға оқытушысы
Шалдарбекова Манат Бакташовна
Заң магистрі, «Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының аға оқытушысы
Балтабаев Нұрлан Құдайбергенұлы,
Философия магистрі,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

АР-НАМЫС, ҚАДІР-ҚАСИЕТ ЖӘНЕ ІСКЕРЛІК БЕДЕЛДІ ҚОРҒАУ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала азаматтық құқықтың өзекті мәселелерінің бірі – ар-намыс, қадір-қасиет пен іскерлік беделді қорғау институтына арналған. Онда осы аспектідегі кейбір мәселелерді Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы объектісі ретінде қарастырылған

Кілтті сөздер: ар-намыс, қадір-қасиет, іскерлік бедел, азаматтық құқық объектісі

Аннотация

Статья посвящена одной из актуальных проблем гражданского права – институту защиты прав чести, достоинства и деловой репутации. В ней рассматриваются некоторые проблемы данного аспекта как объекта гражданского права РК.

Ключевые слова: честь, достоинство, деловая репутация, объект гражданского права

Annotation

The article is devoted to one of the pressing problems of civil law - the institution of protection of the rights of honor, dignity and business reputation. It addresses some problems of this aspect as an object of civil law of the Republic of Kazakhstan.

Key words: honor, dignity, business reputation, civil law object

Қоғамның жоғарғы құндылықтарының адам, оның құқықтары мен бостандықтары екендігін конституциялық тұрғыдан мойындау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын реттеп қана қоймай, соның ішінде ең қымбат қазынасы адам болып табылатын [1], сол арқылы Қазақстанның демократиялық, құқықтық мемлекетке айналуына жәрдемдесетін материалдық емес құндылықтарды қорғауды қарастыратын азаматтық заңнаманы жетілдіруді қоса алғанда, құқықтық реттеудің тиісті саласындағы жаңа міндеттерді шешуге алып келеді.

Сонымен қатар, қазіргі азаматтық құқық әлі де болса өзінің қалыптасу кезеңін бастан кешіруде. Қазіргі таңда жеке және заңды тұлғалардың мүліктік емес құқықтарын тиімді қорғау мәселелері үлкен өзектілікке ие, себебі адамзаттың құқықтары мен бостандықтарының жоғары құндылығы туралы негізгі конституциялық қағиданы жүзеге асыру үшін оны қамтамасыз ету мен жүзеге асырудың құқықтық механизмін әрдайым жаңартып, жетілдіріп отыру қажет.

Әлемдік қоғамдастықтар қаншама жылдар бойы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелерімен айналысып келеді. 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын қабылдады. Онда әрбір адамның әлеуметтік жағынан қамсыздандырылуына және оның қадір-қасиеті қолдау табуына, жеке басы еркін кемелденуіне қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалар бойынша құқықтары әрбір мемлекеттік құрылымы мен ресурстары сай, ұлттық ықпал және халықаралық ынтымақтастық арқылы жүзеге асырылуына құқығы бар делінген [2]. Бұл құжат 1950 жылғы Адам құқығы және негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенциясында, 1966 жылғы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пактіде өзінің жалғасын тапты.

Декларация Қазақстан Республикасымен қабылданғаннан кейін алғашқы рет адам құқықтары табиғи құқықтар сипатына ие болып, ал онда бектіліген құқықтар мен бостандықтар сотпен қорғалуға ие болды. Аталған құжаттар материалдық емес құндылықтарды, соның ішінде адамдардың ар-намысы мен қадір-қасиетін толыққанды қорғауға арналған. Бірақ азаматтар мен заңды тұлғалардың ар-намысы, қадір-қасиеті мен іскерлік беделін қорғау бойынша сот тәжірибелеріне сүйенетін болсақ құқықтық реформалардың барысында тұлғалардың құқықтар мен мүдделерін тұрақты түрде қорғау үшін толық жағдайдың орын алмағанын байқаймыз. Сонымен қатар ар-намыс, қадір-қасиет және іскерлік беделді азаматтық-құқықтық қорғаудың ерекшеліктерін зерттеу мүмкіндігі Қазақстан Республикасының адам құқықтарын қорғауға

бағытталған түрлі халықаралық ұйымдарға мүше болуы нәтижесінде, қазақстандық заңнамаларды сол аталған халықаралық құқық нормаларына сәйкестендіру, азаматтың конституциялық мәртебесін әрі қарай халықаралық-құқықтық актілермен бекітілген адам құқықтарымен келістіруге негізделеді.

Соңғы жылдары әртүрлі елдердің құқықтық жүйелерін унификациялау үрдісі шететлде өзін жақсы жағынан көрсеткен диффамация институтын қазақстан азаматтық заңнамасына, сот тәжірибесіне және т.б. енгізу үшін қарастыруға мүмкіндік береді. Ар-намыс пен қадір-қасиеттің философиялық-этикалық түсінігі өте күрделі болып келеді. Бізді қызықтырып отырған категориялардың құқықтық мағынасы осы түсініктерге негізделген.

Ар-намыс пен қадір-қасиеттің түсінігін қалыптастыра келе, заң шығарушылар ар-намыс пен қадір-қасиет осы игіліктерді иемденуге лайықтылығына қарамастан кез келген адамның тартып алынбайтын құқықтары екендігіне баса назар аударған. Тұлғаның беделіне, абыройлы атына қол сұқпаушылық өмірге, тұрғын үйге, мүлікке және т.б. қол сұқпаушылық сияқты қорғалуы қажет.

Ар-намыс, қадір-қасиет, іскерлік бедел түсініктері адамгершілік, өнегелік салаларына жатқызылады. Аталған түсініктер бір-бірімен шектеседі, мағынасы жағынан да өте жақын, ішінара бір-бірімен сәйкес келеді, кейде бір-бірі арқылы анықталады [3, 15 б.].

Аталған категориялардың мағынасы мен рөлі туралы сұрақтарды зерттеу үшін ең бірінші осы категорияларға деген әртүрлі дәуірдегі философтар мен құқық зерттеушілері көзқарастарының эволюциясына тоқталған жөн. Ар-намыс пен қадір-қасиет категорияларының пайда болуы, олардың дамуы, сонымен қатар қоғамдық мораль нормаларының қалыптасуы кейін ар-намыс пен қадір-қасиет орын алатын белгілі бір шекаралар мен шектердің пайда болуына алып келді және алғашында қоғамдық пікірдің және адамдардың ішкі сенімінің күшімен, кейін мемлекеттің беделі мен мәжбүрлеу күшімен осы игіліктерді қорғау және сақтаудың қажеттілігін қамтамасыз етті [4, 6 б.].

Адамзат қоғамы дамуының алғашқы кезеңдерінде қалыптаса бастаған тұлғаның ар-намыс пен қадір-қасиет туралы түсінік, әрине, тарихи даму нәтижесінде үлкен өзгерістерге ұшырап отырған. Олар өзінің тарихын жеке тұлғалардың емес, әлеуметтік қауымдастықтың (рудың, қауымның, отбасының) құндылықтарын мойындаудан бастаған, яғни береке мен адамгершілік мәртебені оның мүшелері қорғауға және қолдауға тиісті болған. Сонау ғасырларда адамдар өздерін тайпадан, рудан бөлмеген. Қандай да бір қауымдастыққа тиесілі адамды қорлау сол қауымдастықты қорлағандай қабылданатын болған. Осының негізінде қанды кек салты туындаған. Бірақ алғашқы қоғам құрылысы жағдайында-ақ тұлғаның ар-намысы мен қадір-қасиеті туралы қарапайым-адамгершілікті түсініктер қалыптаса бастаған.

Сонымен қатар, ертедегі құқықтық актілерде жала жабу мен қорлау үшін қатаң жазалар қарстырылған. Мысалы, Хаммурапи заңдарында (б.э.д. XVIII ғ.) жазылған: «Егер адам басқаны адам өлтірді деп көрсетіп, бірақ оны дәлелдей алмаса, әшкерелеген адамды өлтіру керек». Және онда: «Егер адам абызға немесе адамның әйеліне қарсы қолымен көрсететін (жаман қылық жасады деп айыптау) болса және ол айыптауды дәлелдей алмаса, ол адамды сот алдына алып келіп, оның самайын (құл белгісін қыру) қырып тастау қажет» делінген [5, 8 б.].

Жеке адамның құндылықтары идеясын жан-жақты зерттеу алғаш рет Ежелгі Греция мен Римнің саяси-құқықтық және адамгершілік, философиялық доктриналарында орын алған. Әдебиеттерде айтылғандай, «бұл жерде қоғамдық өмірде мойындалған және теориялық анализдің объектісі болған «қадір-қасиет» және «ар-намыс» түсініктерінің әртүрлі аспектілері қарастырылады: азаматтың қадір-қасиеті, өзінің адамгершілігін сезіну және т.б.». Мысалы, ертедегі рим құқығының жинағы XII кесте Заңдарында «басқаға жала жабу немесе басқаны масқаралау туралы мазмұнындағы өлеңдерді айтқаны немесе шығарғаны» үшін өлім жазасы белгіленген. Адамзат қадір-қасиеті мәселелері зерттеудің дербес пәні ретінде еуропалық гуманитарлық философияда алғаш рет XIV – XVI ғ.ғ. пайда болғанын атап өткен жөн. Антикалық және ортағасырлық философияда көбінесе «ар-намыс» түсінігі қарастырылды. Ғалымдар ар-намыс туралы түсінік және категория мораль мен этикада жеке және адамзат қадір-қасиеті туралы түсінікке қарағанда ертерек қалыптасқан деп көрсетеді. Шынымен, де ар-намыс Ксенофонт, Сократ, Платон, Аристотель этикаларында қарастырылады [6, 88 б.].

В.Я. Марченко атап айтқандай, қадір-қасиеттің ескі нысандары микен кезеңдерінде де (шамамен б.э.д. II мың ж.) кездеседі. Зерттеушілердің пікірі бойынша гректердің адамның толыққанды қоғамдық мәртебесіне көзқарастарының қайта құрылуы осы тарихи кезеңде қадір-қасиеттің жеке адамның объективтік сипаты болып табылатындығын көрсетеді.

В.В. Молчановтың пікірі бойынша қадір-қасиет адамның отбасы мен қоғамның шаруашылық өміріндегі жеке қатысуымен; қоғам өміріне қатысуымен, оның бір нысаны ретінде сот талқылауы кезінде жүзеге асырылатын жиналыстарды айтуға болады; соғыс қимылдарына қатысуымен анықталады [7, 280 б.]. Жеке адамның әлеуметтік мәртебесінің осы және басқа да белгілері оның дәстүрлі қоғамға қатыстылығын ғана көрсетпейді, сонымен бірге жеке адамның және оның басқаларға деген қатынасының субъективтік құрылымын анықтайды. Адамның қоғамдық қатынастарға қатынасуы қадір-қасиеттің тұрмыстық толыққандылық ретінде көзқарастық мазмұнын қамтамасыз етеді.

Адамзат өз тарихын жеке тұлғаның емес, әлеуметтік қоғамның құндылықтарын мойындаудан, оның мүшелерін қорғауға және қолдауға тиісті адамгершілік мәртебесін мойындаудан бастады. Иерархия адамзат қоғамын ұйымдастырудың негізгі қағидасы болып саналды, сондықтан ежелгі әлемде өз ортасында жоғары дәрежеге жету ретінде ар-намыс пен қадір-қасиет басымдыққа ие болған.

Ар-намыс пен қадір-қасиет категориялары туралы түсініктің ары қарай даму процесі антикалық дәуірге сәйкес келеді. Құқықтық әдебиеттерде аталғандай Ежелгі Афина мазмұны бойынша құл иеленуші, ал нысаны бойынша тең құқықты азаматтар үшін демократиялық мемлекет болған. Приклмен жүргізілген азаматтық реформаларға сәйкес Афинаның тең құқықты азаматы болып әкесі де, шешесі де афиналық азаматтар есептелді. Бұл реформа азаматтық қоғамның шектен тыс үлкеюімен және мемлекет басқаруды жүзеге асыруға қабілетті саны бойынша шектеулі азаматтық ұжымдарды жасау қажеттілігінен туындады. Осылайша, құл иелену дәуірінде жеке тұлға болып тиісті мемлекеттің мүшесі ретінде тек қана азат адам ғана есептелді. Сондықтан ар-намыс мен қадір-қасиет ретінде осы кезеңдерде тек қана азматтың ар-намыс мен қадір-қасиеті түсіндірілді.

Азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиеті, сонымен қатар жеке және заңды тұлғалардың іскерлік беделі құқықпен ажыратылмас байланыста, сондықтан одан айырылу немесе шектеу қалыпты қоғамдық байланысты жоғалтуға, ал ол өз кезегінде басқа субъектілермен құқықтық қарым-қатынаста нақты мәртебесін жоғалтуға алып келеді. Сонымен ар-намыс, қадір-қасиет, іскерлік бедел кез келген мемлекет пен қоғам үшін маңызды әлеуметтік-құқықтық құндылық болып табылады және тиісті заңнамалық қорғауды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 1996. - № 4. – 1 б.

2 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған // www.adilet.zan.kz (10.12.1948 ж. жағдайы бойынша)

3 Тюленев И.В. Защита чести, достоинства и деловой репутации по российскому и международному законодательству: Диссертация…. канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – 200 с.

4 Безроднова К.В. К вопросу о развитии представлений о категориях чести и достоинства: историко-правовой аспект // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2012. – № 43. – С. 6 -10.

5 Москалькова Т.Н. Честь и достоинство: как их защитить? (Уголовно-процессуальный аспект): Пособие для слушателей народных университетов. – М.: Знание, 1992. – 128 с.

6 Власова, О.В. К вопросу об истоках идеи защиты человеческого достоинства //Адвокат . -2008. - № 12. - С. 88 – 94.

Салыбек Нәзира Мұратқызы
заң ғылымының магистрі,
Паметов Зұлпыхар Есенгелдіұлы
педагогика ғылымының кандидаты
Мамаева Мақпал Нұржановна
заң ғылымының магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ЖАҢА ЖАҺАНДЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚОРҒАЛУЫ

Аннотация: В статье рассмотрены правовая защита авторского права как одна из отраслей интеллектуальной собственности по законодательству Республики Казахстан, также рассмотрены проблемы осуществления защиты авторских прав.

Андатпа: Мақалалада Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша интеллектуалдық құқықтың саласы ретіндегі авторлық құқықтың қорғалуы қарастырылған, сонымен қатар авторлық құқықтың объектілерін қорғауды жүзеге асыру мәселелері көрсетілген.

Annotation: The article discusses the legal protection of copyright as one of the branches of intellectual property under the laws of the Republic of Kazakhstan, also addresses the problem of the implementation of copyright protection.

Авторлық құқық - цивилистік категория болғандықтан, ғылым, әдебиет және өнер салаларындағы тұлғаның шығармашылық қызметінің нәтижесі болып табылатын туындыларды пайдалануды реттеуге және қорғауға бағытталған нормалар жиынтығы болып табылады. Қазіргі жағдайда өзіміздегі бар ғылым мен мәдениеттің даму дәрежесін сақтап оның әрі қарай дамуына жағдай жасау өте үлкен мәнге ие.

Бұл жұмысты шығармашылық жұмысшылардың мүддесін қорғамай, олардың жұмысын марапаттамай және құқықтарын қорғамай іске асыру мүмкін емес дейкеле, Қазақстан Республикасының зияткерлік тауар белгілері мәселелері үнемі өзектілігінің өз мәнін жоймаған институт, өйткені қазіргі кезде мемлекетімізде тауар белгілерімен қызмет көрсету белгі иелерінің қызметін құқықтық реттеу мен қорғау саласында техника прогресі адам өміріне айтарлықтай әсер етуде.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабына сәйкес, сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі, деп ата заңда нақтыланып айтылған [1].

Шығармашылық еңбек нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларын қолдануға және шығаруға байланысты пайда болатын, авторлардың материалды және материалды емес құқықтарын реттейтін институт деп есептеуге болады.

Ғылым шындығында өндірістік күш болуда, ғылымның және техниканың даму дәрежесі көп жағдайда мемлекеттің дүние жүзіндегі орнын, беделі мен мүмкіншіліктерін анықтайды деп нақтылай отырып.

Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2017 жылғы 31 қаңтарда жариялаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында Әлемдік кезекте, Төртінші өнеркәсіптік революция басталды деп нақты айтты және бұл жердегі негізгі фактор Төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін жаппай енгізу болуға тиіс, яғни бұл - автоматтандыру, роботтандыру, жасанды интеллект, «ауқымды мәліметтер» алмасу, тағы басқа міндеттер, *делінген Қазақстан Республика Президенті Н.Назарбаевтың халыққа Жолдауында [2]* деп нақты аттап өтті.

Бұл дегеніміз авторлық институтың даму негізін айқын түрде дамыту қажеттілігі көрініп тұрғанын айтуға болады. Мемлекеттің индустриалды-инновациялық даму стратегиясында атап көрсетілгендей «Өңдеу өндірісі және қызмет көрсету аясындағы бәсекеге қабілетті және экспорттауға бағытталған тауар, жұмыс және қызмет көрсету өндірісін дамыту мемлекеттің индустриалды-инновациялық саясатының негізі болып табылады. Біз жақын жатқан елдердің экономикалық әлеуеттерін тиімді пайдалануға тиіспіз. Бірінші кезекте, бұлар -Қытай, Ресей, Иран, Моңғолия, Үндістан, Пәкістан, Орталық Азия және Кавказ елдері. Аталған елдер жыл сайын 3,5 триллионнан астам доллардың тауарлары мен қызметтерін импорттайды. Еуразиялық экономикалық одаққа шешуші өңірлік рыноктармен еркін сауда туралы келісім жасасу қажет. Мемлекет аталған мәселелерді біздің әріптестерімізбен бірлесіп жасап, бәріміз үшін пайдалы етіп

шешуі тиіс. СІМ-ге осы міндеттерді орындау үшін Қазақстанның шетелдердегі мекемелерінің барлық ресурстарын іске қосу қажет.

Қоғам дамуының бірден бір көрінісі болып барлық кезеңдерде және қазіргі уақыттада, онда ғылым, мәдениет және техникалық дамуына қандай көңіл бөлінетіндігі жатады. Қоғамның интеллектуалды потенциалымен оның мәдени дамуының деңгейі қаншалықты екендігінен қоғам алдындағы экономикалық проблемаларды дұрыс шешілуі байланысты болады. Сонымен қатар, ғылым, мәдениет және техника тек қана тиісті жағдай жасағанда ғана, сонымен қатар, қажетті құқықтық негіздер болғанда ғана дамиды. Оларға, қоғамдағы тауар-ақша қатынастарына сай келетін заңмен бекітілген нормативтік актілер жатады.

Авторлық құқық - азаматтық құқықтың бірден бір институты. Авторлық құқықпен реттелетін мүліктік және мүліктік емес қатынастар әдебиет, ғылым және өнер туындыларын жасау және пайдалану мен байланысты. Дербес институт ретінде авторлық құқық белгілі міндеттерді атқарады. Олар, мүліктік және мүліктік емес құқықтарды және автордың заңды мүдделерін қорғау. Ғылым және көркем өнер туындыларын жасауда құқықтық тәсілдерді қамтамасыз ету.Егемендікке ие болуымен Қазақстан халықаралық қатынастардың толыққанды құқық субъектісі болды. Осыған орай, Қазақстан Республикасы белгілі тәртіп бойынша өзі қосылған келісімдерден, көпжақты конвенциялардан және екіжақты шарттардан туындайтын барлық халықаралық қатынастарда өзіне тән құқықтармен міндеттерді қабылдайды.

Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік Интеллектуалды Меншік Ұйымы қатысушысы ретінде конституциялық тәртіппен Қазақстандықтардың, сонымен қатар, шетел азаматтарының интеллектуалдық меншіктерін танып, олардың құқықтарын сақталуына кепіл етеді. Қазақстан азаматтарына интеллектуалдық меншік құқықтары Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілденген. Сондықтанда, авторлық құқықтық объектісі ретінде берілген, интеллектуалдық меншікті иелену, пайдалану және жүзеге асыруы Қазақстан азаматтарына Конституциямен, басқада заңнамалар мен және мемлекеттік заңнама актілерімен кепілденген.

Авторлық құқықпен автордың мүліктік құқықтары, Қазақстан құқық жүйесіндегі толық көлемінде дамымаған сала. Қазіргі уақытта авторлық заңнаманы егжей-тегжейлігін зерттеу қажеттілігі туып тұр, себебі, соңғы жылдары авторлық заңнама толық көлемінде өзгертіліп, ондағы бекітілген автордың құқықтары осы саладағы халықаралық стандартқа сай. Заңды қабылдаумен бұл саладағы проблема әлі шешілмейді, сондықтанда заңда бекітілген авторлық құқықтарды жүзеге асыратын механизмді жеке зерттеу қажет. Автордың мүліктік құқығын қорғау - бұл тек Қазақстанда ғана емес, басқада одақтас өте ауыр проблемалардың бірі болып тұр мемлекеттерде.

Қазіргі таңда авторлардың мүліктік құқықтары өте көп бұзылып жүр, ал бұл, автордың өзінің материалдық жағдайына кері әсер етеді, сонымен қатар халықаралық аренада мемлекеттің авторитетін төмен түсіреді. Сондықтан, бұл тақырыптың актуальдығы мынада: авторлық құқық жөніндегі заңнаманы егжей-тегжейімен зерттеп, және автордың мүліктік құқығы жүзеге асыру механизімін жасап шығару.

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде жарияланған не жарияланбаған, бірақ Қазақстан Республикасынан тыс жерлердегі қандай да болсын объективті нысандағы туындыларға қолданылады және Қазақстан Республикасының азаматтары - авторлары және олардың құқықтық мұрагерлері деп танылады

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде жарияланған не жарияланбаған, бірақ Қазақстан Республикасынан тыс жерлердегі қандай да болсын объективті нысандағы туындыларға қолданылады және авторлардың (олардың құқықтық мұрагерлерінің) - шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарға сәйкес авторлық құқығы бар деп танылады.

Қазақстан Республикасының алдағы Дүниежүзілік сауда ұйымына ену жағдайында және Бірыңғай экономикалық кеңістік құру барысында маңызды мәселелердің бірі болып авторлық құқығын қорғаудың тиімді жүйесін құру танылады. Құқық иемденушілердің құқықтары мен мүдделерін тиімді қамтамасыз ету Бірыңғай экономикалық кеңістік мемлекет-мүшелерінің басты міндеті болып танылады. Авторлық құқығын қорғау саласындағы мемлекеттік саясат шығармашылықты, өзге де зияткерлік қызмет нәтижелерін құруда және оларды жаңа техника мен технологияларды пайдалануда байланыстырушы негіз болып танылады. Оған қоса осы құқықтарды қорғау келесілерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

Нарықтық экономикаға көшу нәтижесінде авторлық құқықтың рөлі өзгеріп, ұлғая түсті. Туындыны пайдалану оның авторын сыйақымен қамтамасыз ете отырып, сондай-ақ

интеллектуалдық өнімді коммерциялауды жүзеге асырушы субъектінің де тірлігінің негізін құрады. Бұған шығармашылық саласындағы барлық объектілердің заңи құрамының әрекет етуші заңда бекітілуі әсер етті, ол оның қорғалу дәрежесінің күшеюінен, шарттық қатынас жүйесінің дамуынан көрінді.

Еліміздегі экономикалық қатынастың өзгеруінен бастап, авторлық құқық жүйесін қайта қарау қажеттігі туындады. Қазақстан Республикасы «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңын және бір бөлімі толығымен интеллектуалдық меншікке арналған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (Ерекше бөлімін) қабылдаудан кейін, авторлық-құқықтық саладағы жағдай түбегейлі түрде өзгерді. Ең негізгі өзгеріс, туындыға авторлық құқықты автордың өзіне беруді тану болып табылады. Бұрынғы СССР кезіндегі авторлық құқықта, автор өз шығармашылық еңбегінің нәтижесіне меншік құқығын иеленбеген. Авторлық құқық туралы жаңа заң Қазақстанға осы саладағы халықаралық келісімдерге қатысуға мүмкіндік берді.

Шығарма авторларының, құқық иеленушілердің және пайдаланушылардың арасында туындайтын қайшылықтар көрсетіп отырғандай, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының сондай-ақ Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің кейбір ережелерін өз бетінше әр түрлі тұрғыдан түсіндіру орын алуда. Сондықтан, қайшылықтарды болдырмау үшін кейбір заңнама кесімдерінің ережелерін түсіндіруге бірыңғай тұрғыдан келуге қол жеткізген жөн.

Авторлық құқықтың қазіргі бағыты қорғалатын туындылардың кеңеюі мен авторлық құқықтың жүзеге асу нысандары және қорғалу дәрежесінің күшеюінен көрінеді.Осы саладағы Қазақстан Республикасының «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңы еліміздің салт - дәстүрі мен мәдени мұрасын сақтауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы (*1995 жылғы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған). ҚР 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. *Қазақстан Республикасының Конституциясы* Қаулысымен; өзгеріс енгізілді - 10.03.*2017*ж.
2. Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2017 жылғы 31 қаңтарда жариялаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Оразалиев С.Ш. «Авторды қорғау руханиятты қолдау». - Алматы, 2000.
4. Қазақстан Республикасының Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-I Заңы өзгертумен толықтырулар 4 ақпан 2016 жыл.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім 1999 жылығы 1шілденің №409-1) Алматы, Юрист, 27 ақпан 2017 жылы өзгерту енгізілген). №49-YI Заңы.
6. Жайлин Ғ.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім. II-том. – Алматы: Заң әдебиеті, 2005ж.
7. Жайлин Ғ.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім. II-том Алматы: Заң әдебиеті, 2005ж.
8. Пономарева В.П. Азаматтық құқық. Ерекше бөлім Оқу құралы. Қарағанды 2005жыл.

Салыбек Нәзира Мұратқызы,
Заң ғылымының магистрі
Байконакова Бахыт Сапарбайқызы,
Заң ғылымының магистрі,
Султанбекова Жанар Исмайловна,
Халықаралық құқық магистрі, М.Әуезов, атындағы ОҚМУ. Шымкент қ.

АШЫЛМАҒАН АҚПАРАТ ЖӘНЕ ӨНДІРІС ҚҰПИЯЛАРЫН (НОУ-ХАУ) ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

Андатпа: Бұл мақалада ашылмаған ақпарат, өндіріс құпиялары (ноу-хаудың) құқықтық қорғаудың қазіргі заманғы мәселелерін заңнамалық деңгейде және осы заңнаманы қолдану деңгейінде зерделенуі қарастырылған.

Аннотация: В данной статье рассмотрены проблемы правовой защиты нераскрытой информации, производственной тайны (ноу-хау) и исследования на уровне применения законодательства в данной области

Annotation: This article deals with the problems of legal protection of undisclosed information, production secrets (know-how) and research at the level of application of legislation in this area.

Жаңа дәуір қарсаңында ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары Ноу - хау, нарықтық экономика моделі қалыптасқан кезеңде, бәсекеге қабілетті болу тұрғысында өз қызметін жандандырады. Қоғамның дамуына бірден - бір өз септігін тигізетін, еліміздің әлеуметтік-экономикалық табыстарының негізі «бәсекеге қабілетті болумен айқындалады.

Бәсекеге қабілетті болу көрсететін қызмет түрлерін алға жетелейді: олар мемлекеттік құпия, ақпараттық құпия, коммерциялық құпия, қызметтік құпия (және басқа да құпиялар), ретінде азаматтық құқық институтында өзіндік орны бар.

Қазақстан Республикасының Конституцияның 20 бабының 2- тармағында Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиясы болып табылатын мәліметтер тізбесі заңмен белгіленеді [1] деп нақты айтылған. Яғни ашылмаған ақпарттардың және өндіріс құпияларының табиғатына сәйкес, рұқсат етілген және рұқсат етілмегенін осы тұста анықтауға болады.Ал, біз ашылмаған ақпарат және өндіріс құпияларын (Ноу-хау) үнемі құпиялықта сақтау табиғатын бұзбай сол қалпында сақтаған болып табылатыны көрініс табады.

Ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары Ноу-хау- көпшілік әлі біле бермейтін және сауда-саттық тауары бола алатын немесе басқалардың алдында бәсекелі болу үшін пайдаланыла алатын ерекше технологиялар, білімдер, мен қабілеттер деп айтылған. Осындай ашылмаған ақпартты қоғамға ендіру немесе ойлап табу азаматтың интеллектуалдық деңгейі асқақ білімінің биік тұрғыда екенін көрсетеді. Әдетте, ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары ноу-хау деп басқалар үшін коммерциялық сыр болып табылатын коммерциялық құндылығы бар инновацияларды айтады. Жоғары технологиялы экономикада ноу-хау ірі компаниялардың активтерінің маңызды бөлігі болып табылады және қорғалу ережесімен қамтамасыз етілген болуы шарт болып табылады.

Соның бірі биылғы Жолдауда айқын көрініс тапқанын нарықтық экономикалық бизнес моделдерінің жүзеге асырылуын атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылғы 10 қаңтарда жариялаған **«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері**к» атты Қазақстан халқына Жолдауының Сегізінші басымдығында- Тиімді мемлекеттік басқару онда Мемлекет пен компаниялар жаңа технологияларды енгізе отырып, өз ақпараттық жүйелері мен құрылғыларының берік қорғалуын қамтамасыз етуі керек [2] деп нақты айтылған.

Бүгінде киберқауіпсіздік ұғымы тек ақпаратты ғана емес, сонымен қатар өндірістік және инфрақұрылымдық нысандарды басқару тетігін қорғау дегенді де білдіретін нақтылап атап көрсеткен [2].

Бұл дегеніміз ашылмаған ақпарат өндіріс құпияларын (ноу- хау) институтың даму негізін айқын түрде дамыту қажеттілігі көрініп тұрғанын айтуға болады.

Еліміздегі нарықтық экономика моделінде қатынастың өзгеруінен бастап, ашылмаған ақпарат өндіріс құпиялары (ноу- хау) жүйесін қайта қарау қажеттігі туындады. Қазақстан Республикасы

«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңын және бір бөлімі толығымен интеллектуалдық меншікке арналған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (Ерекше бөлімін) қабылдаудан кейін, ашылмаған ақпарат өндіріс құпияларын (ноу- хау) саладағы жағдай түбегейлі түрде өзгерді.

Заң шығарушы ашылмаған ақпарат өндіріс құпиясы «ноу-хауды» авторлық құқық объектілері, патенттік құқық және заңды тұлғаларды дараландыру құралдары секілді зияткерлік меншік объектілерімен теңестіре отырып, осылайша зияткерлік (интеллектуалдық) қызметтің осы нәтижесінің маңыздылығын атап көрсетеді.

Ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары «Ноу-хау» интеллектуалдық қызметтің белгілі нәтижелерінің ешбір тобына кірмейді және әдетте, шығармашылық жұмыс нәтижесі болып табылмайды. Осыған байланысты, ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары ноу-хау құқықтар объектісі ретінде зияткерлік құқықтардың басқа да объектілері арасында ерекше орын алады. Ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары ноу-хауды жиі өндіріс құпиясы деп те атайды.

Ноу-хау ағылшынның «know how» - қалай екенін білу - көпшілік әлі біле бермейтін және сауда-саттық тауары бола алатын немесе басқалардың алдында бәсекелі болу үшін пайдаланыла алатын ерекше технологиялар, білімдер, мен қабілеттер.

Әдетте Ноу-хау деп басқалар үшін коммерциялық сыр болып табылатын коммерциялық құндылығы бар инновацияларды айтады. Жоғары технологиялы экономикада «Ноу-хау» ірі компаниялардың активтерінің маңызды бөлігі болып табылады.Халықаралық заңнамаларға сәйкес, мекемелер әлдебір өндіріс тәсілін немесе техникалық шешімді жеке дара пайдалану үшін екі жолмен саралана алады - патент немесе коммерциялық сыр арқылы. Ашылмаған ақпарат құпиялары «Ноу-хау» заңды түрде сипатталмағанымен коммерциялық сыр ұғымына кіреді. Патент пен коммерциялық сыр мақсаттары бір - иннофацияларды бәсекелестердің пайдалануына жол бермеу және жеке дара пайдасын көру.

Интеллектуалдық меншіктің халықаралық құқықтық аспектісінің басқада ерекшеліктері бар.Халықаралық қауымдастықта бірқатар мемлекеттер интеллектуалдық меншіктің экспортері болса, басқалары импортерлер болып табылады.Интеллектуалдық меншіктің елеулі мөлшері ірі көпұлттық корпорациялармен өндіріледі. Олар бүкіл әлемде өз құқықтарын қорғауға мүдделі. Мысалы, жақсы фильм Европада, Азияда және Солтүстік Америкада да бірдей үлкен табыспен сатылуы мүмкін. Кіші елдегі, мысалы Финляндияның жаңа ұялы телефонның өндірушісі өзінің құқықтарын АҚШ немесе Жапонияда тіркеуге мүдделі, себебі тауарды бұл елдерде сату үлкен табысты әкеледі.

Қазақстанда ғылым, әдебиет, өнермен байланысты интеллектуалдық меншік аз дамыған. Сондықтан да Қазақстанның интеллектуалдық меншіктің импортері деп айтудың уақыты әлі келген жоқ. Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа енуі және қатысушылармен тең жағдайда әрекет етуі тек интеллектуалдық меншіктің іс жүзінде қорғалуы негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Бірақ өкінішке орай бұл мәселені шешу үшін елімізде қажетті алғышарттар қалыптасқан жоқ.

Бұл интеллектуалдық меншік объектісінің сөзбе- сөз аудармасы «білу» дегенді білдіреді. Бұл объект, құқық иесі барынша үлкен табысқа жету үшін өз тауарларын қалай шығаруға болатындығын білетінін білдіреді.

Нарықтық экономика моделі кезеңінде коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратқа қол сұғу бөлігінде кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтарының бұзылуына байланысты. Осылайша, заңды тұлғалар пайдасының айтарлықтай бөлігін жоғалтады. Азаматтық заңнаманы реформалауға байланысты еліміздегі ашылмаған ақпарттар өндіріс құпияларына ноу -хаудың елімізде дамуы мен қолданыс аясындағы орны толық жете зерделенбеген және де Азаматтық кодексте бар - жоғы үш баппен қамтылған, қолданысы, тар көлемде жүзеге асырылуда.Мысалға: көрші мемлекеттерді соның ішінде Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінде, «Құпия туралы» Федералдық заң өндіріс құпияларының қорғалуына қатысты қайшылықтар туындайтыны салыстырмалы түрде қарастырылды.

Осылайша, ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары ноу-хаудың құқықтық қорғалуы өзекті мәселе болып зияткерлік меншік туралы заңнаманы реформалау аясында нақты және іс жүзінде зерттелмеген болып табылады.Осылайша, ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары ноу-хаудың құқықтық қорғалуы өзекті мәселе болып зияткерлік меншік туралы заңнаманы реформалау аясында нақты және іс жүзінде зерттелмеген болып табылады.Зерттеу барысында ашылмаған ақпарт және өндіріс құпиялары Ноу- хау біздің Қазақстанда толық деңгейде дамымағандығы

көрініс тапты. Себебі, даму үстінде деп нақты айтатын болсақ, осы саланы зерттеген ғалымдарда жоқтың қасы, ашылмаған ақпарт және өндіріс құпиялары (Ноу-хау) тың сала екені көрініс тапты.

Сондай- ақ интеллектуалдық меншік құқығы азаматтық құқықтың халықаралық деңгейіндегі ең жоғары дамып отырған салаларының бірі. Теориялық жағынан интеллектуалдық меншікті қоғау қатынастары бойынша халықаралық келісім-шартқа отыру - ерікті іс, шартқа отырмаған елдер Бүкіләлемдік сауда ұйымының мүшесі бола алмайды, оларға ұлы сауда державалары мәжбүрлеп енгізу әрекеттерін жүргізе отырып қысым жасай алмайды.

«Интеллектуалдық меншік» түсінігі кейбір құқықтық институттарға қатысты, соның ішінде аса маңызды коммерциялық құпия, патенттік құқық, авторлық құқық және тауарлық белгілер сияқты құқықтық институттарға қатысты жалпы сипатқа ие. Ашылмаған ақпарт және өндіріс құпиялары Ноу-хаудың әртүрлі анықтамаларын жүргізген. Бұл ерекшелігі, осы аймақтағы белгілі маман - Г.Штумфф, әртүрлі айырмашылықтардан ерекшеленетін және тек қана дұрыс емес екенін анықтайтын, техникалық, коммерциялық және өндірістік-экономикалық таным, ноу-хаудан өздерінің сатып алушыларын пайдалануына мүмкіндік береді және келісімге сәйкес, сондай-ақ келісімге қол жеткізуге мүмкіндік береді өндірістік қызметпен айналысу, сондай-ақ, мысалы, өндірісті ұйымдастыру және басқаруында.

Коммерциялық құпия және патенттік құқық туралы заңнамалар жаңа зертеу мен идеяларға жол ашады. Авторлық құқық жаңадан әдеби, көркем және музыкалық шығармалар, сонымен қатар компьютерлерді программалық қамсыздандыруға жағдай жасайды. Товарлық белгілер туралы заңнамалар өнім мен өндірушінің байланысын құрайды. Интеллектуалдық шығармаларға және оларға теңестірілген объектілірге қатысты ерекше құқықтарға арналған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормалары өзінің жиынтығы бойынша Қазақстандық азаматтық құқықтың ерекше саласын құрайды. Интеллектуалдық меншік объектілердің жиындық көлемі бойынша және қайнар көздерінің жүйесі бойынша қарастырып отырған азаматтық құқық саласы өзара тәуелсіз төрт институтқа бөлінеді. Өзара ұқсас ерекшеліктеріне қарамастан, әрбір институттың құқықтық нормаларда көрініс тапқан өзіне тиесілі белгілері бар

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес коммерциялық құпия - бұл үшінші жаққа белгісіз болуына байланысты ақпараттың нақты немесе потенциалды коммерциялық құны болып, онымен заңды негізде еркін танысуға болмайтын және ақпаратты иеленуші оның құпиялылығын сақтауға шара қолданатын ретте, қызметтік немесе коммерциялық құпия болып табылатын ақпарат болып табылады Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 126 бабының 1тармағы[3].

Мұндай ақпаратты заңсыз әдістермен алған адамдар сондай-ақ еңбек шартына қарамастан қызметшілер немесе азаматтық-құқықтық шартқа қарамастан контрагенттер қызметтік немесе коммерциялық құпияны жария етсе, келтірілген залалдың орнын толтыруға міндетті.

Интеллектуалдық меншікке тиесілі барлық белгілерге сәйкес оның объектісі бола отырып, коммерциялық құпияның өзіне қатысты ерекшеліктері бар.Қазақстан Республикасының заңнамасы көптеген мемлекеттердің заңнамалары сияқты коммерциялық құпияға келесі үш талапты қояды.

Біріншіден, ақпараттың үшінші тұлға білмейтін нақты немесе потенциалды құпиясы болуы керек.

Екіншіден, заңның негізінде коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратқа ешкімнің де қолы жетпеуі керек. Егер тиісті ақпаратқа заңның негізінде мүдделі адамның қолы жетсе, мысалы, ашық мәліметтерді зерттеу жолымен, шығарылатын өнімнің үлгісін талдау, баспалармен танысу және т.б. мұндай ақпарат коммерциялық құпия болып танылмайды.

Үшіншіден, ақпарат коммерциялық құпия болып саналуы үшін оның иесі құпияны қорғауға тиісті шараларын жүргізуі керек. Бұл техникалық шаралар, ұйымдық және заңдық сипатқа ие үшінші тұлғадан ақпаратты қорғайтын әр түрлі шаралар болуы мүмкін.

«Коммерциялық құпия» терминімен қатар заңдарда және тәжірибеде «өндірістің құпиялары», «Ноу-хау», «сауда құпиялары», «конфиденциальды ақпарат» сияқты терминдер кең таралған. Аталған терминдерінің әр-біреуінің өзіне тән ерекшеліктеріне және белгілі бір жағдайда қолданатынына қарамастан, олардың барлығы бір атауға ие болып Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексте «қызметтік және коммерциялық құпия» деп бекітілген. Коммерциялық құпияның арнайы бір белгісі ретінде оның қорғалуының мерзімі көрсетілмеген. Коммерциялық құпия иесінің ақпаратқа монополиенің сақталғанша қорғалады. Қорғаудың мұндай түрі кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адамдарға патенттік қорғау қамтамасыз етпеген кезде өте қолайлы. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінд ақпаратты заңсыз жолмен алудың қандай екенін нақты көрсетпейтіндіктен, аса қауіптілік туындамайды.Дүниежүзі бойынша мұндай

тәсілдер болып шпионаж, коммерциялық құпияны білетін қызметкерден пара беріп сатып алу, ғимаратқа заңсыз кіру, байланыс құралдарын заңсыз тыңдау табылады.

Жоғары аталған тәсілдерді қолданудың арқасында әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік туындайды.

Барлық құқықтық жүйелерде өндіріс құпиясы немесе ноу-хау түсінігі коммерциялық маңызы бар, қорғалған ақпарат ретінде түсініледі. Шетелдік заңнамада ноу-хау институты шарттық, қылмыстық және қылмыстық құқық нормалары арқылы реттеледі. Арнаулы заң болмаған жағдайда, заңсыз ақпараттың жолын кесу туралы заңнамаға үлкен мән беріледі.

Американдық құқықтық жүйеде Ноу-хауды кез-келген формула, құрылғы, жүйеленген ақпараттар, компьютерлік бағдарлама, конструкторлық әзірлемелер, технологиялар және процестер туралы мәліметтерді қамтитын ақпарат ретінде түсінеді. Бұл процестер тәуелсіз болуы керек В.В. Орлова, Ю.Ю. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің реформасы аясында зияткерлік меншікте ашылмаған ақпарат (ноу-хау) құпиялары мен қызмет нәтижелерін құқықтық реттеуді қарастырған. Олардың экономикалық ашықтығын немесе ашылуынан немесе пайдаланудан экономикалық пайданы алатын басқа тұлғаларға белгісіз немесе қол жетімсіздігінен болған экономикалық құндылығы. Сондай-ақ, бұл процестер оларды жасырын сақтауға жұмсалатын күш-жігердің тақырыбы болуы керек.

Еуропалық заңнамаға неғұрлым тар көзқарас қолданылған. Ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары Ноу-хау ретінде құпия ақпарат сақталатын техникалық ақпарат маңызды деп саналады және кез келген қолайлы жолмен анықталуы мүмкін. Бұл тәсіл техникалық ақпаратқа негізделген технологиялар трансфертін реттеуге бағытталған құжатты әзірлеу және қабылдау мақсаттарына негізделген. Соңғы жылдары Ресейлік ноу-хауды реттеу туралы заңнама белсенді түрде дамыды. Бұл үшін 2008 жылы Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің IV бөлімінің қабылдануына прогрессивті қадам болды. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 1465-бабында өндірістің құпияларына (ноу-хау) ақпарат, атап айтқанда, өндірістік, техникалық, экономикалық, ұйымдастырушылық, кәсіби ақпарат, зияткерлік қызметтің нәтижелері туралы ақпарат. Бұған дейін азаматтық заң «ресми және коммерциялық құпия» деген терминді пайдаланып, осы терминді қолданған жоқ.

Алайда, бұл тәсіл құқық қорғау органдарын жиі шатастырды. Қолданыстағы заңнамада ашылмаған ақпарат «ноу-хау» және «өндірістік құпия» баламалы терминдер ретінде пайдаланылады. Осылайша, өндірістік құпия ретінде ақпаратқа келесі талаптар қойылады: үшінші тұлғаларға белгісіз коммерциялық құндылықтар және түпнұсқа режимді ұстаушы Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінде берілген ноу-хаудың анықтамасына сүйене отырып, ноу-хаудың белгілерін ерекше қорғалатын объект ретінде айыруға болады.

Біріншіден, өндірістің құпиясы, ең алдымен, белгілі бір ақпарат. Сонымен қатар, ноу-хаудың мазмұнын құрайтын ақпараттың табиғаты құқықтық маңызы жоқ: заң шығарушы ноу-хаудың мазмұнын құрайтын ақпаратты ашуға мүмкіндік беретін шамамен алынған ақпарат тізімін береді.

Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінде өндіріс құпиясын құрайтын ақпарат түріне шектеу қойылмағанына қарамастан, бұл шектеулер «Коммерциялық құпия туралы» 2004 жылғы 29 шілдедегі Федералдық заңның 5-бабында көзделген.

Екіншіден, патенттік құқық объектілеріне және ашылмаған ақпарат өндіріс құпиялары ноу-хауға қатысты селекциялық жетістіктерге қарағанда, жаңалық талаптары жоқ.Ақпарат жаңа немесе кеңінен пайдаланылуы мүмкін және ортақ білімді жоғалтуы мүмкін, мысалы, Ұлы Екатеринаның аспаздық рецептісін айтуға болады.

Ашылмаған ақпарат жән өндіріс құпиялары Ноу-хаудың үшінші белгісі арнайы құқық объектісі ретінде ноу-хау мазмұнын қамтитын ақпарат әлеуетті немесе нақты коммерциялық құндылығы болуы тиіс, яғни, олар коммерциялық қолдану үшін нақты қызығушылық туғызуы мүмкін.

Төртінші белгісі - бұл ақпараттың үшінші тұлғаларға белгісіздігі.Бұл тек бір адамда нақты ақпарат болуы керек дегенді ғана білдірмейді. Бұл өндіріс құпиясына қол жеткізе отырып, үшінші тұлғалар ақпараттың құпия сақталу шарттарын орындауға міндетті және бұл ақпарат жалпыға қол жетімді болмайды.

Бесінші белгісі - бұл өндіріс құпиясын құрайтын ақпарат үшінші тараптармен заңды негізде қол жеткізе алмайды.

Алтыншы белгісі - объектіні ноу-хау ретінде қорғау үшін осы ақпараттың иесі оларға қатысты коммерциялық құпия режимін енгізу керек.Өндіріс құпиясының нысаны әрдайым материалдық болып табылмайды. Бұл тұрғыда ашылмаған ақпарат және өндіріс құпиялары (ноу-хау) зияткерлік

қызметтің басқа нәтижелерімен бірдей. Өзге зияткерлік меншік нысандарымен қатар, ашылмаған ақпарат (ноу-хауға) қатысты шектеусіз адамдармен бір мезгілде қол жеткізу және пайдалану мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, өндірістік құпияның материалдық емес сипаты материалдық тасымалдаушыға ұсынылған шешімнің орындалуына кедергі болмайды. Қызметтің шығармашылық компонентіне ие болудың қажеті жоқ, оның нәтижесінде өндірістік құпия жасалды.Осы себепті, техникалық ақпаратқа қоса, өндірістің құпиясын экономикалық, ұйымдастырушылық сипаттағы ақпарат қамтиды. Ашылмаған ақпарат және өндірісі құпиялары (ноу-хау) өндіріс салаларының бірінде кез-келген практикалық тапсырманы іске асыруға бағытталған ақпарат болуы керек.

Әр коммерциялық маңызды ақпарат өндірістің құпиясына жатқызылмайды. Түпнұсқалық иеленушінің айрықша құқығының пайда болуы үшін ақпарат үшінші тараптарға белгісіз болуы керек және ақпарат осы құқыққа негізделген заңды құқықтар негізінде еркін қол жетімділікті болдырмауға мүмкіндік беретін құқық иеленушісі тарапынан құқықтық шаралар жиынтығы арқылы жасырылатын болады.Мұндай құқықтық режимді құру коммерциялық құпия режимін енгізуді білдіреді. Коммерциялық құпиялық режимі және қорғалмайтын ақпарат тізбесі «Коммерциялық құпия туралы» Федералдық заңның негізінде жүзеге асырылады. Құқықтық режимге байланысты ақпарат заңға және заңмен тыйым салынған немесе заңмен тыйым салынған ақпаратқа қолжетімділікті шектеулі ақпаратқа бөлуге болады.

Коммерциялық құпияның құқықтық режимі бірінші кезекте коммерциялық құнды және белгісіз ақпарат болып табылады, ал екіншіден, ол бірқатар тұлғалардың келісімімен беріледі. Осындай ақпаратқа айрықша құқықтың пайда болуы құқық иеленушінің нақты монополиясының пайда болған сәтіне байланысты екендігін атап өткен жөн. Осылайша, егер бір уақытта коммерциялық құпия режимін құру жүзеге асырылса, өндірістің бірдей құпиясына бір уақытта бірнеше адам үшін айрықша құқықты тануға болады.Осылайша, адал ниетпен әрекет ететін және басқа құқық иелерінен тәуелсіз, адамның осы құпияға тәуелсіз айрықша құқығы бар.

В.А. Дозорцев атап көрсеткендей: «Бірдей немесе тіпті ұқсас деректер бір уақытта бірнеше адамға ие болуы мүмкін» - ең маңыздысы бұл деректер жалпыға бірдей мәлім болмауы тиіс. Бұл шарттың маңыздылығы оның экономикалық айналымы үшін қажетті объектіні оқшаулау функциясын атқаратындығымен де анықталады. Нәтиженің оқшауланууы ресми түрде бекітілмеген, бірақ іс жүзінде жүзеге асырылады. Сондықтан оқшаулану әдісі ретінде жалпыға белгілі болмаса, қорғауды қамтамасыз етудің шарты», үшінші тұлғалардың ашылмаған ақпаратқа (ноу-хауға) рұқсатсыз пайдалануына жол бермеу шараларын қолдану арқылы.

Ашылмаған ақпарат жән өндіріс құпиялары «Ноу-хауға» өнертабысқа талап етілгендей, жаңалықтың ресми белгісі болмауы керек. Дегенмен, кәсіпкерлік субъектілері өздерінің зияткерлік портфелін бағалау кезінде бірқатар техникалық жаңалықтарды әзірлеудің белгілі бір кезеңдерінде коммерциялық құпиялық режиміне жүгінеді.

Коммерциялық құпияларды сақтау режимі қоғамдық мүдделерге, моральге, адамгершілікке, қоршаған ортаны қорғауға және мемлекеттің қорғаныс қабілетіне қайшы келетін мақсаттарда пайдаланылса, танылмайды.

Әдебиеттер

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы (*1995 жылғы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған). ҚР 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.*Қазақстан Республикасының Конституциясы* Қаулысымен; өзгеріс енгізілді - 10.03.*2017*ж.
2. Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылғы 10 қаңтарда жариялаған **«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктерік»** атты Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім 1999 жылығы 1шілденің №4094
4. Интеллектуалдық меншік құқықтарын қорғау концепциясын жариялау туралы ҚР Үкіметінің Қаулысы. 26.09.2001. №1249.
5. «Ақпараттандыру туралы заң». 8 мамыр. 2003 ж.412/2. - Алматы: ЮРИСТ, 2010.
6. Мэггс П.Б., Сергеев А.П. Интеллектуальная собственность. - М.: Юристъ, 2000 .
7. Омарова А.Б. Гражданско-правовые проблемы института коммерческой тайны в Республике Казахстан: автореф… канд. юрид. наук:.12.00.03. - Алматы: КазНУ им. Аль-Фараби, 2002. -29.

8. Махмадхонов Т. Проблемы правового обеспечения коммерческой тайны в законодательстве Республики Таджикистан: автореф… канд. юрид. наук:.12.00.03. - Душанбе: Институт государства и права Академии наук Республики Таджикистан, 2008. - 24.
9. Гражданское право. Т. 3. Учебник. Изд. третье, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. - М.: ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2001.
10. Исайкин Д.А. Правовое регулирование коммерческой тайны как объекта гражданских прав в оффшорных отношениях // Объекты гражданских прав: сб. материалов международной научно-практической конференции. - Алматы: КазГЮУ, 2004. - С. 259-266.

Muratova G.T., Berdekova R.M., Assankhojayeva I.F.
M. Auezov South – Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Irsay_89@mail.ru

SPECIFICS OF BUSINESS COMMUNICATION ETHICS AND NORMS OF DIPLOMATIC PROTOCOL IN FOREIGN COUNTRIES

Abstract: This article is discussed about Features of English and French diplomacy. The first is that the intensity of business communication in the modern world leads to the erosion of national boundaries, unity of norms and rules, and the development of international relations and exchanges in culture, science, and education accelerate this process. Representatives of the second opinion, by contrast, tend to take national peculiarities one of the Central places in international communication and, in particular, in the negotiations that form the basis of this communication. They believe that "...the difficulties in the negotiations arose in connection with differences in expectations," which in turn depends on the differences of cultures. The greatest influence on the person has values, traditions, customs and the like, learned in childhood, that is, those which have a national basis. In any case, neither a specialist in international relations would not dare to say that national characteristics are not important in international communication that they can be safely ignored. Don't forget that chat will have with the local population, uninformed in the intricacies of international comity. To avoid misunderstandings or even conflict, it is better to get acquainted with the peculiarities of communication and behavior, typical for this country.

Key words: diplomacy, nations, politics, English, French, international communication, national characteristics

British diplomacy is a classic, some kind of a standard, it influenced the development of international diplomacy in the XIX—XX centuries the Diplomacy of all countries of the Commonwealth and other countries, was formed under the influence of English diplomacy. First of all, England has extensive experience of diplomatic activity. History of English diplomacy began with the establishment of foreign trade relations, and the first diplomatic document was Merchant Charter, dated 1303. [S, p. 265].

The strongest feature of British diplomacy is the perfect knowledge of the subject, problems must be solved, knowledge of countries, encyclopedic data that are passed from generation to generation. And when you consider that the British Empire owned almost half of the globe ("country, where never the sun went down"), it becomes clear why the English documentation is comprehensive. The British diplomacy has actively helped the British intelligence, which was and is strongly connected with the foreign Office. For example, the materials and documents prepared for the Paris peace conference of 1919, was so solid and reliable that it was used by other delegations.

English diplomacy very skillfully protects the interests of his country and its citizens. British Prime Minister and foreign Minister in the mid-nineteenth century. Formulate its objectives: "England has no permanent enemies and permanent friends. She has only permanent interests", "British citizen — a kind of citizen of the Roman Empire. Strong arm of the British government should provide assistance and protection in every corner of the globe." And the Minister of foreign Affairs of the conservative government of M. RIF - kind defined the tasks of modern English diplomacy: "it is best to start from the words of Lord Palmerston: the observance of British interests should be the only concern of the British Ministry of foreign Affairs" [3, p. 266].

Establishing contacts with British diplomats, and leading conversations with them, remember that they are not very fond of talking about global problems, in contrast to Americans, who have a passion for different doctrines. The British prefer to deal with specific questions of today or tomorrow, leaving "space diplomacy" of future scientists and journalists. The main aim of British diplomacy was not to allow any European state to occupy a dominant position in Europe, which now, in connection with the creation of a United Germany becomes more difficult, unbearable for her task. That's why in the 90-ies of XX century. she abandoned the theory of "equilibrium of forces". This theory has forced her to act against Germany, which could worsen the situation of Britain. English diplomacy has closely followed the changes in the international situation and immediately reacts to them. It is a long time did not want to tie yourself without good needs to far-reaching obligations. British diplomacy doesn't like to do sharp turns in its course, but when she needs it, she is the initiator.

England in the years of the First world war announced after the President of the United States. Wilson's policy of "open agreements, openly discussed", but it was a propaganda event. In fact, she has

always advocated the secret diplomacy, and, accordingly, unlike America in its diplomatic practice, the so-called leaks of information almost was not. They occurred only when it was beneficial to Britain. The British believe that if every stage of negotiations to do openly, it will lead not only to loss of time, but also to the impossibility of reaching a compromise [3, p. 267].

The British inherent quality, fit for diplomacy. This, for example, their tendency to reticence, hints. The British tend to avoid categorical. Loved their speed "I think" "I think", "maybe I'm wrong", characterized by their tendency, if possible, to avoid simple answers "Yes" and "no" that sometimes creates difficulties in understanding them foreigners. In this style (neither "Yes" nor "no") are often and diplomatic documents. In the English language one word can have many meanings, and so understanding of what really wanted to tell the Englishman what he said didn't happen easy. The English are exceptionally polite and requires the same attitude towards himself; silent, with strangers will not talk to and discuss any issues; it can be closed and it should "talk". At the same time, the Englishman is very sensitive to hints, understands the humor, but does not like dirty jokes and sometimes condemns them. All of this is reflected in diplomacy. "Silence gives consent" — we say. For the English silence means just not wanting to answer. It in any case does not mean agreement with you. Cultured, educated Englishmen are distinguished by elegance of language, they like the sophistication to appreciate and reciprocate. British diplomats have a high level of professionalism, the ability to choose the best time for negotiations. They persistently improve their qualifications — are trained in military colleges, universities, banks, various companies and so forth.

The British are very cold-blooded in critical situations behave confidently, do not exaggerate the danger, calmly react to change. their experience of behavior in extreme situations is worth studying. Very British skillfully used his connections with the British Commonwealth countries: in some cases, proposals that are profitable for the British, are the countries of the Commonwealth, and the British play the role of "supporter".

Appreciating English diplomacy, one cannot fail to notice its shortcomings. For example, a three-year life of diplomats abroad displeases themselves diplomats and the host country. For two years the British diplomat establishes contacts, and the third is already preparing for their completion. Newly arrived diplomats are beginning to re-establish contact.

Some drew attention to the excessive self-confidence and snobbery of the English diplomats. Sometimes it is so noticeable that it prevents the establishment of friendly contacts on an equal footing. Of particular importance British diplomats have etiquette (it is much different from European). British diplomats or are breach of etiquette, if you benefit from it, or, conversely, bring its rules to extremes. On behaviour and business etiquette, while in the UK, you need to remember that the Scots, the Irish, helstu called British, not English. To the question "How do you do" don't talk about your health, and answer the same question. If your partner has a knighthood, it should be called "sir" or "Lord"; when meeting royalty, learn about its title. Handshake when meeting are seldom handshakes only adopted at the first meeting, in the course of further contacts, the British limited verbal greeting. Women's hands, as a rule, don't kiss, their attire is not praise — it is considered indecent. When you first visit new friends made on the same day to send a thank you letter which will indicate your desire to continue the contact.

In the UK very strict requirements for punctuality. Before business meetings ask your partner how he expects. This is evidence that you value his time.

In the English houses it is not customary to exchange business cards. In any case do not refer to strangers, yet you will not present.

Regarding behavior at the table, the plates are cleaned by the steward only after you put the knife and fork parallel to each other. To smoke at the table after a toast "to the Queen" and with the permission of the hostess (or host). Usually smoke for the coffee.

In England, strict rules, choosing clothes for visits. For lunch come in a tuxedo, for formal evening wear tuxedo.

The British don't like it when at the table there are local conversations. Your speech should be addressed to everyone and not only to nearest neighbors. In turn, all have to listen to someone who says. To propose a toast and clink are not accepted.

About the English style of contacts, conversations and negotiations we can quote the words of the American General A. Wedemeyer, who participated in some of the most important American negotiations: "Especially prominent was the ability of the British to use phrases and words that had more than one meant - nya and allowed more than one interpretation... When it was about state interests, the conscience of our English negotiating partners became elastic" [3, p. 270].

French diplomacy is one of the founders of modern world diplomacy. Without compromising the dignity of diplomacy of other countries, is to say that the diplomacy rating of the top three for several years was occupied by the English, French and Oriental. "French diplomacy, says Clark, is even more specific than English. It can hate and admire it. One Ambassador put it this way: "This is a diplomatic diplomacy" and the British diplomat added: "Even when de Kol made an extraordinary statement about the defense of France (we are talking about the exit of France from NATO's military organization), the skill of French diplomacy was so great that we were able to find convincing arguments in support of this idea" [3, p. 276]. The French language, starting from the XVIII century, was diplomatic and had replaced Latin, which until then had conducted all diplomatic negotiations and drafted documents. French diplomatic service was the largest compared to services in other foreign countries. As noted by one researcher, "and now, although she no longer takes the leading role in world diplomacy, French diplomacy deserves attention partly because of his manner, partly through his pride" [3, p. 276].

France has made perhaps the greatest contribution to the formation of diplomatic Protocol and etiquette. After world war II it lost its political, economic and cultural influence in the world. The French language, which for centuries was the language of diplomatic correspondence and socializing, English Visnes. American economic cultural expansion is very impressive is the national pride of the French, so in recent decades they very jealously defend their cultural peculiarities [2, p. 126].

In 80-ies of XX century. The French foreign Ministry began to strengthen the participation of young diplomats in the field of economic relations. "No company that could afford to flout international environment, and in this sense, to diplomats offer beautiful future", — notes the newspaper Le Monde.
French diplomacy has a long and fascinating history. Cardinal Richelieu was one of the first statesmen who said that diplomacy is a process that cannot be stopped, which involves continuous negotiations. In the early seventeenth century. he understood the importance of public opinion for the success of diplomacy-oriented French diplomats actively promoted to the indication of social thought and the need of influencing it. Formulating foreign policy and diplomatic line of France, A. Juppe, who was foreign Minister in the first place put the need for France to play an independent role on the world stage: he was opposed to any state claim to world leadership. French diplomats are very carefully monitored to ensure that no one encroached on the independence of the country and its sovereignty. With the formation of the European Union was the slogan "homeland Europe". De Gaulle left these words, but rearranged them: "Europe of fatherlands" he called a new international organization, thus emphasizing the sovereignty of France. After the Second world war, French diplomacy has formulated the "policy of grandeur" ("sow chipsey"), the meaning of which is that France in the capacity of a great power and it would always be [1, p. 40-49].

Contacting, the French never underestimate the power of a partner. They watch closely to keep its independence and not to yield. They are tough negotiations and, as a rule, do not have a spare position to win, setting an example of Napoleon. He was once asked how he consistently manages to win over the German field Marshal Blucher. The commander replied: "Because Blucher is building their strategic plans based on what is in front of him Blucher, and I see in front of Napoleon [3, p. 277-278].

French diplomacy is known for its charm and charm. The French consider themselves the elite because they outstanding achievements in the field of French science and culture, painting, literature, philosophy. Although they don't show it, but inside, admire its history. They appreciate people who know their history, culture, architecture, and this should be remembered when dealing with them.

Often the staff of the French diplomatic service was accused of collaboration, and the Minister of foreign Affairs of France P. Laval was during the German occupation, even the head of the French government and arranged to send 750 thousand French workers to Germany. In 1945 he was executed by sentence of the Supreme court of France as a traitor. After that, the French foreign Ministry has conducted a very rigorous selection of candidates. For example, in 1952, with 681 people who had passed exams at the National school of administration, 62 approved, and adopted at the Quai d'orsay only 6 [3, p. 278].

The ambassadorial corps of France is exceptionally strong — they are professionals of the highest class. Among them we can mention F. Ponce, L. Noel, P. and. Kambona, Minister for foreign Affairs L. Bart, I've fallen victim to the Nazi terror. Among French diplomats have been many famous writers. That is why the documents of French diplomacy distinguished by grace, delicacy and yet richness. The French appreciate a beautifully written paper, which arrive in their address.

In 1946, published a collection of texts of the achievements of the French writers-diplomats. Among them was françois-rené Chateaubriand, the founder of French romanticism, Stan Dahl (Consul of Italy), Alphonse Lamartine, Paul Clos del, Alexis Leger (he was even the General Secretary of the foreign Ministry, and in France it's practically the leader of the Ministry). Writer Bourbon Bassett was assistant

Director of the office of the Minister of foreign Affairs Robert Schumann; writer Romain Gary — the Consul General of France in Los Angeles and as a novelist, won the Prix Goncourt. Voltaire was Secretary of the French Ambassador in the Hague. In diplomacy, France was well represented by journalists.

Of national features of French diplomacy it is worth noting this: they pay great attention to preliminary arrangements. French diplomats prefer to discuss certain issues, then to solve them completely. They are very courteous, polite, friendly, prone to jokes, but serious discussion is not avoided confrontational style.

Diplomats, who had long worked in France and know her well, saying: "we Need to break the peel and then you've established a good trusting relationship." The French, of course, less cold than the British. The upper class of French society resembles the English, and ordinary citizens go to contacts free. However, in recent times belong to different movements and parties in different ways. Ordinary French enmity exists even in North Africans, above all, to the Arabs, and, oddly enough, a good attitude to blacks.

It is worth remembering how significant is the role of the French ambassadors, while France stingy with assigning diplomats of this rank. Until relatively recently, this rank had only five diplomats. His education and erudition of the French diplomats have always stood out among the diplomats of other Western countries. German, Sallet, emphasizing the tradition of French diplomacy, writes: "No other country can boast something similar in this area."

French ambassadors — self-identity. Talleyrand was not always considered by the Minister, P. Cambon wrote to the Minister: "for 25 years I am the Ambassador and ZO are subordinate to the Ministry of foreign Affairs... that's how I can afford to speak out and I want to say that I am very surprised when you see how inexperienced office staff to solve all the issues and advised me to start very demarches inappropriate [1, p. 45-47].

To establish contacts and negotiations, the French diplomats and officials more conservative than the Germans or the Italians.

First, they already have the experience, the contacts are set in accordance with rank, rank, as in the Russian saying — "chin chin read, and younger sit on the edge."

Secondly, they understand the contacts. They need you — they are going to contact you, they have lost interest — they act as if you didn't know. The principle of no contact.

Thirdly, they do not like to invite to your home. Do this only in exceptional cases or in relation to persons of high rank (Ambassador), or in case of emergency. All contacts are conducted, as a rule, working days and hours. The end of the week, starting from the second half Friday, they are designed for relaxation, for family, entertainment. Like the Italians, they are not punctual: being late for them — the usual thing. But if you are late, they will notice it. The French are very polite, circumspect, and this is require the interlocutor and themselves very sharply react negatively to any comment [3, p. 280].

Typically, the contacts are at the table. Do not criticize food, and especially wine. In the large houses in Paris, their cellars, their brand, and if you praised the wine host, this may be the first step towards the establishment of good relations (by the way, the French, unlike us, do not clink).

In French business practice, negotiations made to appoint at 11 am. During the break, participants may be offered Breakfast. The French are very proud of their cuisine, so it is recommended to get involved with the meals and drinks that you buy. In this regard, it is not necessary to add according to your taste salt or spices, and leave the dishes on the plate.

The Affairs start talking after coffee. As says Yuri Rubinsky, in his book "the French at home", they don't like to touch on in conversation the question that interests them the most. Approach it gradually, after a long conversation, around and on various neutral topics, and how casually, without pressure — "between the pear and the cheese", that is, at the end of lunch. To do the opposite means not only bad form but a small mind: showing your interest, you take on the role of the applicant, and hearing a negative response, put in an awkward position both yourself and partner."

In France attach great importance to education, so the business card should indicate what high school you graduated from, especially if he has a good reputation.

The French, as already noted, they are not very punctual. Besides, the techniques they follow the rule: the higher the position in society a person is, the later she comes [4, p. 161].

Reference:

1. Aristotel, Sochineniya v chetirex tomax, tom 4, Izdatelstvo ‹Misl›, Moscow, 1984, p. 375-645.
2. Makiavelli N., Izbr. soch., Moscow, 1982, p. 351.
3. Makiavelli N., Izbranniye proizvedeniya, Rostov-na-Donu, «Feniks», 1998, p. 276.
4. Plischke (ed), Modern diplomacy. The art and the artisans. Wash. D.C. 1979, p. 96.
5. Berridge, G.R. & James A., A Dictionary of diplomacy - Hampshire, Palgrave, 2001.

Болатбекова Л.А., Сарсенова Н.Ш., Зиябекова Г.З.
ст.преп. кафедры «Уголовного права и криминологии»
ЮКГУ им.М.Аэуэзова, Шымкент

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Түйін

Бұл мақалада тұлғаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ішкі істер органдарының қызметін құқықтық реттеудегі теориялық және практикалық мәселелер қарастырылады. Бұл мақаланың авторлары «тұлға» түсінігі құқықтағы маңызды болып табылады және адамның ең негізгі сипаты құқық субъектісі ретінде айқындалады. Сонымен қатар бұл мақалада «тұлғаның қауіпсіздігі» түсінігіне сипаттама беріледі. Тұлғаның толыққанды өміртіршілігі үшін қолайлы жағдайлар жасауда, мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі екендігі туралы қорытындыланған.

Мақаланың авторлары, адам құқығының негізіндегі саналар туралы, адамгершілік, арнамыстың ерекше деңгейі, яғни үкімет тарапынан шектеу, айрықша адам тарапынан да шектеу немесе қысым жасалмауы тиіс. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарындағы реформаларға түбегейлі ықпал жасау керектігі жайлы мақалада қорытындыланған. Қорытындыда тұлғаның құқығын сақтауға бағытталған, Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарының қызметіндегі заңдылықтың режимін нығайтуға, қауіпсіздікке бағытталған ерекше ұсыныстар жасалған.

Түйін сөздер: құқықбұзушылық, реттеу, қауіпсіздік, тұлға, режим, құқыққорғау органдары.

Резюме

В данной статье раскрываются теоретические и практические проблемы правового регулирования деятельности органов внутренних дел по обеспечению безопасности личности. Авторы статьи полагают, что понятие «личность» является ключевым в праве и отражает главные характеристики человека как субъекта прав Также в статье раскрывается понятие «безопасность личности». Сделан вывод, что одна из основных задач государства должна заключаться в создании благоприятных условий для нормальной, полноценной жизнедеятельности личности.

Авторы статьи делают вывод о том, что в основе прав человека должна лежать идея о том, что есть определенный уровень человеческого достоинства, который не может быть ущемлен или ограничен ни правительством, ни отдельным человеком. В статье сделан вывод о том, что необходим радикальный подход к реформам в правоохранительных органах РК. В заключении предложены определённые рекомендации, направленные на соблюдение права личности, на безопасность и на укрепление режима законности в деятельности органов внутренних дел РК.

Ключевые слова: правонарушение, регулирование, безопасность, личность, законность, режим, правоохранительные органы

Resume

This article reveals theoretical and practical problems of the legal regulation of the activities of the internal affairs bodies to ensure the security of the individual. The authors of the article believe that the concept of "personality" is the key in law and reflects the main characteristics of a person as a subject of law. Also, the article reveals the notion of "personal security". It is concluded that one of the main tasks of the state should be to create favorable conditions for a normal, full-fledged life activity of the individual.

The authors conclude that the basis for human rights should be the idea that there is a certain level of human dignity that can not be infringed or limited by either the government or an individual. The article concludes that a radical approach to reforms in the law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan is needed. The conclusion suggests certain recommendations aimed at respecting the individual's right to security and strengthening the rule of law in the activities of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: offense, regulation, security, identity, legality, regime, law enforcement agencies

Республика Казахстан утверждает себя правовым государством, высшей ценностью которого является человек, его жизнь, его права и свободы. Формирование правового государства обуславливает обращение к исследованию теоретико-правовых и прикладных проблем обеспечения безопасности личности.

Долгое время отечественные и зарубежные ученые рассматривали понятие личной безопасности как государственно-правовой контроль за соблюдением прав и свобод человека, социально одобряемых интересов [1, с. 56-60].

В настоящее время такой подход можно назвать ограниченным. Права человека сегодня понимаются как возможности, возникающие от рождения, соответственно, обеспечение прав человека должно пониматься как создание условий для развития личности.

Современная теория права понимает личную безопасность как социальный процесс, в рамках которого защита прав и свобод человека предполагает уменьшение угрозы их нарушения.

Отметим позицию казахстанского ученого Нурпеисова Д.К. Так, по его мнению, под безопасностью личности следует понимать определенную систему мер и гарантий, обеспечивающих защиту личности от возможных и реально существующих угроз, которые могут нанести ущерб ее жизненным интересам [2, с. 12].

Со своей стороны полагаем, что одна из основных задач государства должна заключаться в создании благоприятных условий для нормальной, полноценной жизнедеятельности личности. Обратимся к процессу формирования гражданского общества в РК. Отметим, что гражданское общество и правовое государство должны действовать параллельно. При этом институты гражданского общества должны действовать самостоятельно, независимо от государственных органов. Эта самостоятельность должна основываться на доверии к политической власти со стороны институтов гражданского общества.

Тревожным симптомом является рост недоверия населения к государственным и социальным институтам, в том числе и к органам внутренних дел.

Приведем материалы из СМИ. В Казахстане был проведен опрос относительно доверия населения к правоохранительным органам. Опрос проводился с 10 по 15 сентября 2016 года, в нем приняли участие 2304 человека из 16 городов. Согласно представленным данным, 61,8 процента опрошенных ответили, что доверяют силовым структурам. Меньше всего доверия к силовым службам у жителей Кокшетау. На вопрос “Чувствуете ли вы угрозу личной безопасности и безопасности ваших родных и близких?” 51,2 процента респондентов ответили да, 25,8 – нет. Остальные затруднились с ответом. Уверенность в защите со стороны государства чувствуют 43,2 процента опрошенных казахстанцев. Таких респондентов больше всего оказалось в Астане, меньше всего – в Актобе [3].

Потерпевшие желают получить компенсацию за причиненный вред и моральное удовлетворение от наказания преступников. Вместе с тем люди сталкиваются с волокитой при рассмотрении их заявлений и низким качеством судопроизводства. Приведя неутешительные результаты соцопросов о доверии к правоохранительным органам, в Генпрокуратуре сообщалось, что это породило свыше 100 тыс. обращений в органы прокуратуры на низкое качество следствия и дознания, и высказал мысль о том, что необходимо отказаться от оценки по валовым показателям, признать основным индикатором уровень доверия населения [4].

В настоящее время человек столкнулся с ограничениями возможностей самосовершенствования и самореализации, ущемлением своих прав и достоинств. Права личности, декларируемые в основополагающих документах о правах человека, остаются нереализованными. Это ведет к деформации сознания и поведения человека, к появлению т.н. «фиктивных», «мертвых» правовых норм.

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» закреплено: «Государство должно следовать принципу нулевой терпимости к беспорядку. Развитое общество начинается с дисциплины и порядка во всем: комфортного подъезда, аккуратного двора, чистых улиц и приветливых лиц. Мы не должны мириться даже с самыми малыми правонарушениями, хулиганством, бескультурьем, поскольку это нарушает общественный покой, снижает качество жизни. Ощущение беспорядка и вседозволенности создает почву для более серьезных преступлений. Атмосфера нетерпимости к мелким правонарушениям – важный шаг в укреплении общественной безопасности, борьбе с преступностью. Нам нужно преодолеть правовой нигилизм и включить общество в дело охраны общественного порядка. Нам необходимо увязать деструктивное социальное поведение с возможностью получить работу. Мы должны ввести меры наказания за хулиганское поведение в общественных местах, которое должно обязательно отражаться в личных делах и резюме и учитываться при приеме на работу и продвижении по карьерной лестнице. Все это должно стать нормой общественной жизни» [5].

Многие исследователи отмечают низкий уровень правового сознания и правовой культуры казахстанского общества [6].

В Конституции РК провозглашены все права и свободы, известные на сегодняшний день. Однако государственные органы и большая часть населения не осознает их смысл. Именно поэтому конституционные положения о правах человека становятся фиктивными. В этой связи необходима систематическая работа по разъяснению основных положений конституционных норм. При этом основная обязанность по правовой пропаганде должна ложиться как на государственные органы, так и на институты гражданского общества.

Проблемы обеспечения безопасности личности, прав и свобод человека и гражданина неразрывно связаны с тем, какое место личность занимает в государстве, которое выступает гарантом ее правового положения, реального воплощения составляющих его главных элементов. Одной из целей единой и адекватной возникающим угрозам системы безопасности должно стать обеспечение безопасности именно личности. Для реализации этого положения требуется поиск оптимальной модели приоритетов интересов государства и личности, а также законодательного закрепления гармоничной концепции безопасности личности как сложного социального и правового явления.

Вопросы правовой защищенности граждан в обществе, формирования механизма гарантированной защиты прав, свобод и законных интересов личности всегда являлись одними из актуальнейших в правовой политике государства. Отметим, что содержание понятия «безопасность» как общетеоретической правовой категории не получило должного научного обоснования. В нормах действующего законодательства РК, регламентирующего национальную безопасность, отсутствует четкое закрепление механизма обеспечения прав человека. Особенно это касается ситуаций, связанных с возмещением вреда, нанесённого правам личности в результате действий правоохранительных органов, связанных с проведением мероприятий по обеспечению национальной безопасности.

Также отметим противоречивость подхода законодателя к праву личности на безопасность, что выражается в юридически неопределенном статусе личности как объекта защиты, в игнорировании активного начала человека как субъекта отношений по обеспечению собственной безопасности. Особенно это касается обеспечения безопасности личности, связанной с благоприятной окружающей средой. Так, конституционная норма, изложенная в ст. 31, гласит: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом» [7].

На наш взгляд, здесь необходимо иное изложение, при этом обязав государство обеспечить не только охрану, но и создание окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека.

Личность – это интегральное понятие, включающее в себя характеристику человека как конкретного индивида со всей совокупностью социальных качеств и отношений, образовавшихся в процессе его взаимодействия с другими индивидами. Эти качества позволяют человеку выступать субъектом права. Личность, прежде всего, есть социальная характеристика человека. Без социума, без политической власти невозможна жизнь личности. С точки зрения права личность это любой человек. Отсутствие у возможных участников правового общения таких качеств, как «сознание» и «воля» вследствие возрастных особенностей или психических заболеваний, не дает основания отрицать за ними личностные (в правовом смысле слова) свойства вообще, поскольку они не утрачивают правосубъектности ни при каких обстоятельствах.

Анализ использования понятия «личность» в разных отраслях права свидетельствует о его применении в самом широком смысле как синонима понятия «человек» и конституционное понятие «личность», будучи самой обобщенной категорией, должно охватывать все разнообразие индивидуумов, чтобы обеспечить надежную защиту их прав и интересов. Конституционные формулировки прав и свобод дают основания для вывода, что личность в правовом ее значении – это каждое лицо независимо от его физического развития и психического статуса, это человек как член социума, обладающий такими качествами, как правосубъектность. Понятие же «личность» является базисной категорией права. Личная безопасность включает социальную защищенность как совокупность социальных прав личности, обеспечиваемых государством. Однако наряду с социальными правами личность обладает частными, гражданскими и экономическими свободами. Поэтому понятие «личная безопасность» включает защиту прав и свобод личности, и социально

одобряемых интересов, что предполагает гарантии их обеспечения, редуцирующие угрозу их нарушения.

Главная идея, лежащая в основе прав человека, заключается в том, что есть определенный уровень человеческого достоинства, который не может быть попран ни правительством, ни отдельным человеком. Подписываясь под международно-признанными нормами по правам человека, государства тем самым соглашаются во всех своих действиях ставить на первый план человека и, таким образом, отказываются от своей возможности предпринимать буквально, что угодно во имя интересов государства.

Проблема безопасности личности и характер угроз в современном Казахстане имеют особую значимость и специфику. В условиях формирования гуманистического общества, в центре интересов которого провозглашены права, свободы и защищенность личности, институциональные проблемы личной безопасности приобретают существенное значение. Они должны быть осмыслены теоретически, обоснованы идеологически и, что самое важное, – практически реализованы. На современном этапе развития государственности, в период построения демократического правового государства, определение механизма управления по обеспечению безопасности личности становится важным этапом совершенствования всей политической системы.

Специфика деятельности ОВД видится не только в функциональных правах и обязанностях. Также следует обратить внимание на законодательную базу. Отметим наличие множество бланкетных норм, действующих в сфере действия ОВД РК. Нормы закона «Об органах внутренних дел РК», регулирующие деятельность ОВД в сфере обеспечения безопасности личности, ввиду их бланкетного характера тесно связаны с нормами уголовного, уголовно-процессуального, административного, гражданского, семейного, трудового и иных отраслей права, имеющих отношение к сфере обеспечения безопасности личности. Практически нет такой отрасли права, которая не содержала бы нормы, относящиеся к обеспечению безопасности личности. По мере их совершенствования возникает необходимость внесения определенных изменений и дополнений в законодательство, регулирующее деятельность органов внутренних дел в сфере обеспечения безопасности личности.

Негативным явлением действительности являются многочисленные случаи совершения правонарушений сотрудниками органов внутренних дел. Обращение к зарубежному опыту показывает, что необходимы радикальные реформы в правоохранительной области, в деятельности ОВД. Только радикальный подход к реформам позволяет сделать полицию привлекательной для общества и способной обеспечить безопасность личности. Успех реформы зависит от политической воли государственной власти.

В заключение полагаем необходимым предложить определённые рекомендации, направленные на соблюдение права личности, на безопасность и на укрепление режима законности в деятельности органов внутренних дел РК.

Требуется активизировать привлечение к охране правопорядка граждан и общественных организаций и использовать позитивный опыт советского времени (добровольные народные дружины, рабочие отряды и т.п.). Одновременно необходимо создать, по опыту ряда стран, локальные общественные формирования, основанные на естественные потребности людей в защите от определенных видов преступных посягательств (объединение мелких предпринимателей для борьбы с вымогательством, автовладельцев против краж и угонов автотранспорта; ассоциации родителей и учителей, старших братьев и сестер, создаваемые в целях пресечения сексуальных посягательств на детей и подростков, и т.п.), сориентированных на предупредительную работу с жертвами преступлений и другое.

Органы внутренних дел должны активно содействовать предупреждению правонарушений особенно среди молодежи. В профилактических программах необходимо предусматривать не только меры предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних, но и обеспечение их прав и законных интересов.

Необходим нормативный правовой акт, регламентирующий процесс взаимодействия органов внутренних дел и охранных сообществ, с целью привлечения последних к охране общественного порядка и т.д.

Среди перспективных направлений предупреждения преступности особое место занимает виктимологическая профилактика. Это есть специфическая деятельность социальных институтов, направленная на выявление, устранение или нейтрализацию факторов, обстоятельств, ситуаций, формирующих виктимное поведение и обусловливающих совершение преступлений; выявление

групп риска и конкретных лиц с повышенной степенью виктимности и воздействия на них в целях восставновления или активизации их защитных свойств, а также разработка либо совершенствование уже имеющихся специальных средств защиты граждан от преступлений и последующей виктимизации [8].

В этой связи необходимо изменить существующий взгляд на сложившуюся практику борьбы с преступностью, в частности, ее предупреждения, сделать виктимологическую профилактику более весомым и эффективным направлением предупреждения преступности. При этом в перспективе целесообразно создать государственную службу по поддержке жертв преступлений, оказанию потерпевшим социально-психологической, правовой и иной помощи.

Необходимо усилить ответственность сотрудников органов внутренних дел, для чего рассматривать совершение преступления сотрудниками ОВД как обстоятельство, отягчающее уголовную ответственность.

Полагаем необходимым создать надежную систему антикоррупционной защищенности органов внутренних дел, для чего вести систему обязательного предоставления сотрудниками ОВД сведений о своем имуществе и имуществе членов семьи, вести так называемый институт поручительства и новый порядок отбора кандидатов для службы в органах внутренних дел с учетом их моральных и психологических качеств.

Литература:

1. Бусурманов Ж.Д. Права человека в постсоветском государстве: вопросы теории и практики обеспечения: автореф. дис. … докт. юрид. наук. – Алматы, 2006. – 55 с.

2. Нурпеисов Д.К. Теоретико-правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – Алматы, 2009. – С.

3. Абрамов В. Почти треть опрошенных казахстанцев не доверяют информации силовиков // http://tengrinews.kz/ kazakhstan_news/pochti-tret-oproshennyihkazahstantsev-ne-doveryayut-informatsii-silovikov-221353/

4. Тусупбекова Л., Таран О., Курятов В. Глава государства Нурсултан Назарбаев провел совещание с руководящим составом правоохранительных органов // Казахстанская правда. – 2013. – 31 января.

5. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 2012. – 14 декабря.

6. Ибраева А.С. Конституция как основа формирования правовой культуры // Материалы Республиканской научнопрактической конференции «Специфика реализации и прямого действия норм Конституции РК» 1995 г. В свете послания президента РК «Стратегия Казахстан-2050». – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – С. 47-49.

7. Конституция РК. – Алматы, 2018

8. Мусаев Д. Виктимологическая профилактика преступлений против жизни и здоровья: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Бишкек, 2012. – 30 с.

Бейсембаева Ақмейр Омарбековна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Альшуразова Раушан Аубакировна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы,
Каипжанова Назгуль Ержановна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының оқытушысы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

КІНӘСІЗДІК ПРЕЗУМПЦИЯСЫ – СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДЕГІ КҮДІКТІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Резюме

В статье рассматриваются проблемы доказывания виновности подозреваемого и обвиняемого на стадии досудебного расследования. А также определена сущность презумпции невиновности, и рассматривается как гарантия опеспечения прав и законных интересов подозреваемого на досудебном расследовании.

Summary

In the article the problems of proving of guilt are examined suspected and accused on the stage of pre-trial investigation. And also essence of presumption of innocence is certain, and examined as a guarantee of providing of rights and legal interests suspected on pre-trial investigation.

Қазақстан Республикасының Конституциясы Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп жариялап, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп мойындады (ҚРК-ның 1 б.) [1]. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындау, сақтау және қорғау – мемлекеттің міндеті.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудегі тұлғаның құқықтары процессуалдық кепілдіктер жүйесімен қорғалып, оның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мүмкіндігін тудырады және олардың заңсыз шектелу мүмкіндігін тоқтатады. Азаматтардың құқықтарының кепілі деп мемлекет пен қоғам қалыптастырған материалдық, саяси, идеологиялық және құқықтық жағдайды айтамыз, азаматтарға берілген құқықтарын нақты пайдалану мүмкіндігі осыған байланысты.

Қылмыстық іс жүргізуде күдіктінің қорғануға құқығын іске асуын қамтамасыз ету маңызды болып келеді. Қорғану құқығы – бұл мемлекетпен кепілдендірілген, күдіктінің өзіне қарсы тағылған айыпты жоққа шығару, кінәсіздігін немесе кем дегенде, кінәсін заңмен анықталынған жолдармен дәлелдеу мүмкіндігі танылады. Мысалы, күдіктіге айып тағылғаннан кейін, заң бойынша, одан міндетті түрде жауап алу керектігі туралы ереже күдіктінің қорғану құқығының басты кепілдігі. Жауап алу алдында күдіктіге қорғаушымен тілдесу (хабарласу) құқығына рұқсат беру, тергеу әрекеттерінің барысында өзінің мінез-құлқын дұрыс ұстау тактикасын таңдауға мүмкіндік береді.

Қорғау құқығын іске асыру айыптың ұстанымын тиянақтауға септігін тигізеді. Осылайша, қорғану құқығы – бұл қылмыстық жауаптылыққа тартылатын тұлғалардың заңды мүдделерін қорғау құралы және де қылмыстық іс жүргізуде ақиқатқа жетудің маңызды кепілі.

Күдіктінің қорғану құқығы маңызды мәнге ие, ол сот әділдігін жүзеге асырудағы маңызды принциптерінің бірі ретінде Конституциялық нормада көрсетілген.

Қорғану құқығы заң құрылысының негізі болатын кінәсіздік презумпциясына сүйенеді. Осыған сәйкес, әр айыпталушы оның қылмыс жасағандығы үшін кінәлілігі заңмен көзделген тәртіппен дәлелденуге және соттың заңды күшіне енген үкімімен белгіленгенге дейін кінәсіз деп саналады.

Кінәсіздік презумпциясы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің объективті және жан-жақты жүргізілуін, айыпталушыны әшкерелейтін ғана емес, сондай-ақ оны ақтайтын мән-жайлардың айқындалуын талап етеді. Бірақ, өкінішке орай, тәжірибеде бұл талап іс бойынша өндірісті жүргізетін тұлғалармен жүзеге асырылмайды.

Кінәсіздік презумпциясының негізіне сәйкес, айыпталушы сөзсіз қылмыскер ретінде танылмайды. Күдіктіге заңмен тыйым салынбаған барлық құралдармен өзінің кінәсіздігін дәлелдеу құқығы, сонымен қатар, білікті қорғаушы – адвокаттың көмегі қоса беріледі.

Әр қылмыстық істе көптеген мән-жайлар анықталуы қажет, себебі, адамның кінәлі немесе кінәсіз екендігі жайлы, ал егер, кінәлі болса, онда ол жазаға лайықты ма, әлде жоқ па деген сұрақтардың шешілуі осыған байланысты. Кінәлілікті нақты және шынайы анықтау керек, өйткені, онсыз жаза түгіл, ең жеңіл жаза туралы да сөздің болуы мүмкін емес.

Адамның кінәлілігі немесе кінәсіздігі жөніндегі мәселені неліктен сот шешеді?

Әрекеттегі заңнама қылмыстық істер бойынша сот әділдігін жүзеге асырудағы негізгі, маңызды рөлді сотқа берген. «Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады», – деп ҚР Конституциясының 77-бабы анықтайды [1, 30 б.].

Бұл қылмыстық жауапкершілікке тартылатын адам үшін өте маңызды кепілдік болып табылады, себебі, ол заңмен белгіленген тәртіпке сәйкес күдіктіге қорғану құқығын қамтамасыз ететін, және оның тағдырын тек сот қана шешетінін біледі.

Кінәсіздік презумпциясы және сот әділдігі принципін жүзеге асыру үшін жалпы көп нәрсе қажет: жаңарған өміріміздің қажеттілігін көрсететін, демократиялық, адам құқықтарын қорғауды басшылыққа қоятын нақты қалыптасқан заңдар; осы заңдарды дұрыс қолданатын жетік, жоғары білімді, интеллектуалды судьялар; арнайы сот мәжілісіне арналған кең, жайлы ғимараттар; соттардың аудио-бейне аппаратпен, компьютерлермен, ксерокстармен, байланыс құралдармен, транспорт, күзет және т.б. қамтамасыздығы – бұл жиынтық сотты дербес, тәуелсіз, өктем, беделді мекеме етеді.

Бірақ, ең маңыздысы үлкен басты Сот болу үшін – тәуелсіздік қажет. Мемлекеттік құрылымдардан, жоғары лауазымды тұлғалардан, саяси партиялардан және басқа да қоғамдық бірлестіктерден тәуелсіз болады. Соттардың тәуелсіздігінің дұрыс, нақты болуы және ол тәуелсіздікті айнадағылармен ұғынып қабылдану талабына сәйкес, кінәлілігі және жазалау туралы немесе ақталғандығы туралы немесе ақталғандығы туралы соттың шешімі әділ, тура деп қабылданады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-баптың 1-бөлігінде: «Судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңдарға ғана бағынады» – деп айқындалған [1]. Бұл жерден екі өзара келісілген және органикалық тұтасқан ережелер анық көрінеді: нақты соттың тәуелсіздігінсіз олардың тек Конституция мен басқа да заңдарға бағынуы мүмкін емес.

Кінәсіздік презумпциясы – тек іс жүргізу принципі ғана емес, сондай-ақ қоғамда және мемлекетте тұлғалардың құқықтық жағдайларын анықтайтын жалпы құқықтық болып келеді. Нақты қылмыстық іс бойынша ақиқатты іздестіру үшін объективті шарттарды жасау (құру) мақсатымен кінәсіздік презумпциясы институты енгізілген. Жариялылық принципіне сәйкес, жасалған қылмыста азаматтарды кінәлі деп тану құқығы, тек сотқа ғана берілген, ол да болса, тергеу процесі мен сот талқылауы барысында заңдардың барлық талаптары сақталынса.

Ескерілетін жәйт, қылмыстық іс бойынша ақиқатқа жетудің қосымша кепілі ретінде апелляциялық өндірісті қолдану күдіктіге ғана емес, сондай-ақ сот талқылауының басқа да қатысушыларына (жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер) және де прокурорға байланысты болады. Олардың қайсысы болса да апелляциялық (наразылық келтіру) құқығын қолданса, екінші сатыдағы сот істі түгел қарауға міндетті, яғни барлық сотталушыларға қатысты айыптың негізділігін тексеру. Бұған қоса, қалай және қандай негіз бойынша үкімге шағым (наразылық) жасағандығы аса маңызды емес.

Егер қылмыстық қудалау кезінде қандай да бір қателік жіберілсе және сот кінәсіз адамға айыптау үкімін шығарса, онда жағдайды түзету қиын болады. Мемлекет кінәсіз жәбір шеккен адамға ақталу мүмкіндігін қарастырады (атына кір келтірмеуін, тәркіленген мүлкін қайтару және т.б.), бірақ, оның және жақын адамдарының көңілінің азап шегуін түзеу іс жүзінде мүмкін емес. Қылмыстық іс бойынша фактілік мән-жайларды анықтау мүмкіндігіне барынша жақындау үшін, заң шығарушы қылмыс жасауда адамды кінәлі деп, тек сот қана тани алады. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің кепілдіктері ақиқатты іздеп табу бойынша жеткіліксіз.

Күдіктімен және айыпталушымен кінәсін мойындау кінәсіздік презумпциясының әрекетін тоқтатпайды. Бұл жерден қызық жағдай анықталынады: айыпталушы өзін кінәлі деп санайды, ал мемлекет керісінше, қылмыстық жазалаудың құқық субъектісі ретінде сот мәжілісінде басқа да дәлелдермен қатар, күдіктінің мойындауы мұқият тексерілмегенінше, айыпталушыны кінәсіз деп санайды. Сонымен қатар, кінәлілік туралы тұжырымды дәлелдеу үшін, күдіктінің мойындауына шешуші мән берілмейді, және айыптау қорытындысының негізі болмай тұрып, қылмыстық іс бойынша жиналған басқа да дәлелдемелерде күдіктінің мойындауы өз растауын табу үшін талаптар ұсынылады.

Шын мәнінде, қылмыстың фактісін анықтау және жазалау шараларын таңдау, істі тергейтін және талқылайтын тергеуші, прокурор, судьялардың ауқымды, еңбекті көп қажет ететін және қызу жұмыстардың қорытындысы болып табылады. Олар жасалған қылмыстың барлық мән-жайын мұқият анықтап алуы қажет; кім, қайда, қашан, қалайша және неліктен заңды бұзғанын анықтау; кінәлінің тұлғасын зерттеу; оның кінәсін жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды, қылмыстың себептері мен зардабын зерттеп, осыдан кейін барып судья жазаны тағайындауға кірісе алады. Бұл бір қарағанда оңай болып көрінбейді. Жазаны таңдау мүмкіндігінің кеңдігіне қарамастан, айып тағатын баптардың санкциясындағы әр детальді есептеу (түгендеу) шешуші мағынаға ие болады. Осы жерде кішкентай бір қателіктің өзі, адамның тағдырына жаман біліну мүмкін. Жасалған қылмыстың ауырлығына толық сәйкес келетін және кінәліні қайта тәрбиелеу тұрғысынан алып қарағанда, барынша нәтиже беретін, дәл сол жаза шарасын қалай анықтауға болады?

Әрине, заң, өмірде пайда болатын сұрақтардың барлығына алдын ала жауап бере алмайды. Бірақ, онда тергеуші, прокурор және сотпен әділ және негізді шешімдердің қабылдануына кепілдік беретін нақты ережелер қарастырылған.

Заң адамгершілік қатынастар, қылықтар, мінез-құлықтардың қиын түптеуінде оларды реттеп, түсінуге көмектесетін дұрыс бағыт қызметін атқарады. Сондықтан, заңдарға мүлтіксіз еру бірінші және міндетті шарт болып танылады, бұл шартсыз бірде-бір қылмыстық істің дұрыс тергеліп және сотта қаралуы мүмкін емес.

Қылмыстық іс бойынша өндіріс жайлы ақпарат құралдарының мәліметтері, егер мұндай мәліметтер заңмен бекітілген тәртіпке сәйкес, ақпараттық сипатқа ие, күдіктінің кінәлілігі туралы тұжырымдардың болмауы, соттың үкімі заңды күшіне енгенге дейін оны қылмыскер деп жариялamаса, кінәсіздік презумпциясына қайшылық келтірмейді.

Тұлғаларға қатысты қылмыстық іс қысқартылған немесе ақтау үкімі шығарылған, оған келтірілген зиянды өтеу құқығымен бірге, ақпарат құралдарынан өзінің ақталуы туралы, шындыққа сәйкес келмейтін және ар-намысы мен абыройына кір келтіретін, жарияланған мәліметтерді жоққа шығаруды талап ете алады. Кінәсіз тұлғаға белгілі бір жағдайға байланысты келтірілген моральдық зиян, соттың шешімі бойынша ақшалай өтелуі мүмкін.

Егер мағлұматтар журналистпен жиналатын болса, онда ол тергеудің тұжырымына сілтеме жасамау керек. Бұл жағдайда, тұжырымның шынайылығы үшін журналист (редакциямен бірге) жауап береді [2, 121 б.].

ҚР Конституциясының 77-бабының 3-бөлімінің 9)-тармағында айтылған: «Заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды. Ешкім өзінің жеке мойындауы негізінде ғана сотталуға тиіс емес». Мемлекеттің Негізгі заңына сәйкес ҚР ҚПК келесі норма көрсетілген (112 б.): «Заңды бұзу арқылы алынған дәлелдемелер заңдық күші жоқ деп танылады және айыптаудың негізіне жатқызыла алмайды, сондай-ақ ҚПК-нің 113-бабында аталған кез-келген мән-жайды дәлелдеу кезінде пайдалына алмайды» (яғни қылмыстың оқиғасы (қылмыстың жасалу уақыты, болған жері, әдісі және басқа да мән-жайлары); қылмыс жасаудағы күдіктінің кінәлілігі және жасалған әрекеттің себеп-дәлелдері; күдіктінің жауаптылығының дәрежесі мен сипатына әсер ететін мән-жайлар; күдіктінің жеке басын сипаттайтын мән-жайлар; қылмыспен келтірілген зиянның сипаты мен мөлшері) [3].

ҚР Конституциясының 77-бабының 3-бөлімінің 8)-тармағында бекітілген: «Адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік күдіктінің пайдасына қарастырылады» [1].

Күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру туралы қағида, біріншіден, тергеуші мен прокурор үшін істің барлық мән-жайын барынша толық және нақты анықтауда қосымша ынталандыру, тергеу нәтижесінде анық тұжырымға келу мүмкін болмайтын барлық күдікті жою болып қызмет атқарады. Екіншіден, сейілмейтін күдіктің бар болуы айыптың негізсіз болуын көрсетеді. Бұл жайлы ССРО Жоғары Сот Пленумы: «Айыптау үкімі болжауларға негізделуге тиіс емес... барлық күдікті дәлелдеу мүмкін болмаса, мәселе күдіктінің пайдасына қаралады (түсіндіріледі)» [4, 261 б.].

Мұндай жағдайда, дәлелденбеген кінәлілік дәлелденген кінәсіздікті білдіреді, яғни адам ақталуы тиіс немесе оған қатысты қылмыстық іс ҚІЖК-нің 269-бабының 2-бөліміне сәйкес күдіктінің қылмыс жасауға қатысқаны дәлелденбеген жағдайда қысқартылуы тиіс, бұл ақталу болып табылады. Бұл жерде негізгі үш жағдайды атап көрсетуге болады:

а) қылмыстық іс бойынша туындаған кез келген күдік туралы мәселе емес, тек айыпты дәлелдеуге қатысты туындайтын күдік туралы;

ә) күдікті объективті дәлелдеу мүмкін болмаса, яғни қосымша дәлелдемелер жинау үшін барлық мүмкіндік таусылса;

б) кінәлілігі жөнінде шешімнің қабылдануы кезінде сейілмейтін күдіктің болуы [5].

Айыптау негізін құрайтын қандай да бір фактілі дерек, қылмыстық іс бойынша жиналған дәлелдемелермен расталуға жеткіліксіз болса, күдіктінің кінәлілігі жөнінде күдік пайда болады. Олай болса, дәлелденетін материалдардың жеткіліксіздігінен мынадай күдік туындауы мүмкін, қылмыс оқиғасының орнының болуы, қылмыс күдіктінің әрекетінің нәтижесі болды ма, айыпталушы қасақана немесе абайсызда әрекет жасады ма және т.б.

Осылайша күдіктінің кінәлілігі жөнінде күдік, егер айыптау тезисі негізінің жүйесіндегі қажетті элементі болатын қандай да бір дәлелденбеген факт қалса, бөлек дәлелдеме (тікелей немесе жанама) болсын, дәлелдеу мақсатының соңын құрайтын мән-жай болсын, немесе дәлелденбеген дәлелдемелер жиынтығы болса пайда болады.

Бір анығы, айыптау негізін құрайтын нақты мән-жайлар, ешбір күмәнсіз дәлелденуі тиіс, ал күдік тудыратын нақты деректер (мәліметтер) дәлелдемелер жиынтығынан шығарылуы тиіс. Күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру мәні осыдан көрінеді.

Әрине, істің мән-жайын зерттеу процесінде пайда болатын күдікті тексеру және жеңу, ақиқатты анықтау үшін, тергеу процесінде тергеуші мен прокурор дәлелдеу бойынша өз қызметін белсендетуі тиіс. Ол үшін тексерілетін мән-жайлардың шынайы немесе шынайы еместігі туралы баға беру үшін, қосымша дәлелдемелер жиналуы керек.

Сондықтан, күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру қажеттілігін мына уақытта айтуға болады, дәлелдеу бойынша барлық мүмкіндіктер қаралып бітсе, сондай-ақ айып тұтастай немесе істің бөлек мән-жайлары күдік тудырса, тергеу органдарының күш-жігеріне қарамастан оны (күдікті) жеңу енді мүмкін болмайды. Осындай жағдайларға ғана күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру туралы қағида қолданылуы мүмкін.

Осылай күдікті күдіктінің не айыпталушының пайдасына қарастыру жөнінде сөз қозғағанда, барлық күдіктер емес, тек қалыптасқан жағдайда шешілуі, анықталуы мүмкін еместер қарастырылады.

Күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру қағидасы айыпты негіздейтін дәлелдерге қатысты ғана емес, сондай-ақ, айыпты жоққа шығаратын ақтау дәлелдемелерге қатысты әрекет етеді.

Айыптау дәлелдемелеріндегі күдік айыптың негізінен олардың жойылуына әкеліп соғады. Ақтау дәлелдемелеріндегі күдік, егер олар жойылмаған болса, онда олар айыпталушыны толық ақтайтын мән-жайлардың болуын көрсетеді.

Тергеуші мен прокурор аыйпталушыны ақтайтын дәлелдерді жоққа шығарғанға дейін, айыптауды дәлелденген деп санауға болмайды. Онда, айыпталушымен мәлімделген алиби, өзінің айғақтайтын мәнін, іс бойынша жиналған басқа да дәлелдемелермен сөзсіз жоққа шығарылмағанша (әшкереленбегенше) сақтап қалады.

Сонымен қатар, бұл қағида ақиқатқа жету мақсатына қарсы қойыла алмайды, өйткені, тергеушінің тұжырымдарын жорамал мен болжауларға негіздеуге тыйым салады, көбірек немесе аздау ықтималдық дәрежесімен анықталынған фактілі деректерді анық (шынайы) деп жариялауға және оларды айыптаудың негізіне салуға тыйым салады. Тергеу қорытындыларының анықтылығы мен негізділігінің талабы, күдікті күдіктінің пайдасына қарастыру қағидасымен тығыз байланысты.

Күдікті дәлелдерді күдіктінің пайдасына қарастыру кезінде оны ақтайтын бұл дәлелдер, нәтижесінде, өздерін толық жоққа шығарғанға дейін дәлелдемелер жүйесінде қалады, сондай-ақ, ақиқатқа жетудің өте сенімді және нәтижелі (тиімді) кепілдіктер құрылады, өйткені, айыпталушыны ақтайтын дәлелдемелер жоққа шығарылмағанша, сот өндірісінің органдары айыпты дәлелденген (айғақталған) деп тани алмайды.

Осылайша, күдіктінің пайдасына қарастырылатын күдік туралы қағида, тек айыпталушы үшін ғана кепіл болып табылмайды, сонымен қатар, сот әділдігінің мақсатына жету кепілі болып қызмет атқарады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, бұл мәселе туралы едәуір дұрыс пікір айтқан М.С.Строгович: «Егер істегі дәлелдемелер жиынтығы күдіктінің қылмыс жасамағандығын, ең болмаса, ықтималдықтардың қандай да бір бөлігімен болжауға негіз берсе, онда осыған сәйкес пайда болған күдік күдіктінің пайдасына қарастырылуы тиіс, дегенмен бұл күдік бір қарағанға дұрыс емес болатын. Әрине, күдік жасанды жолмен ойланып табылуы мүмкін емес. Бұл мәселенің басқаша шешілуі нәтижесінде, қылмыстық іс бойынша объективтік шындық емес, тек ықтималдық қана анықталынуы тиіс» [6,128 б.].

Заң, тергеушінің алдына тұлғаны айыпталушы ретінде тарту кезінде, іс бойынша жиналған дәлелдемелер негізінде, сезіктінің кінәлі екендігіне сенімнің қалыптасуын талап етеді. Дәлелдемелердің жеткіліксіздігінен жасалған қылмыста сезікті тұлғаға айып тағылмауы керек.

Қылмыстық іс жүргізу заңының бірден-бір маңызды және негізді ержелерінің бірі тергеушінің міндетін: айыпталушыны әшкерелейтін де, ақтайтын да, сондай-ақ кінәсін жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар іс бойынша анықталуын айқындайды (ҚПК 24 б.). Айыпталушы ретінде тарту актісі ақтайтын мән-жайлардың болуын жоққа шығармайды, сол себептен, күдіктінің кінәлілігі туралы нақты тұжырымдарды ұсынбайды.

Айыпты тағу қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамның құқығын қамтамасыз ету үшін қажет, оны неге айыптағанын білу, өзінің қорғануын қамтамасыз ету үшін керек, ал оларды тексеру мен өтініштерін қанағаттандыру іс бойынша ақиқатқа жету үшін қажетті шарт болып келеді. «Кінәсіздік презумпциясында статистикалық мәні жоқ, күдіктінің кінәлілігінің ықтималдығының аса немесе кем туралы түсініктен шықпайды, көп жағдайда айыпталушы кінәлі болатынына бағытталмайды» [7,11 б.].

Айыптың уақытылы тағудың маңыздылығын көрсету керек: мерзімінен бұрын айыпты тағу, кінәсізді қылмыстық жауапкершілікке тартуы мүмкін, ал ұстау – сезіктінің қорғану құқығын бұзу, болуы мүмкін дәлелдемелерді жоғалту, тергеудің объективті болмауы.

Олай болса, тергеуші өз қызметінде кінәсіздік презумпциясымен байланысты заңның ережелерін жүзеге асыруы, күдіктіге оның құқықтары мен заңды мүдделерін сотқа дейінгі тергеп тексеруде сақталуына кепіл болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл, ресми.мәтін: 02.02.2011ж. / Изд. «Жеті жарғы», 2014. – 159 б.

2 Чангули Г.И. Презумпция невиновности и публикация материалов о преступлении // Совершенствование уголовно-процессуального законодательства и охрана прав личности. - Киев, 1983. С.121-122.

3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 4 шілде 2014 ж. № 231-V. – Алматы: ЮРИСТ, 2017.

4 О практике применения судами законов, обеспечивающих обвиняемому право на защиту: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 16 июня 1978. / Уголовно-процессуальный кодекс (с постатейно систематизированными материалами по состоянию на 1 декабря 1995 г.) – М., 1996. 261 с.

5 Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2010. – 232 б.

6 Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства. – М., 1965. С.128.

7 Печников Г.А. Принцип презумпции невиновности на предварительном следствии / Учебное пособие. – Волгоград, 1992. С.11.

Дулатова Гулбакыт Сейсенбековна
магистр права, ст.преподаватель
Қозыбақова Сандуғаш Аубакировна
магистр права, ст.преподаватель ЮКГУ им.М.Ауэзова.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЕ ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В МИРОВОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Резюме

Бұл мақалада өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданудың кейбір мәселелері зерделенеді. Бүгінде өлім жазасының жалғыз баламасы болып өмір бойы бас бостандығынан айыру табылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаның ең ауыр түрін (өлім жазасын) біртіндеп алмастыруға және ығыстыруға мүмкіндік беретін жеткілікті деңгейде жоғары потенциялға ие. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының Қазақстанның қылмыстық жазалар жүйесінде пайда болуы бастапқыдан-ақ өлім жазасы бойынша үкімдерді азайтуға бағытталған.

Summary

The article examines some problems of the use of life imprisonment in the criminal and penal enforcement laws of the Republic of Kazakhstan. Life imprisonment continues to cause ambiguous attitude of representatives of various strata of the population, as well as convicts themselves, especially since the experience of its application in our country is not so great yet. The positions on this issue in society and among scientists are opposite and largely related to the attitude towards the institution of the death penalty.

Фундаментальные изменения, происходящие в мировой экономике и политике, процессы глобализации, а также внутренняя динамика развития страны не позволяют довольствоваться достигнутым. В целях обеспечения соответствия национального права новым вызовам времени, повышения его конкурентоспособности необходимо дальнейшее совершенствование нормотворческой и правоприменительной деятельности государства, окончательно освободившись от правовых догматов, не отвечающих перспективам 21-го века.

Определение же для Казахстана амбициозной цели – вхождение к 2050 году в число 30 самых развитых государств мира предъявляет высокие требования к национальной правовой системе, которая должна эффективно обеспечивать проводимый курс страны на повышение качества жизни человека, общества и укрепление государственности.

Поэтому казахстанская правовая система должна быть способна на равных конкурировать в вопросах удобства применения и надежности защиты прав с законодательством развитых стран мира.

Оценивая современное состояние уголовного права, можно констатировать, что в целом обеспечено его поступательное развитие. Действующий Уголовный кодекс - достаточно эффективный инструмент борьбы с преступностью и уголовно-правовой защиты прав и свобод человека, интересов государства и общества.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью продолжения поиска действенных мер борьбы с тяжкими и особо тяжкими преступлениями. Реализация профилактических мероприятий и улучшение социально-экономической обстоновки в стране, безусловно, имеют огромное значение в борьбе с преступностью, однако нельзя недооценивать и роли уголовных наказаний. К наиболее строгим из них относится пожизненное лишение свободы.

Президент Казахстана в 2003 году подписал указ о введении в стране моратория на смертную казнь. Указ приостановил исполнение всех приговоров о смертной казни, но не запрещает судам выносить приговоры о назначении смертной казни. В качестве альтернативного наказания в Казахстане с 2004 года введено пожизненное лишение свободы.

Пожизненное лишение свободы продолжает вызывать неоднозначное к себе отношение представителей различных слоев населения, а также самих осужденных, тем более, что опыт его применения в нашей стране еще не столь велик. Позиции по этому вопросу в обществе и среди научных работников противаположны и в значительной мере связаны с отношением к институту смертной казни.

Пожизненное лишение свободы своим существованием в системе уголовных наказаний Республики Казахстан реализует две противоположные тенденции – гуманизации наказания и

усиления карательной политики государства; сахранная жизнь человека, в то же время является суровой мерой уголовного наказания.

Итак, с точки зрения реализации целей уголовного наказания, пожизненное лишение свободы обладает множеством негативных свойств, которые ставят под сомнение саму возможность реализации некоторых целей наказания. Исходя из содержания и установленного законом порядка исполнения наказания для преодоления некоторых противоречивых моментов между теорией и практикой, на наш взгляд, цель пожизненного лишения свободы следует определить следующим образом: Пожизненное лишение свободы применяется в целях установления справедливости и ограждения граждан, общества и государства от особо опасных лиц.

Институт пожизненного лишения свободы известен уголовной юстиции многих стран мира. Он применяется в Англии, США, Франции, ФРГ, Италии.

Анализ опубликованной зарубежной информации об уголовной юстиции стран Азии и Океании показал, что пожизненное лишение свободы предусмотрено также в уголовном законодательстве Китая, Индии, Японии, Кореи, Сингапура и Таиланда (или, иными словами, почти в половине стран, о которых имелись текущие данные) с возможностью освобождения от наказания на определенных условиях.

В соответствии с ч. 4 ст. 46 УК РК, пожизненное лишение свободы может устанавливаться за совершение особо тяжких преступлении, а также как альтернатива смертной казни.

Пожизненное лишение свободы не назначается женщинам, а также лицам, совершившим преступления в возрасте до восемнадцати лет, а мужчинам- достигшим к моменту вынесения приговора шестидесяти трехлетнего возраста и свыше лет. По нашему мнению, законодатель не дает отдельного пояснения или комментария по поводу тех целей, которые преследует при назначении данного наказания. Можно только догадываться о том, что оно применяется для ограждения государства, общества и граждан от посягательства особо опасных граждан, но такая цель не обращена к самой личности преступника, которого мы хотим возвратить в семью, в общество, сделать его востребованным гражданином своей страны. Для разрешения имеющих место противоречий между теорией и практикой необходимо сформулировать цели пожизненного лишения свободы, отражающие реальное положение дела.

В Казахстане отбывают пожизненные сроки 126 человек. Эксперты предлагают заменить пожизненное лишение свободы ограниченным по времени срокам. В научной литературе справедливо отмечается, что суровость наказания и сверхдлительные сроки лишения свободы не решают проблему преступности, не оказывают исправительного и предупредительного воздействия на лицо, совершившее преступление, и на общество в целом. Между тем статистика назначения пожизненного лишения свободы отличается заметной стабильностью.

Проведенный анализ показал, что наибольшее число приговоренных к пожизненному лишению свободы – это лица в возрасте от 30 до 50 лет. Заметно меньше осужденных в возрасте 18-25 лет. В рамках реализации проекта PRI было проведено анкетирование осужденных с участием национальных экспертов, а также сотрудников международной тюремной реформы в учреждении УК 167/3 "Черный беркут" в городе Житикаре. Так, согласно представленным данным, из 126 человек 34 осужденных не имеют права на условно-досрочное освобождение.

Увеличение числа лиц, осуждённых к пожизненному лишению свободы, наводит на мысли о необходимости изменения уголовной политики и заимствовании передового зарубежного опыта в исполнении данного вида наказания. В период становления Советского государства уголовное наказание в виде пожизненного лишения свободы было отменено как не выполняющее исправительной цели. Поэтому УК РСФСР 1922, 1926 и 1960 годов не предусматривали этого наказания, оно было введено лишь в 1992 году Законом РФ № 4123-1, в соответствии с которым Президент РФ при помиловании мог заменять смертную казнь пожизненным лишением свободы.

Первоначальная редакция действующего УК РФ предусматривала пожизненное лишение свободы только как альтернативу смертной казни, предусмотренной ст. 59 УК РФ, за совершение особо тяжких преступлений, посягающих на жизнь. А значит, изначально пожизненное лишение свободы могло применяться лишь за пять составов преступлений: квалифицированное убийство, посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля, посягательство на жизнь лица, осуществляющего правосудие или предварительное расследование, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, геноцид.

Однако уголовная и пенитенциарная политики России были направлены на ужесточение наказаний за отдельные виды преступлений, и в 2004 году в норму УК РФ о пожизненном

лишении свободы были внесены изменения, которыми данному наказанию был придан новый, самостоятельный статус, независимый от смертной казни.

Международно-правовые акты содержат положения о том, что пожизненно лишённые свободы должны обладать тем же набором прав, что и все осуждённые к лишению свободы (Минимальные стандартные правила обращения с осуждёнными). Статья 10 (1) Международного пакта о гражданских и политических правах гласит: «Все лица, лишённые свободы, имеют право на гуманное обращение и уважение достоинства, присущего человеческой личности». Резолюция (76) 2 Комитета Министров Совета Европы содержит рекомендации о пересмотре приговора к пожизненному лишению свободы после отбытия срока от 8 до 14 лет, при этом пересмотр должен повторяться через определённые промежутки времени.

Вивьен Стерн, выступая на Втором мировом конгрессе против смертной казни, заявила: «Многие страны заменили смертную казнь пожизненным лишением свободы, что, однако, не означает провести всю жизнь в тюрьме. Это время, проведённое в тюрьме, как правило, в обычной тюрьме с другими заключёнными, с постепенным переходом к тюрьмам с менее строгим режимом. Освобождение возможно только после комплексного и, надо сказать, дорогого процесса оценивания риска - принимаются во внимание психиатрическая экспертиза, доклад службы пробации, иногда мнение семьи потерпевшего. И когда приходит время освобождения, осуждённый покидает тюрьму, но остаётся несвободным».

Минимальный срок фактического отбытия лишения свободы для условно-досрочного освобождения и его условия различны в разных странах. В Германии этот срок составляет 15 лет. В Великобритании -14 лет. Значительно выше эти сроки в США: 25 лет в штатах Аризона, Флорида, Кентукки, Теннеси и Нью-Йорк; 30 лет в Дакоте, Южной Каролине, Миннесоте; 35 лет в Техасе; 40 лет в Канзасе; 45 лет в Индиане.

В некоторых странах наказание в виде пожизненного лишения свободы не предусмотрено законодательством (Бразилия, Хорватия, Колумбия, Норвегия, Португалия, Испания).

В Норвегии максимальный срок заключения составляет 21 год, однако, как и в некоторых других странах, предоставлена возможность удержания заключённых сверх установленного срока посредством «превентивного заключения». Подобный вид заключения применяется, например, в Германии в случаях, когда существует подозрение, что после освобождения заключённый может представлять чрезвычайную опасность для общества.

В Норвегии, как только лицо, приговорённое к превентивному заключению, отбыло минимальный срок заключения (от 10 до 21 года), приговор пересматривается и срок заключения увеличивается на 5 лет, если подобные меры признаются необходимыми с целью защиты общества. Подобная процедура проводится каждые 5 лет, при этом существует вероятность того, что некоторые осуждённые проведут в заключении остаток жизни.

В некоторых же странах допустимо лишение свободы без права на услосно-досрочное освобождение для отдельных категорий осуждённых. Такое положение закреплено в законодательстве Швеции, Турции, США, Великобритании.

Высказывая рекомендации по поводу освобождения данной категории осужденных, предлагаются поэтапно контролировать степень исправления каждого путем составления подробных отчетов о его поведении, отношении к труду, учебе, другим осужденным и персоналу. Эти материалы должны регулярно рассматриваться специально созданным органом, который может рекомендовать освободить заключенного или продлить срок его содержания в учреждении. При решении этого вопроса следует принимать во внимание общественную опасность совершенного преступления и поведение заключенного, а если возможно, в соответствии с законом назначать окончательную дату освобождения, причем цели общей превенции не могут оправдать решения об отказе в представлении освобождения. Во внимание также должны приниматься интересы потерпевших и их родственников, которых следует информировать о возможном освобождении заключенного.

Исследуя эту тему мы хотим анализировать проблему формирования общественного мнения о данном виде наказания. Относительно условий их содержания и исправительного воздействия первоочередное внимание уделяется созданию таких условий содержания, которые бы не унижали человеческое достоинство и соответствовали Минимальным стандартным правилам обращения с заключенными.

В изучении проблем пожизненного лишения свободы мы должны руководствоваться следующими принципами:

• принципом индивидуализации (выявление особенностей личности каждого;

• принципом нормализации ("тюремная жизнь должна быть организована таким образом, чтобы быть максимально близкой к реалиям жизни в обществе");

• принципом ответственности ("заключенные должны иметь возможность выполнять личные обязанности в повседневной тюремной жизни");

• принципом безопасности и надежности (свести к минимуму угрозу безопасности обществу, другим заключенным, персоналу, лицам, посещающим учреждения).

В силу национальных особенностей каждое государство мира разработало законодательную базу и систему организации исполнения пожизненного лишения свободы. Изучение современных примеров указывает на понимание во всех странах того, что исполнение этого вида наказания должно осуществляться при соблюдении баланса таких факторов, как предупреждение побегов, поддержание надлежащего порядка и дисциплины в пенитенциарных учреждениях, обеспечение соответствующего режима и социальных возможностей для данной категории осужденных.

Список литературы

1. «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» от 24 августа 2009 г.
2. Уголовный кодекс РК. 2014г.
3. Уголовный кодекс РФ.
4. Альтернативы смертной казни. Пакет информационных материалов. 2-е издание, 2015.
5. Кобец П. Н., Краснова К. А. "Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление", 2008.
6. Баламут А.Н. Психологическая помощь осуждённым с пожизненными сроками отбывания наказания: автореф. дис...канд. психол. наук. Рязань, 2007.
7. Квашис В. Практика применения помилования в США // Российская юстиция. 2002. 9. С. 71.

Альшуразова Раушан Аубакировна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы,
Бейсембаева Ақмейр Омарбековна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Каипжанова Назгуль Ержановна
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының оқытушысы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ЛЕГАЛИЗАЦИЯ КРИМИНАЛЬНЫХ ДЕНЕГ, СОВЕРШАЕМЫМИ В ЦЕЛЯХ ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА

Түйін

Криминалды ақшаны заңдастыруға және терроризмді қаржыландырудың қылмыстық-құқықтық аспектілері талданған. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырудың (жылыстатудың) мәні айқындалады. Қазақстан Республикасының банк жүйесіндегі қаржы мониторингі бөлімшелерінің, сондай-ақ қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмысты ұйымдастырудың құқықтық жағдайы талданған. Терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жүйесінде қаржы мониторингінің орны мен рөлі белгіленген. Қаржы мониторингі тетігінің тиімділігін арттыру жөнінде ұсынымдар тұжырымдалған.

Summary

It is analysed criminal and legal aspect of legalization of criminal money and financing of terrorism. The essence of legalization (washing) of income gained in the criminal way is defined. The legal status of divisions of financial monitoring and also the organization of work on counteraction of legalization of income gained in the criminal way in a banking system of the Republic of Kazakhstan is analysed. The place and role of financial monitoring in the system of counteraction of money laundering and to terrorism financing is established. Recommendations about increase in efficiency of the mechanism of financial monitoring are formulated.

Вступив в третье тысячелетие, мировое сообщество столкнулось с проявлениями международного терроризма во всех его формах. В последние годы наблюдается ускоренное развитие методов отмывания денег и финансирования терроризма. Преступная деятельность такого рода характеризуется количественным и качественным ростом, повышенной организованностью, появлением все новых видов и использованием все более изощренных методов передвижения незаконных денежных средств по международным финансовым каналам. Поскольку преступления в сфере экономической деятельности, совершаемые в целях незаконного обогащения, наносят значительный материальный ущерб государству и обществу, мировое сообщество поддерживает необходимость усиления сотрудничества в борьбе с криминальными операциями такого рода и их последствиями.

На особую опасность преступлений в экономической сфере неоднократно указывал Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев. «Надо покончить с непрозрачностью акционерных обществ, их владельцев и аффилированных лиц, непрозрачностью банковской системы, множеством разрешительных органов, безнаказанностью тех, кто дает взятки, чтобы обойти закон, и т. п.», — отмечал он в своем «Послании Президента страны народу Казахстана» [1]. В разработанной Правительством Республики «Стратегии вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира от 1 марта 2006 г.» также отмечается: «Мы постоянно работаем по борьбе с коррупцией и улучшаем ситуацию, но непрозрачность денежных потоков некоторых финансово-промышленных групп и их незаконное обогащение за счет сокрытия прибыли, вывод финансов и имущества в зарубежье, уклонение от уплаты налогов, а также теневая экономика становятся серьезными ограничителями нашего развития» [2].

В большинстве стран существует проблемы связанные с вращением, обнаружением и пресечением процессов отмывания денег и финансирования терроризма. Решение этих проблем осложняется в результате применения изощренных методов для отмывания денег и финансирования терроризма. Такие изощренные методы могут предусматривать участие финансовых организаций разных типов, проведение многочисленных финансовых операций; использование посредников – финансовых консультантов, бухгалтеров, подставные корпорации и другие сервисные организации; переводы денег через разные страны, из разных стран и в разные страны; а также использование разнообразных кредитно-денежных документов и других видов

ценных активов. Однако отмывание денег по своей сути представляет собой весьма простую концепцию. Это – процесс маскировки доходов от криминальной деятельности с целью сокрытия их незаконного происхождения. По сути, отмывание денег связано с доходами от приобретенной криминальными способами собственности, а не с самой такой собственностью.

Финансирование терроризма по своей сути также является весьма простой концепцией. Речь идет о любых видах финансовой поддержки терроризма или тех, кто поощряет, планирует или осуществляет акты терроризма. Однако определение самого понятия терроризма не является столь же простым, поскольку этот термин может в разных странах трактоваться по-разному, учитывая политические, религиозные и национальные факторы. Финансовые операции, связанные с отмыванием денег и финансированием терроризма, зачастую обладают некоторыми общими особенностями, в первую очередь связанными с необходимостью их скрытного проведения. Отмыватели денег направляют незаконно полученные денежные средства через легальные каналы, чтобы скрыть их криминальное происхождение, тогда как те, кто финансирует терроризм, направляют денежные средства, которые могут быть как легального, так и незаконного происхождения, так чтобы скрыть их источник и конечное назначение, каковым является поддержка терроризма. Однако результат является одинаковым – извлечение выгоды.

При отмывании денег выгодой для криминальных элементов является сокрытие уголовных деятельности, дающей незаконные доходы, посредством маскировки источников и представления их в виде легитимных доходов. Аналогичным образом, выгодой для тех, кто финансирует терроризм, является возможность сокрытия источников их финансирования и маскировка финансовой поддержки для реализации стратегии и актов терроризма.

Организация Объединенных Наций неоднократно принимала меры (в основном выражавшиеся в форме международных договоров) по борьбе с терроризмом и механизмами, используемыми для финансирования терроризма. Еще до террористического нападения на США, произошедшего 11 сентября 2001 года, ООН приняла «Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма» (1999г.), предусматривающее следующее:

1. Любое лицо совершает преступление, подпадающее под действие настоящей Конвенции, если оно любыми методами, прямо или косвенно, незаконно и умышленно, предоставляет денежные средства или осуществляет их сбор с намерением, чтобы они использовались, или при осознании того, что они будут использованы, полностью или частично, для совершения:

a) какого-либо деяния, представляющего собой преступление согласно сфере применения одного из договоров, перечисленных в приложении, и содержащемуся в таком договоре определению;

b) любого другого деяния, направленного на то, чтобы вызвать смерть какого-либо гражданского лица или любого другого лица, не принимающего активного участия в военных действиях в ситуации вооруженного конфликта, или нанести ему тяжкое телесное повреждение, когда цель такого деяния в силу его характера или контекста заключается в том, чтобы запугать население или заставить правительство или международную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия.

2. Для того, чтобы какое-либо деяние представляло собой преступление, указанное в пункте 1, необязательно, чтобы денежные средства фактически использовались для совершения преступления, упомянутого в подпунктах (a) или (b) пункта 1 [3].

Для некоторых стран определение понятия «терроризм» связано с определенными затруднениями. Далеко не все страны, присоединившиеся к конвенции, соглашаются с конкретным определением деяний, представляющих собой акты терроризма. Понятие терроризма не является универсальным в силу наличия существенных политических, религиозных и национальных факторов, различающихся в разных странах.

Группа ФАТФ, которая также признается ведущим разработчиком международных правовых норм по борьбе с финансированием терроризма (БФТ) [4], не приводит конкретного определения термина «финансирование терроризма» в своих девяти «Специальных рекомендациях по борьбе с финансированием терроризма» (далее - «Специальные рекомендации»), разработанных после событий 11 сентября 2001 года. Однако ФАТФ призывает государства ратифицировать и применять Международную конвенцию ООН 1999 г. По борьбе с финансированием терроризма [4]. Таким образом, вышеприведенное определение является именно тем определением, которое принято большинством стран в целях определения понятия «финансирование терроризма».

Для отмывания денег используются, в сущности, те же методы, которые применяются для сокрытия источников и назначения денег, предназначенных для финансирования терроризма.

Средства, используемые для поддержки терроризма, могут поступать из легитимных источников и (или) от криминальной деятельности. Тем не менее, утаивание источника финансирования терроризма, независимо от того, является ли он легитимным или криминальным, имеет важное значение. Если источник может быть скрыт, то он остается доступным для финансирования будущих террористических акций.

Аналогичным образом, террористам необходимо скрыть назначение этих денежных средств, чтобы такая финансовая активность оставалась незамеченной. По этим причинам ФАТФ рекомендует, чтобы каждая страна признала преступный характер финансирования терроризма, террористических актов и террористических организаций [4], а также признала такие деяния исходными правонарушениями, предшествующими правонарушениям, связанным с отмыванием денег. И, наконец, группа ФАТФ указывает, что девять «Специальных рекомендаций» в сочетании с «Сорока рекомендациями» по борьбе с отмыванием денег представляют собой правовую основу для предотвращения, обнаружения и пресечения как отмывания денег, так и финансирования терроризма. Рекомендации 40+9, в 2012 году были переработаны и дополнены исходя из реалий современности [5]. Для принятия мер по борьбе с финансированием терроризма страны также должны расширять свои правовую базу, предназначенную для борьбы с отмыванием денег, распространяя ее действие на некоммерческие организации (в особенности на благотворительные учреждения), чтобы предотвратить возможность прямого или косвенного использования таких организаций для финансирования или поддержки терроризма [6]. В рамках усилий по борьбе с финансированием терроризма также требуется рассмотрение альтернативных механизмов пересылки или перевода денег, таких как «хавала» (нелегальная система перевода денег за границу, распространенная в мусульманских и азиатских странах). В рамках этих усилий также следует планировать меры для предотвращения использования подобных систем в целях отмывания денег и финансирования терроризма.

Как отмечалось выше, основное различие между отмыванием денег и финансированием терроризма заключается в том, что в последнем случае источники средств могут быть как легитимными, так и криминальными. К числу таких легитимных источников могут относиться пожертвования, денежные или имущественные дары, предоставляемые таким организациям, как фонды или благотворительные учреждения, которые в свою очередь используются для поддержки террористических актов или террористических организаций. В результате этого различия для борьбы с финансированием терроризма требуются специальные правовые нормы. Однако в том случае, если средства для финансирования терроризма поступают из незаконных источников, борьба с подобными правонарушениями может уже предусматриваться имеющейся в стране правовой базой для борьбы с отмыванием денег, в зависимости от того, какие правонарушения, предшествующие отмыванию денег, предусмотрены такой правовой базой.

По своему характеру, отмывание денег и финансирование терроризма сопряжены с обстановкой секретности и не поддаются статистическому анализу. Структуры, отмывающие деньги и финансирующие терроризм, не документируют объемы своих операций и не публикуют данные о своей прибыли. Оценка объемов такой деятельности еще более затрудняется с учетом того, что подобные операции ведутся в глобальном масштабе. Отмыватели денег используют для сокрытия своих грязных доходов разные страны и при этом используют в своих целях разногласия между странами в отношении режимов борьбы с отмыванием денег, мер пресечения и международного сотрудничества. Таким образом, сколько-нибудь надежной оценки объемов отмывания денег и финансирования терроризма в глобальном масштабе не существует.

Применительно только к отмыванию денег, Организация Объединенных Наций оценивает общий годовой объем денежных средств, отмываемых во всем мире, в 2-5% от мирового валового национального продукта. По статическим данным 2012 года эти проценты составляют примерно от 800 миллиардов до 2 триллионов долларов США [7]. Таким образом, эта оценка свидетельствует о грандиозных масштабах этой проблемы, заслуживающей полного внимания каждой страны.

Впервые вопрос об отмывании денег возник из-за его первоначальной связи с незаконным оборотом наркотических средств. Цель торговцев наркотиками заключалась в превращении денежных купюр (как правило, мелкого достоинства) в легитимные банковские счета, ценные бумаги или иные активы. В настоящее время «грязные» доходы поступают от самых разнообразных видов криминальной деятельности, включая политическую коррупцию, незаконную продажу оружия, незаконную торговлю людьми и их эксплуатацию. Независимо от вида преступной деятельности, отмыватели денег в процессе превращения своих незаконных

доходов в якобы легитимные деньги или товары обычно используют этапы размещения, дробления и интеграции.

1. Размещение

Первый этап этого процесса включает размещение незаконно полученных средств в финансовой системе, обычно – через какое-либо финансовое учреждение. Это может быть достигнуто, например, путем депонирования денежной наличности на банковский счет. Крупные суммы денег разбиваются на небольшие, менее подозрительные суммы и постепенно депонируются в различных отделениях одного финансового учреждения или в нескольких финансовых учреждениях. На этом этапе также может производиться обмен валют, а также замена купюр мелкого достоинства купюрами большого достоинства. Кроме того, грязные деньги могут быть обращены в кредитно денежные документы, такие как платежные поручения или чеки, и смешаны с легитимными средствами, чтобы предотвратить возникновение подозрений. Размещение также может осуществляться посредством использования наличности для приобретения ценных бумаг или страховых контрактов.

Справочное руководство по борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма. Всемирный Банк. Второе издание. 2005

2. Дробление

Второй этап отмывки денег начинается после поступления грязных денег в финансовую систему и заключается в конвертировании денежных средств, ценных бумаг или страховых контрактов, либо в их перемещении в другие учреждения, чтобы еще более отдалить их от криминального источника. Такие средства затем могут использоваться для приобретения других ценных бумаг, страховых контрактов или других свободно обращающихся инвестиционных документов, которые затем будут продаваться через опять-таки другое финансовое учреждение. Эти средства также могут пересылаться в виде оборотных кредитно-денежных документов любого типа, например, в виде чеков, платежных поручений или облигаций на предъявителя, либо путем электронного денежного перевода на другие счета в различных странах. Отмыватель денег также может замаскировать такой денежный перевод под оплату товаров или услуг, либо произвести перевод на счет подставной корпорации.

3. Интеграция

Третий этап связан с интеграцией этих денежных средств в легитимную экономику. Это производится путем приобретения активов, таких как недвижимость, ценные бумаги, иные финансовые активы или предметы роскоши.

Эти же три этапа также просматриваются в схемах финансирования терроризма, с тем исключением, что интеграция по третьему этапу представляет собой раздачу средств террористам и поддерживающим их организациям, тогда как при отмывании денег, как это описывалось выше, процесс идет в противоположном направлении, т. е. в направлении интеграции криминальных средств в легитимную экономику.

Процессы отмывания денег и финансирования терроризма могут происходить и происходят в любой стране мира, в особенности, в тех странах, где существуют сложные финансовые системы. Вероятными объектами для такой деятельности могут также являться страны со слабой, неэффективной или коррумпированной правовой инфраструктурой для борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма. Ни одна страна не является исключением.

Благодаря возможности злоупотребления сложными международными финансовыми операциями с целью проведения процессов отмывания денег и финансирования терроризма, различные этапы этих процессов осуществляются в ряде разных стран. Например, этапы размещения, разбивки и интеграции могут проводиться в трех разных странах, причем один из этих этапов или все этапы также могут быть удалены от места преступления.

Отмывание денег может производиться самыми различными способами, начиная с депонирования небольших денежных сумм на неприметные банковские счета (с целью последующего перевода) и кончая покупкой и перепродажей предметов роскоши, таких как автомобили, антиквариат и ювелирные изделия. Незаконные доходы также могут переводиться путем организации серии сложных международных финансовых операций. Отмыватели денег проявляют большую изобретательность - если надзорные органы раскрывают один из применяемых ими способов, преступники вскоре находят другой способ.

Различные методы отмывания денег или финансирования терроризма обычно называют *методами* или *стереотипами ("типологиями").* Термины «методы» и «стереотипы» (типологии) могут употребляться как взаимозаменяемыми и не отличаются друг от друга. В любое данное время не имеется никакой возможности точно описать всю совокупность различных методов, используемых преступниками для отмывания денег или финансирования терроризма. Кроме того, их методы могут быть различными в разных странах, учитывая ряд характеристик или факторов, специфичных для каждой страны, включая состояние ее экономики, степень развитости финансовых рынков, режим борьбы с отмыванием денег, правоохранительные меры и международное сотрудничество. Более того, эти методы постоянно изменяются.

Тем не менее, различные международные организации подготовили превосходные справочные пособия по методам и стереотипам отмывания денег. Группа ФАТФ публикует справочные материалы по таким методам в своих годовых отчетах и в годовом докладе о типичных методах отмывания денег [7]. Различные региональные органы, подобные ФАТФ, также предоставляют информацию о различных методах, наблюдаемых в их регионах. За получением новейшей информации по методам и стереотипам отмывания денег следует обращаться на веб-сайты этих организаций [9]. Кроме того, Группа «Эгмонт» подготовила сборник с адаптированным описанием ста операций по борьбе с отмыванием денег, проводившихся подразделениями финансовой разведки, входящими в эту группу [10].

Список используемой литературы:

1. Назарбаев Н. А. «Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации: Послание Президента страны народу Казахстана» // «Казахстанская правда». - 2005. 19 февраля.

2. «Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии: Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира от 1 марта 2006 года» // «Казахстанская правда». 2006. 3 марта.

3. «Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма» (1999), статья 2, http://www.un.org/russian/documen/convents/terfin.htm. Список конвенций (договоров), упомянутых в подпункте 1(a), приводится в приложении III к настоящему «Пособию».

4. Ларичев В. Д. Совершенствование законодательства о борьбе с «отмыванием» денег, полученных преступных путем // Государство и право. 1992. № 11. С. 99-106.

5. Миронов В. С. Государство и незаконный оборот капитала: история и приоритеты противодействия. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2001. 205 с.

6. «Специальные рекомендации», специальная рекомендация № VIII.

7. http://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/globalization.html

8. См., например, «Доклад ФАТФ о типичных методах отмывания денег» за 2003-4 г., http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/19/11/33624379.PDF (на английском языке), и предыдущие доклады: http://www.fatf-gafi.org/docurnent/23/0,2340,en_32250379_

9. Описание региональных органов типа ФАТФ приводится в главе IV.

10.См.: http://www.fincen.gov/fiuinaction.pdf (на английском языке). См. главу III: Группа «Эгмонт».

Еркебаева Нуршат Алмурзаевна
заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Аяпова Балжан Әлібековна
құқық магистрі, аға оқытушы,
Ақшабай Майра Бақытжанқызы
құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

МҮЛІКТІК СИПАТТАҒЫ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ КЕПІЛДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТӘРТІБІ

Аннотация. В статье рассматривается процессуальный порядок применения залога в качестве меры принуждения имущественного характера. Исследуются вопросы регулирования правоотношений, возникающих при применении залога как меры пресечения.

Abstract. The article deals with the procedural order of using collateral as a measure of coercion of property. The problems of regulation of legal relations arising when applying collateral as a measure of restraint are investigated.

Кепіл бұлтартпау шарасын қолдану кезінде туындайтын құқықтық қатынастарға бірнеше тұлғалар: бұлтартпау шарасын қолдануға құзыретті қылмыстық іс жүргізуші тұлға, заң бойынша кепіл бұлтартпау шарасы оған қатысты қолданылатын тұлға, яғни айыпталушы немесе күдікті, кепіл беруші айыпталушыдан (күдіктіден) басқа тұлға болған жағдайда кепіл беруші. Кепіл беруші айыпталушы немесе күдіктінің өзі болған жағдайда кепіл пәнін сот депозитіне енгізуге сенімхат негізінде әрекет ететін оның өкілі де аталған құқықтық қатынастың субъектісі болады.

Кепіл бұлтартпау шарасын қолданылған кезде туындайтын құқықтық қатынастардың негізгі субъектілері: мемлекет және айыпталушы. Егер кепіл беруші айыпталушының өзі болмаса бұл қатынаспен қатар тағы бір қатынас айыпталушы мен кепіл берушінің және кепіл беруші мен қылмыстық іс жүргізуші органның арасындағы қатынас туындайды. Кепіл беруші айыпталушының өзі болмаған жағдайда кепіл беруші мен қылмыстық іс жүргізуші органның арасындағы құқықтық қатынас қылмыстық іс жүргізу нормаларымен реттелмеген, осындай жағдайларда туындайтын даулар, келіспеушіліктер азаматтық құқықтың нормаларымен реттеледі. Сонымен қатар айыпталушы кепіл бұлтартпау шарасының талаптарын бұзып кепіл мемлекет кірісіне айналған жағдайда кепіл берушінің айыпталушыға қатысты азаматтық тәртіппен талап қою мәселесі күрделі. Бұл тек кепіл беруші мен айыпталушыны арасындағы соңғысының құқыққа сай мінез-құлқын сақтау туралы жазбаша міндеттемесі болған жағдайда ғана мүмкін.

Кез келген мәмілені жасау тиісті құқықтар мен міндеттердің қалыптасуынан, сондай-ақ міндеттер орындалмаған жағдайда қолданылатын санкциялардың бекітілуінен тұрады. В.П. Божьев: «кез келген процессуалдық реттеу аясындағы сияқты қылмыстық процесте де бір субъект (лауазымды тұлға немесе орган) өзінің құқықтарын тек екінші субъектіге тиісті міндеттер жүктелген жағдайда ғана жүзеге асыра алады» - деп жазды. Сәйкесінше, кепіл бұлтартпа шарасын қолдану кезінде туындайтын қатынасқа қатысушы субъктілердің де өзара құқытары мен міндеттері қалыптасады. Мұндай құқықтық қатынастарға қатысушылардың әрқайсысын тиянақты қарастырып, олардың құқықтары мен міндеттерін анықтаймыз.

Заң бойынша бұлтартпау шарасын қолдануға құзыретті лауазымды тұлға немесе мемлекеттік орган туралы мәселені қарастырайық.

ҚПК-де бұлтартпау шараларын, соның ішінде кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға өкілетті тұлғалар аталған. Олар: анықтаушы, тергеуші, прокурор және сот.

ҚР ҚПК-нің 145-бабының 2-бөлімінде кепілп рокурордың санкциясымен не соттың шешімі бойынша ғана қабылданады деп жазылған. Жалпы ережеге сай, қылмыстық іс өзінің өндірісіндегі қылмыстық іс жүргізуші тұлға кепіл бұлтартпау шарасынтаңдауға құқылы тұлға болып табылады. Кепіл бұлтартпау шарасының қатаңдығын ескеріп, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарымен қабыланған кепіл бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулы прокурормен немесе сотпен санкциялануы тиіс. Прокурор тек кепіл бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулыны санкциаландыруға ған емес, сондай-ақ сотқа дейінгі іс жүргізуде өз өндірісіне қабылданған қылмыстық істер бойынша кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға, немесе оны таңдау туралы анықтама органы мен тергеушіге жазбаша нұсқау беруге құқылы. Сот өндірісінде кепіл

бұлтартпау шарасын қолдану немесе оны қолданудан бас тарту, өзге бұлтартпау шарасына өзгерту туралы мәселені сот шешеді.

Басқа ешқандай мемлекеттік органдар кепіл бұлтартпау шарасын қолдану құқығын иеленбейді.

Бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану кезінде прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексерудің, соның ішінде бұлтартпау шарасын қолданудың заңдылығын қадағалаушы ретінде де қатынасқа түседі. «Прокуратура туралы» ҚР Заңына сәйкес прокурор анықтама мен тергеу органдарының актілері мен қызметінің заңға сәйкестігіне, жасалған қылмыстар және тергеу жүргізу туралы өтініштер мен хабарларды шешудің заңдарда белгіленген тәртібінің сақталуына қадағалауды жүзеге асырады.

Құқық теориясына сәйкес құқықтық қатынас субъектісі белгілі бір құқықтар мен міндеттерді иеленуі тиіс. Сондықтан да бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану туралы шешімнің негізділігі мен заңдылығына қадағалауды жүзеге асыру барысындағы прокурордың құқықтары мен міндеттерін анықтап көрейік.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру органының бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану туралы шешімін санкцияландыру кезінде прокурор кепіл мөлшерінің дұрыс анықталғандығын, айыпталушының қылмыстық іс әрекетінің дұрыс сараланғандығын, кепіл беруші айыпталушының өзі болмаған жағдайда кепіл берушінің айыпталушының дұрыс мінез-құлқын қамтамасыз ете алу мүмкіндігін, кепіл беруші мен айыпталушыға олардың құқықтары мен міндеттерінің түсіндірілгендігін, бұлтартпау шарасын қолдануға негіздердің жеткіліктілігін тексеруге міндетті.

Прокурор бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану туралы шешімде айыпталушының, кепіл берушінің құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын тексеруге, кепіл мөлшері дұрыс анықталмаған деп есептесе оны өзгертуге, қажет болған жағдайда айыпталушыны шақыртып, одан жауап алуға құқылы. Бұлтартпау шарасын қолданудың негіздділігі мен заңдылығын қадағалау прокурордың алдын сотқа дейінгі тергеп-тексеру тергеудің заңдылығын қадағалаудың бір бағыты болып табылады. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауда прокурор құқықтары мыналар:анықтама мен тергеу органдарынан тексеріс үшін қылмыстық істерді, жасалған қылмыстар, жедел-іздестіру қызметінің, анықтаманың, тергеудің барысы туралы құжаттарды, материалдар мен өзге мәліметтерді алу; қажет болған жағдайларда қылмыстық іс қозғайды, қылмысты істерге тергеу жүргізу жөнінде жазбаша нұсқаулар береді; тергеушілер мен анықтама жүргізуші адамдардың заңсыз қаулыларының күшін жояды; егер анықтама мен тергеу барысында процеске қатысушылар мен басқа да азаматтардың құқықтарының бұзылуына, тергеудің заңсыз әдістеріне жол берілсе, кінәлі адамдардың жауапкершілігі туралы мәселе қою; тергеу мен анықтама толық болмаған, сондай-ақ тергеу мен анықтама барысында заңдылықтың бұзылуына жол берілгені белгілі болған жағдайларда, қылмыстық істерді қосымша тергеуге қайтару немесе оны толық көлемінде не нақтылы адамдарға қатысты тоқтату; анықтама жүргізуші адамның, тергеушінің анықтама мен тергеу органдары басшыларының іс-әрекеттері мен шешімдеріне жасалған шағымдарды қарау; заңмен белгіленген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру [1,11б.].

Прокурордың өз құзыреті шегіндегі нұсқаулары жазбаша нысанда беріледі және ол анықтама мен тергеу жүргізетін адам үшін міндетті.

Бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану кезінде сот оны қолдануға құқылы субъект ретінде және кепілді қолданудың заңдылығын тексеруші реінде де қатысады. Бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану кезінде соттық бақылау бірнеше нысандарда жүзеге асырылады.

Бірінші нысаны сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізу сатысында бұлтартпау шарасын қолдану кезінде немесе нақты бұлтартпау шарасын таңдаудан негізсіз бас тартқан кезінде тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғандығы туралы тұлғаның арыздарын қарау болып табылады (ҚР ҚПК 106-бап 1-бөлім).

Екінші нысаны сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында соттың бұлтартпау шарасы ретінде кепілді таңдау туралы шешім қабылдауы кезінде жүзеге асырылатын бақылау (ҚР ҚПК 145-бап 2-бөлім).

Сотық бақылаудың үшінші нысаны сотқа келіп түскен қылмыстық іс бойынша шешім қабылдау кезінде айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасының нақты түрін қолдану немесе қолданбаудың негіздділігін тексеру барысында жүзеге асады.

Статистика мәліметтеріне сәйкес бұлтартпау шаралары, соның ішінде кепіл бұлтартпау шарасы да жиі сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қолданылады. Бұдан біз кепіл бұлтартпау шарасы қолдану құқығы анықтама және тергеу органдармен жиірек жүзеге асырылатындығын көреміз.

Анықтама мен тергеу органдарына заң актілерінде олардың қызметі барысындағы әрекеті мен шешімдерінің негізділігі мен заңдылығына қатысты бірқатар талаптар қойылады. Бұл олардың алдына қойылған қылмыстық процестің басқа да қатысушыларының құқытары мен бостандықтарын ескере отырып қылмысты ашу бойынша міндеттерін орындау үшін қажет. А.Ф. Кони бекіткендей: «Қызмет ережесі қандай жақсы болса да, олар өзінің күші мен маңызын тәжірибесіз, өрескел және арам қолға түссе жоғалтады». З.Д. Еникеев: «Құқықтық ұстанымды әрекеттің тиімділігі олардың сапасынан ғана емес, сонымен қатар ең бастысы, бұл нормаларды қолданылатын орган қызметінің сипатына және олар өмірде қаншалықты дәл және бірыңғай қолданылатындығына байланысты» - деп жазды [2, 64б].

Бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану бойынша қатынастың субъектісінің бірі осы бұлтартпау шарасын таңдаушы мемлекеттік орган немесе лауазымды тұлға бірқатар құқықтармен міндеттерді иеленеді. Бұл қылмыстық іс жүргізуші тұлғалардың кепіл беруші ретіндегі құқықтары мыналар: кепіл ретінде мүліктің белгілі бір түрін қабылдау мәселесін шешу, айыпталушының кепіл бұлтартпау шарасын қолданудан туындайтын өз міндеттерін орындауын бақылау, айыпталушы міндеттерін орындамаған жағдайда кепіл пәнін мемлекет кірісіне айналдыру және т.б.

Заң әдебиетінде үшінші тұлғаның қатысуымен кепілді қабылдаушы органның міндетіне кепіл берушінің айыпталушының құқыққа сай мінез-құлқын қамтамасыз ету мүмкіндігін тексеруді енгізу керек деген пікірлер бар. Басқа тұлғаның кепіл енгізуі сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен сот талқылауы кезеңінде айыпталушының жағымды мінез-құлқын қамтамасыз ету қажеттілігін қалайтындықтан кепіл берушіні таңдау толығымен айыпталушыға байланысты бола алмайды [3, 122б]. Кепіл беруші айыпталушының жағымды мінез-құлқын қамтамасыз етіп өзінің мүлкімен тәуекел ететіндіктен мұндай талап артық деп ойлаймыз.

Қазіргі таңда сот депозитіне енгізуге және сақтауға қолайсыз мүлікті кепілге қабылдау мәселесі туындап отыр. Жоғарыда айтылғандай, бұл мәселенің шешілуі кәсіби кепіл қабылдаушылар институтын қабылдауды қажет етеді. Заңда кепілге енгізілген заттарды қабылдау мен сақта үшін ұйымды құру мен оның іс әрекетіне мүмкіндік беретін белгілі бір тәртіптің жоқтығынан заттарды кепіл ретінде қабылдауға міндетті органды анықтаумен байланысты мәселе шешімін таппай отыр. Кепілге енгізілген мүлікті күтіп ұстауға және оны сақтауға кім жауап беретіндігі анықталған кепіл мөлшеріне кепілге енгізілген мүліктің нақты құнының сәйкестігін кім тексеретіндігі түсініксіз. Бұл шешілмеген мәселелер тәжірибеде көпшілік жағдайда кепілге сот депозитіне салынатын ақша қабылданатындығын көрсетеді. Мұның салдары кепіл бұлтартпау шарасын кепілге ақша енгізетін немесе ақша енгізе алатын кепіл берушіні таба алатын айыпталушыға қолданылатындығына алып келеді.

Бұл мәселе заңға кепілге енгізілетін мүлікті сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарына кепілге енгізілгендігін дәлелдейтін құжат тапсыратын басқа ұйымдарға енгізуге мүмкіндік беретін ереже енгізу жолымен шешу керек. Бұл жерде әңгіме сақтауға қолайсыз (көлемінің үлкендігіне, сақтаудың ерекше талаптары, ұзақ сақтаудың мүмкін еместігі және т.б.) мүліктер туралы болып отыр [4, 89б].

Кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға үшінші тұлғаларды қатыстыруға байланысты мәселені С.И. Вершинина өзінің жұмысында көтерді. Ол: «Қылмыстық іс жүргізуде кәсіби кепіл берушілер институн енгізу мақсатқа лайық. Айыпталушының атынан кепіл енгізу жолымен оларға қайтарымды бастамамен көмек көрсететін мекемелерді қалыптастыру идеясы кепіл бұлтартпау шарасы тек материалдық жағдайы жақсы тұлғаларға қол жетімді деген көзқарасыт өзгертуге мүмкіндік береді. Себебі кепілдің мөлшері айыпталушыны жағымсыз жүріс-тұрыстан сақтандыру үшін айтарлықтай жоғары болуы тиіс. Кепіл бұлтартпау шарасын демократияландыру үшін бірінші қадам нақты бір айыпталушыны бостандыққа жіберу үшін кепіл сомасын ұсыну міндетіне жататын несиелік мекеме құру болар еді» - деп жазды. Бұл пікірді оң бағалауға болады. АҚШ-тың кепілді бұлтартпау шарасы ретінде қолдану кең тараған қылмыстық процесінде кәсіби кепіл берушілер институты бар. К.Ф. Гуценко: «Айыпталушыны бостандыққа тек анықталғанкепіл сомасын сот депозитіне толық енгізгеннен кейін немесе белгілі бір шарттармен кәсіби кепіл берушілерден (жеке кәсіпкерлік қызметіне сай сыйақы үшін айыпталушы кепілге босату шартын сақтамаған жағдайда өзіне ақшалай міндеттеме алатын жеке тұлғадан) алған төлем құжатын табыс еткеннен кейін ғана жіберіледі» - деп жазды [5, 51б].

Заң бойынша кепіл бұлтартпау шарасын оған қатысты таңдауға болатын тұлғалар туралы мәселені қарастырайық.

ҚР ҚПК-де көзделген жалпы ережеге сәйкес, бұлтартпау шарасы, соның ішінде кепіл бұлтартпау шарасы айыпталушыға (сотталушыға) қатысты , ал ерекше жағдайларда қылмыс жасағандығына күдікті тұлғаға қатысты да қолданылады. Бірақ процессуалдық әдебиетте кепілді бұлтартпау шарасы ретінде күдіктіге қатысты қолдануға қарсы көзқарастар айтылған: «кепіл және жеке кепілдік сияқты бұлтартпау шарасларын күдіктіге қатысты қолдану мқсатқа сай келмейді, себебі, біріншіден, көрсетілген бұлтартпау шаралары көбінесе екі жақтың (қылмыстық іс жүргізуші тұлға,кепілдік берушілер, кепіл берушілер және жауапкершілікке тартылушы тұлғалардың) өзара сеніміне негізделген, ал қылмыстық істе күдікті тұлғаның қалыптасуы сәтінде сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысына өтіп, ақпараттық белгісіздік жағдайында дәлелдеудің жалғасуына байланысты және іс жүргізуші тұлға күдіктінің жеке басы, оның қылмыстық әрекеті туралы жеткілікті мәліметтерді иеленіп үлгермеуіне орай оған қатысты кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға болмайды; екіншіден, кепіл немесе жеке кепілдік сияқты бұлтартпау шараларын қодану белгілі бір дайындық жұмыстарын талап етеді, ал алдын ла тергеу сатысында күдікті тұлғасы қысқа мерзімді уақытша сипат алады» [6, 137б]. Бұл пікірмен біз келіспейміз, себебі күдіктіге қатысты кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға тыйым салатын ереже күдікті тұлғаның құқықтарын едәуір шектейді.

Бізідің ойымызша, тәжірибеде жоғарыда аталған мәселелердің қалыптасуына жол бермеу үшін кепіл бұлтартпау шарасын қолдану рәсімін неғұрлым қысқа мерзімді және қолайлырақ етуді қарастыратын ережені заңға енгізу қажет.

Кепіл бұлтартпау шарасы оған қатысты қолданылатын тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін қарастырамыз, сондай-ақ олардың кепіл беруші ретіндегі құқытары мен міндеттеріне тиіспей, оларға кейінірек тоқталамыз.

Заң әдебиетінде айыпталушыға қатысты кепіл бұлтартпау шарасын таңдауға байланысты оның қандай құқықтар мен міндеттерді иеленетіндігі туралы пікірлер айтылған. З.Ф. Ковриганың ойынша, айыпталушының міндеттеріне оның өзін дұрыс ұстауы және тергеу органы мен соттан жалтармауы жатады [3, 124б]. В.А. Михайлов келесі пікірді ұсынды: «Біріншіден, қылмыстық сот өндірісінің мүддесі үшін нақты іс-әрекеттерді, яғни тергеу органдырының, прокурордың және соттың шақыруы бойынша келуді орындауы тиіс, екіншіден, қылмыстық іс жүргізуге жағымсыз әрекеттерден, яғни шақыру бойынша келуден жалтарудан, іс бойынша ақиқатқа жетуге кедергі келтіруден ұстануы тиіс, үшіншіден, өзін дұрыс ұстауына, шақыру бойынша келуіне кепіл ретінде сот депозитіне белгілі кепіл сомасын енгізуі тиіс, төртіншіден, тергеу органына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келіу туралы міндеттерін орындамаған жағдайда кепіл пәні ретінде енгізілген мүлігінен сот қаулысымен айырылуы тиіс [7, 69б].

Жоғарыда айтылғанды ескеріп, осы категорияларды анықтауға тырысамыз. Оған қатысты бұлтартпау шарасы қолданылып жатқан тұлғаның құқығына оған қатысты бұлтартпау шарасын қолдану мүмкіндігін дәлелдейтін дәлелдемелерді, соның ішінде оның мүліктік жағдайын т.б. көрсететін мәліметтерді бұлтартпау шарасын таңдауға құзыретті лауазымды тұлғаға табыс ету құқығы жатады.

Міндеттеріне мыналарды жатқызуға болады: сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуші органның, прокурордың және соттың шақыруы бойынша келу; қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтауға кедергі келтірмеу; қылмыстық ісін жалғастырмау; сот үкімін орындаудан жалтармау.

Кепіл берушінің құқықтық жағдайына байланысты мәселелерді қарастырамыз.

Қылмыстық процестегі кепіл беруші – бұл кепіл бұлтартпау шарасымен айыпталушының немесе күдіктінің мінез-құлқына қойылатын талаптардың орындалуын қамтамасыз ету үшін кепіл пәнін сот депозитіне енгізген айыпталушы, күдікті немесе олар үшін кепіл енгізген жеке немесе заңды тұлға.

ҚР ҚПК-нің 145-бабының кепіл күдіктінің, айыпталушының өзі не басқа жеке немесе заңды тұлға соттың депозитіне күдікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге енгізетін ақшадан тұрады деген ережесіне сәйкес, үшінші тұлғалардың кепіл беруші ретінде қатынасқа түсуіне жол беріледі. Мұндай ереже кепіл берушілердің екі түрі туралы айтуға мүмкіндік береді:

1) кепіл беруші - айыпталушы немесе күдіктінің өзі;

2) кепіл беруші – басқа жеке немесе заңды тұлға.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу нормаларына сәйкес айыпталушы немесе күдіктімен енгізілген кепілдің, үшінші тұлғалармен енгізілген кепілден айырмашылығы жоқ. Соңғысының басты ерекшелігі ол айыпталушының есебінен емес, үшінші тұлғалардың есебінен енгізілетіндігінде. Мұндай жағдайда кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға кезінде қылмыстық іс

жүргізуші орган мен айыпталушының арасында туындайтын құқықтық қатынасқа айыпталушының өзін дұрыс ұстауы үшін жауап беретін кепіл сомасын ерікті түрде енгізуге міндеттенетін кепіл беруші үшінші тұлға қатысады. В.В. Миклашевский кепіл берушінің өзі айыпталушының жағымды мінез-құлқын бақылайтындығы бекітілетіндіктен, кепілді үшінші тұлғаның енгізуін дұрыс деп санайды [8, 203б].

Жоғарыда айтылғандай, айыпталушыдан басқа жеке немесе заңды тұлға кепіл беруші бола алады. Жеке және заңды тұлғаға да кепіл беруші ретінде қатысуға мүмкіндік бермейтін шектеулер бола тұра, заң кепіл беруші үшінші тұлғаларға қойылатын қосымша талаптар көрсетілмеген. «Басқа тұлға» термині заңшығарушымен ашылып көрсетілмейді, ал ғылыми заң әдебиетінде бұл мәселеге қатысты әр түрлі пікірлер айтылған. А.Д. Буряков: «Заңда айыпталушыдан басқа нақты қандай тұлға кепіл енгізе алатындығы туралы көрсетілмеген. Сондықтан да басқа тұлға деп, айыпталушы үшін кепіл енгізуге жағдайы бар және кепіл енгізуді қалайтын кез келген тұлғаны түсінуге болады»-деп жазды. Белгілі шарттарды белгілеумен ұқсас пікірді З.Ф. Коврига ұсынды: «Кепіл енгізуге ниеті мен жағдайы бар кез келген тұлға айыпталушы үшін кепіл енгізе алады. Бірақ үшінші тұлғаның кепіл енгізуі айыпталушының жағымды мінез-құлқын қамтамасыз етуді қажет ететіндіктен кепіл берушіні таңдау толығымен айыпталушыға байланысты емес. Анықтама жүргізуші тұлға, тергеуші, прокурор, сот осы бұлтартпау шарасымен қиянат жасау мүмкіндігінің алдын алу үшін сол немесе басқа тұлғаға не бірнеше тұлғаға алдын ала олардың моральдік кейпін анықтап, келісім беруі тиіс» [3, 123б]. О.В. Медведева келесіні ұсынды: «Теорияға сәйкес кепіл беруші басқа тұлға айыпталушымен, күдіктімен ешқандай байланысы жоқ кез келген тұлға бола алады. Бірақ кепіл беруші тұлғалардың қатарынан толығымен немесе ішінара әрекет қабілеттігі жоқ тұлғаларды (соның ішінде кәмелеттік жасқа толмағандарды да), өзінің қандай да бір қылмысы үшін тергеуде немесе бас бостандығынан айыру жазасын өтеу мекемелеріндегі тұлғаларды, сондай-ақ іс жүргізу барысына қорғаушы немесе айыпталушы тарапынан өзінің лауазымдық міндеттеріне байланысты қатысып жатқан тұлғаларды алып тастау мақсатқа лайық болады» [9, 103б]. В.А. Михайлов: «Кепіл беруші ретінде қатысатын тұлғалар деп кез келген жеке тұлғалар түсініледі. Әрекет қабілетсіз тұлғалар кепіл беруші бола алмайды деп нақтылаймыз. Әрекет қабілеттігі шектеулі тұлғалар қамқоршыларының келісімімен кепіл беруші бола алады», -деп жазды [7, 50б].

Қылмыстық процестік заңында қылмыстық істер бойынша кепіл беруші бола алатын заңды тұлғалардың тізімін көрсетіп жату мақсатқа сай келмейді. Сонымен қатар кепіл бұлтартпау шарасын қолданған жағдайда заңда белгіленген тәртіппен құрылып, мемлекеттік тіркеуден өткен, бірақ өзінің жарғылық капиталында мемлекеттің немесе муниципалдық меншіктің бірде бір пайызын иеленбейтін кез келген заңды тұлғалар кепіл беруші бола алады деген жалпы ережені бекіту қажет [10, 100б]. Біз мұндай пікірмен келіспейміз, себебі жеке тұлғалардың кепіл енгізуге әрекет қабілеттілігі сияқты қандай заңды тұлғалардың кепіл енгізуге әрекет қабілеті бар екендігі азаматтық құқық нормасымен анықталуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. – Воронеж, 1975. - 175 б.

2 Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора. - М., 1975. - 383 б.

3 Гуценко К.Ф. Уголовная юстиция США. – М., 1993. – 207 б.

4 Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов. – 1978. - 217 б.

5 Миклашевский В.В. О средствах представления обвиняемого в суд и пресечения ему способов уклониться от следствия и суда. Том 1. –Варшава, 1972. - 269 б.

6 Бұлтартпау шарасы ретінде кепіл және үйде қамап ұстау туралы Нұсқаулықтарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2005 жылғы 18 қазандағы № 56, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті төрағасының 2005 жылғы 22 қазандағы № 187, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің 2005 жылғы 6 қазандағы № 590, Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі (қаржы полициясы) төрағысының 2005 жылғы 7 қазандағы № 214 Бірлескен бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2005 жылғы 26 қарашада тіркелді. Тіркеу № 3947 –Алматы. - 2009. - 18 б.

7 Сарсенбаев Т.Е. , Хан А.Л. Уголовный процесс. Досудебное производство. –Астана, - 2000. - 213 б.

8 Ханов Т.А. Обеспечение имущественных прав личности при применении мер принуждения в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. - Караганда: КарЮИ МВД РК, 2006. - 172 б.

9 Гинзбург А.Я., Левшиц Ю.Д. Меры пресечение и задержания в советском уголовном процессе. Учебное пособие для слушателей заочников. А., 1961. - 198 б.

10 Бутов В.Н. Уголовное судопроизводство Австрийской республики: опыт и проблемы организации и деятельности: Дисс. д.ю.н. – Москва, 1995. - 193 б.

Байконакова Бахыт Сапарбайқызы
заң ғылымының магистрі
Салыбек Нәзира Мұратқызы
заң ғылымының магистрі
Паметов Зұлпыхар Есенгелдіұлы
педагогика ғылымының кандидаты
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ЖАРЫСПАЛЫЛЫҚ ҚАҒИДАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ БАСҚА ҚАҒИДАЛАРМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ ЖӘНЕ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Андатпа Бұл мақалада Қазақстан Республикасы азаматтық іс жүргізу заңнамасындағы жарыспалылық қағидасының мазмұны, құқықтық табиғаты, орны, оның азаматтық істер бойынша сот әділдігін атқарудағы жүзеге асырылуы және азаматтық іс жүргізудің басқа қағидаларымен өзара байланысы қарастырылған.

Аннотация В данной статье рассмотрены содержание**,** правовая природа, место принципа состязательности в гражданско-процессуальном законодательстве Республики Казахстан, его реализация в осуществлении правосудия по гражданским делам и взаимосвязь между другими принципами гражданского процессуального права.

Annotation This article examines the content, legal nature, place of the adversarial principle in the civil procedural legislation of the Republic of Kazakhstan, its implementation in the administration of justice in civil cases and the relationship between other principles of civil procedural law.

Азаматтық процесс өзара шарттасқан, гармониялық бірлігі негіздегі бірін-бірі толықтыратын және бір-біріне кепілдік беретін негізде құрылады [1].

Н.А.Чечинаның пікірінше, қағидалардың ішіндегі кез келгенін басқаларынан, жалпы алғандағы жүйеден бөліп қарастыру оның орнын анықтамастан қоғамдық қатынастарды реттеудегі шынайы мәні мен оның рөлін анықтауға мүмкіндік бермейді. Қандай да бір қағидалардың жүйесінен шығарып тастағанда, қалған қағидалардың әрқайсысының мазмұнына, сол сияқты олардың өзара әрекеттесуіне тікелей ықпал етеді. Шеттетілген бола тұра, қағида не теріс рөлде, не оң рөлде ойнай алмайды, өйткені бір қағида іс жүргізу құқығының сипатын айқындай алмайды [2].

Жарыспалылық қағидасының мағынасын анықтау үшін, азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларының жүйесіндегі оның орнын түсіндіру керек. Ал бұл барлық қағидалар белгілері ретінде де, сол сияқты олардың әрқайсысының жеке ерекшеліктері ретінде де, аталған жұмыста азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларын салыстыру пәні болып жарыспалылық қағидасы қызмет атқаратындығын ескере отырып, көрсету қажеттілігін болжамдайды. Тек қағидалар жүйесінен шыға отырып, олардың әрқайсысының жеке қағидалары мен мағыналарының арасында байланыс орнатуға болады [3].

Азаматтық сот ісін жүргізудің барлық қағидалары бірыңғай жүйе құрайтындығы күмәнсіз, сондықтан да біртұтас элемент ретінде олардың барлығы өзара байланысты және өз арасында бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Сондықтан аталған жүйедегі бір элементтің өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін тереңірек ашу жеткілікті деп санаймыз.

Жарыспалылық қағидасының азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқықтығы қағидасымен өзара әрекеттесуі мен өзара байланысының құқықтық табиғатын қарастырудан бастаймыз. Тараптардың тең құқылығының бір мәнді түсінігі тараптардың тең іс жүргізу құқығын пайдаланатындығын және тең іс жүргізу міндеттерін алып жүретіндігін бекіткен ҚР АПК 15-бабымен қамтамасыз етіледі. Бұл «азаматтық процесте тараптарға заң өздерінің субъективті құқығы мен заңды мүдделерін сақтап қалу үшін тең мүмкіндікті ұсынады» дегенді білдіреді [4].

Өз кезегінде, азаматтық процестегі жарысудың тиімді жағдайын жасайды. Аталған ережені бұзу сол не басқа траптардың бағыттарына сөзсіз алып барады.

Іс жүргізу ғылымында, В.П. Смирнов айтып кеткендей, тараптардың тең құқылығы мен жарыспалылық - бұлар дербес қағидалар [5].

Олар процесс үшін мазмұны жағынан да, мағынасы жағынан да әр түрлі. Егер тараптардың тең құқылығынсыз процестің мәні жоқ болса, ал жарыспалылықсыз ол мүмкін бола болады. Басқаша айтар болсақ, егер тараптардың тең құқылығы қағидасының баламасы жоқ болса, жарыспалылық үшін ол мүмкін бола алады, яғни аталған жағдайда бұл тергеу қағидасы. Азаматтық процесте тараптардың «теңдігі» термині кең түрде қолданылуымен қатар, тараптардың «теңдігі» -

жарыспалылықтың міндетті шарты екендігі де атап өтіледі. Ол жарыспалылық қағидасының құрамына жиі қосылады [6].

Тараптардың тең құқылығы қағидасы барлық заң мен сот алдындағы теңдік қағидасымен тығыз байланысты. Ол мынадай жағдайлармен шарттасқан дербес мазмұнға ие: біріншіден, заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең және тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды (ҚР Конституциясының 14-бабы) және, екіншіден, дау туындататын материалдық-құқықтық қатынастар қатысушыларының теңдігі (мысалы, ҚР АК 2-бабы, 1-бөлімі) [3, 64 б.].

Азаматтық процестегі жауап берушінің мүддесін қорғауға арналған өзінің жұмысында И.М.Пятилетов «тараптардың материалдық-құқықтық мүдделерінің бірдей болмауы іс жүргізу құқығындағы тараптардың теңсіздігін тудырмайды. Заң арызданушы мен жауапкердің тең дәрежедегі іс жүргізу құқығы мен міндеттерін бекіте отырып, тараптарды іс бойынша өзінің құқықтық ұстанымын сақтап қалудағы, сот арқылы қорғаудағы тең дәрежедегі мүмкіндікпен қамтамасыз етеді» деп көрсетеді [7].

Азаматтық сот ісін жүргізуде тараптардың тең құқылығы қағидасы тараптардың тең құқылығы тұрғысынан қарастырылады, яғни жеке тұлғалардың материалдық диспозитивтік құқығына олардың басшылық етуі: арызданушы арызынан бас тартуға, арызының негіздемесін өзгертуге құқылы, жауапкер арызданушыға қарсы арыз беруге, арызды толықтай немесе жартылай мойындауға құқылы, тараптар әлемдік келісім жасауға құқылы, өндіруші төлетуден бас тартуға құқылы. Мұндай құқықтар басқарушы деп аталады: тек тараптар ғана материалдық мүдделі тұлғалар бола тұра, процесс объектілерін дербес басқара алады: өзінің құқығы мен заңды мүдделерін қорғау көлемін анықтау, сондай-ақ, айтылған талаптарға өзгеріс енгізу. Бұл басқа авторлар айтып кеткендей, «жарыспалылық қағидасын тарату жағдайы ретінде тараптардың іс жүргізудегі тең құқылығы түседі, өйткені өздерінің субъективті құқығы мен мүдделерін қорғау үшін жарысуда тараптар тең іс жүргізу әдісін қолдану арқылы тек бірдей жағдайда бола алады» деп санауға негіз болады [8].

Тараптардың жарыспалылығына қарай, басқа да көптеген ғалымдар айтып өткендей, іс барысында мүдделерін қорғау үшін заңда көрсетілген тең құқылық іс жүргізу әдісінің теңдігіне қарағанда соңында түсіндіріледі [9]. Аталған ереже өзінің заңнамалық қорытындысын АПК 15-бабының 2-бөлімінен табады: «тараптар азаматтық сот ісін жүргізу барысында өз айқындамасын таңдап алады, оны қорғау әдісі мен амалдарын дербес және соттан, басқа органдар мен адамдардан тәуелсіз түрде таңдап алады. Сот істің нақты мән-жайын анықтау мақсатында өз бастамасымен айғақтар жинаудан босатылған, алайда тараптың дәлелді өтініші бойынша оған осы Кодексте көзделген тәртіппен қажетті материалдарды алуға жәрдемдеседі». Бұл туралы заң әдебиеттерінде де айтылады: «жарыспалылық қағидасы өзінің заңды мүдделерін қорғау үшін тең іс жүргізу құқығын пайдаланушы тараптардың іс жүргізу функцияларын межелеудің азаматтық істі қарастыру кезіндегі сот отырысында қамтамасыз етілетін осындай сот процедурасының құрастырылуын білдіреді» [10].

Мемлекет сот (судья) тұлғасында тараптардың қайсысы жеңетіндігіне қызығушылық танытпайды, сонысымен істі қарастыруда объективтілікті, алаламауды сақтайды. Іске қатысушы адамдар, орындалмауы азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңдарда көзделген салдарларды туғызатын жағдайда, өздерінің іс жүргізу міндеттерін атқарады (ҚР АПК 47-бабы). Тек тараптардың әрқайсысы нақты бірдей іс жүргізу құқығына ие болғанда және бірдей іс жүргізу міндеттерін алып жүргенде ғана азаматтық сот ісін жүргізу қағидалары болып табылатын тараптардың тең құқылығы туралы толықтай айтуға болады. Е.В.Васьковскийдің пікірі бойынша, бұл екі жағдайға алып барады: біріншісі «сот жауапкердің түсінігін тыңдамастан шешім шығара алмайды (audiatur et altera pars) немесе, нақтырақ айтар болсақ, оның түсіндіруіне мүмкіндік берместен шешім шығара алмайды, өйткені егер жауапкердің айтқысы келмесе, оны бұған мәжбүрлеуге болмайды» деп тұжырымдалады; екіншісі «әрбір тарапқа күрестің бірдей іс жүргізу құралдары берілуі керек және оларды қолдануға да бірдей мүмкіндік берілуі тиіс: жауапкерге рұқсат етілмейтіндер арызданушыға да рұқсат етілмейді және керісінше» (поп debet actori licere, quod reo поп permittitur)». «Олар соғысатын қару тең дәрежеде болуы керек, түсі мен көлеңкесі де бірдей болып берілуі керек» [11].

Осылайша, жарыспалылық қағидасының азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқылығы қағидасынан бөлінбейтіндігі ҚР АПК 15-бабында заңнамалық орналасуымен тұжырымдалады. Азаматтық сот ісін жүргізу тараптардың айтысуы мен тең құқықтылығы

негізінде жүзеге асырылады. Тараптар бірдей іс жүргізу құқықтарын пайдаланады және бірдей іс жүргізу міндеттерін көтереді (АПК 15-бабы, 1-бөлімі). Тең іс жүргізу құқығы мен міндеттерін үлестірудің өзі тараптарға сот алдында жарысуға мүмкіндік береді. Азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқылығы мен жарыспалылық қағидасының өзара әрекеттесуі тараптарға іс бойынша өзінің ұстанымын дәлелдеу және қорғап қалу үшін тең іс жүргізушілік-құқықтық мүмкіндікті көрсетеді. Қарастырылып жатқан қағидалардың құқықтық мәні ҚР Конституциясының 77-бабында көрсетілген конституциялық қағидалар құрылымына өзгерту енгізу және толықтыру жолымен жалпы әлеуметтік, сол сияқты құқықтық жоспарда барлық негіздемесін береді деп болжамдаймыз.

Азаматтық сот ісін жүргізуде жарыспалылық қағидасының қызметі тараптардың диспозитивті өкілеттіліктерінің көлемімен байланысты. Диспозитивтілік қағидасы тараптар дау-дамай заты бойынша да, процестің туындауы, дамуы және аяқталуы жөніндегі іс жүргізу құқығы бойынша да субъективті материалдық құқық ретінде басшылық етуге құқылы болатын азаматтық сот ісін жүргізуде кең түрде қолданылады.

Атақты ресейлік ғалым-процессуалист М.К. Треушников қарастырылып жатқан қағидалардың өзара байланысын айта отырып, «егер диспозитивтілік қағидасы дау-дамай объектісінің және процесс қозғалысының басшылығы бойынша тараптар мен іске қатысушы басқа тұлғалардың мүмкіндігін анықтайтын болса, онда жарыспалылық қағидасы өзінің құқықтық ұстанымын қорғап қалу жөніндегі айтылған талаптар мен мүмкіндіктер негіздемесінің дәлелі бойынша олардың мүмкіндіктері мен міндеттерін анықтайды» деп жазды [8, 27 б.].

Азаматтық сот ісін жүргізуде қолданылатын тараптардың автономия (диспозитивтілік) қағидасында Еуропалық одақтың мүшесі – мемлекет өзіне тараптардың билік құқығын қосып алатындығын айтып кетуге болады, біріншіден, яғни аталған құқыққа қатысты айтылған сол талаптармен бірге процесс обектісін (res in judicium deducta) және екіншіден, қорғау мен шабуылдың іс жүргізу құралдарын (Rechtsmittel, Beweismittel) [12]. Диспозитивтілік қағидасының мұндай ережесі туралы Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу заңнамасында да атап көрсетуге болады. Ол заңнаманың бірнеше баптарында ашылған. Біріншіден, Л.Привман атап өткендей, аталған қағиданың маңыздылығына сүйене отырып, соттың практикалық қызметі үшін «жеке және заңды тұлғалар өз беттерінше өздеріне тиесілі құқықтарды иеленеді, оның ішінде бұзылған құқығын қорғау әдісін таңдау құқығын, сондай-ақ, соттық қорғау құқығын да иеленеді» [13]. Ғалым, сонымен қатар, екінші аспектіні де атап көрсетеді, нақты айтар болсақ, «арызданушы арызының негіздемесін өз бетінше анықтайды, арызынна бас тартуға, жауапкермен бейбіт келісім жасауға, арызының бұйымтайын көбейтуге немесе азайтуға құқылы» [13, 10-б.].

Бұл ереже өте маңызды, өйткені тура осындай жағдайларда азаматтық сот ісін жүргізуде жарыспалылық қағидасын іске асыру туралы мәселе шешіледі.

Талап қоюшы ҚР АПК 48-бабының 1-бөліміне сәйкес, өзінің арыздану талабының көлемін ұлғайту немесе азайту құқығына ие болады, ол жай ғана бұл туралы сотта айтып қоя салмайды. ҚР АПК 48-бабының 2-бөліміне сәйкес: «Соттың өз бастамасы бойынша талап қою нысанасын немесе негіздемесін өзгертуге құқығы жоқ. Егер бұл іс-әрекет заңға қайшы келсе немесе басқа біреулердің құқықтарын,бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін бұзатын болса, сот талап қоюшының талап қоюдан бас тартуын, жауапкердің талап қоюды тануын қабылдамайды және тараптардың бітімгершілік келісімін бекітпейді». Сот бұған тараптар мен іске қатысушы басқа тұлғалардың дәлелдерін растайтын дәлелдерді зерттеу және салыстыру жолымен ғана көз жеткізе алады. Және осы жерден көрсетілген талаптарды іске асыру барысында жарыспалылық қағидасы өзінің көрінісін табады. Енді азаматтық сот ісін жүргізудегі объективті ақиқат пен жарыспалылық қағидасының өзара әрекеттесуі мен өзара байланысы туралы мәселені қарастырамыз. Іс жүргізу әдебиеттерінде бүгінде объективті ақиқат қағидасының болуы туралы талас туындағанына немесе азаматтық сот ісін жүргізудегі оның шектеулі қызметі туралы пікір айтылып жүргендігіне қарамастан, біз аталған қағида бар деп ойлаймыз. Бірқатар авторлар қазіргі азаматтық сот ісін жүргізуде объективті ақиқат қағидасы болмайды деп санайды [8, 8-9 бб.; 14, 26-27 бб.].

Басқалары «сот азаматтық іс бойынша ақиқатты орнатпайды», - деп дәлелдейді [15].

Соттың іс бойынша ақиқатты орнатуы тиістігін заң теріске шығармайды. Бұл жерде ақиқат деп нені түсіну керектігі туралы сұрақ туындайды. Ақиқат нені білдіреді? С.И.Ожеговтің орыс тілінің түсіндірме сөздігінде «ақиқат – бұл шын мәнісінде бар, ақиқатты көрсететін шындық. Объективті ақиқат. Ақиқатқа ұмтылу» деп анықтама беріледі [16].

Бұдан келіп шығатыны, «ақиқат» пен «объективті ақиқат» түсініктері ұқсас. Бірақ ақиқат үстірт болуы мүмкін. Осыған қарамастан, әділ сотты сот шешімінің ісі бойынша жіберу кезінде ақиқат объективті болуы, объективті ақиқатқа сай болуы тиіс деп айту керек.

Осылармен қатар, әдебиеттерде аталған қағида қазіргі уақытта азаматтық сот ісін жүргізуде сақталған деген пікірлер айтылуда [3, 69 б.].

Және мұндай пікір, біздің көзқарасымыз бойынша, қолданыстағы ҚР АПК-нің ережесіне сәйкес келеді. Азаматтық және төрелік процесс саласындағы қазіргі ресейлік мамандардың ішіндегі ең атақтылардың бірі профессор А.Т.Боннердің пікірі бойынша «ақиқатты азаматтық сот ісін жүргізудегі ең соңғы мақсат ретінде орнату өзгеріссіз болып қалады. Тек азаматтық істің шынайы жағдайын орнату қажеттілігін айта отырып, заң азаматтық сот ісін жүргізу сияқты біршама күрделі, сиымды және қымбат бағалы процедураны орнатады » [17].

Егер сот шешімінің объективті ақиқаттылығын талап етпесе, онда сонысымен де сот қателіктері заңдастырылады. Істің мән-жайының, тараптардың құқықтары мен міндеттерінің сот шешіміне сай келуі олардың шындығында қалай болғандығында және оны сот шығарған шешімнің объективті шындығы, объективті ақиқаттың қағидасы деп атайды. Ең бастысы шешімнің әділеттілігі. Керісінше, істің мән-жайы қандай екендігі, тараптарды қандай құқықтық қатынастар байланыстыратындығы, олардың іс жүргізу құқығы мен міндеттері шындығында қандай болғандығы нақты анықталмағанда, оларды дұрыс бағалауға және құқық нормаларына қатысты қолдануға бола ма?

ҚР АПК-нің 220-бабында «Сот істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды қосымша анықтау немесе дәлелдемелерді зерттеу қажет деп тапса, сот жарыссөздері кезінде немесе одан кейін істі мәні бойынша қарауды қайта бастау туралы хабарлайды. Істі мәні бойынша қарауды қайта бастау туралы сот отырысының хаттамасында көрсетіледі. Істі мәні бойынша қарау аяқталғаннан кейін сот қайтадан сот жарыссөздерін, ал Кодекстің 219-бабында көзделген жағдайда прокурордың қорытындысын да тыңдайдыі» деп жазылған. Сондай-ақ, ҚР АПК-нің 225-бабында шешім шығарған кезде сот дәлелдемелерге баға береді, іс үшін маңызы бар қандай мән-жайлардың анықталғанын және қандай мән-жайлардың анықталмағанын, тараптардың құқықтық қатынастарының қандай екенін, осы іс бойынша қандай заң қолданылуға тиісті екенін және қойылған талаптың қанағаттандырылуға жататынын-жатпайтынын айқындайды. Сот істі талап қоюшы талаптардың шегінде шешеді. Алайда талап қоюшының келісуімен сот, егер бұл талап қоюшының құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін қажет деп таныса, сондай-ақ көзделген басқа да жағдайларда, талап қоюшы мәлімдеген талаптардың шегінен шығуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңнамасы бойынша ақиқатты орнату азаматтық сот ісін жүргізудің мақсаты ретінде өзгеріссіз болып қалады. Жоғарыда аталған баптардың мазмұнынан көріп тұрғанымыздай, онда жарыспалылық қағидасының негізгі мазмұны сипатталған. Жарыспалылықтың нақты істің мән-жайын анықтау қажеттілігімен үйлесуі, объективтілік – сот арқылы қорғауға тиісті жағдай ретінде болады.

Бірақ заңнама бұрынғы ҚазКСР АПК-мен салыстырғанда сотта шындықты орнату жоспарында маңызды өзгерістер енгізді. Және бұл бірінші кезекте азаматтық істі қарау мен шешу процесінде ақиқатты орнатудың негізгі құралы болуы тиіс жарыспалылық қағидасын нақты енгізу мен ақиқатты орнатудағы соттың басым рөлінен бас тартуымен байланысты

Аталған мәселе жөнінде Ресей Федерациясының еңбегі сіңген ғылым қайраткері, профессор М.К.Треушниковтің: «Таным процесі тараптар олардың құқықтарының пайда болуымен, өзгертумен және тоқтатумен, сондай-ақ, сот орнатқан дәлелдің құқықтық бағасымен байланыстыратын дәлелдерді қалай бекіту керектігін өзіне қосып алады. Арыздану өндірісіндегі тараптардың дауы бәрінен бұрын іс бойынша құқықтық маңызы бар дәлелдерді орнату мен жоққа шығаруға алып келеді. Егер нақты іс бойынша сот істің нақты мән-жайын, тараптардың құқығы мен міндеттерін, яғни ақиқатты толық және дұрыс орнатпаса, онда заңды әрекетті қабылдауға да болмайды. Ақиқат деп объективті шындық дұрыс көрінетін пікірді айтамыз. Азаматтық процесте ақиқат ретінде іс бойынша шындығында дәлелді мән-жайлары және олардың құқықтық бағасы туралы судъялардың дұрыс пікірі түсіндіріледі. Дәлелдерді бекіту құқық нормаларын (нормасын) қолдану актісінің алдында болады. Ақиқат дау-дамай кезінде дүниеге келеді. Ақиқатқа жетудің әдісіне азаматтық процесте тең құқылық жағдайында тараптардың жарысқа түсуі жатады», - деген пікірін келтіру жеткілікті деп санаймыз [8, 76-б.].

Осылайша, жарыспалылық қағидасы іс бойынша объективті ақиқатты орнатудың негізгі құралы болып табылады және өз кезегінің соңында осы қағидалардың өзара әрекеттесуі мен өзара

байланысы көрінетін азаматтық іс бойынша әділ соттың мақсатын көрсетеді. Бұл жерде жарыспалылық қағидасын іске асыру іс бойынша объективті ақиқатқа жетудің кепілі ретінде қарастырылатыны анық көрінеді.Басында айтап өткендей, жарыспалылық қағидасының азаматтық сот ісін жүргізудегі бірқатар басқа да қағидалармен өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін қарастыруға көшеміз.

Мысалы, соттық тергеудің тікелей және ауызша жүргізілуі, сот ісін жүргізу тілі, азаматтық сот ісін жүргізудің жариялылығы және азаматтық сот ісін жүргізуде білікті заң көмегіне құқықпен қамтамасыз ету сияқты қағидалармен өзара байланысы мен өзара әрекеттесуі.Жарыспалылық қағидасының соттық тергеудің тікелей және ауызша жүргізілуі қағидасымен өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін қарастырамыз.

Тікелей және ауызша жүргізу қағидасы ҚР АПК-нің 186-бабынан көрініс табады. Сот іс пен дауды қараған және шешкен кезде іс бойынша дәлелдемелерді тікелей зерттеуге міндетті. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын істерді қоспағанда, сот тараптардың және іске қатысатын басқа да тұлғалардың түсініктемелерін, куәлардың айғақтарын, сарапшылардың қорытындыларын, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қорытындыларын тыңдауға, құжаттармен танысуға, заттай дәлелдемелерді қарап шығуға, дыбысжазбаларды тыңдауға және бейнежазбаларды, киноматериалдарын, фотоматериалдарды көруге, ақпаратты түрлендірудің өзге де құралдарының материалдарымен танысуға міндетті. Қажет болған жағдайларда іс бойынша дәлелдемелерді зерттеген кезде сот маманның консультациялары мен түсіндірмелерін тыңдайды. Сот отырысында істі талқылау ауызша жүргізіледі. Істі қарау процесінде судья алмастырылған жағдайда талқылау басынан бастап жүргізілуге тиіс. Сот іске қатысатын басқа да тұлғалар тараптарының түсініктемелерін, куәлардың айғақтарын, сарапшылардың қорытындыларын, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қорытындыларын тыңдауды бейнеконференц байланыс арқылы жүзеге асыра алады (ҚР АПК 186-б.).

Тараптар мен іске қатысушы басқа тұлғалардың жоғарыда аталған іс жүргізу қызметтері, өздерінің құқығы мен мүдделерін қорғауға ұсынылған дәлелдер осы дәлелдердің көмегімен істің нақты мән-жайын бекітуге бағытталған деп қорытындылауға болады. Азаматтық процесте әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көрсетілген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі (ҚР Конституциясының 13-б., 3-б. және ҚР АПК 18-бабы). Мұндай көмекті бірінші кезекте қорғаушылар (сонымен қатар, нотариустер) көрсетеді, өйткені олар заңға сәйкес осындай өкілеттіктерімен бөліседі («Адвокаттық қызмет және заң көмегі» ҚРЗ, «Нотариат туралы» ҚРЗ).

Қазіргі азаматтық процеске заң білімі және тәжірибесі бар тұлғаның қатысуы тараптар мен іске қатысушы басқа тұлғалардың бұзылған немесе талас туындаған құқықтары мен заңдық мүдделерін қорғауды жоғары деңгейде жүргізуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты заң әдебиеттерінде «бүгінде азаматтық процестегі жарыспалылық - бұл қарама-қарсы тараптарды көрсететін қорғаушылардың (заңгерлердің) жарысуы» деген пікірлер айтылып жүр [18].

Қорыта айтқанда, жарыспалылық қағидасы бірден-бір маңызды азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларын құрайтын жүйе ретінде азаматтық процестің барлық қағидаларымен өзара әрекеттесіп, тығыз байланыс орнатады.Қарастырылып жатқан әрбір қағидалардың мазмұны жарыспалылық қағидасының әрекеті арқылы ашылады. Сонымен, жарыспалылық қағидасы тек дәлелдеу туралы ережеге ғана алып бармайды, сонымен қатар, ол диспозитивтілік қағидасымен өзара әрекеттесуі және өзара байланысуында іске асуы мүмкін. Осы қағидалардың бірлігінде, сонымен бірге басқаларын да ескере отырып, объективтілік қағидасын іске асыру мен тараптардың тең құқылығы қағидасын жүзеге асыру қамтамасыз етіледі. Осы қағидалардың әрқайсысы азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларының жүйесінде дербес және нақты орын алады.

Қарастырылған қағидалардың өзара байланысы бірыңғай мақсатты, яғни әрқайсысының заңды мүдделері мен құқығын қорғау және сақтауға кепілдік беруді орындауға ұмтылуымен айқындалады. Қарастырылып жатқан әрбір қағидалардың мазмұны дамудың қазіргі кезеңіндегі әділ соттың ортақ міндеттеріне негізделген.

Әдебиеттер:

1. Гурвич М.А. Принципы советского гражданского процессуального права // Советское государство и право. - 1974. - № 12. - С. 20-27.
2. Чечина Н.А. Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление // Правоведение. - 1960. - №3. - С. 79-83
3. Егембердиев Е.О. Применение принципа состязательности при осуществлении правосудия судами Республики Казахстан (по гражданским делам): Дис. .. .канд. юрид. наук. - Астана, 2007.
4. Советский гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. М.С. Шакарян. -М.: Юрид. лит., 1985. - 528 с.
5. Смирнов В.П. Разделение основных функций и равноправия сторон -принципы уголовного процесса // Правоведение. - 1999. - №3. - С. 171-173.
6. Викут М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России: Учебник. - М.: Юристъ, 2004.-459 с.
7. Пятилетов И.М. Защита интересов ответчика в советском гражданском процессе: Учебное пособие. - М., 1990. - 116 с.
8. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. проф. М.К. Треушникова. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Юриспруденция, 2000. - 380 с.
9. Гражданский процесс: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Ю.К. Осипов.-М.:БЕК, 1995.-462 с.
10. Францифиров А.Ю., Францифиров Ю.В. Принципы гражданского процессуального права // Арбитражный и гражданский процесс. - 2003. - №4. -С. 13-18.
11. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васьковский: МГУ им. М.В. Ломоносова, юрид.фак., каф. граждан, процесса, КубГУ, юрид.фак., каф. гражд. процесса и трудового права. - Краснодар, 2003. - 528 с.
12. Папкова О.А. Принципы гражданского процесса в государствах -членах Европейского союза // Вестник МГУ. Серия 11: Право. - 2000. - №3. - С. 62-79.
13. Привман Л. Соблюдение принципов гражданского судопроизводства // Предприниматель и право. - 2004. -№11. - С. 9-12.
14. Гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. проф. В.В. Ярков. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: БЕК, 1999. - 594 с.
15. Решетникова И.В. Курс доказательственного права в Российском гражданском судопроизводстве. - М., 2000. - 288 с.
16. Ожегов СИ. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / СИ. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. - 24-е изд., испр. - М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2005. - 1200 с.
17. Боннер А.Т. Избранные труды по гражданскому процессу. - СПб.: С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. - 992 с.
18. И. Нам, Г. Нам. От объективной истины к формальной. Какая из них лучше? // Юрист. - 2006. - №1. - С. 38-41.

Мирзакулова Балжан Амангельдиевна,
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Байтанова Айнур Сериковна,
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Жумабекова Раушан Жумабаевна,
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҢ СИПАТЫ МЕН ҰҚСАС КАТЕГОРИЯЛАРДАН АЖЫРАТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Борьба с уголовно-процессуальными правонарушениями, существенными и несущественными нарушениями уголовно-процессуального права носит неэффективный характер потому, что наши представления о них чрезвычайно слабы. Как следствие, само преодоление уголовно-процессуальных правонарушений выливается порой в еще большее нарушение законности, способствует серьезным упущениям в работе правоохранительных органов, применяющих уголовно-процессуальный закон, посягает на процессуальную самостоятельность, как важнейшую гарантию объективного расследования и разбирательства уголовных дел.

Аңдатпа. Қылмыстық-процестік жауаптылық негіздерінің категориялары мен құрылымын, құқыққа қайшы мінез-құлық пен механизмдерін анықтау нысандарының ғылыми негізделген белгілерін анықтау және жүргізілген талдау нәтижесінде қылмыстық-процестік заңдар жүйесінде заң құрылымы нысанында толықтығы мен дұрыстығы негізінде зерттеуді құқықтық реттеу арқылы жүйелі талдау болып табылады.

Abstract: A fight against criminal judicial offences, substantial and unimportant violations of criminal judicial law carries uneffective character because our ideas about them are extraordinarily weak. As a result, the self overcoming of criminal judicial offences is outpoured at times in yet greater violation of legality, assists serious omissions in-process law enforcement authorities applying a criminal judicial law, trenches upon judicial independence, as major guarantee of objective investigation and trial of criminal cases.

Қылмыстық-процестік жауаптылықты заңды жауаптылықтың бір түрі ретінде тану қылмыстық-процестік құқық бұзушылық пен қылмыстық-процестік санкция ұғымдарына қатысты мәселені қозғауға түрткі. Қылмыстық процесс теориясында «құқық бұзушылық» - заңды жауаптылыққа әкелетін деликт қабілетті тұлғалардың құқыққа қайшы және зиянды әрекеті. ҚР ҚПК-нің 388 бабында «Сот үкімі заңды және негізді болуға тиіс. Егер үкім заңның барлық талаптары сақтала отырып және заң негізінде шығарылса, ол заңды болып танылады. Егер үкім сот отырысында сотқа ұсынылған дәлелдемелерді жан-жақты және объективті зерттеу негізінде шығарылса, ол негізді деп танылады».

Қылмыстық іс бойынша соттың заңсыз, негізсіз және әділетсіз үкім шығаруы қылмыстық-процестік құқық бұзушылық болып табылады. Аталған мән-жай қылмыстық-процестік жауаптылықтың пайда болуының негізі және сот үкімін аппеляциялық, қадағалау инстанциясымен жойылуға немесе өзгертіп қайта қарауға жатады. ҚР ҚПК 433 бабына сәйкес «сот тергеуінің біржақтылығы және толық еместігі; қылмыстық-процестік заңның елеулі түрде бұзылуы; қылмыстық заңның дұрыс қолданылмауы; жазаның қылмыстық құқық бұзушылық ауырлығына және сотталған адамның жеке басына сәйкес келмеуі бірінші сатыдағы сот үкімінің күшін жоюға не оны өзгертуге негізі қылмыстық-процестік санкцияның бір түрі болып табылады. Өзінің мәнімен қылмыстық-процестік міндетті бұзғандығына әрекет ету әдісі, құқық бұзушыға мемлекеттік ықпал ету шарасы болады [1].

Қылмыстық процесс ғылымында қылмыстық-процестік қызмет субъектелері қылмыстық сот өндірісінің қатысушыларымен атқаратын процестік міндеттеріне байланысты жіктеліп теңестіріледі. Осыдан, аталған субъектілер өздеріне жүктелген міндеттерді орындамаған немесе дұрыс орындамаған жағдайларда қылмыстық-процестік жауаптылықта болады деген тұжырымға келеміз. Бірақ, бұл тұжырыммен процесуалистердің барлығы келіспейді.

Заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету құралдары жүйесінде заңды жауаптылықтың түрі ретінде қылмыстық-процестік жауаптылықтың алатын орны ерекше. Қылмыстық-процестік жауаптылық құқық бұзушыны белгілі-бір құқықтарынан айыру, қосымша

міндеттер жүктеу немесе бір мезгілде құқықтарынан айырып, міндеттерінен айыру болып табылады. Егер бұлтартпау шарасына мойынсыну міндеті пайда болса, онда қылмыстық-процестік мәжбүрлеу; ал егер бұлтарпау шарасының қатаң түрін қолдану қажет болғанда – қылмыстық-процестік жауаптылық мәселесі туындайды. Жеке кепілгерлік бұлтарпау шарасы процестік мәжбүрлеу болса, айыпталушы немесе күдіктінің жасамауы тиіс жеке кепілгерлердің жауаптылығы, қылмыстық-процестік жауаптылық болып табылады

Қылмыстық-процестік құқық бұзушылықтар қылмыстық-процестік құқық қатысушыларының құқықтар мен міндеттері жүзеге асырылуы шеңберіндегі қылмыстық-процсетік қатынастарға қол сұғады. Қылмыстық-құқықтық ғылымында қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар жалпы, текті, түрлік және тікелей топтарға бөлініп, әртүрлі. Аталған топтастыру қылмыстық-процестік құқығында қолданылуы мүмкін.

Қылмыстық-процестік жауаптылықтың негізі ретінде, қылмыстық процеске қатысушылардың құқыққа қайшы әрекеттерінің әртүрлі көріністегі әдістерінің нысандары болады. Аталған аспектіде қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтық статусы, қылмыстық-процестік заң құралдарының әртүрлі әсер ету ерекшелігіне байланысты құқыққа қайшы әрекеттердің нақты және анықтауға мүмкіндік беретін жүйенің жоқтығы үлкен мәселені туындатады. Қылмыстық-процестік заңдар құқыққа қайшы әрекеттің мазмұнын, жағымсыз мінез-құлықтың нысанын ажыратпай, тек жалпылама құрамдарын ғана атайды.

Қылмыстық-процестік субъектілерінің құқық немесе өкілеттіктерін асыра пайдалану жағдайларында басқа процестік салалармен салыстырғанда процестік жауаптылықты қолдану негіздер жүйесі мүлдем әзірленбеген. Жауаптылықтың негіздерінің жүйесі сот өндірісінің қатысушыларының құқықтық жағдайына байланысты әлсіз сараланған. Кейбір қатысушаларға қатысты процестік жауаптылықты қолдану базасы мүлдем жоқ, сондықтан да бірқатар субъектілердің құқықтық статусына қатысты қамтылмаған. Жауаптылық шараларының қолдану ерекшеліктерін анықтауды талап ететін, процестік қалауына сәйкес маңызды орынға ие құқық қолдану қызметінің ерекшелігімен байланысты лауазымды тұлғалардың жауаптылығының заңды негіздерін жетілдіруді талап етеді. Жауаптылық шараларын қолдануға негіз болатын қылмыстық процесс қатысушыларының құқыққа қайшы мінез-құлқын қылмыстық-процестік заң көрсете алуы тиіс. Өз кезегінде құқыққа қайшы мінез-құлық үшін процестік жауаптылық шараларын қолдану мүмкіндігін және зерттеудің құқықтық табиғатын тереңдету мәселесін шешуге мүмкіндік туындатады.

М.О.Сапунованың пікірінше, қылмыстық-процестік жауаптылық субъектелеріне қатысты ұғымы мен жүзеге асырудың шектері, қылмыстық-процестік шаралардың моральдық-адамгершілік мазмұны, қылмыстық сот өндірісінің қатысушылары мен тең деген тоқтамға келді [2].

Қылмыстық процесс ғылымында қылмыстық-процестік жауаптылығы туралы мәселе өзекті болып отыр. Аталған мәселеге қатысты В.М. Корнуков, З.Ф.Коврига, Я.О. Мотовиловкер, П.С.Элькинд, Н.Н.Сафин, А.Я.Дубинский, И.Л.Петрухин, Г.Н.Ветровалардың көптеген еңбектері арналғанмен бірталай теориялық сұрақтар ашылмаған. Бұл мәселені шешу үшін қылмыстық-процестік құқық субъектісі түсінігін ашу керек сияқты. Қылмыстық-процестік заң бойынша процестік құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілікке ие лауазымды тұлға мен азаматтар бола алады.

Қылмыстық-процестік жауаптылықты жағымды және жағымсыз деп ажыратуды З.Ф.Коврига мен Г.Н.Ветровалар қылмыстық-процестік жауаптылықтың әсері қылмыстық-процестік қызметтің барлық субъектілеріне тарайды дейді. Егер жағымды қылмыстық-процестік жауаптылық мәселесі туындамайды, ал жағымсыз қылмыстық-процестік жауаптылық әсерінің шектері ашылмаған [3].

И.Л.Петрухиннің пікірінше, қылмыстық-процестік жауаптылықтың жағымсыз әсерін, кепіл берушілердің жауаптылығы, кепілді мемлекет пайдасына айналдыру, сот залынан шығарып жіберу, аудармашы мен залда отырған басқа да тұлғаларға айыппұлдар салу сияқты шараларға ұласады [4].

В.Г.Капустянскийдің айтуынша, қылмыстық-процестік жауаптылық әсері белгілі-бір процестік қызметтерді, қылмыстық-процестік құқықтарға ие және процестік міндеттерді атқаратын, сонымен қатар лауазымды тұлғалар мен соттарға тарайды [5].

О.А.Зеленина тұжырымдауынша, процестік жауаптылық субъектісіз болмайды және қылмыстық сот өндірісінің қатысушысы болатын тұлғасы бар дейді. Бірақ, қылмыстық-процестік жауаптылықтың жағымсыз шаралары қолдану шегі де зерттелмеген. Сонымен, қылмыстық

процесс ғылымында кімді қылмыстық-процестік жауаптылық субъектісі деп танимыз, ал кімді танымаймыз деген мәселе өз шешімін таппай отыр. Қылмыстық-процестік жауаптылықта лауазымды тұлғалар мен сотты субъектілері ретінде тануға болады ма деген анық емес [6]. Д.А.Липинский өз ойын қатаңдау жеткізіп отыр. Оның ойынша, соттың, соттың құрамы, тергеуші, анықтаушы, прокурордың қызметтері қылмыстық-процестік жауаптылықтың реттеу міндетінің әсеріне жатпайды және қылмыстық-процестік құқықпен реттеледі [7].

Н.А.Слободчиковтың көзқарасы мына негіздер бойынша ретсіз көрінеді. Біріншіден, қылмыстық-процестік жауаптылық қызметі туралы сөз еткен кезде, автор реттеуші қызметін статикалық және динамикалық деп екіге бөліп отыр. Егер қылмыстық-процестік жауаптылықтың статикалық реттеу қызметі қылмыстық процестің қатысушыларының құқықтары мен міндеттерін бекіту, олардың құқықтық статусы мен жауаптылығын белгілейтін болса, онда оны сот қызметі, сот құрамы, тергеуші, прокурор, анықтаушы мен анықтау органына жатқызбасқа?

Екіншіден, қылмыстық-процестік жауаптылық бірыңғай болғанымен ерікті және мемлекеттік-мәжбүрлеумен жүзеге асырылатын екі нысаны бар екендігін мойындайды (жағымды және жағымсыз процестік жауаптылыққа ұқсас). Сот, тергеуші, анықтаушы, прокурор қылмыстық-процестік сот өндірісінің қатысушылары болып ерікті түрде жүктелген міндеттерін орындай отырып, қылмыстық-процестік жауаптылықтың субъектілері бола алады ма? Аталған органдар мен лауазымды тұлғалары тек жағымды жауаптылық әсеріне ұшыраса, мұндай жауаптылықты бірыңғай деп тануға болмайды [8].

Қылмыстық-процестік жауаптылық субъектілерін анықтау мәселесінің екі негізі бар. Бірінші, қылмыстық-сот өнідірісінде процестік жауаптылық институтының заңды түрде бекітілмегендігі. Екінші, жауаптылық шаралары материалды жағымсыз сиптатта болуы тиіс деген қате көзқарас. Процестік жауаптылық негізі мен шаралары заңды бекіту мәселесі бар екендігі анық.

Әрекет етуші ҚР ҚПК нормаларындағы жауаптылық шарасы мен шегі анық емес, соңына дейін жұмыс жасалмаған. ҚР ҚПК 11 бабындағы 4 тармағында, сот өндірісі жүзеге асырушы лауазымды тұлғалар мен соттың тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бұзу нәтижесінде келтірілген зиян заңда көрсетілген негіздер бойынша өтеуге жатады. Кез-келген зиян құқық бұзушылық нәтижесінде келтіріледі, құқық бұзушының жауаптылыққа тартылатындағы да күмәнсіз. Егер зиян әкімшілік құқық бұзушылық салдарынан келтірілсе, ҚР ҚПК қарастырылған нысаны мен тәртіпте зиянды өтеу мүмкін емес [1]. Өйткені, зиянды өтеу Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексінің нормаларының негізінде жүзеге асырылып, әкімшілік жаза шараларымен аяқталады.

Қылмыстық-процестік жауаптылықты тек материалдық мағынадағы жазамен ұқсастыру дұрыс болмас. Кез-келген құқық бұзушылық жауаптылықты жүзеге асыруға негіз. Құқық бұзушылық сипаты қандай жауаптылыққа тартылатындығын анықтайды (қылмыстық, азаматтық, әкімшілік жауаптылық). Қылмыстық-процестік құқық бұзушылық үшін қылмыстық-процестік жауаптылық орнауы керек.

Қылмыстық-процестік құқық бұзушылық табиғатын анықтау зерттеу шегінде жатқандықтан, тек құрамын келтіреміз. Бұл, біріншіден, ҚР ҚПК нормаларын бұзған кінәлі әрекет; екіншіден, қылмыстық сот өндірісі шеңберінде жасалған әрекет; үшіншіден,қылмыстық сот өндірісінің деликт қабілетті қатысушымен жасалған әрекет. Мысалы, соттың заңсыз үкім шығарғандығы қылмыстық-процестік құқық бұзушылық және қылмыстық-процестік жауаптылық шаралары қолданылады. Мұндай шешім немесе үкімді жою құқық қалпына келтіретін сипаттағы шара болып табылады. Бірақ, мұндай шешімнің күшін жою судьяның әрекеттерін бетіне басып, ондағы құқық бұзушылықтар мен қателіктерін көрсете отырып орындалады. Осы бетіне басу судья үшін жағымсыз процестік жауаптылық болып табылады.

В.В.Бородиновтың айтуынша, жауаптылықтың ең жоғарғы шегі екендігін, үкімі жарамсыз болған, іс басқа судьяға қарауға берілген судья, өз абыройына қысым жасалғанын сезбеуі мүмкін емес. Жағдайды қиындатсақ. Мысалы, судья заң бұзушы үкім немесе шешім шығарса, бұл қылмыс, сондықтан судья қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Тәртіптік және қылмыстық-процестік жауаптылыққа тартылуы, бетіне басу мен жоғары тұрған соттан мінеушілік болатындығы сөзсіз. Лауазымды тұлғалар мен соттардың жағымсыз процестік жауаптылық мәнін құрайтын адамгершілік категориялары құрайды [9]. Мұнда А.С.Барабаштың көзқарасы өзекті «Қылмыстық-процестік құқық бұзушылықты жасауда мәжбүрлі міндеттерін немесе қылмыстық-процестік жазаны орындау қажеттілігін болдырмай, бірінші орынға міндеттерін мәжбүрлі орындау, немесе жауаптылықтағы адамгершілік шамасын құнсыздандырады». Сонымен, жағымды

не жағымсыз тұрғыда процестік міндеттерді орындамау немесе дұрыс орындамауда кінәлі, қылмыстық сот өндірісінің қатысуышысы болып табылатын, қылмыстық-процестік жауаптылық субъектісі болады деген тоқтамға келеміз [10].

Процестік мағынада айыпталушының қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе қозғаған Я.О.Мотовиловкер, М.П.Карпушин, В.И.Курляндскийлер қылмыстық және қылмыстық-процестік жауаптылық, процестік-мәжбүрлеу шаралары мен қылмыстық жауаптылық шараларының ара қатынасын теориялық және тәжірибелік мәні мәселесін көтеріп отыр. Тағылған айып шеңберінде, мемлекет атынан сотты болып, тағайындалған жазаны өтеу қылмыстық жауаптылыққа тартылып отырған тұлғаның міндеті. Қылмыстық жауаптылыққа тартуға айып тағуға жеткілікті дәлелдемелер болған кезде мүмкін. Процестік мағынада қылмыстық жауаптылықтың пайда болуы уақыты – айыпталушы ретінде жауапқа тарту уақытымен тең [11].

Ерекше көңілді процестік мәжбүрлеу шарасын қылмыстық жауаптылықтан ажырату мәселесі өзекті. Кейбір ғалымдар қылмыстық жауаптылық мазмұнына бұлтартпау шарасын қосады. В.А.Якушиннің айтуынша, процестік нормаларды қолданудың материалдық базасы – қылмыс жасау; процестік бұлтартпау шаралары болашақ мінез-құлыққа бағытталмаған; кейбір қылмыстық бұлтартпау шаралары қылмыстық жауаптылық мазмұнына кірмегенде, қылмыстық заң жаза тағайындауды қолдануда есепке алмайтын; қорғайтын қылмыстық-құқықтық қатынастар бар кезде, қылмыстық жауаптылық өмір сүреді. В.А.Якушинаның көзқарасымен келіспеуге болмайды, өйткені, бұлтартпау шараларын қолдануға және процестік қатынастардың туындауына – қылмыс жасау жай фактісі болса, ал сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен процестік шешім қабылдаудан тұратын күрделі кешенді факт болуы тиіс [12]. Процестік бұлтартпау шаралары субъектінің болашақ мінез-құлқына бағытталған. Олар материалды-құқықтық, процестік қатынастардың дамуына бағытталған мақсаты – іс бойынша шындыққа қолжеткізуге кедергі келтірмеу, айыпталушының тергеу мен соттан жалтаруына жол бермеу; айыпталушының құқықтық мінез-құлқын қамтамасыз ету. Бұл жағдайлар тікелей қылмыстық-процестік заңнан шығып, еш уақытта «тұлғаның қауіпті жағдайы теориясының шеңберінде сот бассыздығын санкциялау» болып табылмайды. Келтірілген пайымдаулардан кейбір бұлтартпау шаралары қылмыстық жауаптылық мазмұнына кіргенмен жүйелілігі жоқ.

В.А.Якушиннің өз еңбектерінде «ретроспективті қылмыстық жауаптылықтың қорғайтын қылмыстық-құқықтық қатынастармен құрылымды-генетикалық байланысы бар», қылмыстық жауаптылық туралы түсінікте қылмыстық жауаптылық мазмұнына процестік әсер ету шараларындағы бірнеше құқықтық қатынастардың жиынтығын құрайды. Қылмыстық жауаптылықтың салалық табиғатын қылмыстық-құқықтық емес, қылмыстық-процестік қатынастар құрайды [12].

О.В.Тюшнякова көзқарасы бойынша қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды «қылмыстық жауаптылықпен байланысты және қылмыстық жауаптылықпен байланысты емес» деп ұстанады. Қылмыстық жауаптылықпен байланысты шаралар тобына «қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезеңінде қылмыс жасаған тұлғаға қолданылатын, шаралар» жатады [13].

В.А.Якушин профессордың ескертуі бойынша, сот бассыздығын санкциялауды ғылыми негіздеу болып тұрады [12].

Процестік жауаптылық – қалыптасу кезеңінде тұрған және ары қарай жетілдіруді талап ететін институт. Кез-келген заңды жауаптылықтың түрі ретінде процестік жауаптылық бірыңғай, бірақ ерікті және мемлекеттік-мәжбүрлі екі нысаны бар. Процестік жауаптылықтың мақсаты процесс қатысушыларының құқықтық мінез-құлқын қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтарды ескерту, тәрбиелеу, бұзылған қоғамдық қатынастарды қалпына келтіру және құқық бұзушыны түзеу. Процестік жауаптылық конституциялық, азаматтық, қылмыстық, процестік, әкімшілік сот әділдігі алдында тұрған міндеттерді шешу.

А.С.Барабаштың айтуынша, процестік қатынастарда құқық нормаларының кедергісіз қамтамасыз етілуі маңызды. Ондаған жылдар бұрын процестік мағынада және қылмыстық-процестік құқық ғылымында әзірлік басталған [10].

М.В.Фроловтың айтуынша, жауаптылық кез-келген құқық саласының қажетті құрылымдық элементі. Қылмыстық-процестік жауаптылықты жүзеге асырудың екі бағытын көрсетеді. Жағымды түрде қылмыстық-процестік нормаларын сақтаушы, орындаушы, пайдаланушы және қолданушы қылмыстық сот өндірісінің барлық субъектілерінің құқықтық әрекеттерінде жүзеге асырылады. Жағымсыз нысанда қылмыстық-процестік жауаптылық сотталуға және қылмыстық-процестік құқық бұзушылық үшін мәжбүрлеу шараларына көнуі арқылы жүзеге асады [14].

Қылмыстық сот өндірісінің кез-келген субъектісі мемлекет атынан, міндеттерді белгілейтін және уәкілетті органдары арқылы орындалуын бақылайтын, өзіне жүктелген міндеттерді орындауға мемлекеттік орган, лауазымды тұлға немесе азамат міндетті болып табылады. Қылмыстық-процестік қатынастардың уәкілетті тараптарының алдында жауапты.

Тергеушінің қылмыстық-процестік жауаптылығы өзінің процестік міндеттерін жағымды түрде орындауымен жүзеге асырылады. Процестік міндеттерін орындамаған жағдайда жағымсыз сипаттағы процестік жауаптылық шараларын қолдануға жатады. Аталған шараларда заңды бұзғандағы мемлекеттік соттау шаралары бар.

М.С.Богдановаңың пікірінше, қылмыстық-процестік заңдарды бұзу – қорғау қылмыстық-процестік қатынастардың пайда болатын заңды факт. Бұл қатынастардағы субъектілердің құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру жағымсыз қылмыстық-процестік жауаптылықты құрайды. Құқық бұзушылық үшін қылмыстық-процестік жауаптылықты жүзеге асыру негізінде қылмыстық-процестік санкцияларды қолдану актісі тұрады. Онда ресми түрде қылмыстық-процестік құқық бұзушылық жасау фактісі мен ол үшін жауаптылық шарасы анықталады. Қоғамдық әсер ету шараларын қолдануда қылмыстық-процестік санкциялар құраса, қоғамдық шаралардың алдында лауазымды тұлға немесе органның шешімі тұрады [15].

Мақалада қылмыстық-процестік нормалардың санкцияларының ерекшеліктері қарастырылып, жеке түрлері талдауға түседі. Қылмыстық-процестік құқық нормалары үшін заңсыз процестік шешімдердің күшін жою, міндеттерін мәжбүрлі орындату түрінде қалпына келтіру санкциялары басым. Қылмыстық сот өндірісінде маңызды орынды дәлелдемелерді жинау, тексеру мен бағалау алатын болса, заң талаптарын бұза отырып жүргізілген тергеу және сот әрекеттерінің нәтижелерін жоятын санкцияларға да тиесілі.

Процестік міндеттерін орындамаған тікелей құқық бұзушының, кінәлінің тұлғасына бағытталған айыппұл (жазалау) санкциялары – бұлтарпау шараларын қатаңдауына ауыстыру, маман мен аудармашыға ақшалай өндіріп алу және басқалары – қылмыстық процесте көп тарамаған.

Соттың жеке ұйғарым шығаруы процестік санкциясы – арнайы қарастырылуға жатады. Қылмыстық-процестік нормалардың барлық санкциялары қылмыстық сот өндірісіндегі субъектілердің процестік міндеттерін орындамаған жағдайда, яғни қылмыстық-процестік құқық бұзушылық жасағанда іске асады. Егер нормамен бекітілген міндеттерді бұзудан сақтайтын және мемлекеттің құқық бұзушылыққа теріс реакциясы ретінде санкцияны құқық нормасының құрылымдық элементі ретінде қарастыруға болады.

А.И.Кожевниковтың айтуынша, қылмыстық-процестік жауаптылықты анықтаушы кезі құқық бұзушылықты заңмен қудалау. Тек кінәлі мінез-құлық үшін ғана жазалау әділетті. Құқықтық норманы бұзудағы кінәнің болмауында қолданылатын шаралар, жауаптылық ретінде қарастырыла алмайды. Құқықтық міндеттерді бұзу үшін жауаптылық – кінә болған жағдайда санкцияны жүзеге асыру. Сонымен қатар, кейбір қылмыстық-процестік санкциялар процестік міндеттерді бұзғандағы кінәнің болуы не болмаған жағдайларда жүзеге асырылуы мүмкін. Заңсыз шешім заңға қайшы шығарылғанымен қатар адал адасудың нәтижесі болса да, күшін жоюы тиіс.

Қылмыстық-процестік заңмен бекітілгенді орындамаудағы кінәнің болмауы кезіндегі қалпына келтіру санкцияларын жүзеге асыруды жауаптылық ретінде қарастыруға болмайды, өйткені құқық бұзушылық үшін жауаптылықтың анықтаушы белгісі – заңды бұзушы кінәліні мемлекет тарапынан соттау. Жауаптылық шаралары ретінде бұл санкциялар, қылмыстық сот өндірісінің субъектілерінің процестік міндеттерін кінәлі түрде орындамаған жағдайда қолданылады [16].

Процестік жауаптылық – қатысушыға құқыққа қайшы әрекет жасауының нәтижесінде салынатын процестік ауыртпалық, бұл ауыртпалықтың әртүрлі нысандары бар: құқыққа қайшы әрекеттерін қоғамдық соттау нәтижесі болып табылатын қатысушының психологиялық уайымы мен қайғыруы. Жалған жауап берген жағдайда қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру фактісі мемлекет, қоғам тарапынан қатысушының әрекеттері үшін жария ұялту. Қылмыстық сот өндірісінің қатысушына қатысты жауаптылық шараларын іске асыру субъектіні тергеуші, анықтаушы мен соттың көз алдында жағымсыз сипаттап, ары қарай осы тұлғаға қатысты шешім қабылдайтын лауазымды тұлғалардың процестік шешімдеріне әсер етеді.

Жағымсыз мінез-құлық қылмыстық қудалауға және кінәліге жаза тағайындауға, заңдылық пен құқықтық тәртіп, қылмыстылыққа бақылауды күшейтуге қарсы әрекет етеді.

Мақалада жасалған зерттеулер қылмыстық-процестік жауаптылыққа қатысты сот өндірісінің тиімділігін арттырып, оны әрі қарай жетілдіруге көмектеседі, сонымен бірге

қылмыстық сот өндірісіне қатысушылардың жауаптылығын белгілейтін және анықтайтын істерге қатысты сот тәжірибесінің қалыптасуына байланысты қорытынды жасауға көмектеседі.

Процестік жауаптылық – қалыптасу кезеңінде тұрған және ары қарай жетілдіруді талап ететін институт. Кез-келген заңды жауаптылықтың түрі ретінде процестік жауаптылық бірыңғай, бірақ ерікті және мемлекеттік-мәжбүрлі екі нысаны бар. Процестік жауаптылықтың мақсаты процесс қатысушыларының құқықтық мінез-құлқын қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтарды ескерту, тәрбиелеу, бұзылған қоғамдық қатынастарды қалпына келтіру және құқық бұзушыны түзеу. Процестік жауаптылық конституциялық, азаматтық, қылмыстық, процестік, әкімшілік сот әділдігі алдында тұрған міндеттерді шешу.

Қылмыстық сот өндірісінің әдептілік негіздері қылмыстық-процестік қатысушылардың дұрысталу және қайта тәрбиелену үрдістерімен тығыз байланысты, сондықтан қылмыстық-процестік жауаптылықтағы шынайы өнегелік үлгінің және дұрыс өнегелік көзқарастың қалыптасуына бағытталуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 4 шілде 2014 ж. № 231-V. – Алматы: ЮРИСТ, 2014.

2 Сапунова М.О. Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2007. — 183 с.

3 Ветрова Г.Н., Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. - 190 с.

4 Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальная ответственность текст. / И.Л. Петрухин // Правоведение. 1984. - №3. - С.62-65.

5 Капустянский, В.Г. Об уголовно-процессуальной ответственности текст. / В.Г. Капустянский // Правоведение. 1982. -№6.- С.101-102.

6 Зеленина О.А. Процессуальная ответственность в уголовном судопроизводстве: содержание и реализация //Журнал российского права. 2012. No 5. С. 67–75

7 Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 409 С.9. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984. 190 с.

8 Слободчиков, НА. О позитивном содержании юридической ответственности // Юридическая ответственность : проблемы теории и практики: Сборник науч.тр. /Под ред. проф. В.А. Кучинского, доцента Э.А. Саркисовой. Мн.: Академия МВД РБ. Минск, 1998. С.28-35.

9 Бородинов В.В. Обеспечение правосудности вышестоящим судом: моногр. М.,2005. С. 27.

10 Барабаш А.С. Негативная уголовно-процессуальная ответственность //Правоведение. 1987. No 4. С. 89-93

11 Я.О.Мотовиловкер, М.П.Карпушин, В.И.Курляндский

12 Якушин В.А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве. Тольятти, 1999. С. 74 - 75.

13 Тюшнякова О.В. Меры уголовно-правового воздействия (характера) и их классификация // Вестник ВУиТ. Сер.: "Юриспруденция". Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2002. Вып. 20. С. 160.

14 Фролов В. В. Правозаконность и механизм ее обеспечения в РФ (теоретико-прикладной аспект): Дис. . канд. юрид. наук. СПб., 2002

15 Богданова, М.С. Юридическая ответственность: основание, виды, субъекты текст.: дисс. .канд. юрид. наук / М.С. Богданова.- М., 1998.- 187с

16 Кожевников, А.И. Субъекты юридической ответственности текст.: дисс. .канд. юрид. наук / А.И. Кожевников. -М., 2004. 180 с.

Утаров Канат Алимтаевич,
кандидат юридических наук
Сартаева Калия Рысбековна,
кандидат юридических наук
Кожаниязов Ербол Имашович,
магистр юридических наук,
ЮКГУ им. М.Ауезова, г. Шымкент, Республика Казахстан,

ОСНОВНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В ХАРАКТЕРИСТИКЕ СОСТАВОВ АНТИКОНКУРЕНТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЕАЭС

Аңдатпа. Мақалада ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы айырмашылықтар қарастырылады. Монополияға қарсы тыйымның ерекшеліктері айқындалады. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердегі бәсекелестікке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңның нормаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді.

Abstract: The article discusses the differences in the criminal legislation of the EAEU member states. Discloses the features of antitrust prohibitions. Comparative legal analysis of criminal law on liability for anti-competitive crimes in the EAEU member states.

К числу *важных специфических различий* уголовного законодательства государств-членов ЕАЭС относятся различия в системе и содержании антимонопольных запретов.

Система антимонопольных запретов, предусмотренных УК РБ *существенно шире круга специальных запретов, предусмотренных уголовными законами других государств-членов ЕАЭС*. Согласно уголовному закону Белоруссии уголовному преследованию подлежат[1]:

1) уклонение должностного лица государственного или иного органа управления или юридического лица от исполнения предписаний антимонопольных органов, либо ненадлежащее или несвоевременное их исполнение, либо непредставление этим органам информации (документов, объяснений), необходимой для осуществления антимонопольными органами своих функций, либо представление заведомо ложной информации (нарушение антимонопольного законодательства), *совершенные в течение года после наложения административного взыскания за такие же нарушения*(ст. 244 УК РБ). *Наиболее строгое наказание* - лишение свободы сроком на 2 года с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью;

2) установление или поддержание монопольных цен путем сговора индивидуальных предпринимателей или должностных лиц юридических лиц о деятельности на совместном рынке (ст. 245 УК РБ). *Наиболее строгое наказание* – лишение свободы сроком на 7 лет с конфискацией имущества и лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью;

3) заключение и исполнение индивидуальными предпринимателями или должностными лицами юридических лиц соглашений о разделе рынков, об устранении с рынков конкурентов и иных условиях, существенно ограничивающих конкуренцию, либо совершение иных действий, направленных на ущемление законных интересов лиц, ведущих аналогичную деятельность (ограничение конкуренции), *совершенные в течение года после наложения административного взыскания за такие же действия*(ст.247 УК РБ). *Наиболее строгое наказание* - ограничение свободы сроком на 2 года;

4) незаконное использование деловой репутации конкурента, т.е. умышленное использование индивидуальным предпринимателем или должностным лицом юридического лица товарного знака (знака обслуживания), фирменного наименования, географического указания конкурента, либо продажа или предложение к продаже товара (услуги) с применением предупредительной маркировки о товарном знаке (знаке обслуживания), не зарегистрированном в Белоруссии, либо копирование промышленных образцов конкурента, влекущие смешение продукции (товаров, работ, услуг) или деятельности с продукцией или деятельностью конкурента, *совершенные в течение года после наложения административного взыскания за такие же действия* (ст. 248 УК РБ). *Наиболее строгое наказание* - ограничение свободы сроком на 2 года;

5) дискредитация деловой репутации конкурента, т.е. распространение индивидуальным предпринимателем или должностным лицом юридического лица в рекламе, средствах массовой

информации и иным способом заведомо ложных сведений, наносящих вред деловой репутации конкурента (ст.248 УК РБ). *Наиболее строгое наказание* - ограничение свободы сроком на 2 года.

В единственной собственно «антимонопольной» ст.178 УК РФ «Ограничение конкуренции», как уже отмечалось, предусмотрена уголовная ответственность лишь за картель (наиболее строгое наказание за преступление без отягчающих обстоятельств - 3 года лишения свободы; с отягчающими обстоятельствами – 7 лет).

Также в единственной антимонопольной статье 221 УК РК «Монополистическая деятельность» предусмотрена ответственность (наибольшее наказание преступление без отягчающих обстоятельств – 1 год лишения свободы) за[2]: 1) установление и (или) поддержание субъектами рынка монопольно высоких (низких) или согласованных цен, 2) установление ограничений на перепродажу купленных у субъекта рынка, занимающего доминирующее или монопольное положение, товаров (работ, услуг) по территориальному признаку, кругу покупателей, условиям покупки, количеству либо цене, раздел товарных рынков по территориальному признаку, ассортименту товаров (работ, услуг), объему их реализации или приобретения, по кругу продавцов или покупателей, *а также иные деяния, направленные на ограничение конкуренции*, если они причинили крупный ущерб гражданину, организации или государству, либо сопряжены с извлечением субъектом рынка дохода в крупном размере (Согласно п. 38 ст. 3 УК РК под крупным ущербом применительно к ст. 221 УК РК понимается ущерб, причиненный гражданину на сумму в 1000 раз превышающую месячный расчетный показатель, либо ущерб, причиненный организации или государству на сумму, в 10000 раз превышающую месячный расчетный показатель; *под крупным доходом* – доход в 20000 раз превышающий месячный расчетный показатель. На 2018 данный показатель составил 2 405 тенге. Соответственно, в российских рублях (по курсу ЦБ РФ на 1 мая 2018 г.) *крупный ущерб* применительно к рассматриваемой статье для гражданина составлял около 450 тыс. руб., а для организаций и государства - 4,5 млн. руб., а крупный доход – 9 млн. руб. – прим. авт.).

Также единственная «антимонопольная» ст. 188 УК КР «Монополистические действия и ограничение конкуренции»[3], предусматривает ответственность за более широкий круг антиконкурентных действий, чем ст. 178 УК РФ, включая: 1) установление и поддержание монопольно высоких цен или монопольно низких цен, а равно 2) ограничение конкуренции путем а) сговора или б) согласованных действий, направленных на раздел рынка, ограничение доступа на рынок, устранение с него других субъектов экономической деятельности, установление или поддержание единых цен, *совершенные группой лиц или группой лиц по предварительному сговору*. Таким образом, законодатель Киргизии в настоящее время исходит из того, что общественной опасностью обладает лишь такое ограничение конкуренции, которое осуществляется в простом или квалицированном соучастии (группа лиц или предварительно сговорившаяся группа лиц). *Наиболее строгое наказание за преступление* без отягчающих обстоятельств – 5 лет лишения свободы.

УК Армении (ст.195) так же[4], как и УК Киргизии предусматривает ответственность *не только* за искусственное повышение, или понижение, или поддержание незаконных монопольных цен, *но и* заограничение конкуренции путем: а) предварительного сговора или б) согласованных действий, направленных на раздел рынка по территориальному признаку, воспрепятствование доступу на рынок других хозяйствующих субъектов, устранение с рынка других хозяйствующих субъектов, установление или поддержание дискриминационных цен. *Наиболее строгое наказание за данное преступление* без отягчающих обстоятельств - лишение свободы сроком на 2 года.

Сравнительно-правовой анализ уголовно-правовых норм об ответственности за антиконкурентные преступления в государствах-членах ЕАЭС позволяет сделать следующие выводы:

1. Действующее уголовное законодательство государств-членов ЕАЭС об ответственности за антиконкурентное поведение характеризуется существенными отличиями в подходах к криминализации и пенализации такого поведения. Тождественные или сопоставимые формы антиконкурентного поведения в соседних странах, имеющих общее экономико-правовое пространство, могут как подлежать, так и не подлежать уголовному преследованию, наказываться и как тяжкие, и как небольшой тяжести преступления.

2. *Наиболее узкий* круг форм антиконкурентного поведения, подлежащего уголовному преследованию в ЕАЭС, сегодня характерен для уголовного законодательства России (только крупные и особо крупные картели). Наиболее широкий – для Казахстана. То обстоятельство, что в настоящее время УК Белоруссии содержит 6 статей об ответственности за различные формы

антиконкурентного поведения, а УК Казахстана только 1 статью, не должно вводить в заблуждение, поскольку в соответствии со ст.221 УК РК уголовному преследованию подлежат *любые деяния, направленные на ограничение конкуренции,* если они причинили крупный ущерб гражданину, организации или государству, либо сопряжены с извлечением субъектом рынка дохода в крупном размере. Одновременно нельзя утверждать, что Казахстан имеет сегодня самое строгое (репрессивное) в сравнении с иными государствами ЕАЭС уголовное законодательство в сфере конкуренции, так как уголовное преследование за нарушение правил конкуренции в РК может осуществляться лишь в случае извлечения незаконного дохода на сумму свыше 9 млн. руб. или причинения ущерба на сумму свыше 450 тыс. руб. гражданину либо свыше 4,5 млн. руб. организации или государству (в УК РФ соответствующие критерии криминализации еще выше: 50 млн. руб. – для извлекаемого незаконного дохода и 10 млн. руб. – для причиненного ущерба).

3. *Наиболее строгим* уголовным законодательством об ответственности за *картели* в ЕАЭС следует, по-видимому, признать УК Республики Беларусь (ст.245 УК РФ), согласно которому сговор о цене товара подлежит наказанию в виде лишения свободы на срок до 7 лет с общей конфискацией имущества и лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью срок на 3 года *вне зависимости от размера извлеченного незаконного дохода и размера причиненного ущерба*. Вместе с тем, нельзя не обратить внимания на то, что картель в форме соглашения о разделе рынка (ст.247 УК РБ)при отсутствии отягчающих обстоятельств влечет в качестве наиболее строгого наказания лишь ограничение свободы сроком на 2 года.

4. Единственным государством-членом ЕАЭС, уголовное законодательство которого предусматривает ответственность за различные формы воспрепятствования деятельности антимонопольных органов (включая непредставление этим органам информации или представление заведомо ложной информации), является Республика Беларусь (ст. 244 УК РБ). При этом необходимо подчеркнуть, что соответствующая уголовная ответственность может наступать лишь в случае совершения повторных действий после наложения административного взыскания за аналогичные действия.

Приведенные особенности уголовной-правовой политики государств – членов ЕАЭС в сфере конкуренции, разумеется, не исчерпываются рассмотренными вопросами. В действительности круг существенных различий в этой сфере значительно шире и их влияние на поведение хозяйствующих субъектов требует более глубокого исследования.

Вместе с тем, приведенным различиям трудно найти оправдания с точки зрения с точки зрения современного состояния и целей развития общего рынка ЕАЭС, основным субъектом которой является предприниматель. Для правильной оценки всех рисков, связанных с незнанием или неправильным пониманием антимонопольного законодательства государств-членов ЕАЭС (включая риски уголовной ответственности) едва ли не каждое предприятие и предприниматель нуждаются в консультировании специалистами в области уголовного права и процесса, влекущем немалые расходы. В этой связи, существенные различия в уголовно-правовой оценке сходных форм антиконкурентного поведения на экономическом пространстве ЕАЭС, на наш взгляд, должны восприниматься как правовой барьер, подлежащий устранению.

Данная проблема не может быть разрешена усилиями одного только лишь правоприменителя - правоохранительных органов и судов, и требует, на наш взгляд, внесения изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе в части, относящейся к регламентации основ согласованной политики в сфере административной и уголовной ответственности за нарушения антимонопольного законодательства.

Литература:

1. http://pravo.kulichki.com/vip/uk/
2. http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252
3. http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/568
4. https://docplayer.ru/29913275-Ugolovnyy-kodeks-respubliki-armeniya-prinyat.html
5.

Мирзакулова Балжан Амангельдиевна,
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Байтанова Айнур Сериковна,
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Ақшабай Майра Бақытжанқызы,
Заң ғылымдарының магистрі, оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

БҰЛТАРТПАУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ КЕПІЛДІ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. В целях гуманизации уголовного судопроизводства требуется сокращение репрессивных мер и замена их экономическими рычагами воздействия, необходим поиск действенных мер пресечения, позволяющих решить задачи уголовного судопроизводства с наименьшим ущемлением прав и свобод личности, привлеченной к участию в деле в качестве обвиняемого. В этой связи особую актуальность и значимость приобретают имущественные меры пресечения.

Аңдатпа. Қылмыстық сот өндірісін ізгілендіру мақсатында қудалау шараларынан экономикалық әсерлі әдістеріне өту арқылы айыпталушы ретінде жауапқа тартылып отырған тұлғаның мүмкіндігінше жеке басының құқықтары мен бостандықтарын азырақ шектей отырып, қылмыстық сот өндірісінің міндеттерін атқаруға қажетті бұлтартпау шараларын қарастыру қажеттігі туындап отыр. Осыған байланысты, мүліктік бұлтартпау шаралары ерекше өзекті және маңызға ие.

Abstract: For humanizing of criminal trial reduction of repressive measures and replacement their economic instruments of influence are required, the search of effective measures of suppression, allowing to decide the tasks of criminal trial with the least restriction of rights and individual brought over to participating in business as a defendant freedoms, is needed. In this connection the special actuality and meaningfulness are acquired by the property measures of suppression.

Қылмыстық іс жүргізушілік кепіл, азаматтық құқықтық кепіл сияқты өзінің тамырын терең тарихқа жаяды. Қылмыстық құқықтағы кепіл институтының қалыптасу және даму тарихы оның азаматтық құқықтан келіп, түрленгіндігін және қылмыстық іс жүргізу институтының өзіндік белгілерін қалыптастырғандығын көрсетеді. Егер кепіл бұлтартпау шарасы алғашында мүліктік сипатты (кепіл сомасымен қылмыспен келтірілген залалдың орны толтырылды) иеленсе, кейінірек ол жәбірленуші мен мемлекеттің мүліктік мүдделерін көздеуді доғарды.

Қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі қамауға алуға балама бұлтартпау шараларын, оның ішінде кепілді қолдануды кеңейту үшін жағдай жасау болып табылады. Сондықтан кепіл бұлтартпау шарасын кеңінен қолдануға кедергілерді анықтап, оларды шешу жолдарын іздестіру заман талабы болып отыр.

Құқық жүйесінде кепілдің екі нысаны: азаматтық құқықтық міндеттеме (ҚР АК 18-тарауы,) және қылмыстық іс жүргізу құқығындағы бұлтартпау шарасы ретіндегі кепіл (ҚР ҚПК 145-бап) бар. Осыған байланысты қылмыстық іс жүргізу ғылымында екі түрлі көзқарас бар.

Кепіл – күдіктінің, айыпталушының өзі не айыпталушы (күдікті) талапқа сай мінез-құлқын бұзған жағдайда енгізілген кепіл сомасынан айырылатындығы туралы алдын ала түсіндірілген басқа жеке немесе заңды тұлға соттың депозитіне күдікті, айыпталушыны анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге енгізетін ақшадан тұратын, прокурордың санкциясымен не соттың шешімі бойынша ғана қабылданатын, іс бойынша сот үкімі шыққанға немесе басқа бұлтартпау шарасына өзгергенге не ол жойылғанға дейін сақталатын заң жүзінде бекітілген бұлтартпау шарасының бір түрі**.**

Бірқатар процессуалист ғалымдар қылмыстық іс жүргізуде кепіл бұлтартпау шарасын қолдану кезінде қылмыстық іс жүргізу құқығының ережелерімен қатар, міндеттемелік құқықтың нормаларын, соның ішінде азаматтық құқықтағы кепіл институтын реттейтін нормаларды басшылыққа алу қажет деп ойлайды. Басқа ғалымдар қылмыстық іс жүргізу құқығындағы кепілдің құқықтық табиғаты азаматтық құқықтағы кепіл институтынан мәнді ерекшеленетіндігіне сенімді және қылмыстық іс жүргізу құқығында кепілді қолданудың тәртібін нақты регламенттеу керек деп көрсетті.

Қылмыстық іс жүргізу құқығында кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға байланысты туындайтын құқықтық қатынастар қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларымен реттеліп, қылмыстық іс жүргізудің қажеттіліктерін қанағатандыруы тиіс. Бұған қылмыстық іс жүргізу шегінде шешілмейтін мәселелер (ҚР ҚПК-ның 1-бабының 3-бөлімі) жатпайды.

Тәжірибеде қылмыстық іс жүргізулік категория ретінде кепіл бұлтартпау шарасын сирек қолданылудың себептерін анықтау үшін кепіл бұлтартпау шарасын таңдауды шектейтін ереже қылмыстық іс жүргізу заңында бар ма, соны анықтауымыз қажет.

Т.А.Хановтың ойынша, кепіл бұлтартпау шарасын қолдануды заңдағы кепіл күдікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге енгізіледі деген ережедегі «және өзін дұрыс ұстау» міндетінің жоқтығы шектеуі мүмкін. Бұл ҚР ҚПК-нің 136-бабында көзделген барлық бұлтартпау шараларын қоданудың бырыңғай мақсаттарына қайшы келеді. Бұлтартпау шараларын қолданудың мақсаты айыпталушы немесе күдіктінің анықтаудан, сотқа дейінгі тергеп-тексеруден немесе соттан жасырынуын, не істі сотта объективті зерттеуге және талдауға бөгет жасауын, немесе қылмыстық әрекетпен шұғылдануды жалғастыруын ескерту және үкімнің орындалуын қамтамасыз ету болып табылады [1, 48б].

Егер кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың мақсатын тек күдікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге дейін тарылтатын болсақ, онда оның қатаңдығы мен мақсатты тағайындалуы ешқайда кетпеу және тиісті мінез-құлық туралы қолхат алу бұлтартпау шарасынан да төмен болатындығы сөзсіз. Өкінішке орай, ҚР ҚПК-нің 145-бабының мазмұнын талдау кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың мақсатын тек күдікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз ету деп, шектеуге мүмкіндік береді. Тергеу органына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуден жалтару тек шақыру бойынша келмеу, істі сотта объективті зерттеуге және талдауға бөгет жасау сияқты екі мақсатты ғана қамти алатындықтан, бұлтартпау шараларын қолданудың бірыңғай мақсаттарын түгел қамти алмайды.

Біз бұл пікірлердің әр-түрлілігінен туындайтын дауды шешу үшін, ҚР ҚПК-нің 145-бабының 1-бөлігіне «күдікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі және өзін дұрыс ұстау жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге» деген толықтыру енгізуді ұсынамыз. Жоғарыда айтылғандай, «өзін дұрыс ұстау» деген сөз кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың мақсатының көлемін кеңейтер еді.

Кейбір процессуалист ғалымдар кепіл бұлтартпау шарасын ауырлығы төменірек қылмыстар туралы істер бойынша басымырақ қолдануды ұсынады. Бұл ұсыныс заң әдебиетінде сынға алынуы орынды. Бұл тұрғыдан В.А.Михайлов: «Кепіл айтарлықтай тиімді бұлтартпау шарасы, сондықтан да оның қолданылуын тарылту, қылмыстық іс жүргізуде кепілді қолдану тәжірибесін санкциясы айыппұл салуды көздейтін қылмыстар бойынша басымырақ қолдануға бағыттау, кепілді айыптылушының қылмыстық әрекетінің, қылмыстық процестің қалыпты жүргізілуіне белсенді кедергінің жолын кесу құралдарының ішінен нақты алып тастауды білдіреді», - деп жазды [3, 65б].

Қылмыстық процесс барысында қоғамға қауіпті әрекеттің сараланууы өзгеруі мүмкін, әсіресе қатаңырақ жаққа (жасалған әрекетпен байланысты салдарлар туындағанда) өзгеруі мүмкін. Мәселен, бұлтартпау шарасын таңдаған кезде тұлға ауыр санатқа жататын қылмысқа айыпталып, оған кепіл бұлтартпау шарасы таңдалды, ал тергеу барысында ауыр салдарлар туындауы немесе әрекеттің сараланууын өзгертуге жағдай туғызатын дәлелдемелер анықталып, нәтижесінде әрекет аса ауыр қылмыс ретінде сараланса, бұлтартпау шарасына байланысты мәселе туындайды. Мұндай жағдайда қылмыстық іс жүргізуші орган кепіл бұлтартпау шарасының қолданылуын тоқтатып, басқа бұлтартпау шарасын таңдауға міндетті.

ҚР ҚПК-де аса ауыр қылмыстарға айыпталған тұлғаларға қатысты кепіл бұлтартпау шарасынан өзге бұлтартпау шараларын, соның ішінде бас бостандығынан айырумен байланысты емес неғұрлым жеңілірек бұлтартпау шараларын да қолдануға шектеу қойылмаған. Тұлға аса ауыр қылмыс жасағандығына айыпталып, оған қатысты қамау не үйде қамауда ұстау бұлтартпау шараларын қолдануға жеткілікті негіздер болмаса, қылмыстық іс жүргізуші орган кепіл бұлтартпау шарасына қарағанда басқа қатаңдығы жеңіл бұлтартпау шарасын таңдауға мәжбүр болады. Бұл бұлтартпау шаралары айыпталушының міндеттерінің орындалуын тек жазбаша уәдесінен басқа ешнәрсемен қамтамасыз ете алмайды, сонда да заң оларды кез келген қылмыс санаты бойынша қолдануға жол береді.

Пародаксалды жағдай туындайды. Тергеуші тек өзге қатаңырақ бұлтартпау шарасына ауыстырылады деген қорқытудан басқа ешнәрсемен қамтамасыз етілмейтін жеңілірек бұлтартпау шарасын таңдауға құқылы, бірақ айыпталушының келуін материалдық құндылықтарды енгізу арқылы қамтамасыз ететін кепіл бұлтартпау шарасын таңдауға құқығы жоқ.

Кепіл бұлтартпау шарасын аса ауыр қылмыс жасағандығына айыпталатын тұлғаға қатысты қолдануды шектеу, дұрыс емес, ізгілік принципіне сай келмейді. Кінәсіздік принципіне сәйкес, әр адам оның қылмыс жасағандығы үшін кінәлілігі ҚР ҚПК-де көзделген тәртіппен дәлелденгенге және соттың заңды күшіне енген үкімімен белгіленгенге дейін кінәсіз деп саналатындығын әрқашан есте сақтау қажет (ҚР Конституциясының 77-бабы). Тұлғаға айып тағу оның кінәлігі туралы мәселені шешпейді және қылмыстық іс жүргізуші тұлғаны бұлтартпау шарасын қолдануға міндеттемейді, тек оған құқық береді. Қылмыстық іс жүргізуші тұлға бұл құқығын тек бізбен жоғарыда қарастырылған барлық бұлтартпау шараларын қолдануға бірыңғай негіздер жеткілікті болған кезде ғана жүзеге асыра алады.

ТМД мемлекеттерінің көпшілігінің бұлтартпау шарасының қатарына кепіл бұлтартпау шарасын қосатын қылмыстық процестік заңдарында аса ауыр қылмыс жасағандығына айыпталушы тұлғаға кепіл қолданылмайды деген шектеу жоқ. Мұны дұрыс деп ойлаймыз. Кепіл бұлтартпау шарасын таңдау туралы шешім іс бойынша анықталған мән-жайларға негізделуі тиіс. Қылмыстық құқықтық санкция бойынша кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға тыйым салу оның қолданылу аясын тарылтады.

Келтірілген пікірлерден шығатыны, бұлтартпау шарасын қолдану аясын кеңейту үшін ҚР ҚПК-нің 145-бабының 1-бөліміндегі «Аса ауыр қылмыс жасады деп айыпталған адамдарға қатысты кепіл қабылданбайды» деген ережені алып тасау керек.

Тәжірибеде кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың аясын тұлғаға тағылған айыптың ауырлығына байланысты анықталатын, заңда бекітілген кепілдің ең төменгі мөлшері қысқартады. Заңда көрсетілген кепілдің ең төменгі мөлшері не үшін бекітілді, заңшығарушы қандай айыпталушыны көздеді? Мүмкін тек мүліктік жағдайы жақсыларды ғана. Осындай мәселе туындайды.

«2017-2018 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» ҚР Заңына сәйкес 2017 жылдың 1 қаңтарынан бастап айлық есептік көрсеткіштің мөлшері 2410 теңге, ал ең төменгі жалақының мөлшері 24800 теңге [4]. Мысалы, бес ең төменгі жалақы мөлшерінде еңбекақы алатын, орташа ауырлықтағы абайсызда қылмыс жасағандығына айыпталатын тұлғаға қатысты кепіл бұлтартпау шарасы қолданылады. Бұл мөлшер кепіл бұлтартпау шарасын таңдауға құқықығы бар лауазымды тұлға айыпталушының міндеттерін орындауды қамтамасыз ете алмайды деп ойласа, оны ұлғайтуға құқылы. Бұдан шығатыны, орташа табысы бар бір де бір айыпталушы тұлға, әсіресе мүліктік жағдайы нашар немесе жұмыссыз тұлға егер кепіл беруші болатын мүліктік жағдайы жоғары қолдаушыны таппаса, заңда белгіленген кепіл сомасын енгізіп, бостандыққа шыға алмайды.

Ірі мөлшерде маткриалдық қаражаты бар, ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қауымдастықтар өздерінің мүшелері үшін мұндай мөлшерде кепіл енгізе алады, тек айыптау аса ауыр қылмыс үшін болмауы тиіс. Қазіргі таңдағы жағдайларда бұл ерекше қиындықты талап етпейді. Әсіресе, бұл мәселе материалдық зияны миллиондаған теңгені құрайтын экономикалық қылмыстар үшін өзекті. Ең төменгі кепіл мөлшерін енгізіп (ұрланған немесе салық салудан жасырылған мүліктен) сотқа дейін бостандықта қалуға болады. Сондай-ақ жоғарыда айтылған кепіл бұлтартпау шарасынын қолданылу мақсаты тарлығына орай, тергеу органына ен сотқа олардың шақыруы бойынша келу туралы міндеттемені орындап жүріп, бірмезгілде іс бойныша ақиқатқа жетуге кедергі келтіруге мүмкіндік бар.

Тұлғаны бірнеше қылмыстар жасағандығына айыптаған жағдайда кепіл мөлшерінің ең төменгі мөлшерін анықтау қиындығы сияқты және жоғарғы мөлшерін де анықтау тәжірибеде қиындықтарға әкеліп соғады. Мұндай жағдайда қандай қағиданы – қосуды немесе сіңіру қағидасын ұстанамыз? Айыпталушыға айып тағылатын бірнеше ауыр емес қылмыстарды бір ауыр қылмысқа бағалап немесе олардың әрқайсысы үшін кепілдің ең төменгі мөлшерлерін қосып кепілдің жоғары мөлшерін белгілейміз бе немесе бірнеше ауыр емес қылмыстар бойынша кепілдің ең төменгі мөлшерін бір біріне сіңіріп ең төменгі мөлшерді белгілейміз бе? Сонымен қатар, заң айыпталушының тұлғасы мен мүліктік жағдайын ескеруді талап ететіндігін ескеру керек.

Материалды шығын келтірілмеген қылмыстарға қатысты кепілдің ең төменгі мөлшерін заңда белгіленген айыптаудың ауырлық дәрежесіне қарай анықтау дұрыс емес. Материалдық шығын келтірілмеген қылмыстар бойынша кепіл бұлтартпау шарасын қолдану барысында қылмыстың

қатаңдық дәрежесіне қарамастан олардың барлығына енгізілетін кепілдің бірыңғай ең төменгі мөлшерін жүз еселеген айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде белгілеген дұрыс. Ал кепілдің ең жоғарғы мөлшерін ҚР ҚПК-нің 145-бабына сәйкес, айыптаудың ауырлығын, күдіктінің, айыпталушының жеке басын, кепіл берушінің мүліктік жағдайын ескере отырып белгілеу керек.

Айыптаудың ауырлығы тек тұлғаға төніп тұрған қылмыстық заңдағы жазаның ауырлығына байланысты емес, сонымен қылмыс үшін айыпталатын тұлғалардың түрлеріне (кәмелетке толмаған, жүкті әйел) және санына, қылмысқа қатысушылардың болуына және айыпталушының қылмысқа қатысу түріне (ұымдастырушы, айдап салушы, көмек тесуші, орындаушы), кінәнің нысанына, келтрілген салдарға, рецидив пен саралаушы белгілердің болуына және жасалған қылмыстың ауырлығына әсер ететін өзге де мән-жайларғы байланысты анықталады.

Кепіл бұлтартпау шарасын қолданған кезде енгізілетін кепілдің ең төменгі мөлшерін айып тағылатын қылмыстық әрекеттің тек ауырлық санатына қарай анықтамай, қылмыстың ауырлық санаттарын кепілдің ең жоғарғы мөлшерін анықтаған кезде қылмыстық іс бойынша өзге де мән-жайларға байланысты ескерген мақсатқа лайық болар еді [1, 58-61б].

Қылмыстық заңға «кепілдің мөлшері қылмыстық істегі мән-жайлар мен айыпталушының жеке басына байланысты прокурормен немесе сотпен азайтылуы мүмкін» деген ереже енгізуге болады. Кепіл бұлтартпау шарасының сирек қолданылуы тергеушінің іс бойынша таңдау шешіміне де байланысты.

Сотқа дейінгі іс жүргізуде құқық қолдану барысында әрқашан таңдау мүмкіндігі, яғни тергеушінің (анықтама органының) таңдау шешімі болады. Тергеушінің таңдау шешімі өзара анықталған, нақты шектеу қойылмаған субъективтік және объективтік факторлардың ықпалымен қалыптасады. Сондықтан да олардың неғұрлым мәнділерін көрсетуге болады: тергеушінің ішкі наным-сенімі, мотивациясы мен ұстанымы, болжауы, құқық қолданудағы адемгершілік қағидасы, құқық қолдану тәжірибесі т.б.

Таңдау шешімінің шегі (рұқсат етілген шек) ретінде субъективтік және объективтік сипаттағы әр түрлі факторлар болуы мүмкін. Біз олардың қайсысы басым екендігін анықтай алмаймыз, тек қана адамгершілік нормалары (қағидалары мен ұстанымдары) мен құқық қолдану тәжірибесінің маңыздылығы мен мәнділігін көрсетте аламыз. Жоғарыда айтылып кеткендей кепіл бұлтартпау шарасы прокурордың санкциясымен немесе сот шешімімен қолданылады. Бұл жерде прокурор мен соттың ролі сотқа дейінгі іс жүргізуде тергеушінің нақты бір бұлтартпау шарасын таңдау құқығын заңдастырумен тең болады. Сотқа дейінгі іс жүргізуде тергеуші аталған бұлтартпау шарасын айыпталушығы қатысты таңдау туралы шешім қабылдайды, сәйкесінше ол бұлтартпау шрасын таңдауға байланысты мәселелерді шешеді.

Кепіл бұлтартпау шарасын реттейтін нормаларды таңдаудың қиын болатындығы бірнеше себептерге байланысты. Ең алдымен, қиындық оның азаматтық құқықтың белгілері бар құқықтық табиғатынан туындайды. Сондықтан кепіл бұлтартпау шарасын таңдау және оны қолдану кезінде ҚР ҚПК-нің нормаларымен қатар міндеттемелік құқықтың нормаларын да пайдалану керек деген ұсыныстар кездеседі. Сондай-ақ кепіл бұлтартпау шарасы туралы нормалардың мазмұнын анықтауда да бірқатар мәселелердің туындайтынын жоғарыда айтып кеткенбіз. Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу кодексінде кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың арнайы негіздерін, кепіл берушінің құқықтарының кепілдіктері, кепілді заңсыз ұстағандық үшін жауапкершілік қарастырылмаған. Бірақ көбінесе, кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың рәсімінің қолайлы болуы оны қолдануға құқылы тұлғаның кәсібилігіне, тәжірибесіне, біліміне және дағдысына байланысты болады.

Кепіл бұлтартпау шарасын қолдану кезінде оны таңдауға құқылы тұлғаға оны қолданудың негіздерін анықтау қиындық тудырады. ҚР ҚПК-нің 136-бабында көзделген бұлтартпау шараларын қолданудың жалпы негіздері болжау сипатын иеленеді, айыпталушы немесе күдіктінің келешектегі жағымды мінез-құлқын болжайды. Бірақ бұл бұлтартпау шарасы туралы шешім қабылдайтын органның ойлауы интуицияға, субъективтік пікірге негізделуі керек дегенді білдірмейді. Сол немесе басқа фактінің мүмкіндігінің дәрежесі қаншалықты жоғары болғанымен, оны абсолюттеуге болмайды, ол қателесу мүмкіндігін жоққа шығармайды. Сондықтан да кепіл бұлтартпау шарасн таңдау туралы шешім қабылдау сәтіне дейін айыпталушының немесе күдіктінің қылмыстық іс жүргізу мүддесі үшін жағымсыз мінез-құлқын көрсететін мән-жайлардың жиынтығы анықталуы тиіс. В.В.Смирнов: «Бұлтартпау шарасын таңдау туралы шешімнің негізіне мүмкін болатын мінез-құлық туралы субъективті ойлар емес, айыпталушының жағымсыз мінез-құлқы туралы шынайы фактілік деректер болса, онда шешімнің өзі дұрыс болады», - деп жазды [5, 24б]. Яғни, кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың жалпы негіздеріне ҚР ҚПК-нің 136-бабында

көзделген іс әрекеттердің кем дегенде бірін жасауы немесе жасауға дайындалып жатқандығын дәлелдейтін іс құжаттары болып табылады.

Осылайша, кепіл бұлтартпау шарасын таңдаудың арнайы негізі қылмыстық іс жүргізуші орган мен кепіл беруші тұлғаның (айыпталушының) арасындағы тараптардың құқықтық міндеттемелері туралы өзіндік келісімшартты жасасу болып табылады.

А.В.Величко мұндай негіздің қалыптасуы белгілі бір шарттардың болуын талап етеді. Бұл шарттар кепіл енгізуші субъектіге, жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне және оны жасаған тұлғаның жеке басына, бұлтртпау шарасын таңдау кезінде ескерілетін өзге де мән-жайларға: айыпталушының тұлғасына, жас мөлшеріне, денсаулық жағдайына, отбасы жағдайына, немен шұғылданатындығына т.б. байланысты. Кепіл беруші басқа тұлға болған жағдайда оның тұлғасы, мүліктік жағдайы және айыпталушымен қарым-қатынасы ескерілуі тиіс. Сондықтан да кепіл беруші үшінші тұлға болған жағдайда, кепіл бұлтартпау шарасын қолданушы органның міндетіне кепіл берушінің бостандықта айыпталушының құқыққа сай мінез-құлқын қамтамасыз ете алу мүмкіндігін тексеру жатуы тиіс. Сондай-ақ «кепіл берушіні таңдау толығымен айыпталушыға тәуелді бола алмайды» [6,122б].

Кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың аясын тек ауырлығы орташа және ауыр қылмыс санаттарын жасағандығы үшін айыпталушыларға қолданылады деп қатаң шектеуге болмайды. Кез келген жағдайда қылмыстық іс жүргізуші тұлға айыптаудың ауырлдығын бағалаған кезде істің толық мән-жайын басшылыққа алады. Егер тұлға қасақана ниетпен қылмыс жасаса, онда ол қылмыстық жазадан сондай ниетпен жасырынуға және іс бойынша ақиқатты анықтауға кез келген мүмкіндікпен кедергі жасауға тырысуы мүмкін. Сондықтан да негізгі бұлтартпау шарасы ретінде кепіл орташа ауырлықтағы қылмыс жасағандығына айыпталған тұлғаларға қатысты қолданылады, ал ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша оларға қамау бұлтартпау шарасын қолдануға негіз болмаған кезде қолданылады деген ереже дұрыс болады. Мұндай пікірмен келісу қиын, өйткені мұндай ереже кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың аясын едәуір шектейтін болады, сәйкесінше кепіл бұлтартпау шарасын қолдану жағдайлары да сирек болады.

З.З.Зинатуллин., В.М.Корнуков: «Кепіл бұлтартпау шарасын нәтижесінде физикалық емес, мүліктік зиян келтірілген мүліктік қылмыстарға, коммерциялық және салық салу қызметі аясындағы қылмыстарға қатысты қолдану керек, мұндай жағдайда айыпталушының тұлғасы тұрақты қылмыстық бағытты иеленбеуі тиіс», - деген ой айтты [7, 28б].

Заң әдебиетінде кепіл бұлтартпау шарасының сирек қолданылуының негізгі себептер ретінде келесі мән-жайлар айтылған: кепіл бұлтартпа шарасын қолдану рәсімінің күрделілігі және кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға байланысты қандайда бір нормативтік талаптардың жоқтығы.

Кепілді сот депозитіне енгізу мәселесін қарастырайық. ҚР ҚПК-нің 145-бабының ережесіне сәйкес кепілді айыпталушы немесе басқа жеке не заңды тұлға енгізе алады. Осыған орай кепілді сот депозитіне енізудің екі түрлі тәртібін қарастыру қажет. Кепіл беруші айыпталушы немесе күдіктінің өзі болған жағдайда оның кепілді сот депзитіне енгізу тәртібін реттейтін ереже ҚР ҚПК-де, «Бұлтартпау шарасы ретінде кепілді қолдану туралы» нұсқаулықта да көзделмеген. Кепіл қамауға алудың немесе үйде қамап ұстаудың орнына прокурордың немесе соттың (ҚР ҚПК 145-бабының 3-бөлігі), сондай-ақ прокурор санкциялаған қаулы бойынша тергеуші мен анықтау органының шешімімен қолданылуы мүмкін. Бұл жағдайда күдікті, айыпталушы келісілген сома іс жүзінде соттың депозиттік шотына енгізілгенге дейін қамауда немесе үйде қамауда ұстауда қалады. Осыдан кейін прокурордың, соттың қаулысы атқарылуға беріледі. Мұндай жағдайда айыпталушы немесе күдікті кепіл пәнін сот депозитіне енгізу шартымен босатылса кепіл пәнін өзі енгізеді, ал босатылмаса сенімхат негізінде оның өкілі кепіл пәнін сот депозитіне енгізеді. Бірақ айыпталушы немесе күдіктіні кепіл пәнін сот депозитіне енгізу шартымен босату мақсатқа лайықсыз деп ойлаймыз [1, 114]. Егер айыпталушы немесе күдіктінің мүліктік жағдайы кепіл сомасын енгізуге мүмкіндік бермесе, кепіл берушіні іздестіру мәселесі де заңда реттелмеген. Бірақ тәжірибе көрсеткендей оның өкілі немесе туысқандары кепіл берушіні іздестіреді.

Кепіл беруші үшінші тұлғалар болған жағдайда кепілді қолданудың тәртібі өзіндік ерекшеліктерді қамтиды. Мұндай жағдайда сот депозитіне енгізілетін кепілдің мөлшерін анықтағанда айыпталушының мүліктік жағдайымен қатар кепіл берушінің де мүліктік жағдайын ескеру керек. Кепіл пәні мемлекет кірісіне айналдырылған жағдайда кепіл берушінің айыпталушыға талап қою құқығын заңдастыру қажет. Тек сонда ғана айыпталушы психологиялық мәжбүрлеумен қатар, мүліктік мәжбүрлеуді де ұғынады.

ҚР ҚПК-не келтірілген кепіл бұлтартпау шарасын реттейтін нормаларды жетілдіруге байланысты өзгерістерге қарамастан оны тәжірибеде қолданудың жағдайларының саны есейген

жоқ. Сонда да кепіл бұлтартпау шарасын қолданудың пайдалы екендігін көрсететін бірнеше нақты белгілерді көрсетуге болады.

Атақты процессуалист ғалым Н.Н.Розин: «басқа бұлтартпау шараларымен салыстырғанда кепіл бұлтартпау шарасы айыпталушының, әсіресе мүлігінен айырылу олар үшін әрдайым мәнді болатын тұрғындардың неғұрлым төмен қамтамасыз етілген бөлігінің тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келу жөніндегі міндетін жағымды орындауын қамтамасыз етудің масатқа лайықты әдісі болып табылады», - деп көрсетті [8, 336б].

Бұл пікірмен келісеміз, себебі кепіл бұлтартпау шарасы басқа бұлтартпау шараларына қарағанда мына белгілері бойынша тиімді:

Біріншіден, кепіл бұлтартпау шарасын қолдану кезінде адамның ең қымбат, бағалы бас бостандығы мен ешкімнің тиіспеушілік құқығы бұзылмайды.

Екіншіден, кепіл бұлтартпау шарасы экономикалық және әлеуметтік сипаттағы басымдыққа ие. Қоғам жұмыс күшінен айырылмайды, күдікті ретіне ұсталғандар мен қамауға алу бұлтартпау шарасы қолданылған тұлғаларды қамау орындарында ұстау үшін едәуір ақша жұмсамайды, отбасы асыраушысынан айырылмайды. Бұл жерде әңгіме қылмыстық істің мән-жайы бойынша бас бостандығынан айыру міндетті емес тұлғалар жайлы болып отыр.

Үшіншіден, айыпталушы немесе күдікті бостандықта қалып, қамау орындарындағы қатыгез қылмыскерлердің ықпалына ұшырамайды, олардың тұлғасының өзгерісі тоқтатыла тұрады. Сонымен қатар шындыққа сай келмейтін көрсетпелер мен мойындаулар алуды көздеген құқық қорғау органдарының адал емес қызметкерлерінің тарапынан айыпталушыға (күдіктіге) қатысты физикалық және моральдік ықпал етудің мүмкіндігі шектеледі.

Айыпталушы кепіл сомасын енгізген жағдайда ол сотқа келетіндігі туралы ант берген сәттен бастап қамаудан босатылады. Егер айыпталушы антын бұзса, онда оған кепіл туралы заңды бұзғаны үшін айып тағылады. Тұлға кепілге босатылған кезде оған белгілі бір шарттар қойылуы мүмкін: ешқайда кетпеу туралы қолхат беру, белгілі бір тұлғалармен байланысуыға шек қою, белгілі мерзімде үйде болуына міндеттеу.

Кейбір ғалымдар өзінің міндеттерін мүлтіксіз орындаған кепіл берушілерге көтермелеу шарасын қолдану, кепіл бұлтартпау шарасын жиі қолдануға алып келеді деген пікірлерді айтады. Мысалы, З.Д.Еникеев: «Заңда айыпталушының дұрыс мінез-құлқын қамтамасыз еткен кепіл берушілерге көтермелеу шараларын қарастыру керек» деп жазды [9]. Ол үшін кепіл пәнін кепіл берушіге қайтарғанда немесе мемлекет кірісіне айналдырған жағдайда оның белгілі бір бөлігін бұлтартпау шарасын таңдаған сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына қалдыруды қарастыратын заңға тәуелді акт шығару немесе қылмыстық іс жүргізу заңына осындай толықтыру енгізу жеткілікті болар еді. Мұндай ережелер кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға ынталандырар еді.

И.А.Капсалямовтың ойынша, әрбір қылмыс құрамына сәйкес кез келген айыпталушыға бірдей қолданылатын қатаң анықталған кепіл мөлшері болуы тиіс. Оны анықтаудың мынандай жолын ұсынды: «тиісті мерзімде бекітілген ең төменгі жалақы мөлшерін бір жылдағы ай санына еселеу керек, шыққан соманы айыпталушыға тағылған айып бойынша ҚР ҚК-те көзделген бас бостандығынан айыру жазасының ең жоғары мерзіміне еселеу керек [10].

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу нормаларына сәйкес айыпталушы немесе күдіктімен енгізілген кепілдің, үшінші тұлғалармен енгізілген кепілден айырмашылығы жоқ. Соңғысының басты ерекшелігі ол айыпталушының есебінен емес, үшінші тұлғалардың есебінен енгізілетіндігінде. Мұндай жағдайда кепіл бұлтартпау шарасын қолдануға кезінде қылмыстық іс жүргізуші орган мен айыпталушының арасында туындайтын құқықтық қатынасқа айыпталушының өзін дұрыс ұстауы үшін жауап беретін кепіл сомасын ерікті түрде енгізуге міндеттенетін кепіл беруші үшінші тұлға қатысады. М.Ч.Қоғамов кепіл берушінің өзі айыпталушының жағымды мінез-құлқын бақылайтындығы бекітілетіндіктен, кепілді үшінші тұлғаның енгізуін дұрыс деп санайды [11].

Кепіл бұлтартпау шарасын заң талаптарын сақтай отырып қолдану, оларды қылмыстық іс жүргізудің мақсаттары мен міндеттерін дұрыс атқару және ең бастысы, азаматтардың осы тұрғыдағы құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету қазіргі заманғы Қазақстанның азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөнінде халықаралық шарттарға қосылудағы мәртебесін айқындайтын шарттардың бірі болып табылады. Кепіл бұлтартпау шарасын қолдану азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектейтіндіктен, оның заңдылығы мен негізділігін қамтамасыз етуші нақты қатаң іс жүргізушілік кепілдіктер керек. Біздің мемлекетте қылмыстық іс жүргізу мақсаттарына азаматтың құқықтары мен бостандығын мүмкіндігінше аз шектеу арқылы қол жеткізу көзделген. Біздің ойымызша осы

еңбекте ұсынылған ережелер мен құқықтық ұғымдардың нақтылануы теория мен тәжірибеде қылмыстық процестің міндеттерінің орындалуы мен адам құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі №231-V Қазақстан Республикасының заңымен 2014 жылғы 4 шілдеде қол койылып, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2017.-368 б.

2 Ханов Т.А. Теория и практика примененния залога как меры пресечения. –Алматы: Данекер, 2003. - 109 б.

3 Михайлов В.А. Применение залога в россиском уголовном процессе. – Омск, 1993. – 145 б.

4 Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі Қазақстан Республикасының 2008 жыл 4 желтоқсан N 95-IV.

5 Смирнов С.В. Проблемы реализации в уголовном процессе права на возмешение ущерба, причиненного преступлением, в условиях прехода государства к рыночной эканомике. Дис.. к.ю.н. – Нижний Новгород, 1994. - 204 б.

6 Величко А.В. Правовое регулирование примемении залога как меры пресечения в уголовном процессе. Дисс…к.ю.н. - Москва - 2001. - 181 б.

7 Зинатуллин З.З., Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения и его эффективность. – Саратов, 1998. - 214 б.

8 Розин Н.Н. Угловное судопроизводство. – М., 1996. – 584 б.

9 Еникеев З.Д. Применение мер пресечения по уголовным делам. – Уфа, 1998. – 104 б.

10 Капсалямов К.Ж. Уголовно-процессуальная сущность залога // Законотворчество и правоприменение в Республике Казахстан: вопросы теории и практики. – Караганда,1997. - 105 б.

11 Когамов М.Ч. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РК. В 2-х частях. Общая и особенная части (извлечения) + постатейный, к нормам УПК. Издательство Жеті Жарғы 2015

Шалдарбекова Манат Бакташовна
«Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының аға оқытушысы құқық магистрі
Жақсылық Маржан Жақсылыққызы
«Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының аға оқытушысы құқық магистрі
Тлегенова Жамиля Каленовна
«Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының аға оқытушысы құқық магистрі
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.

НАШАҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖҮРГІЗУ БОЙЫНША ЖЕТКІНШІКТЕРГЕ ПРОФИЛАКТИКА ЖҮРГІЗУДЕГІ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ

Аннотация. В статье рассмотрена проблема наркомании, которая среди многих проблем, стоящих сегодня перед казахстанским обществом.
Целью данной статьи является исследование административно – правовых методов выявления, предупреждения и пресечения незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ.
Являясь острой социальной проблемой, наркомания привлекает внимание ученых-правоведов и практических работников. Обусловлено это тем, что совершенствование системы мер и методов, направленных на выявление, предупреждение и пресечение распространения наркотических средств и психотропных веществ, требует совместных усилий специалистов различного профиля.

Adstract. The problem of drug addiction, which is among many problems facing society of Kazakhstan today, is considered in the given article.
The purpose of this article is to study the administrative and legal methods of detecting, preventing and suppressing illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances.
Being an acute social problem, drug addiction attracts the attention of legal scholars and practitioners. This is due to the fact that the improvement of the system of measures and methods aimed at identifying, preventing and stopping spread of narcotic drugs and psychotropic substances requires joint efforts of specialists in various fields.

Ғасыр дертіне айналған есірткі және оны тұтынудан аулақ болу, кеселдің алдын алу қажеттілігі бүгінгі күн тәртібіндегі ең басты өткір мәселелердің бірі болып отыр. Соңғы он жылда еліміздегі нашақорлар тобы молайып, оның ішінде балалар арасындағы есірткіге құмарлар қатары 13 есе өскен екен. Соның ішінде есірткі дертіне шалдыққандардың жасы отыз жастан жоғары емес. Бұл жағдай күннен-күнге есірткі пайдаланушылардың «жасарып» келе жатқандығын дәлелдейді. Талай жеткіншек нашақорлық салдарынан қауіпті кеселдің құрбанына айналып, жыл сайын ата-ана, туған-туыстарына қайғы-қасірет әкеліп жатыр.

Отбасы әлеуметтену институты ретінде жеткіншектің өмірдегі қиын әсерлерге бейімделуін қамтамассыз етуге және дамудың деструктивті стимулынан қорғауға жұмылдырылады. Жеткіншек нашақорлығын емдеу сферасында бүгінгі күні отбасының рөлі мемлекет құрылымдарының қандай да бір жетістіктерге қол жеткізе алмауымен тікелей байланысты. Бірақ та бұл мақсаттағы отбасының рөлі жеткілікті зерттелген жоқ. Профилактика проблемасы бойынша ата-аналардың позициясы мен бағдарларының шеңбері түсініксіз, ата-аналардың негізгі стратегиялары мен олардың жетістіктері, отбасының протективті ресурстарының мазмұны, олар қандай көмекті қажетсінеді және бұл көмекті қалай ұйымдастыруға болады. [1]

Зерттеуді бастай отырып, біз мына болжамдарғасүйенеміз:
1. ата-аналаресірткігеқарсыпрофилактикағақатысуғадайын, бірақ мұндай жұмыстың әдістерін білмейді; 2. ата-аналар есірткіге қарсы профилактик аға қатысуға икемді емес және бұл міндеттерді мамандар мен мемлекеттік орындарға, әсіресе бірінші кезекте мектепке тапсыруға дайын; 3. ата-аналар күшінің жеткенінше есірткіге қарсы өздерінің мүмкіндіктерін шын асиқаттаумен шұғылдануда, бірақ мұның жеткіліксіз екендігіне сенімді.

Байқалғаны бұл болжамдардың әрқайсысы сынға шыдайалмайды және ата-аналар есірткіге қарсы профилактиканы қалайтүсінеді деген сұрақтан бастау керек. Осы терминдер мен алғашқы таныстықтан бастап-ақ мынадай тақырыпқа «Есірткі дегеніміз не, және оны пайдалануға болмайды» әңгімелесуден бастау керек. Бұлжер де ата-аналардың өзі нашақорлықпен клиникалық-әлеуметтік құбылыс ретінде аз таныс және психо активті заттарды теріс пайдаланудың салдары туралы әңгімелесуді қалайды. Осыуақытта жеткіншек-жоғарысыныптар, ата-аналармен есірткіге

қарсы сұрақтар төңірегінде біршама біліктірек, тіпті есірткіні пайдалануда жеке тәжірибесі болмасада, сондай тәжірибесі бар құрдастарынан біледі және қатынасқа түсе алады.

Көптеген отбасылар сыртқы наркогенді қауіптерден нәтижелі қорғанады (есірткінің жеткізілуі, наша тарататындардың белсенділігі, есірткіге қарсы адекватты емес насихаттау, жақын айналасындағыларға есіркінің жұғуы) және жас ерекшелік пен әлеуметтік, шартталған өмірлік тәжірибе, жеткіншектерде тәуекелділікке баруы болып табылады.

Әдетте, девиантты емес және тіпті сәтті отбасылардың өзі өздерінің протекторлық ызметтерін әртүрлі жүзеге асырады, түрлі профилактикалық потенциялға иеболады. Олардың ішінде жеткіншектерді сыртқы наркогенді сыртқы қауіптен қорғау ғана емес, тіпті сол үшін өтірік айтуға дейін барады. [3]

Жеткіншекті есірткі денқорғау деңгейі бойынша, басқаша айтсақ, профилактикалық потенциялының көріну деңгейі бойынша шартты түрде, отбасын бес типке бөлуге болады:

1. протекторлы (қорғаушы) отбасы, профилактиканың белсенді қатысушысы;
2. иммунды, бекітілген отбасы;
3. нейтралды отбасы, жеткіншектерді есірткіден қорғау бойынша өздерінің міндеттерін көрсетеді;
4. гипопротекторлы, гиперқорғаушы отбасы;
5. қорғаныс функциясын орындауға қабілетті отбасы;

Осы типтердің әр қайсысына сәйкес отбасы жеткіншек және есірткі құралдарына қатынасын түрліше көрсетеді, есірткіге қарсы стратегияларын әр түрлі қолданады.

Жеткіншекке нашақорлық жалпы отбасылық шындыққа айналғанда, нашақор және оның аға-қарындасы арасындағы өзара қатынас сипаты өзгереді. [1].Нашақорға қарсы қатынасы бойынша ағасы, бақылаушы ата-ана позициясына енеді, ал қарындастары мен інілеріне ерекше көңіл аударуы керек. Өйткені нашақор отбасында үлкен қауіп төнуі мүмкін, алдындағы баланың нашақорлығының салдарынан оны жарақаттауы ықтимал: оның тұлғасының қалыптасуының нағыз жауапкершілік кезеңінде отбасы өмірінің потогенді кезеңіне тура келеді. Біз психокоррекциялық және психологиялық жұмыс нашақор отбасындағы барлық кіші балаларына да қажет деп есептейміз.

Бәрінен бұрын балалар отбасының жабықтығымен ұшырасады, яғни балаларының біреуінің нашақорлық фактысын туысқандарының балаларынан, көршілерінен, қызметтестерінен көбірек жасыруға тырысады. Туысқандарымен немесе достарымен кездескенде, отбасы мүшелері өздерін үнемі бақылауда ұстап отыруы тиіс, өйткені олардың «отбасылық ұрысы» кездейсоқ таратылмауы тиіс. Бұл үйреншікті әлеуметтік байланыстардың және отбасындағы әлеуметтік және эмоциялық өмірінің қысқаруына және үзілуіне әкеледі. Үйде қонақ болу азаяды, балалар өздеріне достарын шақыра алмайды.

Ата аналардың нашақор баласымен күресі ішкі отбасылық шиеленістің күртөсуіне әкеледі, яғни тұйықтық,күмәндану жәнебасқаадамдардың эмоциялық күйін түсінуге қабілетсіздік бала да әлеуметтік жүріс тұрыстың кездейсоқ проблемалық стилін қалыптастырады. Болуы мүмкін шиеленісті күтуге байланысты мазасыздану уақыт келе болашақ алданда үрейді туындатады. [6]

Уақыт өте келе бұл тенденциялар күшеюі мүмкін. Олар өздерін ұмытылған және еріксіз қатарында сезінеді. Өздерінің сезімдерін жасыруға үйренген және шектетілуден қорыққан балалар, өздерінің күйзелулерін айтпайды, бірақ та олардың мазасыздануы сурет салғанда ашық көрінеді. [6]

Үлкен балаға ата-ананың белсенділігі және зейінінің аударылуы, кішілерінің қараусыз қалуына әкеледі. Баланың терең қайғыруы ата-ана тарапынан көңіл аударылмауына және оларда төмен өзін-өзі бағалау қалыптасады. [2]

Жалпы отбасылық жағдайда кіші балаларға тигізетін негативті және деструктивті әсерден басқа, олар тікелей күш көрсетуге және қорлау көрсетуге әкеледі. Осы айтылғандардың барлығы, нашақоры бар отбасының балаларында тұлғаның өте проблемалық типі қалыптасады, мыналар негізгі параметрі болып табылады:

өзін-өзі төмен бағалау;
мазасыздану;
болашаққа үрей;
негативті өзін-өзі идентификациялау;
күнәлі сезіну;
өзінің отбасы үшін ұялу сезімі;
шындықты жоққа шығару;
шындықты сезінуден қашу;

агресивтілік. [7]

Нашақордан отбасы кіші балаларға негативті әсерін тигізеді. Олар өмір сүруі үшін балалар отбасының өміріне тек бейімделу ғана емес, сонымен қатар компенсаторлы механизімді пайдаланады, соның ішінде өмірге фантазиясы мен аңыз қабілеті арқылы ерекше көрінеді. Мұндай фантазиялар баланың жан дүниесі үшін өзіндік ерекшелігі бар.

Нашақор отбасындағы кіші балаларға профилактикалық жұмыс үшін диагностикалық пен терапиялық жұмыстар бойынша әдістерге бай, проекцияның механизмдеріне негізделген:

Есірткі пайдаланатын жеткіншектер отбасындағы бұл тәжірибелерден байқағанымыз, мұндай отбасындағы кіші балалармен жүйелі, толықбағытты коррекциялық және профилактикалық жұмыс олардың тұлғалық дамуындағы негативті процестерді динамикасын ірілеуге мүмкіндік береді. Мұндай жұмыстар жағдайға байланысты индивидуалды, балалар тобында, отбасылық психотерапия процесінде жүргізілуі мүмкін.

Біз оптимистік және бекітілген клиникалық практикаға сүйене отырып, транзакты талдау жағдайында балада әрқашан позитивтілікті алу мақсатында трансформациялау мүмкіндігі бар, ал негативті нәтиже бойынша емес. [2]

Біздің тұжырымдауымызша, нашақор отбасындағы балалар мен коррекциялық жұмыс оларды есірткіге баруға және девиантты жүріс-тұрыстың алдын алуын ескертуде күшті құрал ретінде жүзеге асады.

Есірткіні алғашқы профилактикалау орталықтарын ұйымдастырудағы тәжірибені талдау

Әдебиеттердің қайнар көзін талдау, сонымен қатар интернет жүйесінен қорытынды шығара отырып бүгінгі күні ауру және тәуелдікке баратын топтардағы есірткіні пайдаланушы жұмысына бағытталған профилактикалық шаралар жүйесін өңдеуге барлық көңілді аударып отыр. Барлық елде есірткіге қарсы кеңес беру орталықтарында мамандар, жаңа емдеу әдістері мен бағдарламаларынан нашақорларға хабарлар тарататын, есірткіге қарсы акцияларды және әртүрлі ұйымдар іс-әрекетін орталықтандырады. Соңғы уақытта шағын топтарда нашақорлар мен олардың отбасыларына көмек беру бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында әртүрлі мамандықтарды біріктіру тәжірибесін тарату үлкен орынды иеленеді (дәрігерлер, психологтар, педагогтар).

Әртүрлі мақсатта құрылған орталықтар психологиялық-педагогикалық, медико-әлеуметтік пен ақпараттық-әдістемелік көмектерді және есірткі заттарын пайдалану және әлеуметтік денсаулық саласында балаларға, жеткіншектер мен үлкендерге олармен тікелей өзара әрекет ететін (педагог, тәрбиеші, ата-ана, т.б.) көмекті жүзеге асыруда. Осыған орай орталықтар құрылуда.

Орталықтардың негізгі мақсаты болып табылатын:

балалар мен жеткіншектердің жауапкершілік мінез-құлқында есірткі құралдарын пайдалануға икемдейтін ықтималдылықтарды төмендететін салауатты бағдарлар мен дағдыларды қалыптастыруға икемдейтін жағдайларды құру;

балалар мен жеткіншектерді салауатты өмір сүрумен есірткі заттарын пайдаланудың профилактикасы аймағында жас ерекшеліктеріне сәйкес ақпараттар мен әдістемелік материалдар мен қамтамасызету;

оқыту мен дамуда және әлеуметтік бейімделуде проблемасы бар балалар мен жеткіншектерге кәсіби психологиялық-педагогикалық және медико-әлеуметтік көмек көрсету;

тәрбие мен білім берудің бірінші салаларымен жұмыс істейтін мектеп, колледж, лицей және басқа орындардың педагогтарының іс-әрекетін әдістемелік қамтамасыз ету;

Орталық іс-әрекетінің негізгі бағдарламалары:

- ақпараттық кеңес беру іс-әрекеті:
- есірткі заттарын пайдаланудың профилактикасы сұрақтары бойынша педагогтар мен жеткіншек-лидер үшін жаттығу сабақтары мен практикалық семинар жүргізу,
- балалар және жеткіншектермен психологиялық-педагогикалық коррекциялық жұмыс, яғни олардың тұлғалық дамуы мен мінез-құлықтың адекватты формасында девиацияны жетілдіруге бірлеседі;
- кәмілетке толмағандармен психологиялық-педагогикалық, олардың денсаулығының психологиялық жағдайы, отбасындағы өмір жағдайы мен тәрбиесі, дамудың индивидуалды ерекшеліктері, тұлғалық қасиеттері, қызығушылықтарына зерттеу жүргізу;
- кәмілітке толмағандардың жағымды икемділіктері мен қызығушылықтарына, мінез-құлықтағы кемшіліктерін шектеу, оқыту мен еңбекке тарту, өмірлік және кәсіби өзін анықтау, үлкендермен және құрдастарымен өзара қатынасты жетілдіруде психотерапевтік жұмыстарды индивидуалды және топтық тәрбие шараларында жүргізу;

- кәмілетке толмағандарға жан-жақты білікті кеңес беру (психологиялық, педагогикалық, медициналық, құқықтық);
- ата-аналарға, педагогтарға, балалардың интеллекттік және психикалық дамуының ауытқуындағы профилактика мен коррекцияға байланысты ұсыныстар; психиканы жарақаттайтын, отбасындағы қолайлы микро климатты орнату;
- ғылыми зерттеу жұмысы:
- балалар мен жеткіншектердің психологиялық, физикалық даму деңгейінің кешенді психологиялық-медико-педагогикалық диагностикасы;
- балалар мен жеткіншектерді ғылыми-зерттеу іс-әрекеттерге тарту;
- сәйкес оқу орындарымен, ғылыми-зерттеу мекемелерімен ғылыми-зерттеу мен әдіснамалық іс-әрекеттерді координациялау.
- білім беру әдіснамалық жұмыс:
- балалар мен жеткіншектерді әлеуметтік қолдауда психолого-педагогикалық коррекцияның инновациялық әдістерін өңдеу және енгізу;
- БАҚ өзараәрекеттестікті жүзеге асыру;
- есірткілік заттарды пайдалануға профилактика психокоррекциялық жұмыстардың іс-әрекетін ұйымдастыру;
- Балаларға, жеткіншектерге, ата-аналарға, педагогтарға қажетті ақпараттарды тарату;

Арнайы мекемелерде нашақорлықты профилактикалаудағы зерттеудің мәні мен ерекшеліктерінің ұйымдастыру-әдіснамалық аспектісі осы мекемедегі психологиялық қызметті ұйымдастыру мен жан-жақты ғылыми талдаумен тығыз байланысты. Ол жауапқа тартылғандардың арасындағы нашақорларды алдын ала ескертеді, нашақорлардың тұлғасына, олардың қоршаған ортасына, олардың есірткіге қатынасының өзгеруіне маңызды әсерін тигізеді. Біздің жүргізген зерттеулерімізде жауапқа тартылғандарға психологиялық көмекті ұйымдастырудың негізгі звеносы жазаны орындау мекемелеріндегі психологиялық лаборатория болып табылады. [1]

Бірінші бағыт – есірткіні жұқтырғандардың арасындағы психологиялық тұрақтылықты жоғарылатудың негізгі мақсаты.

Сол бағыттың міндеттері:

1. Есірткілік психологиялық дағдарыс факторына енуден басталады.
2. Олардың тұлғалық дамуындағы негативті бағдарды олардың өздерінің өмірінде психотехнологияларын қайта құру;
3. Есірткі пайдаланушылардың экзистенциялды күйін қайта жасаудың оптималды жолын іздестіру;
4. Жоғарғы адамгершілік және өзіндік сана-сезімді қалыптастыру;

Медикоментоздан кейінгі психологиялық көмек – бұл тұлғаның қалыпты психологиялық қасиеттері мен қырларын есірткілік заттарды пайдалану процесінде қайта дамыту мен жоғалтқандарын дамытуға бағытталған өлшем жүйесі, сонымен қатар есірткіге тәуелділердің тұлғасының жалпы тұрақтылығын жоғарылату. Бұл жүйеде ерекше орын психологиялық лабораторияның диагностикалық іс-әрекетіне жүктеледі. Жұмыстың бұл спектіріне есірткіге шалдыққан аурулардың оның индивидуалды психологиялық ерекшеліктерін анықтау мақсатында, психологиялық диагноз қою мен психологиялық портретін жасауды тұлғаны зерттеу кіреді. Психодиагностиканың нәтижесінде есірткі пайдаланғандардың деструктивті және невротикалық реакцияға бейім, мінез патологиясы, стреске тұрақтылығының төмендігі, есірткіге тәуелділік, үнемі психологиялық пен медициналық көмекті қажет ететін, профилактикалық есепке алу анықталды. [1] Нашақорлардың шынайы жүріс-тұрысы туралы алғашқы мәліметтерді алуда негізгі рөлді бақылау әдісі, жеке жұмысын талдау мен сұрақ-жауап айрықша рөл ойнайды. Осылардың көмегімен нашақордың психологиялық портреті объективтірек болып көрінеді. [3] Нәтижесінде психолог есірткіге тәуелділерді үш категорияға бөледі:
- есірткіге тәуелділікті доғаруға қабілеттілік, бірақ мұны әртүрлі себептер бойынша қаламайды;
- есірткіні пайдалануды доғартуды қалайды, бірақ оны жеке орындауға қабілетсіз;
- өз беттерінше қабілетсіз және патологиядан құтылуды қаламайтын;

Осы үш категорияға жататындар, оларға үнемі психологиялық көмек көрсетуді қажет етеді. Сондықтар, олар үш арнайы қосымша психологиялық мінездеме карточка ашылуы тиіс.

Есірткіні пайдалану салдарымен байланысты (стресстік күйді болдырмау, дағдарыстық және шиеленістік ситуацияны шешу т.б.) индивидтің психологиялық проблемасын шешуде көмекке бағдарланған. Екінші функция (басты) есірткіге тәуелділердің әлеуметтік-психологиялық бағдар мен құндылықтарын, өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі дамыту тәсілдері мен әдістеріне оқыту,

есірткіден тәуелділікке құтылуға жағымды бағытты қалыптастыруға толық бағытын өзгерту. Врач-психиатр мен психолог бірлесе өзара әрекет ете отырып нашақорлардың есірткі пайдалануға негативті қатынасын өзгертуге тырысады, оның психикалық құмартуын жеңуге, ал қажет жағдайда есірткіге тәуелділіктің жоюдың процедуралық сериясын жүргізеді және психофизиологиялық денсаулығын қалпына келтіру.

Есірткіге тәуелділердің психокоррекцияның индивидуалды формасын қолданумен қатар топтық әлеуметтік-психологиялық тренингтер, рөлдік ойындар, ұжымдық релаксация, аутогенді жаттығу қолданады. Бұл шаралардың мақсаты әртүрлі өмірлік ситуацияларда мінез-құлықтың дағдыларын дамыту, құндылық бағдар мен жүріс-тұрыс мотивациясын өзгертуден тұрады. Тренингтердің моделі өмірлік ситуацияларды шешуге, әлеуметтік дезаптация, салауатты өмір сүруге бағдарланады. [6],

Психологиялық лабораториялардың іс-әрекетін профилактикалық және соған байланысты прогностикалық функцияларсыз елестету мүмкін емес. Оның мәні индивидуалдық және топтық мінез-құлықты болжау, есірткіге тәуелдінің тұлғалық дамуының болжамын бағалау және «тәуекел тобының» ішкі жалпы әлеуметтік ситуациясы, тұлға аралық шиеленісті қазіргі жағдаймен байланысты алдын алу, психоэмоциялы бұзылулар, невротикалық ашулану және т.б. [7],

Бұл жұмыстың жетістіктері психолог, психиатр және кеңес беру орындарының түрлі қызметкерлерімен өзара ақпараттарды жүйелеп бірлесе жұмыс жасағанда көрінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Алешина Ю. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М., Класс.; 2000.С.10-25.
2. Психологическая помощь и консультирование. Под ред. М.Ж.Тетушкина., Санкт-Петербург, 1999.С.7-35.
3. Кондрашенко Е.Т. Девиантное поведение у подростков. Минск, 1988.
4. Личко Е. Подростковая психиатрия. М.,1985.
5. Методы исследования межличностного восприятия / Под ред. Г.М. Андревой, В.С. Агеева. М.,1984.
6 . Психология подростка. Под ред. А.А. Реана . М., «Олма-Пресс»., 2003.
7. Жағымсыз әдеттердің алдын алу мәселесі. Жантану негіздері №5., 2010 ж.- Б.3-6

Есеналиев Аскат Ералыулы,
кандидат юридических наук, доцент
Тоханова Роза Жумадилевна,
магистр юридических наук
Аллаярова Наргиза Имамназаровна,
магистр юридических наук, ЮКГУ им. М.Ауэзова, г.Шымкент, Республика Казахстан,

ОСНОВНЫМИ ИСТОЧНИКАМИ, ЗАГРЯЗНЯЮЩИМИ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И ВЫЗЫВАЮЩИМИ ДЕГРАДАЦИЮ ПРИРОДНЫМИ ОБЪЕКТАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы Экологиялық ақуалдың жай күйі, бұзылған қоршаған орта мен оған төніп тұрған қауіп қатердің алдын алудың негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері жайында бірқатар деректемелер беріледі.

Аннотация. В этой статье представлены детали, необходимые для изучения общих закономерностей и тенденций загрязняющий окружающую среды и вызывающими деградацию природными объектами в Республике Казахстан особенностях его развития.

Abstraet. Details necessary for the study of general conformities to law and tendencies contaminating surrounding environments and by defiant degradation natural objects in Republic of Kazakhstan features of his development are presented in this article.

В Республике Казахстан к настоящему времени сформировалась самостоятельная подотрасль экологического законодательства- законодательство об охране окружающей среды заново приняли как Экологическое право.

В настоящее время состояние обьектом окружающей среды вызывает серьезные опасения. На проходившем Всемирном саммите по устойчивому развитию в Йоханнесбурге (ЮАР) в 2002 г. отмечалось: биологическое разнообразие сегодня сокращается беспрецедентными темпами и именно в результате человеческой деятельности истощены до предела около 75% морских рыбных запасов, на грани исчезновения 70% коралловых рифов.[1]

Особую тревогу вызывает в настоящее время и акватории казахстанской части Каспийского моря, где осуществляется интенсивная добыча нефти и вместе с тем загрязнения моря. В настоящее время природоохранная прокуратура возбудило дело по факту гибели тюленей в Каспийском море. Сейчас численность погибших тюленей достигло 891.[2]

По мнению профессора М. Даирова, стоимость ежегодно добываемых нами 300 млн. тон нефти может составить 45 млрд. долларов. Строительство нефтепровода, эксплуатация и ремонт морских платформ, транспортные и прочие расходы обойдутся примерно в 15 млрд. долларов в год. Потеря биологических ресурсов оценивается во столько же. Таким образом, чистая прибыль от добычи нефти может составить примерно 15 млрд. долларов и фактически будет равна сумме ущерба от утраты рыбных богатств Каспия. Потери животного и растительного мира подсчитать очень трудно.[3]

В Республике Казахстан к настоящему времени сформировалась самостоятельная подотрасль экологического законодательства- законодательство об охране окружающей среды заново приняли как Экологическое право.

В 2007 году 23 января года был принят Экологический кодекс Республики Казахстан, в котором целые главы и статьи посвящены требованиям по использованию животного мира. Также, в целях обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан и определения комплекса государственных мер по устойчивому развитию была разработана концепция экологической безопасности РК на 2004-2015 годы [4]. Здесь можно подчеркнуть главную актуальность разработки и приоритетов Концепции экологической безопасности на 2004- 2015 годы. Мировой опыт показывает, что основой успешного решения экологических проблем и предотвращения, экологических катастроф является экологизация социально- экономической системы любого государства. [5]

Обеспечение оптимального уровня экологической безопасности с достижением нормативных показателей состояния окружающей среды предполагает поэтапную реализацию положений данной Концепции.

Первый этап (2004-2007 годы) снижение уровня загрязнения окружающей среды и выработка плана действий по его стабилизации.

Второй этап (2008-2010 годы) стабилизация показателей качества окружающей среды и совершенствование экологических требований к природопользованию.

Третий этап (2011-2018 годы) улучшение качества окружающей среды и достижение благоприятного уровня экологически устойчивого развития общества. Здесь, я бы хотела выделить главную цель обеспечения экологической безопасности. Целью государственной политики в области экологической безопасности является обеспечение защищенности природных систем, жизненно важных интересов общества и прав личности от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду.

Для достижения данной цели необходимо решить следующие задачи: снижение антропогенного воздействия, ведущего к изменению климата и разрушению озонового слоя Земли; сохранение биоразнообразия и предотвращение опустынивания и деградации земель;реабилитация зон экологического бедствия, полигонов военно- космического и испытательного комплексов; предупреждение загрязнения шельфа Каспийского моря; предупреждение истощения и загрязнения водных ресурсов; ликвидация и предотвращение исторических загрязнений, загрязнения воздушного бассейна, радиоактивного, бактериологического и химического загрязнений; сокращение объемов накопления промышленных и бытовых отходов; предупреждение чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

Исчезновение видов животных приводит к утрате разнообразия на генетическом уровне. Наиболее эффективной мерой сохранения биоразнообразия является создание особо охраняемых природных территорий. Площадь особо охраняемых территорий республики составляет 13,5 млн. гектаров, или 4.9 % от всей территорий, что совершенно недостаточно для сохранения экологического баланса биологического разнообразия и ниже мировых стандартов, которые составляют 10 %.

Серьезно влияют на динамику правонарушений в сфере пользования животным миром появление и развитие предприятий с различными формами негосударственной собственности, нацеливающих свою деятельность, прежде всего, на скорейшее получение прибыли, с использованием различных пестицидов (ядохимикатов). Что представляет собой атмосфера В большинстве регионов нашей республики экологическая ситуация не только неблагоприятная, но и катастрофическая.

Основными источниками, загрязняющими окружающую среду и вызывающими деградацию природных? Окружающий нас воздух - это смесь газов или, иначе говоря, атмосфера, окутывающая наш земной шар.

Поступление различных поллютантов а атмосферу от стационарных промышленных источников в настоящее время составляет более 4 миллионов тонн в год.

В атмосферу над Казахстаном выделяется значительное количество высокотоксичных газообразных и твердых веществ. Если сопоставить количество выбросов от различных стационарных источников, то примерно 50 процентов выбрасывается теплоэнергоисточниками, а 33 процента - предприятиями горной и цветной металлургии. Наибольшее количество выбросов различных поллютантов происходит в Восточном Казахстане - 2231, 4 тыс. т/год, что составляет 43 процента от общего количества выбросов по всему Казахстану. На втором месте по количеству выбросов состоит Центральный Казахстан - 1868 тыс. т/ год или 36 процентов. Меньше всего загрязняется атмосфера в Северном Казахстане 363, 2 тыс. т/год (7 процентов) и Южном Казахстане 415, 1 тыс. т/год , что составляет 8 процентов. Наиболее мобильными, с обширным радиусом действия, являются окислы азота и серы. Они переносятся на значительные рассмотрения и оказывают сильное влияние на гибель, особенно сельскохозяйственных культур.

Значительный вклад в загрязнение воздушного бассейна и других компонентов окружающей среды вносит автотранспорт республики. Его выбросы, особенно в городах, составляют от 25 до 50 процентов. По загрязненности атмосферы выхлопными газами автомобилей на первом месте стоит Алматы 75 процентов, затем Актюбинск - 47, 1, Семипалатинск - 46,6, Жамбыл - 43,1, Усть-Каменогорск- 41,4 процентов. Меньше всего выхлопных газов содержится в атмосфере Жезказгана - 14,8 Петропавловска-26,3 и Лениногорска - 27,6 процентов. Однако самая высокая загазованность атмосферного воздуха, как ни странно установлена в таких городах, как Костанай - 84, 7 процента и Уральск - 81, 7 процента, где промышленных предприятий и автотранспорта сравнительно меньше, чем в вышеназванных городах. Автомашины являются главными загрязнителями воздуха и, до известной степени, почвы

и воды. Как свидетельствует статистика, на миллион с лишним алматинцев сегодня приходится более 200 тысяч автомашин.

Загрязнение атмосферы городов твердыми и газообразными поллютантами уменьшает интенсивность солнечного света, засоряет воздух значительным количеством твердых частиц, которые служат ядрами концентрации, способствующими возникновению туманов и смогов. Высокое содержание вредных примесей в атмосфере в твердом и газообразном состоянии оказывает влияние на тепловые свойства атмосферы.

Под действием солнечного света, в результате фотохимических реакций образуется эффект суммации, что способствует появлению новых, более токсических веществ, которые вызывают смоги.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан в главе 11 Об экологических преступлениях, предусмотрена ст. 282. Загрязнение атмосферы, которая гласит: Нарушение правил выброса в атмосферу загрязняющих веществ или правил эксплуатации установок, сооружений и иных объектов, если это деяние повлекло загрязнение или иное изменение природных свойств воздуха - несут ответственность по уголовному законодательству.

Другим весьма важным, абсолютно незаменимым для жизни естественным компонентом окружающей среды, природы и биосферы является вода.

Среднегодовой сток рек в Республике Казахстан сравнительно невелик и составляет всего 101,9 км. В год, тогда как сток воды в одной, например Амазонке составляет 220 км в год. Из этого количества на территории республики формируется около половины речного стока - 57 процента или 58,4 км. Остальные водные ресурсы составляют 43,5 км и поступают из сопредельных территорий (Китай, Узбекистан, Кыргызстан). Располагаемые к использованию в народном хозяйстве ресурсы поверхностных вод оцениваются в объеме всего 46 км. В пределах Казахстана насчитывается свыше 85 тыс. рек и временных водотоков, в том числе 11,5 тыс. длиной свыше 10 км 3447 озер, 4500 прудов и водохранилищ.

Наиболее крупными реками являются Иртыш, Урал, Ишим, Тобол, из безсточных районов Южного и Центрального Казахстана реки Сырдарья, Или, Нура, Сарысу. Кроме того, в пределах Казахстана расположены такие крупные замкнутые водоемы как Аральское море и озеро Балхаш.

Наряду с характерным дефицитом водных ресурсов, обусловленным в большей степени природными факторами формирования вод, влияние на качественный состав поверхностных вод суши оказывает также антропогенная деятельность, проявляющаяся в интенсивном развитии сельского хозяйства, водного транспорта, промышленности, энергетики и коммунального хозяйства. Основными загрязнителями воды являются промышленность и сельское хозяйство. Кроме того, все большее влияние на качество воды оказывают диффузные источники загрязнения, это ядохимикаты и удобрения, смываемые с сельскохозяйственных угодий. Значительно ухудшают качество воды, делают ее токсичной промышленные и бытовые стоки. В городах и промышленных центрах сточные воды составляют примерно 15-20 процентов от общей нагрузки водоема загрязняющими ингредиентами.

Негативные действия на качество и количество поверхностных вод оказывают меры, связанные с увеличением площадей орошаемых земель, в особенности в регионах недостаточного и неустойчивого увлажнения, которых в Казахстане немало. Основными водопотребителями в республике являются такие отрасли, как сельское хозяйство, промышленность и теплоэнергетика.

Наиболее острый дефицит воды ощущается на западе и на юге республики. Основными водопотребителями являются орошаемое земледелие (72%), промышленность (29%) и коммунальное хозяйство (6,0%). В орошаемом земледелии отмечается перерасход воды в 1,5 - 2 раза. Удельное водопотребление на 1 га орошаемых земель в среднем по республике составляет 10 тыс. м\га. Важным направлением охраны и рационального использования водных ресурсов является улучшение качества поверхностных и подземных вод. Под антропогенным воздействием существенно изменился гидрохимический, гидрологический и санитарный режим практически всех рек и водоемов Казахстана Поэтому необходимы создание экономических и правовых механизмов, разработка экологических норм и нормативов, системы мониторинга воды, почв и производства сельскохозяйственной продукции.

Список использованных литература

1. Саммит земли //Экологический курьер. – 2002 – 30 сентября.
2. Тюлени вымирают // Экологический курьер. – 2017 – 17 января
3. Тодорова Т. Сколько нефти добывать, чтобы не иссякли все запасы // Казахстанская правда. – 2001 – 5 октября.
4. Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004- 2018 годы, //Каз.Правда от 10.12.03.-№7
5. Мухитдинов Н.Б., Мороз С.П., Куандыков К.Д. Состояние и тенденции развития экологического права РК //Известия.-1997.- №7.

Куздеуова Лаура Сейдалиевна,
құқықтану магистрі, аға оқытушы
Блашева Маншук Тастемировна,
құқықтану магистрі, аға оқытушы
Маделі Ердаулет Болатұлы,
ЮМ-16-1к6тобының студенті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Андатпа. Бұл мақалада **с**ыртқы экономикалық қызмет-сыртқы экономиканың байланыстарды реттеу тәртібін анықтау және елдің халықаралық еңбек бөлінісіне қатысуын оңтайландыру бойынша мемлекет пен оның органдарының нысаналы түрде бағытталған іс-әрекеті айтылған. Сыртқы экономиканың негізін құраушыларға жататындар: сыртқы сауда саясаты, құрамына экспорттық және импорттық саясат кіреді шетел инвесторларын тарту және шетелдегі ұлттық капитал салымдарын реттеу саласындағы саясат, валюталық саясат. Сонымен бірге, сытқы экономикалық саясат жекелеген мемлекеттермен,аймақтармен сыртқы экономикалық операцияларды жүргізудің географиялық теңестірілуі міндеттерін де шешеді, бұл іс елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысқан.

Аннотация. В статье рассматриваются развитие Казахстана как одного из государств входящих в мировое сообщество тесно связано системой международных экономических контактов. Развитые страны с момента провозглашеения независимости Казахстана стали один за другим на государственном уровне начали осуществлять признание нашей страны в целом. В настоящее время все внешнеэкономические связи, которые стали неотъемлемой частью экономики любой страны, на фоне глобализации стали расширять виды деятельности. Глава государства за четверть вековой период становления Казахстана сумел построить и закрепить финансовые отношения, расширить сферы международного туризма, обмена, экономический и научно-технический, включая сотрудничество международных экономических систем..

Abstract. In the article examined development of Kazakhstan as one of the states of included in world community it is closely bound by the system of international economic contacts. The developed countries from the moment of провозглашеения independence of Kazakhstan became in sequence at state level began to carry out confession of our country on the whole. Presently all external economic connections that became inalienable part of economy of any country, on a background globalization began to extend the types of activity. Head of the state for a fourth age-old period.

Еліміз егемендігін алып, құлашын кеңге созып, өз дәуірімізге сай жаңа заманауи талапқа сай даму үстінде, яғни үздік елдер қатарына қосылу жолында көптеген жұмыстар атқарылуда. Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Әбішұлының атқарған қызметтері мен жасаған бағдарламарының қоғамдық ролін сөзбен айтқызып жеткізу мүмкін емес. Тек қана мемлекет ішілік бағдарламалар емес, сонымен бірга еліміздің сыртқы экономикалық мәселелерін шешу жолдарын әлі де қарастырып келеді. Енді міне тәуелсіздігімізге қол жеткізгеніміз тура-25жыл болыпты. Бұл жылдар арасында Елбасымыздың ішкі және сыртқы экономикалық халықаралық қатынастарды әлдеқайда жақсартып, аяғымыздан тік тұратын дәрежеге жеткізуде ҚР Президенті Н.Назарбаевтың қосқан үлесі зор екені баршаға мәлім.

Сонымен қатар қазіргі заманда кез келген ел экономикасының ажырамас бөлігіне айналған сыртқы экономикалық байланыстардың құрылымы күрделеніп, аясы кеңейе түсті. Соған қарамастан, сыртқы сауда халықаралық экономикалық байланыстардың негізгі түрі болып табылады. Халықаралық экономикалық байланыс жүйесі сыртқы саудадан басқа несие-қаржылық қатынастар, жұмыс күшімен алмасу, халықаралық туризм, экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастықты қамтиды. Сыртқы экономикалық іс-әрекет - бұл халықаралық экономикалық қарым-қатынас пен байланысты кәсіпкерлік іс-әрекеттегі коммерциялық субъекттердің шаруасы. Бұл іс-әрекет мемлекеттер арасын өз тарапынан сыртқы экономикалық байланыстарды орнатады. Дүниежүзілік экономиканы құрайтын ұлттық шаруашылықтар бір-бірімен халықаралық экономикалық байланыстар жүйесімен тығыз байланысқан.

Бұл байланыстар халықаралық географиялық еңбек бөлінісі негізінде дамиды. Алғашқы мемлекеттер арасында халықаралық экономикалық қарым-қатынастардың ең байырғы түрі-

сыртқы сауда қатынастары орнай бастады. Кедендік тарифтер көп түрлігі және орындайтын мәселелері бойынша мүмкіндігіне байланысты экспорт-импорт мәмілелерін реттеуде өте кең қолданылады. Көбінесе импорттық баж салықтары протекционистік шара ретінде пайдаланылады. Дамушы елдерде олар салықтық түсімдерді ұлғайтуға, дамыған елдерде олар сыртқы сауданы реттеуде қолданылады. Баж бағалық категориялар санына жатады. Бұл әр тауар бойынша бажды негіздеуге, олардың ұлттық және әлемдік шығындар мен бағалар арасындағы үйлестіруді, тұтынушының параметірлері мен тауардың сапасын есептеуде, т.б. жеке бағытты алуды талап етеді. Көлік құралдарының жетілуі, Еуропада өнеркәсіптің өркендеуі, жаңа жерлердің ашылуы дүниежүзілік сауда қатынастарының ауқымын кеңейтті.

Көп жүк көтеретін ірі кемелер легі Жаңа Дүниеден Еуропаға шикізат пен алтын тасымалдады. Соның нәтижесінде XVIII ғасырда сауда көлемі бес есе артты. XX ғасырдың басына қарай дүниежүзілік сыртқы сауда айналымындағы Еуропа елдерінің үлесі 50%-ға жетсе, Солтүстік Америка елдерінің үлесі 20%-ды құрады. XX ғасырдың соңына қарай дүниежүзілік сыртқы сауда көлемі ғасыр басындағымен салыстырғанда 14 еседей өсті.Қазіргі кезде ұлттық шаруашылықтардың халықаралық сауда жүйесіне неғұрлым жедел тартылуына қарамастан, дүниежүзілік тауар айналымының шоғырлану дәрежесі жоғары. Мұны дүниежүзілік экспорт пен импорттың географиялық құрылымынан айқын көруге болады. XX ғасырдың соңына қарай дүниежүзілік тауар айналымының 72%-ы Батыс Еуропа мен Азия елдеріне, ал Солтүстік Америка үлесіне 17%-ы тиесілі болды.

Өтпелі экономика тән бұрынғы социалистік елдердің үлесі бар болғаны 4%-ды құрады. Дүниежүзілік тауар айналымында Азияның жаңа индустриялық елдерінің үлесі артып келеді, оларға әлемдік экспорттың 10%-ға жуығы тиесілі. Корея Республикасының әлемдік экспорттағы үлесі 2008 жылы 2,9% болса, импорты-2,6%; Сингапурдың үлесі тиісінше 2,3 және 2,2%-ға тең.XX ғасырдың соңына қарай дүниежүзілік сыртқы саудада дамыған 25 ел жетекші орын алды. Оларға әлемдік экспорттың 84%-ы, импорттың 82%-ы тиесілі болды. Дамыған елдер өзара тауар айналымы, жөнінен де жетекші орынға ие; АҚШ пен Канада арасындағы тауар ағыны дүниежүзілік керсеткіштің 3,2%-ын құрады. Сыртқы сауданың тауарлық құрылымы халықаралық географиялық еңбек бөлінісіне, өндірістік және тұтыну тауарларына деген сұраныстың артуына тікелей байланысты. Тауар айналымының құрылымы FTP әсерінен үлкен өзгеріске түсті.

Ел экономикасына ықпал ететін маңызды көрсеткіштің бірі-сыртқы сауда сальдосы, оны экспорт пен импорт көлемінің айырмасы құрайды. Қытайдың сыртқы саудасына тұрақты оң сальдо (экспорт көлемі импорттан артық) тән болса, АҚШ-тың сыртқы сауда айналымы теріс мәнге ие.Сыртқы сауданы халықаралық дәрежеде реттеу бағытында 1947 жылы Тарифтер мен сауда жөніндегі Бас келісім деп аталатын халықаралық ұйым пайда болды. Бұл құрылым негізінде 1995 жылы Дүниежүзілік сауда ұйымы, құрылды.

Қазіргі кезде құрамында 132 ел бар бұл ұйым халықаралық сауда қатынастарын реттеумен қатар қызмет көрсету, инвестиция және ақыл-ой меншігін қорғау саласында белсенді әрекет ететін үйлестіруші құрылым болып табылады. Бұл ұйым құрамына кіруге Қазақстанда ұйымдастыру жұмыстары жүргізілуде. БҰҰ жанындағы сауда мен даму жөніндегі Комиссия да-UNCTAD өз жұмысын елімізде белсенді жалғастыруда. 2008 жылы Қазақстанның сыртқы сауда көлемі 109,1 млрд АҚШ долларын құрады. Оның 65%-ы экспортқа тиесілі болды. Еліміздің сыртқы саудасының географиялық құрылымы соңғы онжылдықта едәуір өзгеріске түсті. Кейінгі жылдары Қазақстан импортында ТМД елдерінің үлесі артты, экспортта Еуропа елдері жетекші орын алады. Экспорттың географиялық құрылымында салықтық жеңілдіктерге ие оффшорлық зоналардың үлесі артуда. Өйткені Қазақстаннан мұнай мен түсті металдар сатып алатын ірі компаниялардың кейбіреулері осындай аумақтарда тіркелген. Қазақстанның сыртқы саудасының тауарлық құрылымы соңғы жылдары экспорт пен импорттағы жеке тауарлар үлесінің артуына немесе кемуіне байланысты едәуір өзгеріске түсті.

Басты экспорттық өнім-мұнай және газ конденсаты 1995 жылы 793 млн АҚШ доллар көлемінде сыртқа сатылса, 2004 жылы бұл көрсеткіш 11417 млн АҚШ долларына жетті. Керісінше осы уақыт аралығында көмірді сыртқа сату көлемі екі еседей қысқарды. Соңғы бес жылда машиналар мен жабдықтар, көлік құралдарын сатып алуға жұмсалған қаржы екі есе артты; табиғи газ бен электр энергиясын сатып алу көлемі бірнеше есеге қысқарды. Сонымен, дүниежүзілік сыртқы сауда-халықаралық географиялық еңбек бөлінісі негізінде ұлттық шаруашылықтарды өзара байланыстыратын маңызды сала Қазақстанның сыртқы саудасы осы күрделі жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады.

Дамыған елдер жаппай өнім өндіре бастаған индустриялық кезеңде сыртқы сауданың маңызы күрт артты. СЭІ Субъектілері - кәсіпкерлік қызметпен айналыса алатын және СЭІ-ті жүзеге асыра алатын заңды және жеке тұлғалар.СЭІ тарихи және экономикалық категория болып табылады.Елдер арасындағы экономикалық, қарым-қатынастардың сипаты мен құрылымдық өзгерістері, ең алдымен, сыртқы тауар саудасынан көрінеді. Ұлы географиялық ашылулар кезеңіне дейін халықаралық тауар саудасына санаулы елдер ғана қатысты, тіпті қазіргі кезде дүниежүзіндегі басты сауда орталықтарының біріне айналған Европа елдерінің де сауда жасау аумағы шектеулі сипат алды. Бұған елдер мен дүние бөліктері арасындағы көлік қатынасының нашарлығы, саяси жағдайдың тұрақсыздығы, басқа елдер жөнінде нақты ақпардың жетіспеуі себепші болды. Көбінесе басқа елдерден өте қымбат және сирек кездесетін тауар түрлері әкелініп, саудаға салынатын. Құрлықтағы негізгі халықаралық сауда жолдары қатарына Азия мен Европаны жалғастырған Ұлы Жібек жолы мен Европаның солтүстігі мен оңтүстігін байланыстырған сауда жолы жатады. Орта ғасырларда арабтар Сахара арқылы өтетін сауда маршрутын жасады; бұл жол Арабияны Солтүстік Африкамен, одан әрі Оңтүстік Европамен жалғастырды.

Экономикалық әдебиетте кедендік баждардың табиғаты мен олардың атқаратын функциялары туралы бірде бір мәлімет жоқ. Нарықтық экономика жағдайында және СЭҚ либерализациялауда кедендік баждар СЭҚ-тің маңызды экономикалық реттеушісі болады. Кедендік баждар көмегімен мемлекет тауарларды әкелу немесе шығаруды қолдауға немесе оларды шектеуге, отандық тауарлар өндірушілердің тауарларын басқа да ұқсас тауарлардың шетел бәсекелестеріне бірдей тепе-тең экономикалық, ғылыми-техникалық, экологиялық, валюта-қаржылық жүргізуге СЭҚ субъектілерінің қызметін жалпы мемлекеттік, ұлттық мүдделерге бағыттауға мүмкіндігі бар. Тарифті саясатты қолдану тиімділігі туралы көптеген көзқарастар бар. Экономикалық саясат құралы ретінде тарифті қолданудың қарсыластары тарифке қарсы бірқатар дәлелдер келтіруде:
1. Тарифтер экономикалық өсуді тежейді; 2. Тариф - тұтынушыларға салықтық ауыртпалықты ұлғайтады; 3. Импортталған тауарларға салынатын тариф жанама түрде елдің экспортына нұқсан келтіреді; 4. Тариф жұмыстылықтың жалпы деңгейінің қысқаруына әкеледі; 5. Тарифтерді бір жақты енгізу көп жағдайда сауда соғыстарына әкеледі. Ал тарифтерді жақтауға мынандай дәлелдер келтіріледі: 1. Тариф - жас салаларды қорғайды; 2. Тариф - жергілікті өндірушілерді ынталандыру құралы; 3. Тариф - бюджеттік түсімдердің маңызды көзі; 4. Тариф - ұлттық қауіпсіздікті, елдің халықаралық беделін қорғайды

Сыртқы экономикалық қызмет-сыртқы экономиканың байланыстарды реттеу тәртібін анықтау және елдің халықаралық еңбек бөлінісіне қатысуын оңтайландыру бойынша мемлекет пен оның органдарының нысаналы түрде бағытталған іс-әрекеті. Сыртқы экономиканың негізін құраушыларға жататындар: сыртқы сауда саясаты, құрамына экспорттық және импорттық саясат кіреді шетел инвесторларын тарту және шетелдегі ұлттық капитал салымдарын реттеу саласындағы саясат, валюталық саясат. Сонымен бірге, сытқы экономикалық саясат жекелеген мемлекеттермен,аймақтармен сыртқы экономикалық операцияларды жүргізудің географиялық теңестірілуі міндеттерін де шешеді, бұл іс елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысқан. Сыртқы экономикалық саясат - сыртқы экономикалық қасиетті де реттейді, оның айрықша белгілеріне мыналар жатады:

- тауарлар мен қызметтердің халықаралық сауда саттығы.
- Материалдық, ақша, еңбек және интеллектуалдық ресурстардың халықаралық қозғалысы.

Сыртқы экономиканың құраушыларының бірі болып сыртқы сауда саясаты болып табылады. Ал сыртқы сауда саласындағы саясатты жүзеге асыру құралдарына: кедендік тарифтер, шеттен әкелу және шетке шығаруды реттеудің бейтарифтік шаралары; саудалық эмбарго; кедендік одақтар және еркін сауда аймағы; валюталық қатынастар саласын: валюталарды сатып алу-сату операциялары, коммерциялық және басқа мақсаттардағы валюталық операйияларға шектеулік белгілеу жатады. Төлемдік қатынастар мен несиелік саясат сферасында займдар қарыз экспорттық несиелер және экспорттық несиелерді сақтандыру бойынша есептеу мөлшерлемелері мен проценттерінің деңгейлері реттеледі. Көптеген мемлекеттерде сыртқы экономикалық саясат құралдарының кең ауқымды жиынтығының болуы-өздерінің сыртқы экономикалық байланысының құрылымымен даму бағыттарын құруға ғана емес, сонымен бірге басқа елдермен сыртқы экономикалық байланысы мен сыртқы экономикалық саясатына да белсенді түрде ықпал етуге мүмкіндік береді. Сыртқы экономикалық саясат құралдарының бұл жиынтығын саудалық саяси механизм ретінде қарастыруға болады.

Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі дамуы өзара бағыныштылық және өзара араласу процесінің күшейген кезеңінде жүріп жатыр. ҚР-ның геосаяси орны, жалпы шекарасы, басқа

аймақтармен байланыс жасайтын көлік қатынасы, сондай-ақ бай табиғи ресурс қуаты өндірістік өнеркәсіпті кооперацялауға, біріккен кәсіпорындар ұйымдастыруға, агроөнеркәсіптік кешендердің қызметінің дамуына алғы шарттар жасайды. Айта кететін жәйт, жаңа жағдайда бұрынғы одақ мемлекеттерінің арақатынасындағы стиль де өзгереді. Қазақстан ТМД елдері мен сауда-экономикалық байланыстарында дүние жүзінде белгіленген сауда-құқық негіздеріне, сауда және тариф жөніндегі бас ассосация ұйымының принциптеріне сүйенеді. Саудадағы әртүрлі лицензия түрінде квота, баж салығы, т.б. кедергілерден құтылуға алғашқы қадамдар жасауда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Райханұлы Н. Экономиканың жарты жылдық қарқыны. //Ақиқат.-2004-№9-11-12б.
2. Райханұлы Н. Экономикалық дағдарыстан қайтсек шығамыз? // Ақиқат.-1994-№4-14-17б.

Есентүгелов А. Қазақстандағы макроэкономикалық жағдай. // Ақиқат.-1996-№11-14-17б.

3. Елшібекова Қ. Инвестициясыз экономика өрге баспайды. //Саясат.-1998-№2-118б.
4. Қазақстан цифрларда. Статистикалық жинақ. Алматы.-2013

Куанышбаева Сауле Оралхановна
кандидат юридических наук, старший преподаватель
Южно-Казахстанского Государственного Университета имени М.Ауэзова

Ю.Г. БАСИН – ИЗВЕСТНЫЙ ОРГАНИЗАТОР ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Эту статью я посвящаю светлой памяти моего
наставника жизни и научного руководителя
доктору юридических наук, профессору
Юрию Григорьевичу Басину в честь его
95-летия (1923-2018 г.)

Мой учитель будучи человеком ученым и долгое время посвятившим себя любимому делу юриспруденции вывел в свое время основные ориентиры в работе.

- Не делай другому то, чего не хочешь, чтобы он сделал тебе. Вот этот – тот древний принцип, который просто необходимо соблюдать в жизни.
- Обсуждая действия другого человека, всегда нужно ставить себе вопрос: а как бы ты поступил, попав в подобную ситуацию?
- Умей защищать свою точку зрения, свою позицию.
- Не будь, зависящим от мнения начальства и в то же время необходимо умение прислушиваться к критике.

Потому что та позиция, которая тебе нравится и по твоему мнению абсолютно правильна, после критической оценки может потребовать пересмотра. К Вузам которые готовят юристов, Юрий Григорьевич всегда говорил, что нужно предъявлять высокие требования и спрос. К сожалению у нас есть такие платные вузы, в которых не знания приобретаются за деньги, а покупаются отметки.

Конечно, молодые специалисты, получившие (купившие) такие дипломы о высшем юридическом образовании очень быстро проявят себя как грубые невежды. Жизнь меняется, появляются новые законы, надо уметь это анализировать, сравнивать и разбираться. Так сказать вколачивать знания, надо научить студентов тому новому, что появилось за период их учебы. Важно умение не только знать, как толковать закон, но и критически его оценивать.

Юрий Григорьевич Басин всегда считал, что необходимо в подаче учебного юридического материала максимально использовать в учебном процессе возможности и технический потенциал новой техники, то есть ТСО.

В методике преподавания юриспруденции у Юрия Григорьевича, в течение долгого времени сложились некоторые свои представления.

Во-первых, он считал для совершенствования юридического образования, нельзя отрывать обучение, особенно в юридической области, от воспитания.

Во-вторых, мы должны научить молодых юристов тому, как найти и узнать что-то при необходимости.

Я не очень ценю, когда студент отвечает строго и точно на вопросы: «Это написано так, а это - так». Главное, чтобы он знал, как найти то, в чем ему нужно сегодня разобраться, как это оценить и как эти знания потом применить. Я считаю, что мы должны учить студентов мыслить и защищать свою позицию. И Юрий Григорьевич нередко говорил, что больше уважает мнение студента, может быть и неправильное, но им самим обоснованное и доказанное, нежели повторение абсолютно правильного чужого мнения.

Как-то в интервью с Юрием Григорьевичем журналист спросил «Сама проблема правосознания зависит от целого ряда объективных и субъективных факторов, но наиболее серьезным из них является проблема менталитета. Вы согласны с этой точкой зрения?» На что Юрий Григорьевич ответил. Безусловно. Желательно, чтобы формирование правосознания начиналось уже в семье. Обучение вообще и обучение юристов особенно должно быть неразрывно связано с воспитанием и развитием восприятия судебной этики; недопустимости отклонения от закона, особенно по корыстным мотивам; выработки самостоятельных позиций, а не позиций с оглядкой на вышестоящую власть. Это должно быть совершенно необходимым.

Коррупция в юриспруденций это коррозия поедающая металл. В первую очередь, это – беспощадная борьба с коррупцией. И это длинный путь, население стремится это сделать, но идет это довольно медленно, потому что есть традиции, сложившиеся привычки, устоявшаяся психология. Еще одной краеугольной проблемой в юридическом образовании является глобализация. Глобализация идет во всем, в том числе и в юридическом образовании. Отсюда их влияние на экономическую и политическую власть. Ведь что такое глобализация? Это легальная, внешне не нарушающая закон космополитическая экспансия капитала, что ведет к распространению его экономической власти. И Юрий Григорьевич видит в глобализации свои плюсы и минусы. Развитие глобализации не должны мешать интересам государств и народов, нужно ограничить экономическое поле частоколом запретов. Конечно, мы не можем этот процесс прекратить, действуя так как когда-то поступали английские рабочие, пытавшиеся уничтожить машины, заменяющие человеческий труд и поэтому вызывавшие безработицу.

Нам необходимо соблюдать баланс интересов. Можно привлекать иностранный капитал – он нам очень нужен не только в виде денег, но и опыта, новых технологий и т.п. Но, если мы не создадим необходимых условий, говорит Юрий Григорьевич, инвестор к нам не пойдет, нельзя рассчитывать на чувства альтруизма и благотворительности.

Вместе с этим нельзя, чтобы этот капитал жирел за счет наших жизненных интересов. Вот поэтому глобализация должна быть в центре внимания при развитии экономики и права с тем, чтобы в дальнейшем использовать все ее положительные стороны и ограничивать ее в тех пределах, нарушение которых приносит вред.

Юрий Григорьевич Басин с отличием закончил школу в 1941 г. 21 июня выпускникам школы выдали аттестаты, а 22 июня началась война. Их сразу призвали в армию. На фронт попал в 1943 г. – в пехоту, офицеров которой после войны осталось лишь три процента.

«Я не видел и не знаю всего того, что было на фронте в первые два года войны. У Юлии Друниной, моей ровесницы (была такая прекрасная поэтесса), есть пронзительное стихотворение «Три процента». Но особенно я запомнил такие строки: Я только раз бывала в рукопашном,

Раз – наяву, и сотни раз во сне,
Кто говорит, что на войне не страшно,
Тот ничего не знает о войне».

Юрий Григорьевич прошел через Сталинградский фронт, Ленинградский фронт. Три раза получал ранения. Под Ленинградом его ранили, оперировали, но рана была тяжелая и его отправили в тыл, в Ташкент. Выздоровел я довольно быстро. Потом вспоминает Юрий Григорьевич Басин.

Военно-фронтовая карьера моего учителя такова:

1. Курсант пехотного училища (Алтайский край)
2. Командир стрелковой роты на Прибалтийском фронте
3. Командир роты противотанковых ружей и пулеметной роты на Ленинградском фронте
4. Закончил войну заместителем командира батальона на Ленинградском фронте.

Демобилизовался в 1946 г. в звании капитана.

Активной была законотворческая деятельность Ю.Г. Басина. Основной объем работы был именно в те годы, когда законы издавал Указами имеющие силу закона Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбанв. Даже скажу больше говорит профессор Ю.Г. Басин «Если быть откровенным, то самое продуктивное время было, когда больше года законы издавал своими Указами Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев. Каждый год мы делаем шаг вперед и мы на равных войдем в мировую экономику» прогнозировал мой учитель.

В своей книге доктор юридических наук, профессор С.Ф. Ударцев делится следующим воспоминанием о Ю.Г. Басине о его законотворческой деятельности. В 1995 г. в период разработки действующей в настоящее время Конституции Республики Казахстан в соответствии с постановлением Президента Республики Казахстан от 22 мая 1995 г. №2292 Юрий Григорьевич назначался членом Экспертно-консультативного совета при Президенте Республики Казахстан Н.А. Назарбаева по проекту новой Конституции Республики Казахстан вместе с такими юристами как Н.А. Шайкенов, В.А. Ким, Г.С. Сапаргалиев, М.К. Сулейменов и др. Этим же постановлением Президента были определены иностранные эксперты в составе: С.С. Алексеев (Россия, известный юрист, бывший руководитель Комитета конституционного надзора СССР, научный консультант Н.А. Шайкенова), Жак Аттали (видный государственный и общественный деятель, советник Государственного Совета Франции) и Ролан Дюма (председатель Конституционного Совета Франции).

Конституционная тематика в творчестве Ю.Г. Басина занимало особое место. И в 2000 г. на конференции, посвященной 5-летию Конституции Республики Казахстан, Юрий Григорьевич выступил с докладом. Вспоминает в своей замечательной книге профессор С.Ф. Ударцев. Ю.Г. Басин выступил с докладом «Конституционные идеи в гражданском законодательстве». Этот доклад был включен в План мероприятий по проведению юбилейной конференции, утвержденный Постановлением Правительства Республики Казахстан от 25 мая 2000 г. №1105.

Ю.Г. Басин являлся неисчерпаемой энциклопедией правовых знаний и юридической практики, носителем живого гражданского права – тончайшим знатоком законодательства.

Юрий Григорьевич не боялся высказывать свое мнение по различным дискуссионным научным вопросам, но умел делать это всегда тактично и элегантно.

Лекции профессора Ю.Г. Басина учили юридическому творчеству, созиданию законов и правоприменительной практики.

В апреле 2002 г. Ю.Г. Басин встречался с Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым, на которой обсуждались актуальные проблемы развития Казахстана.

Юрий Григорьевич награжден орденами Красной Звезды и Отечественной войны 1 степени и большим количеством медалей, в том числе за военную отвагу и мужество. За разработку и реализацию конституционной реформы Указом Президента Республики Казахстан от 27 августа 1999 г. он награжден орденом «Құрмет». Ю.Г. Басин – заслуженный деятель науки Казахской ССР (1984 г.).

Ю.Г. Басин был патриотом Казахстана. Его патриотизм был «не против других», а стремление сделать максимально полезное для страны, где он жил, которую любил.

Ю.Г. Басин ученый-юрист с мировым именем.

Дела, мысли ученого продолжают творить жизнь, сознание, живут в правовой системе Казахстана. Точное и яркое слово мэтра творило профессиональное сознание, служило полярной звездой для ориентира в правовой сфере, в семье, детях, внуках, благодарных учениках, в сознании всех знавших этого человека людях, которым светлая память о нем будет не раз помогать в жизни, придавать силу и энергию...

Ю.Г. Басин был интеллигентный, влиятельный и ответственный человек во всех сферах человеческих отношений.

Ю.Г. Басин – известный организатор высшего юридического образования в Республике Казахстан. На научных мероприятиях присутствовали и воспитывались, не только специалисты гражданского права, но и представители других направлений юридической науки, вцелом юриспруденции.

Юрий Григорьевич принимал участие в формировании «правовой атмосферы» в стране. Его многочисленные научные публикации, выступления по телевидению, радио, выступления на научных конференциях, работа и участие в законотворческой деятельности всегда отличались четкостью, лаконичностью, прагматизмом, научные статьи отличались деловым изложением научного материала. И в тоже время Ю.Г. Басин доносил порой проблемные вопросы с тонким юмором, что помогало доброму восприятию информации и выступление становилось ярким, запоминающимся и важным.

К юбилейным датам в газете «Казахстанская правда» публиковались статьи к 70-летию, 75-летию, 80-летию учителя. Помню вот название одной статьи «Семья докторов наук сегодня отмечает юбилей». Ведь супруга Ю.Г. Басина Инна Петровна тоже была доктором технических наук, профессором. Была замечательным человеком с замечательной педагогической биографией. Сердцем теплого и уютного семейного очага. Воспитавшая достойного своего отца сына Владимира Юрьевича Басина, который почему то не пошел по стопам папы или мамы, а стал врачом, выбрал профессию своей бабушки мамы Ю.Г. Басина Анны Ефимовны Басина.

Пусть вечно светлая память Юрия Григорьевича Басина живет в сердцах.

Литература:

1. С.Ф. Ударцев. Учителя и коллеги. Алматы. Раритет. 2011 г. 52-59 стр.
2. Юрист. Ежемесячный журнал. Ноябрь. 2002 г. 8-15 стр.
3. Зангер. Ежемесячный журнал. Январь. 2002 г. 4-10 стр.

Рысбаева Сауле Жаксыбаевна,
саяси ғылымдар кандидаты,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің доценті,
Шымкент, Қазақстан

САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК НЕГІЗІ

Аңдатпа. Мақалада Тәуелсіздік жылдарда қалыптасқан саяси құндылықтар жүйесі қарастырылған. Саяси құндылықтың маңызды құрамдас бөлігі ретінде саясат пен саяси сана қарастырылған.

Аннотация. В статье рассматриваются политические ценности формировавшиеся в годы Независимости в Республике Казахстан. Политические ценности могут быть демократические, основанные на гуманистических принципах.

Annotaion. The article considers political values were formed in the years of independence in Kazakhstan. Political values can be democratic, based on humanistic principles.

Құндылықтар жүйесінде саяси құндылықтардың маңызы зор.

Қоғамның мәдени-саяси деңгейі, ондағы көзқарастардың әр алуандығы мен айқындығы мемлекеттік құрылымда қалыптасқан құндылықтар жүйесімен анықталады. Құндылықтар жүйесі қоғамның идеологиясы мен мәдениетінің сипатын бейнелеп көрсетеді. Адам ақыл-ойы мен санасы арқылы құндылықтар жүйесін игеріп, оларды өз мақсат-мүддесіне орай ұстанып, бағалай бастайды. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар мен нормалар қызметін өзіне бағындырады және реттейді.

Құндылықтардың табиғатын, қалыптасуын зерттейтін ілім аксиология (грек тілінен «аксе» – құндылық, «логос» – ілім) деп аталады. Саяси құндылықтар саяси менталитеттің құрамдас бөлігі ретінде зерттеледі.

Құндылық дегеніміз – бұл идеялардың, түсініктер мен оларға сәйкес әлеуметтік-психологиялық білімдер жүйесінің (ұстанымдардың, әсерлердің, көзқарастардың), іс-әрекеттердің құралдары мен әдіс-тәсілдерін таңдау және оларды жүйелі түрде жүзеге асыру мен күнделікті тәжірибеде қолдану дәрежесі болып табылады.[1]

Саяси құндылықтарды шартты түрде бірнеше түрлерге бөлуге болады. Тоталитарлық - идеялық диктатқа, басқаша ойлауды мойындамауға негізделген; конформистік - азаматтар құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың топтық түріне идеясыздық икемделуге негізделген; бейімделген - билік институттары мен өзінің саяси мүдделеріне әлеуметтік селқоссыздықпен қарауға негізделген; белсенді - биліктің демократиялық түріне ұмтылатын және белсенді сипаттағы адамгершілік моральдық қағидаттарға және ашық жеке сенімдерге негізделген; радикалистік - қоғамдық қайта құрулардың күштеу әдістерін ғана мойындайтын, заңсыз ойлауға негізделген.[2]

Саяси құндылықтар дегеніміз – қоғамның түрлі салаларында, солармен бірге оның саяси өмірінде де саяси-әлеуметтік субъектілердің өздерінің іс-әрекетінде, көзқарасында бағыт-бағдар етіп ұстайтын идеялары мен ұғымдары. Саяси құндылықтар саясат пен саяси сананың маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Олар саясат субъектілерінің саяси-әлеуметтік сипаттағы мақсат-мұраттарының жүзеге асуына мүмкіндік тудырады.[2]

Көпұлтты және көпконфессиялы қоғамның дамуындағы күрделі де қайшылықты мәселелер ретінде саяси құндылықтар мәселесі ерекше орын алады.

Саяси құндылықтар қоғамның саяси-әлеуметтік саласында саяси мәдениетпен, саяси мақсат-мұраттармен, саяси ұстаным және мүдделермен бірлесе қалыптасып, тіршілік етеді. Демек, саяси құндылықтар – қоғамдық-саяси жүйеде саяси мәдениетті қалыптастыру мен оның дамуы жолындағы негізгі факторлардың бірі болып табылады. Осымен байланысты бүгінгі таңда саяси мәдениетті құндылықтар мен ұстанымдар жүйесі ретінде сипаттаудың маңызы ерекше. Өйткені «…бүгінгі таңда біздің пәтуа – бірлігімізге саяси құндылықтар ғана тұғыр бола алады».[3]

Қандай қоғамдық құрылымда болмасын жүзеге асырылған маңызды жаңаруларға орай, бірқатар саяси құндылықтардың өзектілігі ерекше арта түсетіні белгілі жайт. Демократиялық елде ғана мемлекеттік егемендікке, тәуелсіздікке ауадай қажетті төзімділік те, бірлік те, достық та, ынтымақтастық та нығая түседі.

Соңғы уақытта бүкіл әлемде өзара ықпалдасу үдерісі де қызу өрістеуде. Бұған қоса көптеген ұлт өкілдері, соған орай мәдениеттің көп түрлілігі бірігіп, топтасқан Қазақстан

қоғамында бұл саясат ерекше байыппен әрі парасаттылықпен жүзеге асырылуда. Десек те, қоғамда демократиялық институттардың орныға бастауы мен қоғамдық құрылымдар арасындағы ауқымды ықпалдастықтың жүзеге асырылуына орай қоғам мүшелерінің сана-сезімінде демократиялық, жалпыадамзаттық құндылықтар бірте-бірте басымдылық таныта бастады. «Демократия», «тәуелсіз мемлекет», «ұлттық қауіпсіздік», «адам құқықтары», «теңдік», «мемлекеттік тіл», «жалпыұлттық келісім», «азаматтық қоғам», «ынтымақтастық», «әділеттілік», «еркіндік», «азаттық», «билік» сияқты саяси құндылықтар сөзімізге дәлел. Қазақ ұлтының құндылықтары, тілі, мәдениеті төңірегіне барлық қазақстандықтарды іштей топтастыру, ортақ саяси құндылықтар негізінде оларды бірегейлендіру құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құру үшін өте маңызды. Өйткені бәріміз ежелгі қазақ топырағында өмір сүрудеміз. Сондықтан, қазақтардың ата дәстүрін, дала демократиясын, дала заңын, саяси мәдениетін, шежіре-тарихын білетін Қазақстан халқының жаңа демократиялық санасын қалыптастыру қажет.

Өз кезегінде белгілі ғалым Л.Ә. Байделдинов: «…Тәуелсіздіктің жоғары саяси құндылық екендігі сөзсіз, өйткені оның арқасында халық мақсатты әрі белсенді түрде әлеуметтік жағдайды жетілдіреді, мемлекеттік билік пен саясатты қалыптастыру мен жүргізуге қатысады, өзінің барлық шығармашылық күш-қуатын қоғамдық өмірдің дамуын көтеруге арнайды. Тәуелсіздік жеке әлеуметтік субъект, қазіргі өркениеттің белсенді әрі дербес мүшесі ретінде өзінің шығармашылық сапа-қасиеттерін сақтап, оның дамуына өзінің үлесін қосу үшін әрбір ұлтқа қажет. Мемлекеттік тәуелсіздік ұлттың өзін-өзі қорғауын, өзін-өзі сақтауын және қиналмай дамуын қамтамасыз етуші күшті саяси құрал… Қазіргі саяси жағдайда тәуелсіз мемлекет халық үшін де, оның құрамына енетін ұлт үшін де сөзсіз, абсолютті құндылық болып табылады», – деп тұжырымдайды.[4]

Осы саяси құндылықтар жүйесі өз кезегінде бірте-бірте демократияланған сайын мемлекеттегі әр адамның еркін дамуына, олардың саяси іс-шараларға белсенді қатысуына, саяси мәдениетінің жетілуіне мүмкіндіктері көбейе түсері анық. Ал саяси құрылымда бүгінгі таңда демократиялық құндылықтарды кеңірек өрістету барлық азаматтарға ортақ қажеттілік болып отыр.

Саяси мәдениеттің ұлттық ерекшелігі болуы тиіс. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізуімен байланысты саяси жүйеде түбірлі демократиялық жаңарулардың жүргізіліп жатқаны белгілі. Соған орай қоғамдық ой-санада еліміздің мемлекеттік құрылымында орын алған маңызды өзгерістер саяси мәдениеттің негізіндегі саяси құндылықтарға қандай сипатта өз ықпалын тигізіп отыр деген мәселенің туындауы заңдылық. Мемлекет азаматтары өздерінің мәдени және ұлттық бірегейлігін егемен еліміздің болашағымен байланыстыру арқылы ғана жасампаздық жолына түсе алады. Осылайша, саяси-әлеуметтік орнықтылықтың, мәдениетаралық, этносаралық және дінаралық келісімнің тереңдеуіне себепкер болады. Қазақстан Республикасындағы орныған жатқан демократиялық үрдістердің өзіндік ұлттық дәстүрлі ерекшеліктері мен саяси-әлеуметтік қалпы болатыны сөзсіз.

Қазақстандықтар қоғамдық-саяси жүйені алға қарай дамыту үшін демократиялық құндылықтарды қабылдап, саналы таңдау жасады, сондықтан да оның елімізде түбегейлі орныуына мүдделі. Соның нақтылы көрінісі осы мәселенің конституциялық қағидалармен бекітілгені болып табылады.
Адамның тұрмыс халінің деңгейі оның саяси мәдениетінің сипатына, ұстанатын саяси нанымы мен бағытына шешуші ықпалын тигізеді.

Бүгінде қазақ халқының ұлттық санасы жаңғырып, өзін-өзі тану, өзін басқаға таныту, өзінің бай, ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін қастерлеу мен құрметтеу, біртуар ұлттың тұлғалары мен құндылықтарын бүкіл дүниеге таныту, бай рухани қазынасын әлемдік өркениетпен ұластыру, ұлттық бірлікті нығайту бағытында қыруар шаруалар атқарылуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында құндылықтар мәселесін XXI ғасырдың он жаһандық сын-қатерінің қатарына қосқанын атап өту жөн. Елбасы өз сөзінде: «Әлем ауыр дүниетанымдық және құндылық дағдарысты бастан кешіп отыр. Өркениеттер қақтығысы, тарихтың ақыры, мультимәдениеттің күйреуін жариялайтын үндер жиі естіледі. Жылдар бойы сыннан өткен құндылықтарымызды қорғай отырып, біз үшін осынау кертартпа көзқарастан тартынуымыздың принципті маңызы бар. Өз тәжірбиемізден білетініміз, біздің осал тұсымыз» деп атаған көпэтностылығымыз бен көпконфессиялығымызды өз артықшылығымызға айналдыра алдық [5], деп тұжырымдаған.

Тәуелсіздік алғалы бері біздің елімізде ұлттық, жалпыұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды дамыту мемлекеттік саясат деңгейінде қарастырылатыны көңілге қонарлық жағдай.

Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру...Сонымен бірге, IT-білімді, қаржылық сауаттылықты қалыптастыруға, ұлтжандылықты дамытуға баса көңіл бөлу керек.[6]

Қазақстанның өткен жиырма бес жылында нарықтық қатынастар құрылды және саяси жүйеміздің институттары қалыптасты. Этносаралық үйлесімділік және саяси тұрақтылық, рухани келісім мен бейбітшілік, әлемдік дағдарыс жағдайында экономикалық даму, ұлттық мүддені қорғау негізінде ішкі және сыртқы қауіпсіздікті одан әрі нығайтуда мемлекет құрушы және қоғамды іштей топтастырушы қазақ ұлтының айналасына ұйысудың барлық алғышарттары жасалды.

Ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргенділікті көрсетеді. Нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы.[7]

Бүгінде Қазақстанда мәдени жағдай ұлттық рухани, адамгершілік құндылықтарын, салт-дәстүрлерді, діл мен тілді жаңғыртуды қажет етеді. Заман талабына сай елімізде білім жүйесін бір жүйеге түсіріп, қалыптастыру керек. Себебі білім, ғылым халқымыз бен мемлекетіміздің мәдени тәуелсіздігін қамтамасыз ететін жүйе. Бұған білімді техникалық ақпараттық қамтамасыз етудің әлемдік деңгейіне жету мен мәдени құндылықтардың дәстүрлі ұлттық жүйесімен байланыстыру арқылы ғана қол жеткізетініміз анық.

Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны бек түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді.[7]

Қоғам неғұрлым бай болса, ол солғұрлым демократиялық үдерістерді дамытуға бейім келеді. Сол сияқты ел тұрғындарының да тұрмыстық қажеттіліктері толығымен қамтамасыз етіліп, олардың білім дәрежесі, сана-сезімі мен саяси-мәдени деңгейі жоғары сипатта болады. Сондай-ақ, қоғам тарапынан өз мүшелерінің тұрмыстық жағдайын көтеру жолындағы жүргізетін іс-әрекеттері олардың саяси көзқарастары мен ой-пікірінің жетілуіне, саяси бағыт-бағдарлары мен ұстанымдарының негізделуіне, саяси мәдениетінің деңгейінің жоғарылауына да өз ықпалын тигізері сөзсіз жайт.

Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек.[7]

Көпэтникалық мемлекетте, Қазақстанда, қазақтар ең алдымен, жалпы барлық қазақстандықтардың ұлттық құндылықты сапаларының деңгейін көтеру мақсатында Қазақстандағы ұлтаралық келісім жүйесін құрушы ұйытқы ұлт болуы тиіс.

Қоғам мүшелерінің саяси үдерістерге белсене қатысуы мен қоғамдық өмірдің нағыз субъектісі етіп қалыптасуы оның өзіне тән даму ерекшелігіне және жоғары білім деңгейі мен саяси-мәдени дәрежесіне байланысты деп айтуға болады.

Тәуелсіз елімізде инновациялық индустрияландыру, ұлттық экономиканы әртараптандыруды жалпыұлттық идеяға айналдыру арқылы Қазақстан Республикасы өркениетті, бәсекеге қабілетті мемлекетке айналды. Бұл жолда қазақстандықтардың бірлігі, төзімділігі, ынтымақтастығы, өзара құрметі зор мәнге ие.

Қазақ халқының ұлтгық идеяны ту етіп көтеріп, егемен елін, дербес мемлекетін орнатып, жиырма жеті жылдың ішінде төрткүл дүниеге танылуына жеткізген ұлы күш – бұл ұлттық намыс пен азаттық рухы.

Осы жиырма жеті жыл ішінде өзіне тән институттары бар жаңа демократиялық құқықтық мемлекет құрылды. Егемен Қазақстан әлемдік қауымдастықта дербес даму жолымен нық жүріп келеді.

Қазақстанның табысты жаңғыруын қамтамасыз ету үшін бастамашыл белсенді сыртқы саясатты одан әрі жүзеге асыру қажет.

Қазіргі күрделі жағдайда Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты бейімделуді және ұлттық мүддені прагматизм қағидаттарына сәйкес ілгерілетуді талап етеді. .[8] Бұл үшін қазақстандық қоғамда барлық мүмкіншілктер мен күштер жеткілікті дәрежеде деп сенімді айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Психология. Словарь, М., 1990, 442-б.
2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
3. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. -189-б.
4. Байдельдинов Л.А. «Государственный суверенитет Республики Казахстан как политическая ценность», Саясат, 2001, №3, 12 б.
5. Қазақстан Республикасының Президенті Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму», 30.11.2015 ж.
6.ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»,31.01.2017 ж.
7. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», сәуір 2017 ж.
8.Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру», 05.10.2018 ж.

Өмірзақов Пернебек Құрашұлы
заң ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің доценті, Астана қ., pumirzakov@mail.ru

КОРПОРАТИВТІК ДАУЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕГІ ЕУРООДАҚ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Кілт сөздер: *арбитраж, корпоративтік даулар, корпоративтік құқық, корпоративтік қатынастар, бағалы қағаздар нарығы, құқықтық реттеу.*

Ключевые слова: *арбитраж, корпоративные споры, корпоративное право, корпоративные отношения, рынок ценных бумаг, правовое регулирование.*

Keywords: *arbitration, corporate disputes, corporate law, corporate relations, legal regulation, securities market, legal regulation,.*

Халықаралық тәжірибеде сондай-ақ даулардың арбитрабелді екенін анықтау барысында достастық келісімге келу мүмкіндігі секілді сипат қолданылады. Арбитраж компетенциясын кеңейтетін мұндай амалдар, мысалы, Финляндия заңнамасында бекітілген. Ұқсас жағдай шведтік 1999 жылғы арбитраж жайлы Заңда да бекітілген. Германдық азаматтық жинақ мүліктік емес талап бойынша арбитраждық келісімнің де құқықтық күшін қарастырады, өйткені екі жақта даудың себебі бойынша татуласуға бағытталған келісімге отыруға теңдей құзіретті.

Австрияда арбитраждық талқыланудың тақырыбы тараптар достастық келісімге отыра алатын кез келген даулар бола алатын еді. Алайда қазіргі уақытта австриялық заңнама тек арбитражда даудың қарастырылу негіздемесін беретін мүліктік даудың себебін ғана қарастырады. Бірақ мүліктік қатынастар жоқ даулық жағдайларда ортақ келісімге келу мүмкіндігінің критерийі әліге дейін қолданылады.

Ұлыбриятанияда арбитражда даулардың қарастырылуының тек бір ғана шектеуі бар - қоғамдық тәртіпке қайшылық туғызса, яғни бұл арбитраждардың максималды құзіретін білдіреді. Дәл осындай жинақтардың, яғни тараптардың барынша қызығушылықтары мен келісімдерін ескеретін кесірінен ағылшындық құқық коммерциялық қатынастарды реттеуде өзекті болып, кеңінен таратылды. Егер корпоративті даулардың арбитрабелдік сұрағына назар аударсақ, онда олардың арбитражда қарастырылуы көптеген елдерде қалыпты болып саналады.

XIX ғасырдың басында арбитраж Франция және Бельгия елдерінің акционерлер арасындағы дауларды шешудің жалғыз жолы болды. Мұндай даулармен мемлекеттік сотқа бару тек XIX ғасырдың соңында алынып тасталынды. Керісінше, Ұлыбритания соттары ұзақ уақыт арбитражға сенімсіздікпен қарап, бірте-бірте корпоративтік дауларды шешудің альтернативті жолын мойындады. Жоғарыда айтылғандай, Ұлыбританияның соттық тәжірибесіне сәйкес, тек егер қоғам мүддесіне қайшы болмаса барлық даулар арбитражда қарастырылуы мүмкін. Корпоративтік даулар қоғам мүддесіне қарсы келмейтіндігі мойындалса, олар арбитражға рұқсат етіледі. Оған мысал, FulhamFootballClubLtd және Richards тараптары арасындағы іс бойынша Ұлыбританияның Апелляциялық сотының шешімі кеңінен танымал. Корпоротивтік даулардың арбитражбен қарастырылуына Италия сот жүйесі де оң қарайды. Мысалға алатын болсақ, D'AmicoCortediCassazione ісіне қатысты Италияның Кассациялық сот шешімі. Австрияда, коммерциялық айналымның талаптарына орай, Жоғарғы сот және соттық тәжірибе корпоротивтік даулардың арбитражда қарастырылуын қолдайды және осыған қажетті талаптарды анықтады. Германияда соттық тәжірибе арбитраждық келісімді қолдайды. Германияның Жоғарғы Соты құрамында жауапкершілігі шектеулі серіктестік бар қатысушылардың шешімімен даулар арбитражда қарастырыла алатынын және компаниялар жарғысындағы арбитраждық ескертулер қатысушылар үшін міндетті екенін растады. Осы қатынаста арбитраждық іс бойынша Неміс институты (DIS) 2009 жылы корпоративтік даулар арбитражына соттық тәжірибені де ескеретін қосымша ережелер енгізді. Енгізілген ережелер қоғам қатысушылары арасындағы немесе қоғам мен жарғыға сәйкес қатысушылар арасындағы кез келген даулар арбитраждық тәртіпке сәйкес түпкілікті бекітуге және қосымша ережелермен реттелетінін ескереді Мұндай ережелерді негізінде ірі компаниялар қолданады. Алайда, акционер саны көп компаниялар үшін арбитраждық ережелерді қолдану барлық акционердің ережені қолдану жайлы келісімін алу немесе арбитраждық талқылауда барлық акционерді тарту міндеттемесіне сәйкес мүмкін емес немесе ұтымды емес болып табылады. Негізінде корпоративтік даулар арбитражының қосымша ережелері Еуропада коллективтік дауларды арбитражда шешуді реттеудің алғашқы мысалы болып

табылады. Кейбір бағалаулар бойынша Германиядағы арбитраждық талқылаудың үштен бірі корпоративтік дауларға жатады. Корпоративті дауларға қатысты нақты ережелер басқа да елдерде орын алады. Сонымен, Испанияда компания жарғысына енгізу үшін Сауда палатасының қатысуымен корпоративтік дауларды шешудің типтік арбитраждық ескертуі әзірленген.

Еуропалық елдер - Германия, Австрия, Англия осы елдерде біршама уақыт бұрын корпоративтік дауларды шешуде альтернативті сотқа баруды мұқият қарағанымен, қазіргі таңда арбитраждық соттың дауларды шешуі үйреншікті тәсіл. Тараптардың мінез-құлық еркіндігі бірінші орынға шығатын келісімшарттық қатынастарға қарағанда, корпоративтік құқық жалпы басым болып келеді. Алайда, соңғы кездері бұл елдер арбитраждық талқылау пайдасына қарай мұндай амалдан алшақтап кетті.

Немістік Азаматтық-процессуалдық кодексінің 1 және 2 бөлімінің 1030 ст. тура экономикалық қызығушылық негізінде құрылмаған болғанымен, бірақ жақтар еркін қолдана алатын құқық негізінде құрылған кез келген талап сияқты экономикалық қызығушылық негізіндегі кез келген талап арбитраждық сотта қарастырыла алады деп бекітілген. Сонымен қатар экономикалық негізде құрылған талап ретінде, егер талапта ақшалық талап қаралса немесе талап экономикалық қызығушылықтарды қанағаттандыруға бағытталса, құқықтық қаржылық қатынастан орын алатын талап түсіндіріледі.

Алғаш қарағанда, неміс кодексі корпоративтік дауларды арбитраждық сотта қарауға абсолютті carte blanche береді деп көрінуі мүмкін. Бірақ бұл тек алғашқы кезде ғана. Акционерлік келісімдердің арбитрабелділігін мойындату жолы қиын болды. Мысалы, Германияда 2009 жылға дейін корпоративті даулар арбитрабелді емес деген ойлар үстем етті. Бұл позиция Германияның акционерлік қауымдастықар туралы Заңының 248 секция 1 параграф 1 сөйлеміне негізделген болатын, яғни егер ортақ жиналыстың шешімі жарамсыз соңғы сот шешімі болып шешілсе, бұл шешім барлық акционерлерге, атқарушы және қадағалау органдары үшін міндетті болады, тіпті егер олар үрдісте жақ болмаса да. Бап нақты соттық шешімді апелляциялайтынына көңіл аударайық. Сондықтан немістік құқықта ұзақ уақыт арбитраждық талқылау ретіндегі акционерлер жиналысының шешіміне шағым беру мүмкіндіктеріне қатысты анықтық болмады.

Германдық Федералды Жоғарғы Сот 29.03. 1996 жылы Германияның акционерлік қауымдастықтар туралы Заңының 248 секциясын арбитраждық сотты шешуде қолданудан бас тартты. Ол бұл секцияда экономикалық дауларды арбитрабелділіктен шығару бар екенін көрсетті, яғни корпоративтік даулар арбитраждық сотта қарастырыла алмайды. Мұндай жағдай Германияда 06.04. 2009 жылға дейін үстем етті, яғни Германдық Федералды Сот № II ZR 255/08 Шешімінде қарастырылуға берілген акционерлік келісімді неарбитрабелділігін мойындаса да, төтенше маңызды ескертулер жасады.

Осы істе соттың айтуы бойынша, акционерлік келісімді арбитрабелді деп мойындау үшін талаптар қатарын орындау қажетті. Біріншісі, компанияның құраушы құжаттары арбитраждық ескертулерді енгізуі тиіс. Егер де құраушы құжаттарда бұл ескертулер болмаса, онда ол басқа құжатта бола алады. Алайда, компанияның өзі атқарушы орган ретінде мұндай келісімшартта жақ болуы міндетті. Екіншісі, арбитраждық ескерту бір даудың ортақ жиналысында нақты шешімге қатысты барлық қарсылықтарды қарастыруға мүмкін болатындай етіп құрастырылуы тиіс, өйткені ортақ жиналыстың шешімінің жарамсыздығына қатысты сот шешімі барлық акционерлер үшін, сондай ақ компанияның өзі үшін де, барлық өкілдері үшін де міндетті. Үшінші, арбитраждық келісім арбитраждық соттың жиналыстарында қатысу үшін барлық акционерлерге мүмкіндік беруге тиіс. Сонымен қатар, барлық акционерлер жиналыс жайлы хабардар болуы қажет, оларға арбитрлерді сайлауға қатысу мүмкіндігі қарастырылу тиіс. Сондай -ақ, олар талап етушінің де, жауап берушінің де жақтарында бола алады. Осылайша, неміс соты барлық акционерлер арбитраждық келісімнің жақтары болған талабымен акционерлік даулардың арбитрабелділігінен шығады.

Австрияда соттар про-арбитрабелдік позиция ұстанады. Австрияның Жоғарғы соты оларға қойылған кейбір талаптардың орындалуына сәйкес акционерлік даулардың принципиалді арбитрабелділігін бекітті. Жоғарғы сот қарастырған дау 1995 жылы қоғамның 5 қатысушысы негізін қалаған ұялы байланыс ортақ кәсіпорнына қатысты болды. Компанияны құру барысында, қатысушылар құраушы келісімге және әрқайсысында арбитраждық келісім болған құқықтарының орындалу тәртібі бойынша құжатқа қол қойды. Арнайы шарттар кезінде жүзеге асатын құқықтар жайлы келісімге сәйкес опцион колл қолданылды. Осы жағдайды қолданумен, бір қатысушы опцион колл қолдана алу мүмкіндігін беретін шешім алу мақсатымен арбитраждық сотқа шағымданды. Қалған үш қатысушы арбитраждық талқылауға араласпады. Дау бойынша жауап

беруші арбитраждық сотта барлық қатысушылардың қатысуының қажеттілігін қарастыратын күшіне сәйкес бұл даудың арбитрабилді емес екендігін алға тартты. Алайда бұл оймен сот келіспеді. Ол бұл істе арбитраждық келісімге сәйкес туындаған қатынастар тек келісімдік мінезге ие екендігін көрсетті. Австрияның жоғарғы соты сонымен қатар арбитраждық келісімнің арбитрабелділігін мойындау үшін бірнеше талаптарға сәйкестігінің қажеттілігін көрсетті. Біріншісі, барлық акционерлер бір келісімнің қатысушылары болу керек. Екіншісі, егер арбитраждық соттың шешімі басқа акционерлердің құқықтары мен міндеттеріне әсер етсе, онда оларды талқылауға араластыру қажет. Үшіншісі, сот даудың табиғаты арбитраждық талқылауға барлық акционерлерді тартуды талап етуі мүмкін. Бұл тек шешім барлық акционерлердің пайдасына не зардабына бағытталса ғана орын алуы мүмкін.

Осылайша, Австрия және Германия корпоративті даулардың арбитрбабелділігін мойындайды, сонымен бірге акционерлік келісімнің "келісімшарттық" концепциясын да мойындайды. Алайда бұл елдердегі соттар корпоративті дауларды арбитраждық сотта қарастыруға мүмкіндік бере отыра арбитраждық ескертуге қатысы жоқ үшінші беттердің құқықтарының қорғалуын және сот шешімдерінің "бәскелестік" туғызу мүмкін емес екендігін қамтамасыз етеді.

Ұлыбритания соттары корпоративтік дауларды арбитраждық сотта қарауға жалпы келісім бергенімен, арбитраждық келісімге бірнеше талап қояды. Мысалы, 2010 жылы *Fulham FC v Richards* [2010] EWHC 3111 шешімі бойынша Апелляциялық сот корпоративтік даулар арбитраждық сотта қарастырылуы мүмкін деген тәсілін бекіткен болатын. Осылай бола тұра, бұл дауда акционерлік келісімнің болмағанына, тек арбитраждық ескерту құрау құжаттарында ғана болып, осылайша заңды тұлғаның барлығы үшін бірдей таралғанына назар аударайық. Қарастырылған дау-дамай директорлар кеңесінің іс-әркетіне қатысты болды. Арнайы юрисдикция заңдарының болуының тарихы кең. Сауда соттары тіпті ежелгі Римде қызмет жасады. Ал сауда ісінің ұйымдастырылған формасын тек Италияда арнайы теңіздік сауда соттары пайда болғанда ғана қабылдады. Содан соң Францияда, кейінірек Австрия, Англия, Германия, Голландия, Испания, Италия, Швеция сынды елдерде соттар пайда болды. Парижде алғашқы тұрақты коммерциялық сот 400 жылдан астам жұмыс жасауда (1563ж. негізін қалады).

Қазіргі таңдағы шетел заңнамасы экономикалық дауларды қандай сот қарастыру керек деген сұрақты әрқалай шешеді. Ереже бойынша, бұл дилемма екі жолдың біреуімен шешіледі: экономикалық дауларды қарастыруға құзіретті арнайы юрисдикция заңдары құрылады, немесе мұндай істер ортақ юрисдикция заңдарына бағынышты болады. Соттық іс-әрекетте қарсылықтықтықтың негізгі белгісіне орай, сот отырысында сот пассивті болып қалады, ал өзінің өкілдері ретінде жақтарды дәлелдеу зерттеу ісіне белсенді қатысады. Істің жүргізуін бақылау мен инициативасы жақтарға тиесілі: олар отырысқа істі дайындайды, достастық келісімшарт жасаудың мүмкіндіктерін іздейді, сотқа дәлелдемелерді көрсетеді, оларды зерттейді, бастапқы және қорытынды сөздерімен сот алдына шығады. Сот дауларды шешеді. Осындай рөлдердің бөлінуі адвокаттар сот алдында барлық дәлелдемелерді ашып, оларға анализ жасайды деп, ал сот тек дауларды шешеді дегенді білдіреді.

Әдебиеттер:

1. Аль-Салахи Ахмед Анам Наджи. Международно-правовые нормы в сфере международного коммерческого арбитража: автореф. … канд. юрид. наук. – Баку: Расул-Заде М.Э. атындағы Баку мемлекеттік университеті 1991. – 18 б.

2. Wendy Kennett. Arbitration of intra-corporate disputes. International Journal of Law and Management, Vol. 55 Issue: 5. – 50 б.

3. Pilar Perales Viscasillas. Part II Substantive Rules on Arbitrability, Chapter 14 - Arbitrability of (Intra-) Corporate Disputes. Arbitrability: International and Comparative Perspectives. KluwerArbitration. – 78 б.

4. Christian Duve; Philip Wimalasena. Part IV: Selected Areas and Issues of Arbitration in Germany, Arbitration of Corporate Law Disputes in Germany. – 56 б.

5. Stefan Weber; Ewald Oberhammer. Chapter I: The Arbitration Agreement and Arbitrability - The Arbitration of Corporate Disputes in Limited Liability Companies. Austrian Yearbook on International Arbitration 2010. – 40 б.

6. Пучинский В.К. Понятие и источники гражданского процессуального права Англии. – Мәскеу басылымы, 1998. – 20 б.

Рамазанова Айнур Серикхановна
С. Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университетінің азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу кафедрасының доценті, заң ғылымының кандидаты
Өскемен қ., e-mail: aynura_9999@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ АДАМГЕРШІЛІК ЖӘНЕ МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ БЕЙНЕСІ

Резюме. В статье рассматриваются вопросы этики государственных служащих как моральных норм и правил поведения в процессе осуществления государственных функции в Республике Казахстан.
Ключевые слова: этика государственных служащих, этика юриста, профессиональная этика, моральные нормы, право.
Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік функцияларды жүзеге асырудағы мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлықтың моральдық ережесі ретіндегі этикасы сұрақтары қарастырылған.
Түйінді сөздер: мемлекеттік қызметшілердің этикасы, заңгер этикасы, кәсіби этика, моральдық нормалар, құқық.
Summary. The article deals with the issues of ethics of civil servants as moral norms and rules of conduct in the implementation of public functions in the Republic of Kazakhstan.
Keywords: ethics of civil servants, lawyers ethics, professional ethics, moral standards, law.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған кезде елімізге жаңа мәртебемен қоса зор жауапкершілік пен мол міндеттер де жүктелгендігі бәрімізге мәлім. Осындай ауқымды міндетті жүзеге асыру, зор жұмысты атқару тек кәсіби, білікті әрі қиыншылықтар мен түрлі жүктемелерге төтеп бере алатын мемлекеттік қызметшілер аппараты ғана жүзеге асыра алатыны сөзсіз. Сондықтан да Президент өзінің алғашқы Жолдауынан бастап жыл сайынғы Қазақстан халқына арналған Жолдауларында мемлекеттік қызметшінің бейнесін нақтылай түскендей болады. Тәуелсіздіктің алғаш күндерінен бастап Президент ең бастысы елімізде тәртіп, ал қызмет басында – бірлік, біліктілік пен төзімділіктің болуын қалайды және осы ойын әрдайым маңызды әрі ресми құжаттар, баяндамалар, үндеулер арқылы халықтың, мемлекеттік қызметшілердің назарына жеткізіп тұрады.

Мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің адамгершілігіне және моральдық-этикалық бейнесіне жоғары талаптар қояды. Қоғам мемлекеттік қызметші өзінің барлық күш-жігерін, білімі мен тәжірибесін атқаратын кәсіби қызметіне жұмсайды, өзінің Отаны - Қазақстан Республикасына адал да қалтқысыз қызмет етеді деп сенім білдіреді.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» 2015 жылы 23 қарашада қабылданған Заңына [1], ҚР «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл туралы» 2015 жылы 18 қарашада қабылданған Заңына және жалпы қабылданған моральдық-этикалық нормаларға [2] сәйкес Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі [3] (Мемлекеттік қызметшілердің қызмет этикасы ережелері) ҚР мемлекеттік қызметшілері мінез-құлқының негізгі стандарттарын белгілеп берді.

Мемлекеттік қызметшілер өз қызметінде Қазақстан Республикасының саясатын жақтауға және оны дәйекті түрде жүзеге асыруға тиіс. Қоғам адамдардың қауымдастығы болғаннан кейін, мұнда адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасай отырып, әр ортада белгілі бір этикетті, әдепті сақтайды.

Этикет – тәртіп сақтау ережелері. Ол қоғамда белгілі бір нормаларға сай өмір сүретін қағидалардың жалпы жиынтығы. Ал бұл нормалар адамдардың мораль және адамгершілік қасиеттерінің болуымен тығыз байланысты. Мораль және адамгершілік туралы ілім этика (әдеп) екендігі бәріне мәлім. Сондықтан, этикет этика ілімінің негізінде қалыптасқан, яғни адамгершілік құндылықтарды сақтай отырып, адамдардың бір-біріне нұқсан келтірмейтін қоғамда тәртіп сақтау ережелері деп белгіленеді. Белгілі бір тәртіпсіз өмір сүру - мүмкін емес, себебі егер қоғамда этика, құқықтық нормалар сақталмайтын болса, адамдардың арасындағы қатынас хаосқа айналып кетуі мүмкін. Сондықтан, әр қоғамда адамдардың тәртібін адами тұрғыдан бақылайтын, теріс қылықтарды азайтатын белгілі бір нормалар жиынтығы құрылған. Мысалы, үлкендерге құрмет көрсету, қоғамдық орындарда тәртіп сақтау және т.б.

Этиканы сақтау өмірдің әр саласында әр түрлі. Күнделікті өмірдің өз этикасы, әр қызметтің өз этикасы, белгілі бір ортаның өз этикасы, әр халықтың жеке этикасы және этикет принциптері

болады. Этикетті сақтау қызмет бабында өте маңызды мәнге ие болып табылады. Соның ішінде мемлекеттік қызметшілердің этикасы оның этикеті - басты назарда. Мемлекеттік қызметкер әр түрлі қоғам мүшелерінің өкілдерімен жұмыс істейтіндіктен, аса үлкен дайындықпен қызмет атқаруы тиіс. Сонымен қатар адамгершілік құндылықтар, адамға деген мейірімділік, оның жанын түсіну, көмек беруге ұмтылу, әр жұмысына адал болу және т.б. адамгершілік қасиеттері – оның басты этикалық құндылықтары болып табылады. Қызмет орнында өзін-өзі ұстай білу, сыртқы бейнесі мен киімінің тәртіпке сай болуын қадағалау, қимыл-әрекеттерін әңгіме кезінде қолдана білу, анық әрі түсінікті, жүйелі түрде сөйлей білу – осылардың барлығы қызметкердің кәсіби этикалық құндылықтарына және жалпы қабылданған этикет жүйелеріне жатады.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби этикасы жалпы этика сияқты жоспарлап ұйымдастырылмайды, ол адамның қызметімен байланысты күнделікті өмір сүру процесінде біртіндеп қалыптасады. Кәсіби этика белгілі бір қызмет түріне байланысты тарихи тәжірибе үрдісінде жинақталған білімді жүйеге келтіріп, толықтырады және белгілі бір қызметтің дамуына үлес қосады. Сондықтан этика түрлерімен және қызмет түрімен анықталған өзіндік белгілерді қамтитын жалпы мораль түрлері ретінде қарастырады, яғни кәсіби моральды зерттейтін ғылыми пән болып табылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығымен Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі (Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдеп қағидалары) бекітілген [3]. Бұл Әдеп кодексі мемлекеттік қызметкерлердің қызметте және күнделікті өмірдегі жүріс-тұрыстарының жаңа стандартын бекітті. Соның негізінде енді мемлекеттік органдарда этика бойынша арнайы уәкілдер жұмыс істейді. Әдеп кодексінің жаңа редакциясына сәйкес Әдеп жөніндегі уәкіл енгізілген.

Әдеп жөніндегі уәкіл – қызметтік әдеп нормаларының сақталуын және мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнама мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексін бұзушылықтардың алдын алу қамтамасыз ету қызметін жүзеге асыратын, сондай-ақ өз функциялары шегінде мемлекеттік қызметшілер мен азаматтарға кеңес беретін мемлекеттік қызметші. Сондықтан, қазіргі уақытта мемлекеттік қызметшінің моральдік бет-бейнесі мен этикасына айрықша көңіл бөлінуде. Әдеп жөніндегі уәкіл сондай-ақ, өзі жұмыс істейтін мемлекеттік органда мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдеп нормаларын бұзу фактілері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарайды. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайларда, оларды қорғауға және қалпына келтіруге бағытталған шараларды қабылдап, басқа да функцияларды жүзеге асырады.

Мемлекеттік қызметшілер жұмыс уақытынан бөлек, бос уақытында да Әдеп кодексін қатаң ұстауы міндетті. Оның ішінде қызметкер сыпайы, өзінің лауазымдық артықшылығын алға тартпайтын және жеке басының пайдасы үшін қолданбайтын адал, баршаға ортақ қабылданған іскери стильге сай өзін ресми түрде ұстап, сабырлы, салмақты, ұқыпты болу тапсырылған. Сондай-ақ, еліміздегі тілдерге, салт-дәстүрлерге сыйластықпен қарап, әділ де заңды шешімдер қабылдап, өсек тасымай, біреуді сын айтқаны үшін құдаламай және мемлекет меншігін тек қызмет бабында пайдалану нақтыланған. Бұдан бөлек, мемлекеттік қызметші жемқорлық фактісіне қатысты, тіпті, есімінің аталуына жол бермеуі, қол астындағыларды кемсітпеуі және қызметкерлердің барлығына құрметпен қарауы тиіс. Ал, ең бастысы, мемлекеттік қызметшілердің жеке өміріне байланысты талаптар тіпті күшейген. Сондай-ақ, оларға көрінген жерде қызметтік куәлігін алға тартып, лауазымын пайдалануға шектеу қойылып отыр.

Мемлекеттік қызметші үшін өзіне шектен тыс сенімді болу, қызмет-тестеріне, бағыныштылары мен келушілерге шыдамсыздық көрсету – үлкен қателік. Мемлекеттік қызметшінің ақиқат шыншыл болуы – оның маңызды моральдық қасиеті болып табылады. Ол екіжүзділікке, өтірік айтуға, ырғақтарды жеке мақсаты, мансабы үшін өзгеше сипатта қарауға, түсінуге қарсы. Мемлекеттік қызметшіге, өзге мамандық иелеріне қарағанда тәкаппарлық тіпті де жараспайды. Ол адамдарға қатынасындағы менмендікпен, олардың білімі мен тәжірибесін менсінбеушіліктен, өз орнын аса биік бағалаудан, қолы жеткен табысқа мастанудан, өз мүмкіндігін асыра бағалаудан көрінеді.

Бүгінгі күннің талаптары қабылданатын шешімдердің сапасын арттыруды қажет етеді. Олардың тиімділігі мемлекеттік аппараттың кадрлық корпусының кәсібилігімен анықталады. Мемлекеттік басқаруды реформалаудың мәселелерін Қазақстан Республикасының Президенті

өзінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты тарихи жолдауында нақтылап берді [4].

Мемлекеттік қызметті реформалаудың саяси мақсаты мемлекеттілікті нығайту, мемлекеттік басқарушылардың жаңа кәсіби кадрлық корпусын құру болып табылады. Осыған байланысты олардың жауапкершілігі арта түседі. Қызмет этикасы мәселелері бойынша мемлекеттік қызметшілерге қойылатын талаптардың Заңға арнайы енгізілуі кездейсоқтық емес. Бұл шаралардың дәл уақытында қабылданып отырғандығы күмән туғызбайды. Мемлекеттік қызметші үнемі дүйім жұрттың назарында жүретін адам. Оның имиджі – ол мемлекет имиджінің ажырамас бөлігі. Қалалар мен аудандар әкімдерінің, ауылдық округ әкімдерінің, мемлекеттік орган басшыларының атқарып отырған жұмыстары негізінде азаматтардың әділдік туралы пікірлері қалыптасады, олардың қарапайым адамдардың қажеттіліктері мен мұқтаждықтарына көңіл бөлулері бойынша мемлекеттік биліктің қауқарына баға береді. Осыдан барып, барлық жауапкершілік шаралары туындайды. Сондықтан да, мемлекеттік қызметшілер өздерінің қарапайым мінез-құлқымен, жауапкершілігімен, кәсібилігімен қоғамның мемлекеттік қызметке, жалпы мемлекетке және оның институттарына деген сенімін сақтап, нығайтуы қажет.

Кез келген лауазым заңға қарсы әрекеттермен, менмендікпен, тәкаппарлықпен, парақорлықпен, өкілеттіктерін теріс пайдаланумен сиыспайды, мысалы қызметтік көліктерін өз мақсаттарына пайдалану. Өкінішке орай, өмірде біз осы аталған жат жайттармен жиі кездесеміз, сондықтан әр мемлекеттік қызметшінің парызы оларға сыни принциптілік көзбен қарау, ал басшылар ондайларға жол бермеу үшін жолын кесу шараларын қабылдауы қажет, бұл сөзсіз мемлекеттік қызметтің имиджін көтерері анық.

Мемлекеттік қызмет туралы жаңа заң мемлекеттік орган басшыларының өздерінің және бағыныштыларының мемлекеттік қызмет этикасы нормаларын сақтауы үшін жауапкершілігін арттыратынын атап өту қажет. Мемлекеттік қызметкерге жалпы қабылданған этикетті сақтау өте маңызды, себебі, ол тікелей адаммен жұмыс жасайды және әр түрлі адамдармен қарым-қатынас жасау арқылы қызмет атқарады. Сондықтан мемлекеттік қызметкердің сыртқы бейнесі, киім-киісі, қимыл-әрекеттері, сөйлеу мәнері, ой-пікірі, жеке қасиеттерінің барлығы да адамға нұқсан келтірмейтіндей қызмет ету керек. Осы аталғандардың барлығын сақтау үшін этикеттің принциптерін ұстану керек. Еліміздің ертеңі – бүгінгі мемлекеттік қызметшілердің адамдық парасаты мен ар-ожданына және кәсібилігіне байланысты болғандықтан, «Біздің міндет – халыққа қызмет!» деп Елбасы белгілеп берген ұран аясында елге деген адалдықтың «ақ туын» абыроймен ұстауымыз қажет.

Тәуелсіздік жылдарында қазақстандық мемлекеттік қызмет өзінің қалыптасуы мен жетілуінің ұзақ жолынан өтті. Ауқымды институттық реформалар үшін тұғырнама болған, бірінші бағыты кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыруға бағытталған «100 нақты қадам» Ұлт Жоспарын қабылданды. Бүгінгі күні мемлекеттік кәсіби аппаратты қалыптастыруға қатысты жаңа реформа Қазақстанда мемлекеттік қызметті дамытудың жарқын кезеңі басталғандығын дәлелдейді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі олардың жұртшылық алдындағы мемлекеттік басқару органдарының имиджін анықтайтын мінсіз әдеп мінез-құлықтарымен қатар жүруі керек. Сондықтан қазіргі таңда елімізде мемлекеттік қызмет аппаратының кәсіби біліктілігіне, мемлекеттік қызметшілердің моральдық-этикалық келбетіне үлкен мән берілуде. Ұлт Жоспарының 12-қадамының басты мақсаты жаңа әдеп ережелерін енгізу болып табылды.

Қазіргі уақытта ҚР «Мемлекеттік қызметі туралы» жаңа Заңында қызмет этикасына қатысты ережелер айтарлықтай күшейтілген. Ең алдымен, мемлекеттік қызметшілермен әдеп нормаларын сақтау бойынша талаптар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық пен өз қызметінде мүдделер қақтығысын болдырмау заң дәрежесіне көтерілді. Әдеп кодексі халықтың мемлекеттік органдарға сенімін нығайтуға, мемлекеттік қызметте өзара қарым-қатынастың жоғары мәдениетін қалыптастыруға және мемлекеттік қызметшілердің әдепсіз әрекетінің алдын алуға бағытталған. Мемлекеттік қызметшінің моральдық бет-бейнесі мен этикасына айрықша көңіл бөлінуінің астарында оның іскерлігі ғана емес, сонымен қатар айналасындағыларға құрметі мен ізеті де сараланады. Кодексте мемлекеттік қызметшінің моральдық-этикалық келбетіне қойылатын негізгі талаптар, қызметтен тыс уақыттағы және қызметтік қарым-қатынастағы, көпшілік алдында, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарында сөйлеуімен байланысты мінез-құлық стандарттары нақты көрсетілген.

Аталған жаңа институт этикалық нормалардың сақталуын қадағалап, мониторинг жасайды, мемлекеттік қызметтегі азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарының сақталуына және қайта

орнына келтіруіне шаралар қабылдайды. Уәкіл жұмысының маңызды бағытының бірі – ұжымдағы моральдық-психологиялық ахуалды анонимді сауалдама арқылы зерделеу. Қызметтен тыс уақытта олар қоғамға жат мінез-құлық көрсетпеуге, ішіп-жеу, құмар ойындарға жол бермеуге жауапкершілік жүктейді. Жоғарыда аталған мемлекеттік қызметтегі жаңашылдықтарды облыс тұрғындарына, оның ішінде мемлекеттік қызметшілерге жете түсіндіру мақсатында департамент кең көлемді ақпараттық-насихаттық жұмыстар жүргізеді.

Сондықтан әрбір адам, әсіресе заңгер мамандықтарындағы қызметшілер, мемлекеттік қызметпен тағдырын байланыстыра отырып, халықтың алдындағы үлкен жауапкершілік екендігін түсінуі қажет. Себебі, мемлекеттің мәртебесін көтеруге, алдыңғы қатарлы 30 елдің қатарынан көрінуіне мемлекеттік қызметшінің қосатын үлесі зор.

Кез келген қоғамда өмір сүріп, еңбек ету - бұл өз мақсаттарына жетуге ұмтылған қазіргі күнгі адамдардың қызметі ғана емес. Бұл - ғасырлар бойы қалыптасқан қатынастар жүйесі де, адам ескеріп сыйлауға міндетті қоғамдық адамгершілік қағидалары да, әрбір еңбек үдерісімен қатар жүретін, қоғамда үстемдік құрған идеялар, теориялар, көзқарастар да. Сондықтан, адамдардың құқығын қорғау органдарының жеке құрамы, олардың қызметтік іс әрекеттері туралы оң көзқарас, ол ұлттық дәстүрлерге, адамгершілік нормаларына сәйкес келген жағдайда ғана, халықтың қолдауын тауып, сыйластығына бөленеді. Б.э. дейінгі IV ғасырда Аристотель азаматтың қалыптасуы қалай жүретіні туралы жазған. 18 жасқа толғанда бозбала Халық жиналысына келіп, ант береді: - мен заңдардың талаптарын бұзбаймын, ұлтымның қасиетті ережелерін сақтаймын, қажет болған жағдайда, Отаным үшін күресемін. Бұдан кейін ол екі жылға әскерге кетеді. Осыдан кейін ғана ол толық құқылы азамат деп танылған. Ежелгі заманның өзінде адамдар мемлекеттегі әскердің маңызды ролін түсінген. Ал қазіргі кезде көптеген адамдардың мемлекет алдындағы кез келген міндеттерден бас тартуын байқауға болады. Сылтаулар мынадай: еш пайдасы жоқ, қиын, қауіпті...

Бүкіл әлемде мемлекеттік қызметтің кәсіпкерлікке қарағанда пайдасы азырақ екендігі белгілі. Алайда, қоғамның сағаң билікті бергенін сезіну, мемлекеттік қызметтің кейбір артықшылықтары (мысалы, зейнетақы, әртүрлі жеңілдіктер және т.б.) белгілі бір материалдық шығындардың орнын толтырады. Қоғамды, мемлекеттік қызметкерлерді сыйлау - қоғамның рухани және адамгершілік жағдайының, мемлекеттің тұрақтылығы мен беріктілігінің маңызды көрсеткіші. Әрине, қызметтің негізгі мәні заңға қызмет ету болып табылады. Алайда, бұл жерде ескеріп өтетін бір жайт, заң өз бетімен мақсат болып табылмайды, ол қоғамның игілігі үшін қызмет етеді. Және қоғам заңды әділеттіліктің, яғни, қоғам мен мемлекеттің қалыпты өмір сүруін қамтамасыз ететін жоғарғы адамгершілік бастаманың, көрінісі деп танығаң жағдайда ғана ол игілік болып саналады.

Егер азаматтар заңды әділетсіз, адамгершілік пен адамдыққа қарсы деп тапса, онда оны орындау қарамақайшы, яғни, қоғамды тұрақсыздандыратын нәтижеге алып келеді. Бұл жерде неге мәселе осылай қойылған? Себебі, ең алдымен, мемлекеттік органдарында заңға қызмет етемін деп ойлап, өз міндеттерін ешбір жүрексіз, заң әріптерінің артынан тірі адамды көрмей орындайтын қызметкерлердің болуы. Жоғарыда келтірілген талдаудан көрініп тұрғандай, қызметтік міндеттерді осылай орындау, көп жағдайларда, заңдарға көңілдің толмауына, ал кей кездерде мемлекеттің ішкі саясатына деген қарсы қатынасқа алып келеді.

Бұл жерде мәселе мемлекет пен белгілі бір тұлғаның мүдделерін қарсы қою, заң талаптарын ескермеу туралы емес. Заң - қасиетті ережелер жиынтығы. Сол себепті де, мемлекеттік қызметкерлерінің қасиетті міндеті, заңға қайшы әрекеттер жасамау болып табылады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметкерлерінің басты міндеттерінің бірі - өзінің қызметтік борышын орындау, басқаша айтқанда, заң талаптарын орындауда, оның нәтижесі адамгершілік сипатта болатындай және әлеуметтік әділеттілік талаптарының өмірге енуіне жағдай жасайтындай қызмет ету.

Әдебиет:

1 Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңы 23 қараша 2015 жылы қабылданған (29.06.2018 ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) // http://online.zakon.kz

2 Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы 18 қараша 2015 жылы қабылданған (03.07.2017 ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) // http://online.zakon.kz

3 Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлығы // yandex.kz

4 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан // http://adilet.zan.kz

Сабитова Асыл Амангельдиновна,
доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса
Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова,
кандидат юридических наук, г. Усть-Каменогорск, e-mail: asyl_sabitova@mail.ru

ПРИМИРИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕДУРЫ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В статье рассматриваются виды примирительных процедур, применяемые в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан, обозначены актуальные проблемы практики правоприменения отдельных видов примирительных процедур, разработаны предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: примирительные процедуры, медиация, партисипативная процедура, урегулирование спора.

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасында азаматтық сот өндірісінде қолданылатын бітістіру рәсімдерінің түрлері қарастырылып, бітістіру рәсімдерінің жекелеген түрлерін қолданудың өзекті мәселелері белгіленеді, оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалады.

Түйінді сөздер: бітістіру рәсімдері, медиация, партисипативті рәсім, даудың реттелуі.

Summary. There are considered In the Article types of settlement arrangements, applicable in civil legal proceeding of the Republic of Kazakhstan, specified actual issues of law enforcement practices of separate types of settlement arrangements and developed proposals on their improvement.

Key words: settlement arrangements, mediation, participative procedure, dispute settlementC развитием общества, частной собственности, сопровождавшимся закономерным ростом числа заключаемых гражданско-правовых сделок, с неизбежностью растёт и количество нарушений договорных обязательств, законных прав и интересов сторон. Правоотношения становятся все более сложными, возрастает количество споров, стремительно увеличивается нагрузка на суды. В таких условиях особую актуальность приобретают примирительные процедуры, как судебные, так и внесудебные.

О необходимости применения примирительных процедур отмечено было ранее в Указе Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года, утвердившего Концепцию правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы [1]. В принятом документе в качестве мер по совершенствованию гражданского процессуального законодательства указывается на закрепление разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частно-правовых конфликтов (медиация, посредничество и другие) как в судебном, так и во внесудебном порядке, в том числе, обязательности обсуждения возможности использования примирительных процедур при подготовке дела к судебному разбирательству, а также всемерное развитие внесудебных форм защиты гражданских прав.Основное назначение этих примирительных процедур заключается в том, что с их помощью происходит отсеивание тех гражданских дел, которые в действительности не нуждаются в полном судебном разбирательстве. Таким образом, вышеуказанная Концепция является первым упоминанием о медиации в нормативно-правовых документах Казахстана.

Все эти объективные предпосылки привели к принятию Закона Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации». Впервые в республике был введен новый универсальный правовой инструмент, направленный на формирование цивилизованных гражданских и межличностных отношений, укрепление общественного согласия, разрешение социальных, трудовых и иных конфликтов и противоречий путем конструктивного диалога с выработкой взаимоприемлемого соглашения. Для Казахстана это является шагом к построению настоящего правового и развитого государства, ничем не уступающего западным странам в вопросах цивилизованного урегулирования споров. Как отмечено в Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс состоявшегося государства», «важнейшим вопросом правовой политики является реализация гражданами права на судебную защиту, которая гарантирована Конституцией»[2].

Принятие Закона Республики Казахстан «О медиации» положило начало законодательному оформлению примирительных процедур, регламентируя внесудебное их регулирование. Кроме того, закон раскрывает понятие медиации, устанавливает ее основные принципы, сферу применения, гарантии процедуры медиации, правовой статус медиаторов, требования, предъявляемые к ним, и другое. Одновременно с этим законом приняты и вступили в действие изменения и дополнения в Гражданский, Уголовный, Административный, а также в Уголовно-процессуальный и Гражданский процессуальный кодексы РК, в Закон «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Осуществляется

подготовка профессиональных медиаторов в соответствии с Правилами прохождения обучения по программе подготовки медиаторов.

Таким образом, была сформирована нормативно-правовая основа для внедрения и развития института медиации в нашей стране. Впервые за всю историю Казахстана в его правовом пространстве возник не новый вид ответственности или способ обеспечения обязательства, а новый универсальный правовой инструмент. Этот уникальный инструмент направлен на повышение уважения к правам, свободам и самому человеку, на формирование цивилизованных гражданских и межличностных отношений, укрепление общественного согласия, на разрешение социальных, иных противоречий, конфликтов и споров путем конструктивного диалога.

Период с 2014 года по настоящее время характеризуется положительной динамикой развития примирительных процедур в системе гражданских судов Республики Казахстан. Так в рамках разработки проекта нового Гражданского процессуального Кодекса (2015 г.), в целях дальнейшего расширения сферы применения примирительных процедур Верховным Судом с мая по декабрь 2014 года в судах республики был реализован пилотный проект по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации).Соответствующее Положение о реализации пилотного проекта утверждено распоряжением Председателя Верховного Суда. Проектом предусматривалось возможность проведения медиации непосредственно судьей, осуществляющим примирительные процедуры.Участниками пилотного проекта стали районные (городские) суды, специализирующиеся на рассмотрении гражданских дел, и суды общей юрисдикции, расположенные в областных центрах, а также апелляционные судебные коллегии по гражданским и административным делам областных и приравненных к ним судов.Результаты пилотного проекта позволяли внести мотивированные законодательные поправки по вопросам примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации).

В связи с принятие нового ГПК РК гражданское процессуальное законодательство Республики Казахстан закрепила основные виды примирительных процедур, такие как мировое соглашение, медиация (судебная и внесудебная) и партисипативную процедуру.

Медиация, в праве - одна из технологий альтернативного урегулирования споров (англ. alternativedisputeresolution, ADR) с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной в данном конфликте стороны — медиатора, который помогает сторонам выработать определенное соглашение по спору, при этом стороны полностью контролируют процесс принятия решения по урегулированию спора и условия его разрешения.

Казахстан исторически обладал формой правосудия, содержащей элементы медиации, - судами биев.

Медиация по гражданско–правовым спорам (конфликтам) особенно эффективна при разрешении следующей категории конфликтов:

-коммерческие споры;

-споры, возникающие из жилищных отношений;

-споры о праве собственности;

-семейные споры (расторжение брака и раздел имущества и др.);

-споры о разделе наследства;

-споры, возникающие при исполнении решений и определений суда и т.д.

В соответствии со ст. 1 Закона РК «О медиации» процедуры медиации применяются по спорам, связанным с осуществлением предпринимательской и иной деятельности.

Ежегодно увеличивается число альтернативных способов решения споров, в том числе путем примирения сторон. Как отмечает председатель коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК Елис Абдыкадыров в 2017 году свыше 5,5 тыс. дел рассмотрено с заключением мирового соглашения, 29 тыс. - с применением медиации, 784 дела - в порядке партисипативной процедуры. Отмечается рост числа споров, урегулированных с помощью медиаторов с 19 до 29 тыс. Эти меры по его словам позволили сохранить партнерские отношения между сторонами, снизить уровень конфликтности между гражданами[3].

Большие плюсы медиации заключаются в низких финансовых издержках, по сравнению с судебными, а также в сокращении временных затрат и конфиденциальности, также введенанормы по возврату госпошлины в местных судах в полном объеме, а в суде кассационной инстанции - в размере 50 процентов от уплаченной суммы.

Гражданско-процессуальное законодательство относит к примирительным процедурам, кроме соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации, также заключение

мирового соглашения и соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.

Самостоятельное разрешение спорных вопросов, явившихся предметом судебного разбирательства, путем переговоров становится наиболее предпочтительным способом устранения разногласий между участниками спорных гражданских правоотношений. Если в результате переговоров стороны приходят к взаимовыгодному решению, то они оформляют его в виде договора, содержащего уступки, который принято считать мировым соглашением. Все более широкое использование института мирового соглашения как эффективного инструмента урегулирования спора продиктовано потребностями судебной практики и общества.

Понятие мирового соглашения как специфического института гражданского права, является неотъемлемым элементом, характеризующим гражданские правоотношения в целом. Изучение истории становления института соглашений, проведение сравнительного анализа процессуальных форм применения его в гражданском процессе, выявление общих ошибок в судебной практике – все это представляет собой как теоретический, так и практический интерес и потому является актуальным. По сравнению с судебным разбирательством, заканчивающийся вынесением решения, которое может не удовлетворять одну или обе стороны судебного процесса, мировое соглашение подразумевает взаимовыгодный компромисс, на который добровольно соглашаются обе спорящие стороны. Важность этого процессуального акта состоит и в том, что совершающие его лица сохраняют деловые контакты друг с другом, долгосрочные хозяйственные связи. Заключение хозяйствующими субъектами мирового соглашения признается более выгодным для них и потому, что зачастую позволяет ее участникам сэкономить время, избежав достаточно длительного и обременительного судебного процесса.

Нормами введенного Гражданского процессуального кодекса также регламентирован новый способ примирения сторон с участием адвокатов – партисипативная процедура.

Партисипативная процедура является альтернативным методом урегулирования споров путем переговоров сторон с обязательным участием адвокатов каждой из сторон без участия судьи. Данный вид примирительных процедур был разработан по аналогии с законодательством Франции, где в 2010-2011 годах была проведена реформа по альтернативным формам урегулирования споров. Впервые предложение о создании такого способа урегулирования споров во Франции прозвучало в Докладе комиссии под руководством Сержа Гиншара «Обоснованное стремление к мирному правосудию» от 30 июня 2008 г. (предложение N 47)[4].

Сферой применения партисипативной процедуры являются гражданско-правовые споры, возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, за исключением публично-правовых споров, если иное не установлено законами Республики Казахстан. Согласно статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности», содействие мирному урегулированию спора является одной из основных задач в деятельности адвоката.

Публично-правовой характер деятельности адвокатов, гарантия конфиденциальности отношений адвоката с доверителем, как основание на получение квалифицированной юридической помощи, позволят адвокату плодотворно участвовать на стадиях урегулирования конфликта в качестве особого рода легального посредника. Адвокат, который в силу своих профессиональных обязанностей должен проводить зачастую различные интересы сторон к общему знаменателю, может эффективно участвовать в примирительных процедурах.

В целях совершенствования нового для казахстанского права правового института в ГПК РК необходимо включить нормы регламентирующие условия, порядок и последствия заключения соглашения о проведении партисипативной процедуры, требования к форме и содержанию данного вида соглашения. Нормы статей нового ГПК РК в основном направлены на процедуру судебного утверждения соглашения, достигнутого по итогам проведения партисипативной процедуры, которым полностью урегулированы разногласия сторон. Следует также предусмотреть процедуру судебного утверждения соглашения, достигнутого по итогам проведения партисипативной процедуры, которым частично урегулированы разногласия сторон и процедура судебного рассмотрения и разрешения спора в части неурегулированных разногласий.

Таким образом, партисипативная процедура - это новый для казахстанского законодательства самостоятельный альтернативный способ урегулирования споров без участия третьего независимого, беспристрастного лица, заключающийся в проведении сторонами при содействии их адвокатов и в течение заранее определенного периода времени переговоров, направленных на мирное урегулирование спора, а в случае недостижения сторонами согласия

предполагающий облегченный переход к судебному разбирательству спора или части спора, не урегулированной сторонами. Для достижения наилучшего результата адвокат должен владеть как профессиональными компетенциями юриста, так и компетенциями применения специальных техник и приемов в целях управления переговорами. Рациональное сочетание судебного разрешения споров и примирительных процедур позволяет оптимизировать правосудие по гражданским делам, предоставить сторонам спора реальную возможность выбора адекватной формы защиты их прав и интересов.

С целью расширения сферы применения примирительных процедур и выявления заинтересованности участников гражданско-правовых споров во внесудебном разрешении конфликтов Верховным Судом Республики Казахстан в настоящее время в местных судах запущен пилотный по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации. В соответствии с Положением о реализации данного пилотного проекта определены 9 категорий дел, по которым необходимо проведение медиации:

- в интересах ребенка;
- трудовые споры, по которым не предусмотрено обязательное досудебное обращение в согласительную комиссию в порядке пункта 1 статьи 159 Трудового кодекса;
- наследственные споры;
-споры, возникающие между соседями об определении границ земельного участка и о заливе квартир;
- споры о выселении, по вопросам управления кондоминиумом;
- споры о расторжении брака и разделе имущества;
- споры по договорам займа;
- споры, возникающие из договоров страхования.

В рамках пилотного проекта местные суды будут проводить разъяснительную работу через средства массовой информации; создавать дискуссионные площадки на телевизионных каналах с участием медиаторов, с привлечением ученых-правоведов и юристов-практиков; размещать информационные стенды в судах. Кроме того, пилотный предусматривает также мероприятия по изучению международного опыта по вопросам обязательной медиации по отдельным категориям дел.

На сегодняшний момент, институт примирения, получает широкое применение. Значительно расширился круг лиц, которые могут быть назначены в качестве примирителей. Также постепенно расширяется круг отношений, по которым в дальнейшем возможно применение примирительной процедуры. Постепенно увеличивается количество нормативных правовых актов, регулирующих институт примирения. Это свидетельствует о том, что в данном направлении со стороны законодателя, ведётся постоянная работа по улучшению данного института.

Применение примирительных процедур в гражданском судопроизводстве является необходимым как для государства, так и для всех субъектов гражданско-правовых отношений. При этом полагаем, что переход к их использованию должен произойти гармонично, не путем издания тех или иных законов, обязывающих субъектов права использовать принудительно примирительные процедуры с целью снижения обращений в суд, а в результате принятия добровольного, взвешенного решения самими участниками спора, как вариант разрешения спорных ситуаций самостоятельно, без участия государства.

Использованная литература:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента РК от 24.08.2009 г. № 858 // Казахстанская правда. - 2009. - 27 августа.

2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана. «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года)

3.Обеспечить крепкий правовой фундамент// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38797592#pos=70;-99

4. Commission sur la descontentieux par Serge Guinchard, L'ambitiond'une justice apaisee, Rapport au garde des Sceaux, Paris, 2008. P. 23. URL: http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/084000392/.

Ережепкызы Р.
юридический факультет, КазНУ имени аль-Фараби

КАЗНУ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ ПЛАНА НАЦИИ «100 КОНКРЕТНЫХ ШАГОВ»

Резюме. Сегодня учиться в вузе – это престижно, но главное – каждого абитуриента привлекают выгодные перспективы, связанные с будущей специальностью, карьерным ростом и заработной платой. Именно поэтому численность абитуриентов растет с каждым новым учебным годом, впрочем, как и самосознание молодежи. Однако теперь молодые люди не просто решают учиться в вузе, но и избирательно подходят к своей будущей специальности и месту дальнейшей учебы.

Аңдатпа. Бүгінгі күні жоғары оқу орнында білім алудың беделділігі бар, бірақ ең бастысы, әрбір үміткер болашақ мамандығына, мансаптық өсуіне және жалақысына байланысты табысты перспективалармен байланысты. Сондықтан әрбір жаңа оқу жылымен қатар, үміткерлердің саны өсуде, сондай-ақ жастардың өзіндік санасы арта түсуде. Дегенмен, қазір жастар тек университетте оқуға шешім қабылдамайды, сонымен бірге болашақ мамандығы мен болашақ мамандығына селективті түрде жақындайды.

Summary. Today, it is prestigious to study in a higher educational institution, but the main thing is that every entrant is attracted by lucrative prospects associated with future specialty, career growth and wages. That is why the number of applicants is growing with each new school year, however, as well as the self-consciousness of young people. However, now young people do not just decide to study at a university, but also selectively approach their future specialty and place of further study.

Президент Республики Казахстан Назарбаев Н. А. ставит перед собой ряд целей для развития нашей страны, и одна из них образование. Наше правительство заинтересовано в том, чтобы молодёжь, которой предстоит строить Казахстан будущего, постоянно пополняла запас знаний. Ведь без разносторонних знаний невозможно идти в ногу со временем: в полной мере овладеть всеми современными технологиями. Не секрет, что сейчас в мире идёт информационная война, и кто быстрее овладеет информацией, тот и окажется победителем. Вот почему в нашей стране ежегодно выделяются средства на проведение различных конкурсов, олимпиад, грантов и других мероприятий по поддержке молодых людей в их творческой и научной деятельности.

Современному человеку нельзя представить свою жизнь без знаний. Многие стремятся больше знать, совершенствоваться. Как известно, существует несколько ступеней образования: начальное, неполное среднее, полное среднее, среднее профессиональное, бакалавриат, магистратура, аспирантура, докторантура. Каждый имеет право выбирать, что ему подходит, чего он хочет добиться. Сегодня учиться в вузе – это престижно, но главное – каждого абитуриента привлекают выгодные перспективы, связанные с будущей специальностью, карьерным ростом и заработной платой. Именно поэтому численность абитуриентов растет с каждым новым учебным годом, впрочем, как и самосознание молодежи. Однако теперь молодые люди не просто решают учиться в вузе, но и избирательно подходят к своей будущей специальности и месту дальнейшей учебы.

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби выпускает профессиональных специалистов в разнообразной сфере, таких как юриспруденция, экономика, востоковедение, журналистика, биология и биотехнология, международные отношения и многое другое. Получить крепкий фундамент знаний поможет сильный преподавательский состав, обладающие большим опытом, в той или иной сфере.

Помимо основного образования, университет раскрывает личностные качества, а также их развивает.

Глава государства поставил задачу по внедрению трехъязычия. «В рамках реализации Плана Нации «100 конкретных шагов» в университете ведется работа по развитию политики трехъязычия. Миссией КазНУ является формирование кадрового потенциала – высококвалифицированных специалистов, конкурентоспособных на отечественном и международном рынках труда, в том числе и со знанием английского языка.

Яркая студенческая жизнь, обширная библиотека, компьютерные аудитории с открытым доступом в интернет, широкий выбор столовых и многое другое.

Наличие студенческого городка – это весомое преимущество, которое для многих поступающих является основополагающим критерием оценки.

Немаловажным фактором при выборе является условия, созданные для них в университете, этот вопрос волнует каждого родителя и будущего студента.

На территории университетского городка функционирует целый комплекс для полноценного образования и досуга: прекрасный спортивный комплекс с тренажерным залом, спортивными площадками и секциями, медицинский пункт. Казахский национальный университет им. аль-Фараби располагает лучшей студенческой спортивной базой в Республике: стадионом с трибуной на 5 тысяч зрителей, два запасных футбольных поля, теннисными кортами, летними игровыми площадками, игровым спортивным залом и большим спортивным дворцом с залами для борьбы, бокса, ритмической и атлетической гимнастики, настольного тенниса, бадминтона и двумя площадками для игры в мини-футбол, бассейном.

Библиотека имеет фонд около 2 миллионов экземпляров, который ежегодно пополняется новыми изданиями в количестве 40-45 тысяч экземпляров. Читателей в библиотеке 20 тысяч человек, это не только студенты, но и профессорско-преподавательский состав, научные работники, учебно-вспомогательный персонал.

Существует центр обслуживания студентов «Керемет». На всем постсоветском пространстве такой центр возведен впервые. Подобными комплексами могут похвастать только крупные университеты Франции и Германии. В Центре обслуживания студентов на 7300 кв. м. размещено пять секторов.

В диагностическом медицинском центре, оснащенном современным оборудованием, можно будет сдать любые анализы, пройти ЭКГ, УЗИ, получить консультацию врача.

Иногородним студентам предоставляется общежитие (Дом студентов). В КазНУ имеется 14 общежитий, причем все отличаются комфортабельностью, безопасностью и всеми условиями для проживания.

Еще один удивительный аспект, КазНУ часто проводит мероприятия, для обсуждения насущных проблем в нашей стране. Приглашают ведущих специалистов государственной службы, правоохранительных органов, прокуратуры, а также судей. Проводятся олимпиады, где каждый студент может показать свои знания. А также, в КазНУ существуют разнообразные клубы, в которые студенты могут вступить в соответствии со своими интересами. И в дальнейшем поднимать интересующие вопросы, высказывать свое мнение и предлагать решение по тем или иным вопросам.

КазНУ направит в сторону лучшей жизни, а сделать шаг остается за нами.

Список использованных источников:

1)https://articlekz.com/article/magazine/72
2) http://www.kaznu.kz/ru/14166
3)https://liter.kz/mobile/ru/articles/show/43272-aznu_na_puti_k_sovershenstvu

Әбиқұл Н.Е.
Алматы қ.,
Ғылыми жетекшісі: **Калиев А.М.**
Заң ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы ҚазХҚӘТУ
«халықаралық құқық» кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАРЖЫЛЫҚ ДАҒДАРЫСТЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының қаржылық құқықтық қатынастардың теориялық мәселелері қарастырылады. Өзектілігі: Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесі еліміздің экономикасының маңызды секторларына шетелдік капиталды тартуға, еліміздің қаржылық нарығын дамытуға және халықаралық қаржы-несие қатынастарын дамытуға және нығайтуға әсер етеді. Сонымен қатар, қаржылық құқықтың және қаржылық құқықтық қатынастар ұғымдарына сипаттама берілген.

Кілтті сөздер: қаржы, халықаралық құқық, қаржылық заңнама, қаржылық құқықтық қатынастар, қаржылық жүйе, қаржылық қызмет, қаржылық бақылау.

Annotation. This article discusses the theoretical issues of financial relationships in the Republic of Kazakhstan. Relevance: the Republic of Kazakhstan financial sector plays an important role in attracting foreign capital for the development of priority sectors of the economy, promote the development of the financial market, and promote the development and strengthening of the international financial and credit relations.

Keywords: finance, international law, financial legislation, financial system, financial relationships, financial control.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические проблемы финансовых правоотношений в Республике Казахстан. Актуальность: в Республике Казахстан финансовая сфера играет важную роль в привлечении иностранного капитала для развития приоритетных секторов экономики, содействуют развитию финансового рынка страны, также содействуют развитию и укреплению международных финансово-кредитных отношений.

Ключевые слова: финансы, международное право, финансовое законодательство, финансовые правоотношения, финансовая система, финансовая деятельность, финансовый контроль.

Қаржылық дағдарыстың қосымша аумақтық жағдайында, ең алдымен, оның құрамдас бөліктерінің анықтамасын талап ететін капитал ағындарының халықаралық-құқықтық реттеу проблемаларын зерттеу болып табылады. Осы саладағы ғылыми-практикалық әдебиет әлі осы зерттеу мақсаттарына қол жеткізу үшін осы байланысты деректер элементтерінің анықтау туралы келуге емес, мазмұны халықаралық-құқықтық түсіну тұрғысынан анықталады. Мұндай санаты халықаралық құқық, табиғаттың осы құралдарға, оның анықтамасын таба алмайды, онда ол үшін негіз тікелей олардың ғылыми-зерттеу ретінде экономика тән тұжырымдамасын қабылдауға тиісті.

И.В.Пшеницын: «Экономикалық ой-өрістер тарихында жиі қолданылатын және бір мезгілде капитал ретінде бірдей болмайтын тұжырымдама жоқ». Тиісінше, «капитал» түсінігі және халықаралық құқықтық мағынада екіұштылық жоқ. Өкінішке орай, капитал мәселелерді қозғалысына әсер ететін 22 шілдедегі 1944 Халықаралық валюта қорының жарғысы, оған сондай-ақ белгілі бір затты беруге емес және Европалық одақ туралы шартқа енгізілген түзетулерімен 1957 жылғы 25 наурыздағы (оған ЕО Шарттың ережелерін ұғымын беруге емес 1992 жылғы 7 ақпанда, 2002 жылғы желтоқсанға) (бұдан әрі «ЕО туралы шарт» деп аталады). Алайда Европалық Одақтың Шартының 249-бабына сәйкес Европалық Одақтың 1960 жылғы 11 мамырдағы және 1962 жылғы 18 желтоқсанда қабылданған, Европалық Одақ туралы Келісімнің 56-бабының қосымшасында (A-D тізбесі) қатысушы мемлекеттер үшін міндетті болып табылады [1, 126 б.].

Атап айтқанда, бұл жеке жарналар, тұрғындарының қатысуымен тікелей инвестициялар, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді коммерциялық несиелер немесе қызметтер, бағалы қағаздар болып табылады. Қосарланған салық салуды болдырмау саласындағы Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар, сондай-ақ кейбір жағдайларда мерзім «Капитал» анықтамасын береді. Атап айтқанда жалтаруға қосарланған салық салуды болдырмау және жол бермеу туралы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы 1996 жылғы 18 қазандағы конвенцияда табыс пен капиталға төлеу, салық пен жылжымалы және жылжымайтын мүлікті, бірақ олармен шектелмей, қолма-қол ақша, акциялар меншік құқығын, жазбаларды, облигацияларды немесе өзге де борыштық міндеттемелерін, сондай-ақ патенттер, тауар таңбалары, авторлық құқықтар немесе басқа да осыған ұқсас құқықтарды растайтын өзге де құжаттар. Алайда, осы тұжырымдаманы айқындау кезінде Республиканың бірқатар ұқсас келісімдерінде сәйкессіздіктер фактісі әмбебап болып табылатын Австрия, Словакия, Норвегия, Румыния және басқа қазақстандық контрагенттердің танылмауы болып табылады.

Дж. Кейнс, К. Маркс, Дж Хикс және басқа да белгілі ғалымдармен берілген «саяси капиталдың» бірқатар саяси экономикалық анықтамаларының нәтижелеріне сүйене отырып, Дж.Хикса «капитал» тұжырымдамасын "өндіріс құралдарының тіркесімі ретінде немесе қолданылатын ақшаның табыс табу мақсатында экономикалық мәмілелерде" қолдануға болады [2, 17 б.]. Сонымен бірге, осы зерттеудің мақсаттары үшін қаржы дағдарысы жағдайында экономиканың және қаржы жүйелерінің өзгеруіне дереу жауап береді және қысқа уақыт ішінде осы елдердің қаржы активтерінен шетелдік және халықаралық қаржы активтеріне олардың өмір сүруінің оңтайлы жағдайларын іздестіруді жүзеге асырады.

Халықаралық құқықта «капитал ағыны» терминінің бірнеше анықтамалары бар. Халықаралық қаржы қатынастарын реттеу саласындағы орталық халықаралық шарттар, атап айтқанда ХВҚ Статуты, Еуропалық қауымдастық туралы шарт, басқа да аймақтық халықаралық-құқықтық актілер (НАФТА, АСЕАН) талдауы осы ұйымдардың қатысушы мемлекеттері "капитал ағыны" терминін анықтайды. В.Ебка пікірінше, «капитал ағыны» тұжырымдамасы тұтастай ЕО шартының барлық жүйесінен алынуы керек, мысалы, Люси және Карбон жағдайында ЕО соты, капиталдың қозғалысын сипаттайтын «қаржы транзакциялары», ең алдымен, капитал салу немесе тиісті сомаларды инвестициялау [3, 1 б.].

Капиталдың бір елден екіншісіне ауыстыруымен байланысты операциялар тізбесін құру бойынша белгілі бір әрекет ЭЫДҰ-ның 1961 жылғы капитал ағынын ырықтандыру кодексінің қосымшасында келтірілген. Халықаралық капитал ағындарының актілері мен белгілі бір мәмілелердің жалпы парағы тікелей инвестицияларды, жылжымайтын мүлікпен операциялар, ақша нарығындағы операциялар, қаржы несиелері мен несиелер, валюталық нарықтағы операциялар және т.б. қамтиды. ЭЫДҰ-ның деректері бойынша бұл операциялар - капиталдың халықаралық қозғалысы сияқты экономикалық құбылыс. Екіншіден, ЭЫДҰ-ның Капитал ағындарын ырықтандыру туралы кодексі 20-бапта көрсетілгендей, «тұжырымдамалық аппараттарда» «капитал ағымы» терминін анықтамайды.

Халықаралық-құқықтық құжаттар капиталдың ағынын реттеу мүмкіндігін мойындағанына қарамастан, бұл мәселе іс жүзінде даулы болып қала береді. Бұдан басқа, халықаралық-құқықтық құжаттарда капитал ағындарын реттеу болып табылатын жауап берілмейді. Экономикалық теорияда «капитал қозғалысын реттеу» тұжырымдамасы өз ұғымына ие және оған автордың оны заң ұстанымынан түсіну қате екендігіне байланысты, өйткені ол ең алдымен мемлекет немесе мемлекеттер тобы пайдаланатын экономикалық санат болып табылады. Капитал ағындарын реттеу активтермен жасалатын операцияларға немесе оларды сатып алуға байланысты төлемдерге шектеулерді білдіреді. Активтермен операциялар бойынша шектеулер капиталға тікелей бақылауды, оның ішінде сандық және бағалық лимиттерді, тиісті операцияларға тыйым салуды қамтиды [4, 17 б.].

Сонымен бірге Н.Н. Ливенцев, халықаралық капитал қозғалысын ырықтандыру 1990-шы жылдардағы қаржылық тәртіпті тұрақсыздыққа әкелді. Капиталдың бақыланбаған көлемінің күшеюі дамушы және дамыған елдердің қаржы жүйелерінің тұрақтылығына нақты қатер болды. Америка Құрама Штаттары таза капитал жылыстауы нысанында, Малайзияда капитал бақылау саясатын тәуелсіз қозғалысының алғашқы төрт тоқсан алды, ал Сонымен қатар, Азия дағдарысының тәжірибесі алғашқы төрт тоқсан деп Оңтүстік Корея көрсетті тек 1,7 млрд АҚШ долларын құрады. Үндістан мен Қытайда Capital басқару элементтері, қаржы жүйесінің қорғаныс механизмі ретінде, олар Азия дағдарысының әсер етпейді, неге басты себептерінің бірі болды [5, 55 б.]. Сонымен қатар, қысқа мерзімді капитал қозғалысының реттеу, extraterritoriality қаржылық дағдарыстар қорғау бірі әдісі болуы мүмкін. Капитал басқару элементтерін пайдалану мүмкіндігі есебінен қаржылық дағдарыстар мемлекеттердің туындайтын экономикалық мәселелерді қозғайтын, БҰҰ-ның «Сыртқы борыш дағдарысы және дамыту» деп Бас хатшы аталған.

Нарықтық тепе-теңдік - сондай-ақ, әлемдегі капитал реттеу «екінші үздік» деген пікір бар, экономикадағы дағдарыс «бірінші үздік» қол жеткізу үшін қажетті, бұрмалау жоюға органдарының қызметін, яғни, сарапшылар арасында бірыңғай анықтамасын ие емес нарықтық тепе-теңдік, қаржылық тұрақтылық, осы қағаз баяндалған мақсаттарға жету үшін, қолайлы деңгейде тәуекел қаржыландыру, төлем және бөлу қамтамасыз ету мақсатында экономиканың бұрмалаудың шыдай қаржы жүйесінің қабілеті ретінде анықтауға болады.

Мысалы 1960 жылдары дағдарыстарды тудырған «ыстық ақша» массасы бір елден екіншісіне ауыса алмаған кезде үкімет капитал қозғалыстарын қатаң бақылауға алған. Басқаша айтқанда, мемлекеттер халықаралық капиталдың қозғалысын бақылап отырды, ал дағдарыстар валюталық құндылықтармен операцияларға тыйым салудың арқасында ғана пайда болмады.

Осылайша, теориялық деңгейде қарастырылып жатқан мәселелер бойынша көзқарастарды тартудың екі орталығы бар. Біріншісі - валюталық қатынастарды реттеуге арналған ұлтүстілік орган құру қажеттілігі идеясын ұсынатын мектеп. Екінші тәсіл монетарист болып табылады, ол орталықтандырылған араласуды шектеу, валюталық нарықтағы сұраныс пен ұсынысқа бейімделудің өздігінен тетіктерін тежеу керектігін жариялайды. Көріп отырғанымыздай, капиталдың қозғалысын идея ретінде реттеудің орындылығына қатысты қарама-қайшы көзқарастар осы саладағы халықаралық-құқықтық тетіктерді қалыптастыру үдерісіне кері әсерін тигізеді және оны отандық құқықтық салада сақтайды. Осыған орай, көп шындығына сәйкес, оңай емес, осы салаларда сұраққа, жауап беріп, жоғарыда аталған екі тәсілдерді синтез ең жемісті жолы болып табылады.

Қолайсыз іріктеу проблемалары және әділетсіз мінез-құлық қаупі тиімді қаржылық нарықтарды мүмкіндік бермейді дәрежеде нашарлап онда қаржы нарықтарының мемлекеттік, - «қаржы дағдарысы» анықтау үшін біз қаржы дағдарысы деп санайды.

Зерттеулерге сәйкес қаржы дағдарысының бір елден екіншісіне немесе бір саладан екіншісіне таралу феномені тарихи тұрғыдан жаңа емес. Бүгінгі таңда халықаралық критерийлер бойынша қаралатын ең маңызды дағдарыстар - 1825, 1837-38, 1847, 1857, 1866, 1873, 1890-93, 1907-08, 1914, 1920-21 және 1929-33 жылдардағы дағдарыстар. Соғыстан кейінгі кезеңде 1970 жылдан 1997 жылға дейін қаржы нарығында елеулі алып-сатарлық қысымның 160 оқиғасы байқалды, олардың 55-і дағдарысқа әкелді.

XX ғасырдың екінші жартысында, атап айтқанда, қаржы дағдарыстарын халықаралық таралу құбылысқа XX ғасырдың тоқсаныншы жылдары «жұқтыру» халықаралық ғылыми-тәжірибелік үйірмелер тұжырымдамасы тиісінше қаржы дағдарысы қатысты ғана емес, халықаралық-құқықтық ғылымның жаңа болып табылатын, қолданылуы бастады , сонымен қатар экономикалық теорияда. Ағылшын сөзі «жұқтыру», жұмыстардан аударылған орыс тілді экономикалық әдебиетте қаржы дағдарысына қатысты қолданылады Аникина, В.С. Кузнецова, Н.Н. Ливенцева, С.Р. Моисеева, Ю.Ф. Симионова, Б.П. Носко «эпидемия», «инфекция», «вирус». Атап айтқанда, А.В. Аникин ретінде сөз «жұқтыру» аударып «індет». В.С. Кузнецов, оның монография «Халықаралық валюта қоры мен Әлемдік экономика», мемлекеттің экономикасына дағдарыстың тыс әсер әсер «жұқтыру әсері».

Сонымен, Қазақстан Республикасының халықаралық құқықтық базасын капиталды реттеу саласында талдаудың нәтижесі ретінде төмендегіні айтуға болады. Тұрақты және прогрессивті даму жағдайында капиталдың қозғалысын реттеу мәселелері Қазақстан Республикасының экономикасының және қаржы жүйесінің жұмыс істеуіне әсер ететін барлық халықаралық шарттарында бар. Сонымен қатар, қаржы дағдарысының мемлекетаралық үлестірілуі, атап айтқанда, осы саладағы халықаралық ынтымақтастық тұрғысында капитал қозғалысының реттелу мәселесі айқын шешілмейді. Қазақстанда қолданыстағы халықаралық құқық саласындағы кез-келген ережелердің жоқтығы туралы айту мүмкін емес, өйткені Қазақстанның көптеген халықаралық шарттарында капиталдың қозғалысын, атап айтқанда, ұлттық төлем балансының күрделілігін реттейтін нормалар бар, қауіпсіздік және тағы басқалар. Алайда, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының басым көпшілігі жалпыға ортақ халықаралық келісімдерде көрсетілген біздің еліміз қатысушысы болып табылатын идеяны қайталап, мемлекетаралық қатынастардың үздіксіз және табысты дамуы туралы ұғымға келмейтін жағдайлар болған жағдайда мемлекет, яғни Қазақстан немесе оның контрагенттері басқа мүше мемлекеттермен олардың қолданылуын болдырмау туралы келісімдерге сәйкес келмейтін біржақты қадамдар жасауға және қабылдауға тиіс.

Әдебиеттер:

1. Пшеницын И.В. Что такое капитал? Философия хозяйства //Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. Ломоносова. – 2001. - №3(15). - С. 126.
2. Дж. Р. Хикс. Стоимость и капитал: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Р. М. Энтова. - М.: Прогресс Универс. - 1993. – С. 80.
3. Чалых С.Л. Современные тенденции международного регулирования движения капитала и интересы России: Дисс… канд. экон. наук: 08.00.14. – М.: РГБ. - 2003. – 157 с.
4. Аралбаева А.А. Қазақстан Республикасындағы қаржылық қатынастарды құқықтық реттеу. Оқу құралы. «Экономика баспасы», 2014 ж.- 208 бет.
5. Ливенцев Н.Н. и др. Международные экономические отношения: Учебник. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект. - 2005. – 557 с.

Шералиева Акерке Досанқызы,
Құқықтану магистрі, оқытушы,
Куздеуова Лаура Сейдалиевна,
Құқықтану магистрі, аға оқытушы,
Жақсыбаева Айгул Есеналиевна,
Құқықтану магистрі, аға оқытушы,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК АЗАМАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ ЕҢБЕК ҚЫЗМЕТІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ТӘРТІБІ

Андатпа. Бұл мақалада жұмыс берушіге уақтылы хабарланбаған немесе нәтижесінде еңбекке қабілетсіздігі бірден туындамаған жазатайым оқиғалар зардап шеккен адамның өтініші бойынша немесе мемлекеттік еңбек инспекторының нұсқамасы бойынша өтініш тіркелген, нұсқама алынған күннен бастап он күн ішінде тергеп-тексеріледі. Жиналған құжаттар мен материалдар негізінде комиссия жазатайым оқиғаның мән-жайлары мен себептерін анықтайды, жазатайым оқиғаның жұмыс берушінің өндірістік қызметімен байланысын және тиісінше, зардап шеккен адамға оқиға орнында өзінің еңбек міндеттерін орындауына байланысты болуы түсіндірілгенін анықтайды

Аннотация: В статье рассматриваются трудовая деятельность в зависимости от промышленного травматизма их труда обязанностей работника или работодателя во время выполнения задач производственного травматизма является очень важной. Внезапное ухудшение здоровья или отравление из-за его неспособности работать на временной или постоянной работе, профессионального заболевания или смерти, в результате которого идет отравление организма вредными и опасными производственными отходами влияют на здоровье работника. Свидетелей каждых несчастных случаев на производстве выявляет комиссия по расследованию события, определяются требования охраны труда и техники безопасности, кто несет ответственность за данное правонарушение, проведение опроса, информации, требуемой работодателем и, если это возможно, пострадавшие люди смогут это комментировать.

Abstract. In the article examined labour activity depending on the industrial traumatism of their labour of duties of worker or employer during implementation of tasks of productive traumatism is very important. Sudden worsening of health or poisoning from his inability to work at temporal or permanent work, professional disease or death, as a result of that poisoning of organism идет harmful and dangerous productive wastes influence on the health of worker. In the article examined labour activity depending on the industrial traumatism of their labour of duties of worker or employer during implementation of tasks of productive traumatism is very important.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік саласын қолға алып, бұл сала бойынша көптеген игі істер атқарған болатын. Соның ішінде атап айтар болсақ, жақын арада қабылданған, яғни 2015жылы 23қараша қабылданып, 2016жылы заңды күшіне енген «ҚР Еңбек Кодексін», «100-нақты қадам», «Қазақстан-2050» стратегиясы-жаңа саяси бағытын, сонымен қатар әлеуметтік қамсыздандырылуға жататын еңбек санаттарына мемлекет тарапынан берілетін басқа да көмектердің, өтемақылар мен мемлекеттік кепілдемелердің нақты жүйесін бекітіп берді. Осы Заңнамалар мен бағдарламаларды ескере отырып өмірде болып жатқан әртүрлі жазатайым оқиғалардың зардаптардың орнын толтыруда және осы Елбасымыз бекітіп берген барлық осы әлеуметтік саланы жетілдірудегі заңдылықтарын дұрыс, әрі тиімді пайдалану әрбір азаматымыздың парызы екенін ұмытпауымыз керек.

Сонымен біздің өмір сүріп отырған қоғамымыз, тек қана жақсы жағынан емес, өмірдің тағдыр тәлкегіне салатын кездері бар екенін ұмытпауымыз керек. Әлеуметтік қорғау саласында көптеп кездесетін жайттар: олар еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаларды айтамыз. Бұл жердегі өндірістегі жазатайым оқиға дегеніміз-өзінің еңбек міндеттерін немесе жұмыс берушінің тапсырмаларын орындауы кезінде, қызметкердің өндірістік жарақаттануы, денсаулығының кенеттен нашарлауы немесе улануы салдарынан оның еңбекке қабілеттілігінен уақытша немесе тұрақты айрылуына, кәсіптік ауруға шалдығуына не өліміне әкеп соқтырған зиянды және қауіпті өндірістік фактордың қызметкерге әсер етуі. Әрбір еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде комиссия оқиға куәгерлерін, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі талаптардың бұзылуына жол берген адамдарды анықтайды және олардан жауап алады, жұмыс берушіден қажетті ақпарат және мүмкін болса, зардап шеккен адамнан түсініктеме алады.

Жұмыс берушіге уақтылы хабарланбаған немесе нәтижесінде еңбекке қабілетсіздігі бірден туындамаған жазатайым оқиғалар зардап шеккен адамның өтініші бойынша немесе мемлекеттік еңбек инспекторының нұсқамасы бойынша өтініш тіркелген, нұсқама алынған күннен бастап он күн ішінде тергеп-тексеріледі. Жиналған құжаттар мен материалдар негізінде комиссия жазатайым оқиғаның мән-жайлары мен себептерін анықтайды, жазатайым оқиғаның жұмыс берушінің өндірістік қызметімен байланысын және тиісінше, зардап шеккен адамға оқиға орнында өзінің еңбек міндеттерін орындауына байланысты болуы түсіндірілгенін анықтайды, жазатайым оқиғаны еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиға ретінде немесе өндіріспен байланысты емес жазатайым оқиға ретінде саралайды, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау талаптарының бұзылуына жол берген адамдарды анықтап, еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғалардың себептерін жою және алдын алу жөніндегі шараларды белгілейді.Режимді объектілердегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру жөніндегі комиссияның жұмыс

жағдайлары осы объектілерге кіру, соларда болу ерекшеліктері ескеріліп айқындалады. Қызметкердің еңбекке қабілеттілігін жоғалтуына әкеп соққан өндіріспен байланысты әрбір жазатайым оқиға медициналық қорытындыға сәйкес еңбек жөніндегі уәкілетті орган белгілеген нысан бойынша жазатайым оқиға туралы актімен қажетті данасы жасалып ресімделеді.Денсаулық сақтау ұйымы белгіленген тәртіппен растаған улану жағдайлары да еңбекке қабілеттіліктің жоғалғанына немесе жоғалмағанына қарамастан, жазатайым оқиға туралы актімен ресімделеді.

Еңбектің қауіпсіз жағдайлары - жұмыс берушінің қызметкерге зиянды және қауіпті өндірістік факторлардың әсері болмайтындай не олардың әсер ету деңгейі қауіпсіздік нормаларынан аспайтындай етіп жасаған еңбек жағдайлары;

Зиянды еңбек жағдайлары - белгілі бір өндірістік факторлардың әсері қызметкердің еңбекке қабілеттілігінің төмендеуіне немесе сырқаттануына не оның ұрпақтарының денсаулығына теріс ықпалы болуына әкеп соқтыратын еңбек жағдайлары;

Зиянды өндірістік фактор - әсері қызметкердің сырқаттануына немесе еңбекке қабілеттілігінің төмендеуіне және оның ұрпақтарының денсаулығына теріс ықпалы болуына әкеп соқтыруы мүмкін өндірістік фактор;

Кәсіптік ауру - қызметкердің өз еңбек міндеттерін орындауына байланысты оған зиянды өндірістік факторлардың әсер етуінен туындаған созылмалы немесе қатты ауру;
қауіпсіздік нормалары - қызметкерлердің еңбек қызметі процесінде олардың өмірі мен денсаулығын сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық, техникалық, санитарлық-гигиеналық, биологиялық және өзге де нормаларды, ережелерді, рәсімдер мен өлшемдерді қамтамасыз ету тұрғысынан өндіріс жағдайларын, өндірістік және еңбек процесін сипаттайтын сапалық және сандық көрсеткіштер;

Қауіпті еңбек жағдайлары - еңбекті қорғау ережелері сақталмаған жағдайда белгілі бір өндірістік немесе жоюға болмайтын табиғи факторлардың әсері қызметкердің жарақаттануына, кәсіптік ауруға шалдығуына, денсаулығының кенеттен нашарлауына немесе улануына әкеп соқтыратын, соның салдарынан еңбекке қабілеттілігінен уақытша немесе тұрақты айрылуы, кәсіптік ауруға шалдығуы не өлімі туындайтын еңбек жағдайлары;

Қауіпті өндірістік фактор - қызметкерге әсер етуі еңбекке қабілеттілігінен уақытша немесе тұрақты айрылуға немесе өлімге әкеп соқтыруы мүмкін өндірістік фактор;

Тергеп-тексерудің жалпы жағдайлары және еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды есепке алу

Қызметкерлердің, сондай-ақ: техникалық және кәсіптік, орта оқу орнынан кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асыратын оқу орындарында оқитын, кәсіптік практикадан өтіп жүрген адамдардың; әскери қызмет, арнаулы мемлекеттік органдарда қызмет өткерумен байланысты емес жұмыстарды орындауға тартылған әскери қызметшілердің, арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің; сот үкімі бойынша еңбекке тартылған адамдардың;әскерилендірілген авариялық-құтқару бөлімдері, әскерилендірілген күзет жеке құрамының, авариялардың, дүлей зілзаланың салдарларын жою жөніндегі, адам өмірін және мүлікті құтқару жөніндегі ерікті командалар мүшелерінің еңбек қызметіне байланысты және еңбекке қабілетсіздігіне не өліміне әкеп соққан денсаулығының зақымдану жағдайлары заңға сәйкес тергеп-тексеруге және есепке алуға жатады.

Жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру мерзімі комиссия құрылған күннен бастап он жұмыс күнінен аспауға тиіс. Өндірістік практикадан өтіп жүрген, жалпы білім беретін, кәсіптік мектептерде және жоғары оқу орындарында оқитын адамдар ұшыраған жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруді жұмыс берушінің және зардап шеккен адам өкілінің қатысуымен өз аумағында оқиға болған ұйымның басшысы құратын комиссия жүргізеді. Басқа ұйымның аумағында орналасып, жұмыс жүргізіп жатқан ұйымның қызметкері немесе өндірістік тапсырманы орындау үшін басқа ұйымға жіберілген қызметкер ұшыраған жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруді аумағында жазатайым оқиға болған ұйымның жауапты өкілінің қатысуымен жұмыс берушінің өзі жүргізеді.

Тергеп-тексеру барысында жарақаттар мен зақымданулардың:

1. зардап шеккен адамның өз бастамасы бойынша жұмыстарды немесе өзге де іс-әрекеттерді функционалдық міндеттеріне кірмейтін және жұмыс берушінің мүддесімен байланысты емес, оның ішінде вахталық әдіспен жұмыс істеу кезінде ауысымаралық демалыс және тыныңу мен тамақтануға арналған кезеңде, сондай-ақ алкогольдік мас болу, уытты және есірткі заттарды пайдалану күйіне байланысты себеппен орындаған кезде;
2. өз денсаулығына қасақана зиян келтіру нәтижесінде немесе зардап шеккен адам қылмыс жасаған кезде;
3. зардап шеккен адам денсаулығының медициналық қорытындымен расталған, қауіпті және зиянды өндірістік факторлардың әсерімен байланысты емес кенеттен нашарлауынан болғаны нақты анықталса, олар өндірістік жарақаттар және қызметкерлер денсаулығының еңбек қызметіне байланысты өндірістегі өзге де зақымданулары ретінде ресімделмейді.

Әрбір жазатайым оқиға туралы зардап шеккен адам немесе куәгер жұмыс берушіге немесе жұмыстарды ұйымдастырушыға дереу хабарлауға міндетті. Денсаулық сақтау ұйымдарының жауапты лауазымды адамдары қызметкерлердің өндірісте жарақат алуына немесе өзге де зақымдануына байланысты бастапқы

өтініш жасауының әрбір жағдайы туралы жұмыс берушіні және мемлекеттік еңбек инспекциясының аумақтық бөлімшелерін, сондай-ақ қатерлі кәсіптік ауру жағдайлары туралы халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік органды екі жұмыс күнінен кешіктірмей хабардар етуге тиіс.

Еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеруді ұйымдастыруға, ресімдеуге және тіркеуге жұмыс беруші жауапты болады.

Жұмыс берушінің еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиға кезіндегі міндеттері

1. Жұмыс беруші:

1. зардап шеккен адамға алғашқы медициналық көмек көрсетуді және қажет болған кезде, оны денсаулық сақтау ұйымына жеткізуді ұйымдастыруға;
2. авариялық жағдайдың өршуінің және жазатайым оқиғаның орын алуына себеп болған факторлардың басқа адамдарға әсер етуін болғызбау жөніндегі шұғыл шараларды қабылдауға;
3. жазатайым оқиға болған жердегі ахуалды, егер бұл басқа адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндірмесе, ал өндірістік процестің үзіліссіз жұмысын бұзу аварияға әкеп соқпайтын болса, оқиға болған кездегі күйде сақтауға, сондай-ақ жазатайым оқиға болған жерді фотосуретке түсіруге;
4. еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиға жөнінде зардап шеккен адамның жақын туыстарын дереу хабардар етуге және осы Кодексте, өзге де нормативтік құқықтық актілерде белгіленген мемлекеттік органдар мен ұйымдарға хабарлама жіберуге;
5. еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру мен есепке алуды осы тарауға сәйкес қамтамасыз етуге;
6. арнайы тергеп-тексеру жөніндегі комиссия мүшелерін еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру үшін оқиға болған жерге кіргізуге;
7. еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды және кәсіптік ауруларды тіркеуді, есепке алу мен талдауды жүзеге асыруға міндетті.

Еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру тәртібі.Арнайы тергеп-тексерілуге тиіс жағдайларды қоспағанда, еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеруді жазатайым оқиға болған кезден бастап жұмыс берушінің актісімен жиырма төрт сағат ішінде құрылатын, мынадай құрамдағы комиссия жүргізеді:төраға - ұйымның басшысы немесе оның орынбасары;мүшелері - ұйымның еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау қызметінің басшысы және қызметкерлердің өкілі.

Жазатайым оқиға болған тиісті учаскедегі еңбек қауіпсіздігіне тікелей жауап беретін лауазымды адам тергеп-тексеруді жүргізу кезінде комиссия құрамына енгізілмейді.

Арнайы тергеп-тексеруге:

1. ауыр немесе кісі өлімімен аяқталған жазатайым оқиғалар;
2. зардап шеккен адамдар жарақаттарының ауырлық дәрежесіне қарамастан, бір мезгілде екі және одан да көп қызметкерлер ұшыраған топтық жазатайым оқиғалар;
3. қатерлі уланудың топтық оқиғалары жатады.

Жұмыс берушінің - жеке тұлғаның өндірісіндегі жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруге жұмыс беруші немесе оның уәкілетті өкілі, қызметкерлердің өкілі, жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруге шарт негізінде де шақырылуы мүмкін еңбекті қорғау жөніндегі маман қатысады.

Қатерлі улану жағдайында комиссияның тергеп-тексеруіне халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік органның өкілдері қатысады. Комиссияның жұмысына жұмыс берушімен немесе зардап шеккен адаммен тиісті шарттық қатынастары бар сақтандыру ұйымының өкілі қатысуға құқылы.

Қызметкер қоса атқаратын жұмысын орындау кезінде ұшыраған жазатайым оқиғаны жұмыс өз аумағында немесе соның тапсырмасы бойынша жүргізілген жұмыс беруші тергеп-тексереді және есепке алады.Көлік құралдарының авариясы салдарынан болған жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру жол полициясының тергеп-тексеру материалдары негізінде жүргізіледі.Жол полициясы жазатайым, оқиғаларды тергеп-тексеру жөніндегі комиссия төрағасының талабы бойынша көлік оқиғасы болған күннен бастап бес күн мерзімде тергеп-тексеру материалдарының көшірмелерін беруге міндетті.

Еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру тәртібі ҚР Еңбек заңына сәйкес:

Арнайы тергеп-тексерілуге тиіс жағдайларды қоспағанда, еңбек қызметіне байланысты өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеруді жазатайым оқиға болған кезден бастап жұмыс берушінің актісімен жиырма төрт сағат ішінде құрылатын, мынадай құрамдағы комиссия жүргізеді: төраға - ұйымның басшысы немесе оның орынбасары; мүшелері - ұйымның еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау қызметінің басшысы және қызметкерлердің өкілі.

Жазатайым оқиға болған тиісті учаскедегі еңбек қауіпсіздігіне тікелей жауап беретін лауазымды адам тергеп-тексеруді жүргізу кезінде комиссия құрамына енгізілмейді.

Арнайы тергеп-тексеруге:

1. ауыр немесе кісі өлімімен аяқталған жазатайым оқиғалар;

2. зардап шеккен адамдар жарақаттарының ауырлық дәрежесіне қарамастан, бір мезгілде екі және одан да көп қызметкерлер ұшыраған топтық жазатайым оқиғалар;

3. қатерлі уланудың топтық оқиғалары жатады.

Жұмыс берушінің - жеке тұлғаның өндірісіндегі жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруге жұмыс беруші немесе оның уәкілетті өкілі, қызметкерлердің өкілі, жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруге шарт негізінде де шақырылуы мүмкін еңбекті қорғау жөніндегі маман қатысады.

Қатерлі улану жағдайында комиссияның тергеп-тексеруіне халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік органның өкілдері қатысады. Комиссияның жұмысына жұмыс берушімен немесе зардап шеккен адаммен тиісті шарттық қатынастары бар сақтандыру ұйымының өкілі қатысуға құқылы. Жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру мерзімі комиссия құрылған күннен бастап он жұмыс күнінен аспауға тиіс.

Сақтану келісім шартты төмендегідей болады:- өндірісте күтпеген жұмыстың болуы, оған тағы жұмыс орыны мен тұрғылықты жері, қызметібойынша тұрып жүрген жерлері мен жұмыс орындарынан берілген транспортта болатын жағдайлардан сақтандыру;- өндірісте және күнделікті тұрмыс жағдайында тәуілігіне 24 сағат бойы сақтандыру;- күндігі тұрмыста күтпеген жағдайлардан сақтандыру;- қыдыру мен демалуға байланысты сапарларда туған келеңсіз жағдайдан сақтандыру;- уақытша белгілі бір жұмыс түрін сақтандыру;

Сақтандыру борышын өтеу кезінде:1.сақтанған тұлға жұмысқа жарамсыз болған уақытында жазатайым жағдай болып қалса, 60 күннен көп емес сол аралықта сақтандыру сомасынан күнде 0,05% көлемінде төленеді.

2. сақтандырылған мүгедектің борышын анықтау:

- I топ - 80% пайыз сақтанушының сақтанған сомасынан;
- II топ - 60% пайыз сақтанушының сақтанған сомасынан;
- III топтар - 40% пайыз сақтанушының сақтанған сомасынан.

3. сақтанушы қайтыс болған жағдайда сақтандырылған барлық 100% қайтарылады.

Жұмысшы мен қызметіне байланысты сақтандыру тарифы орташа есеппен 0,25%-бен 4,0% аралығы.Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым жағдайдан сақтандыру Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 ақпандағы №30-III заңы негізінде жүзеге асырылады.

Сақтандыру жағдайы - қызметкер еңбек қызметтік міндеттерін атқарған кезде қызметкерге кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін белгілеуге, оның кәсіптік ауруға ұшырауына не қайтыс болуына әкеп соққан өндірістік жарақаттану, денсаулығының күрт нашарлауы немесе улануынан болған оқиға. Сақтандыру сомасы - шартта айқындалады, бірақ шарт жасасу кезінде барлық қызметкерлердің жылдық еңбекақы төлеу қорынан кем болмауы тиіс. Сақтандыру тарифтері Заңға сәйкес кәсіптік тәуекел сыныбына және персоналдың санаттарына қарай өдірістік, көмекші және әкімшілік-басқарушы экономикалық қызмет түрлері бойынша сараланған.

Қызметкердің қайтыс болуына немесе оның денсаулығына зақым келуіне байланысты зиян үшін сақтандыру төлемі нақты залал мөлшерінде, бірақ Шартта белгіленген сақтандыру сомасынан аспай жүзеге асырылады.Қызметкердің қайтыс болуына немесе еңбекке қабілеттілігінен тұрақты айрылуына байланысты жалақысынан айрылуынан болған зиян мөлшері Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес айқындалады.

Қорыта келе қызметкердің еңбекке қабілеттілігін жоғалтуына әкеп соққан өндіріспен байланысты әрбір жазатайым оқиға медициналық қорытындыға сәйкес еңбек жөніндегі уәкілетті орган белгілеген **нысан** бойынша жазатайым оқиға туралы актімен қажетті данасы жасалып әрбір зардап шеккен адамға жеке-жеке ресімделеді. Денсаулық сақтау ұйымы белгіленген тәртіппен растаған улану жағдайлары да еңбекке қабілеттіліктің жоғалғанына немесе жоғалмағанына қарамастан, жазатайым оқиға туралы актімен ресімделеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі» 15.05.2007 ж
2. Қ.Р «Қауіпті өндірістік объектілердегі өнеркәсіптік қауіпсіздік туралы» заңы.
3. М.Б. Базаршин «Еңбек қорғау пәнінен студенттерге арналған қысқаша дәрістер» Семей 1984ж.
4. С.В Белов и др. «Безопасность производственных процессов» Справочник. Москва 1995г.
5. М.П.Александров.«Көтергіш - тасымалдаушы машиналар» М.1979г.
6. «Система стандартов безопасности труда» М. 1996г.

Бихондиева Акбота Бекниязовна
ст. преподаватель
Туякова Наргиз Ильхамовна-
магистр права, преподаватель, Кафедра «Уголовное право и криминология»
Жаманкараева Галия Сейткаримовна-
магистр права, ст.преподаватель Кафедра «Теория государства и права»

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ВСФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Резюме

Бұл мақалада экономикалық қылмыс бойынша,оның қазіргі өлшемдерінде мемлекеттік жүйенің қалыпты жұмыс істеуі үшін елеулі қатер болып табылады. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды жасайтын мамандандырылған қылмыстық қоғамдастықтардың қоғамдық қауіп-қатерінің жаһандық ауқымы күмән келтірілмейді. Бұл қылмысқа қарсы күрес проблемалары мемлекеттік және халықаралық деңгейлерде үлкен көңіл бөледі. Алайда, құқық қорғау органдары олардың практикалық қызметінде экономикалық қызметтегі қылмыстарды анықтау, тергеу және қылмыстарды анықтауға байланысты көптеген қиындықтарға тап болады.

Summary

The article economic crime in its present dimensions represents a significant threat to the normal functioning of the state system. The global scale of the public danger of the activities of criminal communities specializing in the commission of crimes in the sphere of economic activity is not questioned. The problems of combating this type of crime are given great attention at the state and international levels. However, law enforcement agencies in their practical activities face a large number of difficulties associated with the identification, investigation and detection of crimes in the sphere of economic activity.

В современных условиях количество экономических преступлений достигло уровня, при котором они превратились в реальное препятствие развитию производственной сферы, притоку инвестиций, нормальному функционированию банковских, предпринимательских и управленческих структур.

Большинство западных криминологов по своей квалификации чаще всего являются социологами, поэтому в подобных вопросах они меньше внимания уделяют юридическим категориям, составляющим, как нам видится, одну из основных сторон понимания исследуемого феномена.

Под преступностью в отечественной криминологии понимается социальное исторически изменчивое, массовое, уголовно-правовое, системное явление в обществе, проявляющееся в совокупности общественно опасных уголовно наказуемых деяний и лиц, их совершивших, на определенной территории за определенный период времени.

Для определения рассматриваемого криминального явления, как уже отмечалось, применяются дефиниции "экономическая преступность" и "преступность в сфере экономики".

По мнению Т. В. Пинкевич, "преступность в сфере экономики" включает все преступления, происходящие в экономике, в том числе относящиеся к традиционным имущественным преступлениям (кражи, хищения и т.п.). Сама же экономическая преступность входит важной составной частью в понятие "преступность в сфере экономики".

Объектом экономических преступлений выступают экономические отношения, образующие систему социально-экономических отношений (отношений собственности) и организационно-экономических отношений, связанных с производством, распределением, обменом и потреблением.

Изучение экономической преступности является актуальной задачей правоохранительной системы государства, поскольку только по результатам их изучения представляется возможным определять адекватные сложившейся криминальной ситуации стратегию, тактику и основные направления предупреждения экономических преступлений.

Таким образом, с точки зрения структуры уголовного закона понятие "преступность в сфере экономики" шире, чем понятие "экономическая преступность", потому что помимо последней включает в себя и общеуголовную корыстную преступность.

Вместе с тем экономическая преступность сращивается с общеуголовной, внедряется в наиболее прибыльные сферы деятельности, в органы власти и управления, вооружается, легализует незаконные доходы и в целом является самостоятельным, автономным видом преступности.

Кроме того, можно отметить, что экономическая преступность во многих государствах давно вышла за пределы национальных границ, что, естественно, создает определенные трудности в выявлении и доказывании совершенных преступлений с использованием сил и средств национальных правоохранительных органов.

Криминогенную, а также экономическую, и социально-политическую обстановку серьезно осложняет организованная преступность, которая стремится проникнуть в экономику и политику и закрепиться там.

В ряде стран, например в Швеции, экономические преступления и организованная преступность рассматриваются как единое явление. Связь между экономической и организованной преступностью проявляется в том, что профессиональные преступники с конца 1980-х гг. устремились в область экономических преступлений .

В украинской криминологии объект предупреждения преступности понятие довольно широкое и неконкретное. К нему относят "отдельные негативные явления и процессы реальной действительности материального или духовного характера, которые приводят к возникновению причин и условий, способствующих совершению преступлений, или совокупность таких явления или процессов (по происхождению, сферам, формам и интенсивности проявлений)".

А, в России преступление признается совершенным преступным сообществом (преступной организацией), если оно совершено структурированной организованной группой или объединением организованных групп, действующих под единым руководством, члены которых объединены для достижения двух целей: совместного совершения одного или нескольких тяжких либо особо тяжких преступлений и для получения прямо или косвенно финансовой или иной материальной выгоды.

Правонарушения в экономике являются мощнейшим катализатором практически всех нарушений законности в стране, представляют собой фундамент, на котором стоит все "здание" правонарушаемости. Росту организованной экономической преступности способствуют распространение коррупции , а также несовершенство законодательства, регламентирующего деятельность хозяйствующих субъектов.

Наиболее часто предметной характеристикой преступлений является криминологическая характеристика преступности, которая служит для описания преступлений и явлений, обуславливающих их. В общеупотребляемом смысле слова под характеристикой принято понимать описание главных свойств, признаков чего-либо. Всякая характеристика должна отражать существенные свойства, особенности, природу исследуемого объекта в целом или какие-то определенные, присущие ему стороны и закономерности, которыми он отличается от других объектов. Учет этих положений при изучении и описании преступления предполагает выявление свойств, важных для решения задач, входящих в компетенцию различных наук, изучающих преступления.

Экономическая преступность, как и любой другой вид преступности, связана с множеством явлений, состояний, процессов. Поэтому рассмотрение понятия и сущности причин и условий преступности основывается на принципе детерминизма — учении о закономерности и причинной обусловленности всех явлений природы и общества.

Причинами преступности считаются все те обстоятельства, которые порождают преступность, поддерживают ее существование, вызывают ее рост или снижение, без которых она не могла бы возникнуть и не может существовать.

Предполагается, что общей причиной преступного поведения на индивидуальном уровне является недостаточная социализация личности, т.е. неполное усвоение ею норм социальной жизни, слабая адаптация к окружающим условиям. Применительно к современной экономической преступности такой вывод выглядит, по крайней мере, спорным. В первую очередь это связано с отсутствием всеобщего одобрения экономических законов и реформ в нашей стране. Например, население не привыкло платить налоги и воспринимает требования государства к их уплате как "уравнивание честных тружеников со спекулянтами и ворами", что и служит субъективным фактором уклонения от уплаты налогов и сборов.

Изучение особенностей лиц, совершавших экономические преступления, показало, что большинство из них безразлично относятся к выполнению своих гражданских обязанностей и избранию легальных способов удовлетворения своих личных потребностей: 35% считают свою деятельность непредосудительной, так как ее невозможно осуществить без нарушения закона; 30% полагают, что она требует определенных затрат и интеллектуальных сил; 20% считают, что им нет смысла вести честную трудовую деятельность, потому что они обладают способностями к противоправной деятельности; 15% желают сиюминутной выгоды; 5% не видят социальной опасности своих действий, считая, что совершенное ими преступление единичное или одно из немногих.

К признакам, характеризующим экономическую преступность как объект профилактики органами внутренних дел, следует отнести ее виктимологическую составляющую.Объектом рассматриваемых преступных посягательств является экономика в целом, отдельные ее сектора, частнопредпринимательская деятельность, группы граждан.Являясь преимущественно латентными, экономические преступления сложны не только для количественной и качественной оценки их состояния, но и для практического выявления жертв, их типичных групп.

Данная "формула" хорошо подходит для характеристики такого вида экономических преступлений, как рейдерство. Здесь имеются в виду: 1) преступники — казахстанкие рейдеры (руководители, участники юридического лица или физическое лицо, являющееся организатором и (или) исполнителем захвата компании-мишени (в переводе с англ. рейдер — это участник налета, набега, облавы, мародер)); 2) цель — предприятия малого и среднего бизнеса; 3) использование лазеек в законодательстве, связей с коррумпированными чиновниками и различных мошеннических схем.

Итак, жертвой корпоративного захвата становятся юридические лица.

Жертвы корпоративного захвата в основном имеют следующие признаки виктимного поведения в сфере организации и осуществления хозяйственной деятельности:

— плохо структурированный уставный капитал, распыленный между большим количеством акционеров, и отсутствие явно выраженного доминирующего акционера;

— наличие высокого экспортного потенциала и достаточно большого денежного потока;

— выплата больших дивидендов по акциям, существенно превышающих среднестатистические выплаты по акциям на предприятиях этой же отрасли (данный признак косвенно свидетельствует о двух вещах: о слабом финансовом менеджменте и неумении "прятать" излишки прибыли и о чрезвычайно стабильной работе предприятия);

— наличие просроченной на срок более трех месяцев кредиторской задолженности по любому из обязательств, что является достаточным для формальной инициации процедуры банкротства предприятия;

— намерение со стороны "захватчиков" включить предприятие в свое холдинговое образование либо для расширения занимаемой доли рынка, либо для создания вертикально интегрированной структуры. В некоторых случаях имела место переориентация имущественного комплекса предприятия под другие цели. В силу низкой доходности сам бизнес рейдерам был не интересен, а вот землю и недвижимость они могли задействовать под иные цели ввиду их высокой ликвидности.

В целом в сфере экономических преступлений процесс виктимизации происходит скрыто от самой жертвы (по уголовным делам — до 78% случаев), что свидетельствует об анонимности жертв рассматриваемых преступлений.

Повышенная виктимность большинства потерпевших от экономических преступлений обуславливается как объективными факторами (отсутствие навыков экономического поведения в условиях рыночных отношений, низкая осведомленность о правилах ведения бизнеса, правовой нигилизм), так и субъективными обстоятельствами (алчность, страх, тщеславие, корыстолюбие, неоправданный риск, легкомыслие и т.п.). Отдельные группы потерпевших составляют руководители хозяйствующих субъектов (акционерных обществ, обществ с ограниченной ответственностью и др.), государственных и муниципальных унитарных предприятий, научно-исследовательских институтов, акционеры и участники общества, не имеющие достаточного опыта ведения хозяйственной деятельности.

Таким образом, анализ признаков, характеризующих экономическую преступность, позволяет выделить объекты профилактики экономических преступлений.

С. И. Герасимов выделяет три таких объекта: а) причины и условия преступности, ее отдельных видов, конкретных преступлений (объект первого плана, или непосредственный объект); б) саму преступность, на причины которой мерами криминологической профилактики оказывается воздействие через объект второго плана; в) общественные отношения, блага и ценности, охраняемые уголовным законом, которым может быть причинен вред в случаях совершения преступлений (объект третьего плана), а также некоторые конкретные жизненные ситуации криминогенного характера.

Среди объектов, подлежащих профилактике, можно выделить преступные группы, а также места концентрации лиц с преступным поведением, территории городов или даже государственные образования, социально-криминальное пространство.

Такое расхождение мнений в определении объекта предупреждения преступлений можно преодолеть путем их обобщения и формулирования групп элементов такого предупреждения.

Первым, наиболее общим, комплексным объектом предупреждения, согласившись с С. И. Герасимовым, следует признать саму преступность как массовое социальное явление, имеющую региональные и другие особенности в различных се проявлениях.

Вторым элементом объекта предупреждения, па который указывают абсолютно все криминологи, являются факторы (причины и условия, иные обстоятельства), способствующие совершению преступлений. Отдельно среди них можно выделить так называемые социальные патологии, т.е. процессы и явления, "в которых реализуются формы поведения определенных групп населения, служащие питательной почвой, "фоном" преступности".

Третьим из объектов выступают общественные отношения, блага и ценности, в том числе права и свободы граждан, права и законные интересы хозяйствующих субъектов и государства, охраняемые уголовным законом, которым может быть причинен вред в результате совершения преступлений.

Четвертым элементом объекта предупреждения преступлений можно считать лиц, демонстрирующих устойчивое противоправное поведение или замышляющих совершение преступлений, их группы, а также субъектов с виктимным поведением и их коллективные образования.

И пятым, наиболее близким элементом объекта предупреждения преступлений с точки зрения оперативного па него воздействия, следует признать криминальные ситуации (ситуации совершения преступления) как систему условий и обстоятельств, сложившихся на определенной территории, в конкретной сфере общественных отношений (в нашем случае — в сфере экономики, отрасли хозяйствования, конкретном предприятии), в определенное время, сопровождающихся конфликтом между субъектом преступления и его жертвой, в которых осуществляется подготовка и реализуется умысел преступника.

Таким образом, объектом предупреждения преступлений являются криминогенные и криминальные обстановка и ситуации как совокупность негативных явлений и процессов реальной действительности материального или духовного характера, связанных с совершением преступлений.

Список литературы:

1.Криминология. Общая и Особенная часть : Учебник / Е. О. Алауханов. – Алматы :Жеті-жарғы, 2008. С. 664.
2.Миндагулов А.Х. Профилактика преступлений. Алматы. 2005 г.
3. Горшенков Г. Н. Криминологический словарь. 2-е изд., доп. Н. Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, 2007. С. 181.
4.http://studme.org/55710/pravo/kriminologicheskaya_harakteristika_prestupleniy_sfere_ekonomicheskoy_deyatelnosti - annot_17Малков В. Д. Криминология : учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2011. С. 237-483.
5.Жадбаев, С.Х. Криминология : краткий курс лекций / С.Х. Жадбаев. - Алматы: Жеті-жарғы, 2002. - 144 с.
6.Задорожный В. И. Проблемы совершенствования организационного и правового обеспечения виктимологической профилактики преступлений // Российский следователь. 2006. № 3. С. 34—38с.

Аталыкова Гулжазира Шураховна
құқықтану магистрі, аға оқытушы
Куздеуова Лаура Сейдалиевна
құқықтану магистрі, аға оқытушы
Шералиева Акерке Досанқызы
құқықтану магистрі, оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

АДВОКАТТАР АЛҚАСЫ МҮШЕЛЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Андатпа. Адвокаттар алқасына мүшелікке қабылдау тәртібі мен шарттары ҚР- ның "Адвокаттық қызмет туралы" заңымен анықталады, осы заңға сәйкес адвокаттар алқасына мүшелік міндетті болып табылады. Лицензия алған және адвокаттық қызметпен айналысқысы келген адам өз таңдауы бойынша адвокаттар алқасына мүшелікке кіруге және "Адвокаттық қызмет туралы" заңының шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсетуге міндетті. Адвокаттық қызметпен шұғылдану құқығының лицензия бар және адвокаттар алқасының Жарғысы мойындалған жағдайда алқаға қабылдаудан бас тартылуға жол берілмейді.

Аннотация. В данной статье рассмотрены правовые статусы адвокатуры. Так же анализировались основные обязанности адвокатуры и развитие тенденции, солпоставительные примеры адвокатуры с зарубежными странами.

Abstract. In this article analyzed by legislative status of the advocature. As so analyzing main functions of advocacy and to development tendencious, comparative examples of adocature between foreign states.

Қазақстандағы адвокатураны және адвокаттық қызметті жетілдіру өте маңызды. Өйткені,Қазақстан Республикасында адвокатура Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген адам мен азаматтың құқықтарын жүзңгң асыруға жәрдемдесуге шақырылған. Сондықтан Қазақстандағы адвокатура мен адвокаттық қызметті әрдайым жетілдіріп отыру қажет,яғни ол үнемі даму үстінде болуы тиіс.

Қазақстандағы адвокатураны және адвокаттық қызметті жетілдіруде тек қана отандық тәжірибе ғана емес,сонымен қатар шет мемлекеттердегі аддвокатураның және адвокаттар қызметінің тәжірибесі елеулі көмекші рөлді атқарады.

2018 жылғы 5-шілдеде Республикасының "Адвокаттық қызмет және заң көмегін көрсету туралы" заңында адвокаттың жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметті жүзеге асыру құқығына лицензия алған, міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және осы заң шеңберінде кәсіби негізде заң көмегін көрсететін ҚР-ның азаматы екнедігі көрсетілген[1].

Қазақстан адвокатурасының қалыптасуы тарихы жағынан ортақтығы жоқ алыс шет мемлекеттердің адвокатурасының тәжірибесі Қазақстандағы адвокатураның және адвокаттық қызметті жетілдіруде маңызы зор.

Адвокат қызметі сипаттайтын осындай негізгі белгілер:

- кәсіби қызмет адвокаттары жалпы құндылықтар мен мүдделерге байланысты адамдар қоғамдастығына біріктіреді;
- заң көмегін көрсету мақсатын кіріс табудан жоғары қою;
- білікті заңгерлік білім мен практикалық тәжірибе;
- жоғры кәсіби әдеп.

Бұл жерде кәсіпқойлық, біліктілік, тәжірибе және біліммен қатар сенім, ар-ождан, абырой, бедел сияқты адамгершілік категориялары да негізгі өлшем бола алады. Сондықтан адвокат болғысы келген адам азаматтар мен ұйымдарға заң көмегін көрсету барысында заң талаптарына да, муральдық принциптерге де сай болуы тиіс.

Лицензия ретінде қызметтің белгілі бір түрімен шұғылданатын немесе белгілі бір іс-әрекетпен айналысатын адамға құзырлы мемлекеттік орган беретін рұқсат түсініледі.

Адвокаттық қызметті жүзеге асыру құқығын беретін лицензия-бұл Аттестациялық комиссия шешімі негізінде ҚР-ның Әділет министірлігі лицензиясында көрсетілген адамға осы қызметпен шұғылдану үшін беретін рұқсатнама.

ҚР-ның лицензиялау туралы заң актілерінде көзделген жалпы негіздерден басқа, адвокаттық лицензиясын кері қайтарып алу ҚР Әділет министірлігінің талап-арызы бойынша:

1) адвокат өз кәсіби міндеттерін орындау кезінде ҚР заңдарының талаптары мен нормаларын, адвокатураны ұйымдастыру және оның қызметі прициптерін өрескел не бірнеше рет бұзған;
2) адвокаттың қасақана қылмыс жасағаны үшін ақтамайтын негіздемелер бойынша оған қатысты қылмыстық қудалау тоқтатылған;
3) адвокат қасақана қылмыс жасағаны үшін сотталған;
4) адвокатқа медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы сот шешімі заңды күші-не енген;
5) адвокат әрекет қабылеті жоқ немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған;
6) адвокат хабар-ошарсыз кетті деп танылған немесе ол қайтыс болды деп жарияланған;
7) адвокат ҚР-ның азаматтығынан айырылған;
8) біліктілігінің жеткіліксіздігі салдарынан адвокаттың өз кәсіби міндеттерін орындауы мүмкін болмаған жағдайларда сот тәртібімен жүзеге асырылады.

2018 жылғы 5-шілдедегі ҚР-ның “Адвокаттық қызмет туралы” заңына сәйкес адвокат лицензиясының күшін тоқтата тұру:

1) адвокат мемлекеттік қызметке тұрған;

2) ол Парламент депутаты болып сайланған (тағайындалған);

3) міндетті мерзімді әскери қызметте болған;

4) мүшелік жарналарды ұдайы төлемегендігі үшін адвокат адвокаттар алқасы мүшелігінен шығарылған кезде;

5) алқа Жарғысында көзделген өзге жағдайларда;

2018 жылғы 5-шілдедегі N^0 2200 ҚР-ның “Лицензиялау туралы” заңы 22-бабы 3-тармағында көзделген өзге негіздер бойынша (лицензия күшін тоқтата тұруды лицензия берушінің, бақылау және қадағалау қызметін жүргізетін мемлекеттік органдардың өтініші бойынша сот жүргізеді) ықтимал. Адвокатың тағылым- дамадан өтушісі:

қолданыстағы заңнаманы оқып-үйренуге;

өз кәсіби деңгейін көтеруге;

заң консультациясында немесе адвокат кеңсесінде белгіленген ішкі тәртіп қағидаларын сақтауға;

адвокаттық әдеп Тәртіптерін сақтауға;

өз міндетін атқару кезінде белгілі болған мәліметтерді жарияламауға;

Адвокаттар алқасына мүшелікке қабылдау тәртібі мен шарттары ҚР- ның “Адвокаттық қызмет туралы” заңымен анықталады, осы заңға сәйкес адвокаттар алқасына мүшелік міндетті болып табылады. Лицензия алған және адвокаттық қызметпен айналысқысы келген адам өз таңдауы бойынша адвокаттар алқасына мүшелікке кіруге және “Адвокаттық қызмет туралы” заңының шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсетуге міндетті. Адвокаттық қызметпен шұғылдану құқығының лицензия бар және адвокаттар алқасының Жарғысы мойындалған жағдайда алқаға қабылдаудан бас тартылуға жол берілмейді. Адвокаттар алқасы санының шектеулілігі туралы желеумен де қабылдаудан бас тартылмайды. Аттестацияны Комиссия ай сайын өткізеді. Адвокаттық қызметпен шұғылдану құқығына үміткер адамдар Комиссия ҚР Әділет Министрлігі кеңсесі арқылы өзінде аттестацияға жіберу туралы өтініш жолдайды[2].

Өтінішке мына құжаттар қоса тіркеледі:

1) фотосуреті жапсырылған жеке іс парағы;

2) соңғы жұмыс орнынан үміткердің кәсіби білімінің бағасы, соңғы іскерлік және адамгершілік қасиеттері сипатталған мінездеме;

3) жоғары заңгерлік білімі туралы дипломның нотариалды куәландырылған көшірмесі;

4) еңбек кітапшасының немесе заңгерлік мамандығы бойынша жұмыс өтілін растайтын өзге құжаттың нотариалды куәландырылған көшірмесі;

5) үміткер өз қолымен жазған өмірбаян;

6) ҚР азаматының жеке куәлігінің немесе төлқұжатының ксерокөшірмесі;

7) наркологиялық және психиатриялық диспансерлерден алынған медициналық анықтамалар;

8) соттылығының және қозғалған қылмыстық істің жоқтығы туралы анықтама;

Адвокаттық қызметпен айналысу құқығына үміткер адамдардың ұсынған құжаттарын тиісті ресімдеу тәртібіне қойылатын талаптар мынадай (Әділет аттестациялық комиссиясының 12.10.01. жылғы хаттамалық шешімімен бекітілген):

1. Жеке парақта барлық бағандар толтырылуы тиіс, фотосурет аталған парақтың арнайы белгіленген орнына желімденуі тиіс.

2. Мінездемеге мөр, күні және шығыс нөмір қойылып, үміткер жұмыс істейтін не жұмыс істеген ұйымның бірінші басшысы немесе басшысының орынбасары қол қоюы тиіс.

3. Өмірбаян күні және үміткердің қол қойылып, еркін нысанда қолмен жазылуы тиіс.

4. Наркологиялық және психиатриялық диспансерлерден алынатын медицина-лық үміткердің тұратын жері бойынша берілуі тиіс.

5. Соттылығының және қозғалған қылмыстық істің жоқтығы туралы анықтаманы бүкіл республика бойынша мәліметтерді көрсетіп, үміткердің тұрған жеріндегі аумақтық ҚСАО (Құқықтық статистика және ақпарат орталығы) беруі тиіс.

6. Заңгерлік мамандығы бойынша өтілін растайтын қызмет тізімінен алынған көшірме үзіндіні оны берген кадр қызметі куәландырылуы тиіс.

Адвокаттың кәсіби қызметі сан қырлы және бір қатар ерекшеліктері бар: заң көмегін көрсете отыра, әртүрлі істі шешуге жәрдемдесе отыра адвокаттың, егер бұған заңды және обьективті негіздеме болған жағдайларда, істердің кейбір санаттары жүргізуді өзіне қабылдамауына болады; бекітілген кестеге сәйкес кезекшілікке бару және көмекке жүгінген тұлғаға консультация беру қажеттігі; белгіленген жағдайларда тегін заң көмегін міндетті түрде көрсету немесе бұл республикалық бюджет қаражаты есебінен төленген кезде тағайындау бойынша қылмыстық істерге қатысу және т.б. Мұндай жағдайда, әдеттер, мыналар ескеріледі: білікті заң көмегі көрсету үшін жұмсалатын уақытпен еңбектің қажетті шығындары; осы нақты істі жүргізу кезінде адвокаттың басқа істер бойынша жұмыстардан бас тартуға мәжбүр болу ықтималдығы (егер ол клиентке белгілі болса); қандай да бір өңірде осындай заң көмегі үшін тағайындалған қорғауақы; адвокат

көмекшісінің еңбегін пайдалану; клиент белгілеген немесе қалыптасқан мән-жайдан туындаған мерзім; процестің ұзақтығы және т.б.[3].

Заң азаматтардың кейбір санаттарын заң көмегі төлемінен босатады. Бұл жағдайда адвокаттар сенушілер өтініші бойынша көмекті тегін көрсетеді;

1) алимент өндіріп алу туралы, асыраушысының қайтыс болуына, жұмыспен байланысты мертігуіне немесе денсаулығының өзгедей бұзылуы арқылы келтірілген зиянды өтеу туралы істерді жүргізу кезінде бірінші сатыдағы соттарға талап қоюшыларға;

2) Отан соғысына қатысушылар мен оларға теңестірілген адамдарға, мерзімді қызметтегі әскери қызметшілерге, I және II топтағы мүгедектерге, жасы жөнінен зейнеткерлерге, егер бұл кәсіпкерлік қызмет мәселелеріне байланысты болмаса, консультациялар беру кезінде;

3) зейнетақылар мен жәрдемақылар тағайындау туралы өтініштерді дайындау кезінде азаматтарға;

4) ақтау мәселелері жөнінде кеңестер беру кезінде азаматтарға заң көмекгін тегін көрсетеді.

Адвокаттардың әрбір алқасының жарғысына байланысты көтермелеу шараларының саналуан түрлері қарастырылады. Әдеттегідей, көтермелеу шаралары мыналар:

алғыс жариялау;

ақшалай сыйақы беру;

бағалы сыйлықтармен марапаттау;

тиісті органдардың алдына үкіметтік мадақтармен марапаттау туралы ұсыныс жасау т.б. -ж. 5-шілде ҚР-ның "Адвокаттық қызмет және заң көмегін көрсету туралы" заңының, өзге де нормативтік актілердің, алқа Жарғысының және адвокаттар кәсіби әдебі Тәртібінің талаптарын бұзғандығы үшін адвокаттар алқасының мүшесі тәртіптік жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Тәртіптік жазаны адвокаттар алқасының төралқасы теріс әрекеті анықтағаннан кейін, алайда ол жасалған күннен бастап, алты айдан кешіктермей, адвокаттың ауырған немесе демалыста болған уақытын есептемей тікелей қолданады.

Жазалау шарасы ескерту, сөгіс, қатаң сөгіс, адвокаттар алқасынан шығару болуы мүмкін. Қатаң сөгіс, егер адвокаттар алқасының төралқасы басқа тәртіптік жаза шараларын жеткіліксіз деп ұйғарса, соңғы шара ретінде қолданылады.

I. АҚШ тың күрделі құқықтық жүйесі,американдық қоғам өмірінің құқықтық реттелуінің жоғарғы деңгейлігі адвокат кәсібінің басқа кәсіби топтарға қарағанда ерекше орнын алдын ала анықтайды. Заңгерлер АҚШ та мемлекеттік басқару механизмінде көптеген жоғары лауазымдарға ие. Мысалы,АҚШ тың президенттерінің ішінде А.Линкольн, Ф.Д.Рузвельт, Г.Трумэн, Р.Никсон, Б.Клинтон адвокаттар болған.

АҚШ та заң университетінің түлегі дипломы мен заңтану докторы дәрежесінің бар болуына қарамастан адвокаттық практикамен айналысуға автоматты түрде ие болмайды. Ол үшін ол адвокаттық практикаға патент алуы тиіс,қосымша аттестациядан өтуі тиіс. Патент адвокаттық практикамен бүкіл АҚШ аумағында емес,тек қана адвокат қызмет атқаратын бір штаттың аумағында ғана айналысуға құқық береді.

Адвокаттық практикаға жіберу,әдетте,штаттың Жоғары сотымен белгіленеді. Алайда адвокаттық практикаға жіберудің өзі туралы мәселе штат адвокаттарының ассоциациясымен құрылған немесе сотпен әлде штат губернаторымен тағайындалған адвокатураға жіберу туралы арнаулы комиссиямен шешіледі. Әдетте,комиссия тәжірибелі адвокаттардан тұрады.

Адвокаттық практикаға жіберу кезінде комиссия үміткердің моральдық сипаттарын және ол тапсырған емтиханның нәтижелерін ескереді. Моральдық сипаттарын зерттеу емтихан алдыңғы болып келеді және үміткер ұсынған құжаттармен танысудан тұрады. Егер комиссияда ұсынылған құжаттардың шынайлығында күмән туса,онда алынған деректерді жасырын тексеруге құқылы. Адамның мінездемесі үміткердің өзі туралы айтуынан,соттылығы бар немесе жоқ екені туралы ақпараттан,полиция ұсталуларынан,есірткі мен алкогольдік ішімдіктермен әуестенуінен тұрады. Кейде патент алушының моральдық тұрпаты туралы тұрғылықты жері бойынша оның көршілерінен анықтамалар алынады.

Емтихан ауызша сұхбаттасудан және жазбаша жұмыстан тұрады. Жазбаша жұмыс бірнеше күнге созылады,ал ол оның ішінде білімге,емтихан тапсырылып жатқан штаттың құқық нормаларын талқылауға және қолдануға қатысты 20-30 сұраққа жауап беруі тиіс.

Емтихан комиссиясының шешімі сотта шағымдалуы мүмкін.

Федералдық соттарда іс жүргізуге рұқсат штатта адвокаттық практикаға жіберілген адамдарға автоматты түрде беріледі.

АҚШ адвокатурасының құрылымы мынадай. Әр штатта өзінің адвокаттар ассоциациясы бар. Көптеген штаттарда адвокаттық практикаға жіберілген тұлғалардың ассоциацияға мүшелігі міндетті. Мұндай штаттарда адвокаттар ассоциациялар еркін ұйымдар ретінде құрылады. Адвокаттардың ерікті мүшеліктегі жалпы ұлттық ұйымы болып Заңгерлердің Американдық ассоциациясы табылады. Ассоциация екі мақсатты көздейді:

1) құқықтық дамуы мен сот төрелігінің жалпы нығаюына ықпал ету ,азаматтарды құқықтық тәрбиелеу және т.б.;

2) өз мүшелеріне жәрдемдесу,американдық заңгерлердің кәсіби деңгейін көтеру,заңгерлік кәсіпті дамыту.

Сонымен қатар,кәсіби әдеп нормаларын белгілеу,адвокаттарға жәрдемдесу,тәртіптік жазаларды қолдану,адвокаттық қызметтің стандарттарын жасау,құқық пен сот төрелігін жетілдіруге жәрдемдесу ассоциацияның міндеттеріне кіреді. Заңгерлер ассоциациясы кәсіби бірлестік болып табылады және ешқандай практикалық заңгерлік қызметті жүзеге асырмайды. Заңгерлер ассоциациясына мүшелік жарналар заңгерлердің табыстарына,олардың қандай фирмада,ведомствода жұмыс істеуіне байланысты емес.

Сонымен бірге, АҚШ адвокаттарының өзіндік тергеу жүргізуге және сарапшыларды шақыртуға құқықтары бар,сондай ақ тіпті сол іс әрекеттерді жүргізгені үшін шығындардың соттың келісімімен бюджет есебінен орны толтырылады.

АҚШ адвокаттарының тең жартысы дербес жеке дара немесе екі,үш адвокатпен бірлесіп жұмыс істейді. Дегенмен,адвокаттық қызметтің ең маңызды нысаны ірі адвокаттық фирмалар болып табылады. Мұндай фирмалар,әдетте, қылмыстық істермен айналыспайды және дәулетті клиенттердің істерін,көбнесе,корпорациялардың істерін жүргізуге тырысады. Ондай фирмалардың иелері партнерлер. Партнер – кең тәжірибелі,ірі табысқа ие және адвокаттық фирманың табысының бөлігіне ие адвокат. Адвокаттардың екінші тобы – ассоциатор,әдетте,азын аулақ клиенттері бар немесе тіпті жоқ жас адвокат. Ол фирмадан еңбекақы алады.

Бұндай фирмаларда ассоциаторлық өтілім әдетте сегіз жыл белгіленеді. Ол үшін ассоциатор өз клиенттерін жинауы тиіс. Аталған мерзім өткен соң ассоциатор партнер болады немесе фирмадан кетуге тура келеді.

Адвокаттардың басқа бөлігі «жария қорғаушылар » ведомстволарда штаттың мемлекеттік бюджетінің есебінен қаржыландырылатын және ақшасы жоқ азаматтарға тегін негізде қызмет көрсететін қйымдарда жұмыс істейді. Федералдық бюджеттен қаржыландырылатын осындай мүлігі жоқтарға заң көмегін көрсету қызметтері бар. Осындай қызметтердің бас ұйымы болып АҚШ Конгресімен құрылған және қаржыландырылатын Заң көмегін көрсету жөніндегі корпорация табылады.

Коптеген адвокаттар өз міндеттерін сот құқықтық тәсілдермен жүзеге асыруға басым бағытталған қоғамдық біолестіктердің заң қызметтерінде жұмыс істейді. Олардың бірі Азаматтық бостандықтарды қорғаудың Американдық одағы,Түсті халықтың дамуына жәрдемдесудің ұлттық ассоциациясы,Азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау орталығы, т.б.

Адвокаттардың екі санатының болуы және осымен байланысты істерді жүргізу бойынша шығындарды елеулі ұлғайтуда. Барристерлер ағылшын іскерлік элитасының өкілі болып табылады және Ұлыбританияның саяси өмірінде елеулі рөлді атқарады. Барристерлер қатарынан ,әдетте, Ағылшын Тәжінің мүддесін білдіретін адвокатқа берілетін Ұлыбританиядағы жоғарғы адвокаттық атақ Бас атторней ,сондай ақ жоғары соттардың судьялары тағайындалады.

Бас атторней – бұл Англиядағы Тәждің заңгері және адвокаты,ол барристерлер қатарынан тағайындалады,Қауымдар палатасында министрлік жобаларын құқықтық жағынан қорғау және түсіндіру үшін отырады,Тәждің мүддесін бүкіл соттарда білдіреді.

Солисторлар – графтардың және қала графтықтардың магистраттық соттарында істерді дербес жүргізуге және жоғарғы рангтердегі адвокаттар барристерлерге материалдарды дайындауға мамандандырылған Ұлыбританиядағы адвокаттардың санаты. Солисторлар мекемелерде,кәсіпорындарда,ұйымдарда,акционерлік қоғамдарда заңгер қызметін де атқарады.

Адвокаттық қызметке сот ұйымдастыру туралы заңға сәйкес соттық міндеттерді атқара алатын адам ғана жіберіледі. Адвокаттар мен судьялар үшін білімге деген талап бірдей.

Жоғары заң білімі бар ізденуші құқық курсын алты семестр бойы Германияның бір университетінде тыңдауы тиіс. Одан кейін ол екі арнаулы емтиханды жемісті тапсыруы тиіс. Бірінші емтиханды түлектік деп атауға болады,себебі ол болашақ адвокат оқыған оқу орнында тапсырылады. Екінші кезең сот,прокуратура,нотариат және адвокатурада 3-4 жылда тағылымадан өту. Тағылымдамаға ақша төлеу биліктің жергілікті органдарының арнаулы қорларынан төленеді. Екінші емтихан жергілікті Әділет министрлігінің басшылығымен жүргізіледі. Әділет министрлігі емтихан бағдарламасын әзірлейді және емтихан сұрақтарын дайындайды,емтихан комиссиясын құрады. Емтиханнан өткен дам судья не адвокат бола алады және Германияның құқық докторы дәрежесіне ие заңгер тағылымдамасыз ,емтихансыз адвокат бола алады.

Германияның Федералдық Жоғарғы сотында адвокаттық қызметке жіберілген заңгерге одан төмен тұрған кез келген сотта адвокаттық практикамен айналысуға ешбір ерекше жағдайда жол берілмейді.

Германияда адвокатар алқасы аумақтық қағида бойынша ұйымдастырылады және бір жердің сотына тіркелген адвокаттарды біріктіреді. Германияның аумағындағы барлық адвокаттар алқалары Біртұтас Федералдық адвокаттар палатасына бірігеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1) Алауханов Е.О. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет. – Алматы,2010.

2) Мейірбекова Г.Б. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет.- Алматы,2007.

3) Правовая система США/Власихин В.А. – М.,2006

Батырбекқызы Гауһар
старший преподаватель кафедры «Международные отношения и таможенное дело»
Бегим Акбота Бегимкызы
старший преподаватель кафедры «Философия и культурология»
Нурпейисова Дина Суйиндиковна
старший преподаватель кафедры «Философия и культурология»
ЮКГУ им.М.Ауезова, г. Шымкент

ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ ДЕЯТЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ АЛАШ

Түйін. Бұл мақалада Алаш қозғалысының методологиялық мәселелері қарастырылады. Алаш республикасы 2017 жылы өзінің 100 жылдығын тойлады. Осы мерейлі тарихи оқиғаның тұсында Қазақстан Республикасы бұл шараны өз деңгейінде өткізді. Қазақстан тарихында ақтандақтар көрсетілген.

Резюме. В данной статье рассматриваются общие методологические вопросы исследования движения Алаш. Алашская республика в прошлом году праздновало свое 100-летие, и в преддверии этого знаменательного события Казахстан на республиканском уровне отметил этот праздник. Также раскрываются белые пятна в истории Казахстана.

Summary. This article examines the general methodological issues of investigating the Alash movement. The Alash Republic celebrates its 100th anniversary last year, and on the eve of this significant event Kazakhstan celebrates this holiday at the republican level. Also, white spots are revealed in the history of Kazakhstan.

Движение «Алаш», которое было создано видными казахскими интеллигентами - просветителями Алиханом Букейхановым, Ахметом Байтурсыновым, Миржакыпом Дулатовым вошло в анналы нашей истории как попытка целого поколения национальных интеллектуалов защитить, сохранить и совершенствовать то, без чего не могло быть казахов как этноса – самостоятельного государства с самобытным укладом. С молодых лет начав борьбу против колониальной политики царизма, они неоднократно были подвергнуты преследованиям вначале русского царизма, а впоследствии Советской властью. С утверждением большевистской идеологии имя этих выдающихся людей было предано забвению, а если и упоминалось, то с неизбежными эпитетами - «националистический», «контрреволюционный» и так далее [1].

Говорят, история народа становится ценностью только после того, как она осмыслена как опыт. Без этого история - всего лишь повествование. Осмыслить историю Алаша казахстанцам еще только предстоит, потому что тема эта очень долгие годы была под запретом. До сих пор не все документы обнародованы, не все имена участников названы. Исторический путь Алаша - всего лишь два десятилетия борьбы. Два десятилетия! В масштабах мировой истории - мгновение, миг! Даже для одной человеческой жизни это не так уж много. Но если мерить историю не временем, а делами, то сделано алашевцами не просто много. Ими сделано главное; сформулирована концепция казахской государственности.

Движение «Алаш» - эпохальное явление. Его деятельность, идеи, программы заложили фундаментальные основы становлению национальной государственности. В одном из своих интервью Глава государства Н. А. Назарбаев отметил: «Мы должны уважать и ценить людей, боровшихся за свободу и независимость Казахстана. Участники движения «Алаш» искренне верили, что свержение царя принесет казахскому народу долгожданную свободу. Но этого не произошло. Люди погибали за идею, но именно они пробудили в нас стремление к независимости. Счастье ее обретения выпало нашему поколению... Наказ «Алаша» для нас - сохранить свое историко-культурное единство. Наказ «Алаша» - беречь и укреплять согласие...» [2].

«Алаш» - это национальная идея, взрастившая народ. Эта идея ведет свое начало с правления Аблай-хана, когда он пытался объединить земли трех жузов под единым началом. Однако этого не произошло вследствие того, что младший жуз вошел в состав Российской империи.

«Алаш» - это акт осознания нацией своей территориальной принадлежности, определение доли и вклада народа, имеющего свое место под солнцем.

«Алаш» - это совершенно новая общественно политическая сила: казахская интеллигенция,«духовно-интелектуальная элита, выдвинувшая идею национальной консолидации» (Н, Назарбаев).Выше всего они ставили духовную и национальную независимость.

Однако, такое определение Алаша существовало не всегда. Советская историческая наука не

желала признавать факта существования в Степи демократической идеологии национально-освободительного движения в начале XX века. Ученые мужи, авторы большого энциклопедического издания, в выходных данных которого значится не 37-ой, а 87-ой год, авторитетно утверждают, что движение Алаш и его политическая форма - партия Алаш-Орда отличается буржуазно-националистическим, мистическим, контрреволюционным характером, отражает классовые интересы баев-феодалов, наконец, проповедует идеологию панисламизма.

Это не может быть правдой. Во-первых, до Февраля 1917 года алащординцы были как раз не контр, а революционерами социал-демократического свойства [1].

Во-вторых, националистами они тоже никогда не были. И вообще, что такое национализм? Если это попытка вернуть избирательное право, которое было отнято у казахов в 1907 году, то точно, были. Но если национализм - это высокомерие крови и презрение к другим, то нет, националистами эти люди никогда не были. Они с готовностью протягивали руку всякому, а русскому - в первую очередь.

В-третьих, панисламизм (идеология о единстве всех мусульман под властью высшего духовного главы халифа) - тоже легенда! Алаш - не религиозное движение, и панисламизм никогда не был у них партийной идеологией. Да, этим людям был чужд атеизм, они были людьми верующими и хорошо понимали, насколько глубоко проник ислам в психологию и обычаи народа. Совершенно естественно, что алашевцев возмущала попытка христианизации степи. Алихан Букейханов приводит один красноречивый документ. Некий казах пожаловался мировому судье на православного священника, оскорбившего его веру. Судья переслал жалобу в вышестоящую епархию. Там на нее была наложена следующая резолюция; «Дерзкий кляузник - киргиз забыл, что он живет не в Турции, а в России православно-христианской. Оставить без последствий».

Большинство алашевцев были воспитаны на идеалах европейской, в первую очередь русской, культуры. В след Абаю, будущность казахов они видели в усвоении этого наследия и перенесения его на родную почву. Называя себя на русский манер «западниками», они - алашордынцы - готовы были разговаривать со всеми, никого не отталкивая. Но как раз эта идея плюрализма полностью чужда тоталитарному сознанию, ибо с точки зрения большевиков нравственно только то, что служит делу революции. Инакомыслие же каралось беспощадно и последовательно. «Кто не с нами - тот против нас!» [2].

И сегодня нам только остается лишь печально склонить головы над их могилами. Склонить голову и лишний раз подумать о том, что история не терпит насилия и мстит за клевету.

История Алаш-Орды описана и осмыслена далеко не в полной мере. Даже не все документы обнародованы. Следом за Чоканом Валихановым пришло целое поколение блестящей национальной интеллигенции. Сложись история иначе, и они бы оставили ослепительно яркий след в научной и художественной жизни страны.

Алихан Букейханов – выпускник Санкт-Петербургского лесотехнического института, стал бы ученым-природоведом и этнологом. А может быть, стал бы видным фольклористом, который так и не успел записать одну из версий «Козы-Корпеш и Баян-Сулу». Или теоретиком литературы - такой блестящей была его статья «Что такое роман». Или переводчиком - между делом, увлеченный политикой человек, перевел на казахский язык Толстого, Чехова, Короленко, Мамина-Сибиряка, Мопассана.

Ахмет Байтурсынов не получил столь основательного образования, зато он наверняка бы продолжил начатый было путь ученого-тюрколога, педагога и прежде всего поэта-баснописца. Он бы мог стать первым абаеведом, историком казахской литературы: его очерк на эту тему - первое сочинение такого рода в национальной культуре. Ну и, наконец, мог бы завоевать он громкую известность как реформатор казахской письменности.

Жакып Акпаев - выпускник юридического факультета Санкт-Петербургского университета (золотая медаль), первый казах - магистр права, наверняка сделал бы блестящую карьеру адвоката. Халел Досмухамедов - еще один санкт-петербургский студент, также с золотой медалью закончивший Императорскую Военно-медицинскую академию, мог бы стать первоклассным хирургом.

Бактыгерен Кулманов – был депутатом 1-ой и 11-ой Государственной Думы Российской империи. С отличием окончив Санкт-Петербугрский университет по специальности переводчик восточных языков, блестяще защитив диссертацию и получив степень магистра наук, мог бы стать научной светилой в области восточной филологии, или политиком, дипломатом, свободно говорящем на многих языках.

Свержение царского режима и демократизация жизни в стране позволили организационно оформить движение «Алаш». В июле 1917 года на всеказахском съезде в Оренбурге была образована партия «Алаш». Вскоре был разработан проект программы партии, состоящий из десяти разделов. Основной цель партии было создание казахской автономии в составе Российской федеративной демократической республики. В ноябре

Начались переговоры с новой властью, которые поначалу шли гладко. Однако, стороны решительно не могли прийти к согласию, потому что их разделял принцип. Алихан Букейханов и его товарищи отвергали классовое мышление, пеклись обо всем народе, не только "трудящемся", и презирали диктатуру. А Советская власть исключительно на ней, как известно, и держалась. Потому нет ничего удивительного в том, что переговоры алашевцев с советской властью быстро оборвались. Перехватив идею автономии, большевики сразу же придали ей жестокий классовый характер. «Необходимо... чтобы автономия обеспечивала власть не верхам данной нации, а ее низам. В этом вся суть» [6].

Алашевцы идею национального достоинства понимали совершенно иначе и, не найдя общего языка с Советской властью, повернулись в сторону Сибирского правительства во главе с адмиралом Колчаком. Расчет состоял в том, что Белое движение поддержит национальное устремление Степи. Но это была только иллюзия. Признавать автономию Апаша, как на том настаивали казахи, Колчак не собирался. И указом Временного правительства Сибири от 2 октября 1918 года правительство Алаш-Орды было упразднено. Полгода спустя тот же указ был фактически продублирован Киргизским (то есть Казахским) ревкомом, взявшим под контроль весь край. Разница заключалась только в том, что осуществление декрета сопровождалось карательными мерами [7].

Трагичной оказалось судьба великих казахов - государственников начала XX века. Но уроки национального мужества и национальной зрелости не забыты. «Мы можем определенно сказать, - пишет Н. Назарбаев в книге «В потоке истории», - что деятельность казахских интеллигентов первой половины XX века, сопряженная со страшными личными трагедиями, современна не только по своему концептуальному уровню, что само по себе уникальное явление, но и по своему гражданскому и культурному уровню». Главная идея Алаша - национальная государственность. Как говорил А. Букейханов, «народ, не имеющий государственности - сирота, подневольный народ». Поэтому независимость - есть главная ценность для любого народа, думающего о своем будущем. С этой точки зрения вполне уместно оценивать Республику Казахстан как конкретное воплощение идеи «Алаш» [8].

С 1991 года восстановлением исторической достоверности о движении «Алаш» занимаются такие видные историки как М. К. Козыбаев, К. Н. Нурпеис, М. Койгельдиев, Т. Омарбеков, Х. Турсун, С. Аккулы. С обретения независимости вышли в свет труды ученых К. Нурпеиса, М. Койгельдиева и др. посвящённые деятелям движения «Алаш».

Список использованной литературы:

1. Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. – Алматы: Мектеп, 2008.
2. Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). – Алматы: Жалын, 2004.
3. Батырбекқызы Г. Назир Торекулов и национальная интеллигенция в период освободительного движения 1916 года // «Ә.Бөкейхан және Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері» атты республикалық ғылыми-теориялық конференция. – Алматы: ҚазҰУ. 2016, 4 қараша.
4. Аманжолова Д.А. Автономия Алаш - идея и практический опыт политической и территориальной консолидации // История Казахстана: преподавание в школе. - 2014. - № 1. - С.16-29.
5. Аманжолова Д.А. Движение Алаш в 1917 году. - М., 1992. - 33 с.
6. Аманжолова Д.А. На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана. — Издательский дом «Таймас», 2009. - 412 с.
7. Аманжолова Д.А. Алаш-Орда: квитэссенция правды // Спектр. - 2016. - 16 ноября. - С.8.
8. Аманжолова Д.А. Алаш: исторический смысл демократического выбора. - Алматы: «Таймас» Издательский Дом, 2013. - 400 с.

ПЕДАГОГИКА

Билялова Ж.Т.
к.п.н., ассоциированный профессор
Атырауский государственный университет им. Х.Досмухамедова

Нугуманова С.Б.
к.п.н., директор школы- гимназии №58. г.Астана

Абыканова Б.Т.
к.п.н., ассоциированный профессор
Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Одно из центральных мест в воспитании личности школьника занимает развитие его мышления. Для решения этой проблемы на всех уровнях исследования (от социально-педагогического до методического) необходимы единая концептуальная основа, четко обозначенные исходные позиции.

В связи с этим мы обращаемся, прежде всего, к философскому анализу, так как философия в качестве инструмента анализа педагогической действительности способствует получению более высоких результатов и в исследовательской и в практической деятельности. Это убедительно подтверждается В.В. Краевским [1], он рассматривает соотношение философского анализа и педагогического исследования «в их реальном осуществлении, взаимодействии и динамике». После завершения такого анализа, его результаты становятся достоянием педагогической теории, ее составной частью и «стартовой площадкой» для последующей теоретической работы «уже не в области философии, а в самой педагогике».

В философском понимании мышления нами выделяются положения, которые являются методологическими.

С точки зрения философии, мышление – «высшая форма активного отражения объективной реальности, состоящая в целенаправленном, опосредованном и обобщенном познании субъектом существенных связей и отношений предметов и явлений в творческом созидании новых идей, в прогнозировании событий и действий » [2].

Мышление рассматривается как продукт исторического развития общественной практики, как особая теоретическая форма человеческой деятельности. В философии, психологии и педагогике различают следующие формы мышления: наглядно-образное, наглядно-действенное и словесно-логическое. При этом формы мышления трактуются философией, «как способы и виды формальной организации мыслительного процесса, абстрагированные от его содержательной компоненты» [3]. Если же учитывается содержательная компонента, то здесь уже выделяют мышление теоретическое и практическое, теоретическое и эмпирическое, логическое (аналитическое) и интуитивное, реалистическое и аутистическое, продуктивное и репродуктивное, непроизвольное и произвольное. Логическое мышление, которое еще иначе называют в широком смысле слова дискурсивным, предполагает логическим путем переход от одного определенного представления к другому, существенным образом отличается от интуитивного, познающего мир путем созерцания и устанавливающего истину путем прямого ее усмотрения без доказательства. Не умоляя значения ни одного из перечисленных видов мышления, которые важны и взаимосвязаны в реальном процессе мышления, мы в рамках нашего исследования выделяем логическое мышление.

В кратком словаре системы психологических понятий логическое мышление определяется как «вид мышления, сущность которого заключается в оперировании понятиями, суждениями и умозаключениями с использованием законов логики» [4].

Данное определение, по нашему мнению, не учитывает умения строить свои действия в соответствии с законами логики, поэтому более конструктивным мы считаем определение Н.А. Подгорецкой: «Умение логически мыслить включает в себя ряд компонентов: умение ориентироваться на существенные признаки объектов и явлений, умение подчиняться законом логики, строить свои действия в соответствии с ними, умение производить логические операции, осознанно аргументируя их, умение строить гипотезы и выводить следствия из данных посылок и т.д.» [5, с.25]. Этим определением мы и будем руководствоваться.

Проведем краткий исторический экскурс: вплоть до конца 19 века мышление, в том числе и логическое, рассматривалось главным образом в рамках логики и характерные для него особенности интерпретировались под углом зрения этой науки, то есть логический и психологический аспекты мышления не дифференцировались сколь-нибудь отчетливо. И лишь в конце 19 века в результате развития экспериментальной психологии произошло разделение психологического и логического подходов к изучению мышления.

В настоящее время логическое мышление изучается многими науками: философией, психологией, кибернетикой, педагогикой, при этом каждая из них исследует его в определенном аспекте, который характерен именно для этой науки.

Проанализируем философский, психологический, кибернетический и педагогический аспекты изучения развития логического мышления.

Философия рассматривает мышление с помощью теории познания, формальной логики, изучающей формы и законы правильного мышления, и с помощью диалектики, дающей общий метод исследования логического мышления как развивающегося процесса [6].

Психология изучает логическое мышление как активную деятельность субъекта; выявляет побудительные мотивы, цели, имеющие личную значимость, индивидуальные особенности логического мышления; исследует мыслительные операции с точки зрения осознания субъектом лежащих в их основе логических принципов. Поэтому, психологический аспект развития логического мышления предполагает целенаправленную деятельность в вышеназванных направлениях.

Кибернетика интересуется логическим мышлением в связи с задачами технического моделирования мыслительных операций в форме «искусственного интеллекта», а также ее интересует те аспекты мышления, которые связаны с быстрой и эффективной обработкой информации с помощью ЭВМ. Таким образом, кибернетический аспект развития логического мышления обусловлен, прежде всего, процессами моделирования мыслительных операций.

Педагогика, как справедливо отмечает А. Д. Гетманова [7], изучает логическое мышление со стороны осуществления процесса познания в ходе обучения и воспитания подрастающего поколения. Следовательно, педагогический аспект развития логического мышления учащихся состоит в разработке и экспериментальной проверке необходимых педагогических условий организации процесса обучения.

К разновидностям логического мышления нередко относят так называемые предметные виды мышления: математическое, физическое, историческое и другие. Это объясняется тем, что лишь такое математическое, физическое и прочее теоретическое мышление может истинно отразить свой предмет, которое выступает как логическое мышление, поскольку только в логических формах мысль может двигаться в содержании самих вещей, в их существенных отношениях [8, с.339].

Предметные виды мышления исследуются методистами соответствующих предметов. Н.П.Ерастов, А.В.Ефимов, Ю.М.Колягин, Т.В.Кудрявцев, А.З.Редько, И.С.Якиманская подчеркивают большое значение развития логического мышления, приводят типичные ошибки, допускаемые школьниками, рассматривают занятия, на которых происходит развитие мышления учащихся, рекомендуют для этого специальные методы. Однако, само понятие «развитие логического мышления», как правило, не определяется или дается определение иногда слишком широкое или, наоборот, слишком узкое. Приведем определения некоторых авторов, рассматриваемые в работе Н.Н.Поспелова, И.Н.Поспелова [9, с.11–12].

«Развитие логического мышления при обучении истории - это переход от наглядно-образного мышления к словесно-логическому» (А.В.Ефимов, А.З.Редько). Мы согласны с Н.Н.Поспеловым и И.Н.Поспеловым, что такое определение не может быть использовано как исходное для развития мышления. Возникает вопрос: что именно нужно изменить, чтобы перейти от одного вида мышления к другому?

«Развитие технического мышления – это развитие основных мыслительных операций и приемов: рассмотрение предметов с разных точек зрения, переосмысливание, сравнивание» (Т.В.Кудрявцев, И.С.Якиманская). Определение четко фиксирует специфику технического мышления, но несколько сужает рассматриваемое понятие.

«Развитие логического мышления при обучения геометрии – это развитие умений сравнивать отношения, определять понятия, обобщать путем индукции, рассуждать дедуктивным путем» (В.Н.Руденко). Такое определение дает полный перечень необходимых умений, но при этом сводит развитие логического мышления лишь к перечисленным умениям, недооценивает законы логики.

«Формирование математического мышления – это целенаправленное и систематическое развитие всех качеств, присущих естественнонаучному мышлению, комплекса мыслительных умений, лежащих в основе научного познания, в органическом единстве с формами проявления мышления, обусловленными спецификой самой математики, с акцентом на постепенное развитие научно-теоретического мышления» (Ю.М.Колягин). Это определение подчеркивает неразрывную связь естественнонаучного и математического мышления, однако, использование указанного определения на практике затруднено.

Н.Н.Ерастов под развитием лингвистического мышления понимает «развитие системы умственных действий по осознанию различных языковых значений и установление отношений между ними, а через их посредство – объективных отношений познаваемых явлений действительности» $[10, с.11]$. Как видим, в данном определении указывается на связь мышления с объектом познания (языковые значения и структура), на особенности мыслительных операций, зависящих от объекта познания, но определение расплывчато: не уточняется, какие именно отношения устанавливаются.

Анализируя приведенные выше определения, мы согласимся с определением, данным Н.Н.Поспеловым и И.Н.Поспеловым: «Развитие логического мышления учащихся - это вооружение их знаниями требований логики и выработка навыков использования этих требований в учебной и практической деятельности » $[9, с.14-15]$.

Различные авторы с различных точек зрения подходят к анализу сущности и содержания мышления вообще и логического мышления в частности.

Изучение философской литературы по проблемам мышления позволяет сделать вывод, что различия во взглядах авторов порождены различными методологическими подходами к исследованию мышления.

В современной науке становится нормой, что сложным теоретическим построениям предшествует тщательная характеристика используемых методов. Роль метода в научном исследовании исключительно велика, от правильного выбора метода часто зависит судьба исследования.

Движение познания от чувственно – конкретного через абстрактное к конкретному в мышлении является общим законом развития теоретического познания.

Однако этот метод лишь задает общее направление теоретического исследования. В полной мере метод реализует свои возможности только в единстве с другими методами познания.

Так, с точки зрения методологии деятельностного подхода исследуют мышление философы А.А.Баталов, Г.С.Батищев, Л.П.Буева, Э.В.Ильенков и др.

Введение категории деятельности в психологию коренным образом изменило подход к изучению психики, в частности, дало возможность вскрыть подлинные причины развития мышления, исследовать механизмы его формирования. Реализация этого принципа, обеспеченная трудами Л.С.Выготского, А.Н.Леонтьева, С.Л.Рубинштейна и др., позволила понять источники возникновения различных видов мышления, их функции в познании и преобразовании действительности.

Будучи обобщенным и опосредованным отражением действительности, мышление направленно на анализ качественно различных сторон этой действительности. Содержание мышления определяется направленностью, избирательностью познавательной активности

человека, его потребностями и мотивами в осуществлении деятельности, диктуемыми общественными условиями.

Существующее в обществе разделение труда накладывает свой отпечаток на характер мышления. Люди работают в разных областях, имеют дело с разными объектами, которые изучают, преобразуют и создают. Именно сфера деятельности человека определяет содержание индивидуального мышления, специализируя его, направляя на анализ отдельных сторон действительности, наиболее существенных для продуктивного осуществления этой деятельности.

Особенности применения деятельностного подхода в решении собственно педагогических проблем нашли свое дальнейшее развитие в работах К.А.Абдульхановой-Славской, П.Я.Гальперина, Б.Ф.Ломова, А.В.Петровского, Н.Ф.Талызиной, Г.И.Щукиной, Д.Б.Эльконина и многих других ученых. Опора на методологический принцип деятельности позволяет обогащать реальный педагогический процесс.

Теория деятельности позволяет: а) прогнозировать структуры деятельности, возможные для каждого этапа будущего развития (каждый раз в предположении, что те или иные из уже сложившихся законов и механизмов развития останутся неизменными; б) сравнивать заданные таким образом состояния с теми, которые нужны людям (в плане достижения тех или иных идеалов); в) выявлять характер воздействия на структуры деятельности, которые нужно произвести, чтобы, исходя из данного состояния деятельности, достичь идеалов.

Педагогические исследования показывают, что резервы повышения эффективности педагогического процесса следует искать во включении в него различных видов деятельности школьников и реализации взаимосвязей между ними. Это повышает содержательность их деятельности, выявляет и реализует потенциальные возможности школьников.

Применительно к проблеме развития логического мышления учащихся подростков особый интерес представляет психолого-педагогический анализ деятельности педагога и учащихся на различных этапах обучения.

Анализ структуры деятельности, ее полноты помогает перенять передовой опыт учителя, а также помогает увидеть, в чем причина неудач: в побуждении к деятельности или в ее способах, в недостатке знаний или в психологическом барьере, который возникает между учителем и учащимися. Вне деятельности невозможно вскрыть подлинную сущность и ценность опыта учителя.

Проведенный анализ структуры логического мышления учащихся-подростков, включающей в себя содержательный, операционный и мотивационный компоненты, а также отношения между ними позволяет сделать вывод: к процедурам поиска и разработки средств развития логического мышления учащихся-подростков можно отнести следующие операции:

1) определение исходного уровня развития логического мышления учащихся;

2) проектирования возможных изменений в логическом мышлении учащихся;

3) определение содержания и характера действий, необходимых для реализации проектируемых изменений:

- структурирование учебного материала;
- соотнесение знаний, специфических приемов познавательной деятельности и логических приемов мышления;
- предусмотрение основных переходных состояний процесса реализации проектируемых изменений (включая мотивацию);
- получение информации о состоянии управляемого процесса развития логического мышления учащихся – подростков, т.е. обеспечение систематической обратной связи;
- учет и переработка полученной информации с целью коррекции эксперимента;

4) усовершенствование педагогических принципов построения межпредметных познавательных задач;

5) проведение контрольной серии эксперимента.

Выяснением и разработкой этих вопросов занимаются психология и педагогика.

Литературы:

1. Краевский В.В. Философия образования // Педагогика, 1995, №4–с.11–19.
2. Философский энциклопедический словарь – М., 1983 – 469с.
3. Краткая философская энциклопедия – М.: Издательская группа «Прогресс» - «Энциклопедия», 1994 – 392с.
4. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. 2-ое изд. – М.: Высшая школа», 1984 – 264с.
5. Подгорецкая Н.А. Изучение приемов логического мышления у взрослых. – М.: Изд-во МГУ, 1980 – 150с.
6. Абдильдин Ж.М., Абишев К.А. Формирование логического строя мышления в процессе практической деятельности. – Алма – Ата, 1981 – 212с.
7. Гетманова А.Д. Логика: Для педагогических учебных заведений – М.: Новая школа, 1995 – 106с.
8. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении – М.: Педагогика, 1982 – 424с.
9. Поспелов Н.Н., Поспелов И.Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989 – 152с.
10. Ерастов Н.П. Процессы мышления в речевой деятельности. – М., 1991 – 124с.

Мағзұмбекова Әмина Қауланқызы
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы

БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУДІ МЕҢГЕРТУ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Бұл мақалада өзге тілді тыңдаушыларға қазақ тілін үйретуде байланыстыра сөйлеуді меңгертудің әдістері туралы айтылады. Байланыстырып сөйлеу құралдарының түрлері және оларды сөйлеуде дұрыс қолдану дағдысын қалыптастыру жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: байланыстырып сөйлеу, сөздік қор, фразалық бірліктер, синтаксистік байланыс, білім алушы

Резюме. В этой статье обсуждаются методы, используемые, чтобы помочь другим учащимся изучать язык общения на казахском языке. Типы средств крммуникации и способы их правильного использования в разговорной речи.

Ключевые слова: развитие связной речи, словарный запас, фразеологические единицы, синтаксические связи, обучающие.

Summary. This article discusses the methods used to help other students learn the language of communication in Kazakh. Types of media and ways to use them properly in conversations.

Key words: iexicon, phrasal unets, syntactic connection, student

Байланыстыра сөйлеу дегеніміз не? Оны қалай меңгертуге болады? Бұл сұрақтың өзге тілді дәрісханаларда қазақ тілін оқыту әдістемесінде туындауы орынды.

Тілдің қарым-қатынас қызметі байланыстыра сөйлеумен тікелей қатысты. Өйткені тіл арқылы қарым-қатынас жасау байланыстырып сөйлеу арқылы ғана жүзеге асады. Ал байланыстырып сөйлеуге үйрету тіл үйретудің бастапқы кезеңінде тілдік материалды оқыту, тіл үйренушінің сөздік қорын молайту, тілдің грамматикалық құрылысын, яғни грамматиканы оқыту арқылы жүзеге асады. Бұл кезең үшін байланысты сөйлеудің құралдары – сөз, сөз тіркесі, сөйлем. Қазақша сөйлеу үшін тіл үйренушінің жеткілікті сөздік қоры болуымен қатар, сөздерді байланыстырып сөз тіркестерін жасаудың, сөз тіркестерінен сөйлем құрастырудың заңдылықтарын білуі қажет. Сонда ғана байланысты ойды басқаға білдіруге, басқаның сөйлеуін түсінуге болады. Сөйтіп, сөз және сөз тіркесі бірігіп сөйлем құрамына кіріп, олардың бір-бірімен тығыз байланысы арқылы байланысты ойды білдіреді.

Байланысты білдіретін бұл құралдар сөйлемде бір-бірімен ойдың ішкі байланысына қарай байланысқа түседі.

Байланыстыра сөйлеу құралдардың тілде қолданылу заңдылықтарына ереже түрінде ғана емес, тәжірбие жүзінде яғни, сөйлеуде қолдана білуге жаттықтыру, оларды дұрыс қолдану дағдысын қалыптастыру – тіл дамытудағы негізгі мақсат болып табылады.

Байланыстыра сөйлеу – белгілі бір лингвистикалық мазмұны бар әдістемелік ктегория. Бұл жөнінде ғалымдардың пікірін келтіріп көрелік. Ғалым З.С. Күзекова: «Байланыстыра сөйлеу дегеніміз – бірнеше сөйлемдер тобын байланыстыра алуы, яғни микромәтін синтаксисі сөйлеудің негізгі болып табылады.»[1.378] – десе , ғалым Н. Оралбаева: «Байланыстырып сөйлеудің бөліктерінің жүйесі бар. Олар сөйлем (текстің ең кіші бөлігі), абзац(бірнеше сөйлемнің тобы), текст(оған топтық байланыстылық, дербестілік тән), сонымен бірге түйық құрылыс(кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды), тұйық мағына(ойдың аяқталуы тән [5.20б.]),-дейді.

Ал орыс ғалымы Г.Я. Солганик: «Любая связная речь легко и естественно членится на ... группы тесно связвнных между собой самостоятельных предложений. Между предложением... и законченным словесным произведением... не можеть не быть промежуточных звеньев в виде более и менее крупных обьединений предложений[4.8б.]» - дейді. Яғни өзара қарым-қатынас жасау процесінде белгілі бір мазмұн, ой, идея, пікір жеке сөйлемдермен беріліп қоймай, көптеген сөйлем топтары арқылы берілетіні белгілі. Ал ол сөйлемдер бір-бірімен байланыссыз қалай болса солай, ретсіз емес, мағыналық жағынан тығыз жымдасып, белгілі бір сүбелі ойлар төңірегінде топтасып тұрады.

Мәтін фразалық бірліктерден басталып, сөйлемдердің синтаксистік байланысы арқылы жалғаса береді. Фразалық бірліктер, сөйлемдердің синтаксистік байланысы деген не? Н.Д. Зарубина: «Фразалық бірліктер дегеніміз – сөйлеудің ішкі байланысының үлгісі. Сөйлемдердің синтаксистік байланысы дегеніміз – әр түрлі модальдықтағы сөйлемдер арасын біріктіретін құралдар арқылы пайда болатын сөйлеудің сыртқы байланысының үлгісі[2.22б.]», - дейді. Ал ғалым М. Серғалиев «Лингвистикалық әдебиетте мағыналық және синтаксистік жағынан біріккен

сөйлем топтарын синтаксистік тұтастық деп атаушылық бар. Күрделі синтаксистік тұтастық – жеке сөйлемдерге қарағанда, ойдың дамуын неғұрлым толық бере алатын мағыналық және синтаксистік жағынан өзара тығыз байланысқан сөйлемдердің тобы. Сөйлем сөздердің тіркесуі арқылы біршама аяқталған ойды білдірсе, күрделі синтаксистік тұтастық сөйлемдердің тіркесуі арқылы аяқталған ойды білдіреді[7.35б.],-дейді. Мұндағы синтаксистік тұтастық дегеніміз – фразалық бірліктер. Ой, идея, мазмұн, пікір осы фразалық бірліктер арқылы басталады. Олар жаңа ой әкеледі және фразалық бірліктің ұйымдастырушы орталығы болып табылады. «Негізгі ойды белгілеп, басқа сөйлемдерге қазық болып тұратын бір не екі сөйлем болады. Ол сөйлемдер көбіне күрделі синтаксистік тұтастықтың басқа бөлігінде орналасады да, басқаларға қарағанда өзіндік еркіндікке ие болып келеді. [3.735б.]»

Егер шартты түрде мәтіннің композициялық схемасын сызып көрсету керек болса, былай болып шығар еді:

Сөйлем – күрделі синтаксистік тұтастық – мәтін.

Сөйлемге қарағанда, күрделі синтаксистік тұтастық әлдеқайда күрделі ойды білдіреді. Сонда байланыстыра сөйлеуге әкелетін – жай сөйлемдердің мән-мазмұндық және қарым – қатынастық ұйысымдары. Бұл туралы орыс лингвисі Н.С. Поспеловтің «... байланысты, монологты сөйлеудіің шынайы синтаксистік бірлігі сөйлем емес, автордың сөйленімін құрайтын сөйлемдер тобы. [6. 53б.]» - деген пікірінен де аңғарамыз. Өйткені жеке сөйлем- мағыналық жағынан аяқталмаған конструкция. Сөйлем мағыналық толықтыққа тек контексте ғана, яғни күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамында тұрып қана ие болады. Ал сөйлем контекстен ажыраған өзінің грамматикалық тұтастығын сақтағанмен, мағыналық тұтастығын жоғалтатыны белгілі. Жеке сөйлемнің байланысу тәсілдері – күрделі синтаксистік тұтастық болып табылады. Осы күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамына кіретін сөйлемдерді өзара байланыстыратын тәсілдері, амалдары болады. Байланыстырушы амалдарға И. Мистрик салалас мәнді жалғаулықтарды, есімдіктерді жатқызады. [7.47б.]

Ал Н.Д. Зарубина мұндай амалдарға:

а) Есімдіктің үшінші жағы, сілтеу есімдіктері (Он интересуется искусством. Эти ребята живут в доме №5.)

б) Сөйлем басында келетін толықтауыш немесе пысықтауыш (Книгу я не брал. На столе мы ничего не оставляли.)

в) Сөйлем басында келген етістіктен болған баяндауыш (Хотели мы еще раз позвонить, но не стали.)

г) Қыстырма сөздер – яғни, ізінше, сонымен, бір сөзбен айтқанда, мысалы, сонымен қатар, сондай-ақ, осылайша т.б.

д) Сөйлемнің толық еместігі. (Я курю папиросы и сигареты. Мой брат – только трубку.)

е) Сөйлем басында келген ыңғайлас мәнді жалғаулықтар (И было очень холодно.)

ж) Сөйлем ортасында келетін «тоже» жалғаулығы (Я тоже хотел бы присоединиться к веселой компании.) [2. 23,24б.] жатқызады.

Күрделі синтаксистік тұтастықтың құранды бөліктерін байланыстыратын амалдарға М.Серғалиев ондай тәсілдерге, жалғаулықтар, есімдіктер, үстеу сөдер, модаль сөздер, сөздердің орын тәртібі, қайталанған сөздер, етістік баяндауыштардың жақтық, шақтық тұлғаларының біркелкілігін жатқызады. [3.735б.]

Сонымен біз күрделі синтаксистік тұтастықтың құранды бөліктерін байланыстыратын амалдардың бар екенін білдік. Біз тіл үйренушіні осы амалдарды пайдалана отырып, байланыстыра сөйлеуге қалай үйретеміз? Әрине байланыстыра сөйлеуді меңгеру үшін тіл үйренуші жоғарыда аталған амалдарды білуі тиіс. Өйткені үйреніп жатқан тілде байланыстырып сөйлеуді меңгеру – күрделі. Біріншіден, белгілі бір оқиғаға байланысты бір емес, бірнеше сөйлем айту керек. Екіншіден, әр түрлі модальдықтағы сөйлемдерді байланыстыра алу амалын білу керек. Үшіншіден, бір сөйлеу тілінде сөйлеудің синсемантикалығын сақтау, яғни фразалық тіркестерді құра алу керек.

Сөйлемдердің синтаксистік байланысы дегеніміз – әр түрлі модальдықтағы сөйлемдер арасын біріктіретін құралдар арқылы пайда болатын сөйлеудің сыртқы байланысының үлгісі екенін білдік. Ал түрлі модальдық ұғымына – сипаттау, баяндау, пайымдау сияқты әр түрлі сөйлеу типін жатқызамыз.

-Сипаттауда белгілер санамалы көрсетіледі, эмоционалдық -экспрессивтік баға болмайды.

-Баяндау деп әрекет пен жай-күйдің дамуы туралы хабарламаны айтамыз. Мұнда мезгілдік мағынасы бар жалғаулықтар, сөздер, экспрессивтік-эмоционалдық құралдар қолданылады.

-Пайымдау – себеп-салдарлық конструкциясы бар авторлық бағалау, модаль сөздер, сұрақтары бар мәтін. [1.336б.]

Сонымен «байланысты сөз, сөйлеу» әдістемелік ұғымының лингвистикалық мазмұны деп бір модальді және әр түрлі модальді сөйлемдердің бір-бірімен байланысу амалдарын айтамыз. Өзге тілді тыңдаушыларға қазақ тілін үйретуде байланыстыра сөйлеуді қалай меңгертеміз? Оның қандай әдіс-тәсілдері бар?

Байланыстыра сөйлеуді мынандай бірізділікке құруға болады:

а) Бастапқы кезең үшін автоментикалық сөйлемдердің интонациялық бірігуі;

ә) Оқытудың ортаңғы кезеңі үшін әр түрлі модальдықтағы сөйлемдердің бірігуі;

б) Оқытудың ілгерілеу кезеңі үшін бір сөйлеу типіндегі (сипаттау, баяндау, пайымдау) сөйлемдердің бірігуі.

Тәжірибе көрсетіп жүргендей, қазіргі ЖОО –ның орыс бөлімінде оқитын студенттердің тілді меңгеруі бірдей деңгейде емес. Осыған орай, біз тіл үйренушілерді әлі де болса бірнеше деңгейге бөліп оқытып жүрміз.

Бастапқы кезең үшін байланыстыра сөйлеуді меңгерту жолдары.

Бастапқы кезең үшін *«Біздіің университет»* деген тақырыпта әңгіме жазу берілді делік. Мысалы:

Біздің университетіміз - Қазақстандағы санаулы ұлттық университеттердің бірі. Университетте көптеген ұлт өкілдері оқиды. Университетте студенттердің білім алуына барлық жағдай жасалған.Студенттер бірнеше мамандық бойынша білім алады.

Әрине, бұл жерде үйреніп жатқан тілінде коммуникативтік қатысым мақсаты орындалды. Бірақ, байланыстыра сөйлеуді меңгерту мақсаты орындалған жоқ.Тапсырманы басқаша орындап көрелік.

Біздің университетіміз - Қазақстандағы санаулы ұлттық университеттердің бірі. Мұнда көптеген ұлт өкілдері оқиды. Университетте студенттердің білім алуына барлық жағдай жасалған.Олар бірнеше мамандық бойынша білім алады.

Бір тақырыпта орындалған тапсырманың екінші түрі байланыстырып сөйлеуге әкеледі. Бірінші тапсырмадағы жеке, дербес, автосемантикалы сөйлемдер екіншісінде бір-бірімен есімдік (*олар)* және мекен үстеуі (*мұнда)* арқылы байланысып, дербес емес синсемантикалы сөйлемдер болып тұр.

Тіл үйретудің бастапқы кезеңінде тіл үйренушілерге сөйлемдер арасындағы мынандай байланыс амаларын меңгертуге болады.

-алдыңғы сөйлемдегі зат есімді алмастыратын *ол, олар* жіктеу есімдіктері

-*бұл, сол, сонау, осылар* сілтеу есімдігі+алдыңғы сөйлемдегі зат есім

-ілік септігіндегі *оның, олардың* есімдігі

-*және, де* жалғаулықтары

Себеп-салдар мағыналы *сондықтан, себебі* жалғаулықтары

-салыстыру, қарсылық мәнді *ал, бірақ* жалғаулықтары

Тіл үйретудің орта кезеңінде фразалық бірліктердің құрамына кіретін сөйлемдерді байланыстыратын басқа да тәсілдерді меңгерту қажет. Мысалы *алайда, дегенмен, солай бола тұрса да, иә, ал енді, бұдан басқа, сонымен, сөйтіп, қорыта келгенде* т.б. Жай - күй мен әрекетті сипаттайтын және жай -күй мен әрекетті бағалаушылық сипаттағы сөйлемдерді ажырата білуге және жоғарыда аталған байланыс амалдарын белсенді пайдалана білуге үйрету керек. Оларды пайдалана отырып, сөйлеудің бір типі аясында бір-бірімен байланысты бірнеше сөйлем айта алуға бағыттау керек.

Әдебиеттер:

1 З.С. Күзекова «Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығы теориясының лингвистикалық негіздері» ТОО «Издательство LEM» Алматы, 2005ж.

2 Н.Д. Зарубина «Методика обучения связной речи» М. «Русский язык», 1977ж.

3 Қазақ грамматикасы. Астана, 2002ж.

4 Г.Я Солганик Синтаксическая стилистика. М. 1973ж.

5 Н. Оралбаева, К. Жақсылықова «Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі» Алматы. «Ана тілі», 1996ж.

6. Н.С. Поспелов «Проблемы сложного синтаксичкского целого в современном русском языке» Ученые записи МГУ, Вып. 137 (Труды кафедры рус. яз.) 1948ж.

7 И. Мистрик « Математико-синтаксические методы в стилистике». Вопросы языкознания №3. 1967ж.

Құлманов Қ.С.,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ф.ғ.к., профессор

Құрмашқызы Ә.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, аға оқытушы

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТАЛАПТАРЫ

Түйін: Мақалада қазақ тілін оқытудағы құзіреттілік мәселесі қарастырылады. Сонымен қатар, тілдерді оқытудағы мәдениетаралық коммуникациялар мәселелерін зерттеу мәселесі де жан-жақты талданады. Нақты мысалдар арқылы жұмыс түрлерін орындау жолдары айтылады.

Түйін сөздер: Әлеуметтік мәдени, ақпараттық құралдар, ақпараттық технологиялар, іскери қатынастар, тілдік тұлға, білім беру, тілді үйрету, рөлдік ойындар.

Резюме: В статье рассматриваются проблемы приобретения компетентности в процессе обучения казахскому языку. Также в статье разносторонне исследуются вопросы межкультурной коммуникации на примере различных упражнении и работ.

Ключевые слова: социально-культурные и информационные средства, информационные технологии, деловые отношения, языковая личность, образование, обучение языкам, ролевые игры.

Resume: The article discusses the issues of competence acquisition in the process of Kazakh language teaching. Also there are a lot of examples of different exercises and works devoted to intercultural communication.

Key words: social-cultural and informational means, informational technologies, business relations, speech individuality, education, teaching languages, role plays.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің практикалық қазақ тілі кафедрасы университеттің 13 факультетінде «Қазақ тілі», «Кәсіби қазақ тілі» пәндерінен сабақ жүргізеді.МББ бағдарламасы негізінде білім алушылар аталмыш пәнді оқығанға дейінгі және оқығаннан кейінгі құзіреттілікпен танысып шығады. Бұл әрине пәнді таңдау кезіндегі білім алушылардың өздеріне қажетті білімді игерулеріне алдын-ала бағыт-бағдар беретіндігін білдіреді. Және де студенттердің пәнді таңдауына мүмкіндік жасайды. Университеттегі білім алушыларға «Қазақ тілі» пәнінен 6 кр., «Кәсіби қазақ тілі» пәнінен 2 кр. көлемінде сабақ жүргізіліп келеді. Бекітілген бағдарламаларға сәйкес тақырыптар легі жан-жақты оқытылуда.

Құзыреттілік терминдерімен тұжырымдалған нәтижелер мен модульдерді меңгеру мақсаты қазақ тілінде өз ойларын еркін жеткізу және сауатты жаза білу. Меңгеру-қазақ тілінің грамматикалық ережесін меңгерту. Білу- грамматикалық тақырыпты тілдік жағдаятта қолдану (мәтін, диалог, пікірталастарда т.с.с. Дағдыларына келетін болсақ күнделікті қолданыста қазақ тілін сауатты қолдану болып табылады.

Мәдениетаралық коммуникация елдер арасындағы ішкі өмірдің де, өзара қарым-қатынастың да реттегіштік маңызды факторы болып табылады. Өзінің әлеуметтік мәдени ерекшелігін іздеу жолындағы қазіргі қазақстандық қоғамның трансформациясы жағдайында мәдениетаралық коммуникациялар мәселелерін зерттеу қажеттілігі арта түседі.

Кез келген тілді зерттеу тиісті ұлттық мәдениетті зерттеу болып табылатындығы белгілі. Тіл саясатын реттейтін Еуропа Кеңесі білім құжаттарындағы мультимәдениеттаным идеясы нақты осы негізге сүйенеді. Осы контекстегі құзіреттілік дегеніміз – студенттің білім беру бағдарламасының бір бөлігін немесе оны толық бітіргенде көрсететін білімі,ептілігі, дағдысы мен жеке басының сапасы.

Қазақстан жоғары оқу орындары ұстаздарының алдында студенттерді оқытудың барлық процесін ұйымдастыруға, сонымен берге жаңа талаптардың мазмұнын түсіндіру барысында Болон конвенциясы аясында қойылған маңызды міндеттер жоғары кәсіби білім сапасының негізгі көрсеткіштерінің нәтижелеріне бағытталғанын атап өткіміз келеді.

Сонымен қатар, жаңа ақпараттық құралдар мен технологияларды меңгеру мүмкіндігі мен барлық өзіндік ерекшеліктерді нақты еңбек нарығының жағдайларына «бейімдей» білу – қазіргі жоғары оқу орны түлегінің санаттық сипаттамасымен қатар оның бәсекелестік ортада озып шығуына, қызметте өсуіне және ең соңында өмірде табысқа жетуіне қолғабыс етеді.

Тілдік, коммуникативтік және мәдениетаралық құзіреттіліктер жөнінде айтар болсақ:

Қазақстан Республикасында мәдениетаралық кәсіби байланыстардың кеңеюіне байланысты үш тіл – қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерген түрлі сала мамандарына сұраныс көбеюде. Мәдениетаралық өзара қарым-қатынасты табысты жүзеге асыру қоғамдық және іскери дағдылардың өзіндік ерекшеліктерін анықтаушы, тарихи дәстүр мен салттар, өмір сүру салтының әсерімен детерминделетін түрлі мәдениеттің кәсіби-маңызды концептілерін меңгеруге және білуге бейімдейді. Сөйлеушінің когнитивті дайындығы ғана мәдениетаралық қарым-қатынаста лингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, мәдениеттанымдық контексті және әсерлі мәдениетаралық іскери қатынастарға дайындық пен халықаралық кәсіби ықпалдастықты қалыптастырады. Когнитивті аспектіні негізге ала отырып, тұлғааралық қарым-қатынас сипаты коммуниканттардың құзіреттілік интенциясы мен олардың жетістік стратегиясымен (ықпалдастық, бәсекелестік, тартыс, т.б.) анықталады.

Сондықтан, студенттерді тілдік, коммуникативтік және мәдениетаралық құзіреттілікке оқыту міндетті түрде іскери қатынастың мәдени стандарттарын жасайтын тұтастық концепциясына, іскери қарым-қатынастағы тілдік қолданысты дифференциялы меңгеруіне, іскери этикет формулаларына (әсіресе параллельді сәйкестік болмаса), ұлттық менталитетті түсінуге негізделуі қажет.

Адекватты мәдениетаралық түсінік пен тиімді қарым-қатынас үшін тілдік, коммуникативтік және мәдениетаралық құзіреттілік деңгейлерінің пропорционалды тәуелділігі болуы шарт. Асимметрия болған жағдайда жоғарыда аталып өткен құзіреттіліктерде түсінбеушілік болады, атап айтқанда, тілді жақсы меңгерген кәсіби маманнан мәдениетаралық құзіреттілікке сәйкес келетін деңгейді күтеді және оған әлеуметтік, әлеуметтік-мәдени және мәдениеттанымдық ақпараттарға жеткілікті көлемде ие адам ретінде қарайды.

Енді мәдениетаралық құзіреттілікті қарастыру аспектілеріне келетін болсақ,МАҚ мынадай аспектілерді қарастырады: 1) когнитивті; 2) әлеуметтік мәдениеттілік; 3) әлеуметтік лингвистикалық; 4) лингвоелтанымдық.

Әлеуметтік үлгідегі ең қарапайым деген айырмашылықтың өзі түсінбестіке, тіпті ақыр аяғы айтарлықтай салдарға ұрындыруы мүмкін. Сөйлеудегі грамматикалық немесе фонетикалық қателіктер адамның шет тілін жеткіліксіз білетіндігін көрсететіндігі ақиқат, сондай-ақ әлеуметтік прагматикалық қателіктер де коммуниканттың белгілі бір эмоциясын туғызады (таңдану, наразы болу, түсінбеу, дүдәмал болу, сенімсіздік, т.б.). Бұларды тілді оқыту барысында ерекше ескеру қажет. Лингвистикадағы когнитивті бағыт тілдік жүйенің бірлігі мен өзара әрекеттестігін ашуға мүмкіндік береді, әрі тікелей қарым-қатынастағы функионалдылық пен ішкі құрылымды түсінуге жол ашады, тілдік жүйені күрделі, оның пайда болуындағы сөйлеудің көп компонетті механизм екендігін танытады, себебі оны қабылдау мен мен түсіну тілдің шын мәнінде де бір мезгілде әрі коммуникативті, әрі когнитивті құрылым екендігін дәлелдейді, ал тілдік мәліметтер когнитивті процестер мен механизмдерге шынайы және айқын мүмкіндікті қамтамасыз етеді.

МАҚ-ті қарастырудың әлеуметтік мәдени аспектілері

Политілділік білім берудегі әлеуметтік мәдениет параметрлері өзіне тек қана лингвистикалық, лингвоелтанымдық, әлеуметтік және әлеуметтік мәдени құзіреттіліктерді қамтымайды, сондай-ақ географиялық, тарихи, экономикалық, құндылық, әлеуметтік, эстетикалық ракурстердегі түрлі мәдени феномендерді жасайтын ұлттық лингвомәдени құзіреттіліктерді де қоса қамтиды.Әлеуметтік мәдени фонды білу өте қажетті нәрсе, себебі, онсыз коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру мүмкін емес. Мәдениет пен тілді оқып-үйрену жалпыбілімдік мәліметтерді меңгеруге ықпал ететіні белгілі, ең бастысы, жеке тұлғаның дамуын қамтамасыз етеді, студенттердің уәждемелік сипатын қолдайды. Сабақты жүргізудің дәстүрлі емес формалары әлеуметтік мәдениет құзіреттілігін қалыптастыратын нәтижеге қол жеткіздіреді.

МАҚ-ті қарастырудың лингвоелтанымдық аспектілері

Табысты қарым-қатынас жасау үшін өзге ұлттың дүниетанымын түсінуге ықпал ететін тарихи-мәдени фонды студенттерге сіңіре білу қажет, олар сол халықтың тарихи даму барысындағы мәдениетін білдіретін мәліметтерді меңгеруі қажет, өзге тілді халықтың қоршаған орта ерекшелігін түсінулері керек [1, 78-81 бб]; бөтен халықтың қоғамдағы өзара қарым-қатынас ерекшеліктерінің көрінісін, олардың мәдениеттілік мінездерін, нормалар жүйесін, құндылықтар туралы пайымдарын, тілдесу формуларын, дене қозғалысының «тілін» түсінгендері абзал.

Ғылыми әдебиеттерде жиі айтылатындай, МАҚ-ті оқыту кешенді білім беру процесін танытады, бұны жүзеге асыру үшін әртүрлі этностардың әлемді тану пайымын түсінуге мүмкіндік беретін үдерістерді күшейту қажет а) тілді оқыту барысында аутентикалық материалдарды

(мәтіндер, өлеңдер, әндер, бейнематериалдар, т.б.) қосу арқылы; б) білім берудің белсенді формалары (проблемалы тапсырмалар, әлеуметтік мәдениетке бағытталған рөлдік ойындар) арқылы; в) өзге мәдениетке қатысты нақты бір мәселені шешуге арналған (мәдени-елтанымдық сұрақтар мен байқаулар, сайыстар, шетелдік достармен хат жазысу, т.б.) арқылы студенттерді аудиториядан тыс түрлі жұмыстарға тарту қажет.

Қазақ тілі сабағындабіз мәдениетаралық коммуникацияларды қалыптастыру әдістері ретінде мыналарды пайдаланамыз: а) қазақ-орыс-ағылшын мәдениетаралық айырмашылықтары туралы түсінік беретін қосалқы мәтіндермен әдістемелік жасалымдар, мысалы, а) мінез-құлық саласында (сәлемдесу тәртібі; әңгімелесудің вербальдық емес құралдары; күнделікті өмірдегі мінез-құлық нормалары; ұлттық-ерекше әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер; іскерлік этикет; іскерлік хаттама; б) сөйлесу саласында (іскерлік хат жазысудағы негізі стандарттар; сөйлеу мәдениеті; келіссөздер жүргізу (соның ішінде телефонмен де); әңгімелесудің мүмкін тақырыптары, табу-тақырыптар; «жоғары деңгейдегі әңгімелесулер»; в) қабылдау мен қарым-қатынас саласында (тұлғааралық қарым-қатынастар, уақыт пен кеңістікті сезіну; жекелік мен ұжымдық; жұмысқа қатынас; түр-түсті қабылдау; қоршаған ортаға қарым-қатынас (экологиялық сана); стеоротиптер; ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлін қабылдау; эмансипация мәселелері.

Оқу үдерісіне ғаламтор желісінің ақпараттық ресурстарын белсенді түрде енгізе отырып, оқытушылар сабақтар мазмұнына электрондық таныстырылымдарды жасап енгізеді, виртуальдық көрсетілімдерді көрсетеді, дәрістер мен тәжірибелік сабақтарда әр түрлі электрондық энциклопедияларда бар қолданбалы материалдарды пайдаланады, оқытудың белсенді әдістерін пайдаланады: (тренингтер, рөлдік ойындар, дискуссиялар, «дөңгелек үстелдер», «кейс-стадилер» және т.б.) және басқа да интерактивті технологиялар.

Оқу үдерісіне жобалар әдісі белсенді енгізіледі, олар игерілген білімді өзектілендіруге көмектеседі, жаңа идеялардың тууына қолғабыс жасайды, студенттерде жаңа сыни ойлау дағдылары мен тәсілдерінің пайда болуына септігін тигізеді. Бейне-сабақтарды пайдалану, әңгімелесуге нақты және ойдағы жағдайларды тудыратын жұмыстың әр түрлі тәсілдерін қолдану оқытушы мен студенттің синергетикалық ықпалдастығы әсері мен ахуалын туындатады.

Тілді үйрету барысында рөлдік ойындар, басқа да жағдайларда, сценарийлерде, басқа да үйретін ойындарда ойын моделінің түрлері жиі пайдаланылады, өйткені олар білім алушылардың физикалық және эмоционалдық белсенділігін арттырады, ойдан шығару шабыты мен қиялын қанаттандырады. Бұндай әдіс студенттерді дұрыс сөйлеуге үйретеді, нақты бір вербалды немесе бейвербалды емес коммуникациялар құралдарын таңдауын өзектілендіреді, мәдениетаралық әңгімелесу жағдайына сай мінез-құлық моделіне үйретеді.

Қорытындылай келе, тілдік, коммуникативтік және мәдениетаралық құзіреттілік – тілдік тұлғаға өзінің мәдениеті шеңберінен шығып, өзіндік төл мәдени ерекшелігін жоғалтып алмай, мәдениет медиаторы сапасын меңгеруге қабілеттілігін айтады.

Сонымен қатар, студенттің оны қалай қабылдауы мен білуіне байланысты басқаша өмір сүру феноменді бағдар аспектісіндегі салғастырмалы ойлауы дамуын есептеу және оны өзіндік мәдениетпен салыстыру; мәдениетаралық сөйлесудегі түсінбестікті анықтау – еуразиялық әлеуметтік мәдени контексте табысты коммуникативтік әрекетке белсенді араласуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов. – М.: МГУ, 2003. – 219 с.

Жумадилова Мейрамгуль Нурмагамбетовна
ф.ғ.к., доцент, Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, m.zhumadilova@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ АЗАМАТТЫҚ РУХЫН ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: В статье рассматривается проблема патриотического воспитания студентов. Автор раскрывает приемы и формы проведения занятий по казахскому языку. Статья исследует пути формирования чувства патриотизма в процессе обучения казахскому языку. Также указывается цель изучения казахского языка в данном контексте как глубокое понимание сквозь призму языка истории и культуры страны.

Ключевые слова: патриотизм, история, культура, национальные особенности, Родина, традиции, язык, воспитание

Қазақстан Президенті өзінің "Қазақстан-2030" Жолдауында еліміздің ұзақ мерзімді дамуының басымдықтары ретінде Ұлттық қауіпсіздік пен тәуелсіздікті нығайтуды белгіледі. Білім беру мен тәрбиелеудің негізгі міндеті - өз елінің патриотын, азаматын тәрбиелеу. Тиісінше, патриотизм деңгейі студенттердің тәрбие деңгейін бағалаудың көрсеткіші болып табылады. Әлемдік стандарттарға жауап беретін білім беру жүйесін құру бүгінгі таңда Қазақстан үшін аса маңызды мәселе болып табылады. Өйткені білім беру жүйесі демократиялық, құқықтық мемлекет құрудың жетекші құралы болып табылады. Елдің экономикалық және мәдени дамуын қамтамасыз етеді.[1.]

Осыған байланысты білім беру жүйесін реформалауды осы үшін қажетті кадрлық және экономикалық ресурстарды тарта отырып, білім беруді жан-жақты жаңғыртудың ғылыми теориясы, ғылыми тұжырымдамалары мен модельдері негізінде жүргізу қажет. Бұл республиканың әлемдік білім беру жүйесіне лайықты кіруге мүмкіндік береді. Мемлекеттің саяси және рухани әлемдегі әлеуметтік-экономикалық дамуды жеделдетуге және міндеттерді жаңартуға бағытталған идеялық-тәрбие жұмысы таңдалған жалпы даму стратегиясының векторларымен айқындалады. Мемлекеттің тәуелсіздігі ұлттық дүниетанымды, оның ішінде Қазақстанның басқа да ұлттары мен халықтарының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Қазақстандық жастарда патриотизмді тәрбиелеу қажеттілігі таңдалған зерттеу бағытының өзектілігін көрсетеді.

Бұл ұлттық педагогика мен патриоттық тәрбие негізінде білім беру бағдарламасы болып табылады деп айтуға болады. Соңғы жылдары қалыптасқан тәрбие жүйесі баяндау сипатында болды және жастардың қоғамдық пайдалы істерге қатысуын көздемеді. Бүгінгі таңда тәрбиенің көптеген мәселелерін, формалары мен әдістерін қайта қарастыру қажет. Бұл әсіресе маңызды, өйткені бүгінгі күн жастардан ұстамдылықты, төзімділікті, батырлық, табандылықты, білім мен тәрбиені талап етеді. Соңғы уақытта "Қазақстандық феномен"ұғымы пайда болды. Алайда, бұл жолдың басы ғана. Осы ұғымға сәйкес болу үшін ел жан-жақты дамуы тиіс. Қазақ халқы - патриот, ізгілікті халық. Бұл сырттан әсер ету нәтижесі емес, ішкі мәдениет контекстінде қалыптасатын және дамып келе жатқан қадір-қасиеттер. Алайда бұл қасиеттерді білім беру және сапалы тәрбие арқылы дамыту қажет.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың жаңа бағдарламасында әрбір азамат отанын сүюге, Отанын құрметтеуге, ұлттық салт-дәстүрлер мен құндылықтарды мақтан етуге, бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді нығайтуда үздіксіз еңбек етуге тиіс екендігі анық көрсетілген.[2. 564-566]

Көптеген оқу пәндерінің ішінде "қазақ тілі" ерекше орын алады. Оның өзіндік ерекшелігі - оны оқу барысында оқушылар ғылым негіздерін білмей, қарым-қатынас құралы ретінде, жаңа және пайдалы ақпарат алу құралы ретінде тілді қолдану дағдылары мен біліктерін қалыптастырады.

Қазіргі Қазақстан жоғары оқу орындарында қазақ тілін оқыту оқытушыға азаматтықты, патриотизмді, құқықтық мәдениетті, тұлғаның жоғары адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуге кең мүмкіндік береді. Бұған тілдің коммуникативтік бағыты, оның тұрмысын, әдет-ғұрпын, дәстүрлерін және ең алдымен, халықтың тілін үйренуге деген көзқарасы ықпал етеді. Тіл арқылы мәдениетті үйрену ана тілінің қалыптасқан ұлттық-мәдени базасында ғана мүмкін болады. Қазақ тілі арқылы алынған кез келген білім халық мәдениетін меңгеру процесінде қалыптасқан білім сүзгісі арқылы ғана қабылданады.

Отаншылдыққа тәрбиелеу студенттердің патриоттық сезімдерін дамытумен, өз бойында осы моральдік қасиеттерді қалыптастыру бойынша белсенділігін ынталандырумен байланысты оқу және сабақтан тыс жұмыстардың әр түріне мақсатты түрде енгізу үдерісі болып табылады.

Қазақ тілінің оқу-әдістемелік кешені бойынша оқыту негізінде жатқан тілді оқытудың жобалық әдістемесі оқушылардың бойында өз мәдениетіне құрметпен және өзге мәдениетке толерантты қарым-қатынас және өз мәдениетін терең ұғыну сияқты жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға үлкен мүмкіндік береді. Нәтижесінде студенттер арасында мәдениеттердің өзіндік диалогы өтеді. Шетелдік құрдастары мен өздерін, елдерді салыстыра отырып, студенттер өзара ортақ және ерекшеліктерді анықтайды. Бұл елге, оның адамдарына, дәстүрлеріне бірігуге, жақындастыруға, түсіністікті және жақсы қарым-қатынасты дамытуға ықпал етеді. Осы мақсаттарға жету үшін қазақ тілі тәжірибелік сабақтарында жаттығу жұмыстарының алуан түрлері мен тәсілдері қолданылады.

Студенттер сабақта проблемалық жағдайларды моделдеу мен шешуге, викториналарға, сөзжұмбақтарды құрастыруға, хабарламалар мен баяндамалар жазуға, тарихи орындарға экскурсияларға, баспа материалдарымен жұмыс істеуге, "дөңгелек үстелдер"өткізуге қатыса алады. Студенттерге " шетел қонақтарын Қазақстанға шақыру және оларға саяхат ұйымдастыру " жағдаяты ұсынылады. Өз жобаларын студенттер "Қазақстанға қош келдіңіз!" деп атап, жан-жақты мәліметтерді қамтуға тырысады. Мұндай сабақтардың танымдық аспектісі туған ел мәдениетінің ерекшеліктері туралы білім көлемін арттырады. Астана және Қазақстанның өзге де қалаларының көрікті жерлерімен танысу, "Отан" ұғымын түсінуді, өз мәдениетін терең білуді көздейді.

Патриотизм деп азаматтардың, соның ішінде студенттердің саналы және ерікті ұстанымы деп білеміз. Презентациялармен, баяндамалармен, рефераттармен және жобалармен жұмыс істеу нәтижесінде өз ой-өрісін кеңейтуге және Отанның пайдасына қоғамдық-пайдалы еңбекке қатысуға уәжді қажеттілік пайда болады [3. 66-67.]. Осыған байланысты "Қазақ тілі" пәні мен пәнге деген студенттердің қатынасы ерекше маңызға ие.

Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа қатысуы, халықаралық ынтымақтастық, көші-қон процестері, студенттік алмасулар және т.б. мәдениетаралық коммуникацияның жаңа мақсаттарын құрайды. Тілдерді меңгеру заманауи жас адамның қажетті құзыреттілігіне айналды. Осыған байланысты азаматтық патриоттық сезімді қалыптастырудағы гуманитарлық цикл пәндері бойынша "қазақ тілі" курсының тәрбиелік әлеуеті мен прагматикалық мүмкіндіктерін атап өткен жөн. Тілдік емес жоғары оқу орындарына арналған қазақ тілін оқыту бағдарламалары мәдени және педагогикалық мақсаттылық принциптерін ескере отырып әзірленген, тілдік және елтану материалдарын мұқият іріктеуге негізделеді, студенттердің өз елінің және оқытылатын тіл елдерінің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін, осы елдерде және өз елінде жалған стереотиптерді ұғынуына ерекше көңіл бөле отырып, әртүрлі мәдениеттер туралы дұрыс емес және бір жақты түсініктерді қалыптастыруға кедергі жасайды.

Осылайша, қазақ тілін оқытудың практикалық (коммуникативтік) және дамытушылық мақсаттарымен қатар оқытудың тәрбиелік мақсаты, соның ішінде практикалық қазақ тілі кафедрасы аудиториялық және аудиториядан тыс қызметте жүзеге асыратын патриотизмді дамыту болып табылады. Қазақ тілі бойынша аудиториялық сабақтар шеңберінде патриоттық тәрбиенің ең қолайлы түрі - адамгершілік-патриоттық, батырлық-патриоттық және ұлттық-патриоттық тәрбие, өз халқының халықаралық тарихи өмір аренасында патриоттық рөлін сезіну, өз елі мен мәдениетін көрсете алу, студенттің қазақ тілінде мәдениетаралық диалогта өз ұстанымын қорғауға дайындығын қалыптастыру. Қазақ тілін оқыту барысында, соның ішінде шетел студенттері біздің еліміз, оның астанасы, Қазақстанның жетістіктері, оның тарихы, еліміздің белгілі адамдары туралы мәтіндерді белсенді пайдаланады. Бұл студенттерге өздерін тарихы мен мәдениеті бай, ұлттық дәстүрлері мен мерекелері бар, ұлы елдің азаматтары ретінде сезінуге мүмкіндік береді. Студенттер тіл сабақтарында өз тарихы мен дәстүрлерін, сондай-ақ оның атақты түлектерін танытатын хабарламалар мен презентациялар дайындайды.[4. 395-411]

Қазақстандықтардың алдында тұрған міндеттердің бірі "Мәңгілік Ел" жалпыұлттық идеясын жүзеге асыру болып табылады. Оның іргетасы оқу орындарында қалануы тиіс. Осы идеяны іске асыру аясында пәндерді оқыту студенттердің рухани-адамгершілік қасиеттері мен патриоттық сезімдерін қалыптастыруға, қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға, ұлттық сана-сезім мен толеранттылықты дамытуға бағытталуы тиіс.

Әсіресе бұл міндет оқытушыларға, оның әшәнде филолог мамандарға жүктеледі. Өйткені оқытушы негізінен екі кәсіби рөлді атқарады – оқытушы мен тәрбиеші. Филологтар алдында рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбие мәселесі өте өткір тұр. Тіл пәні оқытушысының өте

күшті қаруы – бұл сөз, көркем сөз. Бұл бағытта дұрыс таңдалған дидактикалық материал маңызды рөл атқарады.

"Қазақ тілі" пәнінің мазмұнында осы мақсат үшін қолдануға болатын оқу материалының екі түрі бар: біріншіден, бұл "тіл туралы жалпы мәліметтер" бөлімі, екіншіден, дидактикалық материал.

Тілді үйрету кезінде оқудың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағыттау қажет. Қазақ тілі сабағында студенттердің назары өз көзқарасын білдіру, оны дәлелдеу және негіздеу, диалогты шебер жүргізу қабілетіне бағытталуы тиіс. Қазақ тілін оқытудағы маңызды компонент жеке тұлғаның функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағыттау. Оның компоненттерінің бірі - оқу сауаттылығы, яғни:

- жазбаша мәтіндерді түсіну және оларға рефлексия жасау;
- оқу үрдісінде, университеттен тыс және ересек өмірде күтіп отырған әртүрлі жағдайларда олардың мазмұнын пайдалану;
- қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білім мен мүмкіндіктерді дамыту;
- оқу мақсатын түсіну.

Оқу мақсатына жету үшін құрастыратын оқу жоспарының белгілі бір стратегиясын ұстануға болады:

1. *Егер сабақта патриоттық сезімді тәрбиелеу керек болса, онда мазмұны қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға бағытталған мәтінді таңдауым керек.*

2.Егер мәтінді түсінуді, талқылауды, проблемалық міндеттерді шешуді үйрету керек болса, онда белсенді оқыту стратегиясын пайдалануға тиіспіз. Белсенді оқыту кезінде жоғары деңгейдегі процестер (талдау, синтез, бағалау) болғандықтан, студент ойлануға тиіс тапсырмалар қолданылады (Мен қалай оқимын? мен не оқимын? мен не үшін оқимын?)

3. Сабақта қоғам өмірінің түрлі аспектілерін қамтитын әр түрлі стильдер мен жанрлардың мәтіндерін қолдану.

Оқушылардың тілдік қорын қоғамдық-саяси лексикамен байыту біздің Отанымыздың өмірі, халқымыздың ұлы жетістіктері туралы студенттердің білім шеңберін кеңейтеді. Қорытынды сабақта студенттерге келесі лексикалық материал мысалында мәтінге кешенді талдау жасауды ұсынуға болады: "Қазақстан халқы Ассамблеясы" мәтіні. Мәтіннен кейін тапсырманы орындайды.

Президент Жолдауының мәтінімен жұмыс кезінде "мәтіндік граффити" стратегиясын қолданамыз. Оқушылар белгілі бір таңбалау жүйесін пайдалана отырып, мәтінді түсіндіреді, әрі қарай мәтінге түсініктеме жазады, оқушылардың басқа тобы үшін мәтін бойынша сұрақтар жазады, бұл полемиканың, пікірталастың пайда болуына ықпал етеді.

Осы мәтіндердің көпшілігі публицистикалық стильдің үлгілерін көрсетеді, студентке эмоционалды әсер етеді. Оның әртүрлі қоғамдық-саяси лексиканы меңгеруіне ықпал етеді. Мәтіндермен жұмыс кезінде осы стратегияларды қолдану патриоттық сезімдерді қалыптастыруға әсері бар. Мәтінді мұқият оқуға, мәнін тереңірек ұғынуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, дәл осы студент кезінде патриотизмнің негізі қаланып, Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуге келеді және оқу бағдарламасының осы бағыттағы мазмұны арқылы олардың жүрегіне ең қажетті сөздерді енгізіп, ең маңызды ой салуымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан 2030. Білім баспасы 1998 жыл.
2. Уразалиева Р. М., Тауипбаева А. Т., Кушекбаева Ж. С., Аббасова Л. Х. Особенности гражданско-патриотического воспитания в казахской этнопедагогике // Молодой ученый. — 2015. — №2. — С. 564-566. —
3. Герасимов В. Л. Могучий источник патриотизма, любви к Отечеству и родному краю // Военно-исторический журнал. – 2004. – № 5. – С. 66-67
4. Астафурова Т. Н. Патриотическое воспитание студентов в процессе обучения иностранному языку // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 19. – С. 1–3. – URL: http://e-koncept.ru/2017/770392.htm. Акулич М. М. Патриотизм в системе нравственных ценностей россиян // Безопасность Евразии. – 2004. – № 2. – С. 395-411.

УДК 378.14:004

Майлыбаева Айман Джадгереевна
ф. – м.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.,

Абыканова Бакытгул Толыбековна
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,

Ғилымғалиева Әлия Нұрланқызы,
Мухамбеткалиева Эльмира Каскинбаевна
6М011100 – Информатика мамандығының магистранты

МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада мультимедиалық технология негізінде қолданбалы бағдарламаларды информатиканы оқытуда қолданудың ерекшеліктері туралы айтылған. Зерттеу тақырыбының өзектілігі информатиканы мультимедиа технологиясы негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламалық құралдар арқылы оқыту әдістемесін жетілдіру орындылығымен, мультимедиалық оқу бағдарламалары мен мультимедиялық курстарды жасақтау әдістемесін құру қажеттілігімен айқындалады.

Резюме. В данной статье говорится об особенностях использования прикладных программ на основе мультимедиа технологий в обучении информатике. Актуальность темы исследования определяется целесообразностью совершенствования методики обучения информатике с использованием прикладных программных средств, реализованных на базе технологии мультимедиа.

Summary. This article describes the features of the use of applications based on multimedia technologies in teaching computer science. The relevance of the research topic is determined by the expediency of improving the methods of teaching Informatics using applied software implemented on the basis of multimedia technology.

Кілттік сөздер: мультимедиалық технология, қолданбалы бағдарламалар, информатиканы оқыту әдістемесі.

Ключевые слова: мультимедийные технологий, прикладные программы, методика обучения информатике.

Keywords: multimedia technologies, applied programs, methods of teaching Informatics.

Ақпараттық технологияларды білім үдерісіне енгізу заманауи ақпараттық әлемнің дамуындағы қажетті қадам болып табылады. Информатика сабағында жаңа технологияларды қолдану тәжірибе жүзінде өзінің өзектілігін айқындады, атап айтқанда мультимедиалық технология негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламаларды оқу үдерісінде қолдану оқытушыға оқу материалын баяндауға көмектесумен қатар білім алушылардың білімін нығайтып қана қоймай, пәнге деген қызығушылығын да арттырады.

Қазіргі таңда мектеп білімін ақпараттандыру қарсаңында және оқу-тәрбиелеу үдерісінде компьютерлік техниканы жан-жақты қолдануда жаңа компьютерлік технологияларды пайдалану сұрақтары өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Қоғамды ақпараттандыру объективті түрде жүретін үдеріс болып табылатыны белгілі. Ақпараттандыру үдерісінің жетекші бағыттарының бірі – білім беру және білім беру мақсаттары үшін ақпараттық технологияларды жасау мен пайдаланудың әдіснамалық және тәжірибелік құралдарымен білім беруді қамтамасыз ететін білім беруді ақпараттандыру үдерісі.

Білім беруді ақпараттандыру үдерісінің идеяларын анықтайтын теориялық мәселелер И.Н. Антипов , А.А. Кузнецов , М.П. Лапчик, Ю.А. Первина, И.В. Роберт, В.В. Рубцов, И.А. Румянцев, Ю.А. Уварова, Е.К. Хеннера, В.Ф. Шолохович, А.А.Абдукадыров, Г.Б.Ахметова, В.С.Гершунский, М.И.Жалдак, Г.Б.Камалова, А.А.Кузнецов, Ш.Х.Құрманалина, В.М.Монахов, Е.И.Машбиц, В.В.Лукин, Ә.Т.Чакликова және т.б. жұмыстарында көрініс тапқан. Зерттеу жұмыстарының көпшілігі орта мектептегі (С.А.Бешенков, Е.П.Велихов, С.Қариев, А.И.Тәжіғұлова, Б.Д.Сыдықов, И.В. Роберт және т.б.) және педагогикалық оқу орындарындағы (Э.И. Кузнецов, М.П. Лапчик және т.б.) информатика курсын оқытуға бағытталған[1,2] .

Оқыту сапасын жақсарту үшін, оқушылардың оқу дағдыларын қарқындатуда әртүрлі әдістер қолданылады. Оқыту мазмұны мен сабақ беру әдістерін жаңартуда компьютерлік технологиялар мүмкіндіктерін кенінен қолдануға болады. Курсты жасақтауда нақты оқытушының жеке тәсілі мен замануи оқытуға қойылатын талаптар деңгейін ескере отырып, оқытушыға өзінің авторлық қолданбалы бағдарламаларын, яғни, мультимедиа, гипермедиа түрінде желіде не желісіз жұмыс жасайтын мультимедиялық оқу құралдарын жасақтауы керек. Мұндай бағдарламалар оқушының жады, гендік қабілеттілігі, мәселелерді шешу қабілеттігі сияқты миы мүмкіндіктерін қеңейтуге көмектеседі.

Мультимедиялық технологиялар мен оның негізінде жасақталған мультимедия-курстардың дамуы анимация, дыбыс, бейнежазбаны қосу негізінде оқу материалдарын ұсыну мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді.

Ақпаратты ұсынудың жаңа пішімдеріне қосымша, мультимедия технологиясымен әзірленген бағдарламалар әдіснамалық тұрғыдан тағы да бір құнды сипатқа, яғни, оқыту құралдарын әсерлі ететін – интерактивтілікке ие.

Осындай бағдарламаларды жасақтау құралы ретінде объектіге бағытталған бағдарламалау тілдері (мыс,. Visual Basic, Delphi, Borland C++ және т.б.), сондай – ақ түрлі аспаптық қабықшалар мен орталар (Macromadia Flash, Turbosite, HyperStudio, және т.б) қызмет етеді.

Мультимедиа технологиясының кең әлеуетті мүмкіндіктері педагогика ғылымының алдына екі іліктес бағыттар бойынша зерттеу сұрақтарын қояды:

1. Мультимедиа технологиясын мектептегі профильдік курстар шегінде информатиканы оқытуда қолданудың әдістемелік аспектілері;

2. Информатика мұғалімдерін даярлау жүйесінде оқыту мақсатында құрылатын мультимедиялық бағдарламалардың әдістемелік аспектілері.

Осылайша, зерттеу тақырыбының өзектілігі информатиканы мультимедиа технологиясы негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламалық құралдар арқылы оқыту әдістемесін жетілдіру орындылығымен, мультимедиалық оқу бағдарламалары мен мультимедиялық курстарды жасақтау әдістемесін құру қажеттілігімен айқындалады.

Зерттеу мәселесі қазіргі заманғы оқыту саласындағы қолданбалы бағдарламалық құралдарды құру және қолдану тәсілдері мен мультимедиа технологиясының әлеуетті мүмкіндіктерінің оқыту үдерісінде пайдалануда іске асырылмай қалған мүмкіндіктерінің арасындағы қарама-қайшылықтың туындауынан айқындалады.

Мультимедиялық технология өзіне тән интерактивті, икемді қасиеттеріне сай, оқушылардың өзіндік ерекшеліктерін ескеріп оларды ынталандыруға ықпал ететін пайдалы білім беру технологиясы болып табылады.

Алайда, білім беруде мультимедиялық технологияны қолдануда көптеген аспектілер ескерілуі тиіс. Бұл технологияның академиялық әлеуетін толық көлемде іске асыру үшін, құзіретті оқытушылардың қолдау көрсетуі талап етіледі. Оқытушы білім алушыға оқудың тиімді стратегиясын көрсетіп отыруы қажет.

Оқулықты қолданғандағыдай, оқытушы оқу үдерісінде басшылық жасай отырып, қолдау көрсетіп және көмектесіп отырған кезде ғана, мультмедиялық құралдарды қолдану оқыту стратегиясын байыта түседі.

Мультимедиялық технологиялар негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламалар оқушыларды қалыптастыру мен дамытудың (тұлға ретінде; таным, практикалық іс-әрекет, қарым-қатынас субъектісі ретінде) қуатты құралы болуымен қатар, керісінше, шаблондық ойлау, іс-әрекетке деген формальды және ықылассыз қарым-қатынасты қалыптастыруы мүмкін. Сондықтан да, жалпы орта білім беруде мультимедиялық технологиялар негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламалар келешегін қарастырған кезде пәндік оқытудың рөлі де, өз пәнін жақсы білетін және оқушыларының оқу-танымдық іс-әрекеттерін дамытуды басқара алатын мұғалімнің рөлі де төмен түсірілмеуі керек. Тек мұғалімді одақтас етіп, оны қарапайым мектеп сабағында қолдануға болатын арнайы мультимедиа-құралдарыман, оларды қолдану әдістемесімен қаруландырып қана педагогикалық технологиялардың жаңа технологиялық негізінде ойдағыдай дамуға үміттенуге болады. Мультимедиа әр түрлі ақпаратты бейнелеу формасы ретінде оқу іс-әрекетін ұйымдастыру мүмкіндіктерін кеңейтеді. [4].

Мультимедиялық технологиялар визуалдық формада көрсетілген ақпарат бөлігін кеңейтумен байланысты мұғалімдерге оқу материалын (түрлі - түсті динамикалық иллюстрациялар, дыбыстық сүйемелдеу, «тірі» сабақтар үзінділері және т.б.) ұсынудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Ақпаратты алу, сақтау және өңдеудің электрондық тәсілдері оқу іс-

әрекетінің жаңа түрлерін береді (оқу сайттарын жасау, сөздіктер, анықтамалықтар және т.б. құрастыру). Мектептер мен жекелеген мұғалімдердің дайын мультимедиа-ресурстардың көмегімен электрондық кітапханалар, әр түрлі дидактикалық материалдарды автоматтандырылған құрастырулар жасау мүмкіндіктері пайда болады. [6].

Мультимедиялық технологиялар оқушыны дайын оқу материалының пайымдаушысы ғана етіп қоймай, оны жасауда, түрлендіруде, оперативті қолдануда оның қатысушысы етуге мүмкіндік береді. Қазіргі уақыттағы қолда бар курстар, білім беру бағдарламалық пакеттері сабақты жаңаша құруға мүмкіндік жасайды. [8].

Мультимедиалық технологияларды мектепте информатиканы оқыту барысында қолданбалы бағдарламалық құралдардың мүмкіндіктерін қолдану оқыту және оқу сапасын арттыруға көмектесіп және тиімді болары сөзсіз.

Қорытындылай келсек, жүргізілген зерттеу барысында осы аталған тақырыпта мультимедиялық технологиялар негізінде қолданбалы бағдарламаларды информатиканы оқытуда қолдану әдістемесі бойынша әдебиеттерге шолу жасау барысында, мультимедиа технологиясы негізінде іске асырылған қолданбалы бағдарламалық құралдардың неғұрлым тиімді болып табылатыны анықталды. Сонымен қатар, мультимедиалық технология негізінде жасақталған қолданбалы бағдарламалық құралдарды жобалау негіздері қалыптастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Нұрғалиева Г.Қ. Электронды оқулықтар – ізгілендіру құралы. //Қазақстан мектебі, Алматы, 2002.- №11-12. -14 б.

Абықанова Б.Т. Компьютерлік технологияны пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырудың дидактикалық шарттары: пед.ғылым.кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. - Алматы, 2005. - 143 б.

Кеңесбаев С.М. Жоғары педагогикалық білім беруде болашақ мұғалімдерді жаңа ақпараттық технлогияны пайдалана білуге даярлаудың педагогикалық негіздері: педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. - Түркістан, 2006 жыл. - 316 б.

Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В., Бостанов Б.Ғ. Электрондық оқыту құралдарын жасау мен пайдалану. Оқу әдістемелік құрал. Алматы, 2009. – 123 б.

Шутенко, А.В. Методы проведения учебных занятий с использованием средств информационных и коммуникационных технологий / А.В. Шутенко [Электронный документ].– (http://pedsovet.su/publ/26-1-0-841). 05.04.2010.

Бидайбеков Е.Ы., Исабаева Д.Н., Ошанова Н. ХХ ғасырдағы білім беру және ақпараттық технологияларына кіріспе. А., 2010. – 210 б.

Конева С.Н. Компьютерные сети, интернет и мультимедиа технологии. Часть 2. Интернет технологии. Учебное пособие. – Алматы, 2011. – 90 с.

БидайбековЕ. Ы.,ГриншкунВ.В.,Камалова Г.Б., Исабаева Д.Н.,Бостанов Б.Ғ. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: /Авторлар ұжымы: Е. Ы. Бидайбеков, В. В. Гриншкун, Г. Б. Камалова, Д. Н. Исабаева, Б. Ғ. Бостанов/ Оқулық. – Алматы, 2014. – 352 б.

Дүйсенова Жамила Қалымбетовна
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Педагогикалық ғылымдар кафедрасының доценті, аға оқытушы, Djk.68@mail.ru

БАЛА ТӘРБИЕСІ - ҰЛТ БОЛАШАҒЫНЫҢ НЕГІЗІ

Түйін: *Бұл мақалада ұлт болашағы балаға берілетін тәрбие құндылықтары жайында мәселе қарастырылады*

Резюме: *В статье рассматривается проблематика воспитания национальных ценностей, национального сознания и самосознания, формирование моральных ценностей у детей в наше время.*

Summary: *The article deals with the problems of education of national values, national consciousness and self-consciousness, the formation of moral values in children in our time.*

«Ел боламын десең – бесігіңді түзе» деген асыл сөз бүгінгі күні ұлт болашағын ойлаған зиялы қауым үшін де, әлеуметтік қоғам үшін де ұрпақ тәрбиесіндегі өзекті мәселелердің бірі болып отырғандығы баршамызға аян. Қ.Р.Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасының «Туған жер» жобасы аясында «Тәрбие мен білім» - қазақстандық патриотизм рухымен үйлесе дамыған тұлғаны тәрбиелеу мәселесінде болашақ ұрпақ тәрбиесінің қайнар бұлағы ұлттық тәрбиеде екендігіне баса назар аударылған. Осы орайда ойшылдарымыз бен ағартушыларымыз, шешендеріміз бен туралықтың туын биік ұстаған билеріміздің бала тәрбиесіне қатысты қалдырған өнегелі өсиеттері мен ғибратқа толы ой-пікірлері ұрпақ болашағы үшін таптырмас мол азық екендігі еріксіз еске түседі. Олар ұрпақ болашағы үшін көп алаңдаған, тектілік пен қан тазалығын сақтауды ұлтымыз үшін басты қағида ретінде дәріптеген. Айтылған ойымыздың дәлелі ретінде Бұхар бабамыздың:

Жал құйрығы қаба деп, Жабыдан айғыр салмаңыз,
Қалың малы арзан деп жаман қатын алмаңыз.
Жабыдан айғыр салсаңыз жауға мінер ат тумас,
Жаман қатын алсаңыз топқа кірер ұл тумас

деген өлең жолдарында бала тәрбиесіндегі тектіліктің ролінің аса зор екендігіне мән береді. Қазақ халқы ежелден ұрпақ болашағын тереңнен көрегенділікпен болжай білген текті халық. Басты мақсаты елдің қамын ойлайтын, ұлттың жанашыры бола білетін, жүрегінде отаншылдық, елшілдік берік орныққан ұлды дүниеге әкелу және оны тәрбиелеу болған. Соның нәтижесінде балаға берер тәлім-тәрбиесі де мол болды. Ұл тәрбиесі немесе қыз тәрбиесі болсын аса құрметпен қараған. Қай жағынан алып қарасақ та қазақ халқы ержүрек халық болғандықтан ұрпағының да ер жүрек, еті тірі азамат болғанын қалаған. Мысалы «Ұл болсаң шоқ бол, шоқ болмасаң жоқ бол бол» деген сөздер арқылы кеудесінде оты бар, жанып тұрған ұл тәрбиелеп өсіруді мақсат еткен. Абай атамыз өзінің өлең жолдарында «Ішінде кімнің от болса, қар жауса да сөне ме» деп ешқандай қиындыққа мойымайтын, отаны, елі, жұрты үшін аянбайтын, кеудесінде оты бар ұрпақты дүниеге әкелу және оны тәрбиелеу туралы айтады.

Бүгінгі таңда бала тәрбиесінде ата-ана ескеретін жайттар өте көп. Мысалы баланы дүниеге әкелу, киіндіру, тамақтандыру, оқыту бұл ата-аналық парыздың өтелгендігі емес. Сол баланы жан-жақты тәрбиелеу, отанға, еліне деген сүйіспеншілігін арттыру, баланың көкірек көзін ояту, Абай атамызша айтқанда көптің бірі етіп қалдырмау бүгінгі күннің басты талабы.

Бұл жерде көзі ашық, көкірегі ояу сөзінің астарында үлкен мағына жатыр.

Бүгінгі таңда біз үлкен өлшеммен қарағанда бала деген әрбір ата-анаға берген құдайдың үлкен аманаты екенін ұмытып кеткендейміз. Өзім білемін, өз балам деп баланың бойындағы ұлтқа деген рухы мен сенімінен айырып, эгоистік танытатынымыз да жоқ емес. Осы тұрғыда Пайғамбарымыздың «Ата-ананың балаға беретін жалғыз нәрсесі бар. Ол – жақсы тәрбие. Егер балаңа жақсы тәрбие бермесең ол аманатқа қиянат жасағаның, ала аманатқа қиянат жасау екіжүзді адамның белгісі» деген асыл сөздері ойға оралады. Сондықтан әрбір өсіп келе жатқан балаға жақсы тәрбие беру ата-ананың басты міндеті.

Қазақта «Атадан алтау туады, соның ішінде біреуі абадан туады» деген қасиетті сөз бар. Абадан сөзі парсы тілінен аударғанда көркем деген мағына береді. **Абадан** (Абдан) - жаугершілікте қол бастайтын мықты тұлға. Шамасы, **абадан**, абдан, абдана деп аталатын қасқырдың үйірін бастайтын көкжалға теңеу ретінде қалыптасқан болуы керек. Ақын, жыраулар

шығармаларында жауға атойлап шабатын ержүрек қолбасшыны Абаданға теңеген. Мысалы, Қазтуған жырау толғауларында төмендегідей теңеу-жолдар кездеседі:

Ау, бөрілер, бөрілер,
Бөрімін деп жүрерлер,
Һәр бірінің баласы,
Алтау болар, бес болар,
Ішінде абаданы бір болар,
Абаданышан айрылса,
Олардың нәр біреуі,
Һәр бір итке жем болар.

Сонымен бірге, Абадан атауы билер (шекті Мөңке би, шеркеш Түрке би, тана Нұрке би) айтты деген сөз үлгілерінде де кездеседі:

Бөрі, бөрі, бөр болар,
Бөрі баласы дүр болар.
Әр бөрінің баласы,
Алты болар, бес болар.
Абданымен жургенде,
Осалы оның кем болар.
Абданынаи айрылса,
Әр қайсысы оның да,
Әрбір итке жем болар.

Сонымен, Абаданның мағынасы «күшті, мықты» деген ұғымға саяды. Халық арасында дарабоз ерді қарулы көкжалға теңеу дәстүрі көне түркілік тек-тотем көк бөріге байланысты түсініктен бастау алатын болуы керек. Мәні - ел қорғаны батырлар тек-тотем - көк бөріден қуат алады дегенді білдіреді.

Сондықтан абаданға жақсы көңіл бөлу қажет, ол таққа мінген жағдайда қалған бауырлары атқа мінеді, ал абаданынан айырылса әрбіреуі әрбір ит құсқа жем болады» деген сөз бар. Мәшкүр Жүсіп атамыз айтады: «Баланы құнарлы жерге егу, оны өзіңнен артық қып тәрбиелеу, бұл бағбанның ісі сияқты. Кім де кім өзінен артық қып бала тәрбиелесе нағыз адам сол» дейді. Сонда бұрынғы қазақ халқы топырақ таңдаған деген сөздің өзі осының дәлелі болмақ. Ол болашақ баланың анасы яғни жақсы жар таңдау деген мағынада айтылған.

Абай атамыз «Баланы ғылым білімге махаббаттандыру әлгі айтылған үшеуінен дейді. Алғашқа екеуі хауессалим хәм тән саулық. Бұлар бала туысынан болады. (Сезім мен толық сезім). Профессор Сәбетхан Ғабасовтың айтуы бойынша баланың негізгі жанының он екі каналы бар делінген. Ол туа ашық болады. Абай атамыз егер баланың туған кезде туысы жаман болса, яғни оның каналдары ашылып тумаса оның ғылым білімге махаббаты ешуақытта оянбайды» дейді. Осыған орай Мәшкүр Жүсіп ағамыздың «Меңіреу әйелден, меңіреу бала туылады» деген сөзі дәлел болып отыр. Меңіреу деген кім? Көзі бар көрмейді, құлағы бар естімейді, яғни ішкі жан дүниесі каналы ашылмаған әйелден жақсы бала туылмайды. Абай атамыз «Бір бала ғылым білімді махаббатпен көксерлік болса сонда ғана оның аты адам болады» деген. Қазақтың ел аралап, баласына қыз айттырып іздеуінің өзі текті жердің қызын алудың сыры да осында екендігі дәлелденген.

Зерттеу жұмыстарының нәтижесіне сүйенсек баланың тумысына үлкен мән беру қажет екендігі дәлелденген. Мысалы Конфуций ілімдерінде даналыққа жетудің бірнеше жолы айтылады: Олар:

1. Іштен дана болып туатындар, мен олардың қатарынан емеспін.
2. Оқу, білім арқылы даналыққа жеткендер, мен солардың қатарындамын.
3. Мұхтаж болған кезде ғана оқитындар.
4. Мұхтаж болса да оқымағандар. Олар адамның ең жаманы» деген.

Болашақ ұрпақ тәрбиесіне, басқа түркі тілдес халықтар сияқты, атамыз қазақ бөлекше мән беріп, ерекше көңіл аударған. Кішіпейілділікті, қарапайымдылықты дәріптеп, менмендікті, кеудемсоқтықты ылғи да мінеп, ондай абыройсыз әдеттен, аулақ болуды өсиет еткен. Жақсы перзент ата - ана қолындағы аманаты. Отбасында баланың жан дүниесін рухани пәктігіне тәрбиелеген абзал. Отбасында ата - ананың ықыласына бөленіп, тәрбие көріп өскен бала балабақшада да мектепте де өз ісіне жауап бере алады.

Ұлт тәрбиесі - ұлт болашағы. Егеменді еліміздің ертеңгі болашағы жас ұрпақ тәрбиесі. Білімді денсаулығы мықты азамат өсіру үшін, мектеп болып ынтымақтасып та ат салысуымыз қажет. Кейін опық жеп бармақ тістемеу үшін баланы қаршадайынан дұрыс тәрбиелеуге, бала бақытының шынайы бағбаны болуға атсалысқан жөн. Ал бала бақытының кепілі - ата – ананың өнегелі тәрбиесінде. Бала біздің болашақ. Балаларымызды қалай тәрбиелесек болашағымыз солай болмақ. Келешегіміздің қожасы балаларымызды білімді де мәдениетті, тәрбиелі де әдепті, кішіпейіл де қарапайым етіп тәрбиелеу өз қолымызда.

«Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз». Отбасындағы тәрбие әрбір мүшенің өзін - өзін сақтау, ұрпақты жалғастыру, өзін - өзі сыйлау қажеттігінен туындайды. Отбасында адамның жеке басының қасиеті қалыптасады. Баланы дұрыс тәрбиелеу отбасында, алдымен, жанұя жағдайы, онда қалыптасқан он моральдық - психологиялық ахуал, татулық пен өзара түсіністік, сүйіспеншілік пен сыйластық, ауызбіршілік, отбасы мүшелерінің бір - біріне деген құрмет сезімдері, яғни, отбасындағы кіршіксіз таза, мөлдір көңіл - күйі тікелей ықпал етеді.

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі»- дейді Әл - Фараби. Сонымен қорыта келе, жас ұрпаққа тәлім тәрбие беруді қоғам болып, ұстаздар қауымы болып, ең бастысы ата - аналар болып қолға алсақ болашағымыз жарқын болмақ. Балаларымызды отансүйгіштікке, ата - баба салт - дәстүрін құрметтейтін ұрпақ тәрбиелеу баршаға бірдей міндет. Адам баласының шыр етіп өмірге келгенде көретіні ата - ана, ал ата - ана өмірінің жалғасы - бала. Өмірінің жалғасы баласының керемет ғалым болмаса да, тәрбиелі үлгілі, ақылды кішіпейіл, бауырмал, мейірімді болып өсуін ата – ана қадағалайды. «Тәрбие басы тал бесік», «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деп айтылған дана сөздер текке айтылмаса керек. Баланы тәрбиелеуде ата – ананың бір – біріне деген қарым - қатынасы, қалай сөйлесетіндігі, туған – туыспен, көрші - көлеммен қалай араласатындығы, келген қонақты қалай сыйлайтыны, тіпті ұсақ-түйек болса да қалай тамақтанатыны, дастархан басындағы әдептілігі, қалай киінетіні бұның барлығы балаға әсер етеді. Бала үлкенге қарап өседі. Баланы үнемі ұрып - соғып, қателескен жерінде қатаң жазалап тәрбиелеудің қажеті жоқ.

Ақылмен, мысал келтіре отырып түсіндіру керек. «Атаға қарап, ұл өсер, анаға қарап, қыз өсер»- дейді халқымыз. «Анасын көр де, қызын ал, табағын көр де, асын іш» - деген мақалдың да мағынасы соған саяды. Сондықтан ата-аналар, үлкендер өздері үлгі көрсетпесе, кішіпейілділік, қарапайымдылық, олардың кереметтігі жайындағы сөздердің әсері ойдағыдай болмайды.

Ғалымдардың айтуынша, Конфуций ілімі: «Бәрінен де бауырмалдық пен перзенттік парызды ұмытпа, туған-туысқандарға қайырымды бол, тәубешілдік пен үнемділікті бағала, бойыңдағы ашу мен ызаны басуға үйрен, білім мен біліктілікті жоғары қой, көңіліңе сай келмейтін ілімнің бәрінен арыл, басқаларды да ағат жолға қадам басудан сақтандыр», – дейді екен. Сол себепті, ол Жапония тәрізді елдердің салт-санасына тереңдей еніп бүгінгі таңда ұрпақ тәрбиесінде өз жемісін беруде.

Бала тәрбиесі - үлкен бір ғылым. Бала тәрбиесі – ауыр да үздіксіз еңбек екенін бәріміз де білеміз. Сондай-ақ, бала біреуге қарап еліктейтіні айдан анық. Сондықтан да, ата-аналар бала үшін ең бірінші «модель» болады. Мысалға айтатын болсақ, ата-анасының киім үлгісі, өзін-өзі күтуі, сөйлеу мәнері дұрыс болуы қажет. Ата-анада ең бірінші адамгершілік құндылықтар басым болу қажет. Егер ата-анасы осы айтылғандарды өздері дұрыс орындамаған жағдайда, бала әке-шешесінің жасағанын дұрыс деп есептеп, оларға еліктеп өзінің бойына да сондай тәрбие қалыптастырары анық. Дана халқымыз бала тәрбиесіне көп көңіл бөлген, қазіргі уақытта ол күндердің әдебін көру көп жағдайда мүмкін болмай отыр. Ең әуелі олар баланың алдындағы өз міндетін біліп, сол міндетті жеткілікті дәрежеде орындауы тиіс. Ол дегеніміз, материалдық құндылықтар ғана емес рухани құндылық та керек. Жақсы мен жаманды ажырата білгені жөн. Өмірдің мәні тек ақша мен байлық деген ойдан баланы аулақ салу қажет. Сондықтан балаға қойылатын талаптың да, оған берілетін еріктің де өз шегі болуы керек. Демек, бала мен ата – ана арасында өте тығыз байланыс жүру керек.

Сөзімізді Абай атамыздың жетінш қара сөзіндегі жақсы оймен түйіндеуді жөн санадық. «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі - ішсем, жесем, ұйқтасам деп тұрады. Бұлар - тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды. Һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі - білсем екен демеклік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, дауысына ұмтылып, онан ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп, «ол немене?», «бұл немене?» деп, «ол неге үйтеді?» деп, «бұл неге бүйтеді?» деп,

көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі - жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген».

Халқымыздың: «Ұлық болсаң, кішік бол», «Болған адам болдым демес, болдым десе болғаны емес»- деуі де, адам қанша болып толса да, кемерінен асып төгілмеуі керектігін, кісілігі мен кішілігін, көпке деген ізгілігі мен инабатын үзбей, тіршілік ету тиістігін айтқан. Сондықтан халықтың бұл өнегесін үлкеніміз де, кішіміз де дәйім естен шығармай, ұлттық тәрбие талаптарына сай өмір сүруге талаптануымыз керек. Қазақта «Бала әкеден бір елі асып туадын немесе қалып туады» деген мақал бар. Рухани жаңғыру аясында қоғам атадан асып туатын, елді алға сүйрейтін, қайтпас қайсар, білімді, ел мен жер байлығын игере білетін ұрпақты қалыптастыруды басты мақсат етіп отыр. Атамыз қазақ «Бүгінгінің кішісі ертеңгінің кісісі» деген. Әрбір ата-ана бүгінгі өсіп келе жатқан балдырған ертеңгі күні елдің, жердің иесі болады деп оған үлкен үміп, сеніммен қарауы тиіс. Ол баланың өзіне деген сенімін, жауапкершілігін оятады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қ.Р.Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы. «Егемен Қазақстан» газеті. 12.05.2017 2.↑Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: DPS, 2011. - ISBN 978-601-7026-17-2

3. Конфуций ілімі: Қайнар: «АСТАНА АЙНАСЫ»

4. Кубашова Ш. К. Бала тәрбиесі — үлкен бір ғылым http://erketai.kz/

5. Түйетаев Б. Бұл - ұлттық проблема: (Бүгінгі қазақ отбасындағы бала тәрбиесі) // Түркістан.- 2005.- 1 қырк.(№35).- б.6

6. Исламдағы бала тәрбиесі http://centre-ato.kz/index.php/kz/2013-12-09-17-14-54/ba-ta-zhariyalan-an-ma-alalary/603-islamday-bala-trbiesi

7. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9

8. «Иман» діни-танымдық журнал, 2006 жыл, №4.56.

9. Дүйсенова Ж.Қ, Нығметова Ғ. Балалар психологиясы. Алматы.-2012ж

Абраимов Хосай Касымович
к.и.н., ассоциированный профессор

Есенбек Жұмагали Бейсенбайұлы
доктор философии (Ph.D), yessenbek.zhumagali@gmail.com

Ашимова Малика Гениевна
Магистр педагогических наук, старший преподаватель, malika_amg@mail.ru
Кафедра журналистики и филологии,
Жетысуского государственного университета им.И.Жансугурова

РЕЛИГИЯ И МОЛОДЕЖЬ

Түйін. Авторлар бүгінгі күннің ең маңызды сұрағын анықтауға тырысты - өздеріне жауап беру арқылы қоғамға да жастардың дінге неге баратынын көрсетуге талпынды. Ол үшін ғылыми зерттеулер жүргізілді, көп материалдар қаралды. Мақала фактілерге, сауалнамаға негізделіп, қарапайым әдеби тілде жазылған, академиялық және жалпы оқырманға қызығушылық тудырады.

Резюме. Авторы сделали попытку раскрыть важнейший вопрос дня – ответить себе и показать обществу почему молодежь уходит в религию. С этой целью проведено научное исследование, изучено множество материала. К тому же статья написана простым литературным языком, с опорой на факты, социологические опросы и представляет интерес как для научных кругов, так и для обширного читателя.

Summary. The authors made an attempt to uncover the most important question of the day - to answer oneself and show the society why young people go to religion. For this purpose, conducted a scientific study, studied a lot of material. In addition, the article is written in simple literary language, based on facts, opinion polls, and is of interest both to the scientific community and to the general reader.

По своей сути религия должна открывать путь нравственного возвышения личности, перспективы духовного роста и совершенствования. Всю жизнь человек обязан провести, чётко различая дозволенное и запрещенное, правильное и ошибочное, добро и зло. Все это должно делаться сознательно, добровольно и на основе выбора самого человека. Искренне верующий обязан не жалеть сил и делать всё возможное для полного искоренения на земле всего греховного и недозволенного. Но многие движения, партии в корне искажают основы религии и прикрываясь красивыми лозунгами, идут по иному пути, неправедными действиями добиваются светской власти, посредством насилия и убийств. Мусульманы к примеру, стремятся принудить к объединению в халифаты суверенные государства и даже целые регионы. Все это приводит к войне, терроризму. Кровь, горе, гибель безвинных людей не может оправдать действия оголтелых фундаменталистов, стремящихся любыми способами к цели. Тому в современной истории тьма примеров.

В речи Президента страны Н. А. Назарбаева на IV Форуме женщин Казахстана красной нитью сквозит тревога действиями экстремистов. Глава правительства отмечает: «Наверное, нет ничего страшнее, чем горе и слезы родителей, потерявших своего ребенка! И вы, как женщины, как матери, как никто другой, чувствуете эту невыносимую боль потери, ни с чем не сравнимую боль утраты....»[1].

В нашей республике, к счастью, не было кровавых столкновений на национальной и религиозной почве. Казахстан показывает миру, что в многонациональной стране, где живет более 130 народов и наций, где работают более 45 религиозных конфессий, сохранено согласие, не только Конституция, не только законы, но и сама жизнь доказывает, что в нашем общем доме доверие, уважение друг к другу превыше всего.

Но российские, украинские и ближневосточные события вновь напомнили о важности обеспечения безопасности и защиты наших семей, детей, родных и близких. И человечество обязано поставить заслон на пути распространения терроризма и экстремизма во всех его проявлениях.

В первую очередь это касается нашего будущего-молодежи. Именно она всегда была и есть будущее любого государства и от того какое поколение воспитаем будет зависит в какой стране жить нашим детям, внукам. Следовательно, в деле обеспечения безопасности любого государства особую значимость представляют позиции молодых граждан этого государства. Ведь через

определенное время именно молодые приходят к управлению в стране, ключевым позициям в экономике и бизнесе, культуре и образовании.

После известных событий 2002 года в Нью-Йорке для многих стран именно религиозный (т.е. прикрывающийся религиозной терминологией) экстремизм стал наиболее опасной формой угрозы национальной безопасности. Прежде всего, нас интересовало отношение молодежи к такому сложному социальному феномену, как религия. Надо отметить, что в обществе встречаются две крайние позиции при оценке соотношения «молодежь и религия». Одни полагают, что вся сегодняшняя молодежь ударилась в религию, другие - религия никак не интересует молодых, они погрязли в наркомании, алкоголизме и прочих грехах. Исследование показало примитивность подобных представлений. Конечно, сегодняшняя молодежь (как, впрочем, и «вчерашняя» и «позавчерашняя») - разная. Есть среди молодых и истинные верующие, и отпетые мошенники. Но тенденции в молодежной среде позволяет уловить как раз социологическое исследование. Оно показало, что современная молодежь весьма позитивно оценивает роль религии в обществе. Больше всего в процентном отношении оказалось тех, кто считает, что влияние религии в обществе растет и это хорошо - 44,1%. Тех, кто имеет другую точку зрения меньше в разы. Вместе с тем, необходимо обратить внимание также на то, что почти треть опрошенных затруднилась определить свою позицию по этому вопросу.

С целью более конкретного представления о мнении молодых казахстанцев рассмотрим этнический аспект. Здесь вырисовывается такая картина: наиболее позитивно настроены к роли религии в обществе молодые узбеки - 82,7%; уйгуры - 71,5%; татары - 57,7% и казахи - 56,9%. Наименее же позитивно: немцы - 31,8% и украинцы - 38,5%. Основная причина различия заключается, скорее всего, в особенностях «восточной» и «западной» ментальности, которые превалируют в этих этнических группах. Если для «восточной» ментальности авторитет старших, традиции культуры (религии в том числе), коллективизм являются более выраженными ценностями, то для «западной» таковыми являются индивидуализм, свобода личности, осознанный выбор.

Второе обстоятельство, которое было выяснено в ходе социологического исследования - собственно религиозная идентификация молодых казахстанцев. В целом верующими назвали себя 77,3% опрошенных. Это, безусловно, весьма высокий процент и государству при проведении молодежной политики необходимо учитывать данное обстоятельство.

Больше других верующими себя называют студенты - 86,4%, граждане проживающие в Южно-Казахстанской - 90% и Кызылординской - 82,5% областях, а также в г. Алматы - 84,6%.

Вместе с тем, необходимо обратить внимание на то, что религиозная идентификация молодежи может быть обозначена как «поверхностная»: среди верующих подавляющее большинство - 66,6% - составляют так называемые «пассивные» верующие. Они не участвуют активно в жизни религиозной общины, но называют себя верующими. Поэтому, когда речь идет о повальной религиозности молодежи, необходимо, конечно, учитывать данное обстоятельство.

Другая тенденция связана с увеличением доли активно верующих среди более молодых казахстанцев. Так, если среди 26 - 29-летних таковых 8,4%, а среди 23 - 25-летних - 11,2%, то среди 18 - 22-летних - их уже 13,4%. Таким образом, со временем доля активно верующих среди казахстанской молодежи начинает увеличиваться.

В контексте обеспечения национальной безопасности особую остроту приобретает вопрос о том, насколько сегодня молодежь настроена позитивно либо негативно к такому явлению, как смена религии, т.е. насколько она толерантна или интолерантна. Этот вопрос весьма сложный и вызывает неоднозначную реакцию в обществе. Одна часть, в которую входят представители исламской и православной конфессий, национал-патриоты и «государственники», требует запретить прозелитическую деятельность новых религиозных объединений, основываясь на идее существования «родной», «этнической», «отцовской» религии и необходимости придерживаться только ее. Другая - в основном, правозащитники и либерально настроенные политики западного толка, представители новых религиозных объединений, ставят во главу угла принцип «свободы совести» и возможность человеку самому выбирать для себя веру. Необходимо, конечно, отдавать себе отчет в том, что возможная эрозия идейной целостности общества не может не создавать опасности для стабильного и безопасного развития страны.

Сегодня наше общество сталкиваемся с такой тенденцией, когда радикальные силы набирают в свои ряды здоровую и сильную молодежь, которую признано считать «будущей нации», «основной движущей силой государства». А если эти молодые люди с оружием в руках будут пропагандировать радикальные экстремистские идеи, религиозную и этническую рознь,

нетерпимость к представителям других религий и конфессий, то тут уже актуализируется вопрос об обеспечении мира и согласия в нашем государстве.

Именно в связи со складывающимися ситуациями на сегодняшний день основной задачей государства и общества в целом является большая работа, нацеленная на профилактику религиозного экстремизма и терроризма в любых его проявлениях и осуществление пропаганды среди молодежи идей национального и культурного единства, межрелигиозной и межэтнической толерантности и взаимоуважения, духовных ценностей.

Немаловажное значение отводится выявлению причин возникновения радикальной направленности в сознании отдельной части современной казахстанской молодежи.

На наш взгляд, это происходит потому, что молодые люди, склонные по своему возрасту к максимализму и абсолютизму, малограмотны в вопросах религии и вследствие этого достаточно легко попадают под воздействие чуждых идей, внушаемых им заезжими миссионерами из ближних и дальних зарубежных стран.

Необходимо понимание того, как свидетельствует история многих стран и различных религий, что социальный и духовный прогресс общества возможен только посредством инноваций и новых знаний. Консервация же, возврат к прошлому рано и или поздно оборачивается застоем и деградацией, что, в конечном итоге, заканчивается историческим поражением нации.

Среди факторов распространения экстремистских идей, а также основой, служащей подспорьем для экстремистской деятельности среди молодежи, следует выделить следующие факторы:

– отсутствие должной поддержки института семьи, а также четкой и результативной молодежной политики государств;

– религиозная неграмотность;

– повышение степени этнического разнообразия и культурных различий среди населения, мобильность населения и молодежи;

– недостаточный уровень образования, который не обусловливает достаточной информированности о других этносах и культурах;

– влияние СМИ на распространение экстремистских идей, пропаганда ксенофобии в СМИ;

– изменение системы ценностей и идеалов, связанных с политикой современных государств.

Как известно, во многих странах социальной основой радикализма молодежи являются проблемы в семье, бедность определенных слоев населения, жестокость и насилие в обществе, культ потребительства и грубой физической силы, культ вседозволенности и пренебрежения – вопреки общепринятым нормам морали.

В последние годы экстремистские идеи активно функционируют в виртуальном мире. Потому на сегодняшний день основной средой обитания радикалов становится Интернет пространство. И вот почему. Так, в отличие от реального общества, радикальное Интернет-пространство быстрее обучает потенциальных экстремистов радикальной риторике, вводит их в контекст, наполненный единомышленниками. Интернет-пространство легкодоступен и прост в восприятии и понимании личностью.

Безусловно и то, что Интернет-пространство также находится под наблюдением правоохранительных и государственных органов. За их деятельностью ведется постоянный мониторинг, осуществляется экспертиза сайтов экстремистской направленности, которая дает возможность закрытия данных сайтов. К примеру по словам представителя Комитета национальной безопасности за 2011-2012 гг. закрыто более 500 интернет-ресурсов противоправного характера. Стоить отметить - работа в данном направлении необходима. Но, к сожалению, за закрытием одних сайтов – как грибы после дождя появляются новые сайты под другими названиями.

Поэтому в данном напрвалении необходиом привлечение внимания общественности. Выявление сайтов (пропагандирующие насилие, ксенофобию, порнографию, религиозный экстремизм и терроризм) должно проводиться не только государственными органами, но и гражданскими институтами, необходимо принятие международных правовых актов регулириующих закрытие интернет-ресурсов противоправного характера.

Кроме того, в сфере молодежной политики ведущим приоритетом является формирование интеллектуальной и духовно-нравственной личности, способной обеспечить будущее развитие страны.

Необходимость проведения системной молодёжной политики обусловлена трудностями жизненного старта, с которыми сталкивается молодой человек в процессе своей социализации.

Отдельная часть молодёжи в силу своей низкой квалификации и профессионального уровня подготовки, социальной и психологической незрелости, представляет наименее защищённую часть населения. У многих представителей современной молодёжи отсутствуют устойчивые ориентации на такие ценности, как: дружба, альтруизм, гражданская ответственность, коллективизм, стремление к нравственному и культурному росту. Стоит отметить, что для молодёжной среды в основном характерна ориентированность на примитивный уровень массовой культуры. Реализация поставленной цели предполагает выделение следующих приоритетов молодежной политики:

– формирование у городской и сельской молодежи чувства патриотизма, ее нравственное и духовное развитие;

– обеспечение социальных прав молодежи в области труда, образования и охраны здоровья;

– создание условий для самореализации социально-экономических потребностей молодежи;

– создание условий для интеллектуального и физического развития молодежи;

– поддержка и стимулирование позитивной общественной молодежной инициативы;

– вовлечение казахстанской молодежи в международные культурные, экономические, научные и образовательные процессы.

Опыт последних лет развития Казахстана показал, что в условиях современной свободы выбора нельзя рассчитывать на успех в воспитании детей, полагаясь только на государство либо только на общественные институты, прежде всего – на школу и детский сад, или только на семью.

Подрастающее поколение является зеркалом, в котором отражается та социальная действительность, в условиях которой оно живет. Молодежь такова, каким является взрастившее ее общество.

Для ограждения казахстанского общества, и прежде всего молодежи от деструктивного воздействия со стороны экстремистских сил, необходима выработка эффективных подходов к пропагандистской, просвещенческой и разъяснительной работе, которая должна включать идеологическую работу по подрыву идейной базы носителей экстремистской идеологии, а также устранение социально-экономических и политических предпосылок, способствующих распространению радикальных идей.

Подрастающее поколение – это надежда на светлое будущее государства, но в то же время это и слабое звено общества, самое уязвимое и тонкое. Ведь детская психология, становление личности, воспитание достойного гражданина – это очень емкая и ответственная работа.

Власти в Казахстане выгодно усиление религиозности общества, но молодые люди приходят в религию по разным мотивам. Многие из них просто-напросто следуют моде. К таким выводам пришли эксперты.

Почему молодежь уходит в религию? Чем обусловлен рост религиозности в Казахстане и как религия влияет на развитие гражданского общества? Эти вопросы будоражат сознание, умы многих казахстанцев. К примеру, видный общественник, религиовед, докторант Института философии, политологии и религиоведения Мурат Смагулов представил данные Центра исследования проблем религии, согласно которому в Казахстане существует 17 конфессий и больше 3 тысяч религиозных субъектов. Он отмечает: «Если говорить о степени религиозности молодежи, то выявились следующие цифры: 14,3% молодых регулярно посещают мечеть, церковь, синагогу и так далее. При этом 23% считают, что казахстанцы могут принимать нетрадиционные для нашей ментальности религиозные взгляды и убеждения, а 0,5% придерживаются новых религиозных воззрений. Между тем в Центр проблем религии в 2014 году обратились за помощью 215 человек, пострадавших от различных деструктивных религиозных течений, и более 500 тысяч казахстанцев были притеснены различными сектами, 80% которых составила молодежь», — отметил Мурат Смагулов [2]. По его словам, среди отдельной части молодежи религия постепенно становится символом самобытности, фактором идентичности, но даже несмотря на это, она утрачивает статус регулятора поведения, формы мышления.

«Необходимо учитывать такие риски для молодежи, общества, государства, как смена светских ценностей на ложные, псевдорелигиозные, утрата этнокультурной идентичности, разрушение базовых социальных институтов. Возможны ослабление влияния традиционных религиозных институтов и духовенства и окончательный выход ситуации из-под их контроля. Не услышанная молодежь быстро радикализируется и становится удобной мишенью для агитаторов сект, радикалов и так далее. А «религиозное инакомыслие» как результат разочарованной в

духовенстве и правительстве молодежи может вылиться в «оппозиционную» религиозность», — заявил также Смагулов [3].

Мы можем сказать, что за годы независимости в Казахстане произошла трансформация религиозного сознания. Хотя светская составляющая сохраняется, религиозный фактор существенно меняется, что проявляется в принятии религиозного образа жизни, смешение религиозных и светских традиций. Религия в Казахстане представляет не только возрождающийся социокультурный институт, но и имеет формат политической идеологии. Ведь природа не терпит пустоту, она быстро заполняется. В советское время идеология была на высоком уровне. С самого рождения человек подвергался ее воздействию на ум, сознания в духе воспитания патриота Родины. Система октябрятской, пионерской, комсомольской организации воспитывала убежденного коммуниста, ленинца, идейно подкованного. Сейчас система канула в реку забвения, а на ее смену государство ничего не предложило, вот и пошла молодежь в религию, хорошо бы еще в не в псевдо.

Факты красноречиво свидетельствуют, что молодежь, стоящая перед выбором религии, полагается больше на волю случая, предсказания целителей и гороскопы, нежели на осознанный выбор, а некоторые из них зачастую подвергаются модным течениям, следуя той или иной вере. Тем не менее он считает религию позитивным фактором развития общества, нежели негативным.

Вообще же, кое-где в желтой прессе проходят сообщения, что свыше 90% жителей республики относят себя к той или иной религии. По нашему мнению это явный перебор, но увеличение идет. Так количество религиозных объединений увеличилось с 671 в 1991 году до 3481 на июнь 2014 года. Показатель религиозности среди молодежи составляет 75,3% – трое из четверых казахстанцев в возрасте 18-29 лет называют себя в той или иной степени верующими. Здесь возникает вполне резонный вопрос «Почему молодежь с головой уходит в религию? Нужно ли бояться исламизации? Может ли религия способствовать развитию гражданского общества и нужно ли закручивание гаек религиозности молодежи?» Однако конкретных ответов на них еще нет. Одни связывают все религиозные вопросы с мировыми. Например Ильдар Дауранов, ведущий научный сотрудник Института экономики МОН РК приводит данные, что более 59% землян считают себя религиозными, атеистами порядка 13% и 23% нерелигиозными. Мировая методология, по его словам, несколько отличается [4].

- Самый низкий уровень религиозности наблюдается в Европе и западных странах, причем за последние 7 лет он снизился на 9%, — сказал Дауранов.

Белая ворона это США, где уровень очень высокий. Что касается азиатских стран, в Китае также низкий уровень, в Сингапуре, напротив, очень высокий. Есть и другие взгляды. Например Гульнар Куатбаева, профессор КАЗЭУ им. Т. Рыскулова вообще считает религию рынком.

- Это рынок услуг, рынок товаров, который необходимо экономически измерять, прогнозировать, возможно, в этом есть положительные моменты для развития Казахстана. Другое дело, когда молодежь не хочет ничего производить, а хочет полностью посвятить себя Аллаху и перестает быть субъектом экономических отношений. Это большая опасность, потому что государство теряет рабочую силу. К тому же есть еще один момент. По данным одного исследования, религиозные сайты идут первыми по посещаемости, а затем уже порносайты, нужно обратить на это внимание, — заявила она[4].

Историк, к.и.н., д.в.н.. профессор АВН РФ, полковник запаса Хосай Касымович Абраимов в своей книге «Исламский халифат и что он нам несет» пишет: Молодежь уходит в религию по причине поиска духовной потребности, и они идут в нетрадиционные течения из-за протестности, а иногда по причине психической неустойчивости. Он также считает, что исламизация опасна для казахстанского общества [6].

Действительно существует вполне реальная опасность исламизации в трех аспектах. Во-первых, теократизация, ислам обязательно будет требовать управления государством, это заложено в его тезисах, особенно в нетрадиционных течениях, при этом мы можем потерять этническую самобытность и на наш взгляд, такая религиозность не объединяет, а разделяет общество. Что касается закручивания гаек, это только усилит привлекательность религиозных и псевдорелигиозных ценностей.

Нельзя ни в коем случае забывать о религиозной грамотности, что особенно важно для преподавательского состава и студенчества. Здесь также существует две проблемы — государственной политики и выбора самого государства, какую политику проводить, насколько она выверена и прописана на законодательном уровне. Очень важно обращать внимание на отношения между верующими и не верующими, и хотелось бы, чтобы государство приняло

участие в этой регламентации. Порой студенты отпрашиваются на пятничный намаз и мы, преподаватели не знаем как быть. Ведь по закону светского государства пятница рабочий день, а по исламским законам пятница выходной, день моления и посвящен этот день Аллаху.

В то же время свобода религии это составная часть, это видовое, а не родовое понятие. Все вопросы веры должны рассматриваться в правовом поле. И ни в коем случае нельзя замалчивать проблемы, связанные с религией. Здесь не должно быть двух мнений: ученым нужно работать над этим вопросом, преподаватели не должны стесняться говорить на эту тему с учениками, политологи и социологи должны вслух поднимать проблемы религии в стране. Потому что все, что сейчас мы не выскажем, не высветим, со временем обязательно взорвется. И если отвечать на вопрос, почему молодежь уходит в религию, то у нас пока только один ответ, это потребность в социализации. А если говорить о том, кто уходит, то это молодежь старше 18 лет из незащищенных слоев, чаще всего криминальная молодежь или околокриминальная. Хотя нередки случаи, когда и дети из благополучных семей ищут в этом что-то свое.

Директора бюро образовательных технологий University Жанну Мендыбаеву тревожат процессы в образовании, которые явно говорят об усилении религии в жизни казахстанского общества.

- Приведу всего несколько цифр: на сентябрь 2013 года на обучение в исламском университете «Нурмубарак» выделено государством 152 гранта. И если спросить, сколько хотят учиться на теологов, культурологов, цифры явно не в сторону философии или культурологии. К вопросу, кто подгоняет, стимулирует интерес к религии: природа, как правило, не терпит пустоты, и у нас государство ставит знак равенства между духовностью и религиозностью. Наши чиновники совершают хадж, и это считается нормальным. Алматы уже называют центром исламской культуры и духовности чуть ли не во всей Центральной Азии.

…Завершая статью не видим ответов на главные вопросы, вынесенные в заголовок. Каждый человек пытается объяснить по-своему процессы, связанные с религией, происходящие в стране, признавая, что это деликатный и чувствительный вопрос. Но думается одно верно - религиозность общества, а вместе с ним и казахстанской молодежи усиливается, и чтобы предугадать последствия этого, необходимо более глубже и тщательнее заниматься исследованием этой проблемы. Ведь для многих молодых людей религия стала скорее модным веянием, нежели осознанным выбором.

Использованная литература:

1. Назарбаев Н.А.Критическое десятилетие. Алматы: Атамура, 2003. С.21.
2. http://agkipr.kz/archives/158
3. https://liter.kz/ru/articles/show/7612za_gody_nezavisimosti_chislo_religioznyh_obedinenii_v_kazahstane_vyroslo_v_pyat_raz
4. Тажин Б.К. Основой терроризма, исходящего из мусульманских государств, является вовсе не религия. Саясат. №9. 2001.С-8.
5. https://aqparat.info/
6. Абраимов Х.К. Исламский халифат и что он нам несет. Астана, 2006.

Мусабекова Г.Т.,
доктор педагогических наук, профессор, зав.кафедрой
«Педагогика и психология» университета «Сырдария»
Жолдасбекова Б.А.,
кандидат педагогических наук, доцент ЮКГУ им.М.Ауезова
Калыбекова Шолпан,
магистрантка университета «Сырдария»

О КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБРАЗОВАНИИ

Түйін. Мақалада білім берудегі құзіреттілік тұғыры туралы айтылады, оның мәні ашылады.

Резюме. В статье речь идет о компетентностном подходе в образовании, раскрывается его сущность.

Summary. In article it is about competence-based approach in education, its entity reveals.

В настоящее время в условиях развития новой экономики, в которой основным ресурсом становится мобильный и высококвалифицированный человеческий капитал, в России идет становление новой системы образования. В качестве главного результата образования рассматривается готовность и способность молодых людей, заканчивающих школу, нести личную ответственность как за собственное благополучие, так и за благополучие общества.

Важными целями образования должны стать развитие у учащихся способности действовать и быть успешными, формирование таких качеств, как профессиональный универсализм, способность менять сферы деятельности, способы деятельности на достаточно высоком уровне. Востребованными становятся такие качества личности, как мобильность, решительность, ответственность, способность усваивать и применять знания в незнакомых ситуациях, способность выстраивать коммуникацию с другими людьми.

Основным результатом деятельности образовательного учреждения должна стать не система знаний, умений и навыков, а способность человека действовать в конкретной жизненной ситуации.

Все исследователи, изучавшие природу компетенции, обращают внимание на ее многосторонний, разноплановый и системный характер.

Основные идеи компетентностного подхода сформулированы Л.О. Филатовой следующим образом:

- компетентность объединяет в себе интеллектуальную и навыковую составляющую образования;
- понятие компетентности включает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, но и мотивационную, этическую, социальную и поведенческую;
- оно включает результаты обучения (знания и умения), систему ценностных ориентации, привычки и др.;
- компетентность означает способность мобилизовать полученные знания, умения, опыт и способы поведения в условиях конкретной ситуации, конкретной деятельности;
- в понятии компетентности заложена идеология интерпретации содержания образования, формируемого "от результата" ("стандарт на выходе");
- компетентностный подход включает в себя идентификацию основных умений;
- компетентности формируются в процессе обучения не только в школе, но и под воздействием окружающей среды, то есть в рамках формального, неформального и внеформального образования.
- понятие «компетенции» является понятием процессуальным, т.е. компетенции как проявляются, так и формируются в деятельности;
- компетентностный подход возник из потребности в адаптации человека к часто меняющимся в производстве технологиям. Компетенция - это способность менять в себе то, что должно измениться как ответ на вызов определенной ситуации с сохранением некоторого ядра образования: целостное мировоззрение, ценности;
- компетенция описывает потенциал, который проявляется ситуативно, следовательно, может лечь в основу оценки лишь отсроченных результатов обучения[1].

Если рассматривать образование человека в контексте его социализации в обществе, а не только в контексте усвоения суммы знаний, накопленных человечеством, то компетенции

становятся ведущим содержанием образования, его основными результатами, востребуемыми за пределами ОУ. Причём компетенции можно понимать и шире, а именно как освоение тех или иных форм мышления и деятельности. Тогда смысл образования человека, состоит в освоении им какой - либо культурной традиции как системы ранее выработанных средств, позволяющей взаимодействовать с окружающим миром, развивать свои способности, реализовывать себя как "Я" и быть успешным в данном обществе. Компетентностный подход в образовании в противоположность концепции "усвоения знаний", а на самом деле суммы информации (сведений), предполагает освоение обучающимися различного рода умений, позволяющих им в будущем действовать эффективно в ситуациях профессиональной, личной и общественной жизни. Причём особое значение придаётся умениям, позволяющим действовать в новых, неопределённых, проблемных ситуациях, для которых заранее нельзя наработать соответствующих средств. Их нужно находить в процессе решения подобных ситуаций и достигать требуемых результатов.

Таким образом, компетентностный подход является усилением прикладного, практического характера всего образования (в том числе и предметного обучения).

Нормативно переход на компетентностно-ориентированное образование в Казахстана закреплен в 2001 г. в Концепции модернизации Казахстанского образования[2] и Приоритетных направлениях развития образовательной системы РК. В Республиканской целевой программе развития образования среди основных направлений обозначено приведение содержания образования, технологий обучения и методов оценки качества образования в соответствие с требованиями современного общества. Одним из механизмов успешного решения поставленных задач рассматривается введение в системе профессионального образования образовательных программ, построенных на основе модульно-компетентностного подхода.

Новые стандарты образования предполагают и компетентностно- ориентированный подход, а значит проектные методы обучения, апробацию различных форм работы, в основе которых лежит самостоятельность и ответственность за результаты обучения самих обучающихся.

Требования к результатам обучения (в том числе к осваиваемым видам профессиональной деятельности, компетенциям, практическому опыту, умениям и знаниям) являются обязательными для выполнения. Определены следующие общие компетенции:

- понимать сущность и социальную значимость своей будущей профессии;
- организовывать собственную деятельность;
- анализировать рабочую ситуацию, нести ответственность за результаты своей работы;
- использовать информационно - коммуникационные технологии, осуществлять поиск информации, необходимой для эффективного выполнения профессиональных задач;
- работать в команде, эффективно общаться с коллегами, руководством, клиентами.

Для каждой профессии определены и профессиональные компетенции, соответствующие основным видам профессиональной деятельности.

В чём причина такого интереса к компетенциям и придания им в современном образовании центрального места?

В первую очередь это связано с системными изменениями, произошедшими в сфере труда и управления. Развитие информационных технологий привело не только к увеличению в десятки раз объёма потребляемой информации, но и к её быстрому старению, постоянному обновлению, что приводит к принципиальным изменениям не только в экономической деятельности, но и в повседневной жизни. Список профессий обновляется более чем на 50% каждые семь лет, и чтобы быть успешным, человеку приходится не только менять место работы, но и переквалифицироваться в среднем 3-5 раз в жизни. В подобных обстоятельствах продуктивность профессиональной деятельности, зависит не от обладания какой бы то ни было раз и навсегда заданной информацией, а от умения ориентироваться в информационных потоках, от инициативности, умения справляться с проблемами, искать и использовать недостающие знания или другие ресурсы. Соответственно претерпели серьёзные изменения и требования к сотрудникам. Мало быть специалистом, надо ещё быть хорошим сотрудником. Место эффективно справляющегося со своими обязанностями исполнителя занял образ работника инициативного, умеющего брать на себя ответственность и принимать решения в неопределённых ситуациях, умеющего работать в группе на общий результат, самостоятельно учиться, восполняя недостаток профессиональных знаний, необходимых для решения конкретной проблемы.

Компетентностно - ориентированное образование предполагает принципиальные изменения в организации учебного процесса, в управлении им, в деятельности педагогов, в способах

оценивания образовательных результатов обучающихся по сравнению с учебным процессом, основанным на концепции "усвоения знаний".

Принципиально изменяется и позиция педагога. Он перестаёт быть вместе с учебником носителем "объективного знания", которое он пытается передать обучающемуся. Его главной задачей становится мотивировать обучающихся на проявление инициативы и самостоятельности. Он должен организовать самостоятельную деятельность обучающихся, в которой каждый мог бы реализовать свои способности и интересы. Фактически он создаёт условия, развивающую среду, в которой становится возможным выработка каждым обучающимся на уровне развития его интеллектуальных и прочих способностей определённых компетенций.

Внедрение модели образования, ориентированного на результат, требует совершенствования как систем управления, методической работы, так и подходов к конструированию урока, его содержанию, разработке и внедрению компетентностно-ориентированных заданий. При этом важная роль отводится контрольно-измерительным материалам, предполагающим отслеживание результатов не только знаниевого уровня, но и компетентностного, так как в соответствии с изменившимися требованиями к промежуточной аттестации контрольная работа больше не может являться формой промежуточной аттестации дисциплин, поэтому компетентностно-ориентированные задания должны иметь практическую направленность, социальную и личную значимость, соответствовать уровню образования. Эффективным является решение компетентностно- ориентированных заданий (КОЗ) или ситуационных заданий. КОЗ позволяют представить как полученные знания и умения можно применить в практической деятельности, в новой ситуации.

В период перехода на новые ценностные педагогические ориентиры урок остается ключевой формой организации образовательного процесса. В отличие от урока традиционного, урока, который отвечал требованиям образования конца 20 и начала 21 века, современный урок - это, прежде всего, компетентностно - ориентированный.

Развитию компетенций на уроке способствует применение современных педагогических технологий. Технологий, обеспечивающих формирование компетенций на уроке достаточно много: технология критического мышления, дискуссионная технология, кейс-технология (ситуационный семинар, решение ситуационных задач).

Этот метод представляет собой описание конкретной ситуации, требующей практического разрешения), любые виды проектной деятельности, прежде всего - исследовательские и практико-ориентированные проекты. Практические работы поискового и исследовательского характера, имеющие жизненный (бытовой, профессиональный, социальный) контекст, задания с ограничением по времени, в том числе мини-проекты, реализуемые в рамках урока, коллективная и индивидуальная мыследеятельность, ИКТ и др.

Социально-экономические преобразования и формирование свободных рыночных отношений, основанных на многообразии форм собственности, появление конкуренции на рынке труда требуют изменений в сфере профессиональной подготовки специалистов.

В новой концепции развития образования акценты переносятся с узкопрофессионального подхода к подготовке специалистов на многостороннее развитие личности, освоение и реализацию обучающимся ключевых функций, социальных ролей, компетенций в контексте нового подхода. Отсюда ещё более возрастает роль учебной практики (производственного обучения). Она должна быть максимально приближена к условиям современного производства. Успешность профессиональной деятельности выпускников образовательного учреждения обусловлена переходом от процесса получения общетеоретического профессионального образования к формированию комплекса профессиональных навыков, востребованных в трудовой деятельности в условиях свободного рынка.

Соответственно программы учебно-производственных практик должны ориентироваться на непрерывное повышение таких характеристик, как квалификация и уровень подготовки, которые являются составными частями профессиональной компетентности, которая обеспечивается приобретением профессионального опыта работы в процессе поэтапного прохождения всех видов учебных практик.

Главное требование работодателей, предъявляемое к выпускникам - это наличие опыта работы. Во время производственного обучения в лицее учащиеся должны иметь возможность получить этот опыт и, тем - самым, сформировать профессиональную компетентность. Чтобы учащиеся ясно представляли себе сущность и социальную значимость выбранной профессии, нужно чтобы полученные теоретические знания для формирования профессиональной

компетентности подкреплялись практическими навыками. Но порой очень низкий уровень организации практик и слабые связи с реальным производством недостаточны для приобретения реального опыта работы. Поэтому организация производственного обучения, максимально приближенного к условиям производства, наша первоочередная задача.

Одной из острых проблем компетентностного образования является проблема учебника. За исключением некоторых, очень немногих, новых учебных книг, ни один учебник не ориентирован специально на реализацию компетентностно-ориентированного подхода. Поэтому построение урока по учебнику, на основе текстов, вопросов и заданий, содержащихся в нем, в условиях компетентностного подхода оказывается совершенно непригодным. При подготовке к уроку чаще всего требуется принципиально иной отбор содержания, включая вопросы и задания. Учебник, конечно, может использоваться, но лишь как одно из вспомогательных учебных или справочных пособий. Более соответствует компетентностному подходу использование одновременно двух-трех учебников различных авторов по одному и тому же курсу. Это позволяет учащимся сопоставлять и анализировать различные авторские подходы к изложению одной и той же темы.

Одной классно-урочной деятельности недостаточно для компетентностного подхода. В условиях реализации компетентностного подхода внеклассная деятельность учащихся несет не меньшую образовательную нагрузку. Она по возможности должна быть организована как групповая деятельность, в процессе которой формируется и осмысливается личный опыт при одновременном сведении к минимуму индивидуальных и фронтальных бесед классного руководителя с учащимися, докладов и сообщений на тематических классных часах, пассивного посещения объектов и учреждений культуры и тому подобных фронтально - индивидуальных и "некомпетентностных" форм работы.

Таким образом, ОУ должно помочь учащимся в овладении технологиями жизнедеятельности, создать условия для формирования способностей самооценки, самопознания, самопрезентации и самоконтроля, раскрыть потенциал самореализации, самоактуализации и саморегуляции.

Наша задача, создать условия для успешной самореализации выпускников. Ведь в ближайшем будущем им предстоит без нашей помощи реализовывать себя.

Компетентностный подход в подготовке специалистов позволяет сформировать такие способности и умения, как:

- конкурентоспособность;
- уметь использовать знания по смежной специальности;
- уметь на научной основе организовывать свой труд;
- уметь использовать современные информационные технологии.

Компетентностный подход, конечно, требует совершенствования образовательных технологий. Но именно в современных условиях он является одной из гарантий качества образования.

Подводя итог, можно сказать, что компетентностный подход является системным, междисциплинарным, в нем есть и личностные и деятельностные аспекты. На основе компетентностного подхода к организации образовательного процесса происходит формирование у обучающихся ключевых компетенций, которые являются неотъемлемой составляющей его деятельности как будущего специалиста и одним из основных показателей его профессионализма, а также необходимым условием повышения качества профессионального образования.

Литература:

1. Филатова Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования. Москва, 2010

2. Концепция модернизации Казахстанского образования. – Астана,2001

Абыканова Б.Т.
қауымдастырылған профессор, п.ғ.к.
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Сариева А.К.
қауымдастырылған профессор м.а., п.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қабиден Қ.Б., Ғайниева А.Қ., Жеткінов Э.
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің магистранттары

ЭНЕРГИЯ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақалада шектеулі энергетикалық ресурстар жағдайында электр қуатын ұтымды пайдалану және оны тұтынудың өсуі мәселесі ең өзекті болып табылатындығы айтылған. Энергия ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін инновациялық технологияларды енгізу электр қуатының тапшылығын болдырмауға көмектесетіндігі көрсетілген.

Аннотация. В статье отмечается, что проблема рационального использования электроэнергии и увеличения потребления в ограниченных энергетических ресурсах является актуальной. Внедрение инновационных технологий, обеспечивающих эффективное использование энергетических ресурсов, может помочь предотвратить дефицит энергии.

Кілттік сөздер: болашақтың энергиясы, ресурстар табиғи қорлар,
Энергия тарифы қуат көздері, энергия үнемдеу технологиялары

Ключевые слова: энергия будущего, ресурсы, природные ресурсы, энергетические тарифы, источники энергии, энергосберегающие технологии

Шектеулі энергетикалық ресурстар жағдайында электр қуатын ұтымды пайдалану және оны тұтынудың өсуі мәселесі ең өзекті және оны шешу көптеген мемлекеттер үшін стратегиялық міндет болып табылады. Экологиялық мәселелер, табиғи энергияға бағаның тұрақты өсуі, атмосфераға зиянды заттар мен парниктік газдар шығарындыларын азайту энергияны үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру мәселелерін шешу қажеттілігін түсіндіреді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз Қазақстан жариялаған Жаһандық энергоэкологиялық стратегияны іске асыру үшін барлық күш-жігерімізді жұмсауымыз керек», - деп атап өтті. Мақсат - энергия тұтынуды азайту және қазақстандық тұтынушылардың ұлттық энергетикалық ресурстарын үнемдеу. Бұл идея Мемлекет басшысының «XXI ғасырдағы орнықты дамудың жаһандық энергоэкологиялық стратегиясы» кітабында атап көрсетілген.

Электр энергиясына шығындар халықтың қажеттіліктеріне қарай артады. Біздің еліміздегі ІЖӨ өсімінің 1% -ы электр энергиясын тұтынудың 0,5% -ға жуығын арттырады. 2010 жылдан бастап 2020 жылға қарай ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің есептеулеріне сәйкес Қазақстанда электр энергиясын тұтыну 50% -ға артады. Бұл энергия тиімділігін арттыру мәселесі өзекті болып отыр. Қазақстан Республикасы үшін энергия тұтынуды төмендетудің жалпы әлеуеті 30-35% бағаланады. Жарықтандыру саласы энергияны үнемдеудің ең үлкен әлеуеті бар аймақтардың бірі болып табылады.

Қазақстанда жыл сайын жарықтандыру қажеттіліктері жалпы тұтынудың тоғыздан бір бөлігін жұмсайды, осылайша жарықтандыру үшін энергия тұтынуды қысқарту энергия тұтынуды азайту үшін басым бағыттардың бірі болып табылады. Энергия сервистік Energyprom.kz айтуынша, Қазақстанда 2016 жылдың 1-ші тоқсанында электр энергиясының шығынын қарастыру 24,4 млрд кВтс тұтыну құрады. Жарықтандыру үшін электр энергиясының құнын есептеу кезінде шамамен 3,2 млрд.кВтс құрайды. Экология үшін бұл СО сәуле мөлшері шамамен 1,6 млн.тонна жұмсалды дегенді білдіреді. Көміртегі тотығының мұндай мөлшері климаттың өзгеруіне, сондай-ақ көптеген ауруларға әкеледі.

Әлбетте, жарықтандыру үшін энергия шығынын азайту парниктік газдар шығарындыларының экологиялық жағдайын едәуір жақсартады. Осыған байланысты жарықтандыру жүйелерінің тиімділігін арттыру маңызды міндет. Жалпы алғанда, бұл елдегі энергетикалық теңгерімге және электр станцияларының жұмыс жасауымен туындаған экологиялық жағдайға жағымды әсер етеді.

Энергия ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін инновациялық технологияларды енгізу электр қуатының тапшылығын болдырмауға көмектеседі. 46 ел, соның ішінде Қазақстан, энергияны үнемдеуді ынталандыратын бағдарламалар, сондай-ақ энергияны

үнемдейтін жарық технологияларына көшу бағдарламаларын мақұлдады. Қазіргі уақытта Қазақстанда энергияны тиімді жарықтандыруды енгізу үшін «Энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру туралы» Заң және «Энергия үнемдеу 2020» бағдарламасы қабылданды [1].

Қазақстан Республикасының қалаларында мемлекеттік сектордағы 10 000-нан астам кәсіпорындар мен ұйымдар желдету жүйелерінде жылу энергиясын тиімсіз пайдалану, ғимараттарды ыстық сумен жабдықтау және жылытуға байланысты жылуды тұтынудың жоғары стандарттарына ие болғандықтан, энергияны үнемдейтін әлеуетке ие. Әсіресе үлкен жылу шығындары «жұмсақ қыстың» кезеңдерінде, жұмыстан тыс уақыттарда және жылу мезгілдерінің «өтпелі кезеңдерінде» ғимараттардың қызып кетуімен байланысты.

Бюджеттік қарым-қатынастардағы энергия тиімділігі мен энергия үнемдеу жағдайын талдау бойынша Қазақстанның 100-ден астам қалаларының бюджеттік ұйымдарында жүргізілген зерттеу нәтижесінде энергияны үнемдеудің жалпы әлеуеті коммуналдық төлемдердің 25-40 пайызын құрайды және энергия үнемдеуге тән әдеттегі шаралар үшін өтемділік мерзімі бюджеттік ұйымдарда 3 жылға дейін, тіпті ағымдағы тарифтермен.

Электр энергиясына қатысты шараларды жүзеге асыру арқылы айтарлықтай нәтижеге қол жеткізуге болады. Ыстық шамдар мен заманауи қондырғылардың орнына заманауи энергияны үнемдейтін шамдарды орнату ұсынылады. Сонымен бірге бұл қызметтің өтелу мерзімі 1,5-2,5 жылдан аспайды [2].

Көптеген жағдайларда қазіргі жағдайдағы энергияны үнемдеудің рөлі мен энергия тиімділігін тек даму проблемаларын шешу тұрғысынан ғана түсіндіруге болады. Бұл зерттеу тақырыбын таңдауға әсер етті, ол энергия үнемдеуді басқару механизмін құруға бағытталған бірқатар теориялық және әдіснамалық мәселелерді шешудің өзектілігін алдын-ала белгіледі және өнеркәсіптік кәсіпорындардың олардың энергетикалық тиімділігін арттыруға байланысты.

Мемлекеттік сектордың кез-келген ұйымдарында энергияны үнемдеу шараларын дамыту қаланың мемлекеттік мекемелерінің энергетикалық аудитіне үлкен әсерін тигізді. Энергетикалық аудит тек ұйымдастырушылық шараларды әзірлеу арқылы коммуналдық қызметтерге төленетін төлемнің 4-6% үнемдеуі мүмкін.

Демек, республиканың бюджеттік ұйымдарында жалпы энергия үнемдеу әлеуеті тұтынылатын энергияның кем дегенде 25-30% -ын құрауы мүмкін, ал республиканың бюджеттік секторында энергияны үнемдеу шараларын енгізу 2 жылға дейін өтіп, коммуналдық қызметтерге бөлінген бюджет қаражаттарының 20% -ын үнемдеуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге энергия үнемдеудің типтік өтеу мерзімі бюджеттік ұйымдарда 1,5-тен 4 жылға дейін, тіпті ағымдағы тарифтермен бірге [3].

Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын ұйымдарда энергия үнемдеу шараларын іске асыруда елеулі салмақ мемлекеттік сектор қызметкерлерінің энергия үнемдеу саясатын жүргізуге қызығушылығы, энергия үнемдеуге экономикалық ынталандырудың жоқтығы және энергияны үнемдеу саласында кәсіби дайындалған қызметкерлердің болмауы.

Қазіргі уақытта кез-келген өнеркәсіптік кәсіпорында энергияны үнемдеудің негізгі бағыты негізгі өндірістің (технологиялық қажеттіліктер) жұмыс істеуі үшін энергияны тұтынуды төмендету және оңтайландыру болып табылады. Энергияны үнемдеудің тағы бір саласы - желдету, жылу, автокөлік пен машиналар мен суды тұтыну арқылы мотор отынын тұтынуды оңтайландыру, сондай-ақ ғимараттар мен құрылыстарды кондиционерлеу үшін энергияны тұтынуды төмендету және оңтайландыру.

Ғылыми жұмысын зерттеу нәтижесінде ол өнеркәсіптік кәсіпорындардың жұмысының тиімділігі, ең алдымен, өндіріс құнына әсер ететін жалпы шығындардағы энергия ресурстарын сатып алуға жұмсалатын шығындардың үлесі бойынша анықталды. Бұл үлес неғұрлым төмен болса, кәсіпорын пайдасының деңгейі неғұрлым жоғары және отын-энергетикалық ресурстарды пайдалану тиімділігі жоғарырақ болады.

Біздің еліміздің экономикасының өсуі, тіпті әлемдік экономикалық және қаржылық дағдарыс жағдайында, энергия тапшылығымен шектелмеуі керек, сондықтан бүгінгі күні энергияны үнемдеу - тарифтерді төмендетпей, энергияны тұтынуды азайтатын жалғыз және жалғыз құрал құрылыс және өндірістің өсуі, дамыған елдердің ЖІӨ-нің энергетикалық қарқындылығы көрсеткіштеріне (жалпы ішкі өнімге) қол жеткізу.

Қазақстан Республикасының энергетикалық жағдайы сандық пропорцияда мынадай: Қазақстан экономикасының 2000-шы жылдардағы дамуы 2001 жылдан бастап электр энергиясына деген сұраныстың тұрақты өсуіне әкелді, орташа алғанда жылына 4,9% (2008-2009 жылдардан басқа). 2001-2011 жылдарға арналған Электр энергиясын өндіру 49,2% -ға, ал тұтыну 53,9% -ға

өсті. 2012 жылдың соңында өндіріс 90,24 млрд. КВт / сағатты құрады, ал республикада электр энергиясын тұтыну 91,44 млрд. КВт / сағ құрады [4].

Дүниежүзілік Банктің зерттеуі бойынша, бірыңғай жүйе елдерінің электр энергетикасы саласындағы нарықтық қатынастар жоғары деңгейде дамып келеді. Осылайша, бірыңғай жүйенің тәжірибесіне сәйкес келетін тарифтік реттеудің 100% -ға көшуі осы салада нарықтық қатынастарға толық көшуді білдіреді 2017 жылдың 27 қаңтарында «Самұрық-Қазына» трансформациялау бағдарламасын айтарлықтай түзетіп, өңделді, бұл тарифтік реттеуді жетілдіру жоспарлары одан бас тартты. Оның орнына, 2019 жылға дейін электр энергиясын беру мен тарату және генерациялау үшін шекті тариф жүйесі кеңейтілді. Дүниежүзілік банк атап өткендей, осы тарифтік жүйе шеңберінде бәсекелестік пен нарықтық қатынастарды дамыту негізінен мүмкін емес. Дүниежүзілік банктің зерттеуінде электр энергиясына сұраныстың өсуі электр энергиясын генерациялау және трансмиссиялық жабдықтардың жоғары тозу жағдайында, сондай-ақ қате ақау Қазақстанның энергетикалық жүйесінің орта есеппен 60-80% деңгейіне жетеді. Электр энергетикасы саласының мүмкіндіктерін кеңейту және оны қалыпты жағдайда ұстау үшін Қазақстан үкіметі 2030 жылға дейін индустрияға $ 5,5 млрд (немесе жылына орта есеппен 325 млн АҚШ доллары) көлеміндегі инвестиция қажет. Бүкіләлемдік банктің мәліметі бойынша, бұл сома шамамен 8 есе - 42 миллиард доллар (жылына 2,6 миллиард доллар) болуы тиіс.

Дүниежүзілік банктің зерттеуінде энергетика және «Казэнерджи» мұнай-газ кешені ұйымдарының тәуелсіз бірлестіктерінің мәліметтері бойынша, электр энергетикасына қажетті инвестициялардың көлемі 54 миллиард АҚШ долларын құрайды және 2030 жылға қарай үкіметтің бағалауынан 10 есе ерекшеленеді [5].

Тұтынушылардың барлық санаттарының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін үнемді және сенімді энергиямен қамтамасыз ету маңызды. Жылумен және электр энергиясын өндіру бұрынғысынша негізінен қорлары үлкен, бірақ шектеусіз қазба отындарын пайдалануға негізделген. Бұл дәстүрлі энергия ресурстарын үнемді және үнемді пайдалануды, қуатты үнемдеуді және энергия тиімділігін арттыру жөніндегі шараларды кеңінен енгізуді талап етеді. Энергетика және ресурстарды үнемдеу экономикалық секторлардың жұмыс істеу тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Бұл жаңа техникалық шешімдерге уақтылы көшу, өнімнің сапасын жақсарту, энергия үнемдеу шараларын енгізу, халықаралық тәжірибені пайдалану және басқа да шараларды қолдану жолымен жүзеге асырылады. Энергия үнемдейтін технологияларды енгізу отын-энергетикалық кешеннің тұрақтылығына ықпал етеді, шығындарды азайтуға, экологиялық жағдайды жақсартуға және қосымша қуат енгізудің құнын төмендетуге алып келеді [6].

Ұсынылған кейбір шаралардың орындалуы сыртқы факторларға, атап айтқанда, транзитпен айналысатын шетелдік контрагенттердің, тұтастай алғанда кәсіпорынның экономикалық жағдайының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімдерінің және т.б. мүмкіндіктерінің болуына байланысты екенін атап өткен жөн.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Григорьева С.В.Оптимизация светодиодных систем освещения с элементами робастного управления // Св. №2336 от 9.11.2016г.// г. Астана, РК «Об утверждении Программы «Энергосбережение – 2020» от 29 августа 2013 года № 904, направленное на снижение потребления электроэнергии за счет внедрения энергосберегающих технологий в области освещения.

2. Каракулова А.Н. Проблемы энергосбережения и энергоэффективности в экономике Казахстана//Статья магистранта МЭЭБ-12 ЗКАТУ им. Жангир хана.

3. Садовская А. Об эффективности снижения Нормативных потерь электроэнергии (г. Алматы, 02.03.2012 г.) // Журнал «Вестник Энергетика» №2(41) от 05.12 г.

4. Кузнецов Н.М., КлюкинА. М., Трибуналов С. Н.Энергосбережение и повышение энергетической эффективности в Мурманской области // УДК 620.9 (470.21) // Центр физико-технических проблем энергетики Севера КНЦ РАН, 2016 г.

5. Рахжанов Ж. Электроэнергетика в Казахстане: реформы наоборот//Статья экономиста Журнала «Forbes» от 27.03.2017 г.// https://forbes.kz/process/energetics/elektroenergetika _v_kazahstane_reformyi _naoborot.

6. Кузнецов Н. М., Клюкин А. М., Трибуналов С. Н. Управление энергоэффективностью и энергосбережением//УДК 620.9, Центр физико-технических проблем энергетики Севера КНЦ РАН, 2016 г

ӘОЖ (075.8) 37. - 013

Таганова А.М.
Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНЫМ ӘДІСТЕРІ НЕГІЗІНДЕ МӘТІННІҢ ИДЕЯЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Резюме. В данной научной статье рассматриваются мнения ученых, изучающих природу текста и учебные тексты, цели работы учащихся с текстом и решения идейно-эстетических задач, передаваемых в тексте, применение лингвокультурологических методов на пути создания образа определенного героя или явления, важное место в лингвистическом обосновании текста занимают аспекты лингвокультурологии.

Ключевые слова: текст, работа с текстом, навыки и умения, аффективные особенности, многослойное содержание текста, национальный язык, теория текста, языковой слой текста, идейно-эстетический уровень текста.

Summary. This scientific article discusses the opinions of scientists studying the nature of the text and educational texts, the purpose of students ' work with the text and the solution of ideological and aesthetic problems transmitted in the text, the use of linguistic and cultural methods to create an image of a certain hero or phenomenon, an important place in the linguistic justification of the text.

Keywords: text, work with text, skills and abilities, affective features, multilayered content of the text, national language, text theory, language layer of the text, ideological and aesthetic level of the text.

Түйін. Аталған ғылыми мақалада мәтін табиғаты мен оқу мәтіндерін зерттеген ғалымдар пікірлері, оқушылардың мәтінмен жұмыс жасау мақсаттары және мәтінде берілетін идеялық-эстетикалық міндеттің шешілуі негізінде белгілі бір кейіпкердің немесе құбылыстың бейнесін жасау жолында лингвомәдениеттаным әдістері қолданылатындығы, мәтіннің лингвистикалық негіздемесінде лингвомәдениеттаным аспектілері де маңызды орынға ие екендігі айтылады.

Тірек сөздер: мәтін, мәтінмен жұмыс жасау, дағдыландыру және икемдендіру, аффектілік ерекшеліктер, мәтіннің көпқабатты мазмұны, ұлттық тіл, мәтін теориясы, мәтіннің тілдік қабаты, мәтіннің идеялық-эстетикалық деңгейі.

Оқушылардың ойлау қабілеттілігі мен ізденімдік-танымдық қызметін дамыту, көп ретте, жаттығуларда берілетін жалпы мәтіндер мен оқу мәтінінің мазмұнына тәуелді. Ғалымдар мәтін туралы: «Мәтін – адамдар арасындағы тілдесімдік қатынастың жемісі, ал адам өз ойын екінші біреуге жеткізген кезде қалай болса солай айтылған сөйлемдер тізбегінен құрамайды. Керісініше жиынтықталған пікірін, көзқарасын бір-бірімен ойы жағынан да, қалпы тарапынан да бірлескен сөйлемдер жүйесімен, яғни мәтін арқылы жеткізеді, баяндайды», - дейді [1].

Сондықтан да мектеп қабырғасында мәтінмен жұмыс жасау мақсаттарының бірі оқушының мәтін мазмұнын толыққанды түсінуіне дағдыландыру және икемдендіру болып табылады.

М.М. Бахтиннің пікірінше: «Текст – это «первичная данность» всех гуманитарных дисциплин и вообще всего гуманитарно-филологического мышления... текст является той непосредственной действительностью мысли и переживания, из которой только и могут исходить эти дисциплины и это мышление. Где нет текста, там нет и объекта для исследования и мышления» [2].

Оқулықта берілетін мәтіндердің мазмұнына тиісті назар салмайынша, оқушыны фундаменталды дайындау мүмкін де болмайды.

Э.Д. Сүлейменованың айтуынша, мәтін – адамзат қоғамының мүшелері бірімен-бірі алмасатын дүниетанымы мен ақпараттарын таңбалайтын ерекше тіл бірлігі, мағыналық (мәндік) жағынан тым қозғалмалы бірлік. Мәтіннің тұтастығы тек оны жасап тұрған тақырып пен тіл бірліктеріне ғана емес, мәтіннің қатысымдық (коммуникативтік) мақсатына көп байланысты [3].

Сонымен қатар қазақ тіл білімінде мәтіннің табиғаты мен оқу мәтіндерін зерттеуге арналған мынадай ғалымдардың: Р. Сыздықованың, профессор Б. Шалабайдың докторлық диссертациясы, С.Мұстафина, Ж.Қайшығұлованың, М.Ахметованың, С.Күзекованың ғылыми жұмыстары мен көптеген еңбектері бар.

Сонымен, мәтін – мазмұн жағынан аяқталған, құрылымдық элементтері арасында тығыз байланысы бар тұтастық болса, оқу мәтіндері – оқыту бағдарламасының негізгі мазмұнын ашатын оқулық элементі.

Мәтін табиғатын зерттеуге қызығушылықтың артуына көптеген мәселелер де ықпалын тигізді. Онда тілдің қарым-қатынас жасаудың бірден-бір тұтас құралы ретінде түсіну, тілдің адамзат қызметтерінің әр түрлі жақтарынан байланыстылығын терең білу үшін қажет. Мәтін көмегімен өмір сүру мен оның заңдылықтарын тануға болады десек, оқушыларға мәтін арқылы түрлі құбылыстармен қарым-қатынаста жасауға әсер етуге болады.

Одан басқа мәтін мәселесіне қатысты алғашқы ойларды қазақ тіл білімінде тіл білімінің негізін қалаушылар А. Байтұрсынов пен Қ. Жұбанов еңбектерінен айқын көруге болады. А. Байтұрсынов мәтінді «шығарма сөз» деп атап, сөйлеудің бірілігіне жатқызады. Себебі, ғалым өз өнерінен жасалып шығатын нәрсенің жалпы атын шығарма сөз, оның аты шығарма деп айтылады. Ауызша шығарған сөз болсын, жазып шығарған сөз болсын бәрі шығарма болады деген пікір айтады [4, 65 б.].

Мәтін – өзінің құрылымымен ғана емес, мазмұндық көпқабаттылығымен де күрделі тіл бірлігі. Мәтінді жасаушы адамның, мейлі ол жазсын, немесе ауызша айтсын, барлық эмоциясы, сезімі немесе аффектілік ерекшеліктері, мәтін тақырыбына деген өзіндік көзқарасы, оның қолданған тіл бірліктерінің ерекше қызметі негізінде жасалып шыққан тұтастығы мәтін арқылы көрінеді. Бірақ айтушының сондайлық күрделі қызметінің нәтижесі ретінде жасалып шыққан мәтіннің көпқабатты мазмұны мен мағынасын тыңдаушы сол дәрежеде түсіне ала ма? Осындай мәселе қазақ тілін өзге ұлтқа үйретуде зор маңызға ие болады. Өйткені, сөйлеуші, яғни, қазақ жасаған мәтіннің тек "жалаң қабат" мазмұны ғана емес, сөйлемдерінің әрқайсысының атқарып тұрған ролі мен солардың байланысының негізінде құралған терең қабаттағы ұлттық тілдің ерекшелігін тани алатын болуы керек. Ондай міндетті шешу үшін, қазақ тілін оқытатын мұғалімнің мәтін теориясы туралы жақсы білімі болуы керек.

Мәтінді қолдана отырып, қазақ тілін үйрету әдістемесінің лингвистикалық негізі де осыған арналатыны белгілі. Мәтіннің көпқабаттылығын мұғалім қазақ тілін үйрету барысында мынадай жолдар арқылы меңгерте алады: *біріншіден,* мәтіннің тілдік қабаты анықталады. Яғни, мұнда сөздің мағынасы, сөз бен сөздің тіркесуі, сөйлемдер құрылуы, сөйлем мүшелері талданады; *екіншіден,* мәтінді құрап тұрған абзацтар, абзацтардағы сөйлемдердің мағыналары аударылып, олардың байланысы көрсетіледі. Сөйтіп тұтас мәтіннің мазмұнын құрап тұрған үлкен ойдың "кішкентай кірпіштері" сұрақ-жауап арқылы, жоспар құру арқылы, белгілі бір сөйлемді мәтіннің ішінен іздетіп тапқызу және басқа да әдістер арқылы анықталады; *үшіншіден,* мәтіннің идеялық-эстетикалық деңгейі анықталады. Сонымен мәтін табиғатына мынадай сипаттама жасаймыз, мәтін ол:

1) жүйелі, тұтас, тиянақты қалыптасқан және мағыналық жақтан өзара байланысқан сөйлемдердің бірізділігі, қатысымдық (коммуникативтік) сипаты бар, жазу үлгісіндегі ауызша сөйлеу шығармашылығы.

2) тілдік қарым-қатынастың ең кіші бірлігі.

3) объективті әлемнің субъективті бейнесі, кең мағынада екі сананың қарым-қатынасқа түсу жолы.

4) (әңгіме, сөз, хат, оқиға) әрқашан біреулерге бағышталған, әрі сол бағышталғанымен ғана бағалы.

Мәтін – өз ойынды жеткізудің формасы, адам өз-өзін ойлай білетін субстанция ретінде табу жолы. Осылай мәтінді тіл, сөйлеу, интеллект факторларының бір-бірімен өзара байланысқан біртұтас кешені деп қарастырып, мәтіннің басты белгісіне сыртқы және ішкі формалар бірлігін жатқызуға болады. Мәтінді оқып, оның мазмұнын талдау барысында, аудармалар жасау, сөздердің мағыналарын түсіну, сөз тіркесінің, сөйлемнің құралу жолын талдап отырған оқушы сол мазмұнды өзінің санасында "қайта өңдейді". Яғни, сол мазмұнды өзі қайта жасап шығарады. Бұл – жасанды тілдік жағдай жасаудың бір жолы. Оқушы мәтіннің мазмұнын жалаң ғана түсініп, әйтеуір бір фактіні ғана біліп, сондай бір болған екен деп қана қоймай, тіл үйренуі үшін, мәтінмен жұмыс жасаудың саналы әдістерін қолдану керек. Мәтінде берілетін идеялық-эстетикалық міндеттің шешілуін, соның негізінде белгілі бір кейіпкердің немесе құбылыстың бейнесін жасау жолын меңгертуде лингвомәдениеттаным әдістері көмекке келеді. Сондықтан мәтіннің лингвистикалық негіздемесінде лингвомәдениеттаным аспектілері де маңызды орынға ие болады.

Мәтінге тұтастық, типологиялық, стилистикалық ерекшеліктер, абзацтарға бөліну, сөйлемдер, лексика-грамматикалық конструкциялар, мәтінішілік байланыстар, мәтіндегі сөйлемдердің тема-ремалық мүшеленуі сияқты қасиеттер тән.

Мәтін – күрделі санатқа жатқызылады, сондықтан да қазіргі әдістемеде түрлі тәсілдермен жан-жақты алып қарастыру кең өріс алып отыр:

− онтологиялық тұрғыда – мәтіннің болмысы, алатын орны мен ауызекі тілден айырмашылығы;

− лингвистикалық тұрғыда – мәтіннің тілдік ұйымдасуы;

− психологиялық тұрғыда – мәтіннің қабылдануы;

− прагматикалық тұрғыда – мәтін авторының объективті болмысқа және мазмұнға деген қатынасы сипатталады.

О.И. Москальскаяның пікірлеріне сүйене отырып, мәтіннің құралуындағы мынадай қатысымдық тәсілдері анықталады:

1) хабарлама жасау (фактілерді анықтау, бекіту);

2) екінші адамға жеткізу (сипаттау, әңгімелеу, бағалау, суреттеу, мазмұнын баяндау (реферировать);

3) түсіндіру (теңеу, түйіндеу, топтастыру, қорытындылар жасау);

4) негіздеме жасау (дәлелдеу → қарсы ойын дәлелдеу → ақиқат) еместігін анықтау;

5) бұйыру не тілек ету, өтіну → сұрап білу → шақыру → ақтау → талап ету → түсіндіру → бұйыру;

6) түсініктеме беру → арқылы дәлелдеу;

7) сұрау (спрашивать) [5].

Мәтін табиғатын зерттеуде мәтінді танудың мынадай жолдарын көрсетуге болады:

− лингвоцентристік: нысаны – тіл және мәтін;
− текстцентристік: әдеби қарым-қатынас;
− антропоцентристік: автор – мәтін – оқырман;
− танымдық: автор – мәтін – мәтіннен тыс болмыс.

Осындай талдаулардың ішінде қазіргі орта буынды оқушылар назарына лингвоцентристік тәсілді алуға болады. Өйткені ол мәтіннің тілдік бірліктеріне және категорияларына негізделіп, мұнда лексикалық, фонетикалық, грамматикалық, стилистикалық бірліктер мен категориялар қамтылады.

Текстцентристік тәсілге келетін болсақ, ол мәтін туралы негіздер шығармашылық әрекеттің нәтижесі мен азығы ретінде көрінеді. Мәтін тұтас аяқталған нысан ретінде зерттелсе, антропоцентристік тәсіл – мәтіннің интерпретациясына байланысты нысанында автор ұстанымы мен қабылдау (оқырман ұстанымы) қамтылады. Осы тәсіл арқылы мәтінді тану мынадай бағыттарға сарапталады: психолингвистикалық, прагматикалық, деривациялық, қатысымдық.

Танымдық тәсіл – соңғы он жылдықта ғылыми парадигма ізімен алдыңғы қатарға шықты. Т. Виноградов тілді әлемнің тілдік бейнесі ретінде қарайды [6].

Негізгі ұғым – концепт болып табылады. Жоғарыда талданған тәсілдерді оқушыларға көрсете отырып, осы логикалық жолмен құрылатын мәтіннің типтері болатыны да түсіндіріледі. Мәтіннің мынадай типтері оқыту барысында тиімді болады: мәтін – *өтініш,* мәтін – *бұйрық,* мәтін – *түсініктеме,* мәтін – *хабарлау,* мәтін – *сипаттау,* мәтін – *ойталқы*, мәтін – *баяндау.*

Мәтіннің жасалуында оның түрінің де алатын маңызы үлкен. Мысалы, мәтін-хабарлауда, негізінен, хабарланатын оқиға бірізділікпен берілетін болса, мәтін-ойталқыда сөйлемдер арасындағы ішкі байланыстар (мағыналық байланыстар) негізгі қызмет атқарады. Ал мәтін-өтініш не мәтін-бұйрықты алатын болсақ, онда сол мағынаны білдіретін арнаулы грамматикалық не лексикалық тәсілдер алдыңғы қатарға шығады. Сонымен жалпы мәтін табиғатын талдай келе зерттеу жұмысымыздың негізгі нысаны болып отырған оқулық түсінігіне, оқу мәтініне келетін болсақ, жалпы мәтін оқулықтың негізгі құрылымы болып табылады және оқу бағдараламасының мазмұнын ашып, оның бірізділікпен әрі толық берілуін қамтамасыз етеді.

Оқу мәтіндері оқулықтың негізгі ақпаратты ұстаушы болып, берілетін білім пайызының біразын құрайды. Оқу мәтіндері *негізгі, қосымша, түсіндірмелі* болып бөлінеді.

Негізгі мәтін оқу бағдарламасына сәйкес келетін автормен берілген дидактикалық және әдістемелік тұрғыда қайта жөнделген сөзбен берілген материал болып табылады. Оқулықтағы мәтін мазмұндары мен құрылымын зерттеу барысында Д.Д. Зуев [7, 76 б.] негізгі оқу мәтіндерінің барлық элементтерін екі топқа бөледі:

− теориялық-танымдық мәтіндер (бірініші топ);
− инструменталды-практикалық мәтіндер (екінші топ).

Теориялық-танымдық мәтіндер негізінен ақпараттық міндетін атқарып өзіне келесі элементтерді қамтиды:

− оқу үдерісі ұсынатын ғылыми танымның және мамандандырылған қызметтің негізгі терминдері мен нақты тілін;

− негізгі ұғымдар мен олардың ережелерін;

− негізгі фактілер (құбылыс, объектілер, үдерістер, оқиғалар, тәжірибелер);

− негізгі заңдардың сипаттамаларын, заңдылықтарды және олардың салдарын;

− озық идеялардың даму сипаты мен нақты білім саласының болашақтық бағытын;

− оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуының, оның танымдық қабілетінің дамуының, белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруына негіз болып табылатын материалдарды;

− қорытындыларды.

Инструменталды-практикалық мәтіндер алған білімдердің қолданылуының трансформациялық міндетін атқарады және келесі элементтерден тұрады:

− оқу материалын ұғуға және өзіндік жұмыстарды орындауға қажетті қызметтің негізгі тәсілдерінің сипаттамасы;

− нақты білім саласында танымның негізгі әдісінің сипаттамасы;

− оқу ақпаратын қолданудың негізгі ережелері мен қағидалары;

− теориялық-танымдық ақпаратты ұғу үшін және ережелерді, теорияларды, шолуларды анықтау үшін қажетті тәжірибелерді эксперименттерді, ситуацияларды, жаттығулар мен тапсырмаларды суреттеу;

− базалық дағдылар кешенін қалыптастыру үшін қажетті тапсырмалар мен жаттығулар, тәжірибелер құру;

− нақты білім саласына қатысты қызметке қажетті идеологиялық, моральдық және эстетикалық сипаттамалар;

− теориялық-танымдық ақпаратты қабылдау үдерісін ұйымдастыруға қажетті логикалық операциялар мен тәсілдер сипаттамасы;

− оқу материалдарын интеграциялайтын арнайы бөлімдер мен шолулар;

− оқу материалдарын бекітуге арналған арнайы мәтін элементтері.

Қосымша мәтіндер негізгі мәтінді бекіту мен терең ұғу үшін қолданылады. Осы мәтіндер оқушының оқуға деген қызығушылық мотивациясын күшейтуді қамтамасыз етеді.

Осылармен танысу барысында оқушылар танымдарын тереңдетіп, білім болашағын көре алады. *Қосымша мәтінге келесілер енеді:* құжаттар, хрестоматиялық мәтіндер, ғылыми және әдеби, немесе өзге әдебиеттерден үзінді, библиографиялық және ғылыми мәліметтер, статистикалық мәліметтер, анықтама материалдары және т.б. Қосымша мәтіндер кейбір оқулықтарда он пайызға жетіп отырады.

Түсіндірме мәтіндер оқу материалдарын толыққанды меңгерілуіне қажетті жағдай жасауға арналады. Олар оқулықтың анықтамалық-ілеспелік аппаратының басты бөлігін құрайды. Оларға қойылатын басты талап: оқу мәтінімен тығыз байланыста болуы және қажет емес материалдардың болмауы. Түсіндірме мәтіннің негізгі элементтері келесі:

− алғысөз, оқулықтың қолданылуына қатысты әдістемелік нұсқау, оқулыққа және оның бөлімдеріне кіріспе;

− ескертпелер мен түсіндірулер;

− сөздіктер;

− ережелер;

− кестелерге, жоспарларға, диаграммаларға, графикалық модельдерге және карталарға түсініктемелер;

− жинақтық сызбалар;

− көрсеткіштер (қысқартылған сөздерге және т.б.).

С.И. Архангельскийдің айтуынша оқулық, оның құрылымы мен мазмұны оқыту теориясымен, оның негізгі қағидаларымен тығыз байланыста болады: ғылымилылық қағидасы, жүйелілік қағидасы, теория мен практиканың байланыс қағидасы, оқытудың саналылық қағидасы және т.б. [8].

Оқулықты нақты дидактикалық қызмет атқаратын мәтіндер мен мәтіннен тыс компонеттер жүйесі деп қарауға болады. Педагогикада оқу мәтініне, оны арнайы зерттеуге ерекше мән берілетіні түсінікті. Осылай, педагогикалық, лингвистикалық сапасы нашар мәтіннен тұратын оқулық деген болмайды, нақты айтқанда оқулықтың сапалылығы оның құрылымындағы оқу мәтіндеріне тығыз байланысты. Алайда оқу мәтініне қойылатын педагогикалық міндеттер мен талаптар аса ескерілуі қажет.

А.А. Құсайынов пен Ұ.Ә. Асыловтың айтуынша, ғалымдар оқу материалдарының меңгерілімдік деңгейі көбіне мәтінге байланысты деп қарайды. Осылай мәтін шартты түрде екіге бөлінеді:

− мазмұндық-әдістемелік,

− лексикалық-синтаксистік мәтіндер.

Мазмұндық-әдістемелік сипатына: ғылыми мазмұны, оның қажеттілігі, қайталаусыз, жүйелі баяндалуы, теориялық, абстракциялық деңгейі, өткен материалмен және сол сыныпта оқылатын басқа пәндермен сабақтастығы, күрделілік деңгейінің оқушылардың жасы мен біліміне, логикалық ойлау деңгейіне сәйкестігі (яғни бала белгілі бір дәрежеде ақыл-ой қызметі мен күшін жұмсай отырып, меңгере алатындай болуы), терминологияның бірізіді қолданылуы, түрлі ақпараттық және фактілік материалдардың мөлшері мен олардың оқушының уақыт қорына сай есептелген болуы, т.б. мәселелер.

Ал лингвистикалық-стильдік сипатына: оқушылардың лингвистикалық әзірлік деңгейінің ескерілуі, сөйлемдерінің тым ұзын, шұбалаңқы (зерттеушілер мәтіннің түсінуге қиындығын көбінесе сөйлемнің ұзақтығымен байланыстырады) немесе кілең тақ-тұқ қысқа да болмауы, оқылуы мен жазылуы қиын көп буынды сөздердің қажетті мөлшерде әрі контексте түсінікті болатындай етіліп жұмсалуы, мағынасы тығыз байланысты сөздердің сөйлемде араға сөз салмай немесе аз сөз салып орналастыруы, сөздердің сөйлемде екі ұшты мағына беретіндей қолданылмауы. Осылардың бәрі тоғыса келе, мәтіннің түсінілу, қабылдау деңгейін анықтайды. Ол деңгей төмен болса, материал меңгерілмей қалады немесе нашар меңгеріледі, баланың оқудан беті қайтып, жалығу, зерігу эмоциясы пайда болады [9, 43-44 бб.].

Оқу мәтініне қатысты тақырып мәселесі де оқулықтарда зор орынға ие. З.С.Күзекованың айтуынша, тақырып – оқу мәтіні мазмұнының негізгі бірлігі болып табылады. Тақырыптың екі жағы бар:

а) сыртқы жағы – бұл қаралатын аспектінің, объектінің атауы;

ә) тақырып атауын ашатын мәтіннің мазмұны. Бұл дегеніңіз кез-келген тақырып объекті қасиеттерінің жан-жақты сипатталуы. Мамандыққа қатысты оқу мәтіндерінің сипатын ашу үшін тақырыпша туралы ұғымды енгізу және тақырыпшалардың иерархиялық деңгейін белгілеу де пайдалы.

Тақырыпша – үлкен, кең тақырыпқа кіретін тақырып, үлкен тақырыптың бір бөлшегін құрайды, тек қана сол объектіні тарлау қарастыруымен өзгешеленеді немесе зерттеудің жалпы бағытын сақтай отырып, объектінің бір бөлігін қараумен шектейді.

З. Күзекова мәтінді тілді оқып-үйретудің басты құралы деп атайды. Оқулық сапасы тек қана оқу материалын сәтті таңдаумен ғана байланысты емес, оны мазмұндай, баяндай алумен де байланысты. Яғни тақырыпты ғылыми-педагогикалық стильмен мазмұндай алу да үлкен өнер [10, 38б.].

Жоғарыдағы пайымдауларды ескере отырып, оқу мәтіндеріне қойылатын талаптарды келесідей жүйеде атауға болады:

1) соңғы ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін ескере келе, оқу бағдарламасының толық ашылуын қамтамасыз ету;

2) оқушының өзіндік шығармашылық жұмыс жасау үшін жағдаймен қамтамасыз ету;

3) оқу мәтіндерінің оқушыға оңай түсінілуін қамтамасыз ету;

4) пәнаралық байланыс қағидасын ұстану;

5) техникалық құралдарды пайдалануға қажетті жағдай жасау;

6) оқушылардың дайындық деңгейін және оқыту үдерісінің психологиялық педагогикалық факторларын ескеру;

7) оқулыққа қажетті әрі мәтіндерді толықтыратын жетістіктерді пайдалану;

8) оқулықта негізгі, түсіндірме және қосымша мәтіндерді толыққанды қолдану;

9) мәтін мөлшері: оның негізгі, қосымша, түсіндірме бөлігі, тараулары мен параграфтары оқу үдерісінің графигіне сәйкес болуы қажет.

Сонымен оқу үдерісінде оқу мәтіндерінің қолдану тиімділігі оның құрылымына, мазмұнына, нақты берілген оқу материалына, мәтін бөліктеріне, кіріспелеріне, алғысөздеріне және т.б. тығыз байланысты.

Әдебиеттер:

1. *Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатысым: теориясы және әдістемесі. –Алматы, 1999. – 260 б.*
2. *Бахтин М.М. Язык в художественной литературе // Сбор. Соч: в 7 т. −М., 1997. –Т. 5. С.36.*
3. *Сүлейменова Э.Д. Понятие смысла в современной лингвистике. –Алматы, 1989. – 59 б.*
4. *Байтұрсынұлы А. Тіл-құрал // Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. 3-кітап. – 446 б.*
5. *Москальская О.И. Грамматика текста. −М., 1981. – 58 с.*
6. *Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. − М., 1947. – 260 с.*
7. *Зуев Д.Д. Школьный учебник. −М.: Педагогика, 1983. – 253 с.*
8. *Архангельский С.И. Лекции по научной организации процесса в высшей школе. −М., 1976. – 210с.*
9. *Құсайынов А.Қ., Ұ.Ә.Асылов. Оқулықтану. Өзекті мәселелер. – Алматы: Рауан, 2000. – 144 б.*
10. *Күзекова З.С. Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығы теориясының лингвистикалық негіздері. −Алматы, 2005. – 390 б.*

Әлібаева М.
педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Нұрғали С.
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

ӨЗГЕ ТІЛДІ АУДИТОРИЯДА ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІСТЕРДІ СҰРЫПТАП АЛУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қазіргі қоғам қандай ортада болсын өз ойын, көзқарасын еркін әрі мәдениетті түрде жеткізе алатын, өзгелермен дұрыс тіл табыса білетін, өзгермелі дүние жағдайында өздігінен шешім жасай алатын алғыр да білікті мамандарды қажет етіп отыр.

Осыған байланысты болашақ мамандарды дайындау барысында кәсіби қазақ тілі сабағы арқылы студенттердің сөздік қорын арттыруда, сөйлем мен оның түрлерін әр түрлі қолдануға бейімін дамытуда, логикалық ойлау жүйесін кеңейтуде қазақ тілі сабағында қолданылатын әдістерді сұрыптап алудың маңызы ерекше. Тілді жан-жақты меңгертудің қоғамдық рөлін түсіндіруде арнайы сұрыпталып алынған әдістер арқылы студенттердің алған теориялық мәліметтері пысықталады және өзінің сөздік қорын тілдік қарым-қатынаста қолдануға дағдыланады.

Оқыту әдіс-тәсілдері арқылы сабақ үстінде студенттерге жағымды атмосфера жасалуы тиіс. Жағымды атмосфера студенттердің пәнге қызығушылығын, көп білсем, үйренсем деген ынта, ықыласын тудыруға көмектеседі.

Мұғалімнің әдістерді таңдап алуы сабаққа оқу материалдарының мазмұнын дайындап алу кезеңінен басталады. Ол бұдан басқа дидактикалық мақсаттарға, студенттің білім деңгейіне және мұғалімнің өз басының дайындық деңгейіне де байланысты болады.

Қай әдіс болса да, оларға тән негізгі ортақ қасиет оның практика арқылы жүзеге асуында. Белгілі ғалым Ф.Ш.Оразбаева тіл үйретуге қатысты әдістердің негізгі шарттарын былайша саралайды: Теорияны практикамен ұштастыра білу; теорияны саналы түрде меңгеру, жолдарын ашу; тиімді әдіс-тәсілдер арқылы тілді тез үйренудің мүмкіндіктерін қарастыру; ой мен іс-әрекеттің қатар жүруін қамтамасыз ету; тәжірибенің жиынтығын жан-жақты қорыту арқылы іс жүзінде дұрыс қолдану деп, әдіс болмаса, теориялық білімнің жүзеге асуы қиын екенін нақтылайды.

Дидактиканың негізгі заңдылықтары бойынша әдіс – оқытушы жүргізетін іс-әрекеттің жинақталған жүйесі; мұғалім мен оқушының арасындағы өзіндік күрделі ерекшелігі бар тілдік қарым-қатынас; мұғалімнің оқушыларды білім және білікпен қаруландыратын құралдары мен тәсілдері.

Әдістемелік еңбектерде оқыту әдістерін әр түрлі топтаудың жүйесі бар. Сөйтіп қазақ тілінен білім беру әдістері сан алуан. Осы әдістерді әдістемеде жіктеп көрсетудің мәні зор. Жіктеп көрсетуде, біріншіден, үйренушіге берілетін білімнің сапасы артады, екіншіден, оқушымен жүргізілетін жұмыстың дәлдігі нығаяды, үшіншіден, мұғалімнің атқаратын жұмысы жеңілдейді. Әрине, білім беру әдістерін таңдап қолдану, оны қай уақытта іске асыру және білім беру әдістерін қай материалға байланысты сұрыптап алу әдістемесінің қиын әрі күрделі мәселелері бар. Оқушыларға берілетін білімінің көлемін сұрыптап алу білім беру әдістерінің іске асырылуын жеңілдетеді. Білім беру әдістерін іске асыруда оларды топтастыру, жіктеу ең қажетті мәселе болып табылады. Қазақ тілінен білім беру әдістерін топтастыру әдістеме ғылымының соңғы жетістіктеріне негізделеді.

Қазақ тілінен білім беру әдістерін жіктеуде төмендегі әдістемелік мәселелер өлшем етіп алынады. Олар: оқушылар қазақ тілінен алған білімдері мен дағдысын өз ортасымен тілдік қарым-қатынас жасау негізінде белгілі бір білім негіздерін молайтады; екінші, тілдік материалдарды іс жүзінде қолдануды оқушылар басқа да пәндермен байланысты оқу үстінде түсінеді; үшінші, оқушылар білім мен дағдыны қазақ тіліне байланысты жүргізілетін тәлім-тәрбие сабақтары бойынша алады; төртінші, білім мен дағды мұғалімнің түсіндіруі бойынша жеткізіледі, кәсібіне қарай қазақша сөйлеуге дағдыланады.

Сөйтіп, қазақ тілінен білім беру әдістерін оқушылардың білім алу көздеріне негіздей отырып, оларды төмендегіше жіктеуге болады.

Витагендік тәжірибенің негізінде тіл үйренушінің жинақтаған білімін, қоршаған ортаға деген көзқарасын, іс-әрекетін қамтитын ақпараттар жататындықтан, бұл оқыту технологиясында

дәстүрлі сабақтан өзгеше ой шақыру, тәжірибелік ойын әдісі, өзін-өзі бақылау, қате табу, т.б. оқушының шеберлігін шыңдауға арналған әдіс-тәсілдер арқылы жүзеге асады.

Ой шақыру әдісі арқылы тіл үйретудің мақсаты – оқушылардың ойлау қабілетін жетілдіру мақсатында белгілі бір проблеманы шешу, ынтымақтастыққа тәрбиелеу, оқушының шығармашылық ойлауын жетілдіру. Бұл тәсілдің негізін 1941 жылы А.Ф.Осборн қалаған. Бұл әдіс жарнама бизнесінде кеңінен қолданылады. Ал тіл үйретуде жаңа оқу материалын өту барысында, өткен материалды қайталауда, жинақтауда, белгілі бір проблеманы шешуде қолданылады.

Қазақ тілі сабағының ұйымдастырылуы оқытушыдан сабақта қарым-қатынастың жаңа түріне және жаңа білімді игеруде ой шақыру әдісін ұйымдастырудың тәсілдерін қолдануды қажет етеді. Ой шақыру әдісі арқылы өтетін сабақтың тақырыбы шамаға шақ болуы және біртіндеп оқушылардың білімді игерулеріне қарай күрделене түсуі қажет.

Витагендік оқыту технологиясы арқылы жүзеге асатын ой шақыру әдісі төмендегідей талаптарға жауап беретіндей болуы керек:

1. Танымдық. Берілетін материалдар оқушының қызығушылығына сай келетін танымдық бағытта құрылуы тиіс. Болашақ кәсібіне бағдар ала отырып, экономист-қаржыгер болу үшін қандай ақпараттардың маңызды екендігін болжай алуы тиіс. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін ой шақыру әдісі арқылы ұсынылатын тақырыптардың барлығы оқушылардың танымдық қызығушылығына жауап беруі қажет.

2. Тәжірибелік. Витагендік тәжірибе – адамның белгілі бір тұлға ретінде қалыптасуында маңызды қызмет атқаратын өмір бойы жинақтаған тәжірибесінің нәтижесі ретінде оқушының болашағын болжауына және айқындауына негіз болады. Витагендік тәжірибе жинақтау үдерісі өмір бойы еш үзіліссіз жүріп отырады. Оқу үдерісінде витагендік тәжірибеге сүйену оқушылардың белгілі бір табысқа жетуіне, танымдық қызығушылықтарын дамытуына, дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыруына септігін тигізеді. Сол себепті де оқушылар қазақ тілі сабағында алған жаңа ақпараттарын тәжірибеде еркін қолдануға қол жеткізеді.

3. Нәтижелілік. Оқушылардың ой шақыру әдісі арқылы жіберген қателері анықталып, сараланады; диаграмма жасалады; оқушылардың қазақ тілі жайында алған іскерлік, білім, білік дағдылары анықталады; нәтижесінде бұл әдіс арқылы қандай жетістіктерге жетуге болатындығы жөнінде болжам диагноз жасалады.

4. Ынтымақтастық. Сабақта жаңа ақпаратты жеткізудің негізгі көзі тек мұғалім ғана емес, сонымен бірге оқушы да болуы керек, сонда ғана мұғалім мен оқушы арасында өзара ынтымақтастық орнап, белгілі бір нәтижеге қол жеткізіледі. Ой шақыру әдісі арқылы сабақ үлгерімі нашар не жақсы оқитын оқушы деп бөлінбейді. Керісінше, оқушылар арасында өзара түсіністік пайда болып, бір-бірінің пікірін бағалауға, құрметтеуге дағдыланады. Өйткені ой шақыру әдісінде оқушылардың бір-бірін сынауы, айтылған пікірдің дұрыс-бұрыстығын анықтауы негізгі мақсат болып табылмайды.Ең бастысы: оқушылардың бір-бірімен ынтымақтастықта болуы.

Ой шақыру әдісі былай жүзеге асты: біріншіден, оқушылардың қызығушылығын ояту үшін өтетін тақырып, оның мақсаты хабарланды. Экономикалық тұрғыдан инфляция дегеніміз не? Инфляцияның қандай түрлері бар?

Әдістің мақсаты: оқушылардың кәсіби мамандығын жетілдіре отырып, қазақша сөйлеуін дамыту, қазақша ойлауға дағдыландыру, бір-бірімен пікір алмасу арқылы экономикалық мәдениетін қалыптастыру.

Екіншіден: ынтымақтаса жұмыс істеудің жалпы ережесінен хабардар болады. Ынтымақтаса оқытудың ең ұтымды жағы – ой шақыру әдісі, ол оқушылардың тілдік дағдыларын дамытады және тек оқытушымен ғана емес, басқа да оқытушылармен қарым-қатынас жасау арқылы білімдерін толықтыруға үлкен мүмкіндіктер береді. Топтар мәселелі жағдаяттарды шешеді, мәселені талқылайды және оны шешудің жолдарын іздейді. Ынтымақтаса жұмыс істеу әрбір оқушыға өз ойын айтуға, дәлелдеуге, қарсыластары мен жақтаушыларының ойын тыңдай білуге, жолдастарының жауаптарын талдауға және бір шешімге келуге жағдай жасайды. Әрине, бұл тұста оқушылардың іс-әрекетін қадағалап отыратын оқытушы рөлі де маңызды.

Үшіншіден, оқушыларды бағалау критерийлері айтылды.

Төртіншіден, сарапшы тағайындалды. Сарапшы бірнеше болуы мүмкін, себебі жауап берген оқушылардың білім деңгейін бағалайды.

Бесіншіден, оқытушы оқушыларға қазіргі кездегі ақша айналымының заңдылықтары, ақшаның тұрақтылығы және оның конверсиялануы туралы қысқаша ақпарат береді. Мысалы: «Сіздер болашақ қаржыгер-экономист маман ретінде ойларыңызды жеткізуге тырысыңыздар. Инфляция дегеніміз не? Мемлекетте болдырмаудың жолдары қандай? Инфляцияны қалай

тоқтатуға болады? Ойларыңызды, пікірлеріңізді еш қысылмастан жеткізуге тырысыңыздар. Кез келген пікірлеріңіз шындыққа жанаспаса да, дұрыс болып есептеледі. Басқа ұсынысты сынауға болмайды. Пікірлеріңізді еркін жеткізуге талаптаныңыздар. Сарапшылар барлығын жазып отырады». Оқытушы оқушылармен ізгілікті қарым-қатынас орнатуға тырысуы қажет. Бір-бірінің пікірін сынауға болмайды.

Алтыншыдан, оқушылар өздеріне келіп түскен жаңа ақпаратпен танысады. Өздеріне түсініксіз ақпаратты оқытушыдан сұрап, ой түюге дағдыланады.

Жетіншіден, оқытушы оқушылар тарапынан келіп түскен қосымша ақпараттарға жауап береді.

Сегізіншіден, берілген тақырып бойынша ой шақыру әдісі жүзеге асады. Әр оқушы тақырыпқа қатысты түрлі ой түйе отырып, еркін түрде ойларын айтуға тырысты. Сарапшылар мен оқытушы оқушылардың ой-пікірлеріне түрлі репл икалармен жауап бере отырып, қолдау көрсетеді. Белгілі бір тақырып көлемінде ой шақыру 45 минут көлемінде жүзеге асады. Әр оқушының жауап беру көлемі 1 минутқа дейін созылады. Бірнеше рет ойын білдіруге болады. Ол үшін алдындағы оқушылардың пікірлерімен кезектесіп алмасып отыруы қажет. Ой шақыру әдісі арқылы бақылау жұмысындағы сұрақтарды пайдалана отырып, жүйелілікпен жауап қайтаруға болады. Бұл оқушылардың ойлау жүйесін белсендіре отырып, белгілі бір проблеманы түрлі жағынан шешуге мүмкіндік береді.

Ой шақырудың өз мақсатына жетуі көп жағдайда оқытушыға байланысты. Оқытушының сөздері анық, дәл, ой шақырудың негізгі тақырыбына сай оқушыларға түсінікті болатындай мазмұнды болуы қажет. Ең бастысы, оқытушы ой шақыруға ұсынылып отырған тақырып бойынша көп білуі қажет. Ой шақыру әдісі арқылы оқушылар өз ойын қазақша таза айта білуге, сөздік қорларын байытуға және сол арқылы тілін дамытуға дағдыланады. Ой шақыру негізінен, баспа беттеріне жарияланған көптің назарын аударатын, көпті қызықтыратын мәселелерге байланысты өткізілгені дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразбаева Ф.Ш. Тіл әлемі. Мақалалар, зерттеулер. –Алматы: АнАрыс, 2009. - 368 б.
2. Лисовский В.Т. Диспуты на морально-этические темы. – М.: Знание, 1988. – 64 с.
3. Нечаева В.В. Применение технологии витагенного обучения с голографическим методом проекций на уроках русского языка // Материалы межрегиональной НПК «Профессионализм педагога в условиях инновационного развития системы образования». - Астрахань, 2009. – С.121-124.
4. Сыздық Р. Мәдениетті тіл ғана мәртебелі //Кітап: Ғылыми таным үзіктері.- Алматы: «КИЕ» лингвоелтануинновациялық орталығы, 2009.- 2-т . – Б. 514-518

Бигаримова Д., Нуратбаева А., Манарбек М.
«6М012400-Педагогикалық өлшемдер» мамандығының 2 курс магистранты,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІ БАҒАЛАУ ЖӘНЕ МОНИТОРИНГ ӨЛШЕУДІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ РЕТІНДЕ

Түйін: мақалада функционалдық сауаттылық пен оқу танымдық құзыреттіліктерді бағалау оқу жетістіктерін өлшеудің, мониторинг бақылау-бағалаушылық материалдардың маңызды көрсеткіштері ретінде қарастырылады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту процесі оқу танымдық құзыреттіліктің нәтижелігін оқу материалын меңгерудің процессуалды жағын және жеке тұлғалық қасиеттердің пайда болуын есепке алатын бағалаудың жаңа жүйесін енгізуді айқындайды. Мониторинг көрсеткіштерінің жиынтығы әрқашан да білім берудегі ортақ тенденциялармен, үкіметтің және білім беруді басқарушы органдарымен тығыз байланыста жүзеге асырылады.

Резюме: в статье оценивание функциональной грамотности и учебно-познавательной компетентности рассматриваются как измерение учебных достижений, мониторинг – как одним из значимых показателей контрольно-оценочных материалов. Функциональная грамотность и учебно-познавательная компетентность позволяет выявить внедрение новую систему оценки процессуального изучения и личностных качеств обучающихся. Основная цель мониторинга качества образования заключается в том, чтобы подчеркнуть особенности этих целей в улучшении качества школьного образования.

Resume: the article considers the evaluation of functional literacy and educational and cognitive competence as a measurement of educational achievements, monitoring is one of the important indicators of control and evaluation materials. Functional literacy and educational and cognitive competence allows to identify the introduction of a new system of evaluation of the procedural study and personal qualities of students. The main goal of monitoring the quality of education is to emphasize the features of these goals in improving the quality of school education.

Бүгінгі күні педагогикалық өлшемдер ғылымын оқып-үйренудің маңызы артып келеді. Осыған орай, қазіргі кезде жасалып жатқан реформалар, қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси бағыттардағы өрлеулер құзыретті тұлғаның мәртебесін көтеріп, мерейін үстем етуде. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту процесі оқу танымдық құзыреттіліктің нәтижелігін оқу материалын меңгерудің процессуалды жағын және жеке тұлғалық қасиеттердің пайда болуын есепке алатын бағалаудың жаңа жүйесі болса, бақылау-бағалаушылық материалдарының маңызды көрсеткіштерінің бірі – мониторинг. Мониторинг жалпыға белгілі бақылау түрлерінен оқушының оқу деңгейі мен оқыту жағдайына үздіксіз қадағалауды қамтамасыз ететін өзінің ұйымдастыру түрі, жинақтау, сақтау, мәліметті өңдеу және тарату қызметтері бойынша ерекшеленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «**Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру**» атты жолдауындағы үшінші басымдылық орта білім беру жүйесіне қатысты, «...**Орта білім беру жүйесінде негізгі тәсілдер белгіленген, қазіргі кезеңде солардың орындалуына баса назар аударған жөн.** Білім сапасын бағалау жүйесі халықаралық стандарттарға негізделуге тиіс» деген болатын [1]. Әлемді игеру сапалық танымнан бастау алды. Адам ешқандай қиындықтарсыз сапалық ерекшеліктерге ие болды, игерілген білімдер тиімді қолданыста жүрді. Алайда, көп кешіктірмей практика жалпы біртұтас заттардың ұқсастықтарын анықтауды және ортақ қасиеттері бойынша түрлі сапалы өлшемдерді салыстыруды айқындайды. Осылай, өлшемдер мен есептеулердің қажеттілігі туындады.

Қоршаған ортаның сандық және сапалық құбылыстары бір-бірімен тығыз байланысты. Педагогикалық құбылыстардың сапалық және сандық сипаттамаларын бірлікте оқып-үйренген жөн. Осыған орай, қазіргі кездегі әлемдік бірлестіктерді интеграциялауда бірнеше стратегиялық қадамдар жасалды. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясында: «Жоғары оқу орындары білім беру қызметімен шектеліп қалмауы тиіс. Олар қолданбалы және ғылыми-зерттеушілік бөлімшелерін құруы және дамытуы қажет. Біз академиялық автономия кепілдігін берген жоғары оқу орындары тек оқу бағдарламаларын жетілдірумен шектелмей, ***өздерінің ғылыми-зерттеушілік қызметін*** де белсенді дамытуы тиіс» – деп атап көрсетті [2,4]. Саяси,

экономикалық, мәдени жүйенің өзгеруі әсерінен Қазақстанның нарықтық экономика жағдайында демократиялық жолмен дамуы білім моделіне де келелі өзгертулер енгізді.

Функционалды сауаттылықтың жаңа табалдырығы – XXI ғасырда бастау алды. Тарихи дамудың қазіргі кезеңі ақпараттық ағын, іс-әрекеттің әмбебаптығы геометриялық прогрессияда өсе келе, білім беруде гуманитарлық және оқу технологизациясы арқылы сипатталады. Қалай дегенмен осының барлығы түрлі іс-әрекет жүйесінде өнімді және қоғамдық қарым-қатынас арқылы сауаттылық пен адамның білімділік деңгейіне ерекше талаптар қалыптастырады.

Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарымқатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші [3]. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Оқу танымдық құзыреттіліктерді бағалау оқу жетістіктерін тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі ретінде түсіндіреді. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда, функционалдық сауаттылық пен оқу танымдық қызығушылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Ал, мониторинг білім беру жүйесінің қызметі туралы ақпаратты жинап, сақтап, саралап, таратуға және оның үздіксіз бақылап отыруға, даму болашағына болжау жасауға мүмкіндік беретін жұмыс жүйесі ретінде түсіндіріледі.

Жалпы білім сапасы көп айтылып жүрген бүгінгі шақта оқу-тәрбие үрдісінің әр түрлі қырларын талдауда мониторингтік зерттеу таптырмас құрал болып табылады. Мониторингтік зерттеу нәтижесінде оқу-тәрбие үрдісі туралы дәл, әділ тез ақпарат алуымызға болады. Ол ағылшынның «monitoring» деген сөзі мен латынның «monitor» деген сөзінен шыққан бақылау, бағалау деген ұғымды білдіреді [4]. Оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру сапасының артуына септігін тигізетін мониторингті ұтымды қолдану ұстаз шеберлігін шыңдайды және оқушы мен мұғалім біліктілігін арттыра түсері даусыз.

Мониторинг көрсеткіштерінің жиынтығы әрқашан да білім берудегі ортақ тенденциялармен, үкіметтің және білім беруді басқарушы оргондарымен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Кең ауқымды мәліметтер мен сипаттамалық статистика мәліметтерін жинау тек білім беру жүйесі үшін ғана маңызды емес, ол сондай-ақ саяси сипатқа ие.

Функционалдық сауаттылыққа мынадай деректер келтіруге болады. Ресми дерек бойынша, мектеп жасындағы балалардың 40 пайызы әдеби мәтінді түсінуге қиналатындығы дәлелденген. Бұлар мектептен білім алса да, қызмет жасауға келгенде қарапайым жазу үлгісін білмейтіндігін көрсеткен. Тіпті олар әр түрлі жағдайда кездескен іс-қағаздардың бланкісін толтыра алмай, ондағы ақпараттың мәнісін түсіне алмапты. Бір қызығы, олар теледидарда не айтылып жатқанын, жалпы айтқанда, күнделікті өмірдің есебін білмейтін болып шыққан. Соның салдарынан жұмыссыздық, өндірістегі апат, жазатайым оқиғалар жарақат алулар көбейіп кеткен.

Қоғамның дамуына байланысты «құзыреттілік» ұғымының мәні тарихи тұрғыдан өзгергенін, тұлғаға қойылатын талаптарда оқу, жазу, санай білу қабілеттерінен гөрі белгілі бір қоғамда өмір сүруге қажетті білім мен біліктердің жиынтығын игеру, яғни оқу танымдық құзыреттілікке жету деген сипатта түсіндіріледі.

Құзыреттілік ұғымы оны білім берудің әрекеттік аспектісімен бірлікте алғанда ғана кеңейе түседі Мектепте мемлекеттік тілді оқытудың түпкі нәтижесі ретінде қатысымдық, ақпараттық және проблемалардың шешімін табу құзіреттіліктерін қалыптастыруға қол жеткізудің басты тетігі – *оқушының оқу танымдық құзыреттіліктері мен функционалдық сауаттылығын қалыптастыру*. Өйткені функционалдық сауаттылық оқушының белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауына пайдалы білім, білік, дағдылардың бірлігінен құралады.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру ағылшын тілін оқытудың тұлғалық-әрекеттік бағдарын күшейту нәтижесінде жүзеге асады. Өйткені сауаттылыққа оқушы өз әрекетінің иесі – Субъект дәрежесіне көтерілгенде толық қол жеткізеді. Жалпы білім беретін мектептерде ағылшын тілінің оқыту сапасын көтерудің басты шарттары мынадай ұстанымдарға негізделуі қажет:

- оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру алынған жағдайда әрекеттік бағыт ұстанымына;
- оқушылардың оқу танымдық құзіреттерінің қалыптасуы ұстанымына;
- аутентикалық тұрғыдан оқыту ұстанымына;
- интерактивтік оқыту ұстанымына.

Сонда ғана функционалдық сауаттылық оқушының ағылшын тілін әлеуметтік сұранысқа сай қолдану мүмкіндіктері мен тілді оқытуда оқу танымдық құзыреттіліктерін арттырады.

Мониторинг диагностикалық сипаттағы көптеген күнделікті міндеттерді шешуге көмектеседі. Мониторинг арқылы алынған мәліметтер жекелеген пәндердің бөлімдерін меңгерудегі жүйеленген қиындықтарды анықтауға, оқытушылар жұмысындағы инновациялық әдістердің тиімділігін, студенттердің оқудағы сәтсіздіктерінің себептерін диагностикалауға, оларды пәндік, әлеуметтік-экономикалық және басқа да факторлармен байланыстыра отырып анықтауға көмектеседі. Мониторинг жүйесі кері байланыстың орындалуын қамтамасыз етеді, оқыту жүйесінің күшті және әлсіз жақтарын анықтап, талдауға көмектеседі.

Соңғы уақытқа дейін педагогикалық ғылым сапалық деңгейде қалды. Онда бақылау мен эксперименттің байытылған материалдарын бейнелейтін эмпирикалық бөлімі жақсы қарастырылады; материалды жүйелейтін теориялық бөлігі де байытылады. Мұнда дамыған ғылымды сипаттайтын үшінші логикалық бөлігі – математикалық бөлігі қажет.

Қорыта келе айтарымыз, Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту процесі оқу танымдық құзыреттіліктің нәтижелігін оқу материалын меңгерудің процессуалды жағын және жеке тұлғалық қасиеттердің пайда болуын есепке алатын бағалаудың жаңа жүйесін енгізуді айқындайды деп ой түйіндеуге болады. Ал, *мониторинг* жүргізудің нәтижесінде білім беру ұйымдарындағы көп мәселелерді талдап, сараптап, оқушымен жұмыс, педкадрлармен жұмыс сапасын арттыруға болады. Жүйелі талдаудың арқасында сабаққа қатысу деңгейі жақсарады, маңызды себептерсіз сабаққа келмеушілік қысқарады.

Болашақта мониторингтік зерттеу жүргізуіне байланысты тәжірибені ескере отырып, жұмыста тек сандық деректер ғана қолданылады. Сонымен қатар дұрыс бағытта жүргізілген педагогикалық талдау мен жоспарлы жүйе оқушылар мен мұғалімдердің жетістіктерге жетуіне ынталандырып, мектептің рейтингілік бағасының жоғарылауына себепкер болады.

Қолданылған әдебиеттер.

1. Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 5 қазан 2018 жыл.

2. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы.

3. Таутанова Т.Н. Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру //Шағын жинақты мектептің педагогы: білім беру мазмұнын жаңарту жағдайындағы кәсіби даму мәселелері. ХҒПК материалдары. – Астана, 2000. – С.24-25.

4. Словарь практического психолога. — М.: АСТ,Харвест. С.Ю.Головин, 1998. – С. 931-932.

ФИЛОЛОГИЯ

УДК 808.2-561.7

Нуртазина Марал Бекеновна
д.ф.н., проф., nurtazina2@gmail.com

Сарбаева Мариям Бактыгереевна
магистрант, mariyamaktobe@mail.ru
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

ЭКСПЛАНАТОРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕТИ ИНТЕРНЕТ В РЕАЛИЗАЦИИ ОППОЗИЦИИ «ГОВОРЯЩИЙ–СЛУШАЮЩИЙ»

Аннотация. Целью данной статьи является показать потенциальные возможности сети Интернет в реализации оппозиции «говорящий-слушающий». Проанализированы тенденции развития и значимость использования Интернет-коммуникации в современном мире (интенсифицирует и демократизирует общение за пределами Сети: возрастает диалогичность коммуникации; уменьшаются социальные, технологические, этнокультурные и языковые барьеры между коммуникантами; совершенствуются механизмы обратной связи). Выявлено преобладание использования тех или иных сетей для имплементации оппозиции «говорящий-слушающий».

Ключевые слова: Интернет-коммуникация, блоги, жанры сетей, интерактивные тенденции, википедия, сетература.

Түйін Осы мақаланың мақсаты - «сөйлесуді тыңдайтын» оппозицияны жүзеге асыруда Интернеттің әлеуетті мүмкіндіктерін көрсету. Интернеттегі коммуникацияны заманауи әлемде пайдаланудың даму үрдістері мен маңызы (желіден тыс коммуникацияны күшейтеді және демократиялайды: қарым-қатынастың диалогтық сипаты артады, коммуникаторлар арасындағы әлеуметтік, технологиялық, этномәдени және тілдік кедергілер азаяды, кері байланыс механизмдері жақсарады). «Сөйлейтін тыңдау» оппозициясын жүзеге асыру үшін белгілі бір желілерді қолданудың таралуы анықталды.

Кілт сөздер: Интернет байланысы, блогтар, желілік жанрлар, интерактивті үрдістер, википедия, веб-мазмұн.

Annotation. The purpose of this article is to show the potential possibilities of the Internet-communication in the realization of the "speaker-listener" opposition. The development trends and the importance of using Internet communication in the modern world (it intensifies and democratizes communication outside the network: the dialogical nature of communication increases; social, technological, ethnocultural and language barriers between communicators decrease; feedback mechanisms are improved) are analyzed The prevalence of the use of certain networks for the implementation of the "speaker-listener" opposition has been revealed.

Keywords: Internet communication, blogs, network genres, interactive trends, wikipedia, web-based content.

Современное развитие науки о языке выдвигает в качестве престижных задач анализ оппозиции «говорящий–слушающий» в ракурсе их использования в сети Интернет.

Экспланаторные возможности анализа оппозиции «говорящий-слушающий» в истории науки о языке восходят к работам Л.В. Щербы и Ш.Балли [1; 2]. Так, например, Л.В. Щерба полагал, что такие координаты речевого общения способствуют приобретению своего рода «ключа» к истории языка [1, с. 35-36]. Ш. Балли считал, что в разных языках вполне возможно говорить о противоречии между говорящим и слушающим, однако оно может быть сбалансировано по-разному и полагал, что «французский язык в большей мере учитывает интересы слушающего, чем «эгоцентрический» немецкий - интересы говорящего» [2, с.25].

Следует отметить, чем больше внимание исследователя обращено на взаимодействие коммуникантов в структуре речевого общения, на динамику, прагматику и психологию общения, тем ближе такой исследователь к теории коммуникации и тем большее эвристическое и объяснительное значение имеет для него оппозиция «говорящий - слушающий».

В Интернете открылись новые аспекты в противопоставлении авторов и читателей, поскольку для большинства родов и жанров сетевой коммуникации (*реклама, журналистика, радио, телевидение, Википедия* [международная бесплатная энциклопедия, составляемая пользователями Интернета], *Сетература* [художественная литература и критика на русском языке]) характерна более высокая степень интерактивности (диалогичности) и более результативная обратная связь, чем для их несетевых аналогов. Как будет показано ниже, в Интернете, в отличие от литературы, оппозиция «автор - читатель» означает не столько две группы пользователей, сколько две роли одних и тех же пользователей.

Можно даже сказать, что Интернет-коммуникация интенсифицирует и даже демократизирует общение за пределами Сети: возрастает диалогичность (или, по другой терминологии - интерактивность) всякой коммуникации; уменьшаются социальные (статусные, образовательные), технологические, этнокультурные (в том числе языковые) барьеры между коммуникантами; совершенствуются механизмы обратной связи. Анализ оппозиции «говорящий-слушающий» в Интернет-коммуникации позволяет увидеть истоки происходящих изменений.

Прежде всего, следует отметить такой важный аспект в истории публичного общения, как тенденция к интерактивности и преодоление асимметрии между говорящим и слушающим. Усиление интерактивности связано с активностью всех участников коммуникации - старших и младших, мужчин и женщин, начальников и подчиненных; в результате расширяется паритетность (равноправие сторон). В терминах теории коммуникации это означает усиление «обратной связи» коммуникантов; их взаимодействие становится более координированным, интенсивным и, в конечном счете, результативным.

На протяжении многих столетий публичная, социально важная коммуникация носила преимущественно монологический характер, информация распространялась в одном направлении: от жреца к внимающему ему племени (или греческому полису, императорскому Риму) от священника к пастве от монарха к его придворным (или дружине), почти не затрагивая крестьянское «безмолвствующее большинство»; далее, от наставника за кафедрой к школярам, спешащим записать в тетрадку и запомнить каждое его слово; от автора-творца к публике (читателям, зрителям, слушателям).

Вместе с тем постепенно, хотя и медленно, развивался процесс ослабления монологичности культуры, хотя бы частичной диалогизации общения: церковное начальство вынуждено было прислушиваться к еретикам, протестантам, диссидентам, вольнодумцам; светские правители - к парламентам, боярским думам, сенатам, к хартиям, позже к газетам и харизматичным оппонентам; командиры - к разведчикам и штабным аналитикам; авторы - к рецензентам и критикам.

Хотя до книгопечатания буквенно-звуковое письмо существовало, по крайней мере, 5 тысяч лет, только типографии и массовые тиражи учебных книг сделали письменное общение обычным и повсеместным, дешевым, демократичным и разнообразным в жанровом отношении. Книгопечатание демократизировало университет и школу. Распространение школ и тиражирование учебной литературы подрывали монополию устного наставничества, книга стала конкурировать с учителем, что сокращало коммуникативные дистанции между наставником и учеником. «Конкуренция» наставника и книги пошла на пользу образовательному процессу - с тех пор постоянно растет число школьников и студентов, как и продолжительность образования.

Благодаря книгопечатанию литература Нового времени, в отличие от средневековой, стала авторской; возникло авторское право. Однако романтическая антитеза «художника и толпы» вскоре - по мере того, как росла насыщенность информацией повседневной жизни, - стала терять свою силу и привлекательность. Легкость тиражирования привела к возникновению периодики, а газеты и журналы развили у людей информационную «неоманию» (Р. Барт [3, с. 389].) - «зуд» постоянно потреблять новости. Благодаря телеграфным агентствам и радио появились СМИ, подконтрольные если не правительствам, то истэблишменту. Благодаря книжным тиражам и кинематографу в начале XX в. появляется массовая культура. Резко возрастает число людей, занятых в СМИ и создании произведений массовой культуры, что не могло не изменить взаимоотношения между автором и потребителем.

Еще в 1930-х гг. В. Беньямин (в эссе «Произведение искусства в эпоху его технического репродуцирования») писал, что «аппаратное» создание и размножение произведений искусства

кардинально меняют не только положение искусства в обществе, но и способы изображения и воздействия на публику. Если прежде искусство сливалось с религиозно-обрядовой деятельностью, а образ автора, в глазах общества, был окружен аурой «творца», уникальной личности, говорящей «с небесами», то технократизация переводит искусство в сферу политической пропаганды и грубого (небывало сильного) и умелого («технологичного») воздействия на массовое сознание.

Информационные технологии последней трети XX в., а особенно в начале XXI в. стали новым и самым действенным за всю историю коммуникации фактором, усиливающим диалогичность и демократизм публичного общения в целом.

Воздействие коммуникационных технологий на оппозицию «говорящий - слушающий» существенно в двух основных аспектах: 1) какой предстает указанная антиномия собственно в Сети; 2) как интернет-коммуникация влияет на общение за пределами Сети - на жанровый состав и количественное соотношение видов общения, на изменения в континууме информационно-семиотических систем, используемых в общении (см. об этом [4, с. 172].

Назревает такой вопрос: «Почему сокращается приватное (дружеское и в особенности семейное) общение, а в семье быстрее тает общение «по возрастной вертикали» (между родителями и детьми)?

В первой половине XX в. радио и пластинки постепенно сокращали то домашнее время, которое занимал общий семейный разговор. Позже телевизор усилил эти процессы, заполнив самое продолжительное свободное время семьи отдыхом в молчании. Добрая старая традиция ежедневных «встреч поколений» за обедом или ужином, с общесемейным разговором за общим столом, уходит в прошлое. Ставшие привычными на кухнях микроволновые печи позволяют быстро разогреть или приготовить еду для одного члена семьи в индивидуально удобное время. Уменьшая «технологическую» необходимость в семейных обедах, микроволновки усиливают разобщенность в семье. Еще в большей мере уменьшает семейное общение телевизор, и особенно в соединении с такой находкой фастфуда, как индивидуальные обеденные наборы «У телевизора».

Поскольку в промышленно развитых странах на одну семью в среднем приходится 1,2 ребенка, то большинство детей вырастает без братьев и сестер, т.е. слабеют родственные связи «по горизонтали», с людьми своего поколения. Рост продолжительности жизни ведет к тому, что человек живет десятилетия не только в «постсексуальном статусе» (Фукуяма), но и без семьи, без работы (на пенсии); в итоге люди становятся все более одиноки.

Средства мгновенной связи (пейджеры и мобильные телефоны) значительно расширили обмен короткими сообщениями, однако прежде всего - между ровесниками, в то время как общение между родителями и детьми продолжает сокращаться, в том числе и из-за увлеченности подростков мобильной и компьютерной связью, «эсэмэсками», чатами и т. п. Новейшие средства связи стали еще одним фактором освобождения подростков от чрезмерной родительской власти.

Мобильные телефоны используются, разумеется, не только в приватном общении, но и по службе. Это обстоятельство - как раз один из тех факторов, который серьезно сокращает семейное и полнокровное дружеское общение людей, нарушая отдых и здоровое разделение жизни на «работу» и «дом». Вот как эту суету постоянной коммуникации увидел Г. Рейнгольд: «Тысячи рассеянных людей, что-то бормочущих себе в руку или перед собой при ходьбе, езде или находясь в концертном зале, и “электронные привязи”, превращающие все вокруг в рабочее место и всякое время - в рабочее. Что, если это предвестники грядущего переворота?» [5, с. 14]. И через несколько страниц: «При виде миллионов людей, вооруженных постоянно работающими и находящимися под рукой устройствами связи, невольно задаешься вопросом о качестве и смысле жизни» [5, с. 20].

М. Кастельс, показывая пропорции основных видов общения среднего американца в начале XXI в., приводит тревожные цифры: 1) последнее место (14 мин. в сутки) занимает самое важное для душевного здоровья общение - семейное; 2) на первом месте (4,5 часа, а в домах с кабельным ТВ - 6,5 часа) стоит самое пассивное и отупляющее из коммуникативных занятий - смотреть телевизор [6, с. 320].

Следующий аспект – это важнейшие проявления интерактивных тенденций между коммуникантами в Сети.

Компьютер и Интернет модифицируют не только жанры общения, но и самое фактуру общения, физическую и психологическую. Например, «письменно-устная» природа Интернет-коммуникации. Прежде всего, оппозиция «говорящий - слушающий» предстает в Интернете как оппозиция «пишущий - читающий», однако то, что пользователи «пишут» и «читают», отличается

от обычных книги или письма как по жанру, так и по языку и стилю. «Фамильная», собственно языковая черта всех жанров Интернета состоит в поразительном гибриде двух стихий - письма и устной речи. С внешней стороны - вроде бы «машинопись» и ее физические условия: клавиатура, пальцы как непосредственный исполнитель речи (а не речевой аппарат), заочный характер, чаще всего также разделенность коммуникантов во времени. Однако сквозь экраны доносится стихия устной речи.

В истории письменностей еще не было такого массового потока натуральной речи, записанного («застолбленного», как бы остановленного буквами) и вывешенного на столь широкое обозрение. Интернет-общение привело к нейтрализации самой глубокой оппозиции типов речи — устной и письменной. В чатах, Интернет-форумах, блогах, гостевых книгах и электронных письмах продуцируются тексты, которые соединяют в себе свойства обоих типов речи.

Технология Интернет-общения и его профессиональные задачи поддерживают и охраняют его письменные, искусственные и рациональные черты, в то время как души «программеров» и «юзеров» вносят в Сеть стихию молодежного устного сленга. Может быть, со времен новгородских берестяных грамот русская записанная речь по своей лексико-синтаксической раскованности не была так близка к устной речи. Существенно, что черты устности в Сети - это не только стихия, но еще и сознательное стремление оставаться в этой стихии; об этом говорит сознательная фонетизация интернетного письма, характерная как для английского, так и еще в большей мере для русского интернет-языка [4, с. 171-175].

Перейдем к рассмотрению таких разновидностей Интернет-коммуникации, как «**живой журнал» и блоги, а также движение блоггеров.**

Блоги (или вебблоги, веб-дневники) - это публичные (т. е. доступные для всех, кто пойдет по указанной в «Живом журнале» или поисковике ссылке) дневниковые записи одного человека или небольшой группы лиц о тех происходящих событиях, которые, по мнению авторов (блоггеров), представляют интерес для их знакомых или для более широкого круга людей. В некоторых блогах текстовая информация сопровождается фотографиями, иногда также анимацией и/или музыкой. По содержанию блоги бывают в разной степени приватными. Р.К. Потапова назвала блог «мечтой эксгибициониста», однако есть блоги, в которых так называемый авторский голос едва различим.

В интернет-дневниках поразителен не жанр, а массовость. Движение блоггеров началось в середине 1990-х гг.; в 2006 г. блогов были миллионы, и каждую секунду появлялся новый дневник. Если по данным «Яндекса» в 2006 г. на русском языке велось более 1 млн. блогов, то в 2017 уже около 2 млн. блогов, т.е. если в 2006 г. примерно каждый 20-й из 20 млн. пользователей Рунета - блоггер, то уже в 2017 г . – почти каждый 40-й из 26 млн. пользователей Рунета – блоггер.

Эта пропорция Рунета близка к тому, что наблюдается и во всем мире, но при этом в Рунете более половины блоггеров составляют молодые женщины. Блоги пишет наиболее активная часть пользователей Интернета. Блоггеры - это те, кому мало только читать; кто чувствует в себе силы быть автором, «ньюсмэйкером». Часто блоги создают журналисты, которых по разным причинам не удовлетворяют форматы обычной журналистики, печатной и вещательной. Большинство блогов открыты для отзывов и комментариев посетителей сайтов, в том числе для полемики. Блоги и связанные с ними дискуссии, взаимные ссылки и комментарии делают блоги своего рода «узлами» интернет-коммуникации. В сообщении новостей, особенно неожиданных, блоги часто опережают профессиональные СМИ. Немалая привлекательность блогов состоит также в личной, индивидуальной точке зрения автора на событие.

Все сайты, веб-форумы, серверы и сайты блогов ведут свою автоматическую статистику, которая, как и водится, «знает все»: количество посетителей за неделю, за сутки, за последние 15 минут (с различением «гостей», «пользователей» и «скрытых пользователей»); ежедневные рейтинги форумов и блогов; динамику рейтингов и т. д. Естественно, диапазон различий в посещаемости сайтов очень широк, однако не «бесконечно широк» (как, допустим, различия в числе футбольных болельщиков, с одной стороны, на матче двух школьных команд, а с другой - на финальной игре двух национальных сборных мирового чемпионата).

В том-то и дело, что разные сайты, взятые в аспекте содержательности, глубины поставленных проблем и интеллектуально-культурного уровня их обсуждения, а также в аспекте коммуникативной организации сайтов, в том числе дизайна, - делаются все более соизмеримы. Между ними нет пропасти. Миллионы блогов, форумов и личных сайтов свидетельствуют, что Интернет, в сочетании с новейшими системами по управлению содержанием (*CMS, content*

manager systems; в русском Интернете их зовут также «движками»), привел к беспрецедентному в истории культуры расцвету творческого, авторского начала в жизни миллионов людей.

Один самых распространенных сетей Интернета - **Википедия (Wikipedia).** «Энциклопедия по всем отраслям знаний, которую в свободное от основной работы время самодеятельно создают, сидя за своими компьютерами, энтузиасты-непрофессионалы», - еще 10 лет назад такое известие звучало бы издевкой над утопией, как «Скотский двор» Дж. Оруэлла. Однако сегодня это не утопия, а реальное и успешное занятие тысяч людей в десятках стран. Проект «Википедия», бесплатной универсальной интернет-энциклопедии, стал возможным благодаря вики-технологиям - скоростным системам по управлению содержанием (*CMS, content manager systems*).

Вики - это Интернет-издателъский комплекс программ («движков» контента), которые позволяют из сбивчивых текстов, отрывочных справок, информационного сырья и подобных полуфабрикатов делать логически стройные сайты, связные страницы блогов или приемлемые энциклопедические статьи. Первые вики-технологии появились в 1995 г. До этого обычный интернет-пользователь мог в Сети только читать чужие сообщения, максимум - оставить запись в гостевой книге или на форуме. Создание сайта или блога требовало умения работать с **HTML** (*Hyper Text Markup Language* - на языке разметки гипертекста), с **FTP** (*File Transfer Protocol* - с протоколом передачи файлов с одного компьютера на другой и доступа к файлам на узлах Сети) и другими профессиональными интерфейсами и приложениями. Концепция вики, реализованная в десятках «движков» и множестве проектов на их основе, с началом работ над «Википедией» получила всемирное признание.

Проект универсальной, качественной и бесплатной интернет-энциклопедии существует с января 2001 г. Первоначально каждая новая статья проходила обычное сложное многоступенчатое редактирование. Медленность работы заставила инициаторов в 2002 г. обратиться к технологиям вики, которые позволяют сразу через веб-интерфейс производить правку материалов, доводя их до нужного качества, и мгновенно делать ссылки на другие статьи (как существующие, так и на планируемые), т. е. создавать энциклопедический гипертекст.

Вики-технологии позволяют пользователю-неспециалисту участвовать в разработке содержания в качестве автора и редактора. Чтобы отредактировать текст в формате и средствами вики, достаточно запустить программу редактирования. Вики-разметка позволяет соотносить разные версии энциклопедической статьи, отмечать расхождения между ними, выявлять пропуски, устранять повторы, при этом координировать содержание тематического блока статей, в перспективе — содержание всех статей «Википедии». Любой читатель (а также составитель новой статьи или автор, который сочтет полезным что-то добавить или что-то исправить в любую из статей, представленных в «Википедии») может легко обратиться ко всем существующим версиям данной статьи и увидеть, как изменялось ее содержание с приходом очередного соавтора.

По состоянию на конец марта 2017 г. «Википедия» насчитывала более 9 млн. словарных статей на 260 языках, в том числе на английском - более 2.475 тыс. статей, на немецком - 984 тыс., на русском - 211 тыс., на украинском - 55 тыс., на казахском - 3137 статей. Почувствовать размах «Википедии» можно, если сравнить приведенные цифры с данными о «бумажных» энциклопедиях: в 15-м издании «Британской энциклопедии» около 120 тыс. статей; в 3-м издании «Большой советской энциклопедии» - около 100 тыс.

В Интернете не раз звучали сомнения в том, соответствует ли «Википедия» современным стандартам справочно-энциклопедических изданий (несмотря на занятость в проекте профессиональных редакторов, оплачиваемых из средств специального благотворительного фонда). Однако при оценке информационной надежности «Википедии» существенно принять во внимание, что «Википедия» - это ресурс интерактивный и открытый, т. е. не законченный, доступный всем желающим для исправлений и дополнений. Этот ресурс полезен как полуфабрикат, информационное сырье, которое, конечно же, нуждается в проверке. Однако это обычная установка при интернет-коммуникации - необходимость проверки; в Интернете вообще с полным доверием не следует читать что бы то ни было .

Работы над «Википедией», как и распространение блогов, представляют собой масштабные социально-коммуникативные движения, суть которых состоит в переменах коммуникативного статуса многих тысяч людей: от жизни потребителей информации (читателей) они переходят к жизни создателей информации (авторов). Письменная культура по степени интерактивности участников коммуникации все более догоняет устное общение.

Рассмотрим еще один интересный вид Интернет-коммуникации, как **художественная литература в Рунете («Сетература»).** Русская интернет-литература отличается от бумажных

изданий не столько по жанрам, сколько по интенсивности и разнообразию форм литературной жизни. Однако и жанровые поиски также были явлены. Широко известно интернет- произведение небывалого в русской словесности жанра - интерактивный «открытый» «РОМАН», творение нескольких десятков человек .

В «Сетературе» был возрожден (практически открыт заново) забытый жанр салонных литературных игр - буриме, стихи на заданные рифмующиеся слова. В клубе-сайте, который так и называется «Буриме», написаны (и доступны для чтения) уже 25 тыс. стихотворений, при этом 75 тыс. рифм находятся в запасе. То, что буриме остаются игрой, никого не смущает: литературные клубы и конкурсы Рунета как раз и заняты скорее литературными экспериментами и их обсуждением, нежели заботами о литературе для широкого читателя. Круг сетевых читателей, авторов и критиков «Сетературы» - практически это один и тот же круг любителей изящной словесности. Интернет и компьютер отнюдь не сократили этот круг. Напротив, благодаря Интернету, безразличному к географии, в литературные сообщества включались жители самых разных городов, а также русскоязычных диаспор.

Дискуссии о художественной литературе в Интернете концентрируются вокруг нескольких тем: 1) своеобразие сетевой литературы и критики; 2) взаимоотношения несетевой словесности и сетературы, в том числе вопрос о влиянии Интернета на несетевых авторов; 3) век Интернета и будущее литературы, критики, литературоведения; 4) Интернет и права автора, копирайт, смежные права; 5) анонимность и виртуальность сетевого автора .

На текстопорождающую активность фанатов Интернета можно взглянуть и по-другому - критически и иронически или даже представить блоггерство как абсурд, лишающий сетевых авторов настоящей жизни". В исследовании М. Кастельса состояние и перспективы коммуникации, основанной на новейших технологиях, представлено без гипербол, но также критически: автор пишет об информационной пустопорожности контента, заполняющего каналы: СМИ выступают «как вестники, но им не достает вестей» [6, с. 512]. Пока задача заполнения сотен коммуникационных каналов качественным контентом далека от разрешения, до тех пор у потребителя не будет реального выбора содержания: «доступность on-line 50 -“разных, но одинаковых” фильмов с сексом и насилием не оправдывает стремительного расширения возможностей вещания» [6, с. 347]. Понятно, что в Интернет-коммуникации проблема качественного контента стоит еще более остро, чем в СМИ.

И на завершающей стадии рассмотрим новый вид информации: **«коллекция ссылок»**. Интернет-читатель как автор-владелец сетевого «пути» в освоении гипертекста.

Форумы и блоги, личные сайты, вики-технологии, литературные интернет-клубы и салоны - все это коренным образом изменило взаимоотношения авторов и читателей. Появились тысячи «народных» интернет-энциклопедистов; журналистика и писательство стали хобби для миллионов. Как никогда прежде, автор и читатель сблизились. Однако, в силу гипертекстуальности Сети, Интернет-коммуникация идет дальше: различия между автором и читателем не только нейтрализуются; не только обе роли (оба вида деятельности) становятся одинаково доступны для все большего числа людей; изменяется содержание роли: в Интернете максимум активности перемещается от создателя информации к ее потребителю.

Вот каковы «навигационные» механизмы этих перемен: «Гипертекст не обладает континуальностью, он принципиально дискретен. Читатель не видит и не осознает его как непрерывное целое. Именно текстовые фрагменты являются первичными, а не текст в целом» [7, с. 162-163]. «Переходы к другим фрагментам рассматриваются читателем не как отвлечения от некоторого основного текста, к которому он каждый раз возвращается, а как фактически реализуемый выбор маршрута чтения [7, с. 164]. «Эта цепочка представляет собой индивидуальный “след”, проложенный читателем в гипертекстовой сети. Эта последовательность текстовых фрагментов, находящихся в памяти компьютера и затем предъявленная как единое целое, читается как обычный, “линейный” текст. Читатель, нашедший хорошую, интересную последовательность текстовых фрагментов и предлагающий ее другим читателям, как и во многих других случаях работы с гипертекстом, выходит за рамки собственно читательской роли, выступает в определенном смысле в роли автора» [7, с. 166].

Читатель, знающий оптимальный «путь» навигации в Сети, т.е. обладающий полезными ссылками, становится ключевой фигурой в Интернет-коммуникации - экспертом, значимость которого легко превосходит значимость автора. Об этой тенденции писал М. Кастельс, отмечая, что Интернет, при всем своем демократизме, отнюдь не ведет к социальному равенству: «Мир мультимедиа будет населен двумя различными популяциями: взаимодействующей и включенной

во взаимодействие, т. е. теми, кто способен выбирать свои мультинаправленные цепи коммуникации, и теми, кого будут снабжать ограниченным количеством заранее “упакованных” вариантов выбора» [6, с. 350].

Образовательные различия между «двумя популяциями» будут углубляться и тем усиливать информационное неравенство: «Решающими в использовании взаимодействия человека с Интернетом будут культурные / образовательные различия. Информация о том, куда смотреть, и знание о том, как использовать сообщение, будут существенны для подлинного восприятия системы, отличной от стандартно настроенных СМИ» [6, с. 350].

Итак, можно сказать, что «говорящие» и «слушающие» пишут и читают, легко становясь то Автором, то Публикой, то снова Автором. Усиление интерактивных черт общения в век Интернета идет по всем каналам (коммуникационным линиям) общения и с использованием всех способов «обратной связи» в социальной коммуникации человека: 1) возрастают объемы коммуникации, идущей в Интернете в разных, в том числе встречных, направлениях; 2) благодаря компьютерным технологиям, у множества людей возникли возможности создавать разнообразный контент (книги, газеты, журналы, музыку, фильмы и др.) офлайн и, таким образом, отвечать авторам предшествующего контента «на равных» — используя тот же язык общения.

В результате понятия «производитель контента» («автор») и «потребитель контента» («читатель / зритель / слушатель») становятся не различительными признаками групп людей с разной профессией и разным социальным статусом, но просто ситуативными ролями, вполне привычными для всех пользователей Интернета, примерно так же, как в повседневном устном общений каждый человек бывает попеременно то «говорящим», то «слушающим». Это и есть настоящий паритет в коммуникации.

Использованная литература

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 2001.

2. Щерба Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. - Л., 1974. - С. 24-39.

3. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. 1989. - С. 384-391.

4. Мечковская Н.Б. Естественный язык и метаязыковая рефлексия в век Интернета // Русск. яз. в научн. освещ. – 2006. - № 2. - С. 165-185.

5. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция. - М., 2006.

6. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. - М., 2000.

7. Потапова Р.К. Новые информационные технологии и лингвистика. - М., 2014.

Baieli A.Zh.
Al-Farabi Kazakh National University, baieliassel@gmail.com
Akimbekova G.Sh.
Al-Farabi Kazakh National University, gulziraakimbekova@gmail.com

ROLE OF NEUROLOGICAL PROGRAMMING IN USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN LANGUAGE EDUCATION (TEACHING)

Түйін. Бұл мақалада тілді үйретуде мультимедиалық технологияларды пайдаланудағы нейролингвистикалық бағдарламалаудың рөлі, қазақ тілін өзге тіл ретінде оқыту барысындағы нейролингвистикалық моделдеудің нәтижесі туралы айтылады.

Summary. This article discusses the role of neural linguistic programming in the use of multimedia technologies in language teaching and the result of the neural linguistic modeling in the process of teaching Kazakh language.

Резюме. В этой статье рассматривется роль нейронного лингвистического программирования в использовании мультимедийных технологий в преподавании языка и результат нейронного лингвистического моделирования в процессе преподавания казахского языка.

Language teaching is influenced by the psychological state, which is not about how many audio or video materials are presented, but the way the language is taught and how it is organized and implemented. According to psychologists, aspects of informatization of education and applying multimedia, such as images, patterns, models and tags, play a great role in teaching. It may be connected with the term "visual education". It can be connected with the emergence of the term "visual education".

People use the representative system in the process of “thinking”. This allows you to "visualize" the information you first see, hear, feel or perceive as odor or taste. When using the human body members, we convert the signals received to the form of vocabulary. Thus, it can re-imagine the past with the help of images, sounds, touch senses and smells, or a reduced system, due to a specific phenomenon.

The words within (inside) serve for re-imagining which functions as a symbol of true experience. Thus, according to scientists, if we start practicing, our visual, auditory and kinetic imagery will serve as a nerve based map of the practice. Then the words that emerge from the senses make up the basic linguistic "map" of the nerve “map”. Taking into account the capabilities of our minds, we can use abstract (abstract) concepts as a higher degree linguistic "map" compared to the original linguistic "map".

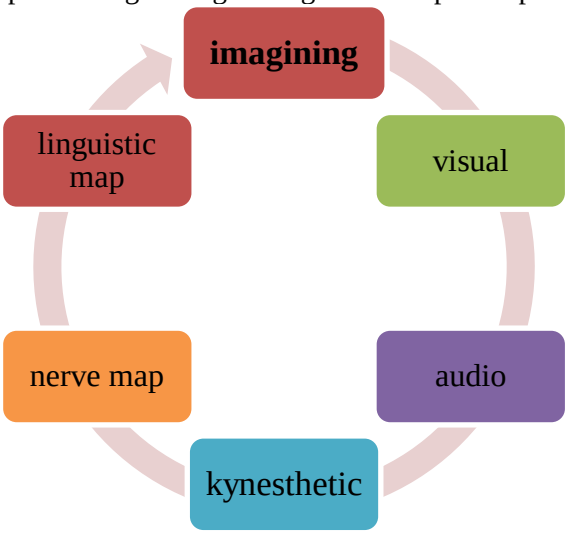

Because words act as "honesty maps" in the mind of a person (not the first-level "map"), they represent a scheme, a model, or a paradigm that accurately describes the person. The words give an accurate "map" of the degree of relevance to the isomorphically re-imagined area.

Here neurolinguistic programming begins. One of the main ideas of neurolinguistics is simulation. One of the simulations is modeling of behavior and personality. Getting to the second position of admission (if you're in the position of someone we're modeling) tells you to repeat what he does without consciousness. In just a few minutes, you can draw all your thoughts and copy one person, so that you can learn a few words from that person.

The next type of modeling is a strategic modeling, that is, a person's strategy or sequence of action. There is also memorizing through splitting the whole into fragments or scenes (as a storyboard). We can talk about “Aldar Kose”, a cartoon film for teaching Kazakh language. For example, let's take a look at any text. We can memorize consistently while reading or when we have finished reading. According to this technique, the person must imagine the first "scene". It is important to imagine the pictures that reveal the text content. If it is impossible to imagine such a picture, then it is necessary to imagine a picture from life or a movie that corresponds to the content of the text and place the picture on the left side upper corner of the text to help to imagine. It is important to imagine the image as "taken as a picture" before you close your eyes. If you reopen your eyes, look at the picture again, and close your eyes again and retell the content of the text from memory, though, you can compare what you say through the picture on mind. By using this technique, you can see that the result is improved by performing multiple exercises. This visualization helps a lot to develop a sense of memory. By mastering this simple technique, not only do human beings develop their memories, but also it helps them to present presentations, business scenes during conversations.

For example, let's take a look at any text. When reading the text or finished reading the entire text, we can memorize consistently.

Now let us take a look at some of the four types representative systems of neural linguistic that affect human psyche.

Common European competencies of studying foreign languages: research, training, and assessment standards are referred to as "interlocutors" - language skills. Four linguistic skills (pronunciation, listening, writing and reading) form the speech of a learner or a student. Among these, listening activity is the main prerequisite for cultivating other skills. Because, in everyday life, language learners hear and listen to a lot of information each hour. But understanding any information by listening cultivates the activity of speech. If a learner learns to find the information he needs by listening, he / she will understand the other three skills (pronunciation, subscription, reading), that is, the information being conveyed; can express his / her opinion and communicate with others; reads and understands information about the topic; he / she can express his or her point of view on the issue raised in written form. Then the listening skills are as follows:

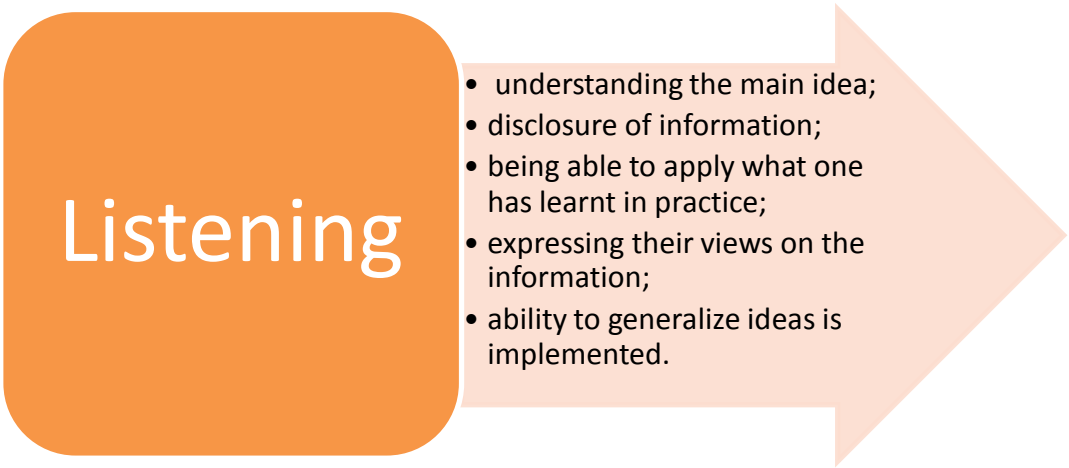

In summary, as listening is closely related to other speech activities, it is very important in teaching a foreign language, especially when it is communicative orientated. After all, without understanding through hearing and listening, speaking , writing or reading cannot be accomplished. Using multimedia technology is an indispensable tool for understanding the message and responding verbally, listening to the stream of sounds, and understanding the meaning of the word. And the role of neurolinguistics is unique. Based on the issue mentioned, it will be beneficial to use the autistic materials in teaching aspects of understanding through listening. Authentic materials are extracted from the original, the lexical and grammatical forms are characterized by the naturalness, the compatibility of the language instruments to the situation.

References:

1. Ighangizova A.A. Mother tongue and psycholinguistics // World spiritual values and topical issues of contemporary Kazakh literature: materials of scientifically-practical conference. - Almaty, 2007. 2 t. - 819 p.

2. Saumbaeva EM Place of Neurolinguistics in the system of sciences // Bulletin of Shakarim State University of Semey. Series of pedagogies. - Semipalatinsk, 2014. -№4 (04). -12-15 p.

3. Bob G.Bodenhammer L. Michael Hall. The Usbnik Magia of the NLP. - Moscow: Prime-Euroznak, 2003. -272 h.

4. John Grinder R. Frank Pewisel. The source of neuro-linguistic programming. -Moscow: The Read book, 2014. -131 p.

4. John Grinder. Bandler R. The course of NLP training. 1978 // www.klex.ru/za.

5. Percles Frederick, Hefförlin R., Goodman P. Psychology of self - repression. -Moscow. 1993, - 240 c.

6. Коржибски А. Наука и психическое здоровье (Book 2). - Moscow, 2007. - 68 p.m.

7. Huxley O. Двери восприятия // www.hsgmsgic.ru/biblioteka/38075-_dveri _vosprijatija /

8. Zhakipov S. What is neural linguistic programming? // The Ulatt, 5/2000. -3-6 p.

9. Xsanuly B. Mother tongue is a heritage. - Almaty: Writer, 1992. -272 pages.

10. Ibraimova LA Neurolinguistics - the main form of language research // Actual problems of professional language teaching. Collection of international scientific conferences. -Almaty, 2011. -223 p.

ӘОЖ 82.09 (574)

Ағалиева Нұргүл Болатқызы
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, қазақ тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты.
Қазақстан, Павлодар қ, agalieva69@mail.ru

Бейсенқызы Айгерім
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасының магистранты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті. Қазақстан, Павлодар қ, beysenkyzy@inbox.ru

Каирова Меруерт Қалиқызы
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, орыс тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты.
Қазақстан, Павлодар қ, Kairova_mk@mail.ru

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САРЫН

Түйін. Бұл мақалада қазақ әдебиетіндегі дәстүр мен жаңашылдық мәселесі сөз етіледі. Тәуелсіз қазақ әдебиетіне, оның ішінде қазіргі поэзияның жан-жақты дамуына жастар үлкен үлес қосып келе жатқандығы баяндалады. Қоғамдағы әлеуметтік жағдайларға байланысты **қазіргі жас ақындардың** шығармаларында көтерген мәселелеріне байланысты, соның ішінде әлеуметтік тақырыптар: баспана мәселесі, **ауыл мен қала өмірі,** жастардың болашақтарын қаламен байланыстыруы жайлы өлеңдерінен үзінді келтіріледі. Зерттеудің дерек көздері ретінде Саят Қамшыгер, Дәурен Берікқажұлының, Алмас Темірбай, Серік Сағынтай, Танакөз Толқынқызы, Рахат Әбдірахманов, Ықылас Ожайұлы, Шырын Толқынова, Жанар Әбсадық, Құралай Омар поэзиялары алынды. Қазіргі жастар поэзиясында қала тақырыбы, әсіресе Алматы, Астана бейнелері жырлап жүрген ақындардың өлеңдеріне шолу жасалып, қаламгерлік ерекшеліктеріне мән беріліп, шығармаларынан кейін сараптама жасалады.
Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, дәстүр мен жаңашылдық, ақындар шығармашылығы, жас ақындар, баспана тақырыбы, ауыл мен қала өмірі.

Резюме. В статье повествуется о большом вкладе, вносимый молодежью в независимую казахскую литературу, включая всесторонние развитие современной поэзии. В статье представляют отрывки произведений молодых поэтов, в которых затронуты темы социальных условий в обществе, в том числе социальные темы: проблемы жилья, жизни города и села, будущая жизнь молодых в городе. Источниками исследований являются Саят Қамшыгер, Дәурен Берікқажұлы, Алмас Темірбай, Серік Сағынтай, Танакөз Толқынқызы, Рахат Әбдірахманова, Ықылас Ожайұлы, Шырын Толқыновой, Жанар Әбсадық, Құралай Омар. Учитывая писательские особенности, в современной молодежной поэзии проведен анализ поэтических стихотворений на тему жизни в городе, а именно в таких городах как Алматы, Астана, после чего проведена анализ произведений.
Ключевые слова: казахская литература, традиции и новаторство, творчество поэтов, молодые поэты, тема жилья, жизнь города и села.

Summary: The article tells about the great contribution made by young people in independent Kazakh literature, including the comprehensive development of modern poetry. The article presents excerpts of works of young poets in which the topics of social conditions in society are touched upon, including social topics: problems of housing, city and village life, the future life of young people in the city. Sources of research are Sayat Kamshyger, Dauren Berikkaziyevich, Almas Temirbay, Serik Sagyntai, Tanakoz Tolkynovna, Rakhat Abdrakhmanova, Yklas Ozhayuly, Shyryn Tolkynova, Zhanar Absadyk, Kuralay Omar. Taking into account the writer's peculiarities, in modern youth poetry, an analysis of poetic poems on the topic of life in the city, namely in such cities as Almaty, Astana, followed by an examination of the works.
Key words: Kazakh Literature, tradition and innovation, creativity of poets, young poets, housing theme, the life of the city and the village.

Поэзия – адамның ішкі сезімінің тіл жетпес тылсымында жатқан әсем әлемі. Жеке адамның ешкімге айтпас құпия да қастерлі ішкі сыры. Поэзия тек қана ішкі дүние ғана емес, адам жанының

алаулаған алтын жалыны. Поэзия – тарихтан да, тіпті философиядан да жоғары екенін бағзы заманнан-ақ ұлы Аристотель айтып бергені мәлім. Поэзия – әлемнің жыршысы, ақылдың айнасы, халық мұңы, өнердің шыңы. Бағзы заманда да, қазіргі кезеңде де ол осы өрістен тайған емес.
Поэзия деген ұғым тарихи жағынан алғанда ерте қалыптасқан. Себебі қай халықтың әдебиетін алсақ та, поэзия ерте заманнан бастап дамып-өркендеген. Поэзия деген ұғым ақындық өнерге тән сипат-ерекшеліктерді кең көлемде тұтас алып қарастыру тұрғысынан құнды.
Тәуелсіздік жылдарында қазақ әдебиетіне, соның ішінде қазақ поэзиясына тыңнан түрен салып бір топ таланты ақындар легі келген болатын. Әдеби орта бұрынғы айта алмай жүрген ақиқатты егемендікке қол жеткен жылдары ашық айта алды. Кешегі қалыптасқан поэзия жаңа түр, жаңа мазмұн иеленді. «Жас ақындар жырының анталогиясы» атты шығармада қазіргі жыр патшалығының 45 ақынның өлеңдері енгізілген. Алаш ардақтысы М.Жұмабаев:

«Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты,

Қырандай күшті қанатты» деп, кейінгі жастарға зор сенім артады. Жинақта «Қазақ өлеңінде болашақ бар ма?» деген сұраққа жауап табылады. Мыңдаған жаңа есімдер ашылып, көптеген талантты жастың жыр жинағы жарық көрді. Поэтикалық тілі өз қатарлас-қаламдастары арасында айқын өзгешелік танытатын өкілдері қатарына: Есенғали Раушанов, Ұлықбек Есдәулет, Н. Айтұлы, Жәркен Бөдеш, Саят Қамшыгер, Алмас Темірбай, Серік Сағынтай, Дәурен Берікқажыұлы, Танакөз Толқынқызы, Рахат Әбдірахманов, Ықылас Ожайұлы, Шырын Толқынова, Құралай Омар сынды қалам ұстап жүрген ақындар. Олар – қазіргі қазақ поэзиясында өздерінің ақындық тұлғаларын қалыптастырып, оқырман қауым мен әдеби жұртшылыққа танылған шығармашылық өкілдері. Қазақ поэзиясының алдыңғы буын өкілдері де, кейінгі толқыны да заманалар ақиқатын, ұлт тағдырына құбылыс болып енген, ғасырларды көктей өтіп аман жеткен.
Қазақ әдебиетінде дәстүр мен жаңашылдық мәселесі, бұрынғы мен соңғының байланысын басты назарымызда болады. Оған дәлел, от тілді қайсар ақынымыз Қ.Аманжоловтың шығармалары. Әскер қатарынан Алматыға оралғаннан кейін Қасым Аманжоловтың баспанасы болмайды. Алматының кең көшесіне баспана сұрап сенделген Қасым тағдыр тауқыметін көп көреді. Пәтер сұрап квартбюроның табалдырығын талай рет тоздырады. Жанына пәтердің жоқтығы әбден батқан жас баласы бар ақын сонда: «Он жыл боптыжүгірдім астанада, Шақырса да бармадым басқа қала. Алдамшы елес сықылды үміт қуып, Он жыл бойы зар болдым баспанаға… Ақын болдым, жырладым астанам деп, Бос жүгіріп жүрмедім, босқа нан жеп. Солдат болдым, сағындым, келдім қайтып, Тағы біраз сенделдім баспана іздеп… Қойдым енді, сірә мен үй алмаспын, Үйім жоқ деп ешкімнен ұялмаспын. Өгей ұлдай қойыңа сыймасам да, Кете алмаспын, астанам, қия алмаспын»,- деп үй болмаса, тіпті күрке салатын жер сұраған ақынның зарына ешкім құлақ аспайды.Қанша жерден көңілінде реніштің көлеңкесі қалса да, қанша жерден өгейсіне қараған өз жеріне өкпелі болса да: «Берсең бер, бермесең ғой баспанаңды, Сонда да тастамаспын астанамды. Өлеңнің отын жағып жылытармын, Өзімді, әйелімді, жас баламды»,-деп ақиық ақын тағдыр тауқыметіне төзе білді[1]. Жастар поэзиясындағы әлеуметтік тақырыптардың бірі – баспана. Бұл тақырып қоғамдағы ең өзекті мәселе болып табылады. Себебі, бұл тақырыпқа арнап қалам тербеген жас ақындар легі толастар емес.

90 – жылдардан бастап ауыл жастары көш бастап қалаға бет бұрды, әрине жастардың қалада білім алуы, сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік жағдайларға байланысты жастар өз болашақтарын қаламен байланыстырды. Ауылдың қоңыр тіршілігінен кейін қаланың қарқынына, көшіне ілесіп кету оңай дүние дей алмаймыз. Ауылдан қалаға келген жастардың аяғына нық тұруына әлеуметтік-саяси жағдайлардың әсер етпеуі мүмкін емес . Қала мен ауыл, дала тақырыбы Қ.Аманжолов өлеңдерінде көрініс бергендей, жастар поэзиясында да кең қанат жайды. әсіресе алып қала Алматы тақырыбы. Ақындар Алматыдан жиренді ма, үйренді ма деген сауал туындады. Мысал ретінде бірнеше ақындардың өлеңін талдап көрелік.

Кеген мен Өгем
Неге келдік тасбауыр қалаға осы,
Ниеттері нан пұлға шегеленген?
«Көңіл алаң» 2008 ж.

Қиялдаушы ем
Тәтті ойларға күпті боп:
Қала деген ауылдан да күшті деп.

Келіп едім – көп ішінде адастым,
Жарнамалар жанарымды піскілеп (А.Исаділ)

Ей, шулы қала!
Қабатты үйіңмен жерге тесілме,
Биікті көрсет сен елге.
Баспалдағыңмен өрлетесің бе?
Түсіресің бе төменге? (Олжас Қасым**) [2]».**

Ақбота Абиыр тоқталған ақындар өлеңдерінде де қала бейнесі «тасбауыр қала», «Жарнамалар жанарымды піскілеп» сөздерімен нақты көрсетілген.

Жанар Әбсадық. «Алматым» атты өлеңінде:

Алматының түні әдемі, көгілжім
Тамылжыған көк әлемі, көңіл жым.
Күн бойына кемірілген кеудені
Төгіп тастап түнгі аспанға көмілдім.
Ғарыш пана құлазыған қашқынға,
Көне алмайтын, ере алмайтын
Тірлік дүлей тасқынға
Күндіз мені көзге ілмейтін кеудемсоқтау Алматым
Түнге қарай аяғымның астында.
***
Көктем сайын көгеріп ашылатын,
Ашыла сап асфальтқа шашылатын
Алматылық ағаштың бүршігіне
Ұқсап кеттім, несі бар жасыратын.
Бар-жоғы білмеймін жазығының,
Тұншықтырып көктердің нәзік үнін,
Алып қала сөйлейді ауыр тілді,
Ыңыранып күні-түн, уәзірі – жын. [1, 56-57 б.]

Ақындардың көпшілігі ару қала Алматыны аспандата әуелетсе, ал Құралай өз өлеңдерінде жаңа Астананы жырға қосады:

Шамын жағып, жарқ-жұрқ етіп көзді алдайды Астанам.
Жатсынамын, жүдетеді жалдап алған баспанам.
Көше кезген аяқтарым, жел тербеген шаштарым,
Мүлкіндей боп көрінеді басқаның.
Қала шуын көкірегіме жеткізетін құлағым,
Шынымен-ақ менікі ме?
Жанарымнан сұрадым [1, 4 б.].

Ақынның тағы бір шығармасынан үзінді келтірейік:

Жатам жалғыз
Жалға алған үйімде.
Тіріге ұқсап, ішім өлген күйімде.
Қоштасқалы осылай.
«Қош» деу әлде сезіміме қойылатын түйін бе? [1, 86 б.]

деген өлеңдерінде қала, баспана тақырыбы әдемі үйлесіп отырды.

Танакөз Толқынқызы өлеңдерінде қала бейнесі қатыгез жан кейпінде суреттеледі. «Қыз емес ем, өлеңде еркек едім» өлеңінде:

Ырылдастым көк бетпен, қара бетпен,
Қатыгез боп кеткенсің, қала, неткен.
Мен Рухымды Кеңсайдан келем іздеп
Мұқағали өзімен ала кеткен [3, 63 б.].

«Көк бет, қара бет» метонимиясы арқылы шайпы ауыз ұрысқақтарды, анау-мынауға ұяла қоймайтын беті қалыңдарды меңзейді. Лирикалық кейіпкерден әйел адамның табиғатына тән мінезді көреміз. Қала адамдарының бір-біріне суық, тасбауыр болатындығын, адамдарда жаттанудың белең алып бара жатқандығын айтқысы келген.

Танакөздің «Саяжайды саялар тоңған елес» өлеңінде лирикалық кейіпкердің қалаға деген қарым-қатынасы сөз болады.

Маған қолын бұлғайды арай ғана,
Мені тастап кетсең кет, қарайлама.
Зор қалаға сыймаған көкірекпен
Тар молада жатамын қалай ғана [3, 62].

Қала мен мола бір-біріне қарама-қарсы өлім мен өмір мағынасында алынған. «Зор», «тар» эпитеттері антитеза болумен өмір мен өлімді сипаттайды. Әсем өрілген шумақтардан ақынның ішкі сезімін, лирикалық кейіпкер мінезін аңғарамыз. Оның болмысы «зор қалаға» сыймауынан танылады. Басқаша айтсақ, қаладағы өмірден, мына қоғамнан орын таба алмау, рухани үйлесімсіздік дертін көреміз. Танакөздің осы өлеңіне Моңғолиялық С.Рахметұлының «Поэзия туралы түсінік» атты мақаласындағы мына бір пікірі сай келеді: «Поэзия жаппай сауаттандыруға арналған версификатор немесе бір схемаға түсірілген, уағыздардың бәріне көнетін бірсарын науқанды шаруа емес. Поэзия – құбылыс. Айсберг секілді құбылыс. Поэзияны көпшілік қалың бұқараның бәрі бірдей түсінбеуі дұрыс. Түсіндірем деп құқай көрсетіп, һәм науқаншылайын десек, опық жейміз. Себебі, адам өмірі бір үлгіге сыймайды. Поэзия да солай» [4.].

Танакөз өлеңдері туралы аға буын қаламгерлерден Роза Мұқанова былай пікір білдіреді: «Танакөз Ілиясованың өлеңдерін ұнаттым, мақала жазғаным да бар. Оның өлеңдері проза сияқты тағдырдың драмалық тұстарын сендіріп көрсетуге бейім. Өлеңі терең, ойлы келеді» [5, 515].

Әдебиет сыншысы Д.Ысқақұлы: «Екі мыңыншы жылдары ауыр салмақты прозаға қарағанда жеңілдеу поэзия жаңа өмірдің тынысын тез сезініп, әсіресе ұшқыр да шағын лирика белсенділік танытып, қоғамда болып жатқан әлеуметтік өзгерістерге деген өз үнін шапшаң білдіріп жатты» [5, 517]. Бұл пікірлер қазіргі жастар поэзиясының әлеуметтік маңызын, көркемдік талаптарын анықтап береді.

Қазіргі қоғамымыздағы әр түрлі жағдайы төмен әлеуметтік топтардың бар екенін, олардың «өмір-күнге қақталған», «жапырақтай тапталған» деген метафора, теңеу арқылы өмір сынағынан өтіп жатқандығын суреттейді. Өмірден өз орнын таппағандарды құмға сіңіп кетіп жатқан бұлақтарға ұқсатады. Өмірді – өзенге, тағдырларды бұлаққа ұқсатады.

Саят Қамшыгердің «Адамдар бар өрге ұмтылып, бақты алған» өлеңінде:

Адамдар бар өрге ұмтылып, бақты алған,
Ал, біреулер өмір – күнге қақталған.
Аз ба жандар бұл өмірде жаншылып,
Тағдырлары жапырақтай тапталған?!
Бұл қоғамда қаптап кетті азғындар
Бет түзейтін бағыттары белгісіз...
Көңіл, шіркін, жүйткуде жыраққа,
Ағып барып құмға сіңіп, жоқ болған!..
Кедергі көп өмір сүру жолында,
Шырмалмайық сан мыңдаған торында.
Ей, адамдар, құмға сіңіп кетпеуің
Бір Алла мен өздеріңнің қолында!!! [6, 5].

Қазіргі қоғамымыздағы әр түрлі жағдайы төмен әлеуметтік топтардың бар екенін, олардың «өмір-күнге қақталған», «жапырақтай тапталған» деген метафора, теңеу арқылы өмір сынағынан өтіп жатқандығын суреттейді. Өмірден өз орнын таппағандарды құмға сіңіп кетіп жатқан бұлақтарға ұқсатады. Өмірді – өзенге, тағдырларды бұлаққа ұқсатады.

Саяттың «Өмір» өлеңінде ішкілік мәселесі сөз болады:

Осы күнде сезімталдар азайып,
Қаптап барат тас жүрек пен тас бауыр...
Бұрындары ізгі еді бар әпкем,
Енді міне, шашы қысқа, балақ кең.
Тұлпарымен сырласушы ед батырлар,
Қазір көбі сырласып жүр арақпен. [6, 30]

Саят «Арулар жүр» өлеңінде қазіргі намыссыз қазақ қыздарының жүріс-тұрысын сөз етеді:

Тоғжандарым кешегі жоқ жан болған қарашы,
Мейрамхана, ...ханадан аспай қалған санасы.
Шылым шегіп, қазір де масаң жүрген арулар –
Ертең туар бейкүнә кемтарлардың анасы.

немесе,

Періштедей пәк, нәзік, салмақты еді,

Жеңіл-желпі жүрістен өкшелері жез болған.
Арулар жүр ерлерді сүйдіре алмай, сүйе алмай,
Әзәзілді жеңе алмай, нәпсілерін тыя алмай.
Қарлығалар Карла боп, Гүлбаршындар Гуля боп,
Қозы Көрпеш-Баяндар бүгіндері қиялдай! [6, 35]

Саят Қамшыгер «Таң қалма» өлеңінде тағы қазіргі қоғам туралы келелі ойларын ортаға салады:

Ойласам деп қамын мынау халықтың,
Тереңді аңсар таяздағы балықпын.
Сұлу, сайқал, сиқыры көп қоғамның
Адуынды мінезінен жалықтым [6, 48].

Ақын өлеңінде қоғам бейнесі сұлу, сайқал, сиқыры көп, адуын мінезді әйел бейнесінде сипатталады. Қоғамды бұлай сипаттау бұрынғы ақындар өлеңдерінде кездеспейді. Ақын үшін ақынның жыры – ақиқаттың семсері. Ақындық миссияны осылай түсіндіреді. «Ақиқаттың семсері» – метафоралық тіркес. Р.Нұрғалидың мына пікірі Саят өлеңдеріне де қатысты айтылған: «Қазіргі поэзияның мойнындағы жүк ауыр, көз көрген мен қол ұстағанды ғана айтсаң ақын емессің, үлкен ой, шамырқанған сезімді астастырып, жұтындырып жазу шарт» [7, 303 б.].

Тұтастай алғанда қазіргі жастар поэзиясында әлеуметтік мәселелер мен қоғамдағы келеңсіздік мәселелердің жоғары көркемдік деңгейде жырланып жүргені ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://kazakh-tv.kz/kz/view/blog/page_192285_bersen-ber-bermesen-koi-baspanandy
2. Абиыр А. Қазіргі қазақ поэзиясындағы әлеуметтік символика. http://aqparat.kz/newsread/
3. Толқынова Ш. Қарлығаш қанат. – Алматы: Жалын, – 2010. – 96 б.
4. Сұраған Рахметұлы. Поэзия туралы түсінік. http://ult. kz/post/suragan-rakhmetuly-poeziya-turaly-tusinik1
5. Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар. – Алматы: – 2014. – 600 б.
6. Қамшыгер С. Жүректегі ағыстар: оқу құралы / С. Қамшыгер – Алматы: «Жалын», – 2008. – 80 б.
7. Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры: 7 томдық шығармалар жинағы /– Астана: Фолиант, – 2005. – 652 б.

Мағзұмбекова Әмина Қауланқызы
Әділбек Амангүл Мұратқызы
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

ИДЕОГРАФИЯЛЫҚ ОҚУ СӨЗДІКТЕРІНІҢ ТІЛ ҮЙРЕТУДЕГІ МАҢЫЗЫ

Түйін. Мақалада лексикография пәнінің жаңа саласы - оқу лексикографиясының идеографиялық оқу сөздіктерін құру мәселесі жан-жақты қарастырылады. Авторлар осы саланы зерттеген түрлі ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып пайымдаулар жасайды. Тақырыптық бөлшектерге жіктелген идеографиялық оқу сөздіктерінің өзге тілді ұлттарға қазақ тілін үйретудегі маңызы мен тиімділігін қарастырады.

Кілт сөздер: оқу лексикографиясы, идеографиялық оқу сөздіктері, тақырыптық сөздік, лексикалық бірліктер, функционалды-семантикалық ұстаным, тілдік бірліктер, семантикалық жүйелілік.

Аннотация. В статье рассматриваются новые сферы лексикографии - вопросы создания идеографических учебных словарей учебной лексикографии. Авторы делают суждения, ссылаясь на мнения различных ученых изучающих эту сферу. Рассматриваются значение и эффективность обучения казахскому языку иноязычным национальностям используя идеографические учебные словари, классифицированные на тематические части.

Ключевые слова: учебная лексикография, идеографический словарь, тематический словарь, лексические единицы, функционально-семантическая позиция , языковые единицы, семантическая системность

Annotation. There are discussed new spheres of a lexicography , exactly questions of creation of ideographic educational dictionaries of an educational lexicography in this article. The authors make judgments referring to opinions of various scientists studying this sphere. The value and learning efficiency to Kazakh to foreign-language nationalities are considered using the ideographic educational dictionaries classified on thematic parts.

Key words: educational lexicography, ideographic dictionary, thematic dictionary, lexical units, functional-semantic position, language units, semantic systematicity

Кез келген халық мәдениетінің басым бөлігі оның тілі арқылы жүзеге асады, ал тіл байлығы ең алдымен сөздікте көрінеді.

Сөздік - қоғамның, ұлттың даму деңгейін байқататын белгінің бірі. Сөздігі бай ұлттың рухани байлығы да жоғары болатыны белгілі. Өйткені ғылымы мен мәдениетінің дамуына қарай сөздік те дамиды.

Сөздік – анықтамалық құрал. Ол тіл жайындағы ақпараттардың көзі. Әрбір сөздікті пайдаланушы сөздік арқылы тілді меңгереді.

Сөздік өзінің мақсатына сәйкес сөздерді жинап, оларды әліпбилік, тақырыптық немесе басқаша тәртіппен жүйелеп, тілдің сөздік құрамын мүмкіндігінше толық қамтып, түсіндірмесімен немесе басқа бір тілдегі аудармасымен береді.

Сөздік құрастыру, жасау – адамзат өркениетінде атқарылған күрделі іс, ірі жетістік екені белгілі. Әлемдік лексикография тарихына үңілсек, сонау III мыңжылдықтардағы ежелгі шумерлер құрастырған сөздіктерден бері қарай бүгінгі күнге дейін сөздіктердің санмыңдаған түрлері жарық көрді. Сөздік жасау ісі ертеден қолға алынғанмен, сөздік жасаудың теориясын зерттейтін – лексикографияның жеке сала болып қалыптасуы XX ғасырдың II жартысына сәйкес келеді.

Лексикография – көптеген ғылым салаларымен тығыз байланысты пән болып саналады. Лексикографияның жаңа салаларының бірі – оқу лексикографиясы. Бұл қандай сала? Ғалым Ж.Т. Байниязова бұл туралы былай дейді: «Сөздік атаулының бір жағынан ғылыми өнім, екінші жағынан ақпарат көзі, үшінші жағынан тілді үйрететін дидактикалық туынды болып саналатыны белгілі. Тілдің табиғатын зерттейтін көпқырлы ғылым саласы ретінде лингвистиканың дидактикамен тоғысатын жерлері көп. Осы екі ғылым саласының ара жігінде пайда болып жатқан ғылыми пәндер де жеткілікті. Солардың бірі – лексикографиядағы жаңа салалардың біріне саналатын оқу лексикографиясы.»[1.3б.]

Осы саланың ғылыми-теориялық тұрғыдан қалыптасуына мүмкіндік тудырған жұмыстардың авторы – В.В. Морковкин. Ол бұл оқу сөздігінің тілдік қатынас пен тілдесім құралы ретінде алатын орны ерекше екендігін айта келіп: «Оқу лексикографиясы – басты мазмұны лексикаға тіл үйретімдік мақсатта сипаттама жасаудың теоретикалық және практикалық аспектілері болып

табылатын, арнаулы мақсатта қолданылатын лексикографиялық, лингвоәдістемелік пән», - дейді. [2.9б.]

Ал бұл пәннің міндетін ғалым Э. Иісова былай ашады: «Тіл білімі ғылымы мен лингводидактиканың аражігінде пайда болған жаңа сала-оқу лексикографиясының қазіргі таңдағы ең өзекті де күрделі міндеттерінің бірі –лингвистика мен лингводидактиканың даму деңгейін танытатын, белгілі бір оқу кезеңінде оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес, оқыту мақсатында бағдарланған идеографиялық оқу сөздіктерін құру болып табылады.»[3.3б.]

Идеографиялық оқу сөздігі дегеніміз не? Сөздіктер сөздерді әріптердің орын тәртібімен әліпби, графика және орфография заңдылықтарына орай тізбелеп беретіні белгілі. Бұл тәртіп тілдің лексикалық құрамын бейнелеудің ғасырлар бойы қалыптасқан, тұрақталған, ыңғайлы әдісі болып табылады. Алайда ғалымдар әліпбилік сөздіктерде лексикалық бірліктердің арасындағы жүйелі семантикалық байланыс толық көрініс таба алмайтындығын, сол себепті қазақ тілін тез меңгеру ісінде идеографиялық сөздіктердің қосар үлесі зор екенін айтады.

В.В. Морковкин идеографиялық сөздікті былай түсіндіреді: «Альтернативной алфавитному расположению слов является размещение их по смысловой близости. Словари, в которых лексика распологается на основанием этого критерия, получили названия идеографических. (от греч. idea-понятие, идея, образ и qrapho-пишу) » [2.7б.] Ал Э. Иісова идеографиялық оқу сөздіктерін қазақ тіліндегі түсініктер мен ұғымдардың жіктелім жүйесін айқын көрсетуге жағдай жасайтын, оның мүмкіндігін, әлеуетін ұлғайтатын, лексикалық жүйені семантикалық байланыстар тұрғысынан сипаттайтын, тілүйренім үшін ерекше маңызды оқу құралдарының біріне санайды. [3.3б.] Мұндай оқу сөздіктерін құрастыруда сөздердің тақырыптық және лексика –семантикалық байланыстарына басты назар аударылады. Идеографиялық оқу сөздіктерінің басты мақсаты – тілдегі семантикалық, тақырыптық жүйеде орналасқан, белгілі бір ойды нақты, анық жеткізу үшін қажетті сөздерді таңдауға көмектесу. Яғни, мұнда белгілі бір тақырып аясында әңгіме өрбітуге арналған қажетті сөздер сұрыпталып, өзара байланысу, тіркесу қабілеті жоғары сөздер іріктеліп алынады. Бұл студенттердің сөздерді өзара байланыстырып, сөйлем құрап, ойын жүйелі жеткізе білу дағдысын қалыптастырады.

Морковкин өзінің «Идеографиялық сөздіктер» атты еңбегінде көне идеографиялық сөздіктердің болғанын, оны түзу ісінің б. э. II ғасырынан бастау алатынын айтады. Ол бірнеше шет ел және орыс ғалымдарының еңбектеріне шолу жасай отырып, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін саралайды. Сөйтіп идеографиялық сөздіктерді жасалу жолына қарай 3 түрге бөледі: идеографиялық тезаурус, аналогиялық сөздік және соңғы түрі оқу идеографиялық (тақырыптық) сөздік, Тақырыптық оқу сөздіктерін құрастырудағы негізгі міндет – оқыту мақсатына бағдарланған өзекті тақырыптарды таңдап алу. Оның құрамына лексикалық жүйедегі бір- бірімен байланысты сөздер тобы, сөйленім процесі үшін, айтылым мен жазылым үшін аса маңызды болып табылатын сөздер кіреді.

Отандық лексикографиядағы идеографиялық сөздік үлгілері туралы сөз етсек, XIX ғасырдың өзінде идеографиялық оқу сөздіктерін құрастырудың алғашқы үлгілері болғанын білеміз. Осы мәселені зерттеуші ғалымдар (М. Малбақов «Қазақ сөздіктері», Э.Ә. Иісова «Идеографиялық оқу сөздігінің тілдік жүйені меңгертудегі орны», Ж.Т. Байниязова «Қазақ лексикографиясы: біртілді оқу сөздігін түзудің ғылыми негіздері») ондай үлгілердің қатарына Н. И. Ильминскийдің «Материалы к изучению киргизского наречие» атты еңбегіндегі сөздікті, Ж. Көшербаевтың «Краткий русско – киргизский дорожник со словарием» атты еңбегіндегі тақырыптық топтамаларды, М. Бекчуриннің «Начальное руководство к изучению арабского, персидского и киргизского языка» деп аталатын оқулығындағы тақырыптық топтарды жатқызады.

Қазақ лексикографиясының өткен дәуірдегі тарихын зерттеуге арналған еңбектердің бірі – Б. Атайбайдың «Л. З. Будагов және қазақ тілі» деп аталатын еңбегінде жалпытүркілік сөздікке алынған қазақ лексикасының тақырыптық, семантикалық құрамы, фонетикалық құрылымы баяндалады. Будагов сөздігіндегі араб сөздерін мынандай лексика – семантикалық топтарға топтағанын байқаймыз. Мысалы: 1. Дінге байланысты сөздер; 2. Мәдениетке, ғылымға байланысты сөздер; 3. Дерексіз ұғымдарды білдіретін сөздер; 4. Сөздікте пайғамбарлар мен періштелердің аты; 5. Араб тілінен қазақ тіліне кісі аттары болып кірген есім сөздер. [4.60б.]

Осындай сөздіктердің бірі – XX ғасырдың басында 1906 жылы Орынборда жарық көрген «Орысша – қазақша қысқаша сөздігі». Сөздікті қазіргі жазуға түсіріп, баспаға дайындаған ғалым Ш. Құрманбайұлы сөздіктің алғысөзінде: сөздікте барлығы 2000 мыңға жуық сөз қамтылған. Сөздіктің мұқабасында да, алғашқы және соңғы беттерінде де оның авторының, құрастырушысының аты- жөні көрсетілмегенін айтады. Сонымен бірге сөздіктің түпнұсқасы

Семей қаласындағы Абай мұражайында сақталған кітапқорынан алынғанын айта келіп, «сөздіктің ең басты ерекшелігі – бұл тек екі тілді аударма сөздік емес, тұңғыш тақырыптық сөздік»,- деп жазады. [5. 3-4б.] Сөздік төмендегідей 42 тақырыпқа бөлінген. 1. Богъ 2.Человек 3. Родство 4. Занятия 5. Местоимения 6. Наречия 7. Учебные вещи 8. Одежда и белье 9. Пища –Ас, тамақ 10. Напитки- Сусын 11. Хлеба-Астық 12. Плоды – Жемістер 13. Ағаштар – Деревья 14. Овощи 15. Дом-Үй 16. Вещи в доме 17. Строенія на дворе 1. Сбруя 19. Гумно 20. Домашнія животнія –Үй жандықтары 21. Птицы-Құстар 22. Звери -Үй қайуандары 23. Рыбы- Балықтар 24. Музыка и игрушки 25. Предметы небесные – Аспандағы нәрселер 26. Станы света 27. Время – Уақыт 28. Денежныц отчет- Ақша есебі 29. Меры веса 30. Меры длины 31. Меры бумаги 32. Насекомия- Құрт –құмырсқа 33. Гады- Құрт –шайан 34. Оружие - Қару-жарақ 35. Земля - Жер, топырақ 36. Минералы 37. Инструменты – Құрал, аспап, 38. Счеть - Есеп 39. Предметы отвлеченные 40. Цвета – Түс 41. Качества 42. Глаголы. [5. 4-5б.]

Сондай-ақ А. Байтұрсынұлының зерттеулеріне тоқтала кетсек, қазақ балаларына арнап ана тілінде сауат ашу мақсатымен жазылған «Оқу құралы» атты еңбегінде сөздер мынадай тақырыптарға жіктелген: *туысқан-туған іліктес, киімдер, ойын-ойыншықтар, тамақтар-сусындар, дене мүшелері, үй саймандары, ыдыс-аяқ, малдар аты, малдан басқа төрт аяқтылар* т.с.с. [7,29]. Тіл дамыту жұмыстарына тірек болатын лексикалық бірліктерді сұрыптау барысында әдіскер ғалым оларды тақырыптық топтарға жіктеп берген. Сол арқылы бір жағы, лексикалық бірліктердің қандай тақырыптық топтарға жататынын көрсетуді мақсат етсе, екінші жағынан баланың қажетті лексикалық бірлікті сол тақырыптық топтың ішінен таңдап алып, сөйлем немесе сөз тіркесін құруда, ойын жеткізуде пайдалану үшін қолдануына мүмкіндік берген.

1997 жылы У. А. Жанпейісова мен Х. К. Мауленованың авторлығымен жарық көрген «Қазақша – орысша тақырыптық сөздік» қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту ісі қолға алынып, тіліміздің қоғамдағы әлеуметтік қызметінің арта бастауынан бері осындай сөздік түзудегі алғашқы қадам десек те болады. Бұл сөздік жиі қолданылатын (зат есім, сан есім, сын есім, етістік) 3000 сөзді қамтитын 52 тақырыптан тұрады. Жоғарыда аталған сөздіктерден айырмашылығы – мұнда тірек сөздердің аудармасымен қоса олардың контексте (сөз тіркесінде, сөйлемде) қолдануына мысалдар беріледі. Сөздіктегі сөздер әліпбилік түзілім тәртібімен орналасқан. Сонымен қатар авторлар сөздерді сұрыптауда тілдік бірліктің қолданым жиілігіне, сөздің тіркесімдік қабілетіне аса зор мән берген. Яғни аударылатын сөздің мағынасын толық аша отырып, оқырманның тілді өз бетінше меңгеруіне жағдай туғызған. Берілген мысалдардың лексикалық мағынасы тақырыптарға сай берілген.

1. Отбасы. Туған – туысқандар. Семья. Родственники.

ТУЫСҚАН- родственник, родственница: ол кімнің туысқаны? чей он родственник? чья она родственница? Жаман туысқаннан жақсы жолдас артық – лучше иметь хорошего друга, чем плохого родственника[6.7б.]

2. Адамның тәні. Организм человека.

БАС –голова: апа. менің басым ауырып тұр – мама, у меня болит голова; басым айналады – у меня кружится голова; бас қосу- совещаться; бас тарту- уклоняться; бас – көз болу – присматривать, проявлять заботу; бас жеу- быть почетным гостем: бас жоқ, аяқ жоқ - ни с того, ни с сего; бас жарылса бөрік ішінде, қол сынса жең ішінде – не выноси сор из избы; бас ию – кланяться; басы қату – голова идет кругом; бас көтеру- выздоравливать; басқа пәле тілден – язык мой – враг мой.[6.11б.]

3. Адамның денсаулығы. Здоровье человека

Денсаулық-здоровье; күшті денсаулық – крепкое здоровье; денсаулығым нашар – у меня слабое здоровье; денсаулығыңыз қалай? –как ваше здоровье? Денсаулық –зор байлық –здоровье – огромное богатство[6.16б.]

Тақырыптық бөлшектерге жіктелген идеографиялық оқу сөздіктері өзге тілді аудиторияда қазақ тілін оқытуда өте маңызды. Мұндай сөздіктерге лексикалық бірліктерді сұрыптауда функционалды-семантикалық ұстаным басшылыққа алынады. Яғни сөздер белгілі бір тақырып төңірегінде топтасып, өзара мағыналық байланыста болады. Мұндай топтастыру тіл үйренушінің белгілі бір тақырып аясында өз ойын жүйелі, бірізділікпен жеткізуге мүмкіндік береді. . Себебі:

а) белгілі бір тақырып төңірегінде топтасқан сөздерді пайдалана отырып, жаттығу, тіл ұстарту, тіл дамыту жұмыстарын жүргізген әлдеқайда жеңіл;

ә) бір тақырып төңірегінде топтасқан сөздер есте сақтауға ыңғайлы;

б) оқу материалын белгілі бір тақырып бойынша топтастыру оқушыларға тілдің өзіндік ерекшелігін, болмысын, сипатын түсінуге көмектеседі.[3.15-16б.]

Әдебиеттер:

1. Байниязова Ж.Т. Қазақ лексикографиясы: біртілді оқу сөздігін түзудің ғылыми негіздері. Фил. ғыл. канд. дис. афтореферaты. Алматы. 2008. - 24б.
2. Морковкин В.В. Идеографические словари. – Изд. Моск. унив. 1976. - 70с.
3. Иісова Э. Ә. Идеографиялық оқу сөздігінің тілдік жүйені меңгертудегі орны. Фил. ғыл. канд. дис. афтореферaты. Алматы. 2009. - 30б.
4. Атабай Б. Л.З. Будагов және қазақ тілі. Алматы. Қазақ университеті, 2001. - 130б.
5. Орысша – қазақша (қырғызша) қысқаша сөздік. Оренбург: Тургайская областная типография, 1906. - 72б. (Сөздікті қазіргі жазуға түсіріп дайындаған, алғы сөзін жазған Ш. Құрманбайұлы. Екінші басылымы. Астана, 2005.- 112б.)
6. Жанпейісова Ұ.А., Мауленова Х.К. Қазақша-орысша тақырыптық сөздік, Алматы: Өнер, 1997. -157б.
7. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы, Алматы: Ана тілі, 1992. -448б.

Тілешева Қарагөз
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Практикалық қазақ тілі кафедрасы профессор міндетін атқарушы,
филология ғылымдарының кандидаты

ҚАЗАҚ ТІЛІН, ФОЛЬКЛОРЫ МЕН ӘДЕБИЕТІН АЛҒАШ ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ БІРІ

Ключевые слова: Движение Алаш, фольклор, деятель, поэзия, устное народное творчество, сборник.

Keywords: Alash movement, folklore, figure, poetry, folk literature, collection

Резюме. В данной статье подчеркивается роль народного деятеля Халела Досмухамедулы в казахской литературе. Автор ясно показывает, что через творчество Мурата Монкеулы, исследованное Х.Досмухамедулы, были введены новые явления в казахскую литературу.

Summary. This article emphasizes the role of public figure of Khalel Dosmukhameduly in Kazakh literature. The author clearly shows that through the work of Murat Monkeuly researched by Kh. Dosmukhameduly, the new phenomenon was introduced into the Kazakh literature.

Алаш қайраткерлері ұлтымыздың рухани мұрасын жинауда, жариялауда және зерттеуде маңызды істер атқарғаны белгілі. Олардың бұл саладағы аса нәтижелі жұмыстары – осы халық үшін маңызды мәселенің бастауында тұрғандығымен де бағалы. Айталық, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы халық ауыз әдебиеті үлгілерін, Мағжан Жұмабаев Базар жырау, Ақан сері мұраларын, Мұхамеджан Тынышбаев қазақ тарихына қатысты деректерді жинап, зерттегені, жариялағаны бүгінгі күндері бәрімізге белгілі. Осы қайраткерлер жинаған құнды қазынамыз көпшіліктің игілігіне айналуда. Алаш зиялылары ұлттың саяси бостандығы мен азаттығы жолында күреске шыға отырып, халықтың рухани болмысын түгендеуді де ұмытқан емес. Өйткені, біздің ойымызша, қандай халық болмасын өзінің мәдени-рухани дүниесін дамытпай, өркендеу жолына түсе алмайтындығын ұлт-азаттық қозғалыс өкілдері өте жақсы түсінген. Алайда, олардың алған білімдері филологиямен, тарихпен немесе өнертанушы сияқты мамандықтармен байланысты болмаған.

Жиырмасыншы ғасырдың алғашқы ширегінде ұлт зиялылары ретінде қалыптасқан ұлы шоғырдың орасан, ірі тұлғаларының қай-қайсы да жан-жақты қабілет иелері. Сол қайраткер тұлғалардың бірегейі – Халел Досмұхамедұлы. Алаш қозғалысы көсемдерінің бірі, Батыс Алашорда жетекшісі болған Халел Досмұхамедұлы Әскери-медициналық академияны алтын медальмен бітірген. Мамандығы – дәрігер. Соған қарамастан ол қазақ әдебиеті мен мәдениеті үшін құнды бірқатар еңбектер тындырды. Атап айтқанда, ол «Қазақ халық әдебиеті. Қысқаша очерк», «Самарқан шаһарындағы «Тіллә-кәри» және «Ширдар» медреселерін салдырушы Жалаңтөс батырдың шежіресі», «Бұхарадағы Көгілташ медресесінің салынуы туралы әпсана», «Қазақ-қырғыз комиссиясынан», «Таймануұлы Исатайдың қозғалысы туралы қысқаша мағлұмат», «Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы», «Мұрат ақынның сөздері» сияқты күні бүгінге дейін деректік мәнін жоймаған еңбектер жазды. Бұл еңбектерді 1923-1928 жылдары жазды. Бұл кездейсоқ емес. Алаш зиялыларының мәдениет, әдебиет, тіл, тарих, ғылым салаларындағы еңбектерінің басым көпшілігі осы кезеңде жазылған екен. Оның себебі советтік диктатура кешегі Алаш қозғалысы жетекшілерін өз билігінен шет қалдырған соң, олар қалайда болсын ұлт мүддесі үшін қызмет етуді үлкен борыш санап, ендігі жерде ғылым, ағарту салаларына атсалысты. Осындай жағдайдан барып, Халел Досмұхамедұлы табиғаттану, Мағжан Жұмабаев педагогика, Міржақып Дулатов математика, Жүсіпбек Аймауытов психология, Телжан Шонанұлы әдістеме, Қошке Кемеңгерұлы жер шаруашылығы, Мұхамеджан Тынышпаев тарих оқулықтарын жазды. Бұлардың қай-қайсысы да аталған салаларда тұңғыш деген атқа ие.

Алаш қозғалысы қалыптастырған зиялылардың ішінде Халел Досмұхамедұлының қайраткер ретінде де, қаламгер ретінде де орны алабөтен. Ол сонау 1905 жылдан бастап Алаш қозғалысының басы-қасында жүрді. 1905 жылы Орал қаласында бес облыс өкілдері жиналған Қазақ конституциялық-демократиялық партия құру жиналысына қатысқан он сегіз жасар Халел ісімен де, сөзімен де туған халқына қызмет етіп өтті. Халел күрескерлік жолмен ел арасында жүріп, көнеден қалған мұраларды жинауға белсене кірісті. Оның осы саладағы еңбектері кейінгілерге дерек көзі ретінде мол пайдасын тигізді.

Санаткер тұлғаның филология саласындағы ең көлемді еңбегі – «Қазақ халық әдебиеті. қысқаша очерк» деп аталады [1]. Қазақ фольклорына арналған бұл еңбек «Халық әдебиетінің

мазмұны», «Қазақ халық әдебиетінің классификациясы», «Қазақ халық әдебиетінің үлгілері» деген үш тараудан тұрады. Автордың фольклор шығармаларын жанр жағынан жіктеуі Ш.Уәлихановтың «Қазақ халық поэзиясының түрлері жөнінде», А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы», М.Әуезовтің «Әдебиет тарихы» еңбектеріндегі жанрлық классификациялардан өзіндік ерекшеліктері бар.

«Қазақ-қырғыз тіліндегі сингормонизм заңы» еңбегі – осы күнге дейін өзінің ғылыми өзектілігі мен маңыздылығын сақтаған еңбек. Себебі тіліміздің табиғатын тануда, оның емле ережелерін дайындауда бұл зерттеудің негізгі қағидаларын басшылыққа алуға болады. Әсіресе, қазіргі кездегідей жаңа әліпбиге көшу дәуірінде ана тіліміздегі ең басты заңдылықтардың бірі – үндестік заңдылығын ескеруде еңбектің рөлі ерекше. Еңбектің басты мақсаты қазақ тілінің төл табиғатын сақтаумен ұштасады. Автор: «*Шеттен кірген біліммен, әдетпен, заңмен жаңалықтарға ұғым беретін жаңа сөздер келмекші. Білімге кірген жаңа сөздердің көбі үлгіге алынған мәдениетті жұрттың сөздері болмақшы. Осы күнге қазақтың әдебиетінде шеттен кірген сөздер өте көбейіп кетті. Төңкерістен соңғы шыққан журнал-газеттердің іші толған жат сөз. Білім, оқу әдебиеті де жат сөзге байыды. Заманымыздағы көркем әдебиетіміз де жат сөздерден құр емес*» - деп жазады [2]. Дәл осы үдеріс қазіргі кезде қатты байқалады. Ана тіліміздің табиғатын сақтау үшін Халел Досмұхамедұлы сияқты қайраткер ғалымның пікірін ұмытпағанымыз абзал. Зерттеу мәтінінде бүгін басшылыққа алатын сөздер өте көп кездеседі. Автор өз еңбегін осындай бір қанатты сөзбен аяқтайды. Мысалы: «*Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш; ана тілін білмей тұрып бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – күйініш. Өз тілін білмей тұрып жат тілді еліктей беруі зор хата. Бұл оқығандардың һәм оқушылардың есінен шықпауы керек*» дегені де біздің дәуіріміздің шындығымен орайлас [2].

Х.Досмұхамедұлының осындай маңызды еңбектерінің бірі – қазақ әдебиеті тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі – Мұрат Мөңкеұлының шығармашылығымен байланысты. Ол 1924 жылы Ташкент қаласында «Мұрат ақынның сөздері» деген атпен жинақ шығарды. Бұл жинаққа өзі алғысөз жазды, ақын шығармаларында кездесетін тарихи атауларға, ру аттарына, топонимикалық атауларға, көне сөздерге түсініктер берді. Жинақтың басты маңызы: бүгін біз білетін Мұрат ақын өлеңдері, толғаулары, дастандары осы Халел Досмұхамедұлы арқасында толық жетіп отыр. Бұл рухани аз олжа емес. Қазақ поэзиясының алтын қорынан өзінің лайықты орнын алатын Мұраттың «Үш қиян», «Сарыарқа», «Қазтуған», «Қарасай-Қази», «Шалкез жыраудың айтқаны» сияқты әйгілі шығармалардың біздің заманымызға жетуіне зор үлес қосты. Кейінгі зерттеушілер, қазақ әдебиеті үлгілерін жинақ етіп құрастырушылар Халел Досмұхамедұлының осы еңбектерін пайдаланды. Олардың көбісі заманында «осыларды жинаған Халел Досмұхамедұлы еді» деп айта алмады, заман айтқызбады. Олай деп әділ бағасын беруге мүмкіндік күні кешеден бері ғана туып отыр. Ендігі жерде Мұрат Мөңкеұлы шығармашылығына қатысты зерттеулерде, ақын өлеңдері енген жинақтарда Халел есімі аталуы тиіс. Х.Досмұхамедұлы Мұрат ақын өлеңдерін жинап бастырумен бірге, ең алғаш оның өмірбаянын да жазған кісі. Мұраттың шыққан тегі, тұрмысы, өлең жаза бастауы, өскен, жүрген ортасы, ақынның алдындағы ұстаз тұтқан өнер иелері туралы деректерді 1924 жылы жарық көрген жинақтың алғысөзінен табамыз. Мәселен, Мұраттың шыққан тегі жөнінде «Мұрат ақын туралы қысқаша мағлұмат» деген алғысөзінде Халел: «*Мөңке баласы Мұрат 1843 жылы туып, 1906 жылы 63 жасында опат болды. Кіші жүздегі байұлы беріш деген рудың қаратоқай деген арысынан, аққолы деген бөлімінен болады. Туған жері Орал облысы, Гурьев (Үйшік) уезі, Қарабау деген жер. Жүрген жері – Бөкейлік,Орал, Маңғыстау. Мұраттың ата-тегі мал баққан шаруа қазақ. Туысқан ағасы Матай деген ақын болған. Мұраттың нағашысы адай Азамат, Саламат, Сәмет дегендер заманында айтқыш адамдар екен. Мұрат жасында аз-кем молдаға оқыған, қара танып,хат жазарлық қана оқығаны болған. Мұрат бала күннен-ақ өлең айта бастаған. Он бестен асқан соң той-тобырда өлең айтқанды мүсе тұтпай, заманындағы айтқыштардың бәрін айтысып, жеңген. Айтысқа өте шебер болған. Мұраттың өмірінде айтыстан жеңілген орны болмаған*» - деп жазады [3].

Халелдің осы алғы сөзін оқып отырғанда, автордың екі мәселеге айрықша назар аударғаны байқалады. Біріншісі – Мұрат Мөңкеұлы шығармаларындағы тарихтық негізі бар деректер, екіншісі – ақын өлеңдерінің тілі. Осы көлемі шағын алғысөзден көптеген жер-су аттарын, ру атауларын, адам аттарын оқуға болады. Оны Халелдің өзі де айтып өтеді. Мәселен, ол былай деп жазады: «*Мұраттың сөздерінде жерлердің аттары көп ұшырайды. Бұлардың көбі ескі аттар. Осы аттардың бір қатары осы күнде Еділ, Жайық алаптарында ұшырайды*» [3].

Жоғарыда жазушы Мұрат өлеңдеріндегі тарихи деректерге мән берген деген болатынбыз. «*Қазақтың тарихын жазған адам Мұрат секілді ақындардың сөзін елеусіз тастай алмайды*» -

дейді Халел Досмұхамедұлы [3]. Осылай дей келе, ол Мұрат өмір сүрген дәуір мен ақын шығармашылығы арасындағы табиғи байланысты өте білгірлікпен ашып бере алған. Оны Халелдің мына бір пікірлерінен аңғарамыз: «*Мұрат бір жағынан өткенді білген шежіре болса, екінші жағынан халықтың мұңын, елдің зарын айтатын әлеуметшіл ақын. Қазақ елі елдігінен айырылып, «штатқа» көніп, нағыз болдырып тұрған кезде Мұрат өмір сүрді. Мұраттың заманы – бостандық үшін «егескен ердің бәрі жер тіреген» заман. Патша хүкүметінің қазаққа құрған саясатының гүрлеп тұрған заманы, қазақтың бұрынғы тұрмысы өзгере бастаған, қазақтың бұрынғы кең қоныстан, сүйкімді әдеттен, еркін салттан айырыла бастаған заманы*» - дей келіп [3], ақынның әйгілі «Үш қиян» толғауынан мына шумақтарды келтіреді:

Бұл қоныс жеті жұрттан қалған қоныс,
Ноғайдың көшіп талақ салған қоныс.
Қазтуған, Асан Қайғы, Орақ, Мамай,
Біз түгіл осыларды алған қоныс.
.....
.....
Кемелсіз қонған елін көп тоздырған,
Қайырсыз осы секілді неткен қоныс?
.....
.....
Кетейін десе жөн таппай,
Адыра қалған Үш қиян,
Қол ұстасып жүрген жер

Мұраттың өлеңдерін талдаудан Халел Досмұхамедұлының қайраткерлігі байқалады. Сыншының ондай қайраткерлігі ақын шығармаларындағы отаршылдыққа қарсы сарындарды талдауынан, саяси, әлеуметтік, қоғамдық пікірлерінен байқалады. Мәселен, ол: «*Мұраттың өлеңдерінде патша хүкүметінің қазаққа жұмсаған саясаты айқын байқалады. Хүкүметінің жақсы жерлерді тартып алғаны, ел қамын жегендердің қуылғаны, өлтірілгені анық айтылады*» - дейді [3].

Мұраттың отаршылдыққа қарсылықтан туған шығармаларында, көбінесе, отаршылдардың қазақ жерін тартып алуы, байырғы жұртты ығыстыруы көбірек жырланатын. Өткен ғасырдың екінші жартысында жазылған Мұрат шығармашылығы туралы зерттеулерде осы мәселе үнемі айтылатын. Мұрат ақынның осы ерекшелігін Х.Досмұхамедұлы өте дұрыс байқаған.

Халел Досмұхамедұлы Мұрат ақынның өзіндік дәстүрі болғандығын да айтып өтеді. Ал ақынның поэзиясына келгенде: «*Өлеңдерінің сырт жағына келсек, Мұраттың тілі әдебиетімізге негіз болған ел әдебиетінің тілі*» деп бағалайды [3].

Алаш қайраткерлері қазақтың рухани дүниесін байытатын мәдени, әдеби құбылыстардың қай-қайсысына болса да баға беруге тырысып, соған еселі еңбек етіп өз заманынында қалың көпшілікке таныстырды. Осындай ұлт үшін рухани мұраны насихаттаған үлкен шоғырды өз тарихымызда ең алдымен алашшылдар арасынан табамыз. Алаш қозғалысы – тек қана белгілі бір кезеңді қамтыған саяси, тарихи, қоғамдық құбылыс емес, тұтас ұлттық өрлеуді тудырған орасан құбылыс, өркениеттік жаңғыру кезеңі. Осындай айрықша күрес пен ерекше шығармашылыққа толы кезеңнің ең дарынды тұлғаларының бірі – Халел Досмұхамедұлы қайраткерлігімен де, қаламгерлігімен де, дегдарлығымен де ұлтына қалтқысыз қызмет етті. Сондықтан да мұндай тұлғалардың еңбегі ұрпаққа өнеге, болашаққа тағылым.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Казахская народная литература. Краткий очерк. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
2. Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. –Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
3. Мұрат ақын туралы қысқаша мағлұмат. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.

Кәріпжанова Г.Т.
Тұран-Астана университеті

Саликжанова Ш.Б.
Астана, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

Ж.АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ХАЛЫҚ ТҰРМЫСЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ

Аннотация. *Мақалада Ж.Аймауытов шеберлігі айқындалады. Қазақ прозасының негізі болып табылатын Жүсіпбек Аймауытұлы туындылары - табиғи ұлттық тіл тазалығының бастауы екендігі жайлы баяндалады. Жазушы шығармаларындағы ашаршылықтың суреттелуі қарастырылады.*

Аннотация. *В данной статье определяется мастерство Ж.Аймаутова. Произведения Жусупбека Аймаутова - являющегося основой произведения казахской прозы - рассказывают о происхождении естественного национального языка. В произведениях писателя рассматривается описание голода.*

Annotation. *In this article, the mastery Zh. The works of Zhusupbek aymautov - which is the basis of the work of Kazakh prose-tell about the origin of the natural national language. In the writer's works deals with the description of hunger.*

Кілт сөздер: стиль, шеберлік, көркем сөз, көркем туынды, сөз байлығы, ұлттық тіл.

Ключевые слова: стиль, мастерство, художественное слово, художественное произведение, богатство слов, национальный язык.

Key words: style, skill, artistic word, artistic work, richness of words, national language.

Әр қаламгердің өзіне тән стилі, сөз саптау мәнері, ой-толғау әдістері болады. Қаламгер ойын бейнелейтін қуатты құрал – тіл, шұрайлы сөз. Шұрайлы сөз – халықтық тіл байлығы.

Ж.Аймауытұлының шеберлігі – қарапайым сөздермен өз ойын оқырманына бейнелі, айқын, мәнерлі етіп жеткізуінде. Жазушы шығармалары мағынасы, көркемдігі, тілі жағынан жатық, қазақы. Г.Бельгер: «Қазақтың түпсіз-тұңғиық сөз байлығын аямай емін-еркін қолданған Аймауытұлы творчествосының озық үлгілерінен біз үйренетін тағылым – тәрбие де аз емес. Әсіресе, сөз деген шіркінді орайын келтіріп, орнын тауып қолданған жағдайда құдірет-күші әлемет екенін Абайдан, Әуезовтен кейін мен енді, міне, Аймауытовтан көріп отырмын. Мен өзімді қазақ жазушыларының бар-бар шығармаларын көз бен көңілден өткізген, анау-мынауда көңілі селт етпейтін кәркесте оқушы санаймын. Шынында да, қазір анау-мынаумен бізді таң қалдыру қиын да. Ал Аймауытовты оқығанда еріксіз таң қаласың. Аймауытовтың әсіресе сөз кестесі, үйіріп әкетеді. Шын мағынасында эстетикалық ләззат алып, шынайы сезімге бөленесіз» [1], - деп жазушы шеберлігіне сүйсінеді. Ал әдебиетші ғалым С.Қирабаев: «Жазушы шеберлігі оның тілінің образға байлығымен, ұйқасты тапқырлығымен, сөйлеу, жазу үлгісінің сонылығымен ерекше көзге түседі. Суреткерлік, өмірді сурет, образ арқылы тану, бейнелеу ретті жерінде оған өзінің ой-толғаныстарын қосу Жүсіпбек өнерінің басты белгілері. Жазушы стиліндегі осындай әр қылықтың түйіндесуі қат-қабат өмір шындығын, соған деген жаңа заман көзқарасын айқындау үшін әдейі алынғанға ұқсайды. Кейде өзіне ұнамсыз өмір фактыларын жазушы сатиралық үлгіде суреттесе, оқиғаның бірінен – біріне ауысу тұсында халық әдебиеттің әңгімелеу стилін пайдаланады» [2, 160]-дейді.

Көркем туынды – қоғамның айнасы. Тіршілік иірімдеріндегі адамдар тағдырын бейнелеп, образдар галереясындағы олардың қайталанбас портреттерін жасау үшін жазушы кейіпкердің жеке басына тән барлық белгіні пайдалануға тырысады. Ол белгілердің қатарына тілдік ерекшеліктер де кіреді. Яғни ана сүті, әке өсиетімен дамитын ұлттық белгілерден бастап, мекен еткен жері мен кәсібіне байланысты тілдік ерекшеліктер, сондай-ақ, жас мөлшері мен әлеуметтік сипатын танытатын білім деңгейі, осы айтылғандарға қатысты сөз саптауындағы тілдік өзгешеліктер назардан тыс қалмайды. Оның сыртында әр адамның сөйлеу мәнеріндегі индивидуалдық даралық образ сомдаудағы ең қажетті құралдардың бірі болып табылады. Кез келген тілдік құрал көркем шығарма тілінде жөнсіз, қисынсыз қолданылмайды. Ондағы (көркем шығарма тіліндегі) күрделі синтаксистік құрылымдары, мағыналық топ құрайтын сөздер, жеке дыбыстар, фразеологизмдер – бәрі де жазушы талғамымен көркемдік идеяға қызмет ету үшін тартылған тілдік құралдар болып табылады. Мағынасы айқын аңғарылатын, стильдік бояуы бірден көзге түсетін сөз бен сөз тіркесі, сөйлем стильдік фон жасауға қатысатын белсенді тілдік бірліктер

қатарына жатады. Әр функционалды стильдің өзіндік мағынасы мен бояуы жағынан ажыратылмайтын стильдік қабаты болады. Дыбыстық қабаттан мәтінге дейінгі аралықтағы тілдік бірліктердің стилистикалық қызметін талдау көркем шығарма тілінің өзіндік ұйысу ерекшеліктерін, олардың жасалу жолдарын, көркемдік құралдардың лингвопоэтикалық қызметін анықтауға жағдай туғызады.

Қаламгер шығармаларында жалпы халықтық тілдің лексикалық байлығын шебер жұмсайды. Күнделікті қолданылып жүрген сөздер арқылы шындықты дәл көрсетіп, айқын да бейнелі, адамдардың ой сезіміне әсер ететін образдар жасайды. Кейіпкер тілінде қолданылған эмоционалды- экспрессивтік бояуы басым сөздер қаһарман бейнесін сомдауға жұмсалған.

Ж.Аймауытов шығармаларында ел басына түскен сол бір қиын-қыстау кезең, ашаршылық жылдары жариялауға тыйым салынса да суреттелгенін көреміз.

Баян төңірегіндегі айдабол, қаржаз, қозған, күліктің малы ***дөңгеленіп*** *қалыпты.*

Қотан боларлық қой қадау-қадау *ұшырайды. Көбінесе жазықтың* ***қоянындай бытырап, үркердей шошайған сандырамалар****. Айғыржалдың найманына кіргенде мал тағы* ***селдіреді****, әйтпесе татырдың құлағында, құдық жақтағы ойпаңда* ***айғыр үйір жылқы, таздың шашындай қыдырынды сиыр*** *көзге түседі.*

Жазушы белгілі бір ұғымды көрсетуде шеберлік танытып, неғұрлым нақты да әсерлі нақыштайтын сөзді, сөз тіркесін тауып қолданған. Малға сүйенген қазақтың малының азаюы – тұрмысының нашарлауы, осы құбылыс *«таздың шашындай»* теңеуі арқылы оқырманын күйзелтеді.

Бірақ мынау жолдағы елдер ***қырқылған құстай, арқандаулы аттай*** *қол-аяғы кесіліп, еріксіз көше алмай отыр (Ж.А.,131-бет).*

Елді ***ішек құрттай*** *жайлап, теспей сорып, жоғалтатын нәрсе капитал, сауда-саттық (Ж.А.,133-бет).*

Картқожа ***жүк артқан көк есектей*** *болды.* Келтірілген мысалдардағы *қырқылған құстай арқандаулы аттай, көк есектей* теңеулер кейіпкерлердің тұрмыс жағдайларының ауырлағын шынайы бейнелеуге қызмет еткен. Ж.Аймауытұлы сөздердің астарлы мағыналарын көп пайдаланады.

Казак-орыс пен қазақ әшейін де «бәленшеке», «*түгеншеке» десіп жүрсе де, жеріне, суына, балығына, ағашына қазақтың тұмсық сұққанын көрсе, «еке-меке» далада қалады. Қазақтың шаңырағына қобыз тартылады (Ж.А., 106).*

Қобыз тартылады - күн көрсетпеу. *Тұмсық сұғу, шаңырағына қобыз тартылу*- фразеологизмдері қазақ тұрмысын астарлап, әсерлеп көрсетеді.

Өркениетті қоғамның негізгі қағидаларының бірі – тілді адамзаттың баға жетпес құндылығы деп танитын көзқарас. Тіл – дүние танымның құралы, ойлаудың ұғым, түсінік, пайымдау тәрізді түрлерінің объективтенуі. «Әлемнің тілдік бейнесі» көркем туындылар тілінен, яғни суреткердің тіл шеберлігінен көрінеді. Ұлттың айнасы тіл десек, сол ұлттың айшықты тілі көркем шығармаларда көрініс тауып, сол арқылы ұлттың шынайы болмысын беруге қызмет етеді. Мысалы, Ж.Аймауытовтың замандасы Б.Майлиннің де шығармаларында ашаршылық, халықтың ауыр тұрмысы, хал-жағдайы, өмір шындығын суреттеген. Мысал келтірсек, «Үстінде, өрім-өрім болған соң әр жерінен бір түйіп қойған ескі көйлек, оның сыртында тозығы жетіп тулаққа айналған қысқа ескі тон, басында селдіреген көне бөкебайдың жұрнағы. Бет-аузы көнектей ісік; тоңып бүрісіп, үйдің бұрышындағы пешке арқасын сүйеп мұңайып, терең ойға шомған адамша Күлпаш отыр. Жыртық күпіге оранып, бүк түсіп баласы Қали жатыр. Үй суық, жамаулы терезенің жыртығынан кірген ызғырық шекеден шыққандай... Үйдің ішін жылытуға - пешке жағатын отын жоқ. Отын табылар жер де жоқ... қара судан баска дән татпағанына бүгін үшінші күн. Алты айғы қыс тартқаны - аштықтың зардабы. Бар сенетіні байы Мақтым ел қыдырып, тілек тілеп, ерте кетіп, кеш келеді. Бірақ, оның да табары жоқ...». Туған халқының тағдыры, ел мұңы жазушыны қатты толғандырған. Қазақ жерінде орыстардың қоныстануы, олардың тұрмысы мен қазақ тұрмысын салыстыра суреттеуі әлеуметтік теңсіздікті фразеологизм арқылы астарлап жеткізген.

Жүсіпбек Аймауытұлының шығармашылық еңбектері - кейінгі ұрпақтарға қалдырған өлмес мұра. Қазақ прозасының негізі болып табылатын Жүсіпбек Аймауытұлы туындылары - табиғи ұлттық тіл тазалығының бастауы. Көркем әдебиет қоғамдық өмір қалыптастырған әлеуметтік топтардың қоғамдағы алатын орнын, өзара қарым-қатынастар мен өзіндік ерекшеліктерін көрсетуде бірінші кезекте сол топтардың тіліне тән тілдік элементтерге иек артады. Мұндай тілдік құралдар көркем шығармада ортақ кәсібі мен тұрған жері, өскен ортасы т.б. жағдайлар біріктірген адамдар тобының әлеуметтік ерекшелігінен хабар беретін стильдік көрсеткіштер болып табылады.

Көркем образ жасауға апаратын жолдағы көптеген амал-тәсілдер қатарында адамға тән түрлі характер мен оның қалтарыстарын көрсетуде жазушы үшін үлкен маңызға ие нәрсе – кейіпкер тілін «өзгермеген» қалпында пайдалану. Қоғамдағы өзі кіретін әлеуметтік топ пен өз ортасы атынан сөйлейтін кейіпкер ешқандай әсірелеу, боямасыз-ақ өз келбеті мен бітім болмысынан, білімі мен қабілетінен хабар беріп, тіл арқылы өз орнын айқындайды. Бұдан кейіпкер бейнесін сомдауда тілдік құралдардың қаншалықты маңызды екендігін, сондай-ақ, тіл мен әдебиет арасындағы байланысты айқын аңғарамыз. «Көркем тексті өнер туындысы ретінде зерттегенде таза лингвистикалық әдіс – тәсілдермен шектеліп қалу жеткіліксіз. Себебі, көркем туынды (көркем текст), даралық көркем стиль жазушы шығармаларының көркем құрылысы ғана емес, әр жазушының шығармаларына тән мазмұн мен түр ерекшеліктері. Көркем әдебиет стилистикасында шығарманың тілін оның идеялық мазмұнынан бөліп алып қарауға болмайды. Бұдан талдаудың лингвистикалық принциптері мен әдіс-тәсілдерін әдебиеттану тұрғысынан талдаумен, соның ұғымдары, категорияларымен, прициптері және әдіс-тәсілдермен ұштастыру қажеттілігі туады» [3, 17]. Тілдік ерекшеліктерді туғызудағы негізгі факторлардың бірі шығарма кейіпкерінің қоршаған орта қалыптастырған дүние танымы мен өмірге деген өзіндік көзқарасы, көрген – білгені мен оқып-түйгенінен туған адами позициясы образ жасаудағы жазушы ескеретін бірден-бір жайт болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1.Бельгер Г. Аймауытов айшықтары. // Қазақ әдебиеті, 1990, 30 наурыз, 6-7 б.

2.Қирабаев С. Ж.Аймауытов // Ж.Аймауытов шығармалары. Алматы, 1989.-559 б

3. Кәрімов Х. Көркем тексті өнер туындысы ретінде зерттеудің өзекті мәселелері.// Көркем шығармалар тексін талдаудың мәселелері(ғылыми-теориялық конференция материалдары), - Алматы, 1993.-17-18-б.

Исаева Жазира Исақызы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, jazirhon79@mail.ru

Кудайбергенова Шолпан Аскаровна
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университетінің 2-курс магистранты

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ҒАЛАМТОР ЖАРНАМАНЫҢ ГИПЕРМӘТІНІ

Андатпа: Бұл мақалада балаларға арналған ғаламтор жарнаманың гипермәтіні, гипомәтіннің 4 гиперсілтемесі (фирби тілінің сөздігі, фирбимен ойналатын ойындар, фирбиді тестіден өткіз, өзіңнің фирби қуыршағыңды істе, фирби қуыршақтарының жарнамасының гипермәтінінің бастапқы гипомәтіні), жарымдық және шаблондық гипомәтіндердің арақатынасы, гипермәтіннің құрылымы, жарнаманың мақсаты, потенциалды гипомәтіндер мазмұны қарастырылған. Балаларға арналған ғаламтор-жарнама гипермәтіндерінің құрылымын талдау бірнеше ортақ заңдылықтарды табуға мүмкіндік беретіндігі дәлелденген. Сонымен қатар жарнамадағы түрлі түр-түстің бала психологиясына ықпал етуі қарастырылған.

Кілт сөздер: Гипермәтін, гиперсілтеме, жарнама, ғаламтор-жарнама, контекстілік жарнама, мәтіндік-графикалық жарнама, жазбаша сөйлеу, қарапайым мәтін т.б.

Аннотация: В данной статье рассматриваются гипертекст интернет-рекламы для детей, 4 гиперссылки гипотекста (словарь языка фирби, игры с фирби, проведение фирби через тест, создай свою фирби-куклу, исходный гипотекст гипертекста интерент-рекламы кукол фирби), соотношение световых и шаблонных гипотекстов, структура гипертекста, цель рекламы, содержание потенциальных гипотекстов.

В статье доказывается, что анализ структуры интернет-рекламного гипертекста для детей позволяет выявить рядих общих закономерностей. Кроме того, в статье особое внимание уделяется влиянию различных цветовых гаммна психологию ребенка.

Ключевые слова: гипертекст, гиперссылка, реклама, интернет-реклама, контекстная реклама, текстографическая реклама, письменная речь, простой текст и т. д. б.

Abstracts: This article deals with hypertext of online advertising for children, 4 hypertext hyperlinks (vocabulary of the language, games with fiction, conducting fiction through the test, create your own fiction doll, initial hypotext of the Internet content of advertising fiction,) the structure of the hypertext, the purpose of advertising, the content of potential hypotheses.

The article proves that the analysis of the structure of online advertising hypertext for children reveals a number of their general laws. In addition, the article focuses on the effect of different colors on the psychology of the child.

Keywords: hypertext, hyperlink, advertising, Internet advertising, contextual advertising, textual advertising, written speech, simple text, etc. b.

Жарнаманың гипермәтіні балаларға арналған ойын-сауық порталының бір бөлігі ретінде ұйымдастырылуы мүмкін. Мысал ретінде 2012 жылы нарыққа шығарылған Хасбро өндірушісінің Фирби электронды салмасы бар жұмсақ ойыншықтарының жарнамасының гипермәтінін қарастырсақ, Фирби қуыршақтары өндірушінің ойына сәйкес үй жануарының баламасы болуы керек. Қуыршақпен сөйлесуге болады, бұл ретте ол ерекше тілді қолданады, әр түрлі түртулерге қуыршақ түрліше жауап береді. Эмоциялары үлкен көздерінің – анимацияланған мақпал электронды тамагочи жарықдиодты экрандар көмегімен беріледі.

Гипомәтіннің 4 гиперсілтемесі бар: *Фирби тілінің сөздігі, Фирбимен ойналатын ойындар, Фирбиді тестіден өткіз,* өзіңнің Фирби қуыршағыңды істе, Фирби қуыршақтарының жарнамасының гипермәтінінің бастапқы гипомәтіні. Ақ фонда үш Фирби қуыршақтары салынған. Орталық сурет анимацияланған: жарты секунд сайын сурет құлақтары және сөйлегендегідей ауыздарымен қимыл жасайды. Көздерінің қарашықтары қимылдайды және шеңбер бойынша қозғалыстар жасай алады, сонымен бірге оның бағытын қолданушы курсорды суретке апарып өзгерте алады. Фон да анимацияланған, бұл ретте бағытталған жарық сәулелерінің шеңбер бойынша қозғалғандай көрінеді. Орталық суреттің үстінде маған бас деген қолданушыға көмек сөз орналасқан. Суретті тышқанмен белсендендіргенде ол қуырақтың басқа суретімен ауысады, бұл ауысу әсерді күшейтетін дыбыстық әсермен бірге жүреді [1,120].

Гипермәтіннің аталмыш типінде біз бірлі-жарымдық және шаблондық гипомәтіндердің теңдей дерлік ара қатынасын байқаймыз. Шаблондық гипомәтіндер біртекті объектілердің көп сөлшерінде қолданылады. Ойын-сауық порталындағы жарнама жарнамаланатын объекті жөнінде толық ақпарат беруді мақсат тұтпайды. Мұндай жарнаманың мақсаты – баланы қызықтыру, оның

назарын ол порталдың негізгі контентін қарап отырған уақытта аудару. Тауарды сатып алып қойған, тауар жайлы қосымша мәліметтер қызықтыратын тұтынушылар кіретін жеке сайттан айырмашылығы ойын-сауық порталындағы жарнама жарнамаланатын тауар жөнінде тек бастапқы түсінік қана береді. Сонымен, гипермәтіннің құрылымы жарнаманың мақсатына байланысты: ақпараттандырушы функцияға қаншалықты назар аударылған сайын гипермәтінде шаблондық гипомәтіндер саны соншалықты көп болады.

Гипермәтіннің аталмыш типінде біз потенциалды деп атаған гипомәтіннің ерекше типі болады. Потенциалды гипомәтін гипермәтін құрылымында бағдарламаланған, бірақ қолданушыға қандай да бір себептермен берілмейді. Сипатталған гипермәтін жағдайында қуыршақтардың мінездері бар гипомәтіндер потенциалды ретінде тіркелген, олар қолданушыға тестіден өткен жағдайда ұсынылады. Бес ойыншықтың әрқайсысының өзіне ғана тән ерекшелігі бар: примадонна, сөзуар, әзілкеш, сотқар-тентек және ханшайым. Өндірушілердің тұжырымынша, «мінез» ойыншық иесі арқылы тәрбиеленеді: «егер сен өзіңнің Фирбиіңді жиі ашуландыратын болсаң немесе оған аз көңіл бөлсең, онда ол нағыз сотқар болады», «егер сен Фирбиге музыка тыңдататын болсаң немесе онымен бірге ән айтсаң, онда одан сахна жұлдызы шығады». Тест қолданушының өзінің Фирбиін қалай «тәрбиелейтінін» анықтауға арналған. Нәтижесінде мінездердің бірінің сипаттамасы беріледі. Тест сұрақтарына жауп берудің басқа жиыны жаңа нәтижеге алып келеді және экранда басқа сипаттамапайда болады. Потенциалды гипомәтіндер сондай-ақ нәтиже қолданушының кедергілерден қалай өткеніне байланысты болатын ойындарда да кездеседі. Ірі форматты гипермәтінмен салыстырғанда жеке сайт түріндегі көмекші гипомәтіндердің үлкен үлесі зерттеліп отырған гмпермәтіннің гипомәтіндерінің жалпы санының айтарлықтай аздығымен түсіндіріледі [2,3].

Балаларға арналған ғаламтор-жарнама гипермәтіндерінің құрылымын талдау бірнеше ортақ заңдылықтарды табуға мүмкіндік береді:

1.Екі типтегі гипермәтіннің де бастапқы гипомәтінінің гипер -сілтемелерінің жалпы саны көп емес және әдетте екіден онға дейінгі элементтерді құрайды. Сонымен, гипермәтінде гипомәтіндер қаншалықты аз болса, гипомәтіндердің бастапқы гипомәтіннің гиперсілтемелерімен қамтылуы соншалықты жоғары болады. Және де керісінше, гипермәтінде гипомәтіндер қаншалықты көп болса, бастапқы гипомәтінде гипомәтіндер соншалықты аз беріледі. Сонымен, бастапқы гипомәтін гипер сілтеме -леріндегі гипермәтіннің мазмұны туралы ақпараттың тақырыптық жақтан бөлшектенуі кіші форматты гипермәтіндерде толық, егжей-тегжейлі болса, ірі форматтыларда жалпы болады.

2.Кіші форматты гипермәтіндерде басқа гипермәтіндерге сілтемелер болмайды, оларда сілтемелер тұйықталған, ірі форматты гипермәтіндерде басқа гипермәтіндерге сілтемелер болады, көбінесе Ғаламтор-дүкендердің сайттарына сілтеме.

3.Жарнама гипомәтінінің кез келген элементі гиперсілтеме бола алады. Көбінесе сөзі, фразасы (сөйлемше), статикалық немесе анимацияланған суреттері бар қарама-қарсы өріс гиперсілтеме болып табылады. Сонымен қатар көбінесе курсормен басатын өріс гиперсілтеме секілді таңбаланған өрістен гөрі анағұрлым үлкен.

4.Гиперсілтемелердің көпшілігі әр түрлі гипомәтіндерді байланыстырады және ұйымдық болып табылады. Балаларға арналған Ғаламтор-жарнама гипермәтінінде анықтауыш-гиперсілтемелер мен ескертпе-гиперсілтемелер жоқ.

5. Гипомәтіндердің ең азы айналдыру жолағы бар тораптардың бөлшегі болып табылады. Егер гипомәтін компьютер экранының өрісінен көлемдірек болса да, ол әдетте референциалды гиперсілтемелермен жабдықталмаған.

6.Гипомәтіннің функционалды типінің негізгі таңбасы бейнелеу-графикалық компонент болып табылады: фон, шрифт және фондық сурет.

7.Назарды аудару элементтері (дыбыстар, анимация) көп жағдайда құрылымдайтын және бастапқы гипомәтіндерде қолданылады. Ақпараттық-құрылымдайтын және ақпараттық гипомәтіндер, әдетте, мұндай элементтерге мқөтаж емес. Назарды аударатын элементтердің ең аз мөлшері реципиенттің гипермәтінмен өзара әрекеті процесіне қызмет жасайтын көмекші гипомәтіндерде болады.

Сонымен қатар жарнамадағы түрлі түстер бала психологиясына әсер етеді [3].

Жарнамадағы түстің ықпал етуінің қызықты мысалдарын О. Феофанов келтіреді. Жарнамалық агенттіктен арнайы іс – тәжірибе жасау мақсатында тапсырма алып шыққан агенттік қызметкері үй шаруашылығындағы әйелдердің үлкен тобына келіп жолығып, кір жуғыш ұнтақтың әрекет күшін сынап көру және оның қасиетіне өз бағаларын беруді сұраған.

Ұнтақтардың қораптарға қатталған. Алайда кір жуғыш ұнтақтардың бәрі бірдей болғанымен, өте қызықты нәтижелер көрсетті. Сары қораптарға салынған ұнтақтарды пайдаланушылар оның кірге әрекет етуі өте «күшті» өтетінін, кірді құртып бүлдіретінін айтқан. Көк қораптағы ұнтақтарды қолданғандар оның «әлсіздігін» ескерткен, кір тазармаған лас күйінде қала берген. Тек қана көк бояулы сары қораптағы ұнтақты пайдаланушылар оған жоғары баға берген. Ендеше түр – түстің балаға психологиялық әсер етулеріне қатысты жарнама психологиясында өз орнын алатын әрбір түске сипаттама жасап көрейік.

Көк түс. Тыныштықтың символы ретінде қабылданады. Бұл түс татулықтың және сезімталдықтың көрінісі, сондықтан қабілеттілік пен мазасыздықпен, эстетикалық бақылаумен және философиялық ойлармен байланысты. Тереңдей алғанда, ол тәтті дәммен шоғырланады, оның мәні – нәзіктік, оның сезім мүшесі тері болып саналады. Көк түс айтарлықтай мәні бар тереңдікке және көлемділікке ие Мифологиялық түсінікте – көк түс тұтастықтың жоғары идеалдарының құдіретті көрінісі, жер анасы Гея анаға оралу, бұл шындық пен сенім, махаббат пен адалдық, қорлау мен күрестің толастауы. Көкшіл түс – дәстүр мен мәңгілік құндылықтарды көрсететін уақыттың тоқтаусыздығы, бұл түс өткен уақыттың сақшысы.

Көк түс айналаны, қоршаған ортаны білдіретіндіктен, адамдар санасына ықпал ету күші өте жоғары деп бағаланады. Балалар жарнамасында көк түс көп қолданыла бермейді, себебі адам назарына тез ілінбейді.

Қызыл түс. Энергия шығынының белсенді физиологиялық күйін білдіреді, артерия тамырларының қысымын көтереді, тамыр соғысын жиілетеді, тыныс алу жиілігін күшейтеді. Бұл өмірлік күштің көрінісі, адамның қалаулары мен ұмтылыстарының кепілі. Қызыл түс ішкі ниетті жылдамдатады. Түстің төркіндік ассоциациялары – от пен қан, сангвинниктік темперамент, тұтыну тұрғысынан келгенде тәбет пен тілек. Қызыл түсті адам өткен немесе келер шақты емес, осы өмір сүріп отырған шақты қатты ұнатады екен. Қызыл түс балаларға арналған жарнама нысандарында жиі қолданылып жүр. Оның себебі оттай алаулап тұратын түс болғандығынан. Адам назарын бірден өзіне аударады және адам жарнама нысанынан алыстап кетсе де, қызыл түс санасына көп уақытқа дейін кетпей қояды. Сондықтан жарнамалық агенттіктер қызыл түсті жиі қолдануға әуес. Қазақстанда да бұл құбылыс кең таралып келеді. Мәселен, Қазақстандағы ең беделді ұялы байланыс желісі «Активке» арналған жарнамалар көбінесе қызыл түспен беріледі. Сонымен қатар қызыл түс саяси жарнамаларда да жиі пайдаланылады. Яғни белгілі бір партия ұйымдарына үгіт – насихат жұмыстарын жүргізу кезінде қызыл түстің қолданылу саламағы артты.

Сары түс. Бұл бояулар палитрасындағы ең ашық түс, нұрдың көзі және сергектіктік пен шымырлықтың бастауы ретінде қабылданған. Қызыл түс тығыз әрі ауыр әсер етіп, жылдамдатқыш сипатқа ие болатын болса, сары түс , керісінше, жеңіл әрі жағымды түрде еніп, орнықтырғыш мәнде танылады. Түстің архетиптік символы – күн сәулесі, күннің шуағы, рухтың сергектігі мен бақыт, оның органдары симпатикалық және парасимпатикалық жүйке жүйелері.

Күлгін түс. Бұл түс мақтансүйгіштіктің, біреуді мойындатуға деген тілек пен әсемділікке, әдемілікке құмарлықтың түсі. Күлгін түстің астарында сиқырлы, мистикалық күш жатыр, психолог ғалымдардың пікірінше, түс қайғы мен бақытсыздықтың да белгісі.

Қоңыр түс. Қоңыр түс адамның сезімталдығын көрсететін түр ретінде қабылданған, сондықтан физикалық параметрлер және сезім мүшелері психофизиологиясының деңгейінде ағзаға әсер ету байланысын қамтиды. Физикалық ауруларға ұшыраған адамдарға бұл түс танымал. Бұл түс «сезім тобы», жанұялық жылылық пен қауіпсіздіктің түсі.

Қара түс. Қара түстің түп – төркіні «жоқ» дегенді білдіреді, ол ақ түске қарама – қарсы түс. Психологияда қара түс пен ақ түс екі жақтылықты білдіретін, абсолюттік дәрежелері бір – бірімен тең түситер ретінде қабылданып, дәл осылайша жарнамалық символдарға енген. Мәселен, Қытай ежелгі философиясындағы «Инь», «Янь» күшінің жарнамада, суреттерде қара түс пен ақ түстің қосындысы ретінде берілгенін алайық.

Ақ түс – тарих, шежіре тоқталмай әрі қарай жазыла беретін таза парақтың түсі, бұл – болашаққа деген сенім, үміт, рух, нұрдың түсі, ал қара болса, әрі қарай ештеңе де болмайтындығын көрсететін тұманды түс болып саналады. Ақ түс көру анализаторларына белсенді түрде әсер етеді, сондықтан жарнамада ақ түсті қолданудың маңызы зор.

Түс алғашқыда адамның дәм сезу түйсігін жалдамдататын болған: ащы, тәтті, қышқыл. Жарнамалық әсер ету арқылы басқарудың іс – тәжірибесі жүзінде бұл түстердің осындай қасиеттерін пайдаланған тиімді.

Қара түс – Қытайда адалдықтың, ал ақ түс – арамдық пен сатқындықтың, қайғы – қасірет пен қара жамылудың, қауіптің символы; ал европалықтар үшін бұл түс – жастықтың, тазалықтың,

пәктіктің, нұрлылықтың белгісі; американдықтар үшін бұл түс тазалықпен, тыныштықпен, татулықпен ұштасады. Қара түс үндістер мен орыстар үшін – қара жамылу түсі, американдықтар үшін – күрделілік пен төтенше істің белгісі. Американдықтар үшін көкшіл түс сенімділіктің түсі ретінде, қытайлықтар үшін қара жамылу, Үндістанда шынайылықтың, ақиқаттың, мұсылман халықтары үшін «тіл – көзден, бәлекеттен» сақтайтын түс ретінде қабылданған, бұл түсті өте қатты жақсы көретіндер мысырлықтар мен голландтықтар. Бразилия халқы үшін сары түс – батылдықтың, өжеттіліктің түсі, күлгін түспен тіркескенде ауруды білдіреді, Сирияда тұратын мұсылмандар үшін - өлімнің, ажалдың символы; Қытайда мемлекетті, империяны, мерекелер мен құпия салт – дәстүрлерді бейнелейді; Ресейде айырылудың, жалтарғыштықтың; американдықтарда – гүлдеудің, өркендеудің белгісі. Американдықтар үшін жасыл түс – үміттің, сенімнің түсі; Қытайда – жастықтың және салтанатты, дәулетті тұрмыстың символы, Үндістанда татулық пен үмітті көрсетеді; мұсылмандықтар үшін «түрлі дуадан, тіл – көзден» сақтайтын түс, Жалпы мұсылмандықтар үшін жасыл түс ең қасиетті, киелі түс ретінде саналады, себебі, пайғамбардың туы жасыл түстес болған екен дейді. Жасыл түсті жақсы көріп, құрметтейтін, көше жарнамаларында жасыл түске басым орын беретін елдер: Мексика, Австралия, Ирландия, Египет (Мысыр). Түстің әсер етуінің ұлттық ерекшеліктерін айтқан кезде бірден мынаны ескеру қажет, көптеген елдердің туларында түстер ұлттық дүниетанымға сай көрініс тапқан. Бұл өз кезегінде ұлттық ерекшеліктердің, ұлттық мінез болмыстарының және ұлттық темпераменттің көрсеткіші. Мысалы, қазақ елінің туының түсі – көк, көк түс – кеңдіктің, бостандықтың, еркіндіктің, азаттықтың, ең бастысы, тәуелсіздіктің белгісі. Сол сияқты теледидарлардан берілетін жарнамаларда, көше жарнамаларында, жалпы көзге көрінетін жарнамаларда (слайдтар арқылы берілетін) көк түске басымдылық беру айқын байқалады. Көк түс, жай тауар немесе қызмет түрлерін, өнімдерді ұсынған жарнамаларда емес, мәні терең, саяси - әлеуметтік, ұлттық сипаты бар жарнамалық билбордтарда жиі орын алады. Мұның өзі қазақ жарнамаларының ұлттық мәдениетке, салт – дәстүрге қатысы бар болу керек екендігін көрсетеді. Көк түстің көше жарнамаларында қолданылу қызметін мынадай бірнеше түрлерге бөліп қарастыруымызға да болады [4, 320].

Тілге, салт – дәстүрге байланысты жарнамалар. Мәселен, Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады. Жарнамалық қалқанша көк түспен боялған. Отаншылдыққа тәрбиелеуге арналған патриоттық мазмұндағы жарнамалар. Мысалы: Атамекен – алтын бесігің. Отан үшін отқа түс, күймейсің. Мұнда да жарнамалық қалқаншалар көк түсте. Атақты адамдарды, халқына еңбегі сіңген қайраткер – тұлғалардың еңбек жолын насихаттаған немесе солардың қанатты сөздерін мәтін түрінде берген жарнамалар. Мысалы: Президенттің жолдауынан үзінділер: Қазақстан саяси экономикалық жаңару жолында. Отандық тауарларды, сапалы өнімдерді көрсеткен жарнамалар. Бұған жататын жарнамалар мыналар: Сарыағаш – емдік минералдық ас суы. Саяси үгіт – насихат жұмыстары кезінде сайлауға түсетін қайраткер тұлғаларды көрсететін жарнамаларда сары түстің көбірек қолданылатын байқаймыз. Отандық саяси партиялар көк түсті үгіт – насихат жұмыстары кезінде көп пайдаланды:

Қорыта айтқанда, зерттеу барысында ғаламтор-жарнама гипермәтіні ұғымы нақтыланды, гипермәтінді лингвистикалық сипаттау аппаратына мәтіналды және интро ұғымдары енгізілді. Мәтіналды балаларға арналған интернет-жарнама гипермәтінінің ерекше құрылымдық элементі ретінде қарастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рязанцева Т. И. Гипертекст и электронная коммуникация / Т. И Рязанцева. -М.: Издательство ЛКИ, 2010. - 256 с.

2. Дедова О. В. Лингвосемиотический анализ электронного гипертекста: наматериале русскоязычного Интернета : дис. ... канд. фил.наук: 10.02.01. - М . , 2006-25 3 с.

3. Солтанбекова Ғалия Әлібекқызы «Қазақ жарнамалары: тілдік сипаты және олардың ықпал ету қызметі». Кандидаттық диссертацияның авторефераты. –Алматы, 2004.-28 б.

4. Молдахметова Ж.Б. Жарнаманың тілдік сипаты // Мәдениеттер тоғысындағы тіл, әдебиет және аударма мәселелері: Халықаралық ғылыми- практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2010. 319-323 б.

УДК 811.112.24

Нуртазина Марал Бекеновна
доктор филологических наук, профессор, e-mail: nurtazina2@gmail.com

Амрина Зауреш Жасулановна
Магистрант, e-mail: zauresh_76@mail.ru

ВОПРОСЫ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ РК В РАКУРСЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ

Резюме: Статья посвящена анализу речевой составляющей языковой личности молодежи в ракурсе образовательной парадигмы. Выявлено, что наличие лакун в лексиконе студентов есть проблема большой социальной значимости, которая может привести к неадекватному речевому поведению молодежи и являться препятствием при освоении ею образовательных маршрутов. Представлена доказательная база для совершенствования языковой и коммуникативной компетенций.

Ключевые слова: речевая культура, языковая личность, речевое поведение, языковая компетентность, ассоциативный эксперимент.

Түйін: Мақала білім беру парадигмасы тұрғысынан жастардың тілдік тұлғаның сөйлеу компонентін талдауға арналған. Оқушылар лексикасында лакауи болуының әлеуметтік маңызы бар мәселе екендігі анықталды, бұл дұрыс сөйлеуге әкелуі мүмкін. Тілді және коммуникативтік құзыреттілікті жақсарту үшін дәлелдемелік негіздеме ұсынылған.

Кілт сөздер: сөйлеу мәдениеті, тілдік тұлға, сөйлеу әрекеті, тілдік құзыреттілік, ассоциативті эксперимент.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the speech component of language personality of youth in the view of the educational paradigm. It is revealed that the presence of gaps in the vocabulary of students is a problem of social significance which can be lead to inadequate speech behavior. An evidentiary basis for the improvement of linguistic and communicative competencies is presented.

Key words: speech culture, language personality, speech behavior, language competence, associative experiment.

В настоящее время в связи с активизацией антропоцентрического направления в языке актуальной задачей языкознания и всего образовательного пространства Республики Казахстан становится проблема многостороннего анализа языковой личности молодежи с ее способностью совершать речевые / невербальные поступки, с ее характерным взглядом на мир.

На современном этапе развития лингвистики достаточно активно используется понятие «языковая личность», под которой в широком смысле этого слова понимается такой вид представления личности, который включает в себя социальный, этический, психический компоненты, «пропущенные» через речевое поведение коммуниканта [1, с.79]. В таком понимании понятие языковая личность интегрирует личностные и языковые процессы, а также охватывает основные этапы речемыслительной деятельности, начиная с коммуникативного намерения и до текста.

Внимание к речевому портрету современной языковой личности, к лексикону носителя языка в значительной степени обусловлено стремлением познать картину мира нашего современника, его способность воспринимать окружающую действительность, перерабатывать все многообразие поступающей информации.

Ю.Н. Караулов описал структуру языковой личности, которая «представляется состоящей из трех уровней: 1) вербально-семантического, предполагающего для носителя нормальное владение естественным языком, а для исследователя – традиционное описание формальных средств выражения определенных значений; 2) когнитивного, единицами которого являются понятия, идеи, концепты, складывающиеся у каждой языковой индивидуальности в более или менее упорядоченную, более или менее систематизированную “картину мира”, отражающую иерархию ценностей. Когнитивный уровень устройства языковой личности и ее анализа предполагает расширение значения и переход к знаниям, а значит, охватывает интеллектуальную сферу личности, давая исследователю выход через язык, через процессы говорения и понимания – к знанию, сознанию процессам познания человека; 3) прагматического, включающего цели, мотивы, интересы, установки и интенциональности. Этот уровень обеспечивает в анализе языковой

личности закономерный и обусловленный переход от оценок ее речевой деятельности к осмыслению реальной деятельности в мире» [2, с.5].

Языковая личность может создавать какие-либо устные и письменные речевые произведения в соответствии со своими намерениями, желаниями, может извлекать информацию из письменных источников, достаточно адекватно воспринимать и отвечать на речевую деятельность другого коммуниканта.

В.И. Карасик, имея в виду задачи обучения, выделяет «пять аспектов речевой деятельности коммуникантов: 1) языковая способность как органическая возможность научиться вести речевое общение; 2) коммуникативная потребность, т.е. адресованность, направленность на коммуникативные условия, на участников общения, языковой коллектив, носителей культуры; 3) коммуникативная компетенция как выработанное умение осуществлять общение в его различных регистрах для оптимального достижения цели, компетенцией человек овладевает, в то время как способности можно лишь развить; 4) языковое сознание как активное вербальное “отражение во внутреннем мире внешнего мира”; 5) речевое поведение как осознанная и неосознанная система поступков, раскрывающая характер и образ жизни человека» [3, с.24-25].

Достаточно актуальной становится вопрос о сознательном отношении к своему языку и речи современных школьников г. Астаны и студентов ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, так как их языковое сознание включает в себя оценку своей и чужой речи, рефлексию над фактами языка, критическое отношение к нарушениям нормы, т.е. культуру речи. Возрастает также значимость понятия «языковой вкус», который, как отмечает В.Г. Костомаров, передает те особенные изменения в речевом поведении современника и речевые предпочтения, характерные для глобальных социальных перемен в России [4, с.20].

Множественность характеристик, многообразие типов языковой личности выявляются в сложнейшем социокультурном феномене – современной языковой ситуации. Речевое поведение современника определяют три основные группы употреблений: 1) отвечающие литературной норме; 2) индивидуальные и социально-возрастные случайного, разового характера; 3) ненормативные и при этом широко распространившиеся, закрепившиеся в речи, иногда с признаком социально-профессиональной принадлежности.

В современной речи молодежи попытки самореализации, проявление творческого отношения к языку осуществляются на грани или даже за гранью дозволенного. Коммуникативные неудачи, вызванные неуместным, некорректным или неэффективным использованием языковых единиц на лексическом уровне, проявляются как в форме традиционно выделяемых лексических ошибок, так и в виде коммуникативных сбоев, причиной которых являются параметры слова как единицы лексической системы (синтагматические, парадигматические, ассоциативно-деривационные), которые не учитываются говорящим и пишущим, место слова в индивидуальном лексиконе личности. В современной русской речи можно наблюдать и явные лексические ошибки, и неудачный лексический или стилистический выбор, вызывающий у адресата чувство коммуникативного дискомфорта, и более или менее успешные по своим коммуникативным последствиям языковые игры.

Можно рассмотреть так называемые «зоны риска» использования лексических средств молодежью, в частности, паронимы и парономазы, агнонимы, словообразовательные омонимы, недостаточно освоенные иноязычные заимствования. Именно использование таких средств предусматривает, что студент имеет необходимую языковую и общекультурную компетенцию, включает механизм речевого контроля. Заметим, когда студент или ученик уже непосредственно использует языковые средства на уровне «зоны выбора», то оперирование лексическими средствами «зон выбора», т.е. при использовании синонимов, вариантов слов, гипонимы, члены одной лексико-семантической группы всегда дает возможность выразить свои речевые предпочтения, представить в речи параметры своей личности (возраст, пол, профессию, социальный статус и т.п.). Именно на этом уровне студент реализует наиболее полно свои намерения, и тем самым в речевом произведении отражает свое видение мира.

На протяжении двух лет (2016-2017 гг.) мы проводили ассоциативный эксперимент слов-стимулов для того, чтобы выявить будущие речевые ошибки студентов, которые типичны для речевого поведения усредненной языковой личности. Помимо незнания точных форм слов, неправильного словообразования, в реакциях зафиксированы нарушения лексической сочетаемости: *преследовать* – свои планы, *застенчивый* – поступок, *стеснительный* – бюстгальтер, *становиться* – в амбицию, *зеркало* – сломанное, *повод* – предоставился, *предоставлять* – себе что-л., *труд* – благотворительный, *принимать* – купаться в ванной, *земля* –

заляпана дождем, *долг* – заплачен, *сжатый* – шелк, *поднять* – тост. Во многих случаях отраженное в реакциях нарушение лексической сочетаемости связано с неправильным выбором из группы паронимов. Потенциальная ошибка паронимического типа кроется в реакциях *снять – одеть, будничный – воскресный*.

В экспериментальных и контрольных группах мы замечаем увеличение в последнее время процента агнонимичных слов в лексике студентов, говорящих на русском языке. Это печально, так как может привести к созданию преграды для понимания разных видов текста, к препятствию полноценного диалога представителей разных культур и поколений. Разумеется, данный факт не может не отражаться и на качестве образования.

В характеристике современной русской речи особое значение приобретают объем и характер лексикона носителя языка. Они являются индивидуально обусловленными и определяются многими параметрами личности (возраст, пол, образование, специальность, круг интересов, чтения, знание иностранных языков, место жительства и др.).

Материалы «Русского ассоциативного словаря» [5, с.21-22], который создает достоверный лексический портрет современной языковой личности (портрет современного студента, поскольку массовый ассоциативный эксперимент проводился в студенческой аудитории), демонстрируют сигналы агнонимичности ряда слов-стимулов (ими являются или реакции типа «не знаю», или реакции, явно свидетельствующие об ошибочном представлении о семантике слова и его лексических связях). Как известно, частичная агнонимия связана с нечетким, часто очень поверхностным представлением о семантике слова или просто с фиксацией широкой области, к которой слово относится. Этот тип агнонимии фиксируется реакциями «что-то в старые времена», «что-то из прошлого», «что-то из 30-х годов», «что-то в предложении».

Реакция «не знаю» и иные подобные реакции могут указывать на трудность освоения определенной понятийной сферы в процессе обучения (монополия, интеграл, деепричастие, орфографический). Однако значительно чаще соответствующие реакции маркируют неизвестные слова (**не знаю** – *авангардист, долгунец, пропан, ратуша, тарантул, мольберт, манускрипт, сноб, стяг, рутина, фетровая, фрезерный, шалопут, не знаю слова – сель*; **не понимаю** – *шовинизм, переметная'*, **не понял** – *сноб, тщетный, шустрый;* **непонятно** – *долгунец, трясогузки*; **что это** – *гопак*; **черт знает что** – *аморфный, кадриль, ловелас*, **что-то из 30-х годов** – *однокашник*', **не помню** – *однокашник'*, **что-то из прошлого** – *ламбада*; **что-то в старые времена** – *долгунец*). Эти материалы свидетельствуют, что в зону агнонимичности попадают разные по характеру лексические единицы: это и историзмы, и специальная лексика, и стилистически отмеченные слова. В то же время агнонимами оказываются слова, знание которых студентами высших учебных заведений представляется естественным и необходимым (ср. *рутина, аморфный, шовинизм* и др.).

Изучение лексического портрета (тезауруса и лексикона) языковой личности на сегодняшний день является одним из актуальных вопросов современной лингвистики как один из факторов гармонизации глобализованного мира. Поэтому «обращение к современной речи, ее характеристикам, достоинствам и недостаткам как зоны особого риска имеет большое социокультурное и образовательное значение» [6, с. 53]. Определяющие речевой портрет молодежи агнонимы, словарный запас современной языковой личности представляют собой отражение вопросов понимания и реальной картины мира нашего современника, а выявление уровня владения научной терминологией позволяет определить отношение говорящего к своему лексикону, способу существования лексических единиц в его сознании.

В этом контексте вопрос о богатстве словаря молодежи, о ее отношении к своему лексикону, к способу существования лексических элементов в сознании личности, полное или частичное непонимание определенных лексических единиц (агнонимы), приводящее к низкому уровню усвоения образовательной программы, является достаточно важным. Учащиеся часто сталкиваются с проблемой регулярного употребления неусвоенного адекватно термина, что может приводить к образованию лакун и даже неадекватному речевому поведению.

Одна из основных поставленных нами задач в настоящей работе – это выявление особенностей словарного запаса молодежи Республики Казахстан на уровне владения научной терминологией, неологизмами, архаизмами и заимствованными словами, которые представлены в общеобразовательной программе средней школы в РК. Для решения данных задач нами был использован метод лингвистического ассоциативного эксперимента (далее - ЛАЭ).

Реакции на слова-стимулы как наиболее частотные, так и единичные позволяют показать основные составляющие индивидуального лексического пространства и базовых характеристик

лексического портрета. Ассоциации респондентов выявляют реальные отношения к действительности и устойчивые связи между словарными единицами. Проведенный нами свободный лингвистический ассоциативный эксперимент (ЛАЭ) среди более чем 200 школьников средних учебных заведений г. Астаны в РК 2016-2017 гг.) свидетельствует о достаточно высоком уровне понимания научной терминологии, архаизмов, неологизмов и заимствованных слов. Предлагаемые слова-стимулы (150 единиц) были выбраны из глоссариев учебников общеобразовательных школ для 9-х, 10-х и 11-х классов. В большинстве случаев слова-реакции показали полное или частичное понимание их значения.

Сфера терминологии из учебников русского языка оказалась весьма доступной для восприятия молодежи. Например, на слово-стимул ***«коммуникация»*** были получены ассоциации: *«общение» (43%), «обмен информацией» (27%), «взаимодействие» (17%), «способность общаться» (13%);* ***«концепция»*** *- «идея» (38%), «содержание» (22%), «схема» (28%), «состав» (12%).* Термин ***«пунктограмма»*** вызывает реакции *«пунктуация» (57%), «знаки препинания» (26%), «точка» (10%), «схема» (7%)*. На слово ***«трансформация»*** даются следующие ассоциации*: «превращение» (38%), «изменение» (37%), «переделывание» (13%), «перемещение» (12%)*; ***«деградация»*** *- реакция «спад» (73%), «ухудшение» (19%), «регресс» (8%).*

В ходе анализа ответов учащихся в области агнонимов из произведений русской литературы было выявлено частичное непонимание. Например, только 10 человек из 200 опрошенных на слово-стимул ***«мещанин»*** дали ассоциацию *«богатый» (55%),* или *«разбогатевший» (15%).* Остальные ответы не соответствовали словарным дефинициям, например, *«фамилия» (10%), «мечеть» (10%),* «*мешать» (10%)*. Слово ***«алебарда»*** ассоциируется со словами *«инструмент» (40%), «оружие» (32%), «топор» (16%), «орудие-топор» (6%).* Только 12 человек ответили *«не знаю».* Стимул ***«фаворит»*** в языковом сознании казахстанской молодежи дает реакцию *«любимчик» (65%), «нравится» (20%), «фанат» (10%), «не знаю» (5%).* Часто употребляемая лексическая единица в текстах русской литературы ***«уезд»*** понимается респондентами как *«территория» (30%), «административная единица» (28%), «волость» (28%), «район» (13%), «Российская империя» (1%).*

В разделе слов-стимулов из области обществоведения, а именно учебников по предмету «Человек. Общество. Право» учащимся были предложены следующие термины: ***ноосфера, стратификация, этнос, ассимиляция, коммуникация, аскет, вето.*** На них были получены следующие слова-реакции: ***«ноосфера»*** *- «новая сфера» (65%), «человек» (15%), «биология» (11%), «сфера Земли» (9%);* ***«стратификация»*** *- «слой» (25%), «расслоение» (24%), «Индия» (19%), «касты» (13%), «социология» (12%), «общество» (7%);* ***«этнос»*** *- «народ» (80%), «культура» (7%), «общество» (5%), «народность», «население» (4%), «нация» (4%);* ***«ассимиляция»*** *- «объединение» (30%), «привыкнуть» (28%), «стать своим» (17%), «биология» (14%), «усвоение» (11%);* ***«аскет»*** *- «изгой» (50%), «отшельник» (21%), «отвергнутый» (18%), «воздержание» (7%), «ацтек» (4%);* ***«вето»*** *- «запрет» (77%), «табу» (15%), «ограничение» (6%), «не знаю» (2%).* Данные ассоциации указывают если не на полное понимание дефиниции, то, как минимум, на знание области функционирования данного термина.

Анализ ответов ЛАЭ говорит о том, что существующие лакуны и коммуникативные помехи в лексиконе молодежи являются проблемой высокой социальной значимости.

Согласно проведенному исследованию, в большинстве случаев (72%) опрашиваемые продемонстрировали высокую способность определять значение или условия функционирования предложенных лексических единиц, четкий состав лексических парадигм. На последующем этапе работы нами предполагается проведение лонгитюдного исследования, что даст более яркую и правдивую картину лексического портрета молодежи Казахстана.

О том, что молодежь РК владеет навыками гармоничного речевого общения, свидетельствует факт того, что 90% опрошенных респондентов в паспортном блоке в графе «владение языками» указали «русский» «казахский» и «английский» языки. Благодаря полилингвизму (трилингвизму) молодежь Казахстана обладает широким словарным запасом. Политика Казахстана в области образования последних десятилетий стремится к повышению конкурентоспособности молодого поколения – свидетельством тому служит высокий уровень владения старшеклассниками и студентами научной терминологией, неологизмами, архаизмами и заимствованными словами. Таким образом, именно трехъязычие способствует глубинному пониманию представленных лексических единиц.

Итак, мы хотели бы отметить, что лакуны в лексиконе современной молодежи являются главным препятствием при освоении ею образовательных маршрутов и представляют собой

проблему большой социальной значимости, так как незнание слов адресатом, отсутствие обязательной общности лексиконов, необходимой для успешной коммуникации, не способствует эффективности речевого воздействия, в конечном счете, может привести к неадекватному речевому поведению.

Литература

1. Ляпон М.В. Языковая личность: поиск доминанты // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М.: Наука, 1995. – С.78-85.

2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность: Изд. 4-е, стереотип: М.: Едиториал УРСС, 2007. - 264 с.

3. Карасик В.И. Речевое поведение и типы языковых личностей // Массовая культура на рубеже XX-XXI вв: Человек и его дискурс. – М.: Гнозис, 2008. – С. 24-38.

4. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. - Санкт-Петербург: СПбГУ, 1999. – 241 с.

5. Русский ассоциативный словарь. [Кн. 1-6] / Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов и др. ; РАН, Ин-т рус. яз. – М.: Помовский и партнеры, 1994-1998. – (Ассоциативный тезаурус современного русского языка).

6. Nurtazina Maral. International Education in Multicultural and Multilingual Environment in Kazakhstan: Scope and Challenges // IX KIMEP International Research Conference (KIRC 2012): Proceedings. – Central Asia: Regionalization vs. Globalization, April 19-21, 2012. – P. 47-57.

Абдуова Б.С., Ілиясова Д.С.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Филология факультеті

СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТТЕРІ АРҚЫЛЫ ТІЛДІ МЕҢГЕРТУДЕГІ ОҢТАЙЛЫ ТӘСІЛДЕР

Аннотация: Қазақ тілін тілдесім арқылы дамыта отырып үйрету тәсілдері – білім алушылардың тілдік құзіреттілігін көтеруге ықпал ететін әдіс. Тілдесім сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін қамтитын ерекше құбылыс болғандықтан, оқытушы мен студент тарапынан жан-жақты жауапкершілік қажет. Себебі тілдесім тілдік қатынастың ең маңызды көрсеткіші бола келіп, оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалымның іс жүзінде қолданылуына мүмкіндік жасайды. Қазіргі ақпарат көздері көп уақытта мемлекеттік тілді үйретуде заманауи әдіс-тәсілдердің, инновациялы оқытудың алар орны ерекше. Студенттердің өздік жұмысын ұйымдастыру, рөлдік ойындар, жазылым жұмыстарына негізделген тапсырмалар, өзін-өзі бағалау өлшемдері тұтаса келе тілдесім әрекетінің дамуына ықпал етеді.

Кілт сөздер: тілдесім әрекетінің түрлері, оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым, жаңаша оқыту тәсілдері, бағалау критерийлері.

Аннотация: Методы развивающего обучения казахского языка через общения – метод, который влияет повысить языковой компетентности обучающихся. Так как общение является особым явлением, охватывающим всех аспектов разговорной деятельности, нужна всесторонняя ответственность со стороны преподавателя и студента. Потому что общение, являясь самым важным показателем языкового отношения, способствует фактическому использованию чтения, письма, произношения и аудирования. В современных источниках информации особую роль в обучении государственному языку играют современные инновационные методики образования. В развитии действии общения комплексно способствуют организация самостоятельных работ студентов, ролевые игры, задания, основанные на письменные работы, критерии самооценки и т.д.

Ключевые слова: виды действий общения, чтение, аудирование, произношение, письмо, методы инновационного обучения, критерии оценки.

Abstract: Methods of the Kazakh language acquisition through communication is a set of methods that influences improving language proficiency of students. Since communication is a special phenomenon, covering all aspects of conversational activity, we need a comprehensive liability from teachers and students. Due to its being the most important indicator of linguistic relations communication contributes to the actual use of reading, writing, pronunciation and listening skills. Modern innovative methods of education play an important role in teaching the state language. Independent work of students, role plays, tasks that are based on the written work, the criteria of self-assessment, and others contribute to the the development of communication skills.

Key words: types of communication, reading, listening, pronunciation, writing, innovative teaching methods, evaluation criteria.

Тілдесім – сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін қамтитын ерекше құбылыс. Ол тілдік қатынастың ең маңызды көрсеткіші бола келіп, оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалымның іс жүзінде қолданылуына мүмкіндік жасайды. Тілдесім (общение*)* – айтылым және жазылымның өзара бірлігінен құрала келіп, қандай болмасын ақпарат негізінде адамдар арасындағы тілдік қатынасты жүзеге асыратын сөйлесім әрекетінің түрі. Тілдесім – адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірде бір-бірімен тіл арқылы қарым-қатынасқа түсіп, өзара пікірлесуінің нәтижесінде бірінің ойын бірі ауызша да, жазбаша да түсінуі және оған жауап қайтаруы. Тілдесім – адамдардың бір-бірімен түсінісуі ғана емес, сонымен қатар бір-біріне ойы, көзқарасы, пікірі жағынан ықпал етуі. Адамдардың бір-бірімен қандай мақсатпен, қалай сөйлесуіне байланысты *тілдесім түрлеріне* жататындар*:* ресми тілдесім; бейресми тілдесім; қалыптасқан тілдесім; кәсіби (мамандыққа қарай) тілдесім; әлеуметтік тілдесім; дербестік тілдесім [1].

- *Ресми тілдесім* – тіл үйренушілерге ресми қарым-қатынастың элементтерін үйрету, ондағы сөз қолданыстарды, жағдаяттарды, ресми материалдарға қатысты меңгерту.

- *Бейресми тілдесім* – тіл үйренуші ресми емес, күнделікті тұрмыс-тіршілікте кездесетін, адаммен қарапайым қарым-қатынастың элементтерін білуге үйрету.

- *Қалыптасқан тілдесім* – әр адамның өмірдегі өз орнына сай бір-бірімен тілдесуі, түсінісуі.

- *Кәсіби тілдесім* – тіл үйренушілерге белгілі бір мамандықтың саласына байланысты сөйлесудің үлгілерін, мамандыққа қатысты сөздерді, тілдік қолданыстарды, терминдерді үйрету.

- *Әлеуметтік тілдесім* – адамның қоғамдағы орнын, беделін, қызметін ескере отырып құрылатын тілдік қарым-қатынас. Мұнда сөйлеуші адамдар бір-бірінің қоғамдағы әлеуметтік рөліне, атқарып отырған қызметіне, жасына, жолына қарай тілдеседі.

- *Дербестік тілдесім* – адамның қызметіне, беделіне, әлеуметтік орнына қарай, жеке басының қасиеттеріне қарай, өзіне тән барлық ерекшеліктерін ескере отырып, тілдесу, сөйлесу.

Уақыт талабына сай адам санасын, оның ойлау қабілеті мен мәдени деңгейін жоғары сатыға көтеруді тәрбие берудің қайнар көзі деуге болады. Адамның рухани байлығы адамгершіліктен бастау алатын болса, жас ұрпақты жақсылыққа баулитын ұстаздардың өздері де игі ниетті, терең білімді, үйретудің қыр-сырын меңгерген парасатты, ізденімпаз, шығармашыл жан болуға тиісті. Қазіргі қоғамда қазақ елінің жастарына артылар жүк аз емес, себебі жаһандану дәуірінде әр ұлттың ұлт болып қалмағы – жас буынның рухани білімділігінде, таза іс-әрекеті мен отаншыл жүрегіне байланысты. Сондықтан оқытуда, тіл үйретуде ең басты талап – мемлекеттік тіліміздің өміршеңдігін арттыру, барлық қазақстандықтар жетік меңгерген, бар салада еркін қолданылуға оралымды тіл ету, алпауыт тілдердің ығында қалмайтын, барлық асыл қасиетімен кейінгі ұрпаққа шашаусыз жететін мәртебелі мұра ету. Қазіргі уақытта қазақ тілінде көркем әдебиет оқып, оны бір-біріне ұсынып, пікір таластырып жататын жастар азайып барады. Өзге ұлт өкілдерін айтпағанда, кейінгі жас ұрпақ өз ата-аналары қолдан қолға тигізбей, жастықтың астына қойып оқыған классикалық шығармалардың өзін оқып жарытпайды. Сондықтан жастардың тіл байлығын арттыру, өз ұлтының мәдени мұраларын түйсініп, сүйсіне білуі үшін қазақ тілінде сөйлеп, түсінісу аздық етеді. «Мұғалім дайын ақпаратты, ой түйінін балалардың санасына құйғанмен, олардың өздерінің ойлау мен еркін сөйлеуіне мүмкіндік берілмей, шығармашылық, арман, қиял қанатының шарықтау шегіне жеткізуге жағдай жасалмайды. Көптеген жағдайларда баланың ой еңбегі өзі де ойлап үлгермеген, санасына жетпеген, ерекше әсер етпеген ережелерді, формулаларды жаттап алуға тура келеді. Соның нәтижесінде ойлау және бақылау қабілеті дамымай, жаттауға негізделген есте сақтау дамиды. Бұл – баланың оқуға деген ынтасын жоятын үлкен кемістік. Ол үшін баланы ережелер мен формулалар «қоймасына» айналдырмай, ойлауға үйрету керек» [2] деген тұжырымды мықтап басшылыққа алғанымыз жөн.

Қазақ тілін оқытуда үлкен нәтижелерге қол жеткізіп, студенттің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруда сапалы деңгейге шығаратын оқыту технологияларының бірі – дамыта оқыту технологиясы. Дамыта оқыту идеясы бойынша студентке оқу мақсаттарын қоюда, шешуде ешқандай дайын үлгі берілмейді. Мақсатты шешу іштей талқылау және жинақтау арқылы жүзеге асады. Мұғалім сабақ үрдісін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам рөлінде болады. Шешім табылған кезде студент өз еңбегінің дұрыс, бұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйренеді. Сабақта олардың жалпы ұғынғандарын тексеру мақсатында смайликтер ұсынған артық болмайды. Үлгісін әртүрлі ету оқытушының құзырындағы нәрсе. Білім алушылар тақырыпқа қатысты өздерін қолайлы сезіну деңгейін білдіру үшін смайликтер салады.

Жалғастыруға дайынмын	Бір нәрсе түсінемін, бірақ бәрін емес	Түсінбеймін, қайталап қарау қажет

Өзі оқып (жазып, топпен жұмыс істеп, өздік жұмыспен шұғылданып, тб) отырған тақырыпты қаншалықты меңгергендігін осындай смайликтер арқылы жеткізу оқытушыға дұрыс бағалау өлшеміне көмектеседі.

Сөйлеу әрекеттерінің түрлерін меңгерту үшін оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым құзіреттіліктері түгелімен қамтылуы керек. Тілді меңгерудің сапасын арттыру үшін белсенді оқыту кезеңі қажет болады. Бұл кезеңді іске асырудың бірнеше әдіс-тәсілдері бар. Олар «болжау кестесі», «ойлан», «жұптас», «ортаға сал», «білемін, білгім келеді», «үйренгенім» деген қадамдардан басталып, оқытушы оларға сұрақ қоя білуді үйретуі, өзара оқыту, топпен болжау, топпен зерттеу, тағы басқа да қызықты амалдарды қолдануы керек. Осындай әрекеттер өз жемісін ұзаққа созбай бере бастайды. Тіл үйренуші алған білімін пайдалана отырып шешім қабылдайды, топпен бірігіп берілген тапсырмаларды орындайды, дәлелдейді, көрсетеді, бағалайды. Қазіргі оқыту үрдісінде оң әсерін көрсетіп жүрген әдістердің бірі – «топқа бөліп шығармашылық тапсырмалар беру». Мысалы, сіз топтағы студенттерді екі, не үш топшаға бөліңіз. Оларға дайын мәтінді бөліктерге бөліп ұсыныңыз. Сіздің таңдап алған мәтініңіз газет бетінде жарияланған өзекті мақала болсын делік. Мақаланың бас жағы бір топшаға, ортасы екіншісіне, соңғы бөлігі үшінші топшаға беріледі. Топтың атауы болғаны дұрыс. Бірінші топшадағылар оқып шығып, бұдан ары қарай не боларын жорамалдауы керек. Соны жазады, яғни өздерінше дамытады және аяқтайды. Екінші топшадағылар бұл мақаланың бас жағы қалай болуы мүмкін, қалай аяқтаған дұрыс, өздері болжам жасайды, аяқтайды. Үшінші топша басын, ортасын өздерінше пайымдайды, өзара ақылдасып, бірінші және екінші бөлігін жазып шығады. Үш топ та берілген уақыт шеңберінде жұмыс істеуі керек. Әдетте мәтін көлеміне қарай 10-12 минуттан артық уақыт берілмейді. Болғаннан кейін «Астана» (шартты атау) тобы берілген мәтінді айтып береді, қалай жалғастырғанын және қалай аяқтағанын жазғандары бойынша оқиды. «Есіл» (шартты атау) да, «Сарыарқа» (шартты атау) да солай істейді. Бұндай тәсіл студенттердің қызығушылығын ғана туғызып қоймай, сыни ойлауға, мәтінді дамытуға, редакциялауға, тіпті түзетуге, өңдеуге де оң әсер етеді. Бұл тәсілдің екінші бір қыры бар. Негатив мақалаларды позитивке айналдыру, сұхбаттағы келеңсіз сұрақты (жауапты) жағымды қалыпқа айналдыртуға да тапсырма берілгені дұрыс. Сонда студенттердің азамат ретіндегі, тұлға ретіндегі бейнесі қалыптаса бастайды. Қазіргі нарықтық замандағы болып жатқан қиыншылықтардың өтпелі екендігіне, кез келген сәтте оптимист болуға тырысатын дағдыға ие болады. Сыни ойлай білетін жас – қоғамда өз орнын адаспай таба білетін тұлға. Ол алдымен белгілі бір құбылыс туралы түсінігін, содан кейін пікірін, артынан сұрағын қалыптасыра алады.

Оқытушы жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы тыңдаушы бойындағы талант көзін ашып, сөздік қорын көбейтіп, өз бетінше ізденуге ықпал етеді. Тіл үйренушіні жоғарыдағы қадамдарға бағыттауда оқытудың мазмұнын, түрін, әдісін дұрыс таңдай білу қажеттілігі туады. Қазақ тілін мектеп қабырғасында он жыл оқыса да, қарапайым сөйлесу үлгісін меңгермеген жастар жеткілікті. Олар жоғары оқу орнында бас-аяғы бір жыл ішінде мемлекеттік тілді «қайталап шығып», сол жеткен деңгейінде қалады. Олардың қазақ тілін меңгеру көрсеткіші біз күткен деңгейден көп төмен екендігі жасырын емес. Тіпті қазақ отбасында өсіп, тәрбиеленген баланың да кейбіреуі өз тілінде өте нашар сөйлейді. Бұндай келеңсіз жағдайлардың басты себебі – тілдік қажеттілікті туғызбаудан екендігі анық. Жоғары оқу орындарының оқытушылары осы бір жыл ішінде білім алушының он жылда үйренбеген тіліне деген қызығушылықты туғызып, оның тілдік деңгейін көтеруге тиісті. Сабақта мынадай тәсіл де өз жемісін береді:

«SMS – хабарлама». Білім алушыларға қағаздан жасалған қалта телефондарынан SMS хабарлама жазу тапсырылады. Хабарлама ұсынылған сөйлемдердің толықтырылған немесе аяқталған нұсқасы болуы қажет.

«Бүгінгі сабақта мен....түсіндім, ... білдім, ақиқатына жеттім»;

- «Бүгінгі сабақта мені қуантқаны....»;
- «Мен өзімді....үшін мақтар едім»;
- «Маған ерекше ұнағаны....»;
- «Сабақтан соң мен... жасағым келді»;
- «Мен... туралы армандаймын»;
- «Бүгінгі сабақта мен....жасай алдым»;
- «Мен... орындадым»;
- «...қызықты болды»;
- «...қиын болды»;
- «...мен түсіндім»;
- «Енді мен ...»;
- «...сезіндім»;

- «Мен үйрендім»;
- «Мені... таңқалдырды» және т.б.

Бұндай әрі ойын, әрі ойлантарлық тәсілдер олардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамытуға үлкен септігін тигізеді әрі білім алушының жеке пікірін тыңдау, оның бұрын меңгерген білімдері мен түсініктерін арттырады. Оқытушы сабақтарда оқытудың сапасын арттыру үшін жаңашыл әдістер мен ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, интернет ресурстарымен жұмыс жасауға (мысалы, веб-сайттағы ақпаратты оқу, керекті материалды іріктеу, жеке құжат немесе файл ретінде көшіру және сақтау); электронды оқулықтарды пайдалана отырып, жұмыс жүргізуге, тақырыпқа байланысты медиақұралдарды қолдануға, сол арқылы ақпаратты саралап, зерттеуді студенттерге ұсынуы тиіс.

Әдіскерлер тіл үйрену барысында мынадай динамикалық мультимедиалық құралдардың түрін қолдануға болатынын айтады: «Презентация – аудиовизуальдық құралдарды пайдалана отырып ақпаратты көрнекті беру. Бұл компьютерлік анимация, графика, видео, музыка және дыбыстық құрылғылардың үйлесіп, бір ортаға ұйымдастырылуы; анимация – қозғалыстағы картиналар қатары; бейнефильмдер және бейнетаспалар (күйтабақ ойнатқыш) – қозғалыстағы бейнелерді көрсету арқылы шынайы қатысымдық әрекетті дамытады, оқу материалының қызықты, проблемалы, дәлелді болуын қамтамасыз етеді». [3,175].

Тілдесім әрекетінде кейде мынадай әдіс те студенттің еркін сөйлеуіне әсер етеді. Сіз бір сабағыңызда білім алушылардың өзіңізге сұрақ қоюына мүмкіндік беріңіз. Сұрақтар сол күнгі тақырыпқа, не болмаса өтілген мәтінге қатысты болуы шартты емес. Ол өзі таңдасын. Мүмкін студентке сіздің жас кезіңіздегі ұнатқан спорт түрін білу қызық шығар, мүмкін сіз оқып, білім алған сәтте есіңізде қалған қызықты жағдайды сұрағысы келер, мүмкін қазіргі студенттердің өмірі туралы сіздің не білетініңіз оларды қызықтырар. Әйтеуір сол сұрағын қазақ тілінде, қате болса да, өз тіл білу деңгейінде сұрай алса, онда араларыңызда бір-бірлеріңізге деген сенімді қатынас орнағаны, оның тілге деген құрметі артқаны деп түсініңіз. Бұл тұста кейде олар журналист, сіз белгілі бір тұлға, керісінше сіз журналист, ал ол елге танымал адам ретінде ойналатын рөлдік ойындардың да әсері ерекше. Қатысушылар өздерін «артист бейнесінде» сезініп, берілген рөлді барынша шынайы сахналап ойнауға тырысады. Педагог-ғалымдардың пікіріне сүйенсек: «Рөлдік ойындар нақты қатысым әрекеттерін дамытуға, мотивация туғызуға түрткі болуға, ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік береді. Ойын-драмалау оқушылардың бейнелі, мәнерлеп сөйлеуін дамытуға көмектеседі» делінген [4,16 б.]. Демек, ойын түрлерін қолдану студенттің тілдік қатысым мен ептілігін дамытып қана қоймайды, олардың қиялын, есте сақтау, логикалық ойлау қабілеттерін де ұштайды. Студент қай рөлді таңдаса да, дайындалуға, сұхбатқа түсу дағдысына бейімделеді, өз бетінше жаңа сөздерді жаттап, жаңа мәліметтер алады. Бұндай тәсілдердің бәрі де тілдесім әрекетін дамыта түседі. «Рөлдік ойындар бір мезетте әрі ойын әрекетін, әрі оқу әрекетін, әрі сөйлесім әрекетін жүзеге асыра алатындығымен маңызды. Рөлдік ойындардың оқу-үйрету мүмкіндіктері өте кең:

1) рөлдік ойынды өмірдегі шынайы тілдесімнің нақты моделі ретінде қарастыруға болады;
2) рөлдік ойынның мотивациялық-қозғаушылық мүмкіндіктері де өте зор;
3) рөлдік ойын оқу үрдісіндегі әріптестік пен серіктестіктің дұрыс қалыптасуына ықпал етеді;
4) рөлдік ойын білімгерлерді тілдесім процесінде вербалды құралдармен қатар, бейвербалды құралдарға да жүгінуге итермелейді. Яғни, диалогтық тілдесім барысында оқушылар тілдік бірліктермен қатар, жағдаятқа сай түрлі ым, ишараларды да қолдана алады» [5,18]. Демек, тіл үйрету барысында әдіскер, оқытушы тарапынан болатын түрлі белсенді амал, әрекеттер білім алушының тілге деген қызығушылығы мен ынтасын арттыра алса, мақсат өз үдесінен шықты деуге негіз бар. Осы орайда білімді бағалау өлшемін ескеру өте маңызды фактор. Студент білімін бағалау – оқытушы тарапынан әділ және ашық болуға тиісті әрекет. Оқытушы оқу бағдарламаларындағы күтілетін нәтижелерге жету мақсатында студенттердің білім алудағы жеке даму жолына назар аударуы қажет. Олардың оқу жетістігін алдын-ала нақты анықталған бағалау критерийлерімен сәйкестігіне орай бағалағаны дұрыс. Ағымдық және аралық бағалаудың соңы қорытынды (емтихан) бағасына ұласады. Көп ретте оқытушылар тарапынан студенттер шәкіртақысыз қалмасын деген ниетпен бағаны асыра қоятыны белгілі. Сондай болатынын білетін студенттер кейде тілге жауапсыз қарайды. Бұның соңы қазақ тілін жеткілікті меңгермеген жастардың көбеюіне әкеп соғады. Сондықтан оқытушылар тарапынан олардың өзін-өзі жетілдіру, өз бетінше дайындалу, білгенін, түсінгенін жиі айтқызу, бағалау өлшемдерін нақты көрсете отырып, балл қою әдістері қолданылғаны жөн. Ұсынылған үлгіні басшылыққа алуға болады:

Студенттің аты–жөні, тегі

№	**Критерийлер**	**Негізгі мазмұн мәнін сипаттау**	**Жоғарғы балл**	**Қосымша балл (өз бетінше ізденісіне, белсенділігіне қойылады)**	**Жалпы**
1	Үй жұмысын орындады	Тақырыпты толық меңгеру	5		
		Сөйлемдерді дұрыс құру	3		
		Қосымша сұрақтарға жауап беру	2		
2	Топпен жұмыс жасады	Топтық жұмыста белсенділік таныту	2		
		Топтағы ең ерекше ойды айта білу	5		
		Тақырыпты қорғауға пікір қосу	2		
3	Мәтінмен жұмыс	Мәтінді толық меңгеру	5		
		Мәтін бойынша сұрақтарға толық жауап беру	3		
		Сұрақтар бойынша ойын толық жеткізе білу	3		
4	Жазба жұмыстарын орындады	Сөйлемді жүйелі құру	3		
		Тапсырмаларды толық орындау	3		
5	Өз ойын дәлелдей алды	Фактілермен	2		
		Мысалдармен	2		
		Тәжірибемен	2		
		Бағалау шарты: 37-40 ұпай - «өте жақсы» 30-36 ұпай - «жақсы» 24- 29 ұпай - «жаман емес»			
	Төмен балл:	Ізденістер мен тер төгуді қажет ету деген сөз (смайлик қою керек)			

Қорытындылау негізінде ойларын жіктейтін логикалық-құрылымды сызба немесе ойларына сәйкес тақырыптың қорытынды бейнесі анықталады (білім алушының өз тәжірибесі). Мұндай жұмыстар студенттер мен оқытушыға ойын жіктеуге, өтілген сабақты қорытындылауға ғана емес, өздеріндегі субъекті тәжірибелерін ескере отырып, жаңа тақырыпты пысықтауға, тілдік портфелін дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1.Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2000. – 256 б.

2.Мұқанов М.И. Жас және педагогикалық психология. Алматы, 2002. – 118 бет.

3. Досмаханова Ә.А. Қазақ тілін мультимедиалық бағдарлама арқылы оқыту әдістемесі. Дисс. автореф. – Алматы, 2008.

4. Қатысымдық ойын. Қазақша үйренеміз (компьютерлік бағдарлама). – Алматы: Алматы қаласы әкімшілігінің «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2008.

5. Қадашева Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Мұрагер, 2005. – 176

Асанбаева Сәуле Асанбайқызы
Ф.ғ.к.,профессор м.а., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Aseke-1970.25@mail.ru

Манап Сымбат Талғатқызы
2-курс магистранты, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Akbilek077@mail.ru

ЛАТЫН ӘЛІПБИНЕ КӨШУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Андатпа: Қазіргі таңда тіл біліміндегі көптеген зерттеу жұмыстарының жаңа бағыттары қарқынды даму үрдісін бастан кешіруде. Тілдің қоғамдық қызметі, оның адамзат қоғамындағы рөлін әлеуметтік лингвистика ғылымы зерттейтіндігі белгілі. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында латын графикасына негізделген қазақ әліпбине көшіру – әлеуметтік-қоғамдық маңызы зор мәселе. Осыған орай, қазіргі кезде оның әлеуметтік-лингвистикалық мәні мен қоғамдық қызметін анықтап, латын графикасына жүйелі көшу тетіктерін әлеуметтік лингвистика ғылымы тұрғысынан қарастырудың алғышарттарын жасау қажет. Мемлекеттік тіліміз өз деңгейінде мәңгілік әрі баянды болу үшін қазақ тілінің қолданылу аясын кеңітіп, қоғамдық өмірдің барлық саласында еркін жұмсалуы мен өміршеңдігін насихаттау керектігі маңызды мәселе. Мақалада мемлекеттік тілдің қолданылуы, қоғамдық мәні мен қызметі, орыс тілінің және өзге тілдердің әлеуметтік коммуникативтік жүйедегі орны, қостілділік, көптілділік, тіл дамытуды саналы басқару мен реттеу, тіл саясаты, т.б. мәселелер жан-жақты қарастырылады.

Тірек сөздер: әлеуметтік лингвистика, тілдік жағдаят, тіл саясаты, ана тілі, мемлекеттік тіл, латын графикасы, лингвомәдениеттану.

Аннотация: В наши дни новые тенденции во многих лингвистических исследованиях продолжают динамично развиваться. Социальная деятельность языка, его роль в человеческом обществе изучается социальной лингвистической наукой. Социальная лингвистика в языкознании изучает социально функцию языка, его роль в человеческом обществе. Перемещение казахского алфавита на латинский алфавит – большая социально-общественная проблема. В связи с этим мы рассматриваем изменение письменности, ее социально-лингвистический смысл и его общественную функцию. Кроме того, цель состоит в том, чтобы расширить сферу применения нашего родного языка и применить его во всех сферах жизни, чтобы сделать наш государственный язык бесконечным и устойчивым.

Ключевые слова: социальная лингвистика, языковая ситуация, языковая политика, родной язык, государственный язык, латинская графика, лингвокультурология.

Annotation: Nowadays, new trends in many linguistic studies continue to develop dynamically. The social activity of a language, its role in human society, is studied by social linguistic science. Social linguistics in linguistics studies the social function of language, its role in human society. Moving the Kazakh alphabet to the Latin alphabet is a major social and public problem. In this regard, we consider the change in writing, its socio-linguistic meaning and its social function. In addition, the goal is to expand the sphere of application of our native language and apply it in all spheres of life in order to make our state language infinite and sustainable.

Key words: social linguistics, language situation, language policy, mother tongue, state language, Latin graphics, linguoculturology.

Қазақстанда мемлекеттік тілдің мәртебесі күн санап артып келеді. Қазақ тілінің қалдану аясының кеңиуіне мемлекет тарапынан жасалған бағдарламалар, лингволингвистикалық зерттеулер мен қоғамдық сананың өсуі әсер етті. Қалалық жерлерде қазақ тілінің қолданысқа енуі, өзге ұлт өкілдерінің де қазақша сөйлей бастауы, халықаралық жиындардың қазақ тілінде жүргізілуі, баспасөз беттерінде қазақ тіліндегі басылымдар қазақ тілінің ахуалын біршама жақсартты.

Қазіргі таңда тіл біліміндегі көптеген зерттеу жұмыстарының жаңа бағыттары қарқынды даму үрдісін бастан кешіруде. Тіл ғылымында әлеуметтік лингвистика - тілдің қоғамдық қызметін, оның адамзат ұжымындағы рөлін зерттейді. Әлеуметтік лингвистиканың нысаны – қолданыстағы тіл. Тілдік жағдаят нақты аумақтық әлеуметтік, идеологиялық және саяси жағдайлар негізінде туындайды. Қазақстандағы әлеуметтік лингвистиканың қалыптасып, дамуы барысында белгілі ғалымдарымыз: Б.Хасанов, Э.Д.Сүлейменов, А.Е. Карлинский, М.К. Исаев, З.К.Ахметжанова, С. Баяндина, А.Құмарова, С.Асанбаева, А.Абасилов т.б. зерттеулері басты рөл атқарып келгені белгілі.

Белгілі ғалым ф.ғ.д., профессор Бақытжан Хасанұлы қазақтың ана тілін дүниежүзілік лингвистикалық ағымының деңгейінде қарастырып, ана тілімізді әлеуметтік лингвистика ғылымы тұрғысынан жан-жақты зерттеген ғалым. Бақытжан Хасанұлы ана тіліне мынадай анықтама: «Ана тілі дегеніміз – күллі тіл атаулыдан ішкі құрылыс ерекшеліктерімен дараланатын, белгілі бір халықпен нақты кеңістікте тарихи бірге жасап, оның төл мәденметін ұрпақтан-ұрпаққа ұластырушы, сол халық адамдарына (жас, жынысына, сенім, кәсіп, әлеуметтік жағдай айырмасына қарамай) түгелдей және жан-жақты қызмет ететін ұлтішілік қатынас құралы» береді [1, 25б.]. Ана

тілі жеке адамның ойдан шығарған туындысы емес, белгілі бір қауымдастықтың ішіндегі адамдардың өзара қарым-қатынасқа түсу қажеттілігінен туындаған. Тіл мен ұлттың байланысы әр жақты және барынша берік болуымен сипатталады. Әрбір ұлт өзінің төл тілінен айрылып қалғысы келмейді. Кез-келген тілдің даму деңгейі ең алдымен олардың қоғамдық қызметінен көрінеді.

Қазақтың санасына серпіліс алып келген Алашорда өкілдері қазақ тілінің сақталып қалуына айрықша қызмет етті. Ахмет Байтұрсынұлы ұсынған төте жазу көп ұзамай саяси жағдайларға орай тежелді. Қазақ тілінің бірте-бірте қоғамдық салалардан ығыстырылып қалуы да саяси жағдайлардың күшімен жүзеге асты. Профессор Б.Хасанұлы: «Тіл екі түрлі жолмен дамиды да, құриды да: оның бірі – өзінен-өзі, арнайы ұйымдастырылмаған (стихиялы) түрде дамиды, не қолданыстан шығып құриды. Екіншісі – қоғам мен мемлекет тапапынан керекті бағытта жоспарлы түрде арнайы дамыту, не құрту» дейді [1, 15б.]. Ана тілі ұлттың дамуына септігін тигізетін негізгі фактор болып табылады. Ұлттық кодтың сақталуы ана тілінің негізінде жатыр. Ана тілді жеке адам біліп ғана қоймай, адамдар арасында қолданыста болуы шарт. Ана тілін білмеу адамның өзіндік ішкі мүддесінен және қоғамның ықпалынан болады.

Көпұлттылық жағдайында тілдің мәртебесі тұрғысынан ең маңыздысы мемлекеттік тіл екендігі белгілі. Қазақстандағы өзге ұлт өкілдерінің мемлекеттік тілді оқып-үйренуі ұлтаралық қатынастағы қоғамдық қызметін дамыта түседі. Қазіргі күнде Қазақстанда мемлекеттік тілді дамытуға бағытталған бағдарламалар кезеңдік жоспар бойынша жүзеге асырылып келеді. Қазақстанда көпұлтты мемлекет болғандықтан, қостілділік, көптілділік көп ұлттың қарым-қатынасқа түскен жерінен пайда болып, одан әрі дамитын құбылыс. Қостілділік орыстың «билингвизм» деген сөзінің баламасы. Дүниежүзінде біртілді елдер сирек кездеседі, ал көптілділік, қостілділік және үштілділік мәселелері көптеген елдерде бар. Бірнеше тілді меңгерген адамды билингв деп атайды екен, ал бұл құбылыстың өзін билингвизм дейді. Билингв ұғымы қостілді деп айтылса, билингвизмнің қазақша баламасын қостілділік деп аударылып жүр. Қоғам мен мемлекеттің аясындағы қостілділік, үштілділік ана тілдің негізінде дамуы әлеуметтік мәні зор мәселе.

Тіл саясатының сипаты қандай болса, ана тілінің жай-күйі сол үрдісте көрінеді. Ата-бабамыздан қалған тілді жаңа заманда өзінің құндылығын жоғалтпай қолдану ұлттық бірегейлікті білдіреді. Бір қоғамда ғалымдар, білікті мамандар, академитер, зиялы қауым өкілдері болады. Бірақ онда жалпыхалықтың тілге деген жанашырлығы болмаса, тілдің дамуы азғантай адамдардың ұранымен шешілмейді. Көпұлтты қоғамда өмір сүргенімізге қарамастан ана тіліміз ұрпақтан-ұрпаққа таза күйінде, бұзылмаған қалпында дамып келе жатыр. Мемлекет үшін игі бастамалар қоғам тарапынан қолдау тауып келеді. Тіл – этностың ең тұрақты, ең бір басы ашық негізгі көрсеткіші болғандықтан, тіл тағдыры мен этнос тағдыры қашанда бір-бірімен тығыз байланысты. Тіл мен этнос арасындағы осы тығыз байланыс лингвомәдениеттанумен қатар этнолингвистика ғылымы аясында зерттеледі. Этнолингвистика және лингвомәдениеттау ғылымдары тікелей этноспқа қатысты, әрі этностық ерекшелікті сипаттайды. Этнос бұлардың «түйісу нүктесі» болып табылады. Филологи ғылымының кандидаты Анар Фазылжанова **мемлекеттік тілді оқытудың** тұжырырымдамасында: «Тілді мәдентиетті игерту құралы ретінде оқыту, басқаша айтқанда, тіл арқылы мәдениетті таныту, тіл арқылы ділді таныту, сөйтіп, оқушы санасында өз халқының немесе өзі тұрып жатқан елдегі – Отанының мәдени кеңістігінде ғасырлар бойы дамып, тарихтың өзімен беріктігі тексерілген жоғары рухани білімдер жүйесін қалыптастыру, оларды бойына сіңіртіп, мәдениленген тұлға тәрбиелеу. Нені оқытамыз дегенде тілдік бірліктердің ішінде басқаларымен бірге әсіресе лингво-мәдени семиотикалық жүйелерді (лингвокультуремаларды, этномаркерлерді лексикалық бірліктерді, ұлттық лингвоконцептілерді) білім мазмұнына енгізіп, толықтыруға басымдылық берілуі керек» дейді ол [2, 11 б.]. Халқымыздың өзіндік ұлттық ерекшеліктері салт-дәстүріміз, мәдениетіміз, әдет-ғұрпымыз өмір сүру салтымен сабақтасып жатыр. «Лингвомәдениеттану» деген атаудың құрамында тіл мен мәдениеттің байланысы айқын көрініс табады. **«Тіл-ұлт-мәдениет»** дейтін үштік линговмәдениеттану пәнінің зерттеу нысаны болып табылады. Лингвокультурема ғылымының аясында қарастырылатын тілдік этикеттер, баламасыз тілдік бірліктер күнделікті қарым-қатынаспен астарласып жатыр.

Әрбір адамды өз ана тілінің жай-күйі бейжай қалдырмаса керек. Осы ана тіліміз арқылы ұлттық құндылықтарды бойымызға сіңдіреміз, әрі өзге тілдерді де меңгеруге септігін тигізетін түпқазық – ана тілі. Ана тілін ардақтай білмеген адам басқа тілдерді құрметтейді дегенге сену қиын. Қоғамдағы тілдің әлеуметтік сипатына баса назар аударатын әлеуметтік лингвистиканың ауқымды мәселелерді қарастырады. Тіл саясатқа ішкі факторлар, сыртқы факторлар әсер етпей

қоймайды. Ана тілімізді дамыта түсу тек ғана тіл мамандарының еншісінде деп түсінбеуіміз керек. Өз тіліміздің қамқоршысы болу әрбіреуіміздің азаматтық борышымыз деп түсінгеніміз жөн. Қазақстандағы қазіргі тілдік жағдаят, тілдік ахуалды жақсарту, күрделі тілдік проблемаларды шешу маңызды мәселе. Егер белгілі бір тіл тұрмыста, білім беруде, саяси-қоғамдық өмірде қолданылатын болса, сол тілдің аман сақталуына да кепіл бар.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі замандық технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты. 2017 жылдың аяғына дейін ғалымдардың көмегімен, барша қоғам өкілдерімен ақылдаса отырып, қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау керек. 2018 жылдан бастап жаңа әліпбиді үйретететін оқулықтарды дайындауға кірісуіміз қажет» деген болатын [3, 2б.]. Жаңа әліпбиге жоба дайындау ісі тіл мамандары мен әдіскерлердің қатысумен жүзеге асты. Мұндай ғылыми негізде жасалған жұмыс мұғалімдер, ғалымдар, білікті мамандар тарапынан сарапқа салынды. Латын жазуына көшуде жаңа әліпбиге арналған жобалар жасаушы тіл мамандары мен әдіскерлердің біліктілігі, БАҚ атқаратын міндеті, грамматология мамандарының міндеттері жауапты.

Түркі тектес халықтардың латын әліпбиіне өту үдерісі әр түрлі жағдайда жүзеге асырылған екен. Атап айтсақ, Түркияның латынға өту үдерісі 8-9 ай аралығында жүзеге асырылды. Ал Өзбекстанда латын әліпбиіне көшу 20 жылға созылған екен. Әзербайжан мемлекетінде латын әліпбиіне көшу біршама жеңіл болған. Түркияда латын әліпбиіне өту мемлекет басындағы басшының ықпалы басым болса, Әзербайжанда керісінше жалпыхалық латын әліпбиіне өтуге мүдделі болатын. [4, 9б.]. Аталмыш елдердің латын қарпіне өткенге дейінгі тілдік жағдаятына келер болсақ, Ел басының нұсқауымен 2007 жылы Түркия, Әзербайжан және Өзбекстан елдеріне ғылыми іссапар ұйымдастырылған болатын. Түркітектес елдерді латын графикасына көшу барысындағы тәжірибесімен алмасу мемлекеттік тілдің дамуына бағытталған зерттеу болды. Түркия, Әзербайжан және Өзбекстан елдерінің латын графикасына көшуге дейінгі тілдік жағдаяты және одан кейінгі тілдік жағдаяты назардан тыс қалмады.

Бұдан шығатын қорытынды, Қазақ әліпбиін латын латын графикасына негізделген әліпбиге көшіру - мемлекеттік тілдің дамытуда зор маңызға ие. Мемлекеттік тіл өз дәрежесінде көтерілу үшін қоғамдық өмірдің барлық саласында қолданыс табуы керек. Ана тілінің болашағын латын жазуымен сабақтастырып отырғандықтан, жазу жүйеміз латын графикасына көшіруіміз қажет. Латын әліпбиін қабылдау барысында әліпби деңгейін, таңба деңгейін, емле-ереже деңгейін өзгеріске ендіреміз. Бұл дегеніміз – тіл бұзер емле-ережелерден, басы артық кірме әріптерден арылу. Осы орайда Әлімхан Жүнісбектің сөзін келтіре кету артық етпейді: «Қазіргі әліпбиімізді «қазақ әліпбиі» деп атаудың еш реті жоқ. Өйткені, ол «қазақ әліпбиі» емес, «қазақ-орыс әліпбиі» десе де болады. Тіптен ақиқатын айтсақ, «орыс-қазақ әліпбиі» десе де болады. Өйткені, әліпбиіміз бір тілдің, әлдеқашан қос тілдің әліпбиі болып орнығып алды» деген болатын [5, 5 б.]. Қазақ тілінің кірме әріптері мен тіл бұзар емле-ережелері қазақ тілінің ішкі айтылым заңдылықтарына кері әсер етеді. Латын жазуына өту тек таңбалардың өзгеруі емес, емле-ережелер де қайтадан қаралады. Жаңа латын әліпбиіне лайықтап жоба дайындалғанда грамматология ғылымының мамандары шет қалмауы тиіс. Өйткені, дыбыс пен әріптің қатынасын грамматология ғылым саласы зерттейді. Біздің елдегі тіл саясаты барлық тіл мүддесін көздейтін демократилық болып сипатталады. Кез-келген тілді жалпыадамзаттық құндылық ретінде қабылдап, барлық тілдерге дерлік қамқорлық жасап келеді. Латын жазуына көшу барысында мынаны естен шығармау қажет: «Қазақстандағы орыстар да латынға көшу керек дейді. Олай болмайды. Бүкіл дүниежүзінде қазақтың тілін, жазу мәселесін шешетін – Қазақстан болса, орыс тілінің әліпбиін, оның емле ережелерін өзгерту анау – Ресейдің құзіреттілігіндегі мәселе [6, 4 б.].

Осыған дейін жазуға байланысты латын әліпбиіне көшу, араб әліпбиін қолдану, көне түрік жазуын жаңғырту, киррил әліпбиін қолдана беру туралы баспасөз беттерінде сан түрлі пікірлер айтылып келді. латын графикасына негізделген қазақ әліпбиіне көшуге бет бұрдық. Латын әліпбиі дүние жүзіндегі елдермен ақпарат алмасуды ілгерілетіп ғана қоймай өзара байланысты жүйеге келтіреді. Әлемнің дамушы елдерінің барлығы осы латын тілімен дамып келеді. Жазудың ауысуы дәл қазіргі уақытта бір жағынан көңкөрістің деңгейін көтеру, латын арқылы әлеми ақпарат кеңістігіне өту де ескерілген. Латын жазуына көшу жаһандану жағдайында әлемдік ғылыми, технологиялық, инновациялық үдерістерден тыс қалмай, ғылым мен білімнің дамуын жеделдетеді деген сенім білдіріп отырмыз. Латын жазуына көшу ең алдымен қазақ тілін жаңғырту негізінде жүзеге асырылғаны абзал. Кірме әріптерден арылып, тіл бұзар емле-ережелерден құтыламыз деп

жүргенде ағылшын тілінің ықпалында кетеміз деп қорықпау керек, өйткені әрбір тілдің өз емле-ережесі балады. Латын жазуына көшу тек жазуды өзгерту ғана емес, әліпби құрамын, таңба және емле-ережелері де өзгеріске енеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясында: «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады» деген болатын [7, 57б.]. Мемлекет басшысы айтқандай, мемлекеттік тілдің аясын кеңітіп, өмірдің барлық саласында пайдалану керек. Мемлекеттік тілді үйрету үшін мектеп табалдырығынан бастап оқушыларға оның қажеттілігін түсіндіріп, мемлекеттік тілді жақсы үйренбеген маман жұмысқа бірден алына қоймайтының дұрыстап тісіндіргеніміз мақұл болар еді. Білім беру жүйесін дұрыс ұйымдастырудың нәтижесінде бәсекеге қабілетті, сапалы ұрпақ тәрбиелейміз.

Қазақ тілінің қолданыс мәдениетін күшейтуде тіл тазалығын сақтау зор маңызға ие. Тілді дамыту, тілді ары қарай таза күйінде жалғастыра беруге көңіл бөліну керек. Латын жазуына көшу ана тіліміздің тазалығы, қазақы айтылым мен жазылым талаптарын жүйеге келтіреді. Тілдің қолданысындағы мәдениеті, дұрыстық, нормалықты сақтап, әдеби тілде таза сөйлеуге дағдыланғанымыз жөн. Тіл – қарым-қатынас құралы, әрі аса маңызды әлеуметтік-мәдени құндылықтардың бірі. Тіл тек қарым-қатынас құралы емес, өткен мен бүгінгіні, әрі болашақты байланыстырушы. Кез-келген халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті сол халықтың ана тілінде сақталады. Егер халық ана тілінен айрылса ұлттық құндылықтарынан да айрыла бастайды. Халқымыздың әр дәуіріндегі рухани мұрасын, өз бойына сақтаған этномәдениеттің әр түрлі қырларын зерттеу Ш.Уалиханов жазбаларынан басталып, Ә.Марғұлан, М.Әуезов, С.Мұқанов, Х. Арғынбаев, Ә. Қоңыратбаев, Р. Бердібаев, С.Қасқабасов, Ө.Жәнібеков, С.Касимов т.б. еңбектерінде жан-жақты қарастырылған [8, 3б.]. Халқымыздың өзіндік ұлттық ерекшеліктері салт-дәстүріміз, мәдениетіміз, әдет-ғұрпымыз өмір сүру салтымен сабақтасып жатыр. Тіл біліміндегі тілдік этикеттер, баламасыз тілдік бірліктер күнделікті қарым-қатынаспен астарласып жатыр. Ұлттық ғылым академиясының академигі Рабиға Сыздық: «Кейбір газеттерде сөзді талғамай қолданушылық кездеседі. Мысалы, «60 жасар пәленше» деп жазады. Ғабит Мүсіреповтің бір конференцияда әдемі айтқан сөзі бар: «Жасар деп ең болмаса он, бес-жиырмаға келгенше айтуға болар. Бір жасар, екі жасар, он бес жасар деп». «40 жасар», «50 жасар», «90 жасар» деп айтуға болмайды. Оның орнына «жастағы», «жасы келген», «жасы толған» деп айту керек» дейді ол. Жаңалық ашудың орны осы екен деп, сөздерді өзгертіп айту, морфалогиялық заңдылықтарына бағынбай қалыптасқан нормалар «узус» деп аталады екен[9,5б.].

XXI ғасыр ғылым мен білімнің заманы болғандықтан, ғылым тілінің дамуын жеделдетуіміз қажет. Ғылым тілінің қазіргі жағдайы, қоғамтану, техникатану, жаратылыстанудың ішінде қоғамтану ғылымының дамуы басымдыққа ие. Терминалогиялық жүйесінің жасалуы, ғылыми стильдің басқа стильдермен ара-жігін ажырату, ғылыми жұмыстардың қазақ тілінде жариялануы ғылым тілін дамытады. Жазудың алмасуы ғылыми тілдің дамуын тежейтіне де жасырын емес. Ата-бабамыздан қалған бай тілді жаңа заманда өзінің құндылығын жоғалтпай қолдану жарқын болашақтың кепілі. Қазақ әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшірудің маңыздылығы лингвистикалық, ақпараттық, әлеуметтік, мәдени, философиялық және тарихи зеттеулер, латын әліпбиінің жаһандық коммуникациялық кеңістіктегі орны жан-жақты қарастырылып келеді. Ана тілдің болашағын латын әліпбиімен байланыстырып отырғандықтан, қазақ тілінің мемлекеттік тіл өз дәрежесінде дами түседі деген үміттеміз. Алдағы уақытта мемлекеттік тіл деңгейінде жалпыхалықтық қолдау тауып отырса еліміз өркендей бермек. Үштілді, көптілді қоғамда өмір сүргенімізге қарамастан тілдің дінгегі мықты болса, ана тіліміз ұрпақтан-ұрпаққа таза күйінде, бұзылмаған қалпында жетеді деген сенім білдіре аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Хасанұлы Б. Ана тілі – ата мұра. Алматы, «Жазушы», 1992
2. Мемлекеттік тілді оқытудың жаңы тұжырымдамасы туралы. Фазылжанова Анар, Қазақстан мектебі, №6, 2009 маусым
3. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» . Егемен Қазақстан. 2017ж,12-сәуір.
4. Фазылжанова А. Латын әліпбиіне көшу, Ана тілі 2013. 24-30 қаңтар (№4) – 3,9 б
5. Жүнісбек Ә. Латын жазуына көшкен жөн. Президент және Халық, 2013. -15 қараша (№47) – 5 б.
6. Жүнісбек Ә. Түбінде Ресейдің өзі латын әліпбиіне көшеді. Түскістан 2007. -9 мамыр (N 19)
7. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты//Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан халқына жолдауы 14 желтоқсан 2012 жыл, Алматы, 2014
8. Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері, -Алматы: Жібек жолы, 2008
9. Рабиға Сыздық, Өзіңді-өзің қорғай алмасаң, ешкім сені қорғамайды, Ана тілі, №37, 2008

Киынова Ж.К.
доктор филологических наук, и.о. профессора,
декан факультета Казахского государственного женского педагогического университета
Республика Казахстан, zhkiynova@mail.ru

Ахметжанова А.И.
кандидат филологических наук, и.о. ассоц.профессора кафедры русской филологии
и мировой литературы Казахского национального университета им. аль-Фараби
ahmetzhanova.aynash@mail.ru

Капасова Д.А.
и.о. доцента кафедры общеуниверситетских дисциплин
Египетского университета исламской культуры Нур-Мубарак, assyl99_kz@mail.ru

СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК КУЛЬТА И КУЛЬТУРЫ

Резюме. В статье рассматривается сакральная природа старославянского языка как историко-культурного феномена. Прослеживаются пути взаимодействия русской культуры с культурой древней Эллады, что произошло через посредство старославянского языка, сформировавшегося в эпоху раннего средневековья (IX – начало XI вв.) в процессе перевода с греческого языка богослужебных книг. Описывается языковая ситуация Киевской Руси, что нашло свое отражение в различных концепциях о происхождении русского литературного языка.

Түйін. Мақалада көнеславян тілінің тарихи-мәдени феномен ретіндегі сакральды табиғаты қарастырылады. Грек тілінен қасиетті кітаптарды аудару барысында ерте орта ғасырлар дәуірінде қалыптасқан (IX – XI ғ. басы.) көнеславян тілі арқылы іске асқан орыс мәдениеті мен көне Эллада мәдениетінің өзара әрекеттесу жолдары қарастырылады. Орыс әдеби тілінің пайда болып, қалыптасқаны туралы әртүрлі концепцияларында көрініс тапқан Киев Русьының тілдік жағдайы сипатталады.

Summary. The article considers the sacred nature of the Old Slavonic language as a historical and cultural phenomenon. The ways of interaction of Russian culture with the culture of ancient Hellas are traced, which happened through the Old Slavonic language, which was formed in the early Middle Ages (IX - beginning of XI centuries) in the process of translation of service books from Greek. The language situation of Kievan Rus is described, which is reflected in various concepts about the origin of the Russian literary language.

Одной из главных задач современной историко-лингвистической науки по-прежнему остается создание полной истории русского литературного языка, решить которую невозможно без осознания места и роли старославянского языка в истории русского литературного языка. Об этом в свое время писал Ф.П.Филин: «Без фундаментального изучения старославянского (церковнославянского) языка, всей его многовековой истории на Руси невозможно написать полную историю русского литературного языка. … христианизация в X в. языческой Руси повлекла за собой распространение интердиалектного старославянского языка, благодаря которому восточные славяне получили письменность – важнейший и непременный элемент цивилизации» [1, с. 5].

Рассматривать старославянский язык в контексте времени означает, на наш взгляд, представлять его духовную и лингвистическую историю. Этот язык на протяжении многих веков являлся языком живой православной веры, мировидения, миропознания и мировоззрения русского народа, языком книжно-литературным, образцовым, нормированным, языком письменной и духовной культуры.

Старославянский оценивается современной наукой как моделирующий фактор русской культуры, сыгравший важную роль в ее духовном становлении. За многие столетия старославянский язык трансформируется из языка культа в язык культуры, его ценностные императивы оказались во многом созвучны русской культуре, на что и обратил свое внимание П.А.Флоренский, назвавший Кирилла и Мефодия духовными отцами русской культуры: «Не о внешнем, а потому поверхностно-случайном подражании античности идет речь, даже не об исторических воздействиях, впрочем, бесспорных и многочисленных, а о самом духе культуры» [2, с. 354]. Важным здесь представляется взаимодействие русской культуры с культурой древней Эллады, что произошло через посредство старославянского языка, сформировавшегося в эпоху раннего средневековья (IX – начало XI вв.) в процессе перевода с греческого книг Св. Писания и другой теологической литературы. Необходимость перевода текстов, написанных на одном из

наиболее богатых и развитых языков в истории мировой цивилизации – греческом языке византийского периода, ставила перед древними книжниками задачу передачи славянскими языковыми средствами соответствующей греческой лексики, вследствие чего и создавался старославянский фонд книжной лексики. «Древнеболгарские основоположники старославянского языка Константин (Кирилл) и Мефодий и их продолжатели, переводя книги с греческого на старославянский язык, многое почерпнули из высокоразвитого греческого (византийского) языка, прежде всего в лексике и лексической семантике. За византийским языком стояла традиция великой средиземноморской культуры. Переводы с греческого языка стали обычны и в древней Руси. Таким образом, южные и восточные (отчасти и западные) славяне, развивая свои литературные языки на народной речевой основе, оказались в то же время и наследниками языковой культуры древнего Средиземноморья, что было отмечено еще Ломоносовым и Пушкиным» [1, с. 4]. Поэтому этот язык принадлежит не только собственно церковной истории, но всей истории русской культуры.

Старославянский язык, ставший сакральным языком в IX веке и вплоть до XI века выполнявший функции общего литературного и литургического языка всего славянского мира, принадлежал не только русской культуре, но всей культурной общности, которую принято называть Slavia Orthodoxa (православное, или кириллическое славянство), то есть восточным славянам. Образование двух автономных конфессионально-культурных пространств внутри славянского мира – Slavia Orthodoxa и Slavia Lanina, относится к XII веку. Для XI века, как утверждает В.М.Живов, «нет оснований говорить о разделении славянства на Slavia Orthodoxa и Slavia Lanina» и для эпохи правления Владимира Святого вводит специальный термин «Slavia Christiana», отражающий в том числе и культурное единство Киевской Руси со странами Центральной Европы. Это означало не что иное, как появление, по Н.И.Толстому, «третьего культурного макроареала в Европе» наряду с давно утвердившимся там романо-германским ареалом, где господствовала латынь, и греко-византийским ареалом, где абсолютно преобладал греческий язык. Церковнославянский язык, не обладавший поначалу ни длительной литургической практикой, ни сколько-нибудь устойчивой традицией кодификации, оказался как сакральный язык сразу в уязвимой позиции, требующей «духовной обороны». Пока славянский мир, объединенный признаками собственно славянства (т.е. этнолинвгистическим признаком) и христианства (т.е. конфессионально-культурным признаком), был един, вектор его «духовной обороны» был также единым: борьба за признание полноправия церковнославянского языка как языка сакрального наряду с древнееврейским, греческим и латинским. Между тем все народные языки в ареале Slavia Orthodoxa, хотя и в разной мере, находились под влиянием церковнославянского языка и их взаимодействие со «славенским» языком было основным процессом в истории становления литературной разновидности народного языка.

В России сложилась уникальная языковая ситуация – сосуществование двух разных языков в рамках одного языкового социума, когда их функции находятся в дополнительном распределении и два языка воспринимаются носителями как один. Такое взаимодействие языков охарактеризовано Н.Б.Успенским как ситуация диглоссии, которая в отличие от двуязычия (сосуществование двух равноправных и эквивалентных по своей функции языков), «… представляет собой очень стабильную языковую ситуацию, характеризующуюся устойчивым функциональным балансом (взаимной дополнительностью функций)» [4, с. 6]. Надо полагать, что в восприятии носителей языка это один и тот же язык в двух формах – «высшей» и «низшей», нормированной и свободной, причем уптребление двух этих форм – взаимоисключающее: там, где употребляется одна форма языка, другая невозможна, и наоборот. Профессор Израильского университета Ора Лимор дает дифференциацию языков или их отношение в состоянии диглоссии: «На одном языке говорили в повседневной жизни, на другом молились. Первый язык был разговорным, второй – изучался специально и использовался для письма. Этот второй язык – язык текстов, которые членами данного общества считались священными, и был связан, прежде всего, с религиозной жизнью и культом, но вместе с тем, и с культурой которую общество, использующее этот язык, признавало за образцовую и достойную подражания. Это как бы элитарный язык, ставший языком культуры» [5, с. 18–21]. Проблема церковнославянско-русской диглоссии остается дискуссионной и в настоящее время. Еще на IX Международном съезде славистов обсуждались проблемы языковой ситуации в Киевской Руси, наиболее полемичной среди которых была теория диглоссии, предпринятая в докладе Б.А.Успенского. Попытка ученого вписать языковую ситуацию Киевской Руси в рамки «диглоссии» принималась не как обобщение новых данных, а априорным источником дедуктивных характеристик недостаточно изученных фактов.

Так, «главным результатом безоговорочного подведения языковой ситуации Киевской Руси под абстрактное понятие диглоссии явилось категорическое отрицание возможности литературного функционирования древнерусского языка, основанное только на том, что такая возможность не предусмотрена в используемом понятии. Правда, за этим априорным положением проступают устаревшие взгляды на старославянский язык как на единственный литературный язык Древней Руси» [6, с. 122–123]. Многие ученые отстаивали точку зрения относительно важной роли и древнерусского языка, литературы и культуры в общей культурной ситуации.

На всем протяжении истории становления русского литературного языка дискуссионными оставались вопросы соотношения и противопоставления двух традиций – народной и церковнославянской, взаимодействие которых имело довольно продолжительный и интенсивный характер. Такое противопоставление берет свое начало еще с Древней Руси: «Церковнославянский язык начинает функционировать не только как сакральный язык, но и как язык культуры, и, соответственно, оппозиция церковнославянского и русского осмысляется не только как противопоставление сакрального и профанного, но как противопоставление культурного и бытового. ... дихотомия, сама оппозиция церковнославянского и русского оставалась и на каждом этапе отчетливо осознавалась коллективным языковым сознанием» [4, с. 10]. При этом взаимодействие между двумя разноприродными, но чрезвычайно близкими языковыми стихиями протекало в разных направлениях: оно могло быть поверхностным, т.е. собственно на лексическом уровне, когда происходило усвоение старославянского слова в том или ином значении, и глубинным, затрагивающим смысловой фундамент слова и влияющим на концептуализацию того или иного понятия.

Старославянский язык – первый литературный язык славян отождествлял собой художественную и интеллектуальную силу русского средневековья. Этот язык как «язык благородной культуры» (Д.С.Лихачев) во все века имел великое образовательное и воспитательное значение, ибо самим смысловым содержанием передаваемых им истин содействовал духовному и нравственному преобразованию человека. Образный потенциал славянской азбуки зарождался, развивался и превращался в устойчивые речевые стереотипы языкового и культурного сознания одновременно с ростом этнического самоутверждения славянских народов и с необходимостью сохранения культурно-исторических традиций славян православного ареала. Становление национального менталитета можно связать с тысячелетним сильным присутствием этого сакрального языка, который в течение более чем десяти столетий обслуживает религиозные и, во многом, культурные потребности православных славян.

В России церковнославянский язык был языком церкви и культуры вплоть до XVIII в. После становления русского литературного языка нового типа он остается лишь языком православного богослужения. Корпус церковнославянских текстов постоянно пополняется: составляются новые церковные службы, акафисты и молитвы. Современный богослужебный язык, кодифицированный Священным Синодом, представляет собой итог длительной эволюции старославянского языка, который в филологии принято называть синодальным. В XVIII веке церковнославянский язык утрачивает статус литературного языка – эту роль отныне играет русский язык. Сейчас синодальный церковнославянский язык выполняет только одну функцию – это язык богослужения и богослужебной литературы.

Вопросы формирования и развития старославянского языка выдвинулись в число активно обсуждаемых вопросов в славистике. Сегодня вновь представляется, что азбуки – глаголица и кириллица, созданные славянскими первоучителями, – не простая совокупность расположенных в определенном порядке графем, но своего рода философия, культурологическая модель мира. Поэтому необходимость изучения старославянского языка является не только изучением истории, но и осознанием духовных ценностей как трансляторов культурной информации.

В последнее время, в связи с переосмыслением духовно-нравственных ценностей и актуализацией религиозных истоков, значительно возрос интерес и к старославянскому языку как к культурно-историческому феномену, в котором находит отражение духовная и историко-культурная память народа. Русское религиозное сознание всегда отождествлялось с этим языком, сохраняющим свою идентичность и священное содержание как на протяжении многих веков, так и в условиях современной социальной реальности. «Время показало, что церковнославянские священные формы – это и есть самые верные, единственно возможные, раз и навсегда данные славянскому миру способы определения и выражения меры святости (священной силы) текстов духовного содержания. Исключительно точно выражая смысловое содержание, церковнославянские формы на протяжении многих веков констарируют нам священную

реальность прошлого, сакрализует в том числе и русские лексемы в книжном церковном употреблении, дарят нам возможность ощутить онтологическую сопричастность слова и дела, действенную (очистительную и спасительную) силу священных и молитвенных текстов. Эти формы самой своей неизменностью во времени свидетельствуют о вечности заложенных в нем высших смыслов» [7, с. 7].

Актуальными в настоящее время стали вопросы «возрождения» старославянского языка в связи с ценностными ориентирами жизненной философии ее носителей и «возвратом» к нравственным традициям христианства. Поэтому сейчас активно обсуждаются вопросы взаимотношения православной церкви и государства (общества), ведутся споры о потребности теологического образования в применении к условиям светской школы, необходимости изучения церковнославянского языка и введения учебного курса «Православная культура: история и традиции»в учебных заведениях, роли православных интернет-ресурсов и тенденциях развития Рунета. В современной стилистике русского языка широко обсуждаются вопросы введения в функционально-стилистическую систему церковно- религиозного, или, религиозного стиля. Религиозный дискурс и язык религиозной коммуникации, до недавнего времени остававшиеся за рамками научного изучения, все чаще становятся объектами исследования ученых. В числе активно развернувшихся в современном русском словаре семантических процессов исследователи называют переход из пассивного словаря в общее употребление конфессиональной лексики и идиоматики, восстановление и привлечение в широкий обиход общелитературных слов старославянского происхождения, семантическую трансформацию славянизмов с религиозной тематикой.

О всевозрастающем интересе к изучению феномена старославянского языка свидетельствуют исследования, посвященные церковнославянскому языку нового времени, изучению языка отдельных рукописей, исследованию тех или иных групп лексики, определенных морфологических и синтаксических явлений языка средневековых памятников письменности.

Новым в исследовании феномена старославянского языка является его лингвокогнитивное понимание, тесно связанное с религиозным сознанием, формирующем концептосферу морально-нравственной сферы. Кириллическая азбука стала первой когнитивной «моделью» мира» всех славян, в том числе и восточных, когда алфавит становится одновременно и кодом, и текстом, и надо полагать, духовным «туннелем», связывающим грамотного человека с Богом [8, с.104].

До сих пор в поле зрения ученых остаются вопросы влияния старославянского языка на формирование русского литературного языка. Сложно переоценить роль старославянского языка как языка религии, философии и науки в обогащении русского языка, формировании его научной терминологии и духовно-нравственного потенциала.

Старославянский язык хранит представления о мире, сформированные в разные исторические периоды, поэтому принадлежит всей истории русской культуры. Это язык, в котором сконцентрирован религиозный опыт народа, оказал свое непосредственное влияние на формирование национального менталитета, и именно через этот язык происходило «оживление» культурно-исторического опыта, благодаря чему достигалась преемственность культуры.

Литература:

1. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. Изд-е 2-е. – М.: КРАСАНД, 2010. – 328с.
2. Флоренский П.А. Троице-Сергиева Лавра и Россия // Соч. в 2-х томах, - М., 1994.
3. Мечковская Н.Б. Язык и религия. –М.: Агенство «ФАИР», 1998. – 352 с.
4. Успенский Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI – XIX вв.). – М.: Гнозис, 1994. – 240 с.
5. Лимор Ора Сходство и различие / Ора Лимор // Евреи и христиане: полемика и взаимовлияние культур. Книга 2. Тель-Авив: Открытый университет Израиля, 2000. – С. 11-174
6. Мельничук А.С. Обсуждение проблемы языковой ситуации в Киевской Руси на IX Международном съезде славистов // Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., 1984. т.43. - №2. – С. 122-123.
7. Семеренко Т.Ф. Церковнославянский язык в духовном аспекте // Церковнославянский язык в духовном аспекте: Материалы Всероссийской научн. конф. – Ставрополь, 2007. – 160с.
8. Буров А.А. Кирилло-Мефодиевская традиция и формирование русской языковой картины мира // Церковнославянский язык в духовном аспекте: Материалы Всероссийской научн. конф. – Ставрополь, 2007. – 160с.

Ашенова А.Т.
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті , Астана, Қазақстан
(E-mail: Altyn24.1975@mail.ru)
Дюсенгалиева А. А.
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті , Астана, Қазақстан
(E-mail: dusengalievaa@gmail.com)

АНГЛИЦИЗМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖҮЙЕСІ

Аннотация: Сленг маңызды әлеуметтік фактор болып табылады, осыған байланысты мақала англицизмдердің пайда болу жолдарын және олардың жастар сленгінде қолданылу жиілігін талдайды. Байқау және жүйелеу сияқты зерттеу әдістеріне сүйене отырып, мақала күнделікті сөйлеуде кірме сөздерді пайдалану жиілігін анықтайды және лексикалық бірліктерді сауатты пайдаланудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Күнделікті сөйлеу тек сауаттылық деңгейі, адамның эстетикалық дамуы және мәдени құндылықтардың болуы ғана емес, сондай-ақ бүкіл қоғам үшін осы қасиеттерді бейнелеу құралы болып табылады. Ауызекі сөйлеу жаргон элементтерінен зардап шегеді. Мұның бәрі тілдің мәдениетіне зиян тигізіп, тілдік құрылымдар мен бірліктерді сауатсыз қолдануға әкеледі. Жаңа сөздердің пайда болуы, бір жағынан, сөздік қорды кеңейтеді, ал екінші жағынан, кірме сөздерді көп мөлшерде пайдаланғандықтан, тіл тазалығын, төл ерекшелігін жоғалтады. Мақала қарым-қатынаста сөйлеу мәдениетін жетілдіру қажеттілігін қарастырады.

Түйін сөздер: тілдік байланыс, мағынасы, жастар сленгі, синонимдер, жаргонизмдер, шет тілдерінен енген сөздер, әлеуметтік топ

Abstract: The article analyzes the methods of formation of anglicisms and the frequency of their use in youth slang, as slang is an important social factor. Based on such research methods as observation and systematization, the article reveals the frequency of using borrowings in everyday speech and reveals new opportunities for the competent use of lexical units. Everyday speech is not only an indicator of the level of literacy, aesthetic development of a person, the presence of cultural values, but also a means of reflecting these characteristics for the whole society. Speaking suffers from the elements of the jargon. All this harms the culture of language, leads to the illiterate use of language structures and units in spoken language. It is necessary to improve the culture of speech in communication, abandoning anglicisms.

Key words: language contact, meaning, youth slang, synonyms, jargon, foreign-language background, social group

Аннотация. В статье проанализированы способы образования англицизмов и частотность их использования в молодежном сленге, так как сленг является важным социальным фактором. Опираясь на такие методы исследования как наблюдение и систематизация статья выявляет частоту использования заимствований в повседневной речи и раскрывает новые возможности грамотного употребления лексических единиц. Повседневная речь – это не только показатель уровня грамотности, эстетического развития человека, наличия у него культурных ценностей, но и средство отражения этих характеристик для всего общества в целом. Разговорная речь страдает от элементов жаргона. Все это наносит ущерб культуре языка, ведет к безграмотному использованию языковых структур и единиц в разговорной речи. Статья рассматривает необходимость совершенствования культуры речи в общении.

Ключевые слова: языковой контакт, значение, молодежный сленг, синонимы, жаргонизмы, иноязычное происхождение, социальная группа

Бұрынғы шекарасы жоқ қазіргі қоғамда кез келген саладағы барлық өмірлік үдерістер өзгерістерге ұшырайды. Әлемдегі жаңа технологиялармен жаһанданудың әсерінен көп нәрсе орын алады. Бұл үрдіс, әрине, тілге қатысты. Тіл - оның лексикасы, яғни оның сөздік құрамыда тез өзгереді.

Тарихи даму процесінде адам тілдері тұрақты түрде келіп, бір-бірімен белгілі бір байланыстарға түсіп отырады. Тіл байланысы деп - екі немесе оданда көп тілдердің құрылымы мен сөздіктерінің арасындағы қарым-қатынасты атаймыз. [1, б.57].

Тілдік байланыс термині алғаш рет Андре Мартинаға ұсынылды және Уриэль Вайнрайхтың кең талабына енгізілді, сондай-ақ Э. Хауген қарастырды [2, б.1].

Лингвисттер жаңа мыңжылдықта бөтен лексиканы алудың қарқындылығы қауіпті қарқынға жеткенін атап өтті.

Бүгінгі таңда жастардың күнделікті сөйлеуінде ағылшын сленгілері жиі кездесетіні ерекше алаңдаушылық тудырады.

XX ғасырдың басынан бастап жастар сленгінің дамуы үш кезеңнен байқалады. Бірінші кезең 20-шы жылдарға, революция мен азаматтық соғыс кезінде қоғамның құрылымын бұзып, саны жағынан қорғансыздар армиясына айналдырып, қорғансыздардан ажыратылмаған жасөспірімдер

мен жастардың оқыс оқиғаның арасы көптеген «ұрылар» сөздерімен боялған. Екінші кезең 50-ші жылдары қала көшелері мен би алаңдарына "стиляги" шыққан. Үшінші кезеңнің пайда болуы қарқынды оқиғалар дәуірімен емес, қоғамдық өмірдің тұншықтыратын атмосферасы 70-80-жылдары әртүрлі бейресми жастар қозғалыстарын тудырған іркілу кезеңімен байланысты және жастар ресми идеологияға қарсы тұрудың тілдік әрекеті ретінде өзінің "жүйелі" сленгін құрды. [3, б.37].

Бұл тақырыптың өзектілігі анық, өйткені тіл мәдениетіне нұқсан келтіру, оның жаргонизмдерімен бітелуі, тіл құрылымдары мен ауызекі сөйлеу бірліктерін сауатсыз пайдалану үрдісі жастардың сөйлеу мәдениетінің айқын проблемасы болып табылады. Осыған байланысты осы проблеманы жою жолдары мен әдістерін зерделеу қажет.

Англицизмдердің пайда болу тәсілдері.

Лингвистер (Брейтер М.А., Дьяков А.И., Шапошников, В. Н.және тағы басқалары) шет елден енген сөздердің тобын ерекше бөліп қарайды[3; 4, 5]:

Тікелей енген сөздер.Сөздер орыс тіліндегідей шамамен бірдей түрде және түпнұсқа тілінде бірдей мағынада кездеседі.Мысалға алсақ: уик-энд –демалыс, мани – ақша.

Гибридтер. Бұл сөздер шет сөдер түбіріне орыс жұрнағын, жалғауын, приставканың қосылуынан жасалады. Бұл жағдайда шетелдік сөздің мағынасы жиі өзгереді, мысалы: спикать (to speak – сөйлеу),

бузить (busy –мазасыз,тынымсыз).

Калька. Фонетикалық және графикалық келбетін сақтай отырып қолданылатын өзге тілді сөздер. Бұл меню, пароль, диск, вирус, клуб сияқты сөздер.

Полукалька. Грамматикалық игеру кезінде орыс грамматикасының ережелеріне бағынатын сөздер (жұрнақтар қосылады). Мысалы:

драйв – драйв (drive)

"Әлдеқашан мұндай драйв болған жоқ" - "энергетика" мағынасында.

Экзотизмдер. Басқа халықтардың ерекше ұлттық әдет-ғұрыптарын сипаттайтын және орыс тілінде тура мағынада сипаттауға қолданылатын сөздер. Бұл сөздердің бірден-бір ерекшелігі - оларда орыс синонимдері жоқ. Мысалы: чипсы (chips), хот-дог (hot-dog), чизбургер (cheeseburger).

Шет тілден енген сөздер: Бұл сөздер әдетте лексикалық эквиваленттерге ие, бірақ олардан стилистикалық түрде ерекшеленеді және сөйлеуге ерекше экспрессия беретін мәнерлі құрал ретінде белгілі бір қарым-қатынас саласында бекітіледі.Мысалы о’кей (ок), вау (wow).

Композиттер. Екі ағылшын сөзінен тұратын сөздер, мысалы: секонд-хенд –бұрын қолданылған киім сататын дүкен; бейне-салон – фильмдерді көруге арналған зал.

Жаргонизмдер. Кейбір дыбыстардың бұрмалануы салдарынан пайда болған сөздер, мысалы: крезанутый –(crazy) - ақымақ.

Күнделікті ауызекі сөйлеудн кірме сөздер қолдану жиілігі орасан зор.

Көптеген кірме сөздер жастар сленгінде өз орнын тапты, өйткені ол сленг-тинэйджерлердің тілдік мәдениетінің маңызды бөлігі болып саналады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, жастардың лексикалық қорын толықтырудың ең нәтижелі көзі БАҚ (Интернет), техника (компьютерлік технологиялар), поп-мәдениет (кино, музыка) сияқты салалар болып табылады.

Әрине, осы фактілерге белгілі бір әлеуметтік-мәдени баға беруге болады, бірақ олар қазірдің өзінде бар, біз оларды ағылшын тілін үйренуде пайдалануды ұсынамыз. Бұл оқушылардың шет тілін үйренуге қызығушылығын ынталандыратын болады. Жастар сленгі - маңызды әлеуметтік фактор болып табылады. Әлеуметтендіру жасөспірімдер үшін өте маңызды, сленгтік сөздерді сөйлеу, әсіресе англицизмдерді пайдалану белгілі бір жастар тобына қосылудың "коды" болып табылады. Сондықтан шетелдік терминологияда сленг standart language қарағанда in-group language\ in-group vocabulary жиі қолданылады.

Компьютер қолданушыларда өз "топ тілі" бар, ол бірден геймерді хакерден, әсіресе ажыратуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сноубордистердің сленгінде жаадан қосылғандарды юзерден және флеш-мобилден ажыратуға мумкіндік береді.

Бұл өзге тілді сөздер тілдің байлығына кедергі келтірмейді, өйткені ол арнақты әлеуметтік функцияға ие. Олардың көпшілігі бұдан әрі тілдік даму процесінде жоғалады, белгілі бір тілдің немесе әлеуметтік топтың жоғалып кетуіне алып келеді (бұл хиппи сленгінің мысалында көруге болады). [5, б. 36]

Жастар ортасындағы ағылшын тілі ең сәнді және ең перспективалы тіл болып саналады. Көптеген жастар онымен таныс. Сондықтан жастардың көптеген жаргонизмдері - ағылшын тілінен алынған, бірақ орыс тіліне аударылмаған сөздер.

Бір қызығы, бұл жаргонизмдер ағылшын тілін ешқашан үйренбеген адамдар да түсінеді, бұл жаргондық сөздердің соншалықты қазіргі сөздік қорға әсер еткенін көрсетеді. Мысалы:

отпанасонить - камераға фотоға түсіру;

лаптоп – ноутбук;

фифти-фифти (fifty-fifty) - 50 де 50;

респект – құрмет;

чейндж – айырбастау;

лузер – жолы болмайтын адам;

дринк – сусын;

пипл – адамдар;

крэзи (crazy) - ақымақ,,есуас;

прайсовый – қымбат;

бест, бестовый – үздік;

лав стори (love story) –махаббат тарихы;

дарлинг – қымбаттым;

Компьютерлік ойындар, видео, мультфильмдер. Компьютерлік ойындар жастар үшін хобби болғандықтан, көптеген жаргондық сөздер компьютерлік ойындардан жастардың сөздік қорына қосылған. Көптеген сөздер-ағылшын тілінен енген сөздер:

үшінші деңгей өтті, гильда - ойыншыларды біріктіру;

нуб - бастапқы ойыншы;

чар – кейіпкер;

моб – монстр;

итем (item) – зат;

вендор – сатушы;

манчить –деңгейді арттыру;

раснуть – белсене қатысу.

Мектеп сленгін «корпоративтік жастар жаргоны» деп есептеуге болады. Онда мектеп жаргонының "өзегі" болып табылатын лексикалық топ бөлінеді, оған кіретін оқушылардың көпшілігі қандай да бір шектеусіз (мысалы, аумақтық) сөйлейді.

Қазіргі заманғы жастардың белсенді пайдаланатын сленгі – өз кезегінде қоршаған орта жарамдылығы , типизация мен стандарттауға наразылықтарын білдіреді. Бұл жас адамдардың сыртқы келбетіне де әсер етеді (таңқаларлық шаш үлгісі, киім, пирсинг, тату). Сондықтан жас адам топ ішінен ерекшеленеді.

Бірақ екінші жағынан, өзіндік ерекше тіл, сыртқы көрініс - бұл кезеңділік белгісі, белгілі бір жастар тобына (готы, рокерлер, байкерлер) қатысты болуы. Жас адам елден ерекшеленеді. Жастар сленгінің басты ерекшеліктері - жастардың тұрақты эмоциялық, экспрессивтілігі, бағалануы және сөйлеу бейнелері болып табылады. Сөз сөйлеумен бірге жастар жаргоны дамып, үнемі жаңартылып отырады. Бұл қазіргі әдеби тілдің жалпы динамикасына ықпал етеді;

Жастар сленгіне әр түрлі арго және кең - әр түрлі субтілдік сияқты шекаралардың кейбір бытыраңқылығы тән. Оны жабық жүйе ретінде, байқау объектісі ретінде тек шартты түрде ажыратуға болады. Жастар сленгінің бірте-бірте таралуы орталықтан шетке қарай жүреді, және шеткі жерлерде ол ең аз болып табылады.

Жастарға сленг- маңызды әлеуметтік фактор. Әлеуметтендіру жасөспірімдер үшін өте маңызды. Сөзде сленгтік сөздерді, әсіресе англицизмдерді пайдалану белгілі бір "код" болып табылады, ол белгілі бір жастар тобына жіберіледі. Осылайша, тілдегі жаңа үрдістер қоғамда болып жатқан әлеуметтік-мәдени өзгерістерге тікелей әсер етеді.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Т. В. Жеребило Сөздік лингвистикалық терминдер 5-ші баспа. -Назрань: Пилигрим. - 2010.

2 Э. Хауген Тілдік байланыс 6 –шы шығарылым. - Мәскеу, 1972ж. -447б.

3 А. И. Дьяков Қазіргі орыс тілінде англицизмдердің қарқынды қарыз алу себептері. // Тіл және мәдениет. - Новосибирск, 2003ж. - 35-43 беттер

4 М. А. Брейтер Англицизмдер орыс тілінде: тарихы мен болашағы: шетел-русистерге арналған оқулық. –баспа, -Владивосток: Диалог, 1997ж. - 275б.

5 Шапошников, В. Н. Орыс тілі 1990-ы. Қазіргі Ресей тілдік бейнелеуде - Мәскеу: баспа. - Просвещение, 1998ж.

Әбдіқұлова Раушан Мәмиқызы
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры м.а., rauabdi@mail.ru

ШЕШЕНДІК АЙШЫҚТАР

Қазақ би-шешендері ой мен сөзді астарға құрып, құбылтып қана қоймай, айшықтауға да шебер. Бөлтірік сөздеріндегі айшықтаудың (фигураның) бір түрі – арнау, оның ішінде сұрай арнау түрі – шешендік (риторикалық) айшық. Шешендік айшықтар Бөлтіріктің билік сөздерінде де, ділмәр, нақыл сөздерінде де бар. Шешен сөзіне риторикалық айшық бітіру арқылы тыңдаушысының да, өзінің де ойы мен сезімін ширықтырып сипатталушы құбылысқа құмарпаздығын арттырып, әсерлендіріп отырады. Шешен Алтын Емел дауына билік айтқанда да билер алқасына былай деп тіл қатады: «Бұл жер болғалы нелер ықылым ел көшіп өткен, кім жайламаған жер дейсің бұл! Бұрын мекендеп көшіп кеткен елде қисап бар ма? – Алтынның – алтын, Емелің қалмақша емес пе?»[16,51]. Шешеннің бұл сөз саптауындағы риторикалық айшық та, ой мен сөздің қуатын арттырудағы көркемдік тәсіл ретінде көрінеді.

«Арыстан қартайса, тышқан аулайды» дейтін билік сөзінде де Бөлтірік шешен Жалайыр елін абайсызда шаппақ болған аңғал батыр Ағыбайға: «Жалғанның жартысын жаулап алуға боларлықтай қалың қолды ат тұяғының астында жаншылып қалатын індікеште саршұнақтай иіріліп жатқан Жалайырға салғалы тұрмысың. Бұрын ойдағы оймауытқа, қырдағы қырмауытқа қолың жүруші еді. Қартаймасаң, мұның не?» [16,69]- дейді. Мұнда да шешеннің тыңдаушысын иландырмақ ойы риторикалық айшықпен көмкеріледі. Шешен сипатталушы құбылыс жайында ой таразылап тұрғандай қалып танытқанымен, тыңдаушысымен кеңесе келе, өз шешіміне көндіреді. Бұл ретте риторикалық айшықтың сөздің мағыналық құрылымдық бөліктерін байланыстырушылық қызметі айқын аңғарылады.

Шешен сөздеріне жарасымды айшық, көркем келісім беретін айшықтау түрлерінің бірі – қайталау. Шешен мұрасында қайталаудың алуан түрлері кездеседі. Соның бірі – жай қайталау.

«Жақсы деген кісінің
Алды-арты бірдей жарық болар,
Жақсы деген ісіңнің
Бас-аяғы бірдей анық болар.
Жаман деген кісінің
Алды-арты бірдей жау болар,
Жаман деген ісіңнің
Бас-аяғы бірдей дау болар.
Жаман істі қостама
Жаман кісіні бастама
Жақсы істі тастама
Жақсы кісіні жақсама.
Жаман істі қостасаң,
Қарың талады.
Жаман кісіні бастасаң,
Жағың талады.
Жақсы істі тастасаң,
Өнерің азады,
Жақсы кісіні жасқасаң,
Өнегең азады.
Қарың мен жағың талмасын,
Өнерің мен өнегең азбасын» [16,101].

Мұнда көптеген сөздер қайталанып отырады. Алдайда олардың ішіндегі негізгілері – «жақсы кісі» мен «жаман кісі», «жақсы іс» пен «жаман іс», «өнер мен өнеге». Бұл сөздердің қайталануы арқылы берілген ұғым әр қайталауға негіз болған ой жүйесімен астаса, байланыса келе, біртұтас философиялық толғам өзегіне айналады. Қайталанып отырған сөздердің мән мен мағына арттырудағы мұндай қызметі мен текстің мағыналық-құрылымдық бөліктерін өзара байланыстырушылық, ұйымдастырушылық қызметі тікелей сабақтас»[70,203]. Егер сөздегі біртектес қайталаулардың бірі, мәселен, «жақсыға» байланысты қайталауларды жинақтайтын болсақ, бұл пікірдің дәлелдігіне көз жеткіземіз.

«Жақсы деген кісінің
Алды-арты бірдей жарық болар,
Жақсы кісіні жасқама.
Жақсы кісіні жақсасаң
Өнегең азады»[16,101].

Жалпы, «Өнерің мен өнегең азбасын» сөзіндегі «жақсы кісі» сөзінен басқа да қайталаулар мен олар тудырған ұғымдарды жинақтап қарағанда, олардың қайсысынан да қайталаулар үндестігін байқауға болады. «Жақсы кісі» сөзі әртүрлі мағыналық бөліктерде қайталанады. Соған қарамастан сөздегі қайталаулар мен одан туатын ұғымдар үндестігі байқалады. Бұл сөздің мағыналық-құрылымдық бөліктері арасындағы өзара байланыстың беріктігі ғана емес, қайталаулардың да жүйелілігі, орындылығы. Сөздегі басқа қайталаулар да осындай. Шешен жай қайталау арқылы бір құбылыстың ғана емес, бірнеше құбылыстың мән-мағынасын арттыра

түседі. Бұл жай қайталаудың шешендік сөздердегі қолданылу ерекшелігі болса керек. Мұндай ерекшелік шешеннің «Жеті жақсы» сөзінде де бар.

«Ақылсыз адым баспайсың,
Ақылыңа сай талабың болмаса.
Жалғыз ақылмен алысқа аспайсың.
Білімсіз бірлік жоқ,
Малсыз тірлік жоқ.
Мал мен білімге сай кісілігің болмаса,
Бірлік пен тірліктен опа таппайсың.
Жақсы кәсіп – анық ырыс,
Жақсы сөз – жарым ырыс,
Жақсы кәсібіңе жақсы сөзің серік болмаса,
Жақыныңа да, жатқа да жақпайсың.
Осыны ұққайсың»[16,102].

Сөздегі қайталаулар бір ғана ұғымның емес, «ақыл», «бірлік», «тірлік», «жақсы кәсіп», «жақсы сөз» секілді әртүрлі ұғымдардың мәнін арттыруға қызмет етеді.

Шешен сөздерінде еспе қайталау да бар. Атақты ғалым З. Қабдоловтың пікірінше, поэзиядағы еспе қайталауда ой мен сыр түйдектеліп, еселене келіп, алдыңғы ұғымның аяғы, соңғы ұғымның басына қайталана көшіп отырады [67]. Ал, шешендік сөз өлең болмағанымен, еспе қайталаулардың өлеңге тән табиғаты шешендік сөзде де танылады. Бірақ мұндағы қайталау тәсілі сөздің суреттілігі мен әсерлілігі үшін емес, ой мен ұғымның маңызы мен мәнін байыту мақсатында қолданылады [70, 201].

«Біріншіден не жаман –
Қатынсыз адам бақытсыз,
Бақытсыз болсаң сол жаман.
Екіншіден не жаман –
Баласыз адам бағасыз,
Бағасыз болсаң, сол жаман» [16, 105].

Әрине, бұл үлгі өлеңдегі еспе қайталау үлгісіне ұқсас. Алайда, шешен сөздерінен еспе қайталаудың соны бір үлгісін де кездестірдік. Ол – «Сөз мәнісі» дейтін сөзі.

«Сөз мәнісін білмеген –
Ел мәнісін білмейді.
Ел мәнісін білмеген –
Жер мәнісін білмейді.
Жер мәнісін білмеген –
Ер мәнісін білмейді.
Ер мәнісін білмеген –
Бар мәнісін білмейді.
Бар мәнісін білмеген –
Мал мәнісін білмейді.
Мал мәнісін білмеген –
Ал мәнісін білмейді.
Ал мәнісін білмеген –
Бер мәнісін білмейді.
Бер мәнісін білмеген –
Не мәнісін біледі? [16,104].

Бұл сөзді әдепкі қайталаудың (анафора) немесе кезекті қайталаудың (эпифора) ғана үлгісі дей аламыз. Сөз сипатына тереңірек үңілер болсақ, мұнда «есіле түйдектеліп, еселеніп келетін» ұғым ғана емес, бір бүтін аяқталған ой екенін аңғару қиын емес. Міне, сол ой сөздің аяғынан басына көшіп, ойдан ой туындатуға негіз болады. Бұған көз жеткізу үшін шешендік сөз үлгісін сөйлеу тілінің синтаксисіне көшіріп көрейік.

Сөз мәнісін білмеген ел мәнісін білмейді.
Ел мәнісін білмеген жер мәнісін білмейді.
Жер мәнісін білмеген ер мәнісін білмейді.
Ер мәнісін білмеген бар мәнісін білмейді т.с.с.

Еспе қайталаудың мағыналық-құрылымдық болмысына тән жүйе өлең сөз бен шешендік сөзде бірдей қызмет атқарғанымен, еспе қайталаудың шешендік сөздегі мұндай құбылыстарына назар аударған жөн. Өйткені, бұл сөзде ойдан ой туындатуға өзек болып отырған да – еспе қайталау. Ал, еспе қайталау желісінде айқын көрінетін аяққы қайталау ойдың мәнін арттырып, тиянақтауға қызмет етеді. Жалпы, шешендік сөздерді саралау нәтижесінде байқағанымыз – қайталаудың бірнеше түрлерінің бір сөздің бойынан табылатындығы. Мұндай құбылыс шешеннің басқа сөздерінде де бар. «Аздым деп ұрлыққа барма» дейтін сөзі – әдепкі қайталаудың да, кезекті қайталаудың да үлгісі.

«Астым деп зорлыққа барма,
Күндердің күні болғанда етіңді күйдіресің
Аздым деп ұрлыққа барма,
Күндердің күні болғанда бетіңді күйдіресің.
Астым деп зорлыққа барма

Өзіңнен зор шықса, жағыңды сындырар,
Аздым деп ұрлыққа барма,
Өзіңнен сақ шықса, сағыңды сындырар» [16,63].

Қайталау сөздің мағыналық-құрылымдық бөліктерін байланыстырушы ғана емес, алдыңғы ойдың мәнін де арттырушы. Бұл қызметті сөздегі кезекті қайталаулар да атқарады. Сондай-ақ, шешеннің «Жеті жетіні білгенді адам дейді» сөзіндегі әдепкі қайталау мен аяққы қайталау әр алуан құбылыстардың мән-маңызын байытып тұрғаны мәлім.

«Жеті атаңды біл,
Жеті руды біл,
Жеті жарғыны біл,
Жеті жақсыны біл,
Жеті жаманды біл,
Жеті жетімді біл»[16,102].

Сөздегі әдепкі қайталаудың мағыналық бөліктерді сабақтастырып, ұйымдастырушылық қызметі де зор.

Шешеннің балаға айтқан ақыл сөздерінде де қайталау түрлері аралас келеді. Ал, шешеннің атақты «Ақыл» сөзінде әдепкі қайталау да, аяққы қайталау да бар.

«Жеті атасын білмегенді жетесіз дейді.
Жеті руды білмегенді жер көріп, ел танымаған ессіз дейді» [16, 102].

Шешеннің балаға айтқан ақыл сөздерінде де қайталау түрлері аралас келеді. Мысалы:

«Ақылы жоқты аға тұтпа,
Қасиеті жоқты қадір тұтпа,
Ақылы жоқты аға тұтсаң,
Кішілігіңді кемшіліктей көрер,
Қасиеті жоқты қадір тұтсаң,
Кісілігіңді ерсіліктей көрер» [16,103].

Ал, шешеннің атақты «Ақыл» сөзінде әдепкі қайталау да, аяққы қайталау да бар.

«Дүниеде азбайтын байлық біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде тозбайтын байлық біреу –
Ол – ақыл[16, 106].

Немесе:

Ақылсыз басқа қонса, бақ баянсыз,
Нақылсыз насқа қонса, тақ баянсыз.
Құдай ақылсыз бас болғаннан сақтасын.
Нақылсыз нас болғаннан сақтасын» [16, 107].

Бұл сөздегі әдепкі қайталаулар «Дүниеде», «Ол – ақыл» дейтін сөздер болса, аяққы қайталаулар «біреу», «баянсыз», «сақтасын» дейтін сөздер. Бұл қайталаулар да сөздің мағынасын арттырып тұр.

Қайталау түрлері қазақ би-шешендерінің билік, өсиет-нақыл, толғау сөздерінде жиі кездеседі. Мысалы, Қаз дауысты Қазыбек бидің «Ұят пен ар қымбат» деген сөзін алайық.

«Алтын ұяң – Отан қымбат,
Құт-берекең – атаң қымбат.
Аймалайтын анаң қымбат.
Мейірімді апаң қымбат.
Асқар тауың – әкең қымбат,
Туып-өскен елің қымбат
Кіндік кескен жерің қымбат
Ұят пен ар қымбат
Өзің сүйген жар қымбат»[6,10]

Әр тармақтың аяғында «қымбат» сөзі орынды қайталанып отырады. Алдыңғы ұғымдардың мәнін ашу мақсатында айтылады. Әрі қайталау арқылы әр тармақтағы ұғымдар үндестік табады. Алдыңғы ұғымның мәні бірте-бірте айқындала келе, сөз шырқау биікке көтеріледі. Бұл да Қазыбек сөзіндегі қайталаулардың мағыналық бөліктерді сабақтастырушылық қызметі.

Қайталаудың бұл қызметі «Қазыбек пен Қоңтажы» сөзінен де айқын танылады. «1. Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. 2. Елімізден құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз. 3. Ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөз асырмаған елміз. 4. Досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз. 5. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды. 6. Ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз. 7. Сен қалмақ болсаң, біз қазақ, қарпысқалы келгенбіз, сен темір болсаң,

біз көмір ерткелі келгенбіз; 8. Қазақ, қалмақ баласы, табысқалы келгенбіз; 9. Танымайтын жат елге танысқалы келгенбіз. 10. Сен қабылан болса, мен арыстан, алысқалы келгенбіз; 11. Жаңа үйреткен жас тұлпар жарысқалы келгенбіз, тұқыр сары желіммін, жабысқалы келгенбіз. 12. Берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт!»[6, 107].

Қазыбек сөзіндегі албырт, тасқынды ойдың толқыны бірінен-бірі биік, бірінен-бірі өтімді. Алғашқы төрт сөйлем аяғындағы «елміз» деген сөздің ұдайы қайталануы арқылы алдыңғы ұғымдар ұлғайып, кейінгі ұғымдармен қанаттасып жатады. Ал, 5-сөйлемде аяққы қайталау нәтижесінде ұғымдар сараланады да, одан кейінгі сөйлемде тағы да қайталанған «елміз» деген сөздің тікелей мағыналық-құрылымдық жүйесімен өзектесіп, күрделі психологиялық процестің арқауына айналады. Бұдан соңғы 7,8,9,10,11 – сөйлемдерде қайталанатын, «келгенбіз», 12-сөйлемде «айт» сөздерінің де қайталану мақсаты – ұғымның мәні мен маңызын арттыру, ой мен сөзді айшықтау.

Біз Қазыбек би сөздеріндегі қайталаудың тек бір ғана түрін – аяққы қайталауды сөз еттік. Қазыбектің алдыңғы және кейінгі сөзінде де қолданылатын көркемдік тәсіл – аяққы қайталау.

«Байдалы мен Төле» дейтін шешендік сөз мәтініндегі баяндалатын өмір оқиғасының қысқаша ұзын-ырғасы мынадай: атақты Төлеби Қуандық еліне қызын бермекші болып, қалың малын алып қояды. Жыл өткен соң Қуандық елі келінді аламыз деп Төле биге барады. Төле қызын бермей, сылтау айтады. Қорланған Қуандық кісілері Төле жылқысынан өздерінің берген жүз жылқысын барымталап санап алып еліне қайтады. Сонда да он бес түйе, бота мойын жамбысы Төледе қалып қояды. Жылқышылар қуып бұлармен соғысады. Осы барымта кезінде күн шатырлап, бір соқыр жылқышыға жай түсіп өледі. Бір жылдан кейін құн даулап, Төле би Қуандыққа келсе, Абылай да осы елге келіп жатыр екен. Төле би «жылқышымның құны екі мың жылқы» деп құн даулап, бір мың жылқыны Абылайға бермек болады. Мұны Қуандық сезеді. Жеті биі күнде кеңес құрады. Төле биді сөзден жеңе алмаймыз, оның үстіне бір биіміз кем деп, осы дауды өршітпеуге тырысады. Бұлардың әңгімесін асық ойнап жүрген он екі жасар Байдалы есітеді. «Ағалар, бұларың дұрыс емес, Төле бидікі зорлық. Зорлыққа төзіп болмайды. Сегізінші бидің орнына мені алып барыңыздар. Төле бимен мен сөйлесіп көрейін, есе алмасам, есемді жібермеспін, мені баласынбаңыздар! Біздің ісіміз ақ емес пе, аққа алла жақ дейтіні қайда?-депті. Билер бұған келісіпті. Екі жақ айтысқа кіріседі. Төле би сөз бермейді. Қуандық билері жақ жазып, үндей алмайды. Сонда Абылай кім сөйлейді дегенде, он екі жасар Байдалы:

-Мен сөйлеймін. Аймен аталас емеспіз, күнмен баталас емеспіз, бұлтпен туысқанымыз жоқ, сол күнгі жауған жаңбырға жақындасып жуысқанымыз жоқ. Құдайға шақпағыңды шақ дегеніміз жоқ, білтеңді жақ дегеніміз жоқ. Құрығын сүйрете алмай жүрген Үйсіннің соқыр жылқышысын көзінен көздеп ат дегеніміз жоқ. Еліңде талай қасқа мен жайсаңдар жай түсіп өлген шығар. Солар үшін құдайдан алған құныңды көрсет, Төле би? Құдайдан құн алмасаң, мен де құн бермеймін. «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген. Дұрыс төрелігіңді айт, Абылай!» [6, 117-119] -депті.

Әрине, көріп отырғанымыздай Байдалы бидің шешендік сөзінің өне бойы тұтастай буын үндестігіне, әсем ырғаққа құрылған. «Аймен аталас, күнмен баталас» дейтін егіз тіркестердегі буын саны да мөлшерлес, «аталас», «баталас» сөздері ұйқас құрылып, «а» дыбысына негізделген ассонанс сөзге әсерлі айшық дарытады. Ал, «бұлтпен туысқанымыз жоқ, сол күнгі жауған жаңбырға жақындасып жуысқанымыз жоқ» деген жолдардағы «бұлтпен туысу» кейіптеу ұғымын берсе, «жауған жаңбырға жақындасып жуысқанымыз жоқ» деген сөз орамындағы «ж» дыбысының аллитерациясы ой алғырлығына куә етеді. Сондай-ақ, аяққы қайталаудағы «жоқ» сөз дау сөз мағынасын арттыруға қызмет етеді. Осындай дауыссыз дыбыстар үндестігі «көзінен көздеп ат дегеніміз жоқ» деген тіркесте де келісті өрнек табады. «Еліңде талай қасқа мен жайсаңдар жай түсіп өлген шығар. Солар үшін құдайдан алған құныңды көрсет, Төле би? Құдайдан құн алмасаң, мен де құн бермеймін» деген шешеннің кесімді сөзіндегі риторикалық сауалдың, шешім-кесімнің салмағы да, қуаты да ерекше. Ал, «жайсаңдар жай түсіп», я болмаса «құдайдан құн алу» деген орамдардағы «жай» деген буындардың немесе «құ», құн» буындарының үндестігі былай тұрсын, «құдайдан құн алу» ойға келмейтін тіркес екені анық болса керек. Тіпті, жоғарыдағы «жауған жаңбырға жақындасып жуысқанымыз жоқ» немесе «жайсаңдар жай түсіп» деген сөздердің жаңылтпашқа жуық мәні жаңылмас жақ иесінің ой мен сөзге алғырлығын ғана аңғартып қоймайды, тыңдаушысының танымына әсер етіп, таңдай қақтырары қақ деуге болады. Бұдан шығатын қорытынды – шешендік сөздерде қайталау түрлері көбінесе араласа, тоқайласа келеді. Ал, басқа би-шешендер сөздерінде қайталаудың бір ғана түрі қолданылатындығы байқалады.

Шешен шығармашылығында ой мен сөздің, ұғымның немесе құбылыстың мәні мен маңызын арттыруда, асыра, асқақтата айтуда қолданылатын фигураның бір түрі – дамыту (градация). Шешеннің «Жақсымен жолдас болған», «Ақыл» дейтін сөздері - дамытудың үздік үлгілері. Шешен бұл сөздерінде «ақылдың» және «жақсымен жолдас болғанның» қасиеттерін үстеп, ұлғайтып, асқақтата түседі.

«Дүниеде азбайтын байлық біреу
Ол – ақыл.
Дүниеде тозбайтын байлық біреу
Ол – ақыл». Немесе:

«Жақсымен жолдас болған
Ел ұстанған тілектей болады,.
Қыз ұстаған жібектей болады.
Жадыраған жаздай болады»[16,106].

Шешен сөздерінде ерекше көркемдік қызмет атқаратын айшықтау түрлерінің бірі – егіздеу. Егіздеу тәсілі арқылы күрделі ұғымдар жүйесін құруға аса шебер. Шешен екі ұдай егіз ұғым жүйесін құруға аса шебер. Шешен екі ұдай егіз ұғымды ұсына отырып, басқа бір күрделі ұғым жайлы толғайды. Бұл – ежелгі жыраулық дәстүрге де, шешендік өнерге де тән ерекшелік.

«Аққу құсқа оқ тисе,
Қанатын суға тигізбес.
Ақсүйекке оқ тисе,
Көршісіне сездірмес.
Қас батырға оқ тисе,
Қара аспанды төндірмес.
Қас жаманға оқ тисе,
Басын жерден көтермес.
Ноқталы басқа бір өлім
Ақыр бір келмей ме? [16,95]

«Аққу құсқа оқ тисе» дейтін бұл сөзінде шешеннің егіз ұғымдарды ұсына отырып айтпақ ойы – ажалдың рақымсыздығы, оған адамның қайрат-жігерін тауыспай, қарсы тұра білу қажеттігі.

«Жалшыңнан сарқыт жер ме едің?», «Өнерің мен өнегең азбасын», «Атаңның тасын тасыған артық», «Оның шошып жүргені осы шығар» дейтін сөздерінде «жақсы» мен «жаманның» екіұдай қасиеттерін ұсына отырып, күрделі ұғымдар жүйесін тудырады. Шешеннің «Жолдас болсаң» дейтін сөзіндегі егіздеулерден де күрделі ұғымдар көрініс табады.

«Бармен жолдас болсаң,
Ернің майланады.
Жоқпен жолдас болсаң,
Есің айналады.
Батырмен жолдас болсаң,
Қаның тасиды.
Қорқақпен жолдас болсаң,
Жаның жасиды.
Адалмен жолдас болсаң,
Қонып, асыңды ішеді.
Аямен жолдас болсаң,
Төгіп, қаныңды ішеді.
Ұрымен жолдас болсаң,
Алдыңнан дау шығады,
Артыңнан жау шығады,
Одан ілуде біреу ғана сау шығады!»[16,127].

Екіұдай құбылыстың қасиеттерін саралай отырып, өзгеше бір байлам жасау, даналық ой қорыту шешеннің көркемдік-эстетикалық танымы мен ойлау ерекшелігін танытады.

Екіұдай құбылысты жұптай суреттеу арқылы өзгеше бір даналық байлам жасау, ой қорыту – шешен танымының алғырлығы, ойлаудың жүйелілігі. Сондықтан, шешен сөздеріндегі егіздеудің көркемдік-эстетикалық қызметі ерекше. Егіздеу шешен сөздерінде синтаксистік параллелизм үлгісінде де кездеседі.

«Ақылы жоқты аға тұтпа,
Қасиеті жоқты қадір тұтпа,
Ақылы жоқты аға тұтсаң,
Кішілігіңді кемшіліктей көрер.
Қасиеті жоқты қадір тұтсаң,
Кісілігіңді ерсіліктей көрер»[16,103].

Шешен сөзді орынды жерде инверсия айшығына да салады. Бұл ауызша айтылған сөзге ерекше интонация беріп, жандандыра, құбылта түседі. Бөлтірік сөздерінде инверсия айшығы аз болмас. Соның бір қатары мыналар:

«Ажалдың соқса дауылы,
Өмірдің шамы сөнбей ме?» [16,95]
Бетің қайтпаған менен
Маған айтқаныңды білесің бе?» [16,79]

«Басқа пәле тілден,

Шешеннің бұл сөздеріндегі инверсия айшығы да, риторикалық сауалдар да айтылу сәтіндегі лептілікке, дауыс ырғағына негізделген. Бұл құбылтулардың баршасы шешеннің тыңдаушысын баурап, әсерлендіре білу мақсатынан туған.

Шешен сөзіне лептілік дауыс ырғағымен қоса, дыбыстар үндестігі де айрықша ажар береді. Мәселен, шешен:

«Ақылы жоқты аға тұтпа,
Қасиеті жоқты қадір тұтпа», – дейді [16,103].

Мұндағы сөзге ажар бітіріп тұрған а дыбысы мен қ дыбыстарының үндестігі. Сондай-ақ, шешеннің «Кей ақымақ аузымен айды алады, қолымен қосаяқ соға алмайды»[16,125] дейтін

сөзіне де көркемдік беріп тұрған дыбыстар үндестігі, яғни ассонанс (дауысты дыбыс үндестігі) пен аллитерация (дауыссыз дыбыс үндестігі).

«Арғымақ атта жал болмас,

Жабы келіп жалымен теңесер» [16, 39]-

дейтін сөзінде де а дыбысы мен ж дыбысының үндестігін байқаймыз. Шешен сөздерінде жиі кездесетін дыбыс үндестігі – аллитерация. «Арыстан қартайса, тышқан аулайды» дейтін сөзіне басқа көркемдік тәсілдермен қоса, ж дыбысының үндестігі едәуір көркем ажар берген. Мысалы: «Жалғанның жартысын жаулап алуға боларлықтай қалың қолды ат тұяғының астында жаншылып қалатын індікеште саршұнақтай иіріліп жатқан жалайырға салғалы тұрмысың»[16, 69] немесе: «Жатқа сөйлеме, Жаманға сөйлеме»[16, 98].

Жалпы, Бөлтірік сөздерінің ешбір көркемдік бояусыз-ақ тыңдаушысына түсінікті, әрі дәл екенін жоққа шығара алмаймыз. Бұл, әсіресе, оның балаға айтқан нақыл сөздерінен айқын танылады. Өйткені, бұл сөздердің суреттілігінен гөрі, ой мен мазмұн тереңдігі басым.

«Бар дүниені шашпа,

Жоқ дүниені қума,

Шашқан шет болар,

Қуанған ит болар» [16,103]-

дейтін сөзінде айта қаларлықтай көркемдік тәсіл жоқ. Алайда, сөз терең философиялық мазмұнға құрылған. Сөз табиғилығымен де құнды.

Сонымен, шешендік сөздердегі көркемдік бейнелеу құралдарының ашық ажар, келісті кестесі оның поэтикалық ойлау ерекшелігін, таным әлемінің байлығын көрсетеді. Шешеннің аналогиялық ой қорытуға зеректігі, танымы мен қиялының ұшқырлығы сөз саптауда тыңдаушысының сезімін серпіп, ойын қозғар әсерлі образдарды түйдек-түйдегімен төгеді. Бұл шын шебер шешенге ғана тән қасиет болып табылады.

Шешендік дискурс үлгілерінде айшықтаудың да түрлері аз емес. Шешен сөзді астарға құрып, құбылтып қоймай, айшықтауда да шеберлік танытады. Әсіресе, шешен сөзіне риторикалық айшық бітіру арқылы ойы мен сөзін ширықтырып, тыңдаушысын сөзіне елтітіп, құмарландырып отырады. Сондай-ақ, шешен сөздеріне жарасымды айшық бітіретін көркемдік бейнелеу құралдарының бірі қайталау тәсілінің шешен сөздің мағыналық бөліктерін өзара байланыстырушылық, ұйымдастырушылық қызметі ерекше. Поэзиядағы еспе қайталаудың шешен сөздегі соны құбылысын да пайымдауға болады. Өйткені, ол шешен сөзде ойдан ой туындатуға өзек болып отырады. Сондай-ақ, шешендік сөздерде, жыраулар шығармашылығында да қайталаудың алуан түрлері қат-қабат, тұтасып келе береді. Ал шешендік сөздерде егіздеу тәсілі даналық ой түюде шебер қолданылады. Шешен қолдануындағы егіздеу тәсілі синтаксистік параллелизм үлгісінде де кездеседі. Шешен сөзді орынды жерде инверсия айшығына да салады. Бұл ауызша айтылған сөзге ерекше интонация беріп, жандандыра түседі. Шешен сөзіне лептілік, дауыс ырғағымен қоса, дыбыстар үндестігі де ерекше көрік береді. Бұл құбылтулар мен айшықтаулардың баршасы шешеннің тыңдаушысын баурап, әсерлендіре білу мақсатынан туған. Шешеннің ақылының алғырлығы мен танымының зеректігі, қиялының ұшқырлығы, ойының жүйелілігі қайталанбас образдар жүйесін жасаған.

Қазақ би-шешендерінің сұңғыла шешендігі мен шеберлік даралығы да сөзі мен ойының суреттілігінің бір-бірімен жымдаса өріліп, бірін-бірі нақтыландырып, сәулеттендіріп, жетілдіріп, сыры мен сымбаты тең түсе отырып, тыңдаушысының ойы мен қиялын тербетіп, сөзімен тебіренте алған көркемдік тұтастықтың ерекше күш-қуатында екені айқын.

Әдебиеттер:

1. Әлменұлы Б. Шешендік сөздер. – Алматы: Ғылым, 1993. – 144 б.
2. Дәдебаев Ж. Бөлтірік Әлменұлы және қазақ шешендік өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1996. – 180 б.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 352 б.
4. Шешендік сөздер // Құраст. Адамбаев Б. – Алматы, 1990.-166 бет.

Исаева Жазира Исақызы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, jazirhon79@mail.ru

Кудайбергенова Шолпан Аскаровна
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университетінің 2-курс магистранты

ГИПЕРМӘТІН РЕТІНДЕГІ ҒАЛАМТОР-ЖАРНАМА ТІЛІ

Андатпа: Бұл мақалада ғаламтор-жарнаманың гипермәтінін зерттеу қазіргі лингвистика үшін өзекті екендігі қарастырылып, гипермәтіннің қарапайым мәтіннен айырмашылғы анықталған. Жарнама жайлы әртүрлі анықтамалар ұсынылған.

Ғаламтор-жарнаманың желіде гипермәтінді формада болатындығы, гипермәтін ұғымының лингвистер үшін қызықты екендігі, өйткені гипермәтін компьютерлік технологиялар көмегімен берілетін мәтіннің негізгі формасы болып табылатындығы сөз болады. Ғаламтор-жарнаманың гипермәтінінің құрылымы, оның реципиентке ықпалы, функционалдық ерекшеліктері, ғаламтор-жарнама гипермәтінін лингвистикалық зерттеудің ерекше бағыты оны реципиенттің жасы мен тендері контексінде қарастырғанда ашылатындығы дәлелденген.

Кілт сөздер: Гипермәтін, гиперорта, жарнама, ғаламтор-жарнама, контекстілік жарнама, мәтіндік-графикалық жарнама, гиперсілтеме, жазбаша сөйлеу, қарапайым мәтін т.б.

Аннотация: В данной статье рассматривается язык гипертекста интернет-рекламы как одна из актуальныхпроблем современной лингвистики, а также выявляются его отличительные признаки от обычного гипертекста. Автор предлагает различные определения понятия рекламы.

Понятие гипертекста на сегодняшний день вызывает большой интерес для лингвистов, так как интернет-реклама может существовать в сети в форме гипертекста, и является одним из основных текстов, передаваемых посредством компьютерных технологий.

Доказано, что структура гипертекста интернет-рекламы, ее влияние на реципиента, функциональные особенности гипертекста интернет-рекламы как особого направления лингвистических исследований, раскрывается в контексте учета возраста и других особенностей реципиентов.

Ключевые слова: гипертекст, гиперорта, реклама, интернет-реклама, контекстная реклама, текстографическая реклама, гиперссылка, письменная речь, простой текст и т. д. б.

Abstracts: This article deals with the hypertext language of Internet advertising as one of the urgent problems of modern linguistics, and also identifies its distinctive features from the usual hypertext. The author offers different definitions of the concept of advertising.

The concept of hypertext today is of great interest to linguists, since Internet advertising can exist in the network in the form of hypertext, and is one of the main texts transmitted by computer technology.

It is proved that the hypertext structure of Internet advertising, its influence on the recipient, the functional features of the hypertext of Internet advertising as a special direction of linguistic research, is revealed in the context of age and other features of the recipients.

Keywords:hypertext, hypermedia, advertising, Internet advertising, contextual advertising, textual advertising, hyperlink, written speech, simple text, etc.

Жарнама тілі қазақ тілінің зерттеу аясында көрініс таба бастағанына көп уақыт өткен жоқ. Жарнама, реклама (франц. reclame, лат. reclamo — жар саламын) — тауарлардың, қызмет көрсетудің тұтынушылық қасиеті туралы ақпарат беру және оған деген сұранысты көбейту мақсатында таратылатын хабарлама; белгілі бір адамдар, ұйымдар, әдебиет пен өнер шығармалары туралы хабар таратып, оларды әйгілеу .

Жарнама дегеніміз – белгілі бір зат пен құбылысты, іс-әрекет пен қызметті елге таныту, насихаттау, оларға деген сұранысты күшейту мақсатымен жарияланған хабарлама жиынтығы. Жарнама (жар+нама; «жар» - жария етті, мәлімдеді, хабар таратты, жарияланды; «нама» - араб, парсы «жазылған хат, шығарылған бәйіт, дастан» - қазақ мәдениетінде кең қолданылған ұғым, дефициясы айқын термин. Энциклопедиялық, лексикологиялық, мағлұматнамалық, терминологиялық еңбектерде берілген анықтамалардан шығатын қорытынды – «жарнама – спектакль, концерт немесе көрермендерге арналған басқа да мәдени шаралар, спорттық жарыстар, ойын-сауық туралы хабарландарудың бір түрі» [1].

Жарнама – тілдік құралдар арқылы да, вербалды емес құралдар арқылы да ұлттық мәдениеттің белгілерін көрсетуі қажет. Ал ұлттық мәдентиеттің танылуы тілдің ұлттық белгілері: сөз қолдану, граматикалық заңдылығы, нормалары игерілгенде көрінеді. Жарнама мәтіні ұлт тілімен, ұлттық мәдениетпен байланысты қалыптасатын жағдайда ғана, өзінің негізгі мақсатын атқара алады.

Қазіргі қазақ жарнамалары таралу жолдарына, қамтитын тақырыптарына, түрлеріне қарай әр түрге бөлінеді: сыртық жарнама (маңдайшалар, жарнамалық қалқандар, панно, плакаттар); теле және радио жарнама (жарнама роликтері, жарнамалық телерепортаждар, теледидардағы жарнамалық қатарлар, радио хабарландырулар, радио роликтер); парақша жарнама (каталогтар, буклеттер, жапсырмалар, шағын жарнама парақтар, шақыру билеттері, баға көрсеткіштері); газер жарнамасы (газет-журналдарда жарияланған жарнама мәтіндері) [2].

Бүгінде жарнаманың жаңа түрлері мен жаңа қалыптары пайда болуда, алайда жарнама мәтінінде әрдайым негізгі, жетекші қызметті сөз атқарады. Жарнама тілі саласы қазақ тілінде жаңа сала деп қарастыруға болады. Қазіргі таңда жарнама үстем болып отырған орыс тілінде дайындалады да, кейін қазақ тіліне аударылады. Бұл жағдай керісінше болуы тиіс. Алдымен мемлекеттік тілде, қазақ тілінде әзірлену керек. Сол тілдің ыңғайына жығылу, сол тілде қалай жазылса, үтір нүктесіне дейін қалдырмай, қазақ тілінде де солай жазу басым. Оған лайық балама немесе қазақ тілінің тілдік нормаларын сақтау ұмыт қалғандай. Сөзбе-сөздіктің қазақ тілінің граматикалық құрылысына, қиыстыру жүйесіне қиянат жасаған жерлері баршыдық. Қиыны, міне осында. Небір жарнама аудармаларын оқып отырғанда, қарап отырғанда, не оқып, не түсінгенініді білмей қайран қаласың. Бірен-сараны болмаса, кілең қазақ сөздерінен құрылған тіркестер өзара байланыспай, қиыспай нақтылы ұғым берместен сіресіп тұрады. Әрине, жарнама кеңес заманында өз алдына бөлек ғылыми – зерттеу нысанына айнала қоймағаны белгілі. Оған анықталған жағдайлар да әсер етті. Алайда тәуелсіздік алған жылдардан бері еліміздің нарықтық сауда қатынастарына көше бастауына байланысты шетелдік және Отандық тауар өнімдерін насихаттауға арналған жарнама саласы қарқындап дамыды. Экономикалық жақтан көп пайда әкелетін жарнамалық тауарлардың, жарнаманы насихаттайтын бұқаралық ақпарат құралдарына байланысты туындап отырған бүгінгі таңдағы ең басты мәселе олардың тілін зерттеу болып отыр. Яғни жарнамалардың аймақтық таралу ауқымына қарай олардың мәтіндік - тілдік сипаттары да айрықша болмақ. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі екені, тіл туралы екі рет қабылданған заңда ашық айтылған. Демек, Қазақстан аумағындағы жарнамалар мемлекеттік тілге сай болуы керек. Бұндай болмаған жағдайда ол заңнамалық құжатты өрескел түрде бұзу болып табылады.

Жарнаманың экономикалық тиімділігін ғана ойлап, оның мағыналық, тілдік сипатына мән бермеу адамдардың ой – санасына, психологиясын да әсер етеді. Жалпы жарнаманың адам сана – сезіміне әсер ететін құбылыс екендігін шетел ғалымдары әлдеқашан растаған. Жарнама мәтіні ықпал етуі жағынан психологиялық басқару нысанына жатқызылады. Демек, адамның тілдік сана – сезіміне әсер етеді деген сөз.

Бүгінгі таңдағы қазақ жарнамаларының алдымен орыс тілінде жазылып, содан кейін ғана қазақшаға аударылатыны тілдік сана – сезімнің көрінісі. Бұл жерде орыс тілінің әлі де үстемдік құрып отырғанын айтпай кетуге болмайды. Себебі, қазақ тілінде сөйлейтін, қазақ тілін ана тілі ретінде танитын қазақ ұлтының өкіліне орыс тіліндегі жарнама мәтінінің айна - қатесіз көшірмесі бірден көрініп тұрады. Мұның өзі жарнаманың тұтынушылар арасындағы беделінің жойылуына себеп болады. Осылайша жарнама тілдік сана – сезім арқылы ықпал ету қасиетінен мүлдем айрылуы мүмкін [3].

Жоғарыда атап өтілгендей, ғаламтор-жарнама деп тұтынушыға тауарлар мен қызметтер және нарық субъектілерінің беделінің жақсаруы туралы ақпарат беруге бағытталған электронды маркетингілік коммуникация аясындағы іс-шаралар кешені ұғынылады. Ғаламтор-жарнаманың бірнеше түрлерін ажыратады. Корпоративті web-сервер – жарнама алаңы болып есептелетін сайттарда мәтіндік-графикалық жарнамалық материалдарды орналастыру. Контекстілік жарнама – мәтіндік-графикалық жарнамалық материалдарды контекстік алаңдарда орналастыру. Жарнамалық материалдар мен контекстілік алаңдардың сәйкестігі жарнамалық сервистің алгоритмімен анықталады. Контекстілік жарнаманың түрлері іздеу жарнамасы – мәтіндік-графикалық жарнамалық материалдарды сайттардағы іздеу нәтижелерінің қасында орналастыру, және геоконтекстілік жарнама – қолданушының мекен-жайын ескеретін мобильді телефондардағы жарнама, вебкарталардағы жарнама болып табылады. Вирусты жарнама – ашық, шығармашылық идеялары арқылы назар аудартатын мазмұнының арқасында таратушылары мақсатты аудиторияның өзі болып табылатын жарнамалық материалдардың түрі. Жарнаманың барлық түрлері гипермәтіндік форма көмегімен желіде жүзеге асырыла алады.

Гипермәтіндердің анықтамаларынан ғаламтор желісіндегі жарнама гипермәтіндік формаға ие екендігін тұжырымдауға мүмкіндік беретін белгілерін бөліп аламыз: гипермәтін – оқу процестерінің бірбағыттылығы мен сызықтық бағыттылығы болмайтын компьютерлік ортада

жазбаша сөйлеуді ұйымдастырудың ерекше бір түрі, бұл жерде сандық код көмегімен электронды түрде жазылған мәтіндік және бейвербалдық ақпаратты біріктіруге мүмкіндік бар [4,48]. Ғаламтор-жарнама қандай түрде берілсе де дискретті элементтерден тұрады, олар басқа элементтерге сілтемелерге және әдетте браузерге салынған алдыңғы бетке өту мүмкіндігіне ие, бұл оқу процесінің сызықтық болмайтынын қамтамасыз етеді. Бұл қазіргі ғаламтор-жарнаманың негізінен гипермәтіндік табиғаты бар екенін тұжырымдауға және оны гипермәтін теориясы тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді.

Ғаламтор-жарнаманың гипермәтіні – бұл жарнаманың ерекше түрі және гипермәтіннің ерекше түрі, өйткені:

1) гипермәтінді жарнамалық мақсатта қолдану гипермәтіннің желіде ақпаратты ұсыну формасы ретіндегі сипаттарына зерттеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін талап ететін жаңа қасиеттер, қызметтер, модельдер қосады;

2) гипермәтіндік формаға айналған жарнама да оны жарнамалық коммуникацияның өзге түрлерінен ажырататын ерекшеліктерге ие болады. Бұл ерекшеліктерді талдау керек, себебі олар коммуникацияның, оның ішінде маркетингілік коммуникацияның қазіргі процестерінде үлкен рөл ойнайды. Демек, Ғаламтор-жарнаманың гипермәтінін зерттеу қазіргі лингвистика үшін өзекті болып табылады.

Ғаламтор-жарнама гипермәтінінің негізгі формалары сайт пен баннер болып табылады. Сайт – бұл бір URL-адреспен (ресурстың әмбебап нұсқағышы) біріктірілген жекелеген беттердің (гипермәтіннің гипомәтіндері) жиынтығы. Баннер – бұл прессадағы жарнамалық модульге ұқсас тік бұрышты графикалық сурет болып табылатын Ғаламтор-жарнаманың басым форматтарының бірі, алайда баннерде анимацияланған және дыбыстық элементтер болуы мүмкін, сондай-ақ жарнама берушінің web-сайтына немесе қосымша ақпараты бар бетке гиперсілтеме болып табылуы мүмкін [5,3]. Сайт дискретті бірліктердің жиынтығы ретінде гипертекстуалды. Баннерді гипермәтін бірлігі ретінде қарастыруға болады, себебі оның желідегі басқа бетке сілтемесі болады.

Ғаламтор-жарнаманың гипермәтіні – лингвистикалық тұрғыдан жаңа және зерттелмеген құбылыс. Ғаламтор-жарнаманың гипермәтінінің құрылымы, оның реципиентке ықпалы, функционалдық ерекшеліктері зерттеуді талап етеді. Ғаламтор-жарнама гипермәтінін лингвистикалық зерттеудің ерекше бағыты оны реципиенттің жасы мен тендері контексінде қарастырғанда ашылады. Балалар жасына байланысты өте сезімтал, алғыр болады, осы кезеңде болашақ тұтынушының әлеуметтенуі мен қалыптасуы жүреді, ал бұл балаларға арналған Ғаламтор-жарнама гипермәтінін лингвистикалық зерттеуді қазіргі тіл туралы ғылым үшін өзекті етеді.

Жарнаманың өз қызметін атқаруы үшін жарнама мәтінін құрастыру кезінде адам сана – сезімінің ерекшеліктерін ескеріп жасаған кезде ғана жетеді. Негізінен жарнаманың адам сана – сезіміне әсер етуінің мынадай кезеңдері бар: назарды өзіне аударту, қызықтыру, ынталандыру, сатып алуға немесе басқа да іс - әрекет пайдаланылуына нақтылы дәлелдеме жасау, сатып алуға немесе іс - әрекеттерді пайдалануға мәжбүр ету.

Гипермәтін және гиперорта ішіне басқа мәліметтерге сілтеу енгізілген өзге түсті мәтіннен немесе суреттен тұрады. Web парақтарындағы гипермәтіндік не жай қарапайым сілтеулер асты сызылған сөздер арқылы немесе белгіленген сурет көмегімен іске қосылады. Сол сөзді (суретті) тышқанмен шерткенде, сонымен байланысқан басқа құжат ашылады. Ол құжаттар мәліметтер ішіндегі басқа парақтарда, Web жүйесіндегі басқа тораптарда орналасып, бейнежазба, сурет немесе жазылған дыбыс күйінде болуы мүмкін.

Hypertext – гипермәтін (гипертекст) – ішінде активті, яғни екпінді элементі (anchor) бар мәтін, мысалы, осы құжаттың басқа бөлігіне сілтемесі бар алғашқы нүкте ретінде қарастырылатын сөз. Гипермәтінді оқу үшін browsers – броузер деп аталатын арнайы көру программасы қолданылады. Гипермәтін экранда белгіленген қарапайым сөз ретінде тұрады, егер курсорды сол сөзге жеткізіп ENTER пернесін бассақ (сілтеп тұрған) басқа құжатты оқимыз. Ол құжаттар мәліметтер ішіндегі басқа парақтарда, Web жүйесіндегі басқа тораптарда орналасып, бейнежазба, сурет немесе жазылған дыбыс күйінде мүмкін**.** Гипермәтін қарапайым мәтіннен айырмашылғы гипермәтін көптеген гиперсілтемелер арқылы байланысқан мәтіннің бөлек-бөлек бөліктері. Әрбір түйінде бір немесе бірнеше сілтемелер болуы мүмкін (кілттік сөз, алмасу нүктесі ерекшеленген графикалық элементтер түрінде) олардың көмегімен келесі түріне өтуге болады. Гипер мәтіннің ашық құрылымы келесі мінездемелерге ие бөліктерінің ақпаратты әртүрлі өлшемде бөліктер арасындағы гиперсілтемелер пайдалануға бір бөліктен екіншіге өтуге рұқсат береді. Жүйелік принцип сілтеме құрылымы ретінде жүреді. Гипермәтіннің барлық элементтерін

пайдаланушыларға бір мезетте шығуға көмектеседі. Пайдаланушы қатарыннан динамикалық бақылау гипермәтінде қайда беру керектігін шешеді [5,3].

Гипермәтін – қосымша элементтерді басқару мақсатында ішіне арнаулы код, яғни екпінді (anchor) орналасқан мәтін. Ол мәтін ішіне сурет, дыбыс енгізу, мәтінді пішімдеу (форматтау) ісін орындайтын немесе осы құжаттың басқа бөлігіне сілтемесі бар алғашқы нүкте ретінде қарастырылатын белгіленген сөз. Сөзді ерекшелеп белгілеу дегеніміз – келесі көрсетілетін құжат бөлігі қалай бейнеленетінін анықтайтын айырықша кодты осы сөз ішіне енгізу.

Қорыта айтқанда, жүргізілген зерттеулер интернет-жарнама гипер -мәтінінің құрылымдық және функционалдық ерекшеліктерін зерттеуді мақсат етіп қойды. Гипермәтін ғаламтор желісінде өмір сүрудің негізгі формасы ретінде, ал ғаламтор-жарнама гипермәтіні, ғаламтор желісіндегі, газет, журнал, теле-радио т.б. жарнаманың арнайы айрықша түрі ретінде қарастырылды. Оның ерекшеліктері жарнамаланатын объектімен ғана емес, реципиентпен де, яғни жарнаманың мақсатты аудиториясымен де анықталады. Қазіргі ғылыми дискурста ғаламтор-жарнаманың тұрақтанған анықтамасының және мультимедиа-үзіктер енгізілген гомогенді емес мәтіндердің теориясының жасалуын қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.Көбеков И. Жарнаманың жайы қандай? // Алматы ақшамы, 8 қараша, 2003.

2.Солтанбекова Ғалия Әлібекқызы «Қазақ жарнамалары: тілдік сипаты және олардың ықпал ету қызметі». Кандидаттық диссертацияның автореферaты. –Алматы, 2004.

3.Молдахметова Ж.Б. Жарнаманың тілдік сипаты // Мәдениеттер тоғысындағы тіл, әдебиет және аударма мәселелері: Халықаралық ғылыми- практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2010. 319-323 б.

4.Рязанцева Т. И. Гипертекст и электронная коммуникация / Т. И Рязанцева. -М.: Издательство ЛКИ, 2010. - 256 с.

5.Дедова О. В. Лингвосемиотический анализ электронного гипертекста: наматериале русскоязычного Интернета : дис. ... канд. фил.наук: 10.02.01. - М . , 2006-25 3 с.

Әлімбек Г.Р.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Alimbek_gaukhar@mail.ru

ТІЛ ҮЙРЕТУДЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Abstract. The article is devoted to use of Proverbs and sayings in the lesson of the Kazakh language. The article presents the classification of exercises using Proverbs and sayings.

Key words: proverb, saying, the lesson of the Kazakh language.

Қазақ тілі мақал-мәтелге өте бай. Тілді оқытуда сол байлықты орнымен пайдаланып, ұлттың тілімен бірге оның даналық ойларынан да хабардар ету тіл үйренушілердің халықтың мәдениетіне, дүниетанымына, тіліне деген қызығушылығы мен құрметін арттыра түседі. Ал қызығушылық, уәжділік болған жерде оң нәтиже де болары хақ. Сол себепті біз өз мақаламызда мәселенің осы қырына, яғни қазақ тілін өзгетілді аудиторияда оқытуда мақал-мәтелдерді пайдаланудың тиімді тұстарына тоқталуды мақсат етіп отырмыз.

Соңғы жылдары мақал-мәтелдерді тіл үйретудің орта және жоғары деңгейінде қолданудың тиімділігі жайында көптеген елдердің лингвист ғалымдары, әдіскер мамандары жиі сөз қозғап жүр. Бұл орайда «Шет тілі сабақтарында мақал-мәтелдер оларды тек еске сақтау мен дұрыс түсіну немесе сөйлеу барысында қолдануымен қатар, лексикалық және грамматикалық, сөйлеу мен жазу, оқу әрі тыңдау сияқты тұтас коммуникативтік дағдыларды дамыту мен бақылау құралы ретінде де пайдаланыла алады»[1, 153 б.] – деген Н. Т Федоренко мен Л. И.Сокольская пікірлер өте орынды айтылған.

Қазақ тілін үйретуде қазіргі заманауи әдістерге негіздеп мақал-мәтелдерді қолдану, тиімді пайдалану студенттердің коммуникативтік мәдениетін арттырып, тілін дамытады. Біз қазақ тілі сабағында студенттерге тіл үйрету тәжірибеміз көрсеткендей, белгілі бір оқу материалын оқытқан кезде сол тақырыпқа қатысты мақал-мәтелдерді оқытып қана қоймай олардың мағынасын ашып түсіндіріп, аз сөзге сыйып тұрған даналыққа толы ойлардың мәнін ұғындырып, мұндай сөз мәйегін жаттап алып, өмірде ретіне қарай қолдануға да үйретеміз. Қазақ тілі сабағында мақал-мәтелдерді қолдану ең ұтымды тәсілдердің бірі екенін тіл үйрету тәжірибемізден сан мәрте байқадық десек, артық айтқандық болмас деп ойлаймыз.

Студенттер сабақта тақырыпқа қатысты мақал-мәтелдердің мағынасын жете түсініп, жақсы қабылдап, есте сақтауға ұмтылып жатады. Өйткені олар өзі сөйлейтін тіліндегі мақал-мәтелдердің орны мен рөлін жақсы біледі. Үйреніп жатқан тіліндегі мақал-мәтелдердің мағынасын түсініп, оларды білуге ұмтылатындығы да содан. Осы ынта мен уәжді тіл үйрету үдерісінде тиімді пайдалану әр оқытушының тәжірибесі мен әдіскерлік шеберлігіне тікелей байланысты. Мақал-мәтелдер олардың тіл байлығы артып, сөздік қоры молаюына, айтпақ ойларын тұщымды, салмақты, дәлелді етіп жеткізуге үйретеді.

Тіл үйренушілердің орта деңгейі мен жоғары деңгейінде мақал-мәтелдерді қолдана отырып, олардың белгілі тақырыпқа қатысты өз ойын, көзқарасын білдіретін сұхбат құруға болады. Жоғары оқу орындарының орыс бөлімдерінде қазақ тілі сабақтарының тақырыптары әртүрлі болады. Мысалы, біз тіл үйренушілердің орта деңгейінде «Ақша-кредит саясаты. Банк жүйесі. Ұлттық валюта» тақырыбында сабақ өтеміз. Сабақтың лексикалық тақырыбына қарай негізгі кілт сөздердің ішінде ақша болғандықтан, тіл үйренушілерге сабақта ақшаға қатысты мақал-мәтелдерді беруге болады. Студенттерге мақал-мәтелдердің лексикалық мағынасы түсіндіріліп, оларға грамматикалық, лексикалық тапсырмалар беріледі. Өйткені сабақтың мақсаты – тіл үйренушілердің қызығушылығын тудырып, сұхбат құруға деген құлшынысын оятып, тақырыпты белсенді талқылауға, жаңа сөзді жадында сақтауға, сөз байлығының дамуына ықпал ету. Мұндай тапсырмалар тіл үйренушілердің мақал-мәтелдерді жылдам жаттауына, есте сақтауына мүмкіндік туғызады. Мақал-мәтелдің құрамындағы әр сөздің тура мағынасына да, оларда берілген астарлы ойға, ауыспалы мағынасына да жан-жақты тоқталған жөн. Сонда ғана ондағы даналық пен ой түйінінің мәні ұғынылады. Екінші жағынан, тіл үйренушілердің сөздердің контекстегі қолданысы мен ауыспалы мағынада жұмсалуын да түсіне алады. Тіл үйрену кезінде мақал-мәтел сынды дайын күйінде қолданылатын құрылымдардың осындай артықшылықтарын да ескерген абзал. Міне, бұл қырынан келгенде де сөз мағынасын түсініп, лексикалық тақырыпты игеруге мақал-мәтелдер ерекше қызмет ете алады. Сонымен қатар тіл үйренушлердің лексикалық дағдыларын қалыптастыру үшін де мақал-мәтел беру ұтымды әдістердің бірі болып саналады. **Мысалы:**

1. Теңге тиыннан өсер, Жылқы құлыннан өсер.

2. **Ақша** ашпайтын құлып жоқ.
3. Артық байлық аздырар, артық күлкі тоздырар.
4. Арқан үзіледі, борыш үзілмейді.
5. **Ақша** кетуге тырысады,

Есеп ұстауға тырысады.

Оқытушы осы мақал-мәтелдерді студенттерге бергенде мақалдарға қатысты халықтың таным-түсінігі мен мәдениетіне де тоқталғаны дұрыс. Өйткені басқа елдің танымын өз елінің танымымен салыстыру арқылы мақалды жақсы түсінуге болады. Қазақ даласына ақша айналымы кіргенге дейін де, одан кейін де ақша туралы мақал-мәтелдердің көпшілігі төрт түлік малмен байланысты болғанын көру қиынға соқпайды. Сондықтан да «Теңге тиыннан өсер, Жылқы құлыннан өсер» деген мақалдың пайда болуы заңды. Өйткені түркітектес халқықтардың осы күнге дейін экономикалық дамуы мал шаруашылығымен тығыз байланысты болды. Мысалы: Жылқы – қазақтың өзімен синонимдес ұғым. Себебі жылқы көлік, әрі шипалы сусын, әрі ет... «Ер қанаты – ат», «**Тай атқа жеткізеді, ат мұратқа жеткізеді**» деп жалғасып кете береді. Осы жерде өзге мәдениет өкіліне, өзге тілді тұтынушыға қазақ өміріндегі жылқының алатын орнын, оған қатысты тұрақты сөз тіркестері мен мақал-мәтелдердің, жыр-аңыздардың, көркем шығармалар мен ән-өлеңдердің өте мол екенінен де хабардар ете кеткен артықтық етпейді. Бұл олардың қазақ мәдениетін түсінуге деген ынтасын оятады, оны білуге деген қызығушылығын арттырады. Ал тіл – сол мәдениеттің ең маңызды крамдас бөлігі, өзегі десек болады. Ұлттың мәдениетіне қызыққан адам оның тілін үйренуге қашанда құлықты, ынталы, керек десеңіз мүдделі болары сөзсіз. Өйткені тілсіз ол мәдениеттің есігі ешқашан ашылмайды.

«**Ақша** ашпайтын құлып жоқ» деген мақалдың ауыспалы мағынасы бар. «Ақша барлық мәселені шешеді, ол алмайтын асу жоқ», «**бәрі де ақшаға сатылады**», «**ақшаның алдында бәрі дәрменсіз, оған бәрі бас иеді**» деген ой бар. Ал адам баласының рухани құндылықтарын, адалдық, ар-намыс, әділеттік сияқты көптеген қасиеттерін жоғары қоятын білімді, тәрбиелі, зиялы адамдардың қай-қайсысы да бұл пікірмен келіспеуі табиғи нәрсе. Ендеше, «мақал өз пайдасын білмейтін, сый-сияпат, пара алмайтын, яғни жеңіл жолмен ақша тапқысы келмейтін адам жоқ» дегенге дау айтатын, ондай оймен келіспейтін тіл үйренушілердің аз болмайтыны анық. Осы тұрғыдан келгенде бұл мақал қоғамның көлеңкелі тұсын, проблемалық мәселе жөнінде пікірталас тудырып, ой айтуға итермелейтін тақырып болады. Сабақ соңында тәжірибелі ұстаз ақшаның рөлін ұғындырумен қатар, оны адал еңбекпен тауып, адамдық қасиетін жоғалтпайтын білімді, мәдениетті, парасатты адамның ақшадан қашанда жоғары тұратынын айтқан топтың немесе жекелеген тіл үйренушілердің ой-тұжырымдарының аса маңызды әрі дұрыс пікір екенін аудиторияға ұқтырады. Сонда тіл үйретумен қатар сабақтың тәрбиелік мәні де жоғары болады

Бұл мақал-мәтелдер айтылған ой топпен бірге талқылауға, пікірталас туғызуға және өз ойын, көзқарасын білдіруге, ой қозғауға үлкен себеп туғызып, сабақтың қызықты өтуіне әсер етеді. Оқытушы мақал-мәтелдерді пайдаланып, студенттердің пікірін, ойын білдіруге жетелейтін сұрақтар береді. Осы сұрақтарға жауап беру арқылы студенттер өз ойын ашық, толық жеткізуге білуге тырысады.

Мысалы:

1) Ақша ашпайтын құлып жоқ. Осы пікірге қандай ой айтар едіңіз? Осы пікірге келісесіз бе? Неге? Осы пікрге келіспейсіз бе? Неге?

2) «Артық байлық аздырар, артық күлкі тоздырар» дегенді нақты мысалдармен түсіндіріп көріңіз.

3) «Теңге тиыннан өсер, Жылқы құлыннан өсер» дегенді қалай түсінесіз?

4) Қазір қоғамда «Көп ақша болса, өмірді ертегідей етіп өткізуге болады» деп сенетіндер бар. Соған сіздің көзқарасыңыз қандай?

5) Данышпандар «Ақшаға сағат сатып алуға болады, бірақ, «уақыт» сатып ала алмайсың» деген екен. Сол пікірге қандай ой айтар едіңіз...

6) Данышпандар «Ақшаға кітап сатып алуға болады, бірақ, мәдениет сатып ала алмайсың» деген екен. Сол пікірге қандай ой айтар едіңіз...

7) «Ақшаға дәреже сатып алуға болады, бірақ, құрмет сатып ала алмайсың» дегенді қалай түсінесіз?

Мақал-мәтелдер тіл үйренушілердің тіл байлығын дамытып қана қоймай, студенттердің қызығушылығын, дүниетанымын арттырады. Сонымен бірге олардың сөздікпен жұмыс істеп үйретуге және аудармашылық дағдыларын жетілдіруге ең тиімді әдістердің бірі. Өйткені басқа елдің мәдениетін, танымын түсіну үшін мақал-мәтелді өз тілдеріне аударып, осы мақалға

баламасы ұқсас өз тілдерінде мақал-мәтел барын анықтап отыратындығын сабақта байқап отырамыз. Осы арқылы сабаққа деген қызығушылығы артып, олар мақалды жадында сақтайды.

Сонымен қатар тіл үйренушілерге мақал-мәтелдер арқылы грамматиканы түсіндіру де жеңіл және грамматиканы олардың тез қабылдауына пайдалы ең ұтымды әдістің бірі деуге болады. Мысалы, антоним сөздерді мақал-мәтелдер арқылы түсіндіріп, мақал-мәтелдерді жаттауға беруге болады.

Мысалы:

1. Ең **тәтті** де – тіл.
   Ең **ащы** да – тіл.
   Ең **жұмсақ** та – тіл.
   Ең **қатты** да – тіл.
2. **Жақсы** әйелдің қолы ұзын.
   Жаман әйелдің тілі ұзын.
3. **Жақсы** адам қартайса,
   Жазып қойған хаттай.
   Жаман адам қартайса,
   Бықсып жанған оттай.
4. Ұры бір түнде – **бай**,
   Бір күнде – **кедей.**
5. **Аз** сөйлеп, **көп** тыңда.
6. **Көп** сөз – күміс.
   Аз сөз – алтын.
7. Көз **қорқақ**.
   Қол **батыр**.
8. **Сол** көзің **оң** көзіңе қарауыл болсын.

Бұл әдіс қазақ тілі сабақтарында бірқатар дидактикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді, атап айтқанда:

• Оқытушылық: Тіл үйренушілердің сөйлеу, айтылу дағдыларын жетілдіреді. Грамматикалық сауаттылығын қалыптастырады. Олардың сөздік қорын байытып, мәтінді түсініп, аудара алуға үйретеді.

• Дамытушылық: Дүниетанымын, ой-өрісін кеңейтіп, өсіреді. Тіл үйренушілер өз ойын шет тілінде ойлап, өз пікірін сауатты, жетік айтуға үйренеді. Тіл үйренушілердің басқа тілде ойлау қабілетін жандандырады.

• Тәрбиелік: Өзге ұлт дәстүрін түсініп, мәдениетімен танысып бір-бірімен жақсы қарым-қатынас жасауға тәрбиелейді. Олардың моральдық-адамгершілік принциптерін қалыптастырады.

• Уәжділік: Олардың қызығушылығын туғызып, шетел тілін үйрену арқылы танымдық қабілеттерін дамытады.

Жоғары оқу орындарының тіл үйретудің орта деңгейінде «Тағамтану. Ұлттық тағам. Мейрамхана бизнесі» тақырыбына арналған сабақ бар. Осы сабаққа қатысты төмендегідей мақал-мәтелдерді беруге болады. Өйткені лексикалық сабақтың тақырыбына байланысты негізгі кілт сөздер тағам, тағам түрлері болғандықтан осы тақырыпқа қатысты тапсырмалар беруге болады.

Мысалы:

1. Атың барда жер таны – желіп жүріп,
   Асың барда ел таны – беріп жүріп.
2. Абысын тату болса, ас көп,
   Ағайын тату болса ат көп.
3. Ағайынмен ішкен ас тәтті.
4. Ас атасы – нан.
5. Қызды кім айттырмайды,
   Қымызды кім ішпейді.
6. Арпа, бидай ас екен,
   Алтын күміс тас екен.
7. Ас – адамның арқауы.
8. Ас иесімен тәтті, тағамымен жақсы.
9. Таңғы асты тастама.
10. Ат адамның қанаты,
    Ас адамның қуаты.

Мақал-мәтелдер тіл үйренушілердің бір-біріне сұхбат құрауына және топта пікірталас туғызуға үлкен себеп болады. Өйткені оқытушы осы мақал-мәтел арқылы тіл үйренушілердің бір-біріне сұрақтар қоюына мүмкіндік берсе, сабақта әртүрлі пікірталас туып, сабақтың қызық өтуіне негіз қаланады. Тіл үйренуге деген қызығушылық осылай әр сабақтың тартымды, қызық өтуіне тікелей байланысты. Күнделікті өмірде шынында да тіл үйренушілер бір-біріне мұндай сұрақтар қоя бермеуі мүмкін. Бірақ бұл сұрақтар оларға қызық әрі тіл ұстартуға пайдалы деп ойлаймыз. Сонымен қатар бір-бірінің жауабын мұқият тыңдау арқылы студенттер ауызекі сөйлеу барысында өздерінің қателерін байқап, оларды түзетуге мүмкіндік береді. Мысалы:

1. Қазақтың қандай ұлттық тағамдарын білесіз?
2. Сізге қазақтың қандай ұлттық тағамдары ұнайды?
3. Қазақтың қандай ұлттық тағамдары денсаулыққа пайдалы?
4. Шетелден келген қонаққа қандай ұлттық тағамды ұсынар едіңіз?
5. Дәрігерлер денсаулықты сақтауда уақытымен және дұрыс тамақтанудың маңызы зор дейді. Сонмен бірге жүріп бара жатып, кітап оқып отырып, теледидар алдында тамақтануға болмайды екен. Ал сіз бұл туралы не ойлайсыз?
6. Бүгінде жұрттың бәрі салауатты өмір салтын ұстанып, аса талғампаздықпен тамақтанғанды ұнатады. Мысалы, калориясы аз, сіңімді, табиғи өнімдерден дайындалған тағамдарға тапсырыс беретіндер көп. Сіз өзіңізді солардың қатарына қосасыз ба?
7. Біреуге жапон асханасы, біреуге ұлттық тағамдар, енді біреулерге түрік асханасы ұнайды. Сізге қай елдің асханасы ұнайды? Сіз ұнататын елдің асханасы несімен ерекшеленеді?
8. Сіз пицца, бутерброд сияқты тағамдарға қалай қарайсыз? Біздің елде жастар осы тағамдарды көп жейді деп ойлайсыз ба?

Оқытушы оқу үдерісіне оқытудың жаңа әдістерін енгізу арқылы, яғни қазіргі заманауи әдістемелерді, идеяларды пайдаланып, студенттерге танымдық көзқарастарына әсер ететін мотивация қалыптастыру керек. Оқытудың коммуникативтік бағдарын күшейту арқылы тіл үйренушілердің қызығушылығын арттыруға болады. Аудиторияда тіл үйренуге қолайлы атмосфера туғызғанда ғана олардың тіл үйренуге ұмтылысы пайда болады. Оқытушының міндеті тілді қарым-қатынас құралы ретінде қалыптастыру және дамыту. Сондықтан мақалды практикалық сабақтарда пайдаланып оқыту әдістемесінің құндылығы жоғары екені еш дау туғызбайды. Өйткені мақалды тіл оқытуда пайдалану олардың лексикалық қорын байытып әрі тілді жақсы меңгеруіне ықпал етеді. Олар мақал-мәтел арқылы тілі оқытылатын елдің фольклор элементтері арқылы басқа мәдениетті түсініп, қатыстылығын немесе айырмашылығын, таным түсінігін сезінеді. Яғни тағыда осы салыстыру арқылы мақал-мәтелдің мазмұнын түсініп, оңай жадында сақтайды. Тіл үйретуде мақал-мәтелді пайдаланып оқыту әдістемесі шет тілінде кеңінен қолданылатын ең жақсы әдістердің бірі. Сонымен қатар мақал-мәтелдер жалғастырушы топтарда, тілді біршама меңгерген үйренушіге сөз байлығын одан әрі молайтып, бір айтқан ойын қайталамай, сөзін әсерлі де тартымды етіп жеткізуге де септігін тигізеді. «Мақал-мәтелдер – бір ғана ойды әртүрлі сөзбен жеткізуге үйретудің құнарлы материалы. Сөйлеуді тартымды, әсем ететіндіктен монологтық және диалогтік сөйлеуге үйретуде оларды ешнәрсе алмастыра алмайды» [2, 40-42 б.]. – дейді О.И. Палей. Бұл мақал-мәтелдің ойдың тұздығы, оған тереңдік пен әсемдік беретін нағыз сөз маржаны екенін дәл байқап айтқан пікір. Сонымен қатар автордың мақал-мәтелді диалог пен монолог үшін таптырмайтын тіл бірлігі екенін атап көрсетуі де орынды.

Сан есімді түсіндіргенде санға қатысты мақал-мәтелдер қолдансаңыз, қызықты әрі нәтижелі болады. Себебі сандар лексикалық контекстінде жылдамырақ еске түсіріледі. Тіл үйренушілер мақал-мәтелдің көмегімен сандарды жадында жақсы сақтайды. Сандарға байланысты төмендегідей мақал-мәтелдер беруге болады.

Мысалы:

1. Мал – бір жұттық, батыр – бір оқтық.
2. Бір көрген – біліс,
   Екі көрген – таныс.
3. Шын – бір сөз.
   Өтірік – мың сөз.
4. Ер екі сөйлемейді.
5. Ер кезегі – үшке дейін.
6. Ер көрмеймін деген жерін үш көреді.

Ат баспаймын деген жерін үш басады.

7. Төрт аяқты жылқы да сүрінеді.
8. Бес саусақ бірдей емес.
9. Алтау ала болса,
   Ауыздағы кетеді,
   Төртеу түгел болса
   Төбедегі келеді.
10. Жеті жұрттың тілін біл,
    Жеті түрлі білім біл.
11. Ер жігіт бір сырлы
    Сегіз қырлы болсын.
12. Қырықтың бірі қыдыр.
13. Елдің көзі елу.
14. Елу жылда – ел жаңа.
15. Жігіттің үш жұрты бар.
    Бірінші – өз жұрты,
    Екінші – нағашы жұрты,
    Үшінші – қайын жұрты.

Әрине, оқытушы сабақта мақал-мәтелді берген кезде грамматиканы ғана түсіндіріп қана қоймай, оларға мағынасын түсіндіріп, осы мақал-мәтелдерге қатысты тапсырмалар беріп, тіл үйренушілерді сұхбатқа жетелеп отырған абзал. Оқытушы мақал-мәтелдерді сабақта пайдаланған кезде қандай тапсырмалар беруге болады?

Мысалы:

1. Мақал-мәтелдің дұрыс тәртіппен жалғасын табыңыз немесе жетіспей тұрған жалғасын төмендегі сөйлемдерден тауып өз орнына қойыңыз.

2. Барлық халықта мақал-мәтелдер бар. Қазақтың мақал-мәтеліне мағынасы ұқсас өз тілдеріңде қандай мақал-мәтел бар? Оқытушы тіл үйренушілерге сабақта берілген мақал-мәтелге мағынасы ұқсас мақал-мәтелді айтқызу арқылы студенттердің аударма жасауға үйретеді.

3. Оқытушы тіл үйренушілерге шағын әңгіме оқытады. Берілген әңгімеге тақырып қойыңыз немесе мына мақал-мәтелдерің қайсысы осы әңгіменің тақырыбы бола алады?

4. Мақал-мәтелге өз көзқарасыңызды, пікіріңізді білдіріңіз.

5. Грамматикалық тапсырмалар беруге болады. Мысалы: Болымсыз етістікті табыңыз. Шартты мәнді сөйлемді табыңыз. т.б.

Қорытындылай келгенде тіл оқыту барысында мақал-мәтелді пайдаланудың әдістемелік және практикалық құндылығы өте жоғары екендігін атап айтқан абзал. Мақал-мәтелді мағынасының оңай немесе қиындығына, айтылар ойының жеңіл немесе күрделілігіне, онда қолданылған сөздердің мағынасына қарай бастауыш топтарда да, жалғастырушы топтарда да ретіне қарай іріктеп пайдалануға болады. Сондай- ақ оларды монологтық және диалогтік сөйлеу кезінде де қолдану сөйлеушінің сөзіне мән, ойына әр береді. Қазақтың бай мақал-мәтелін тіл үйретуде тиімді пайдалану ұлт мәдениетіне деген құрметті арттырумен бірге өзге ұлт өкілдерінің қазақ тілін оқуға деген қызығушылығын да арттырады. Тіл үйрету процесінде халықтың мақал-мәтелдері сол жұрттың мәдениеті мен тілі жөнінен көп мәлімет беретін ең құнды да тартымды тілдік материал болып табылады. Себебі мақал-мәтел арқылы тіл үйренушілер өзі үйреніп жатқан тілдің мәдениетімен, өзіндік болмысымен, құндылықтарымен танысып, тілді терең меңгеруге мүмкіндік алады. Сонымен бірге олардың ойын ұтымды жеткізіп, коммуникативті сөйлеуі жеңілдей түседі. Осындай себептерге байланысты тілді оқытуда мақал-мәтелдерді тиімді пайдаланудың маңызы зор екендігін назардан тыс қалдыруға болмайды.

Әдебиеттер:

1. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. – М.: Наука, 1990. 415 с.
2. Палей О.И. Работа с пословицами и поговорками на уроке английского языка в IX классе. // Иностранные языки в школе. 2000. №1 с. 40-42.
3. Қазақтың мақал-мәтелі. Жинап, құрастырған Ө.Тұрманжанов. –Алматы: «Жазушы», 1980. – 352 бет.

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

Қожамжарова Дария Пернешқызы 7

Нурманбетов Кайрат Энбекшиевич
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ФЕНОМЕНІ:
ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 8

Орынтаев Жамбыл Кылуетович
РОЛЬ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ И РАСТЕНИЕВОДСТВО В РАЗВИТИЕ АГРОПРМЫШЛЕННОГО
КОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....12

Бекбосынов Е.Т., Джумадилов Б.Д.,
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МӘСЕЛЕЛЕРІН
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ МЕН ТЕТІКТЕРІ.....18

Еркинбаева Л.К., Калымбек Б.,Озенбаева А.Т.
ЭКОЛОГО-ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
И ОХРАНЫ ПАСТБИЩНЫХ УГОДИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....23

Байдельдинов Д.Л., Кудерин И.К.,
LEGAL ASPECTS OF THE REGULATION OF GREEN ENERGY AS A RESULT OF EXPO-17.....31

Жатканбаева А.Е.
ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ СИСТЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН..... 34

Акшатаева Ж.Б., Айгаринова Г.Т.
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ПРИНЦИПОВ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ И РАСТЕНИЕВОДСТВА 39

Айгаринова Г.Т., Акшатаева Ж.Б.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ КООПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ
ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ - АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ ӘЛЕУЕТІН ІСКЕ
АСЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ..... 46

Taubayeva M., Mamasharipova G., Kudaibergenova Z.
PLACE AND ROLE IN KAZAKHSTAN OF TURKISH AND ARMENIAN DIASPORA 53

Битемиров Қ.Т., Ордаева А.Ж., Нартай А.Н.
ҚҰҚЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 58

Байдельдинова Т.А.
МЕСТО НОРМ О КОМПЛАИНС КОНТРОЛЕ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ПРАВА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 62

Нуртазин Е. К., Тлеулов Б.Э.
ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ
ГОСУДАРСТВ..... 65

Елікбай М.Ә., Жаксыбаева А.Е., Салыбек Н.М.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ
МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ НОТАРИАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ
ЖАҒДАЙЫ 68

Бекбосынов Е.Т
ЗАМАНАУИ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ИСЛАМ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ЖҮЙЕСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....71

Сартаева К.Р., Ким Э.П.
СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛАТЕНТНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ
И ЕЁ ВИДЫ..... 76

Ажиметова З.А., Сартбаева Ұ.Қ., Әжімет Қ.М.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЖАСАЛУ
МЕХАНИЗМІ ЖӘНЕ АСПЕКТІЛЕРІ..... 82

Сартбаева Ұ.Қ ., Ажиметова З.А., Әміркұлова А.А.
ҚОҒАМНАН ОҚШАУЛАУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ..... 85

Бейсебаева С.Б., Ерманқұлов М.К., Абдрасилова Б.Қ.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 89

Бижан Н.Р., Сартаева Ш.Ш., Айткулова Э.А.
ҚАЗІРГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК ЗАҢЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ :
ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАС..... 95

Жатканбаева А.Е., Джангабулова А.К. , Есекеева А.А.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СУ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРЛЕРІ..... 98

Нақыпов Б.И., Ордаева А.Ж., Нартай А.Н.
МЕМЛЕКЕТТІК – ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ 104

Сапарбаева З.А.,
ЭМОЦИЯЛЫҚ ЗИЯТТЫҢ КӘСІБИ ӨСУДЕГІ МАҢЫЗЫ.....109

Shabanov E. I. , Otarbaeva G. K.
PROBLEMS OF REFORMING THE MECHANISM OF INTERNATIONAL LEGAL UN
PEACEKEEPING FORCES 114

Султанов С.А., Жумабеков М.У., Жолдыбаева М.С.
ПРОБЛЕМЫ АКТУАЛИЗАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА 121

Ким Э.П., Сартаева К.Р., Турлыбек Д.Н.
РАЗВИТИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКЕ..... 125

Имашев Б.Е., Абутаева С.Б.,
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫ АТҚАРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ САЯСАТЫ
ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС САЛАСЫНДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ 131

Караева А.О., Байтерекова К.Б., Абдрахманова М.Б.
ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С МОШЕННИЧЕСТВОМ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ)..... 135

Мейркулова Г.Д., Зиябеков Б.
ЭКСТРЕМИСТІК ТОП ҚҰРУ, ОҒАН БАСШЫЛЫҚ ЕТУ НЕМЕСЕ ОНЫҢ ӘРЕКЕТІНЕ
ҚАТЫСУДЫҢ СИПАТТАМАСЫ..... 140

Сулейменов Т.А., Ибраева Н.А., Оразимбетова К.Ш.
ПРОСТРАНСТВО МИРА КОЧЕВЬЯ КАЗАХОВ..... 145

Жарылқапова Г.П., Тоқтасын Н.Ж.
КӘСІПКЕРЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ
МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ..... 149

Шалдарбекова А.Б., Шалдарбекова М.Б., Балтабаев Н.Қ.
АР-НАМЫС, ҚАДІР-ҚАСИЕТ ЖӘНЕ ІСКЕРЛІК БЕДЕЛДІ ҚОРҒАУ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ 154

Салыбек Н.М.,Паметов З.Е., Мамаева М.Н.
ЖАҢА ЖАҺАНДЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚОРҒАЛУЫ 157

Салыбек Н.М., Байконакова Б.С.,Султанбекова Ж.И.,
АШЫЛМАҒАН АҚПАРАТ ЖӘНЕ ӨНДІРІС ҚҰПИЯЛАРЫН (НОУ-ХАУ) ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ 160

Muratova G.T., Berdekova R.M., Assankhojayeva I.F.
SPECIFICS OF BUSINESS COMMUNICATION ETHICS AND NORMS OF DIPLOMATIC PROTOCOL IN FOREIGN COUNTRIES 166

Болатбекова Л.А., Сарсенова Н.Ш., Зиябекова Г.З.
ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ.....171

Бейсембаева А.О., Альшуразова Р.А., Каипжанова Н.Е.,
КІНӘСІЗДІК ПРЕЗУМПЦИЯСЫ – СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДЕГІ КҮДІКТІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ 176

Дулатова Г.С., Қозыбақова С.А.,
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЕ ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В МИРОВОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ..... 181

Альшуразова Р.А., Бейсембаева А.О., Каипжанова Н.Е.,
ЛЕГАЛИЗАЦИЯ КРИМИНАЛЬНЫХ ДЕНЕГ, СОВЕРШАЕМЫМИ В ЦЕЛЯХ ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА..... 185

Еркебаева Н.А.,Аяпова Б.Ә., Ақшабай М.Б.
МҮЛІКТІК СИПАТТАҒЫ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ КЕПІЛДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТӘРТІБІ.....191

Байконакова Б.С., Салыбек Н.М., Паметов З.Е.,
ЖАРЫСПАЛЫЛЫҚ ҚАҒИДАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ БАСҚА ҚАҒИДАЛАРМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ ЖӘНЕ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ 196

Мирзакулова Б.А., Байтанова А.С., Жумабекова Р.Ж.,
ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҢ СИПАТЫ МЕН ҰҚСАС КАТЕГОРИЯЛАРДАН АЖЫРАТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 202

Утаров К.А., Сартаева К.Р., Кожаниязов Е.Ш.,
ОСНОВНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В ХАРАКТЕРИСТИКЕ СОСТАВОВ АНТИКОНКУРЕНТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЕАЭС..... 208

Мирзакулова Б.А., Байтанова А.С., Ақшабай М.Б.
БҰЛТАРТПАУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ КЕПІЛДІ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР..... 211

Шалдарбекова М.Б., Жақсылық М.Ж., Тлегенова Ж.К.,
НАШАҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖҮРГІЗУ БОЙЫНША ЖЕТКІНШІКТЕРГЕ ПРОФИЛАКТИКА ЖҮРГІЗУДЕГІ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ 218

Есеналиев А.Е., Тоханова Р.Ж., Аллаярова Н.И.,
ОСНОВНЫМИ ИСТОЧНИКАМИ, ЗАГРЯЗНЯЮЩИМИ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ
И ВЫЗЫВАЮЩИМИ ДЕГРАДАЦИЮ ПРИРОДНЫМИ ОБЪЕКТАМИ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 223

Кузденова Л.С., Блашева М.Т., Маделі Е.Б.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ
ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ 227

Куанышбаева С.О.,
Ю.Г. БАСИН – ИЗВЕСТНЫЙ ОРГАНИЗАТОР ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 231

Рысбаева С.Ж.,
САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК НЕГІЗІ 234

Өмірзақов П.Қ.
КОРПОРАТИВТІК ДАУЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕГІ ЕУРООДАҚ
МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ 238

Рамазанова А.С.
МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ АДАМГЕРШІЛІК ЖӘНЕ
МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ БЕЙНЕСІ 241

Сабитова А.А.
ПРИМИРИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕДУРЫ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН……245

Ережепкызы Р.
КАЗНУ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ ПЛАНА НАЦИИ «100 КОНКРЕТНЫХ ШАГОВ»..... 249

Әбиқұл Н.Е., Калиев А.М.
ҚАРЖЫЛЫҚ ДАҒДАРЫСТЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....251

Шералиева А.Д.,Кузденова Л.С., Жақсыбаева А.Е.,
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК АЗАМАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ ЕҢБЕК
ҚЫЗМЕТІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДЫ
ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ТӘРТІБІ 254

Бихондиева А.Б.,Туякова Н.И.,Жаманкараева Г.С.,
КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ ВСФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ:
ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ 258

Аталыкова Г.Ш., Кузденова Л.С., Шералиева А.Д.
АДВОКАТТАР АЛҚАСЫ МҮШЕЛЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ.....262

Батырбекқызы Г., Бегим А.Б., Нурпейисова Д.С.,
ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ ДЕЯТЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ АЛАШ..... 266

ПЕДАГОГИКА

Билялова Ж.Т., Нугуманова С.Б., Абыканова Б.Т.
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ 269

Мағзұмбекова Ә.Қ.
БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУДІ МЕҢГЕРТУ ЖОЛДАРЫ.....274

Құлманов Қ.С., Құрмашқызы Ә.
ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТАЛАПТАРЫ.....277

Жумадилова М.Н.
ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ АЗАМАТТЫҚ РУХЫН
ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....280

Майлыбаева А.Д., Абыканова Б.Т., Ғилымғалиева Ә.Н., Мухамбеткалиева Э.К.
МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ
ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....283

Дүйсенова Ж.Қ.
БАЛА ТӘРБИЕСІ - ҰЛТ БОЛАШАҒЫНЫҢ НЕГІЗІ.....286

Абраимов Х.К., Есенбек Ж.Б., Ашимова М.Г.
РЕЛИГИЯ И МОЛОДЕЖЬ 290

Мусабекова Г.Т., Жолдасбекова Б.А., Калыбекова Ш.
О КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБРАЗОВАНИИ.....296

Абыканова Б.Т., Сариева А.К., Қабиден Қ.Б., Ғайниева А.Қ., Жеткінов Э.
ЭНЕРГИЯ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....300

Таганова А.М.
ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНЫМ ӘДІСТЕРІ НЕГІЗІНДЕ МӘТІННІҢ
ИДЕЯЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....303

Әлібаева М., Нұрғали С.
ӨЗГЕ ТІЛДІ АУДИТОРИЯДА ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН
ӘДІСТЕРДІ СҰРЫПТАП АЛУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....309

Бигаримова Д., Нуратбаева А., Манарбек М.
ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІ
БАҒАЛАУ ЖӘНЕ МОНИТОРИНГ ӨЛШЕУДІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ РЕТІНДЕ.....312

ФИЛОЛОГИЯ

Нуртазина М.Б., Сарбаева М.Б.
ЭКСПЛАНАТОРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕТИ ИНТЕРНЕТ
В РЕАЛИЗАЦИИ ОППОЗИЦИИ «ГОВОРЯЩИЙ–СЛУШАЮЩИЙ».....315

Baieli A.Zh., Akimbekova G.Sh.
ROLE OF NEUROLOGICAL PROGRAMMING IN USING MULTIMEDIA
TECHNOLOGIES IN LANGUAGE EDUCATION (TEACHING).....322

Ағалиева Н. Б., Бейсенқызы А., Каирова М.Қ.
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САРЫН.....325

Мағзұмбекова Ә.Қ., Әділбек А.М.
ИДЕОГРАФИЯЛЫҚ ОҚУ СӨЗДІКТЕРІНІҢ ТІЛ ҮЙРЕТУДЕГІ МАҢЫЗЫ.....330

Тілешева Қ.
ҚАЗАҚ ТІЛІН, ФОЛЬКЛОРЫ МЕН ӘДЕБИЕТІН АЛҒАШ ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ БІРІ.....334

Кэріпжанова Г.Т., Саликжанова Ш.Б.
Ж.АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ХАЛЫҚ ТҰРМЫСЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ.....337

Исаева Ж. И., Кудайбергенова Ш.А.
БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ҒАЛАМТОР ЖАРНАМАНЫҢ ГИПЕРМӘТІНІ……...340

Нуртазина М.Б., Амрина З.Ж.
ВОПРОСЫ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ РК
В РАКУРСЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ 344

Абдуова Б.С., Ілиясова Д.С.
СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТТЕРІ АРҚЫЛЫ ТІЛДІ МЕҢГЕРТУДЕГІ ОҢТАЙЛЫ ТӘСІЛДЕР.....349

Асанбаева С.А., Манап С.Т.
ЛАТЫН ӘЛІПБИНЕ КӨШУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ….354

Киынова Ж.К., Ахметжанова А.И., Капасова Д.А.
СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК КУЛЬТА И КУЛЬТУРЫ……..358

Ашенова А.Т., Дюсенгалиева А. А.
АНГЛИЦИЗМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖҮЙЕСІ 362

Әбдіқұлова Р. М.
ШЕШЕНДІК АЙШЫҚТАР 365

Исаева Ж.И., Кудайбергенова Ш.А.
ГИПЕРМӘТІН РЕТІНДЕГІ ҒАЛАМТОР-ЖАРНАМА ТІЛІ.....371

Әлімбек Г.Р.
ТІЛ ҮЙРЕТУДЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....375

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 6 (66) 2018 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 26.11. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84х108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 45 б.т. Таралымы 100 дана. Тапсырыс №532.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru